TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

DEEL LV

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

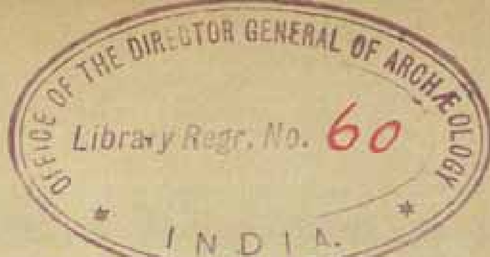
'S HAGE.
M. NIJHOFF.

1913.

INHOUD

BLADZ.

TABLE DES MATIÈRES.

DE HEILIGEN VAN JAVA VI.

Het graf te Pamlatèn en de Hollandsche heerschappij.

DOOR

Dr. D. A. RINKES.

Sancta sub aeternis altaribus
ossa quiescunt.

Frequent zijn in de wereld-litteratuur verhalen, waarin een of andere persoon, die door zijne belagers, van welk genre ook, roovers, vijanden, een verdrukkend vorst etc. wordt benard, geen uitweg meer ziende, een oogenblik van profetische helderziendheid verkrijgt, en dan een of ander dreigement uit, eene voorspelling nopens eene toekomstige gebeurtenis, waarbij zijn dood op zijne verdrukkers of hunne nakomelingen zal worden gewroken [1]).

Een eenigszins overeenkomstig psychologisch geval laat zich veelal bij bepaalde volksgroepen constateeren. Overal, waar een volk of een gedeelte daarvan door omstandigheden in de verdrukking kwam, en geen voldoende macht kon ontwikkelen, om zich daaraan te ontrukken, vormden zich in de benarde gemoederen voorstellingen nopens eene wrekende gerechtigheid, en een toekomstigen stand van zaken, met rechtvaardigheid en billijkheid als grondslag der verhoudingen, welke in allerlei schakeeringen voorkomen, en in het algemeen als Messias-verwachtingen worden aangeduid.

De populariteit van beide categorieën van verhalen laat zich zeer wel verklaren. Het volk, dat in den loop der

1) Het klassieke voorbeeld, de kraanvogels van Ibycus, schiet iedereen onmiddellijk te binnen.

eeuwen steeds en overal wel min of meer de onderliggende partij is geweest, koesterde gaarne in zijne momenteele onmacht, om zich over leed en verdrukking te wreken, hoop op de toekomst, waarin de heerschers van het oogenblik door een nog machtiger tegenpartij zouden worden verslagen. Gretig aanvaardde het dus verhalen waarin dit motief op „historische" basis heette te zijn uitgewerkt, of ook ten opzichte van een bepaald individu werd behandeld, en waarbij de verwachte wrekende macht, zoo niet als gevolg van, dan toch overeenkomstig de „voorspelling" (d. i. de op het laatste moment geuite, innig gekoesterde hoop, hetzij dat die gemotiveerd was of niet, waaruit zich klaarblijkelijk mede het algemeen bijgeloof nopens de profetische gave van stervenden heeft ontwikkeld) aan het einde der historie ook werkelijk optrad, en het voorheen gepleegde smadelijke onrecht, dat niet meer te herstellen was, aan de bedrijvers vergold.

In aansluiting hieraan treft men voorts mede verhalen aan, die de momenteele verdrukking het uitvloeisel doen zijn van vroeger begane onrechtvaardigheid, of domheid, door middel van eene profetie, welke zich aldus blijkt te hebben bewaarheid.

Ook in de Javaansche litteratuur zijn bovengenoemde motieven meermalen uitgewerkt geworden, waarbij dan uit den aard der zaak allerlei bijomstandigheden, getrokken uit de opvattingen, die hier te lande nopens verschillende aangelegenheden gangbaar zijn, en de gebeurtenissen, die zich in de historie hebben afgespeeld, er de eigendommelijke couleur aan verleenen, en het betrokken verhaal een inheemsch cachet verschaffen (Natuurlijk wordt hier voorts geheel in het midden gelaten, of het motief van elders is ingevoerd, dan wel op Java spontaan is voortgekomen uit het scheppend vernuft der verhalers).

Een dergelijke bijkomstigheid is bijv. de voorstelling, dat slachtoffer en wreker dezelfde persoon zijn, welke verfijning van het verhaal natuurlijk alleen mogelijk is in landen,

waar het geloof aan zielsverhuizing en wat daarmee verband houdt, levendig is, terwijl mede als gevolg van dit laatste, de profetie nopens de latere wreking na den dood, veelal door een stem in de lucht, d. i. de gedoode persoon, nadat hij van zijn grof-stoffelijk lichaam is losgemaakt, wordt uitgebracht.

Een voorbeeld daarvan treft men aan in het verhaal van den adjar Salokantara van Balambangan [1]), die door pangéran Silarong werd gedood, en zich dan, nadat het lichaam verdwenen is [2]), laat hooren als volgt:

„Hoort eens, Silarong gij hebt mij in onschuld laten „ombrengen, maar later zal ik mij op jou wreken. De „vorst later, die een lidteeken op den linkerschouder [3]) zal „hebben, daarin ben ik geincarneerd: jou zal ik dan laten „dooden".

In talrijke gevallen ook is de „voorspelling" aan den loop der historie ontleend, en laat men de slachtoffers van een of andere gewelddaad de komst der Hollanders (kebo boelé, = witte buffels) profeteeren, die door hunne heerschappij over de vroegere onrechtvaardige geweldenaars, dezen den dood van onschuldige lieden doen boeten [4]).

---

1) Reeds geciteerd in Heiligen II, p. 27, noot 3.

2) Men vergl. Heiligen V, p. 149m.

3) In de Javaansche uitdrukking: gètèk baoené kang kiwa, zal wellicht een woordspeling zitten, waarover ik gaarne ingelicht wil worden. Evenzoo misschien in den naam: Salokantara.

4) Dit thema is bijv. de basis van de „historische" roman, Madjapahit, door Gramberg. Voorts vindt men in Meded. Zend. Gen. deel 35, p. 107 het volgende opgeteekend:

„De inlanders spreken verder van eene profetie door Sech Belo-beloe, „tijdens deze om het leven werd gebracht.

„Denk er aan en prent het Uwen kinderen en kleinkinderen in, dat „er eens een vorst van den overwal over Java zal regeeren; wit vel „en blauwe oogen zullen hem kenmerken".

Een Sèh Bela-beloe is te Pamantjingan begraven, van wien daar ter plaatse echter een geheel andere legende wordt verteld.

Terloops mag worden opgemerkt, dat dergelijke voorspellingen ook wel voorkomen onafhankelijk van ideeën nopens eene wrekende gerechtigheid. Men vindt bijv. in sommige traditiën aangeteekend, dat Sénapati bij den bouw van de koeṭa batjingah eerst roode (bak-)steenen bezigde, en boven de eerste lagen daarvan met witte steenen verder metselde. Door deze onwillekeurige domheid hebben zijne nakomelingen de heerschappij verloren, want evenals de witte steenen boven op de roode (abang, i. e. donker gekleurde) kwamen te liggen, hebben ook de blanken op de Javanen de overhand gekregen en behouden.

In een Babad Tjerbon [1]) komt een verhaal voor, dat de latere Soenan Djati, de stamvader van het Tjirebonsche Sultansgeslacht, ergens een kendi ziet en hieruit zijn dorst lescht, zonder dezelve nochtans geheel leeg te drinken. Een stem verkondigt hem nu, dat hij later de vorstelijke heerschappij zal voeren, doch dat zijne nakomelingen na een aantal geslachten daarvan afstand zullen moeten doen, en zich met een secundaire rol vergenoegen, omdat de kendi niet geheel en al *leeg* werd gedronken [2]).

Voorspellingen van het laatstbedoelde genre nopens latere gebeurtenissen, die ook in ander verband vrij talrijk zijn, zijn eenerzijds een gevolg van het diepgewortelde geloof aan de *papesṭèn*, de onveranderbare voorbeschikking van al het toekomende, anderzijds een poging om aan den voor

---

1) Bijv. in den uitgegeven tekst, Verhand. Bat. Gen. deel 59, 2de stuk, p. 10 en 51 seq.

2) Parallellen van deze voorstelling treft men aan in de B. T. Dj. pag. 117 nopens een klapper, die moet worden leeggedronken, en die bij toeval eerst in handen van den verkeerde komt. In de overeenkomstige tradities wordt deze episode met allerlei varianten en toevoegingen uitgewerkt, terwijl in het verdere beloop der traditioneele historie nog wel toespelingen op en terugwijzigingen naar deze voorvallen worden gedaan.

Verder vergl. men het verhaal van Djaka Sedya en Djaka Setya, in de Serie uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur, No. 28.

het menschelijk begrip dikwijls zonderbaren loop der gebeurtenissen eene naar de heerschende opvattingen rationeele en het gemoed bevredigende verklaring te geven.

Zonder over de eventueele psychologische verklaringen thans meer te willen uitweiden, kwam het, in verband met bovenstaande, en in aansluiting bij, gedeeltelijk ook als vervolg op het in Heiligen II verhandelde over sèh Siti djenar, of Lemah abang, gewenscht voor, mededeeling te doen van de voorspellingen, die deze martelaar voor zijne opvattingen na zijn dood heeft gedaan, en langs welke merkwaardige lijn van gebeurtenissen dezelve tot slotte ook in vervulling zijn getreden.

Zooals reeds te voren [1]) werd opgemerkt, bevindt zich het graf van sèh Siti djenar te Kemlaṭèn (ter plaatse zegt men: Pamlaṭèn), op een paar paal afstand van de hoofdplaats Tjirebon, waar het, te midden trouwens van een aantal graven van latere beroemdheden en van de bevolking zelve, van het omwonend landvolk en van de stedelingen een zekere vereering geniet, vooral om de bijzondere sektiheid, in enkele opzichten, waarvoor het bekend staat.

Als zoodanig gold met name het feit, dat een of ander dor takje van de enkele heesters, die in de diepe schaduw op en bij het graf, hun spichtige takken uitstaken, wanneer men het afbreekt en in den grond plaatst, toch weer uitgroeit tot een tierige plant, zonder dat er eenige zorg voor begieten en dergl. wordt vereischt.

Het graf is met nog twee andere van sahabat's, naar het heet, op een soort platform gelegen, onder zeer zwaar geboomte, geheel open, zonder de minste overdekking of ommuring, *evenals graven van Hollanders*, zooals met nadruk werd opgemerkt (men zie beneden), en vertoont, voor zoo-

---

1) Heiligen II, pag. 49. Volledigheidshalve merk ik op, dat de vereerde plaatsen in het gehucht Lemah abang, contrôle-afdeeling Balapoelang (zie Tijdschr. T. L. V. deel 45, pag. 514) niets met den hier behandelden heilige te maken hebben.

ver ik kon beoordeelen, in geen enkel opzicht verder iets merkwaardigs.

Over den naam Pamlaṭèn werd voorts het bereids in Babad Tjerbon [1]) voorkomende verhaal ten beste gegeven, houdende dat Sèh Lemah abang na zijn dood op behoorlijke, ritueele wijze werd begraven, doch dat de wali's, toen zij uit nieuwsgierigheid, na zeven dagen terugkwamen en het graf lieten openen, daarin geen lijk, doch slechts twee melaṭi-knoppen aantroffen.

Men kan zich natuurlijk even goed voorstellen, dat de plaats reeds Pamlaṭèn heette van oudsher, bijv. om het veelvuldig voorkomen van melaṭi-struiken, en dat later deze legende [2]) aldaar is gelocaliseerd juist uit hoofde van dien naam, waarvan men op deze wijze eene aannemelijke verklaring meende te hebben gevonden.

Intusschen heeft Siti djenar, volgens de Tjirebonsche lezingen van zijne terechtstelling, na zijn dood nog wat meer gesproken dan de onschuldige vermaning, die in de M. Javaansche traditie was opgegeven [3]). Hoe lijdzaam hij zich ook volgens de overlevering jegens zijne ketterjagende beulen heeft gedragen, heeft hij toch de min of meer als verwensching geldende voorspellingen uitgesproken, in overeenstemming waarmee de Hollanders, *eigenlijk zijne nakomelingen*, thans het bewind voeren over het land en de lieden, waarover in de hier besproken traditien gehandeld wordt.

1) Pag. 21 en 120 seq. der boven geciteerde uitgave.

2) Overeenkomstige verhalen komen namelijk ook elders voor, bijv. in de Chineesch-Javaansche roman van Sam Pik Ing Teh, zie Juynboll, Supplement-Catalogus II, pag. 110, of Tijdschr. T. L. V. deel 45, pag. 265, noot, waar vermeld wordt hoe twee vlinders uit een geopend graf komen. Het blijft natuurlijk geheel de vraag of de overeenkomst hier echter niet zuiver van toevalligen aard is.

3) Heiligen II, pag. 27.

Nemen wij als basis den tekst, die voorkomt in Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 515 pag. 74 seqq.[1]), dan blijkt daaruit, dat Siti djenar zich ongeveer als volgt moet hebben geuit [2]):

„Wel, gij, Soenan Kali djaga [3]), in den vervolge zult gij „machtig worden, en een gansche streek beheerschen, vrij „zult gij zijn, geen vorst zal het wagen U bevelen te geven, „en dit zal nog één geslacht (na U) duren. Maar Uwe „(verdere) nakomelingen, als later witte karbouwen zullen „zijn opgerezen, (genieten die voorrechten niet meer). Laat „men daarvan niet onkundig zijn.

„Dat nu is mijne wraakneming. (Uw) geslacht zal mach„teloos worden, alleen de naam blijft dan behouden".

Toen de acht wali's dien stem aldus hadden vernomen, nam Soenan Goenoeng djati inzage van de Welbewaarde Tafel [4]), inderdaad was het vastgesteld zooals die stem het had verkondigd.

---

1) Hierachter opgenomen als Bijlage I.

2) 38ste zang, vers 17 seqq. Het voorafgaande, de bedenkingen der wali's tegen zijn leer, het laten oproepen ter vergadering en de evasieve antwoorden van den delinquent, alsmede het gebeurde ter vergadering zelve, worden op overeenkomstige wijze, hoewel met vele afwijkingen in detail, behandeld zooals reeds in Heiligen II pag. 24 seqq. uit een M. Javaansche traditie werd medegedeeld. De voorstelling, die thans wordt gepubliceerd, is echter meer anecdotisch omkleed, en niet zonder litteraire verdiensten, zoodat zij bekendstelling alleen dàárom reeds ten volle waard is.

3) Deze heeft hem namelijk met de kris van S. Goenoeng djati doorstoken, evenals in de M. Javaansche traditie S. Kali djaga het zwaard hanteert.

4) لوح المحفوظ, in de Moslimsche dogmatiek de „legger" van de Koran, die bij Allah wordt bewaard (om tegen de vervalschingen der Heilige Schrift door de menschen te waken), bij uitbreiding in de populaire opvatting het geschrift, waarin al de toekomstige gebeurtenissen der Wereld zijn opgeteekend, na bij Allah's onwrikbaar Besluit te zijn gearresteerd. S. Goenoeng djati blijkt meermalen, volgens de traditioneele voorstellingen, gelegenheid te krijgen de in zijne tegenwoordigheid gedane profetiën met dit geschrift te verifiëeren.

Zijn Eerwaarde sprak toen: „Het is inderdaad zoo; (mijne) nakomelingen tot in het negende geslacht, gij allen moet weten, [1]) dat de genade(-bewijzen) van sèh Lemabang begint (zich te manifesteeren). Spreekt daarom dank uit aan den Alziener".

Niet lang daarop droeg men de lijkbaar heen. Het stoffelijk overschot van den sjech echter vond het schudden onbehagelijk en daarom sprak het: „Zeg eens, gij lieden, die de baar draagt, niet zoo ruw, zachtjes aan, hoor. Gij moet weten dat de pijn van een doode tot het einde toe duurt; gelukkig zijt gij (of: zijn degenen), die nog leeft [2]) en nog (veel) voortreffelijks te wachten hebt (of: voor wien veel voortreffelijks weggelegd is [3])). En verder gij santri's, gij moet later niet te dicht bij mij komen [4])".

Spoedig werd het lijk daarop begraven volgens de gebruiken des Islams, waarna er wederom een stem werd vernomen, luidende:

„Gij achterblijvenden, denkt er goed aan, mijn graf hier moet gij later nooit van eene omheining of eene overdekking voorzien, maar gij moet het geheel en al open laten, zoodat het voor de achterblijvenden (of: het nageslacht) zichtbaar is, en tot bewijs van mij kan dienen, als iemand die brak met de scheidslijn van den Heere, iemand die het Scherm, 't schutsel van den Vorst opende; laat er uiterlijk en innerlijk geen onderscheid zijn [5])".

---

1) . . . kramat sèh Lemabang ngantjik. Voor de beteekenis van ngantjik vergl. men bijv.: ngantjik joeswa sawidak, hij begint tegen de zestig te loopen.

2) Onwillekeurig denkt men aan de afgunstige klacht van Achilles, in Odyssee, XI, vers 488 seq.

3) . . . kinoedang ing poendjoel.

4) Klaarblijkelijk geeft de heilige hier last om de met hem terechtgestelde santri's niet naast zijn graf of in de nabijheid ervan te begraven.

5) I. e. laat het feit, waarvoor ik ten slotte den dood heb gevonden, nam. het uiterlijk kenbaar maken van het hoogste Geheimenis, aan de uiterlijke gedaante van mijn graf blijken.

De acht wali's keerden toen huiswaarts met het voornemen (over deze zaken) na te denken. Toen er zeven dagen waren verloopen, behaagde het hun om naar het graf te gaan kijken, om te zien hoe het nu wel met het lijk gesteld zou zijn van dien man, die zich zelf Allah had genoemd.

Het graf werd geopend, en men ervoer dat het lijk verdwenen, niet meer te zien was, slechts waren er twee melaṭi-knoppen, die een vlammend schijnsel afgaven.

Daarom wordt het graf door de menschen van later bij voortduring Astana Pamlaṭèn geheeten.

Er wordt nu verhaald, dat de ziel van Sèh Lemah abang, zich in verborgenis bevindende, eens (naar beneden) zag naar de vrouw, die tapa verrichtte onder de sirih-ranken. Zij was de ratoe Manḍapa, die bezig was zich te louteren, en die te voren het gebod van den adjar Soekarsa(wi) gehoorzaam had opgevolgd; op het tijdstip (van de nu verhaalde gebeurtenissen) had zij bereids 25 jaar haar tapa uitgeoefend.

Het geviel nu dat de ziel van sèh Lemah abang likte aan een verdord blad der sirih, hetwelk daarop afviel in de richting der ratoe Manḍapa.

Dat nu was de reden, dat de prinses indachtig werd aan de vroegere uitlating van den adjar: indien er een dor blad op (U) valt, moet gij het beslist opeten.

Ook het graf van Soenan Ngampèl te Soerabaja mag niet overdekt worden, vgl. Wali sana, II, 1ste Zang, vers 3 (een geschrift, dat mij van uit Blora en Solo gewerd, en dat door Rangga warsita schijnt te zijn samengesteld):

(Soenan Ngampèl spreekt in zijn stervensure aldus):

. . . .

3. ajwa binatoeran inggil
pan sawetara kéwala
ajwa sinoengan pepajon
ingkang para poetra wajah
ngèstokaken pitoengkas

. . . .

Nadat de prinses het droge blad had gegeten, werd zij zwanger. Zij draalde niet met den adjar te vertellen hoe zich een en ander had toegedragen. De adjar Soekarsa was zeer verheugd, en sprak tot haar:

„Kijk nu eens, meisje, nu hebt gij resultaat gekregen. Indien gij een meisje baart [1]), noem haar dan prinses Tandoeran gagang, zij toch is voorbestemd nakomelingen te leveren, die de *vergelding* moeten brengen, die het eiland Java zullen opvorderen".

Na verloop van tijd was de volheid (der zwangerschap) aangebroken, zij baarde voorspoedig een meisje, schoon als een hemelnymf, die zij den naam Tandoeran gagang gaf.

Toen dit meisje huwbaar was geworden, bleek zij fraai van uiterlijk te zijn, en werd daarom begeerd door den pangéran van Djaketra, die te voren den bijnaam radja Laoet had gevoerd.

Toen hij haar echter wilde beslapen in liefdesomhelzing op de echtelijke legerstee, kwam er vuur uit haar schoot. Dat nu is de reden geweest dat men haar het gebrek aanwreef, ook al is zij schoon, het is toch zonder nut [2]).

Na verloop van tijd werd het meisje naar Pakoengwati meegenomen, en daar in den echt verbonden met pangéran dipati Tjerbon, den kleinzoon van Soenan Djati. Het ging (echter) net zoo: indien haar man bij haar wilde slapen, kwam er plotseling vuur uit haar schoot.

Ook dit strekte tot reden dat zij, hoezeer ook eene schoone vrouw, als zonder nut voor het echtelijk verkeer werd aangemerkt.

Op den langen duur werd zij, op wensch van den Sénapati aldaar, naar Mataram gebracht en tot gemalin van den vorst verheven. Doch ook daar bleek haar gebrek nopens het vuur uit haar schoot.

---

1) Deze zin komt elliptisch voor, doch schijnt het best als voorwaardelijke zin te vertalen.

2) Een middeleeuwsche opvatting, dat eene vrouw, waarmee de bijslaap niet kan worden uitgeoefend, geen nut heeft.

Voor de vorsten van Java was zij dus voortaan een onbegeerde partij, en daarom werd zij voor drie kanonnen aan de Hollanders verkocht. Het grootste (van deze stukken) heette Sapoe-djagad, het volgende ki Amoek, het kleinste Santomi.

Uit dien hoofde werd de prinses Gagang nu meegevoerd over zee naar Holland toe, waar men rijk is in (allerlei) krachten. [1])

De schaamstreek van Tandoeran gagang werd bestreken met hondebloed [2]), dat verkoelend werkte, en het vuur dat uit de schoot kwam, doofde uit.

Aldus raakte de prinses haar gebrek kwijt, terwijl zij in Holland was, zoodat zij nu voor de echtelijke vereeniging geschikt was geworden.

Deze nu is het geweest, die de Hollanders heeft voortgegebracht [3]), welke de erfopvolgers zijn van de macht [4]) over Java. Daarom zijn ze door Allah gesteld te Buitenzorg of te Batavia, als symbool, dat Padjadjaran (wederom) de overhand zou hebben.

Het bovenstaande strekt dus tot bewijs van de Rechtvaardigheid Gods, die ieder zijn erfdeel geeft. Over dat erfdeel mag geen misverstand heerschen. Men kan dat (gerust) aan den Schepper der wereld overlaten . . . .

---

1) Daja heeft hier blijkens het verband geen ongunstige beteekenis. De bedoeling schijnt te zijn dat men in Holland overal iets op weet te vinden. Een ander handschrift (No. 75, coll. Dr. Brandes, III, p. 108) heeft op de parallelle plaats: ichtijar.

2) Het is natuurlijk niet zonder bepaalde bedoeling, dat de traditie juist hondebloed als medicijn noemt. Bij de Moslims is bloed zelf al onrein, en dan dat van een hond!

In eene andere redactie, uit Jav. Hdss. Bat. Gen. No. 470, wordt de cunnus met arak behandeld.

3) naslakaken, klaarblijkelijk van den Arab. stam: نسل

4) Wellicht niet zonder bijoogmerk wordt hier het woord: ka(oe)-wasa gebruikt, dat ook dient om het begrip: volmacht, aan een zaakwaarnemer verleend, uit te drukken.

Wie deze ratoe Manḍapa was, verneemt men uit eene voorafgaande periode in hetzelfde geschrift [1]), welke als volgt in overzetting zou kunnen luiden:

(Haar man, Poetjoek Oemoem, is volgens deze traditie, door Soenan Goenoeng djati tot den islam gebracht. Ratoe Manḍapa, een prinses van Padjadjaran, is echter niet bereid zich te bekeeren, en vlucht weg van haar man). . . . . . Spreken wij thans over de prinses ratoe Manḍapa, steeds maar ging zij door dik en dun . . . . . . Omdat haar man den islam had aangenomen en zich bij dien voortreffelijken heilige had aangesloten, was zij bekommerd te moede. Zij at niet en sliep niet, en smeekte tot de Goden, dat zij later een nakomeling mocht krijgen, die *wraak* [2]) zou kunnen nemen op hem, die de verdrijving des Vorsten bewerkt had.

Schielijk ging de prinses voort, en begaf zich in dienst bij den adjar Soekarsa, die op den berg Padang verblijf hield.

De adjar wist reeds hetgeen de gemoedsbekommernis was van de prinses. Hij zeide haar toen aan, om onder een pinang-boom te gaan vasten, waar een sirih-struik zich omheen gerankt had, onder afspraak, dat [3]), wanneer later een droog sirih-blad zou neervallen in haar schoot, zij hetzelve moest nuttigen, dan zou zij t. z. t. een weg vinden, waardoor het mogelijk wierd, dat hare nakomelingen vergelding zouden kunnen uitoefenen. „Ook al duurt het meerdere windoe's, meisje, wanneer er nog geen droog blad in Uw schoot is gevallen, (moet gij niet heengaan . . . .)

1) Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 481, pag. 89, welk tekstgedeelte hierachter opgenomen is als Bijlage II. Het handschrift No. 515 is geheel de directe voortzetting van No. 481, alleen door eene onoplettendheid van den binder daarvan gescheiden en daardoor afzonderlijk genummerd.

2) De vergelding, die de Hollanders de Javaansche gezaghebbers aandoen, is dus tweeledig:

1e. voor het dooden van Siti djenar,

2e. voor de verdrijving der vóór-Mohammedaansche vorsten.

3) De tekst heeft directe rede.

want als gij dat blad hebt genuttigd, zult gij zwanger worden zonder met een man te hebben verkeerd. [1])

Wanneer gij bevalt, dan is het een meisje, dat gij moet noemen: ni Tandoeran gagang. Zij wordt schoon als een hemelnymph, maar zij zal onbegeerd blijven, niemand kan (tot haar) intreden; [2]) wanneer men bij haar wil slapen, zal er vuur uit haar schoot komen. Daarom blijft zij onbegeerd voor de Javanen. Maar de Hollanders zullen dan dat vuur kunnen blusschen.

Op deze wijze nu zullen de Hollanders later op Java gezag erlangen en de gezamenlijke vorsten kunnen bedwingen.

Nu, meisje, gehoorzaam goed, en vertrouw op mijne aanwijzing".

De prinses gehoorzaamde aan de leering, en zonderde zich af onder den sirih-struik enz. . . . [3]).

Het thema van de prinses met haar vlammenden schoot heeft reeds meermalen attentie getrokken, totdat Dr. Brandes gelegenheid vond eene bevredigende explicatie te geven [4]), welke echter, zooals thans blijkt, niet geheel volledig is ge-

1) Deze wijze van ontvangenis heeft, zij het wellicht geheel toevallig, eenige overeenkomst met de in het Westen gangbare voorstellingen, die tot het dogma van l'Immaculée Conception hebben geleid.

2) . . . tan ana bisa amangking. Het laatste woord bevat een woordspeling op wangkingan, K. I. voor keris, hier overdrachtelijk voor mannelijk lid (mededeeling van R. M. Mangkoe dimedja). De woordspeling hier is dus analoog, doch in tegenovergestelden zin, met die, welke volgens een bepaalde overlevering door Narcissus zou zijn gebezigd, toen hij Messalina deed ombrengen.

3) Eene Soendaneesche lezing van njai Mandapa en den adjar Soekarsi vindt men besproken in het Naschrift, hierachter.

4) Pararaton, p. 55, naar aanleiding van het voorkomende op p. 10, resp. 46. De aangehaalde redacties van de Babad Tjeribon zijn weer niet nader aangeduid: het citaat A heb ik nog niet terecht kunnen brengen, citaat B treft men aan in de tekstuitgave (Verhandl. Bat. Gen. deel LIX) p. 138, vers 8 seqq. In deze beide redacties is van de vergelding, die Siti djenar wil nemen, geene aanduiding overgebleven.

weest, daar de voorspelling van Siti djenar niet is vermeld. Behalve in de door Dr. B. bereids genoemde geschriften treft men de bedoelde episode o. m. nog aan in de Babad's, vermeld in Not. Bat. Gen. 1904, Bijlage XVI, p. CXXIII, en p. CXLV, in Jav. Hdss. Bat. Gen. No. 575, Zang 11 en in Roorda van Eysinga's Handboek enz., IIIde Boek, deel 1, p. 455, 2de kol. Men vergl. voorts het verhaal in Catalogus Soend. en Bal. hdss. (Dr. H. H. Juynboll, Leiden 1912) p. 55.

In een Javaansch verhaal over den opstand van Rn. M. Said, onder Pakoe Boeana II, getiteld Serat Koela pratama, door Rn. Marta ardjana (Batavia 1912, p. 12) wordt mede van een meisje verhaald, dat bij het slapen haar onderkleed wat veel had losgewoeld, waarbij toen bleek dat haar vrouwelijke deelen straalden als vlammend vuur. Voor den bijslaap bleek dit echter gelukkig later geene moeilijkheden op te leveren.

In hoeverre bij deze verhalen eenige verwantschap bestaat met andere, waarin wordt gehandeld over meisjes, die door toedoen van het vuur zwanger worden [1]), valt thans niet verder na te gaan.

De tekst A verklaart de bevruchting van de prinses op eene wijze, die ook elders in de folklore op Java vermeld wordt: de adjar wordt op het zien der schoone prinses bovenmate geprikkeld, zoodat hij eene ejaculatio spermatis heeft, waarbij het zaad o.a. op de steel van zijn koedjang druppelt. De prinses splijt een pinangnoot met deze koedjang en gebruikt de pinang dan voor haar sirih-versnapering, waarop zij na verloop van tijd zwanger blijkt te zijn.

Eene overeenkomstige gewaarwording ondergaat sèh Maolana Maghribi, die zich in een boom bij een bron ter boetedoening heeft afgezonderd. Doch een meisje dat in de bron gaat baden, wekt zijne onopzettelijke begeerten op, weswege zijn sperma in het water valt (B. T. Dj. No. 575, Zang 18), en hare zwangerschap teweeg brengt. Voorts Adji saka (ed. Gaal en Roorda, p. 42 — 43), die ook op het zien van een schoone maagd geheel van streek raakt. Een gulzige kip pikt de onwillekeurige uitstorting zijner liefde op, en broedt daarop een ei uit, waar een slang uit te voorschijn komt, die Adji Saka als vader reclameert.

1) Men zie eenige voorbeelden met aanhaling van de betrokken uitvoeriger teksten, bij Frazer, Early history of kingship, London 1905, p. 218-219.

Redacties, die met het bovenstaande vrijwel geheel overeenkomen, treft men in andere Babad's Tjerbon aan [1]), doch niet in alle: No. 546 der Jav. Hndss. Bat. Gen. heeft een belangrijk afwijkende lezing, welke hieronder in het kort is weergegeven [2]).

Op een malam Djoemoeah (Donderdagavond) vindt eene

---

1) In Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 470, pag. 54 seq. 15de zang, vers 1-8, p. 90, 27ste zang, vers 4-10, p. 97, 28ste zang, vers 29-35 en p. 99 seq. 29ste zang, vers 11-21, alzoo geheel versplinterd. Gelijkluidend met dit handschrift zijn No. 77 Jav. Hnds. Bat. Gen., No. 93 der collectie Dr. Cohen Stuart, en No. 69 der coll. Dr. Brandes.

Een fraai gestyleerde weergave komt voor in No. 75 coll. Dr. Brandes, deel III, zang 74 (p. 97-108), waarvan het beloop vrij wel geheel overeenkomt met het boven p. 7 seqq. vertaalde stuk en den in Bijlage I gepubliceerden tekst. Merkwaardig zijn hierin echter een paar versregels (p. 103), die als volgt luiden:

16\. . . . .
lajoné djeng sjèch Lemabang
teka ngandika ja agé soen entèni
moengpoeng lawang sawarga

17\. lagi menga jata noeli kasiak
. . . .

Een der leerlingen van den heilige heeft namelijk van diens dood gehoord en loopt weg van de geiten, die hij hoedde, de begrafenis-stoet tegemoet, verklarende, dat hij den Meester in den dood wil volgen (béla). Het lijk spreekt dan:

„Wel, vlug dan, ik wacht nog even, terwijl de poort des hemels nu nog open staat; laat het dus aanstonds geschieden" (? siak is in dit verband niet goed duidelijk).

Een bediende doodt daarop den trouwen volgeling.

Aan cynischen spot behoeft men bij den begaafden en ernstigen auteur van deze redactie, Abdoelqahhar, niet te denken. Veeleer is het eene uiting dier naieve opvattingen, welke ook in de Europeesche Middeleeuwsche litteratuur voorkomen, en somwijlen te midden der dorre verhalen van absurde voorvallen toch eene weemoedige sensatie verschaffen en voor een oogenblik eenige bekoring aan de lectuur schenken.

2) De tekst zelve is hierachter opgenomen als Bijlage III.

bijeenkomst der wali's plaats, waarin Maoelana Roem [1]), sèh Benṭong, soenan Welang, pangéran Djarakan, soenan Giri (die vooral eensgezindheid aanbeveelt, vers 9-10), pangéran [2]) Bonang, pangéran Madjagoeng, soenan Kali djaga, sèh Maghribi en sèh Lemahbang hunne opinie nopens geloofsopvatting te kennen geven. De meening van laatstgenoemde lokt debat uit, en men acht het noodig hem voor het openen des Scherms te straffen (vers 31).

Volgt een zang in de bij het watja wel wat somber klinkende balabak-maat [3]), die bovendien zeer ouderwetsch is, waarin eenige mystieke uiteenzettingen van Siti djenar worden behandeld. Het gedeelte eindigt abrupt met vers 13 en heeft geen verband met hetgeen er onmiddellijk op volgt [4]).

Met zang 61 trekt sèh Lemahbang den berg Giri (Goenoeng djati, zooals men meent te mogen aannemen: het stuk speelt te Tjirebon [5])) op en zondert zich daar af.

Na eenigen tijd houdt Soenan Poerba (soenan Djati) audientie, waarbij de wali's tegenwoordig zijn, en bij welke gelegenheid deze opmerkt dat hij sèh Lemahbang al in geen acht Vrijdagen gezien heeft (vers 4). Maoelana Roem ver-

---

1) Men kan maoelanaroem (vers 4) ook splitsen in maoelana en aroem, waarbij dit laatste adverbiaal bij ngendika zou moeten behooren. Doch dan vormt het daaraanvolgende aris een pleonasme. Een Maoelana Roem ben ik echter in de Javaansche wali-litteratuur nog niet tegengekomen.

2) Aan deze titels hechtte men niet te veel, daar zij naar gelang van het door de dichtmaat geëischte aantal lettergrepen over de verschillende wali's schijnen te zijn rondgestrooid. Van hierarchische Abstufung, zooals in Heiligen II, p. 28, noot 2 schijnt hier wel geen sprake.

3) Tegenwoordig veelal vervangen door Mas Koemambang, die gaarne voor droevige en zwaarwichtige dingen wordt gebezigd.

4) Het schijnt een intermezzo te zijn, houdende eene nadere uiteenzetting van den auteur aan zijne lezers. In No. 545, dat voor zoover dit gedeelte aangaat, denzelfden tekst heeft, luidt deze zang precies eender en is zij op dezelfde plaats ingeschoven.

5) Men vergl. echter beneden p. 17 over Giri awas.

klaart hem dat men een klein dispuut heeft gehad, omdat sèh Lemahbang een verkeerd geloof bleek te bezitten.

De soenan beslist dat hij deswegen, overeenkomstig de saréngat, gedood moet worden, en vraagt dus waar hij zich bevindt.

Aangezien hij niet in zijne woning blijkt te zijn, gaat de soenan met zijn geestesoog kijken [1]) en ontwaart hem op den berg Giri-awas.

Hierop volgt het gebruikelijk verhaal van de oproeping, door een sèh Katim, en wel drie-voudig, aangezien sèh Lemahbang zich achtereenvolgens voor Allah, Moehammad en den Rasoeloellah [2]) uitgeeft. Sèh Katim heeft hier zelf de kalm-nuchtere gevatheid Allah, resp. de twee anderen uit te noodigen, naar gelang sèh Lemahbang zich daarvoor uitgeeft.

Ten slotte wil de sèh den hardnekkigen en irriteerenden boodschapper aangrijpen, doch deze springt ijlings uit den weg, en brengt rapport aan zijn patroon.

Deze laatste zendt thans zeven wali's op hem af, met hunne leerlingen, het geheel in krijgshaftigen stoet (vers 13). Sèh Lemahbang neemt echter een zevenvoudige gedaante aan, welke „personen" hij laat zitten om de gasten af te wachten. Deze komen, waarop het eten [3]) wordt opgediend. Door de tjipta van enkele wali's verandert het voedsel echter in steen, walang sangit, water, terwijl het huis een berg(je) wordt.

Met deze krachtsprestaties had men den weerspannige gehoopt te overbluffen, doch deze blijft niettemin weiger-

1) . . . . . . ningali maremboet?

2) Zooals men weet, duidt men een philosophisch begrip met dezen term aan, dat bij de mystieken onderscheiden is van het begrip, dat men met Moehammad heeft gedekt. Vergl. bijv. Heiligen II, p. 38 en 42.

3) Nog steeds kan men niet in een Javaansche woning komen of er moet gegeten en gedronken worden, al is het ook dat men nog zoo weinig tot zich neemt; zoo wil het nu eenmaal de gastvrijheid.

achtig zich naar soenan Djati te voegen. Een hevige strijd ontstaat daarop tusschen de wali's en de zeven gedaanten van sèh Lemahbang, man tegen man, die beschreven wordt met aanduiding van ieders bijzondere exploiten en strijdmethoden, aan het slot waarvan de wali's echter tot afdeinzen worden gebracht (vers 26).

Soenan Djati zendt nu soenan Kali djaga (hier: raka Brangsang geheeten) die alleén thuis was gebleven, uit, om sèh Lemahbang op te brengen, of anders hem maar den hals af te snijden en het hoofd alleen mee te nemen (vers 30).

(Zang 62). Sèh Lemahbang voelt zijn onheil naderen en kleedt zich van top tot teen in het wit, steekt soelasihbloemen aan zijne ooren, wijdt zich dus als martelaar ten doode (vers 2). De berg waarop hij zich bevindt, heet Giriawas, welke ligt in het landschap Soekapoera [1]).

Als soenan Kali en sèh Lemahbang elkaar ontmoeten, gaan zij, na het wisselen der gebruikelijke plichtplegingen en eenige inleidende besprekingen, tot het gevecht over, dat geheel in den trant van heidensche adjar's, zooals men die uit Javaansche e. a. verhalen uit den djaman boeda kent [2]), wordt gevoerd. Zij wedijveren met elkaar in kramat-prestaties, doch op den duur legt sèh Lemahbang het tegen dezen tegenstander af. De verrichte wonderen (t. w. het tjipta van allerlei zaken als regen en onweer, palawidja en vruchtboomen, het laten wiegen op de golven der zee zonder nat te worden [3]), zich in het vuur begeven zonder zich te

1) Aardig is de litteraire finesse in vers 4-5, om sèh Lemahbang zijn eigen lichaam bemoedigend te laten toespreken, geheel in overeenstemming met de gangbare mystieke opvattingen over het lichaam en den lichamelijken dood.

2) Men vergl. bijv. Heiligen IV, p. 448 seq. en p. 473, en diverse gevechten in den Damar-woelan-roman, Verhandl. Bat. Gen. XXX.

3) Dit genade-bewijs, meestal in den vorm van op zee te kunnen wandelen als op het vaste land, verleende Allah met groote mildheid aan velen zijner uitverkorenen.

Voor zoover betreft den cyclus der hier behandelde verhalen, verwijs

branden [1])) zijn van algemeen gangbaar genre en behoeven hier geen detailleering.

Dan gaan ze beiden toch tot Soenan Poerba (vers 20), die met volledig ceremonieel audientie houdt. Siti djenar blijft hardnekkig zijn dwaalleer volhouden, zoodat de Soenan zijn lijfgarde gelast den ketter te dooden.

Met hunne steekwapenen vallen dezen nu op Siti djenar

---

ik naar Babad Tjerbon, tekstuitgave in Verhand. Bat. Gen. dl. LIX, 2, 1ste ged. p. 9-10 en p. 48 en 50, en de parallelle redacties, nopens soenan Djati, voorts daarin herhaalde malen ook van andere wali's, bijv. No. 75 coll. Brandes, dl. III, p. 112:

. . . . soèsoenan Kali woes loenta
ngoelon angamba djaladri
woes apa kaja daratan . . . .

Iemand, die op het water gaat, als ware het „de groote weg" (rarasañnana di djalan gedé baé) bij Pleyte, Pariboga, p. 13.

De Sénapati loopt op zee om de Ratoe kidoel te kunnen bezoeken . . . . angambah toja seganten kados ngambah daratan) B. T. Dj. p. 143, wegens welken bluf hij door soenan Kali djaga berispt wordt.

Ib. p. 481 vermag een jonkman te water te gaan zonder nat te worden (. . . enggènipoen loemebet ing toja radèn Soerja koesoema waoe boesananipoen boten teles).

In Not. Bat. Gen. 1904, p. CXXXIII en ib. p. CXXXVIII laat men mede helden uit den voortijd over het water loopen, al of niet onder beperkende voorwaarden.

Een klaarblijkelijk echt inheemsche vertelling beschrijft iemand, die verschillende trappen van bedrevenheid in deze kunst doormaakt, Bijdragen 7 VII, p. 64.

Een legende met overwalsche elementen daarentegen treft men aan in Catal. Jav. Mad. hndss. van den heer Vreede, p. 201, waar de wondermacht van het dragen eener keten afhankelijk wordt gesteld.

Voorts vergl. men J. Kats, Kamahayanikan, p. 176 en noot 1 aldaar.

Met de voorbeelden, die Dr. De Jong, Das Mysterienwesen noemt p. 294 seqq. en waar ook het uit de Evangeliën bekende voorval wordt aangehaald, komt men in geographischen zin buiten den thans behandelden legenden-kring, zoodat ik mij tot deze verwijzing beperk.

1) Behalve de evengenoemde plaats in Kamahayanikan waren als parallellen vooral Heiligen III en V aan te halen.

aan, doch hunne moordtuigen stompen af op den heilige, zonder uitwerking te hebben.

Siti djenar spuwt dan (uit minachting?), waarbij het speeksel ver weg vliegt en neervalt op een sirih-blad. Dit laatste snelt evenzoo heen, en valt neer op nji Mendapa, die juist tapa lali [1]) beoefende, en het blad gaat nuttigen.

T. g. t. baart zij nu een meisje, nji rara Panas geheeten, dat later aan de Hollanders verkocht wordt (vers 28).

Sèh Lemahbang wordt intusschen bestookt door het gansche leger, doch het deert hem niet en de pradjoerits gaan zich daarom bij den Soenan beklagen.

Soenan Kali djaga brengt Soenan Djati dan de ontmoeting te binnen met den taksaka op den berg Djambini [2]).

S. Djati wordt nu (eensklaps) onzichtbaar, hij verricht een extra-ṣalat hoog in het luchtruim, waarop de slang verschijnt, uit wiens snuit de Soenan zich een kris verschaft [3]). Met dit voorwerp wordt Siti djenar dan ten slotte gedood (vers 34).

Volgt het gehoon over zijn dood, die is „als van den duivel", over zijn bloed, dat achtereenvolgens rood, wit, geel en zwart wordt [4]), en de komst van een leerling, die spottend „kandjeng nabi" wordt genoemd (Siti djenar gaf zich immers voor Allah uit) en dan eveneens wordt afgemaakt.

Men wil de lijken nu naar de masdjid dragen, doch zelfs de wali's, laat staan dus het gewone volk, zijn daartoe niet

---

1) In Tijdschr. T. L. V. deel 39, p. 119, noot wordt deze tapa-soort niet genoemd, evenmin in een hds. uit Djocja in mijne verzameling over tapa, waarin wel 18 verschillende soorten worden beschreven.

2) De hier bedoelde episode komt voor in den tekst van No. 546 Jav. Hndss. op p. 42-43. In sommige andere redacties ontbreekt zij.

3) Deze kris, kanta naga geheeten (i. e. den vorm van een slang hebbende), waarvan de oorsprong verschillend wordt opgegeven, treedt nog meermalen op in de overleveringen omtrent Soenan Djati.

4) Over de rol, die deze kleuren spelen in het mystieke bijgeloof, zie men bijv. Bijdrage Mystiek, index in voc.

in staat, alleen Soenan Kali djaga[1]) vermag het lijk op te lichten (vers 40). De doode verzoekt hem bij deze verrichting wat zachthandig te werk te gaan, omdat de betoonde haast hem pijn heeft veroorzaakt.

Soenan Kali djaga is door dit lugubre voorval echter geenszins ontsteld, de dooden moeten hun mond houden vindt hij (niet geheel ten onrechte), en later (vers 45) uit hij zich in overeenkomstigen zin, als het lijk zich beklaagt over de hitte van de gebruikelijke bewierooking. Eenige cynische humor schijnt in deze voorvallen niet geheel te ontkennen.

De ritueele gebruiken worden voltrokken, doch dan wil het lijk zich weer niet naar de begraafplaats laten vervoeren, vóórdat Soenan Poerba zich bij den lijkstoet heeft aangesloten.

Ten slotte verkiest het niet te Goenoeng Djati te worden begraven, doch wijst daartoe eene plaats aan ten N. van Dermaja (vers 51) samen met den panakawan.

Het slot van den tekst handelt over een kramat van Soenan Djati naar aanleiding van een droog jaar, welk gedeelte hier mede werd opgenomen, eerstens omdat deze redactie daarmee sluit, en tweedens wegens het parallellisme met het reeds vroeger[2]) besproken verschijnsel, dat verschillende heiligen op hun tijd regenmakers zijn of op andere wijze het land tegen al te felle droogte beschutten.

Moge met het bovenstaande een overzicht zijn gegeven van hetgeen de Tjirebonsche traditien over Siti djenar, zijne ketterij, terechtstelling en zijne begrafenisplechtigheid

1) Deze heilige komt in de Tjirebonsche traditie, en ook, hoewel minder, in de M. Javaansche, zoowat overal aan te pas, zoodat hij feitelijk de glorie van Soenan Djati gaat verduisteren.

2) Heiligen IV, p. 452, noot 1.

etc. behelzen en de eigenaardige profetiën omtrent de komst der Hollanders, zoo is het thans noodig de Midden-Javaansche traditien, waarvan in Heiligen II slechts eene beknopte redactie behandeld werd, iets nader onder de oogen te zien.

Nadere uitwerking van het daar besprokene vindt men o.a. in Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 575 [1]), en een tekst, die in hoofdzaak gelijkluidend is, in een B. T. Dj. uit Poerwaredja [2]). Aangezien hierin ook de mystiek-philosophische opvattingen der andere wali's ter sprake komen, die later meer opzettelijk zullen worden behandeld, en het overige in algemeen beloop reeds van vroeger bekend is, volsta ik thans met een resumé van den tekst [3]), daarmee een tijdroovende (en lastige) vertaling uitsparende:

De wali's zijn in de masdjid te Demak bijeen en bespreken de bedenkelijke leer van Siti djenar. Op last van soenan Giri gaan santri KODRAT en MALANG SOEMIRANG [4]) hem ontbieden. De geroepene blijkt zich in een grot [5]) te hebben afgezonderd. Volgt de episode met de ontwijkende antwoorden, maar ten slotte gaat hij toch mee.

Uiteenzetting [6]) van de leeringen resp. van soenan KALI

1) p. 185 seqq. Dit geschrift is een copie van het ex. in het bezit van den heer A. Ch. Lammers te Djocja, die mij het stuk allervriendelijkst een tijdlang afstond.

2) Mij door den Regent aldaar welwillend ter afschrijving verstrekt.

3) Bijlage IV, naar No. 575 p. 185 seq. Ter verduidelijking vooral van het deel dat over de andere wali's handelt, is in Bijlage IVa het parallelle stuk uit de Babad van Poerwaredja opgenomen, aangezien een aanwijzing der afwijkende lezingen in noten bij de tallooze kleinere verschillen, die toch voor het goed begrip van den tekst onmisbaar kunnen zijn, hier minder raadzaam scheen.

4) Men vergelijke Heiligen V p. 169.

5) Heiligen I, p. 587, aanteekening 12.

6) Vers 13-21. In B. T. Dj. Poerwaredja (bijlage IVa) worden bovendien soenan KOEDOES en pangéran PANGALASAN genoemd, pangéran GIRIGADJAH daarentegen uitgelaten. Iedere wali weet in vijf korte versregeltjes zijne leer samen te vatten.

DJAGA, pangéran WOERJA PADA, soenan GIRI, pangéran TJERBON, pangéran TEMBAJAT, pangéran GIRI GADJAH, pangéran MADJAGOENG, pangéran KAOS (KADJI), en pangéran PALEMBANG.

Dan komt Siti djenar aan de beurt en zet zijne opvatting uiteen.

Na eenige opmerkingen van sèh Maoelana gaat Siti djenar zich daarop uit eigen beweging veronstoffelijken, en wordt gezien in de deur van den Hemel der Genade (vers 33), schitterende als de Zon.

Soenan Girj vraagt hem een stoffelijk achterlaatsel, waarop de verscheidene zijn baadje aanbiedt, dat als scherm (werana) [1]) zal moeten strekken.

Men maakt het buisje van de deur (?) los, waarop dit tot een mensch wordt in de gedaante van Siti djenar, en in de gebedshouding (met de armen gekruist) blijft staan, zonder nochtans te spreken.

Soenan Giri beklaagt zich dan, dat Siti djenar, die aangenomen had met lichaam en al ten Hemel te gaan, nu toch zijn lichaam maar heeft achtergelaten. Sèh Maoelana trekt daarom zijn zwaard om het gerecht aan den stoffelijk achtergebleven „Siti djenar" te voltrekken, alleen hij slaat door hem heen als door een schaduw [2]).

Volgt de hoon resp. over het zich niet laten wonden, het bloedeloos zijn van de wond, de kleur van het bloed etc.

Sèh Maoelana neemt dan een witharigen hond, dien hij den hals afsnijdt, en met een bebed en een kopjah uitdost (vers 43). Aan de verzamelde schare in de soerambi, waar het hondelijk is gebracht, doet men nu weten, dat dit Siti djenar is, die door de wali's werd veroordeeld, en wiens lijk thans in een hond is veranderd.

Zulks komt een discipel, LONṬANG ASMARA ter oore, die juist bezig was geiten te hoeden. Hij laat de beesten in den steek, en komt aangeloopen, wordt dan eveneens door

1) Zie Heiligen II, p. 50, noot 3.
2) . . . . kadya medang wawajangan.

sèh Maoelana gedood, terwijl zijn lijk tot verbazing der omstanders verdwijnt.

De hond wordt daarop verbrand, waarna zich een stem laat hooren met de boven (p. 3) reeds vermelde voorspelling van wraakneming door den vorst van Mataram, die een lidteeken op den schouder zal dragen. Mede vernemen wij daaruit, dat Siti djenar eigenlijk de zoon is van paṇḍita Boengsoe, te Serandil (Ceylon), en uit hoofde van eene vervloeking door zijn vader als worm naar het land Krenḍa wahana [1]) werd verbannen. De genade van den Onstoffelijke schonk hem toen zijne menschelijke gedaante terug.

Deze allerlaatste bijzonderheid is geheel nieuw, doch wordt ter plaatse niet nader besproken. Verdere mededeelingen treft men echter aan in hetzelfde geschrift (B.T. Dj. Poerwaredja), waar de Siti djenar-episode nog eens wordt behandeld met belangrijk afwijkend beloop, zoodat eene nadere bespreking noodzakelijk is.

Naar den inhoud past het betrokken tekstgedeelte [2]) geheel niet in het algemeen beloop der daar vermelde historische gebeurtenissen: het volgt in de Babad op het verslag van den patih, die door den Vorst van Demak naar Ki Andajaningrat van Pengging [3]) is gezonden, een voorval, dat in de traditie steeds nà den dood van Siti djenar wordt gesteld. Bovendien is de beginregel van deze episode ook niet volgens het gewone gebruik, als men in een Babad tot een ander verhaal overgaat, opgesteld, zoodat er aanleiding bestaat tot de veronderstelling, dat dit stuk òf eene verklaring is door den auteur tot zijne lezers gericht, òf, waarschijnlijker, een latere inlassching, welke door den copiist van den Regent zonder critiek werd overgenomen.

1) In B. T. Dj. Poerwaredja: Java.

2) Bijlage V, genomen naar p. 201 seqq. van mijne copie.

3) Zie bijv. Heiligen II, p. 46, noot 4 en 5.

De hoofdpunten van deze lezing laat ik thans volgen, voor de details naar den tekst verwijzende:

Er was dan een hooggestemd wali, die te voren slechts een worm was, doch door toedoen van Soenan Bonang opening des harten had gekregen. Deze was namelijk bezig op een schip, midden in het water, onderricht in de mystieke leer te geven aan soenan Kali djaga.

Volgt eene uitvoerige uiteenzetting van de juiste leer, en de geschilpunten met de opvattingen van Siti djenar. Als zijne leerlingen, die reeds fana zijn, worden (Zang 41, vers 4) genoemd ki Bisana ki Wanabaja, ki Tjanṭoela en ki Pringgabaja, doch ook buiten dezen heeft hij tal van volgelingen. Door hunne onverschillige houding wekken zij opschudding en veroorzaken telkens relletjes. Een aantal van hen wordt dan ook in hechtenis genomen. Op last van den vorst worden gezanten naar Siti djenar gezonden die te Krenḍa sawa verblijf houdt, welke verslag van hun onderhoud met den leeraar geven. De vorst belegt een bijeenkomst in de masdjid met de wali's, en beklaagt zich over de rustverstoring, welke door de leeringen van Siti djenar wordt veroorzaakt (*niet* over de ketterṣche elementen dier leer, die den Javaanschen machthebber op zich zelf klaarblijkelijk onverschillig lieten).

Op raad van Soenan Bonang zal thans eene wali-vergadering belegd worden, want Siti djenar is nu eenmaal ook niet de eerste de beste, en daar zal men over het geval zijn gedachten laten gaan (vers 29 — 30).

Na kort overleg met Soenan Kali djaga zendt Soenan Bonang dan pangéran Tembajat en sèh Domba om Siti djenar uit Krenḍa sawa naar Demak te ontbieden (Zang 42 vers 5), ter examinatie van diens opvattingen.

Zij komen ter plaatse, waar de leeraar juist met onderricht bezig is, en hun driewerf toegebrachten groet niet hoort; pas als zij binnen de langgar zijn gegaan en het doel hunner komst te kennen hebben gegeven, krijgen zij gehoor (vers

9 — 10). Siti djenar overvalt hen dadelijk met mystieke beschouwingen en hoont ten slotte hunne onkunde van zelfs elementaire aangelegenheden (vers 20). Een dispuut ontwikkelt zich nu tusschen hem en pangéran Tembajat, waarin sèh Domba zich komt mengen met meer practische beschouwingen over de gevolgen van verzet tegen den vorst van Demak (Zang 43, vers 1 seq.), en de wenschelijkheid zich naar de eischen van het reëele leven te schikken. Hoogdravend als de eigenlijke wali's is hij niet, doch zijne uiting is ten minste de taal van het gezond verstand, die hij besluit met de woorden: . . . . . iemand, die in het hiernamaals voortreffelijk wil zijn, moet ook in deze wereld het goede betrachten [1]).

Ki Pringgabaja geeft sèh Domba eenigszins spottend gelijk, en zegt dat deze zich maar aan zijn brave, dagelijksche leer moet houden, dat hij zelf echter een andere opvatting koestert van de bovenaardsche zaken.

Pangéran Bajat (vers 18) komt terug op de eigenlijke boodschap om naar Demak te gaan, doch Siti djenar geeft een weigerend antwoord, waarop pangéran Bajat in opdracht van Soenan Kali djaga hem over een viertal mystieke vraagpunten verhoort (vers 22 — 23).

Siti djenar noemt dezelve echter kinderraadsels, en laat ze door zijn leerling ki Bisana ophelderen, die daarmee,

1) Vers 6: wong hjoen saé wonten ngrika
kedah saé wonten ngriki,

m. a. w. men moet zijne menschelijke plichten in het werkelijke leven niet verzuimen uit hoogmoed over het behaalde succes met metaphysische bespiegelingen.

Men voelt zich genoopt te verklaren, dat dit gedeelte n. h. v. een zeer verdienstelijke en goed volgehouden karakterschildering bevat van Siti djenar, den booghartigen mystiekeling (mijn subjectief oordeel over hem vindt men nog beneden), pangéran Bajat, den rechtleerschen Moslim, die echter zonder heftig te worden als bijv. soenan Kali djaga, heel wel de opinies van anderen kan aanhooren en verdragen, en sèh Domba, den meer reëelen mensch, van eenvoudiger begaafdheid, die zich ten slotte toch nog door de mystieke schoonheden laat meesleepen.

behoudens onderbreking, een 20-tal verzen bezig is (Zang 43 uit). Zulks tot niet geringe ontsteltenis van de beide toehoorders, die zich afvragen, wat de Meester wel niet moet kennen, als een leerling reeds zoo zeer in moeilijke kwesties bescheid weet te doen. Eenigszins verlegen druipen zij dus af, waarbij pangéran Tembajat met moeite sèh Domba weerhoudt om bij Siti djenar onderricht te gaan vragen.

Zij doen van de gebeurtenissen verslag aan de wali's te Demak (Zang 44, vers 10 seq.), waarbij de spreker aanraadt om een (smeulend) vuur zoo mogelijk te blusschen vóórdat de vlammen hoog oplaaien (vers 13).

Op raad van soenan Kali djaga belegt men een Groote Vergadering, van den Vorst met zijn patih, pengoeloe en djaksa, met legerschaar, de wali's en de oelama, welke laatsten de wali's met eer bejegenen (vers 18).

Soenan Bonang licht den Vorst in over de bezwaren, die tegen Siti djenar gerezen zijn. De Sultan gaat dadelijk accoord, en wil zijne soldeniers er op af zenden, doch hiertegen verzet zich pangéran Modang, omdat de schuldige niet een openlijke opstandeling is, en men dus in dezen is aangewezen op een fijne manier te handelen.

Op raad van den patih Wana salam wordt daarom nu een dwangschrift (nawala wisésa) uitgevaardigd, om Siti djenar te ontbieden: weigert hij wederom op te komen, dan heeft hij zich weerspannig getoond tegen 's Vorsten bevel, en kan men hem dus veroordeelen. Aardig zijn vers 28-30, waarin de patih een dergelijke handelwijze, een truc, waarbij het (vormelijk) Recht ongeschonden blijft, nader voor den Vorst motiveert.

Vers 34-36 bevatten den inhoud van het dwangschrift, dat gedateerd (!) is volgens vers 37 op 22 Djoemadilakir, van het jaar Be 1410 [1]), en door den Vorst alsmede door de drie rijksofficianten wordt onderteekend. In *gele* zijde gewikkeld (eene zinspeling, vers 38) wordt het stuk aan

1) Volgens de sangkala: nir djalma tjatoer toenggal.

soenan Bonang ter hand gesteld, die dan met vier andere wali's [1]), ieder met discipelen, het document gaat overbrengen. Te Demak treft men intusschen de noodige maatregelen voor het geval Siti djenar met zijn schare in verzet zoude mogen komen.

Bij aankomst te Krenḍa sawa vindt een herhaling van de ontmoetings-scène met pangéran Tembajat (zie boven p. 25°) plaats, de sèh is hoogst verdiept in zijn onderricht [2]), en laat niet blijken de aanwezigheid der gezanten, die hem luide toespreken en den brief des Vorsten in den schoot werpen, te hebben opgemerkt. Zelfs niet als soenan Kali djaga, ongeduldig als gewoonlijk, den brief grijpt en met duidelijke stem gaat voorlezen. Eindelijk schudt soenan Bonang hem aan de hand en noodigt hem uit gehoor te geven aan den oproep, hetgeen Siti djenar echter met eenige beslistheid afwijst [3]), onder opmerking dat men à costi evengoed een polemisch gesprek zal kunnen voeren (vers 56).

Aldus gaat men redetwisten, en wel over de Volmaaktheid des Doods (vers 58 seqq.), en andere mystieke topic's, terwijl soenan Ngoedoeng nog eens duidelijk formuleert welke de bezwaren zijn, die tegen Siti djenar's optreden zijn gerezen (Zang 45, vers 12 seq.). Soenan Kali djaga, die dit klaarblijkelijk allang is gaan vervelen, wil er een eind aan maken (vers 16), doch soenan Bonang zet het dispuut voort, waarbij

---

1) Volgens vers 44 dragen zij een djambia.

2) Hij is nam. juist bezig het ontstaan van aarde en uitspansel (boemi-akasa) te verklaṛen voor een groote en verscheiden menigte toehoorders, naar de tafsir kaèlani (vers 45-46). Dit laatste woord zou wellicht kunnen komen van Djalalain, met verschrijving (in een pègon-origineel gemakkelijk denkbaar) van ج tot خ, die in 't Javaansch *k* wordt. Intusschen is een schrijver Kilani evenzeer bekend.

3) Geestdriftig en met haast betraande oogen noemde een schrijver, overigens een vrij stugge en onaandoenlijke Javaan, met wien ik deze episode besprak, den heilige hier (in de derde persoon): *sang mardikèng boedi*, deze Onafhankelijke van Geest. Er is ongetwijfeld weinig onderdanigheid en volgzaamheid in de houding en het optreden van Siti djenar.

ten slotte soenan Geseng (Tjakradjaja) nog bijna tot de opvattingen van Siti djenar wordt overgehaald [1]; soenan Kali djaga weet hem nog juist op het goede moment, door den man boos aan te kijken, daarvoor te sauveeren (vers 35) [2].

Door zelfbedwang en zelfafsluiting (Zang 46, vers 1 seq.) gaat Siti djenar daarop den dood in, waarna het lijk deugdelijk wordt ingewikkeld. De vier intieme leerlingen geven bij monde van ki Bisana te kennen, dat zij den Meester willen volgen, en sterven dan eveneens door zelfbedwang. Soenan Bonang laat hunne lijken aan de familie overgeven, wijst soenan Kali djaga aan om de dorpslieden in den goeden (Arabischen) Islam te onderwijzen (vers 8), en gaat met het lijk van Siti djenar en met zijne collega's onder het reciteeren van de litanie der dooden, terug naar Demak, waar men het in de masdjid opstelt, om den volgenden dag (het is nu reeds maghrib) tot de begrafenis over te gaan (vers 15).

Men blijft onder vroom reciet in de masdjid vertoeven ook na de isja-ṣalat, wanneer zich het gebouw vult met een aangenamen geur van muskus en patjoeli, afkomstig van Siti djenar. Sèh Maoelana zendt alle lieden, die tegenwoordig zijn, heen, behalve de wali's en laat de deur goed sluiten. Dan doet hij het deksel van de kist oplichten, en constateert den schitterenden glorie-krans, waarmee het lijk omgeven is. Hij acht het nu raadzaam om dit lijk maar liever onder de pangimaman te begraven met het hoofd naar het Westen [3], en een hond in de kist te leggen, anders zouden de kramat's, welke ontwijfelbaar van het graf zullen uitgaan, ook anderen kunnen verleiden op het verkeerde pad te treden [4]. De andere wali's gaan accoord; terwijl zij ter bestemder plaatse een

1) Men vgl. Heiligen III, p. 292, waar wordt opgegeven, dat soenan Geseng hetzelfde onderwerp als Siti djenar leeraarde.

2) . . . . mring ki Geseng sarwanédrandik = sarwa nétra andik.

3) . . . . moedjoer ngoelon, dus niet, zooals voorgeschreven, met het hoofd naar het Noorden en het gelaat naar Mekka gekeerd.

4) Door het lijk echter onder de pagimaman te begraven, zal deze plaats, en aldus evenzeer de masdjid, de eer der kramat-verschijnselen verkrijgen.

kuil graven, haalt soenan Koedoes een mageren, schurftigen hond, met *rosse* strepen, die men in de kist legt, (vers 24).

In den vroegen ochtend komen nu belangstellenden opdagen, om het verdere verloop van zaken bij te wonen.

De vorst heeft intusschen verslag gekregen hoe het met zijn dwangschrijven is afgeloopen, en komt deswegen nu ook naar de soerambi met de rijksgrooten en het gebruikelijke gevolg. Dan komt de apotheose: Zijne Hoogheid wil den doode zien, en laat de kist openen . . . . alsnu staat ieder versteld, want men ontwaart het lijk van dien schurftigen hond, en begrijpt dat deze gedaanteverwisseling van het lijk de straf is voor den afvallige.

Per vorstelijke proclamatie [1]) wordt zulks nader den volke kond gedaan en het bericht over geheel Java verspreid, terwijl het hondelijk aan een viersprong wordt opgehangen tot afschrikwekkend voorbeeld voor eventueele latere aspiranten. Daarna wordt het (Zang 47, vers 4) afgehaald en ten Westen van de masdjid begraven.

Intusschen is het voorgevallene aan een anderen leerling van Siti djenar, ki Lonṭang Semarang, ter oore gekomen (vers 6); deze doorziet het bedrog, dat met het lijk zijns Meesters is verricht en begeeft zich, na eenige beschouwingen over de voortreffelijkheid van Siti djenar's leer nopens het Hiernamaals, vergeleken bij de opvattingen van anderen, naar de masdjid om met de wali's, „ook al waren er honderd", in polemiek te treden (vers 17).

Ook deze wordt door de wali's, die wel begrijpen dat hij hun kwalijk gezind zal zijn, beschuldigd de rust en orde te

1) Als anachronistische curiositeit, zooals men er vele in de Javaansche, en in andere litteraturen van hetzelfde (Middeleeuwsche) genre ontmoet, deel ik mede een opmerking in vers 35:

. . . kanan kéring srat katanḍan
gambar asta dwi noedingi . . . .

i. e. aan beide zijden werden op het stuk afbeeldingen van een hand met wijzende vinger (zooals men die in oud-modische advertenties en op strooi-biljetten vindt) aangebracht.

verstoren (vers 22-23) en diensovereenkomstig dan ook met weinige toeschietelijkheid toegesproken, hetwelk nog te meer den toorn des mans opwekt.

Met sèh Domba [1]) begeeft hij zich in dispuut (vers 28 seqq.), en verklaart daarbij dat hij van die heele metamorphose in een hond niets gelooft (vers 38-39), dat de wali's in dezen tot kwade praktijken zijn overgegaan [2]).

Soenan Bonang tracht hem nog met een zoet lijntje te vangen en belooft hem opvolger zijns Meesters te zullen worden, als hij maar bereid is de voorgeschreven prosternaties en wat dies meer zij, volgens het geloof des Uitverkorenen te verrichten (Zang 48, vers 2 seq.).

Op fieren toon weigert de betrokkene echter dat compromis te aanvaarden: „Hoe, zegt hij, men wenscht dat ik de vijfvou„dige godsdienstoefening zal aanvaarden . . . voorwaar, ik „ben geen ongeloovige! En dan naar de masdjid trekken iede„ren Vrijdag, om zotte prosternaties te doen als hulde aan het „IJdele, het Ledige. De leering van Mijn Meester, Siti djenar „daarentegen aan ons was, dat de mensch dag en nacht bereids „onafgebroken de godsdienstoefening verricht: het uitgaan van „den ademtocht is bereids hulde, het inhalen van den adem is „bereids ṣalat, ..." (vers 6-7).

Nog meer zulke hartstochtelijke en kettersche godslasteringen (van orthodox standpunt) brengt hij uit, o. m. dat men in deze wereld feitelijk dood is, hiernà echter pas gaat leven (vers 14), totdat de anderen het dienstig oordeelen den woordenvloed te stelpen en Soenan Ampèl hem vraagt (lichtelijk spottend n. h. v.):

„Welnu, Lonṭang, ik vraag je, wat streef (loop) je toch na, „nu je Meester immers tot de sfeer des Levens is teruggegaan, „en jij hier maar als „doode" blijft toeven ?" (vers 16).

1) Om de Javaansche etiquette kan ki Lonṭang, die maar een discipel is, niet met een hoofdwali in debat treden, weshalve de auteur sèh D. daarvoor uitkoos.

2) . . . bangké malih wreka bang
jéka sadarpa tan goegoe
tetep pra wali doeskarta . . .

Dit slaat in en ki Lonṭang zegt, dat hij er niets in ziet „huiswaarts" te keeren, hetwelk voor een leerling van Siti djenar gemakkelijk te bereiken is, en dat hij na den terugkeer van Siti djenar dien in het „leven" zal volgen [1]) alleen wil hij eerst nog nopens een drietal punten eene vermaning aan de geloovigen achterlaten.

Deze drie punten zijn:

1e. geen bedrog plegen, zonder dat men goed overleg gebruikt [2]), opdat men niet later daarover wordt uitgelachen (!),

2e. geen nagelaten voorwerpen van vroeger vernielen, zooals lontar-handschriften, beschreven steenen, etc. (vers 20),

3e. de raad om, „als gij er toe kunt besluiten deze masdjid „weg te doen, door het vuur te verwoesten. Ik heb „deernis met Uwe nakomelingschap, die anders zich geheel „in het dzikr van koelhoe zal verdiepen . . ." [3]) (vers 21).

Ten slotte zegt hij zijn Meester nu te willen volgen, voorts dat de wali's dan naar eigen verkiezing (zijn lijk) mogen verwisselen, en daarvoor een hagedis, kikvorsch, een rasé of loeak [4]), een kat of een koewoek nemen, die men

---

1) De auteur heeft met groote handigheid het spraakgebruik geweld aangedaan en laat ki Lonṭang (e. a. overspannen typen) geheel spreken in taalkundige overeenstemming met zijne metaphysische opvattingen.

2) . . . . apoes
kang ninggal doega wetara . . .

3) De spreker bedoelt naar het schijnt, dat bij niet opvolgen van zijn raad (die inderdaad in den wind wordt geslagen: vandaar waarschijnlijk, dat de auteur bij 1e. en 2e. het vetatieve: adja, bij 3e. het adhortatieve: bok menawa gebruikt) de Javanen heelemaal in den Moslimschen lippen-dienst van dzikr en ṣalat zullen vervallen, en tot andere afdwalingen, als in vers 22 seq., het diepzinnig overpeinzen van het Wezen der dingen daarentegen zullen verwaarloozen.

Koelhoe is de gewone benaming der 112de Soerah, die ook wel bij mystieke recieten in trek is, doch nà de Fatiḥat frequent bij de ṣalat wordt opgezegd.

4) Een soort marter, die vooral bekend is als liefhebber van rijpe koffiebessen. De boonen worden door het dier weer gedeponeerd en leveren een gewilden drank, omdat zij van uitsluitend rijpe bessen afkomstig zijn, en geen fermentatie (in den gewonen zin) hebben ondergaan.

gemakkelijk stilletjes kon zoeken. Een olifant daarentegen zou voor hen wel onmogelijk zijn, zoo spot hij verder (vers 28 — 29).

Aldus treedt hij de eigenlijke masdjid binnen en berooft zich door mystiek zelfbedwang van het leven (normaal spraakgebruik). De wali's hooren de plof van het neervallende lijk, dat, als gebruikelijk bij wali's c. s., een schoonen glans afgeeft, en snellen toe, waarop ten slotte de getrouwe leerling aan het voeteneind zijns Meester wordt bijgezet (vers 32).

In het bovenstaande werd slechts terloops gewag gemaakt van de traditie, dat Siti djenar uit een worm zou zijn ontstaan (boven p. 25). In dezelfde Babad als even behandeld, wordt zulks echter op een andere plaats wel nader toegelicht, en ik wil dus aan de hand daarvan die worm-episode eenigszins nader bespreken.

Het verhaal loopt ongeveer aldus [1]:

Op zekeren dag wilde soenan Bonang aan soenan Kali djaga mystiek onderricht geven en wel nopens de allerdiepste aangelegenheden van het Zijn, die alleen aan de meest vertrouwde adepten mogen worden medegedeeld. Ten einde mogelijke afluistering door oningewijden of leeken te voorkomen, gaan de twee in een vaartuig zitten en begeven zich naar het midden (van een meer). Daar blijkt echter dat de boot lek is en men trekt dus eerst weer naar den wal, om met een handvol klei het gat zoo goed en zoo kwaad het gaat, te dichten. Soenan Kali djaga bezigt daartoe *lemah abang*, roode aarde.

Op het middernachtelijk uur, wanneer zij aangenaam op de golven heenwiegelen, verleent Soenan Bonang de „wij-

1) Den tekst laat ik thans achterwege: het stuk is een onderdeel van de wali-synode, die in een later artikel behandeld zal worden, en het is dus beter den tekst dan in zijn geheel te geven.

ding" aan zijn leerling [1]) en voert hij dezen binnen in de diepste mysterien der bovenmenschelijke Wijsheid.

Deze Geheimenissen worden ook medegedeeld, doch zij hebben, naar Westersche opvattingen, niet zoo schrikkelijk veel om 't lijf, wijken ook niet zoozeer af van hetgeen reeds in het algemeen over dergelijke bespiegelingen bekend is, zoodat daaromtrent wordt volstaan met eene verwijzing naar een volgend artikel.

De twee ingewijden zijn dus bezig te midden op den plas elkaar zonder de minste weerhouding hun intiemste, mystieke gemoedservaringen mede te deelen, in het volste vertrouwen niet bespied te worden, en zoo zegt soenan Bonang o. a.: „Als men het Groote Geheimenis van den Opperste mededeelt, en er is bijv. (toevallig) een dier, dat zulks hoort, dan wordt het eensklaps een mensch door de Almacht van den Barmhartige".

Met dat hij dit zegt, hooren zij iemand met een menschelijke stem te kennen geven, dat hij de geopenbaarde zinnebeelden heeft gehoord, en reeds als een mensch kan spreken, stoffelijk echter nog aan zijn dierengedaante vast zit. Hij is een worm, die in de klei voor het lek verscholen zat en zoodoende, allen voorzorgen ten spijt, bij de Onthulling van de diepste Waarheid tegenwoordig was.

Op een machtspreuk van soenan Bonang wordt hij nu van worm tot mensch, en krijgt den naam van sèh Lemah abang.

Intusschen is de dageraad aangebroken en het belangwekkende gezelschap, dat op zoo wonderbare wijze met één lid vermeerderd werd, keert naar den wal terug om de ṣoeboeh-ṣalat te verrichten; soenan Bonang is voorganger, de twee anderen vertegenwoordigen de gemeente.

---

1) . . . sampoen doemoegi ing wantji
madya latri noelja
kombak-komboel amantesi
soenan Bonang paring bèngat . . .

Voor de bèngat vgl. men Bijdrage Mystiek, p. 88.

Soenan Bonang geeft dan nog, geheel verbaasd over de bevattelijkheid van soenan Kali djaga, te kennen, dat hij gaarne thans van dezen onderricht zou ontvangen, omdat hij hem als een meer bevoorrechte, een uitverkorene op dit speciale terrein beschouwt. Wel is het eigenaardig als de buffel bij het kalf gaat zoogen, en de kjai wederom tot leerling wordt, doch als men de genade heeft en de opening des harten, dan vervallen alle andere overwegingen.

De andere voldoet aan den wensch van zijn leermeester, en terwijl zij elkaar omhelzen, deelt hij de Hooge Wijsheid aan den ouden heer mede.

Alsdan bedenken zij dat het juist Vrijdag is, zoodat soenan Bonang voorstelt even naar Mekka te gaan voor de wekelijksche bijeenkomst. Sèh Siti djenar moet maar blijven waar hij is, want hij is nog niet *patitis*, en zou de anderen dus maar belemmeren (in hun snellen tocht naar het Westen).

Deze laatste zegt echter, dat hij ook wel in staat is naar Mekka, of waarheen ook te gaan, hetgeen bij soenan Bonang eenige ontsteltenis verwekt.

De wali's stellen zich dan in postuur (hetgeen nader wordt omschreven), kijken naar het puntje van hun neus, en bevinden zich dan ineens te Mekka, waar, merkwaardigerwijze, Siti djenar hen reeds verwelkomt.

Van den Profeet krijgen de wali's (ook de anderen zijn intusschen gearriveerd), opdracht om op Java zelf een masdjid te bouwen . . . . . .

Men zou zonder meer geneigd zijn in het bovenstaande een verdichtsel te zien, van de zijde der oelama, met de bedoeling om de afkomst van Siti djenar te kleineeren en hem, evenals door de voorgewende metamorphose van zijn lijk, in de waardeering van zijne aanhangers neer te halen.

Intusschen leest men in een recent artikel van den heer C. M. Pleyte [1]) van een eenigszins analoog geval, waarin

1) Badoejsche geesteskinderen, in Tijdschr. T. L. V. deel 54, p. 229.

twee lieden met bijzondere tooverformulieren uitgerust (de kracht daarvan hangt dikwijls van de absolute geheimhouding af, zooals met tal van voorbeelden uit de inlandsche en andere litteraturen zou kunnen worden toegelicht) een heel stil plekje in het bosch zoeken, doch daar door een worm worden afgeluisterd, die dan als gevolg daarvan allerlei verdere avonturen beleeft.

Hoewel de overeenkomst met het geval van Siti djenar niet overdreven groot is, bestaat toch zeer wel de mogelijkheid van een gemeenschappelijke basis der beide verhalen, en het verdient dus aanbeveling verdere beschouwingen tot later uit te stellen, als eventueel meerdere voorbeelden zullen zijn verkregen.

Vatten wij nu in een paar woorden samen al hetgeen in de verschillende tradities over Siti djenar wordt verhaald, dan komt men tot de onderscheiding van de volgende, bijna telkens wederkeerende hoofd-elementen in diens historie:

1. De bezorgdheid der wali's over de godsdienstige verwildering der Javanen, en hunne voorstelling bij het Bestuur over het politiek gevaar van Siti djenar's optreden.
2. De bijeenkomst en de drie-voudige oproeping (t. w. *a.* Siti djenar, *b.* Allah, *c.* hen beiden).
3. Het schoone zielsevenwicht van den beschuldigde en de vastberaden moed zijner overtuiging.
4. De driftige actie van soenan Kali djaga.
5. De hoon der wali's over het afschampen van het gebezigde wapen, het witte bloed, het stilliggen en het verdwijnen van het lijk.
5. De stem na den dood, met waarschuwing of voorspelling, die meer of minder ingewikkeld kan zijn.
7. De leerling, die juist bezig is vee te hoeden, doch zich onmiddellijk mede opoffert (béla) met zijn Meester.
8. De metamorphose van het lijk in melati-knoppen.

Hoe nieuwsgierig men ook moge zijn om te weten, of er überhaupt iets van de bovenbeschreven gebeurtenissen werkelijk mag hebben plaats gegrepen, alle bespreking daarover is geheel nutteloos, daar er vooralsnog niet het minste bewijsje, niet de flauwste aanwijzing van al deze belangwekkende scénes bekend is buiten de vlottende traditiën om.

Verrassend is het daarom, in de boven omschreven uitvoerige weergaven enkele elementen aan te treffen, die zich met episoden uit de terechtstelling van alḤallādj laten vergelijken in de verschillende traditiën, welke juist thans door een bekwaam Fransch geleerde, ernstig in studie genomen zijn.

Een rechtstreeksch punt van aanknooping heeft men in de uitspraak van Siti djenar na zijn dood: analkak [1]) voor ana'lḥaqq (انا الحق), i. e. ik ben de Waarheid, welke zinsnede, zooals bekend, [2]) aan alḤallādj wordt toegeschreven, en tot veelvuldige commentaar aanleiding gegeven heeft.

Voorts treft men, evenals in het verhaal van alḤallādj [3]) (en in de kruisiging van Jezus volgens bepaalde secten), het verhaal van de substitutie aan, en wel tweeledig.

---

1) Zie Bijlage I, zang 38, vers 2-3. De vergelijking bij een gewonde worm is misschien een toespeling op de vroegere gedaante van den heilige, die echter in deze redactie niet wordt vermeld.

2) Over de beteekenis hiervan wordt uitvoerig, met Germaansche degelijkheid en Fransche helderheid, gesproken in: Der Islam, Bd. III, heft 3, p. 248 seqq. door Louis Massignon, met volledige litteratuuropgaven.

Voor zoover mij bekend, komt deze uitspraak in de inlandsche mystieke litteratuur bovendien nog voor in de werken van Hamzah Pansoeri, bijv. in een geschrift: Mystiek, meest van Hamzah Pansoeri, in bezit van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, p. 109 en p. 115, mede echter zonder vermelding van al-Ḥallādj zelve.

3) Men raadplege de (voorloopige) studie over dezen martelaar door den evengenoemden heer L. Massignon in Revue de l'histoire des religions, deel 63, p. 195 seqq. Vergl. vooral het opgemerkte ib. p. 198. . . „Cette . . . forme de la légende de la substitution est bien suggestive. „Un homme, qui se disait Dieu et qui, crucifié, se trouve être en „réalité un âne ou quelque chose d'approchant — c'est déjà l'étrange „insulte, mise en circulation apris la crucifixion du Golgotha . . ."

Eerstens wordt vermeld, dat niet Siti djenar zelve, doch zijn tot menschengedaante uitgedijde baadje de aardsche terechtstelling onderging (boven p. 23), en tweedens heeft men de boosaardige verwisseling met een hondelijk, die met allerlei varianten in de traditiën voorkomt.

Merkwaardig is ook de mededeeling [1]) van een moderne, bij de Jazidi's gangbare legende nopens de bevruchting van alḤallādj's zuster, die zich gereedelijk met die van ratoe Manḍapa, hoe inlandsch deze er ook moge uitzien, laat vergelijken: . . „Selon les Yézidî's: lorsque l'Esprit quitta „le shaykh Manṣoûr alḤallāj, au moment où le Roi de „Bagdad le faisait mettre à mort, l'Esprit erra sur les eaux. „Or, voici que la soeur d'alḤallāj arrivait, portant sa jarre, „pour l'emplir d'eau au fleuve. Et, lorsqu'elle l'emplît de „l'eau du Tigre, l'Esprit, sans qu'elle s'en aperçût, entra „dans la jarre avec l'eau. Quand elle eut rapporté sa jarre „chez elle, et qu'ayant soif, elle but de l'eau de cette jarre, „à ce moment même, cet Esprit entra dans son ventre, — „elle l'ignorant. A la fin elle devint enceinte et, après le „temps requis, elle mit au monde un fils: or c'était le „shaykh lui-même! Ainsi Manṣoûr alḤallāj, déjà son frère „par le sang, devint aussi son fils".

Het zou stellig praematuur zijn uit deze en wellicht andere punten van overeenkomst in de betrokken legenden thans reeds conclusies te trekken, doch in elk geval bestaat er aanleiding met belangstelling verdere publicaties nopens alḤallādj in verband met het over Siti djenar vermelde, tegemoet te zien.

Hoe het dan ook zij, als bijdrage tot de kennis der geestelijke stroomingen op Java, en der psychische karakterteekening in de Javaansche litteratuur zijn deze Siti djenarlegenden, een curieuse samensmelting van allerlei elementen, zeer merkwaardig, en als zoodanig verdienen zij t. z. t. nog eenige nadere beschouwing. Thans zal ik mij echter tot een paar zeer korte opmerkingen bepalen.

---

1) ib. p. 206.

Opvallend is het hoe zich een en ander (de slot-scène ten minste) in weinige uren en ter zelfder plaatse afspeelt, en de klassieke eenheden van het drama ook in dit stuk zijn gehandhaafd. Niet alleen dat, terwijl de wali's bijeen zijn, de bode eenige malen tusschen Demak (of Tjirebon) en Siti djenar's woonplaats heen en weer gaat, en dat deze laatste nog in dezelfde zitting verschijnt, en veroordeeld wordt, doch ook de leerling, die zijn lot zal deelen en die ergens wat geiten hoedde, is spoedig ter plaatse, wordt geëxecuteerd, en beide lijken worden haastiglijk nog denzelfden dag begraven.

Siti djenar wordt ons, in de kortere traditiën vooral, eenigszins voorgesteld als iemand van het wali-gilde, waarin hij op een of andere misschien niet geheel zuivere of regelmatige wijze [1]) toegang had verkregen, die het beroepsgeheim verklapte, niet in den geest van een enfant terrible, maar meer als een „man, in wien geen bedrog is", en het daarom niet over zich kon krijgen het profanum vulgus alleen met de uiterlijke, ritueele oefeningen en een verdund metaphysisch extractje af te schepen, de Hoogere Waarheden daarentegen te beperken tot een kring van weinige uitverkorenen.

Doch ook in de uitvoeriger, Tjirebonsche verhalen, maakt hij een sympathieken indruk: eene oprechte, heldere, en toch eenigszins naieve persoonlijkheid, die consequent kan en durft redeneeren en voor de uiterste gevolgtrekking van zijne stellingen niet terugdeinst, ze integendeel blijmoedig aanvaardt, zij het ook met een tikje Don Quichotterie. Een zekere adeldom van geest, mede blijkende uit zijne koele, soms weer ietwat kinderlijke, hooghartigheid, die zijne intieme leerlingen met hem gemeen hebben, valt verder niet te miskennen. Ook het gedrag van ki Lonṭang (zie boven p. 31), die zijn geweten niet voor een aardsche positie verloochenen wil, verdient nog eens speciale herinnering.

Zijne leeringen wijken soms af in de verschillende tradities, doch onwillekeurig wordt men een enkele maal herinnerd

---

1) Men vergl. in Heiligen II, pag. 28 seq. de semangka-historie, en boven p. 34.

aan bepaalde hoofdpunten van het Nominalisme[1]), al heeft dan Roscelin de verstandige partij gekozen, toen men hem 't mes op de keel zette.

Alleen met zijn klagen over het sollen met zijn lijk, in sommige redacties (als boven pag. 8 en 21), valt hij wel een beetje uit de rol, zoodat men hierin latere interpolaties zou willen zien van dichtlievende copiisten, die met deze, op zich zelf misschien waardeerbare toevoegselen, blijken gaven de eenheid van karakterteekening niet te verstaan.

Intusschen, alle intiemere beoordeeling van de inlandsche letteren is nog prematuur, en men beschouwe het bovenstaande dan ook slechts als volkomen subjectieve en geheel voorloopige opmerkingen, om van belangstelling ook in dit onderdeel van studie te getuigen, niet als hypothesen op wetenschappelijke basis, die door een aantal objectieve feiten worden gesteund.

---

1) Voor zoover de hier beschikbare litteratuur mij in staat stelt te oordeelen.

NASCHRIFT.

Naar aanleiding van de boven voorkomende mededeelingen over ratoe Manḍapa en den adjar Soekarsi was de heer C. M. Pleyte zoo vriendelijk en belangstellend, mij extract te verleenen van een babad Galoeh, in het Soendaneesch [1]), welke over dezelfde traditie handelt. De zwangerschap treedt hier op naar analoge wijze van hetgeen boven p. 13-14, noot 4 werd vermeld, de huwelijken met de drie vorsten, vooral met Mataram worden, naar Soendaneeschen trant, iets uitvoeriger beschreven, terwijl de voorspellingen over het toekomstig lot van Java door den adjar zelve gedaan worden, om de bedroefde moeder over de verkooping harer dochter eenigszins te troosten.

Voor het verband van deze episode met de andere traditioneele voorvallen in de rijken van Padjadjaran en Galoeh vergl. men het aangekondigde artikel van den heer Pleyte.

---

1) Hierover wordt uitvoerig gehandeld in een volgend nummer van dit Tijdschrift, door den heer Pleyte zelve. Het betrokken extract is hierachter opgenomen als bijlage VI.

Jav. Hds. B. G. No. 515. pagina 74 seqq.

37ste Zang; dichtmaat: doerma.

1. toemoenten rempaging para walioe'lla
sasanga noesa Djawi
karsa patjareman
kaping tiga prasamja
kempel amiraos ngilmi
ingkang mangripat
kadi déné kang oeni

2. madjemoean ing masdjid agoeng Pakoengdya
sami babar wiosing
waoe kang mangripat
nalika tanggal ping pat
woelan poeasa marengi
waktoe ing dina
isnèn dènja prasami

3. angandika ngaliman moetakaliman
doek samana pon masi
kangdjeng sèh Lemahbang
maksih angakoe Allah
dèn senḍoe ping tiga mangkin
maksih aloenta
tékad kadi kang oewis

4. jata molana Magrib kandikanira
la daweg sapoeniki
sèh Lemahbang toean
kétang sala ping tiga
poenapa karsaning wali
bili akarsa
kokoeman sapoeniki

5. para wali tan kangkat ing angandika
rèhning daweg narengi
ing woelan poeasa
soesoenan Djati nabda
prajogi sabar roemihin
ngantosi bakda
riaja ika béndjing

6. sèh Lemahbang ja betjik kandikanira
ḍingin mangko pan wani
bésoek wani pedja
kapan baé kokoeman
jata boebar para wali
pareng woes bada
riaja koempoel mali

7. ing masdjid agoeng Tjerbon sami mitjara
ing sasalahé wali
toean sèh Lemahbang
dènja angakoe Allah
nenggé wadjib soen oekoemi
doemoegi pedja
rempaging para wali

8. woesing rempag sakarsaning walioe'llah
santri Koedoes kapardi
ika ingkang nama
Tanḍa djoepoe prawira
ingkang kinarsa ngatoeri
ing sèh Lemahbang
sembahira apamit

9. doemoegi ing ajoenané sèh Lemahbang
nembah matoer jèn ninggih
kaoela katita
angatoeri sampéan
toean sèh dipoen-akéring
ing lampah koela
karsaning para wali

10. sampéan ingkang katoeran rawoe ènggal
ing masdjid agoeng mangkin
prasami kantosan
sèh Lemahbang ngandika
matoera ming para wali
jèn ora nana
sèh Lemahbang ingriki

11. amoeng Allah ingkang anèng kéné ana
pesṭiné mangsa toli
kèringa dèng sira
Tanḍa djoepoe akebat
noeli ènggal pamit balik
toemoeli prapta
ingarsa para wali

12. nemba matoer noehoen bebendoe Nalèndra
déning tan angsal kardi
sab sèh poenika
jèn mangké datan ana
sèh Lemahbang ika nanging
Allah kang ana
kaoela dipoen-pardi

13. matoer ḍateng ingarsané walioe'llah
mila kadoegi mangkin
pawangsoel kaoela
langkoeng karsa bendara
soemangga harsa Narpati
bilih kinarsa
kaoela amedjahi

14. ḍateng satroe dalem toean sèh Lemahbang
soenan Koedoes natyandik
djadjabang awinga-
winga lir medal gelap
wali Koedoes kang sajekti
watek brangasan
bendoe ḍateng kang santri

15. Taṇḍa djoepoe doemé tjampolé ing karja
emè saṭiṭik. maning
Taṇḍa djoepoe pedja
dèn tjotjog lawan djoengkat
anggetem djeng soenan Kali
sarja ngandika
sampoen amoering abdi

16. oening poenapa Taṇḍa djoepoe balik ta
pamadjikan poeniki
bok menawi béndjang
pedjah dèng panḍakawan
soenan Koedoes sigra riri
sirep kang awa
émoet maring Hjang Widi

17. sarta katon toelis lokmakpoel jèn gaḍang
soenan Koedoes ngemasi
déning panḍakawan
pramila sapoenika
pangandika Soenan Kali
kaloka ingrat
sasebdané nemahi

18. soenan Bonang sigra namboengi kandika
Taṇḍa djoepoe sa-iki
sira wis balika
maning ming sèh Lemabang
matoera jèn sapoeniki
Allah katoeran
rawoe ḍoemateng masdjid

19. Taṇḍa djoepoe tangginas nemba loemampah
doegi ing ajoenaning
toean sèh Lemabang
nambah matoer jèn Allah
samangké dipoen-atoeri
angrawoehana
ḍoemateng bangsal masdjid

20. sakarsané kangdjeng goesti Soenan Bonang
adan sèh Lemahbang mangsoeli
ora nana Allah
anging sèh ing Lemabang
ingkang ana anèngriki
ka-atoerena
baé ing para wali

21. jata wangsoel Tanḍa djoepoe loenta lampah
matoer ing para wali
jèn tjampolé karja
sèh Lemabang doek sabda
nenggè tan ana Hjang Widi
wonten ingrika
anging sè kang alinggih

22. soenan Koedoes miarsa atoeranira
Tanḍa djoepoe dèn aglis
karsa toemindaka
pjambek ming Lemabang
soepados dipoen-ampohi
déning kandika-
nipoen soesoenan Djati

23. mangké-mangké sampoen kantos sapoenika
angleng poenika mali
Tanḍa djoepoe sira
oewis agé balika
ming Lemabang dèng pramati
atoeranira
maring sèh dipoen-jakti

24. atoerana karoné sèh lawan Allah
adja ora kaéring
déning pakanira
Tanḍa djoepoe laksana
wangsoelera woes doemoegi
ming sèh Lemabang
nemba matoer jèn ngabdi

25. poeniki katita angatoeri toean
kali goesti Hjang Widi
sakali katoeran
mangké angrawoehana
ing masdjid ing Pakoengwati
para olia
sami karsa pinanggih

26. la ikoe noeli sèh Lemabang toemindak
kéring ing santri adji
tan kotjap ing marga
kotjap sarawoehira
sampoen sinatata linggih
pinoedja-poedja
ing hormat adi lewih

27. sèh molana Magrib mangké angandika
èh toean sapoeniki
kinarsa kokoeman
karanten tékad toean
ngangken Allah koekoem kapir
kaétang toean
dados djasmani kapir

28. toean mangké kinarsaken pinedjahan
sinampoerna dèng kongsi
dadosa sabadan
sanjawa lawan sapoerba
sèh Lemabang amangsoeli
ja betjik mapan
ḍingin mangko pon wani

29. datan ajoen anggingsirana sadera
ing toelak sarih adji
sèh Benṭong anabda
toean mangké moengkoera
koela sanḍangi tatali
dan sèh Lemabang
moengkoer sampoen loemiring

30. ing karsané sèh Benṭong sampoen kabanda
sigra lolos kang tali
sèh Madjagoeng nabda
anggoegoegoe la ika
sèh Lemabang kadi poendi
téga tan téga
doemados njalajani

31. ing pangandikané maoe tégang pedjah
la iki anggingsiri
lolos ing binanda
artosé lamoe pedja
adan tan antara noeli
tatangsoel toemrap
dados aningset mali

32. sigra tinoengtoen sèh Lemabang tjinangtjang
ing witing tandjoeng sawit
noeli djèng soesoenan
Tjerbon angoeloengena
ḍoehoeng Kanṭa naga maring
kangdjeng soesoenan
Koedoes sampoen tinampi

33. soenan Koedoes gasik waoe tandangira
anḍawoehaken keris
maring sèh Lemabang
goemedjrang kadi séla
soemamboerat metoe geni
énggal prasamja
dèn-goegoejoe ing wali

38ste Zang; dichtmaat: megatroeh.

1. Soenan Giri ngandika moelané ikoe
djisim kaja bradja wesi
datan mengkana kaja wong loehoeng
adan pinindo toemoeli
kang djadja teroes woes bolong

2. déning doehoeng temboes ming walikat sampoen
woes moebal getihé poetih
pan prasami dèn-goegoejoe
Soenan Kali djaga angling
kenapa kadi mongkono

3. getihé apoetih kaja tjatjing tatoe
noenten getih katon abrit
woes kadi adating maroes
oemeb kapiarsa moeni
analkak prasami tinon

4. soenan Giri nabda la iki wong koepoer
sampoerna patiné djati
tan ana ro bédanipoen
soenan Bonang anamboengi
ia tala ikoe oewong

5. emboeh batiné ora nana kang weroeh
nanging ing lahiré oewis
sampoerna marga rahajoe
sèh Bentong sabdané inggih
sanadyana batiné pon

6. boten béda poenapa ing lahiripoen
sèh Madjagoeng sabdanjaris
gènja anamboengi woewoes
ing batinipoen gatoenggil [1])
soenan Djati sabdanjalon

1) Aldus in den tekst voor: satoenggil.

7. ia sampoerna oega kadjatènipoen
woesing rempoeg para wali
gènja angiḍep kang lampoes
lajoné sèh moelja ening
agilang-gilang mantjorong

8. njerot napas sapisan ing karsanipoen
mingkrat katoet ingkang djisim
sirna ilang tan kadoeloe
noeli sami dèn-goejoni
soenan Kali sabda mojok

9. ana ta wong sampoerna patiné ikoe
teka lajoné agaib
anjiloeman tan kadoeloe
pareng sinabdan toemoeli
katon maning ingkang lajon

10. loenta siniraman kadi adatipoen
islam woes dibetjik-betjik
ingoelesan woes abagoes
sinaré ing kaṭil adi
dèn-salataken ing kono

11. bakda salat ikoe sang wali wowoloe
sami akepoengan linggih
datan antaraning dangoe
ana prapta ingkang santri
ingkang waoe diweg angon

12. angon weḍoes angroengoe jèn goeroenipoen
ing mangké dipoen pedjahi
dadi tangginas loemajoe
amaḍeki para wali
ing masdjid woes djoemarogdjog

13. nabda gih poenika Allah tjilik toemoet
bélakena sadosaning
goeroe ingkang sampoen lampoes

di-enggé poenapa oerip
katilar ing goeroeningong

14. adan lajon kang anèng kaṭil soemaoer
agé-agé soen entèni
iki lawang swarga moengpoeng
lagi menga adan aglis
Tanḍa djoepoe tandang gatos

15. ngoenoes ḍoehoeng santri woes pinatèn sampoen
woes dinoesan ingoelesi
dèndjadjar kaṭil ingrikoe
kang goeroe lawan kang moerid
kembaran pating kalondjor

16. teka pating galenḍeng imbalan woewoes
kang goeroe lawan kang santri
paḍa ngomong anèngrikoe
saèstoe karamat djati
ana ta wong mati ngomong

17. jata para wali wowoloe mintoehoe
tabang-tabang swara moeni
wélan-wélan ngoengelipoen
hé ja soesoehoenan Djati
ing djengandika ing mengko

18. ambaoe ḍenḍa njakrawati satoehoe
mardika tan ana wani
amaréntaha ing ratoe
doegi satetedak tetapi
anak poetoe bésoek lamon

19. ana kebo boelé bésoek atimboel
adja katamboean béndjing
ja ikoe pamalesingsoen
doeriat apes ing béndjing
kari namané kémawon

20. sampoening wali wowoloe amintoehoe
ing sawara ikoe noeli
soesoenan Djati andoeloe
lohmakpoel njata pinasṭi
kang kadi swara mengkono

21. noeli djeng sinoehoen kandika ja èstoe
anak poetoe ing sawoeri
teḍak sanga dèng paḍa wroeh
kramat sèh Lemabang ngantjik
dèng paḍa sokoer ing Manon

22. tan antara dangoe kang kaṭil pinikoel
aloemoe rentag saḍiḍik
sang lajon ika amoewoes
é sira wong mikoel kaṭil
adja gagaba dèng alon

23. wroehanira wong mati larané moepoet
begdjané sira kang masih
oerip kinoedang ing poendjoel
lawan mengko iki santri
adja parek-parek ingong

24. jata énggalipoen kang lajon kinoeboer
apa adaté wong moeslim
noeli ana maning kroengoe
abané poma kang kari
iki mengko koeboeringong

25. adja sira koeṭa adja sira pajoe(ng)
diponé ngeblak sajakti
kadelenga ingkang kantoen
dadi kenjatahan mami
wong megat balabar katong

26. wong miak tèḍèng aling-aling ing ratoe
adja béda lahir batin
adan sang wali wowoloe

sami mantoek sedja mikir
doek pitoeng dina ing kono

27. karsaning wali wowoloe ika koeboer
akarsa dipoen tingali
kaja apa lajonipoen
wong ngakoe Allah prasami
binoeka malih woes tinon

28. woes sirna ilang lajoné tan kadoeloe
moeng ana kembang *melaṭi*
sapasang tédjané moeroeb
pramila dipoen wastani
ika koeboer déning oewong

29. astana *Pamalaṭèn* sineboet-seboet
déning titiang sawoeri
katjarita atmanipoen
sèh Lemabang anèng gaib
seḍeng semana angilo

30. ing pawèstri kang tapa ingsoring soeroe
ratoe Manḍapa ngawening
kang ḍingin bisa toemoeroet
wangkid adjar Soekarsawi
seḍeng sanalika mengko

31. woes olih selawé taoen tapanipoen
dadine ika toemoeli
sèh Lemabang atmanipoen
andilat ming koelianging
soeroeh dadya règèl mangko

32. maring ratoe Manḍapa lah ia ikoe
marmané poetri pakeling [1])
wawangkidé adjar maoe

1) Wellicht: pan kéling.

jèn kaliang anibani
panganen dipoen agatos

33. pareng pinangan koeliang soeroe ikoe
sang poetri dadi garbini
meteng datan dangoe matoer
ingarsa adjar kang kadi
ing tingkahira ambobot

34. adjar Soekarsa kalangkoeng soekanipoen
nabdané lah ikoe nini
olih gawé sira ikoe
gèn bebelèhan pawèstri
aranana ikoe wadon

35. poetri Tandoeran gagang lah ia ikoe
kang teḍaking ikoe béndjing
bisa males ikoe bésoek
andjabel ing noesa Djawi
lami-lamining ambobot

36. tekèng semaja babar prajoginipoen
pawèstri lir widadari
winastanan namanipoen
Tandoeran gagang sang poetri
woes seḍengira aélok

37. kinarsa ing pagéran Djaketra waoe
ingkang namaning wong ḍingin
kang paparab radja Laoet
doepi jèn kinarsa winati [1])
ing rasmining sapatoeron

39ste Zang; dichtmaat: LADRANG.

1. jèn arsa dèn-goelingi amedal geni
saking baga
poerwané kawantji tjiri
ajoe soté déning mengko tanpa goena

---

1) Deze regel heeft een lettergreep te veel. Men leze bijv. arsa, voor kinarsa.

2. lami-lami pinoenḍoet ming Pakoengwati
ika rara
tinepangaken alaki
maring paṇgéran dipati Tjerbon waja

3. wajahipoen kandjeng soesoehoenan Djati
pan mangkana
jèn arsa ingedjak goeling
dadak sekala metoe geni sing baga

4. lah ing poerwané dadi tjiri wantjining
wadon pélag
tanpa goena ing alaki
lami-lami pinenḍet maring Mataram

5. ing karsané ki Sénapati Matawis
ika rara
winangoening [1]) pramèswari
pan mangkana katjirèn geni sing baga

6. dadi woeḍoe ing para ratoe ing Djawi
mila dadya
dèn-edol maring Welandi
dipoen toekoe kelawan beḍil titiga

7. pangageng Sapoe djagad namaning beḍil
kang panengga
ki Amoek ingkang pranami
kang pamboetji Santomi wastaning goernang

8. saking kono margané ikoe soepoetri
rara Gagang
kabekta njabrang doemoegi
ming negara Welanda kang soegih daja

9. Tandoer gagang bagané dèn-oesapi
lajan erah
ing tjimara dadi atis
sirep sing geni kang lok madal sing baga

---

1) Dit woord is in den tekst onleesbaar.

10. saking kono ilang ingkang tjiri wantji
poetri Gagang
anèng negari Welandi
sampoen kénging binekta dining sanggama

11. ia ikoe kang naslakaken Welandi
ingkang paḍa
waris kawasa ing Djawi
marmané lininggihaken déning Allah

12. anèng Bogor atawi anèng Betawi
èsmoenira
Padjadjaran kang dèn titi
dadi pratanḍa lah jèn adiling Allah

13. amaringaken ing sawaris-waris
datan kena
selang soeroep moenggwing waris
mangsa boronga ingkang amoerba djagad

14. ingkang kari dermané kang anglakoni
sapa bisa
ambaḍèk pesṭining bagi
begdja tjilaka ing wisésaning Allah [1])

---

1) Hiermee eindigt dit geschrift.

Jav. Hnds. B. G. No. 481 pag. 89.

17e Zang; dichtmaat: doerma.

29. . . . .
katjapa sang soepoetri
ratoe mas Manḍapa
toeloes angajam alas
doemèh kang raka woes mandjing
islam sakarja
lajan wali sadjati

30. dadya sekel manahé poetri Manḍapa
tan ḍahar tan agoeling
amoedja ing déwa
moegja anaha bendjang
anak poetoe males poelih
ming kang akarja
boeraking Narapati

31. sigra loemadjeng ènggal [1]) poetri Manḍapa
singgih angaoelani
ming adjar Soekarsa
kang anèng goenoeng Paḍang
kaki adjar sampoen oening
ingkang doemadya
sadarganira poetri

32. adan kinèn tapa sa-anḍaping poetjang
kang karambatan déning
soeroe djinangdjénan
bésoek jèn ana tiba
koelianging soeroe iki
kang nibanana
poeserira béndjing

1) Dit woord, dat niet in den tekst voorkomt, is hier om de maat ingevoegd.

33. ikoe panganen ing kono bésoek sira
amanggih dadalaning
kang bésoek akongang
anak poetoe malesa
nadyan windon sira nini
jèn doeroeng ana
kliang poeser nibani

18e Zang: dichtmaat: megatroeh

1. sabab jèn wis sira ḍahar kliang ikoe
sira doemadi ing béndjing
meteng tanpa laki bésoek
lamon babar ikoe istri
bésoek seboeten ing wadon

2. ni Tandoeran gagang jà ikoe kang bésoek
ajoené lir widadari
nanging rara woeḍoeh
tan ana bisa amangking
jèn kinarsa sapatoeron

3. medal geni saking baga ia ikoe
woeḍoe ming wong agoeng Djawi
tetapi Welanda bésoek
ingkang bisa njirep geni
lah ikoe marga sing kono

4. ing akiré Welanda kinongang bésoek
marèntaha noesa Djawi
anjirep sagoenging ratoe
wis dèng iḍep sira nini
dèng mantep satoedoehingong

5. jata poetri Manḍapa iḍep ing woeroek
tatapa ing sa-anḍaping
soeroe atakeran windoe
tan kotjap ing salamining
poerohita anèng kono

Jav. Hnds. Bat. Gen. No. 546, p. 146 seqq.

. . . .
sigegen ingkang kotjapa
para wali pan sami areboet èlmi
kasmaran pra oelia.

59ste ZANG; dichtmaat: ASMARADANA.

1. ing malem djoemoeah singgih
tatkala tanggal ping lima
pan poeasa koe sasiné
pra wali tjetjarita
kangdjeng pangéran Bonang
kang mimiti pan karoewoen
lan pangéran Kali djaga

2. pangéran Bonang sembari
aneḍa ring pangawikan
èh sanak ingsoen sakabèh
pan ingsoen arsa oeninga
marang kekeranira
kang poendi pangèstoenipoen
gènira lampah oelia

3. paḍa ambabana èlmi
adja sira sambé-wora
dèn-anggoa ati ḍéwé
tjampoer lapal lawan makna
salokana genḍingan
oelatana dèn katemoe
ing lapal genḍing saloka

4. Moelanaroem ngendikaris
ing karsa koela priangga
iman tohid makripaté
pan ora lia-lia
tan ana woedjoed lian
ia Allah ingkang agoeng
ingkang nembah poedjinira

5. sèh Benṭong amoewoes aris
ja sakaweroeh kaoela
iman tohid makripaté
pan njata djenengé Soekma
ing sanjatané ja dad
njatané kaoela ikoe
mapan kang sembah-sinembah

6. soenan Welang ngandikaris
kaoela karsaning Allah
mapan djatining Hjang Manon
iman tohid lan makripat
mapan pangèstoenira
tampa warna roepa ikoe
sedjatiné Allah toenggal

7. pangéran Djarakan angling
ameḍar ing pangawikan
kang aran iman tohidé
kang awas ing pangéran
tan ana lianira
kang awas tjiptanirèkoe
djatiné Allah Moehamad

8. Giri-keḍaton mangsoeli
tegesé iman makripat
ja kang énget salawasé
ing kenjatahaning dad
mapan tan lia-lia
ia dad wadjiboel-woedjoed
ananing Allah Moehamad

9. ngandika soesoenan Giri
amedar ing pangawikan
èh sanakingsoen sakabèh
pratingkahnja wong makripat
sampoen wonten perbéda
ing èlmi dèn samja remboeg
kalawan moetih lelampah

10. wong sanga dadya sidji
sampoen wonten kang perbéda
dipoen loeloes ing pernahé
dèn waspada ing pangéran
adjana kang koemlamar
dèn weroeh gaibing oeloen
kalawan diri priangga

11. pangéran Bonang mangsoeli
iman tohid lan makripat
weroeha ing sampoernané
jèn teksih anèng makripat
mapan dèrèng sampoerna
ing lelampahan poenikoe
dadiné rasa-roemasa

12. kawroeh manira poeniki
mapan sampoen ing makripat
dadya soewoeng pangawroehé
tan ana katingalan
ilang djenengé paningal
madep pangéran kang agoeng
ikoe kang sembah-sinembah

13. pangéran Madjagoeng angling
amedar ing pangawikan
ing karsa manira mangké
iman tohid lan makripat
ikoe tan kawitjara
tohidé ing tohidipoen
ingrikoe manira gara

14. njatané kaoela goesti
kang moedji lan kang sinembah
ja mengkono ing lakoené
pangèstoené ora nana
jèn ora mengkonoa
sadjati-djatining soewoeng
poenika pan datan ana

15. soesoenan ing Kali djagi
ameḍar ing pangawikan
dèn waspada ing wengkoné
adja nganggo koemelamar
dèn awas ing pangéran
awasé ikoe kapripoen
pangérané datan ana

16. ora warna roepanèki
tan ana kahananira
tanpa arah tanpa enggon
sadjatiné ora nana
dadi apa kang ana
pan temahé djagad soewoeng
sadjatiné ingkang ana

17. sèh Mahrib ngandika aris
ameḍar ing pangandika
ing kawroeh kaoela mangké
jèkoe kang aran Allah
anging ta doedoe Allah
ja Allah sadjatinipoen
sèh Lemahbang angandika

18. sèh Lemahbang angandikaris
angrasani katoenggalan
doedoe djisim ing wetoené
mapan ora nana béda
ingkang kawitjara ika
mapan sadjatining èlmoe
sami maḍar pangawikan

19. sèh Lemahbang amoewoes malih
toer sarwi miak werana
tan ana liané omong
saben-saben pakoempoelan
tan ana lianira
manèh-manèh ngoeroes èlmoe
pan djatining èlmoe ingwang

20. saoeré kang panggoeng èlmi
pan ia sipating Allah
mapan orana bédané
para wali saoer oemjang
Lemahbang djabariah
kasikoe para sinoewoen
datan kena pinalangan

21. sèh Mahrib ngandika aris
toer sarwi mèsem ngandika
inggih leres sasampoené
gih pened kang winitjara
tapi jèn kapriksaha
dadi wani marang ratoe
sab laranganing para Nata

22. oetawi angoetjap sami
adja wong kang pariksa
aloenggoeha ati ḍéwé
poenika dédé rerasan
jèn lamoen kabaktia
dadi wani djenengipoen
sampoen takdiring Pangéran

23. kangdjeng soesoenan ing Giri
ameḍar ing pangandika
pasṭiné Allah djatiné
djoedjoeloek praboe Satmata
awas paḍa mitjara
tan ana paḍané ikoe
anging Allah ingkang toenggal

24. sakaṭahing para wali
angèstokaken sedaja
mapan sami ing kawroehé
anging tan kena tjinegah
pinalangan tan kena
sakèhé wali poenikoe
sedaja pan samja njoeal

25. sèh Lemahbang ngandikaris
pan sampoen oedjar kaoela
kados-poendi ing oekoemé
lamoen katekan semana
pan sampoen djar kaoela
poenika oedjaring goeroe
pamedjangnja marang koela

26. toemekaha tan goemingsir
sinoealan ing sakaṭah
tan kena owah tohidé
mapan sampoen djar kaoela
toemeka ing antaka
pangéran Djarakan moewoes
poenika sampoen mangkana

27. poenika oedjaring djangdji
wadjib dènboenoeh ing béndjang
sèh Lemahbang ngandikalon
soemangga langkoeng ing karsa
pati mangsa minḍoa
jèn arsa koela binoenoeh
sampoen nganggé kalajatan

28. ingsoen kang nglaboehi pati
ngoelati pati poenapa
pan pati ikoe parengé
ingkang Sah ingkang Toenggal
tan-sah poerba wasésa
kang teka djatining soewoeng
ana kana ana ora

29. ngoelati poenapa malih
mapan ora nana lian
pan tan pisah salawasé
anging Allah ingkang toenggal
ja djisim ia Allah
kang amrih ing tékadipoen
ora nana bédanira

30. ngantia papara wali
pan sami mèsem sedaja
amiarsa ing toetoeré
wanter tan kena tjinegah
saja ketara pisan
amiak witjaranipoen
saja ambandjoer kéwala

31. ngandika kang para wali
nganti apa linakonan
tinerapaken oekoemé
déning amiak werana
pinalangan tan kena
angampo saja andoeloe
toer sarwi belabak pisan

60ste ZANG; dichtmaat: BALABAK.

1. balak sinilih kinarja genḍing
badané
salang samboet angikoet soeloek sadjati
boḍoné
boḍo pisan wong sanak pan doeroeng djati
taoené

2. jèn tan toehoe bedjané ingkang ngoelati
samaré
ana désa soemelap awor lan mantri
badané
jèn dènkin-kin kaoem kapati-pati
soekané

3. ana déné sawenèh paḍa marani
pingilé
ana déné sawenèh paḍa ngoelati
anané
ana déné satjela-ina dènlakoni
tapané

4. ana déné sanaké pan paḍa asih
sawanèh
dèn-oelati ing kakbah datan pinanggih
soewoengé
sasar-soesoer wong kapir tan weroeh wedi
bingoengé

5. sadat salat bektiné ing wong kamati
loewihé
sampoen lahir sahadaté kang nèng ati
tjiptané
tjiptanira woes njata djengé nabi
oetjapé

6. loewih pisan wong moelih kang maring ora
orané
jèn wong oerip dèn weroeh moelaning dadi-
asalé
kita iki banjoe satètès kang dadi
poerwané

7. oelatana banjoe ikoe ing Pangéran
loenggoehé
banjoe ikoe aroengsit pilih kang oening
enggoné
banjoe djati kang pernah moenggoeh ing nabi
ḍoḍoké

8. awoerahan angoetjap kepati-pati
kapiré
ing sakarat kadi saloga woes ilang
megaré
oelana megaré badan poeniki
loenggoehé

9. ing lampahé dèn teka ingkang sinedya
genahé
kanoegrahan déning anoet ing lampahé
enengé
ingkang dadi brangtané kepati-pati
gesangé
10. oepamané lir damar oeroebing ati
kalboené
mèḍèng-mèḍèng pangérané dèn-oelati
klenganė
boḍo pajongan wong mati tan ngawroehi
semoené
11. ingkang weroeh sasat wong moenggah adji
noegrahané
sèh Lemahbang oelihé ambabar èlmi
tjatoeré
poeḍak loekar ngèlmoené woes dènbabari
djatiné
12. kembang bolèd tetéla oedjaring èlmi
tarèké
ia tarèk tarèké ing para nabi
anggité
saréngaté woes njata djenengé wali
osiké
13. satingkahé badan djasmani
apalé [1])
. . . .

61ste Zang; dichtmaat: ḌANḌANGGOELA.

1. sèh Lemahbang woes mihrad ing woekir
Giri awas ing kana singidan
angawasaken djatiné
sèh Lemahbang manekoeng

1) Hiermee eindigt deze zang abrupt in beide teksten van deze redactie.

apan wonten sadjroning woekir
angrasa jèn kadasan
doek medari èlmoe
kadoekan ing pra oelia
sèh Lemahbang kapisah ing para wali
déné angakoe Allah

2. pan sinigeg kotjapa djeng goesti
soenan Poerba medal ing pasében
dèn-ajap ing para katong
ingarsa Moelanaroem
soenan Bonang kang kaping kalih
katiga sèh Barawa
kaping pat sèh Djagoeng
sèh Bentong kaping limanja
soenan Giri kapitoe soesoenan Kali
kawoloe soenan Welang

3. soenan Koedoes kalian sèh Katim
kalian pangéran Padjarakan
Kadjoran ikoe rowangé
mjang pangéran Djaga pamoek
Karang-kendal ngapit ing kèri
andèr anèng pasében
wadya bala oemjoeng
ing djawi para sentana
atap andèr ing aloen-aloen oemriwis
kèbekan wadya bala

4. angandika kangdjeng soenan Djati
mring sahabat wali sanga ika
aroem manis wetjanané
èh sanak doeloeringsoen
sakatahé kang para wali
lami datan katingal
sèh Lemahbang ikoe
nèng poendi sèh Siti djenar
tan katingal woloeng minggoe djoemoeahnèki
matoer wali sedaja

5. Moelanaroem sigra moewoes aris
inggih toean kaoela wetjana
doek temboengé wali kabèh
pan saweg ngaben èlmoe
sèh Lemahbang ingkang ameḍari
ambabar kèh sarèngat
amemaḍa Rasoel
sinoealan ingakaṭah
sèh Lemahbang datan kena dèupalangi
saja bandjoer kéwala

6. saoer oemjang sakéh para wali
samja kelak angrebat sarengat
sèh Lemahbang dèn-palèpèd
sakèh wadya wewadoel
amoeng ana wali satoenggil
soesoenan Kali djaga
étja apitekoer
djeng sinoewoen angandika
ikoe wenang oekoemé dipoen patèni
netep djaring sarèngat

7. wonten poendi mangké Siti abrit
atoerana dènkongsi kabekta
pangéran Bonang atoeré
ing dalemipoen soewoeng
sèh Lemahbang datan ningali
sigra kangdjeng soesoenan
ningali maremboet
sèh Lemahbang katingalan
lagja njepi anèng sadjroning woekir
ja ing goenoeng Giri awas

8. sèh Katim pan tinoedoeh ing goesti
atoerana sèh Katim dèn kebat
soemangga sèh Katim lèngsèr
sigra lampah sineroe

ènggalira ingkang kinawi
sakeḍap nétra prapta
oeloek salam sampoen
kakalih atata lenggah
Siti djenar bagéa sèh Katim prapti
apa gawénira njawa

9. matoer énggal ki toean sèh Katim
noewoen toean sampéan katoeran
pinarak kalih sang katong
Siti djenar amoewoes
atoerena kjai sèh Katim
Lemahbang datan ana
Allah kang toemoewoeh
sèh Katim mangsoeli oedjar
toean Allah poeniki dipoen atoeri
Lemahbang sigra ngoetjap

10. atoerena sèh Katim dèn aglis
goesti Allah apan ora nana
kang ana Moehamad mangkĕ
sèh Katim sigra moewoes
kangdjeng nabi dipoen atoeri
Lemahbang angandika
Moehamad pan soewoeng
sedjatiné ingkang ana
Rasoelolah sèh Katim mangsoeli aris
Rasoelolah ingatoeran

11. Siti djenar sigra njanḍak aglis
ki sèh Katim tangginas maloempat
woes lepas waoe lampahé
ènggalé kang tjinatoer
pan woes prapta ngarsané goesti
soesoenan angandika
sèh Katim oematoer

prekawis ki Siti djenar
kangdjeng toean mogolé paréntah goesti
datan maring ing sang Nata

12. woes tetéla ngakoe Allah goesti
paékané angakoe Hjang Soekma
sedaja dèn-akoe kabèh
ngakoe djeng nabi Rasoel
lan angakoe Moehamad goesti
soenan Poerba ngandika
mangka ta wong pitoe
gawanen ki Siti djenar
lamoen bangga wasésa kena ing papati
gawanen ing gegantingan

13. para soenan njoewoen idin goesti
amit mangkat soenan angandika
inggih dèn ènggal lakoené
sigra mangkat wong pitoe
samoeridé pan sampoen ngiring
oemjang samarga-marga
gamelané oemjoeng
gegaman toembak lan peḍang
sinarasah poesakaning para wali
ana angagem panah

14. namanira kang sami ngatoeri
para soenan pipitoe poenika
soesoenan satoenggal Benṭong
ping kalih soesoenan Goeng
kaping tiga soesoen Giri
sekawan soenan Welang
gangsal soenan Koedoes
kaping nem wong Padjarakan
kaping pitoe pangéran dipati Keling
dadi pertamèng joeda

15. glising kanḍa tjarita kinawi
sampoen lepas lampahé pra soenan
kotjapa Lemahbang mangké
woes awas tingalipoen
jèn pra soenan ingkang aprapti
pipitoe kaṭahira
sèh Lemahbang ngrasoek
mapan woes tinanḍingan
Siti djenar woes sipat pipitoe malih
tinitah palinggihan

16. kramatira sèh Lemahbang loewih
anèng arga padaleman Djenar
éndah loewih ing warnané
tinitah wong pipitoe
anḍèr atap asamja linggih
ènggalé kang tjarita
tatamoenja rawoeh
oeloek salam sinaoeran
sasalaman pra samja adjadjar linggih
sedajané pra soenan

17. beng-ambengan sawarnaning boekti
sampoen ana sakèh ḍeḍaharan
mapan woes pepak sakabèh
sigra soesoenan Koedoes
tjiptanira pan woes dèn balik
sakèhing ḍeḍaharan
pan woes dadya watoe
kramatira soenan Welang.
sakèh oelam mapan dadi walang senṭik
sawenèh dadya toja

18. dalemira pan woes dadya woekir
saking kramat waoe pra oelia
pangéran Welang woewoesé

èh Lemahbang wong agoeng
sampoen kagèt dika wong loewih
iki oetoesan soeltan
ngtoeri wong agoeng
jèn noetoet kinèn ambekta
lamoen bangga kèn moetoes djanganirèki
ngandika Siti djenar

19. ora arep ngabdi soenan Djati
tan roemasa kapoerba kaprèntah
mapan oeripingsoen ḍéwé
lan apa dosaningsoen
sira arep matèni mami
ngandika soenan Welang
doemèh ngakoe Rasoel
anganggo Allah Moehamad
sira ikoe kasikoe ing para wali
boeka kekeran radja

20. djèn-idjènan temboengé pra wali
soenan Welang kalih Siti djenar
Lemahbang kalih sèh Benṭong
Sasmata soenan Koedoes
Adiradja soesoenan Giri
soenan Sepoetra ika
moesoeh sèh Madjagoeng
pangéran Kemlaṭèn ika
moesoehira kalih soesoenan ing Keling
sèh Karang gajam ika

21. Padjarakan pan lagja adjoerit
tempoehing prang ki sèh Karang gajam
lir sima waoe tandangé
tjinanḍak-tjandak mroetjoet
mapan sami wasis ing èlmi
sami ngagem baḍanna

pedang-pinedang kaproek
sendal-sinendal kang joeda
kari andap Kaningrat dènira djoerit
moendoer samoeridira

22. praking joeda Kaningrat adjoerit
ki sèh Sekar melati poenika
lir singa poetih tandangé
mapan soedoek-sinoedoek
mapan sami wasisé kang djoerit
salin tebak-tinebak
bok-tinabak gaproek
boeroe-binoeroe kang joeda
kari andap soenan Keling angontjati
moendoer samoeridira

23. aliwoengan pangéran ing Giri
ngedalaken ing kawignjanira
ana geni lan banjoené
mapan woes sirna laroet
geni lawan toja sekalih
samja oedag-oedagan
Giri kaperlajoe
woes moendoer samoeridira
ki Satmata adja mlajoe para wali
ing kéné pada joeda

24. aliwoengan soenan Welang djoerit
Siti djenar angagem tjoeriga
pan soedoek-sinoedoek mangké
tangkis-tinangkis sampoen
sakalih wasising èlmi
Welang woes kaperdjaja
mapan sampoen moendoer
loemajoe samoeridira
Siti djenar pangamoeké kawan boedi
adja mlajoe pra soenan

25. dar-oendoeran soenan Koedoes djoerit
tandangira pan kadi sikatan
Lemahbang kebat énḍané
mapan boeroe-binoeroe
sakalih prawira ing djoerit
mapan senḍal-sinenḍal
doek-sinoedoek sampoen
Koedoes apes ingkang joeda
woes loemajoe moendoer samoeridirèki
Lemahbang ngamoek nengah

26. sakèh wadya moerid santrinèki
sedajanja apan samja boebar
sèh Lemahbang prawirané
mapan woes sirna laroet
sawidji tan ana kang wani
ambekta Siti djenar
saking kramatipoen
wong pitoe pan sampoen boebar
Siti djenar mapan sipat pitoe malih
kotjapa para soenan

27. tap-oentapan sakèh para wali
reboet ḍingin miwah sakèh wadya
adjrih ningali tandangé
woes lepas lampahipoen
kang kotjapa waoe djeng goesti
mios anèng pasèban
lan soesoenan Langoe
angantos marang oetoesan
soenan Poerba kalian soesoenan Kali
ènggalé noelja prapta

28. oeloek salam sakèh para wali
soenan Poerba malesi salamnja
woes sami tata linggihé
ngandika djeng sinoewoen

kados-poendi pra wali sami
poendi ki Siti djenar
matoer pra sinoewoen
ngatoeraken doeka toean
para wali sedaja tan ana wani
ambekta Siti djenar

29. langkoeng mogol saking ḍawoeh goesti
ambek boedi pan sawenang-wenang
anémbak padalemané
lan saged sipat pitoe
para wali dipoen kembari
ramé abanda joeda
idjèn pra sinoewoen
satoenggal tanpa boedia
para wali sèh Lemahbang ambek pati
ngandika soenan Poerba

30. raka Brangsong késaha dènaglis
dènbektaha ja ki Siti djenar
jèn bangga potongen baé
dènbekta moerdanipoen
gih soemangga soesoenan Kali
jaji dika kantoena
inggih dipoen loeloes
woes medal wong Kali djaga
tanpa roang moeng kalih sariranèki
kanṭèn lan djiwanira

62ste Zang: dichtmaat: kinanṭi.

1. woes medal wong Kadi langoe
tanpa roang kalih ḍiri
woes lepas ing lampahira
kotjapa kang anèng woekir
sèh Lemahbang woes oeninga
jèn wong Kali djaga prapti

2. sigra aboesana sampoen
angratjoet kang sarwa poetih
miwah kang rasoekan peṭak
angagem kang ḍesṭar poetih
ambeboerat sarwi peṭak
sasoemping kembang soelasih

3. wastané woekir poenikoe
Giri awas wastanèki
pan tanah ing Soeka poera
ikoe kalebeting genḍing
sa-oedjaring kang tjarita
dèn sapoera dosanèki

4. sèh Lemahbang woes pitekoer
angrasa awon ing galih
woes tinoetoeh raganira
èh raga dèn bisa mati
dèn tekèng alam sampoerna
ing geḍong rahmatoelahi

5. salameta raganingsoen
dèn teka ing insan kamil
moeliha kadi doek nora
ing dalem kalimah kalih
ing soearga kalamollah
moeliha soewoeng sadjati

6. kotjapa wong Kadi langoe
angoeloeki salamnèki
Lemahbang malesi salam
woes djadjar prasamja lingih
bagéa wong Kali djaga
wong sabar tembéné prapti

7. katrima wong loewih agoeng
ingkang lagja moekti sari
ngandika ki sèh Lemahbang

wonten karja dika jaji
sèh Melaja aris modjar
kaoela dèn-oetoes goesti

8. kèn ngatoeri toean oeloen
sedaja adjana kari
sèh Lemahbang woes oeninga
gagendingé soenan Kali
ing djero kalian djaba
satoenggil adjana kari

9, kadya bala sampoen koempoel
moeng ngantos soesoenan Kali
sèh Melaja ris ngandika
apa kang dèn-go babekti
sèh Djenar males ngandika
kang soen baktèkaken pati

10. dèn-wedèni apa ikoe
mangsa ming teloea maning
jèn woes tekèng patiningwang
ing pati datan goemingsir
ana kala ana ora
mapan ki soewoeng sadjati

11. jèn sampoen pepak poenikoe
soemangga koela atoeri
sèh Lemahbang angandika
naming koedoe noeroet mami
ngandika ki sèh Melaja
soemangga koela toet-boeri

12. ènggalé ingkang tjinatoer
sakalih malebèng boemi
medalaken pangawikan
sèh Lemahbang kramatnèki
katingalan djagad djembar
ana boemi ana langit

13. sigra pangéran Dilangoe
njipta menḍoeng oedan angin
boemi gelap kadya bengkah
boemi rapet tan maḍangi
sèh Lemahbang goerajangan
malesat ngoengsi wiati

14. wong Kadi langoe pan toemoet
toet-boeri mring soenan Siti
sèh Lemahbang kramatira
anjipta kang sarwa sari
sagoenging kang palawidja
djamboe nangka ḍoekoe manggis

15. awang-awang atoeb ḍoewoer
pasang rakité kang sari
sèh Melaja sigra moelat
anjipta ing tapak geni
moesna ilang kang wareksa
sèh Lemahbang gaib malih

16. ḍawah ing sagara sampoen
soesoenan Kali toet-boeri
woes noenggang ombak-ombakan
pan datan teles ing warih
malebet anèng dahana
pan datan geseng nèng geni

17. soesoenan Kali amoewoes
soemangga soesoenan Siti
sampoen kadangon ing lampah
bilih kabendon ing goesti
sèh Lemahbang angandika
tjarèwèt soesoenan Kali

18. pan lagi mekasi ingsoen
mapan soen pojani ḍingin
sira koedoe noeroet ingwang

ing satingkah polah mami
dèn waspada sira béndjang
ing sapoengkoer ingsoen mati

19. soesoenan Kali woes weroeh
ing béndjing kaoela alit
kaṭah ingkang toek pakarjan
toeroen ratoe dadya alit
toeroen tjilik dadya radja
soeltané dadya kekasih

20. ènggalé ingkang tjinatoer
sakalih malebèng poeri
kotjapa soesoenan Poerba
dèn-ajap ing para wali
miwah sakèk oepatjara
kebak kanan lawan kéring

21. anḍèr nèng paséban oemjoeng
gegaman woes ngapit kèri
sèh Lemahbang kapariksa
waoe déning kangdjeng goesti
bagéa ki Siti djenar
wong bagoes tembéné prapti

22. doemèh poenapa wong bagoes
amegat saréngat nabi
amboeka kekeraning Hjang
ikoe kasikoe ing Widi
sèh Lemahbang angandika
tan wedi ing nabi wali

23. soesoenan ngandika aroem
lah poendi sipating goesti
kalawan nabi Moehamad
lan Rasoelolah poeniki
toean moegi babarena
sèh Lemahbang amalesi

24. tan ana roro tan teloe
sipating Allah poeniki
miwah Rasoel Moehamad
pan sipat koela poeniki
mapan Allah woedjoed toenggal
djenengé goesti poeniki

25. kang amrih ing tékadipoen
ing pati kang dèn-oelati
kangdjeng sinoewoen ngandika
èh sakèh pratamèng djoerit
boenoehen ki Siti djenar
soemangga sakèh pradjoerit

26. sèh Lemahbang woes pinareboet
rinandjem lan toembak keris
gegaman peper sedaja
tan ana kang miatani
sèh Lemahbang noelja riak
malesat tibané tebih

27. kang idoe tiba ing soeroeh
soeroehé malesat malih
anibani wong tatapa
nji Menḍapa tapa lali
kang soeroeh sampoen ḍinahar
nji Menḍapa loekar aglis

28. sareng woes ḍinahar soeroeh
nji Menḍapa njiḍam sasi
béndjing babar poetranira
èstri warnanira loewih
djoedjoeloek nji rara Panas
ingkang didol mring Welandi

29. sèh Lemahbang ginaroemoet
déning sakèh wadya alit
gegaman peper sedaja

pradjoerit kakoe kang ati
oematoer marang soesoenan
pagoestèn éwoeh kang ati

30. sigra soenan Kadi langoe
angoengsik mring soenan Djati
soesoenan èngeta poerwa
doek anèng goenoeng Djambini
pinanggih kalih taksaka
soesoenan Djati woes gaib

31. salat kadjad anèng ḍoewoer
ing awang-awang woes lali
tinampanan déning oela
sareng salat kangdjeng goesti
tjangkemira oela naga
sinoewèk woes dadya keris

32. soesoenan sigra toemoeroen
woes prapta anèng ing siti
Lemahbang woes pinaranan
Siti djenar woes ngaḍepi
apa kang katingal toean
sèh Lemahbang amalesi

33. pati kang katingal ngajoen
lah mangsa ingsoen goemingsir
pan ingsoen sipating Allah
mara agé soenan Djati
oentapena patiningwang
soesoenan Djati ngantjari

34. ḍoewoengé tjoemantjeb sampoen
lan noelja gaib kang keris
sèh Lemahbang woes kantaka
datan obah miwah mosik
sinoerak déning wong kaṭah
lir toegoe patinirèki

35. sèh Lemahbang ilang sampoen
sinoerak pan kadya belis
Lemahbang djleg manèh teka
medal erahira abrit
ora wira sèh Lemahbang
getihé paḍa lan andjing

36. medal peṭak erahipoen
koemratjak lir kali bandjir
wong Tjirebon soerak-soerak
batoer paḍa ngalih woekir
mampet getihira peṭak
amedal erah kang koening

37. wong Tjirebon tjeloek-tjeloek
batoer ana madoe koening
mampet getih koeningira
medal tjemeng getihnèki
Lemahbang anges sadina
goemoeling ana ing siti

38. kasaroe ing rawoehipoen
panakawan lagja prapti
èh toean poenika Allah
taksih kantoen kangdjeng nabi
soenan Koedoes sigra njanḍak
sinoedoek laré poeniki

39. gawanen masigid agoeng
ropianen ikoe majit
wadyalit samja toemandang
angangkat kang ponang majit
wadyalit tan ana kelar
angangkat kang ponang majit

40. pra wali toemandang sampoen
angangkat kang ponang majit
sawidji tan ana kelar

pra wali wirang kepati
sigra soenan Kali djaga
kang kelar angangkat majit

41. majit sinarèken sampoen
mèsem sarta lirak-lirik
toer sarwi ngandika pisan
dèn lirih soesoenan Kali
jèn goegoep lara kang awak
ngandika soesoenan Kali

42. majit apa tjelaṭoemoe
menenga baé wong mati
mapan arep dèn-ropéa
sigra binopong kang majit
woes prapta ing pakotjéan
ginaroemoet ḍèn-sirami

43. kapiselek majitipoen
dèn bener paḍa ngedoesi
lan adja ṙai kéwala
kang sira djodjo lan warih
lawan ingsoen dosa apa
paḍa sira gawé djahil

44. pra wali soemaoer oemjoeng
déning sira ngakoe goesti
majit woes dèn-entas ènggal
kinapasan dèn-oelesi
kinoekoesan lawan menjan
pinarekaken mring rai

45. ngoetjap malih majitipoen
panas temen iki geni
bok ia dèn-edohena
soesoenan Kali abengis
tjarèwèt ki Siti djenar
dèn sabar andika pati

46. pan sinalataken sampoen
sakalih woes moenggèng kanṭil
wadyalit tan ana kelar
angangkat kang ponang kanṭil
pra wali apan toemandang
angangkat kang ponang kanṭil

47. sa-oedjaré kanḍa ikoe
tjaritané wong karijin
kang kanṭil mogok kéwala
kang mikoel kakoe kang ati
watir apa Siti djenar
wedi kinoeboer ing boemi

48. kang majit sigra amoewoes
tan wedi kinoeboer boemi
mila ingsoen nora miang
batoerira koerang sidji
para wali saoer oemjang
ikoe ta djenengé goesti

49. perdoeli djeneng sinoewoen
moeng ingsoen koedoe dèn-iring
sigra kangdjeng soenan Poerba
toemoet ngiringaken majit
kang kanṭil binekta késah
ketib modin samja ngiring

50. ènggalé ingkang tjinatoer
ing karsané para wali
ajoen kinoeboer astana
kanṭil ènggal manḍeg malih
Siti djenar aris modjar
mèh kinoeboer goenoeng Djati

51. koeboeren geraksaningsoen
lawan panakawan mami
koeboeren ngalèr Dermaja

jèn woes olih pitoeng bengi
akoe dèn-ḍoeḍoeka ènggal
lah jèn maksih sipat majit

52. ènggalé ingkang tjinatoer
majit woes kinoeboer boemi
kang majit pan sampoen sirna
kang réréwang noelja bali
kotjapa para oelia
sasampoené ngoeboer majit

53. karsanja para sinoewoen
samja ngleboer dosanèki
samja damel kalampahan
ingkang katjandra moeng kalih
satoenggal soesoenan Poerba
kakalih soesoenan Kali

54. soesoenan Poerba poenikoe
damel kalakoean njabin
sainipoen pataoenan
dalah ajoen nanem winih
panela kadya katiga
kasmaran tan oedan angin

62ste Zang: dichtmaat: ASMARADANA.

1. angandika soenan Djati
ana gara-gara apa
taoen tan ana oedané
ènggal soesoenan toemingal
kiri kelawan kanan
ana wong madeg poenikoe
sigra tinoeroenan oedan

2. patjekipoen ing Losari
soesoenan Kali poenika
lagi ngeriki oejahé

soesoenan Poerba anjidra
mongasta boḍo ika
renḍeng datan oedan ikoe
pan ana wong gawé oejah

3. inggal kangdjeng soenan Djati
maringi inten sabantal
toer sarwi tinoelis mangké
oengelé ingkang nawala
sampoen soesah kekaja
panganen inten sakemboe
minanten ṭjoekoep poenika

4. oejah seḍengé ngeriki
panasira kelanṭangan
oejah lagja dadi kabèh
noeli tinoeroenan oedjan
gelap angampar-ampar
tibané inten sakemboe
ḍawoeh ngarsanirèng soenan

5. soesoenan Kali ningali
sapa manoesané ika
njenjoea atining oewong
sarta inten tiningalan
kaḍaḍa oengeling serat
soesoenan Kali agetoen
tan arsa ing kasoegihan

6. moeng gawé tapakan wali
katiroea oemat toean
elaring anak poetoené
ènggal soenan Kali djaga
kemboenira ingisènan
pantoen gabah sakekemboe
toer sami sinoeng toelisan

7. binalangaken woes tebih
tiba ngarsané soesoenan

sinoewoen andjoemboel kagèt
kemboe sigra tiningalan
sarta toelis kaḍaḍa
panganen pari sakemboe
ikoe tjoekoep satoeroenja

8. sinigeg kang mangoen tèki
sakaṭahing pra oelia

. . . .

Jav. Hndss. Bat. Gen. No. 575, p. 185 seqq.

49ste Zang; dichtmaat: ḍanḍang-goela.

. . . . 44.
gantya kang winoewoes
kang para wali panḍita
bardjoemoeah sedaja nèng masdjid sami
sami krig mring Bintara

sang apraboe Satmata ing Giri 45.
angandika mring para panḍita
sanak kantja sedajané
sami babara kawroeh
boja walèh wonten ing masdjid
déné wonten oelia
tilar sréngat Rasoel
pangéran ing Siti djenar
sampoen lami tan ana salat mring masdjid
pan dadya penggrajangan

alon matoer sèh mlana Mahribi 46.
gih sang Nata saé tinimbalan
wong kang mogok saréngaté
jèn tilar sarak Rasoel
wong kang ahli panḍita moekmin
prajogi ingawisan
ingkang boten anoet
mring tetep oedjaring sarak
djeng soesoenan Giri pan oetoesan aglis
nimbali ingkang branta

50ste ZANG; dichtmaat: ASMARANDANA.

santri Kodrat kang loemaris 1.
nimbali sèh Siti djenar
Malang-soemirang roangé
sami moerid kinoeasa
lampahé gegantjangan
sakeḍap noelja prapta woes
ing tanah poeroe Lemahbang

Siti djenar woes kepanggih 2.
atapa nèng djroning goea
oeloek salam doeta karo
kang salam woes sinaoeran
saking sakdjroning goea
ponang doeta kalih moewoes
pangran pandoeka ngandikan

pangran Siti djenar angling 3.
pangran Lemahbang tan ana
amoeng Allah nèng goeané
lah doeta agé moeliha
doeta karo tan doega
tan pamitan noelja mantoek
sakeḍap noelja glis prapta

ing Demak matoer ing goesti 4.
doeta kalih atoer sembah
ingoetoes koela sang radjèng
nimbali pangran Lemahbang
kepanggih nèng djro goea
sareng oeloek salam oeloen
ḍawoehken timbalan toean

Siti djenar arsa amangsoeli 5.
pangran Lemahbang tan ana
amoeng Allah kang nèng kéné
noenten kèndel tan angoetjap

ngling sang praboe Satmata
ja oendangen di goepoeh
Allah anèng djroning goea

doeta kalih awotsari 6.
woes lèngsèr saking ngajoenan
aglis prapta djro goeané
anḍawoehaken timbalan
toean Allah ngandikan
Siti djenar malih moewoes
toean Allah datan ana

Siti djenar kang goemanti 7.
wis doeta sira moeliha
doeta mantoek agé-agé
ing Bintara noelja prapta
matoer mring goestinira
djeng soenan oeloen ingoetoes
nimbali kang nèng djro goea

kang wonten goea naoeri 8.
toean Allah datan ana
Siti djenar gegentèné
kaoela kinèn wangsoela
angling sang praboe Satmata
ja balia dèn agoepoeh
oendangen kabèh asmanja

tjaroeken dipoen patitis 9.
toean Allah Siti djenar
dèn bareng lawan lakoené
ponang doeta nembah méntar
lampahé aglis prapta
nèng goea anoelja moewoes
toean Allah Siti djenar

pandoeka ngandikan aglis 10.
marang sang praboe Satmata
pangran Siti djenar agé

midjil saking djroning goea
noelja kérid loemampah
ing masdjid Bintara rawoeh
panggih sang praboe Satmata

djawab tangan atoer bekti 11.
mring sagoeng Nata kang toea
oeloek salam mring kang anom
woes samja tata alenggah
sagoeng kang pra pandita
kang anom miwah kang sepoeh
pepak sagoeng pra pandita

djeng soesoenan Giri angling 12.
marang pangran Siti djenar
kakang soen oendang maréné
lan sagoeng para pandita
gih daweg moengsawarat
babara ingkang pangawroeh
sami miak kang werana

soenan *Kali djaga* angling 13.
ambabar kang pangawikan
tegesé iman oeripé
kelawan noegrahaning Hjang
èstika èstigena
poenikoe ing oeripipoen
mantep asmané kang aksma

pangran *Woerja pada* angling 14.
ambabar kang pangawikan
moeng Soekma ikoe oeripé
ing donja tekèng akérat
langgeng tan kena owah
misésa saklir toemoewoeh
amengkoni ing sakdjagad

soenan *Giri* noelja angling 15.
ambabar ing kawroehira
Allahoe tangla djatiné
langgeng datan kena owah
misésa ing salira
anjoekoepi djagad ikoe
anglimpoeti sakboeana

pangran *Tjerbon* moewoes aris 16.
babar kawroeh miak wrana
Allah dat ikoe djatiné
tegesé dat woedjoed njata
woedjoedipoen ing Soeksma
kang langgeng ing oeripipoen
angoeripi isèningrat

pangran *Tembajat* nglingnjaris 17.
ambabar kang pangawikan
Soeksma langgeng ing oeripé
ngoeripi djagad sedaja
sangking Allah kang moerba
Rasoelollah warnanipoen
maésan moerba misésa

pangran *Giri gadjah* angling 18.
ambabar ing kawroehira
inggih Moehamad djatiné
amisésa ing sakdjagad
kapindo goesti Allah
kaping pindo dat kang loehoeng
moerba misésa ing djagad

pangran *Madjagoeng* nglingnjaris 19.
ambabar ing kawroehira
iman langgeng ing oeripé
oepama pantjering soerja
ikoe tjahjaning Allah

dadi tjahja oeripipoen
angoeripi sakboeana

pangran *Kaos* noelja angling 20.
ambabar kang pangawikan
tegesé Allah djatiné
ia ikoe doedoe ika
ja ikoe Allah Soeksma
misésa ing djagad agoeng
tan lia Soeksma wisésa

pangran *Palémbang* nglingnjaris 21.
ambabar kang pangawikan
noegrahan nabi djatiné
ja dat kang djati toenggal
lawan kang djinatènan
sedjatiné goeroe ikoe
ia ikoe dating Allah

Siti djenar angling aris 22.
ambabar kang pangawikan
tegesé Allah djatiné
soedjoed roekoeh paḍa Allah
sembah-sinembah Allah
nanging Allah djatènipoen
ia ikoe nama Allah

loroné ana sawidji 23.
teloe-teloening atoenggal
kaoela lawan goestiné
goestiné dadi kaoela
kateloe dat kahanan
tan lia djeng nabi Rasoel
kahananing dat wisésa

tan ana Allah sedjati 24.
moeng kotjap asma kéwala
Allah tan ana woedjoedé

moeng iman tjahjaning Allah
njatané nabi Allah
Siti djenar gentènipoen
njatané goesti kaoela

jektiné kaoela goesti 25.
tan ana rasa roemangsa
moeng Siti djenar anané
tan ana loro kang kotjap
pan amoeng Siti djenar
langgeng oerip ananipoen
donja kérat datan lia

nadyan samining aoerip 26.
tan béda lan djenengingwang
apan paḍa kahanané
djeng soenan Giri ngandika
kakang bener andika
nanging sampoen dika woewoes
njoewengken masdjid ing Demak

malah netepana oegi 27.
djandjining wong olah sarak
sampoen pot djoemoeahané
mrih agengé wong kang salat
marang masdjid ing Demak
Siti djenar sroe goemoejoe
woewoesé pana saréngat

ki loerah oerip poeniki 28.
jèn manggoenga asembahjang
dadi was marang ḍèwèké
katoengkoel ing tata krama
iḍepé ngangka-angka
ngèlmoe wong djahil toer koepoer
wong katoengkoel amemilang

soen mawang narima jekti 92.
djatiné goesti kaoela
dadi Allah sakparengé
tan ana Allah sembahjang
lawan tan dojan mangan
lawan datan arsa toeroe
angoeripi ing sadjagad

soenan Giri anaoeri 30.
mring woewoesé Siti djenar
rinaosa mring tjiptané
sèh Maolana sroe modjar
mring pangran Siti djenar
jèn njata Allah satoehoe
dèn setya legawèng pedjah

pan woes pretjaja djeng nabi 31.
adegé sarak sarèngat
anèng donja tanpa gawé
toean Allah Siti djenar
jèn katon anèng donja
masdjid Demah pesṭi soewoeng
angoer moeliha mring kérat

Siti djenar mèsem angling 32.
pan ora djedjampang iman
donjakérat sak-enggoné
kabèh paḍa doewèkingwang
kang aloes lan kang waḍag
karoné kahananingsoen
orané sadoewèkingwang

lah kantoena goeng pra wali 33.
soen moelih ring istikajat
kajat badan ananingong
Siti djenar anèng wiat
maja-maja katingal
manglong-manglong anèng pintoe
pintoené swarga rahemat

katon mantjoer lir hjang rawi 34.
midjil saking graning arga
oedjwalané ting pentjorong
gawok sagoeng kang toemingal
djeng soenan Giri modjar
angoewoeh salam kang mantoek
naoeri ngalékoem salam

soenan Giri angling malih 35.
manira neḍa tinggalan
karja tilas ing woeriné
naoeri kang anèng swarga
iki rasoekaningwang
soen karja weranahingsoen
dja welèh sakpoengkoeringwang

ingsoentjalken saking kari 36.
rasoekan dadi manoengsa
lir Siti djenar warnané
ngadeg siḍakep lir salat
kèndel datanpa ngoetjap
soenan Giri lon amoewoes
mring pangéran Palèmbang

Siti djenar sanggoep moelih 37.
mring swarga gawa raganja
wekasan bali ragané
poenikoe joga kinisas
binesmi linarangan
sèh Maolana toemandoek
narik peḍang sarwi modjar

toemengaha mring wiati 38.
toemoengkoela mring pratala
sambata kang joga karo
iki tibané takanja
Siti djenar pineḍang

dadya tatas djangganipoen
Siti djenar datan pasah

sanggoepé legawèng pati 39.
pan ora djedjampang iman
déné tan mati anané
lan tan pasah ingsoen peḍang
lir mertabating sétan
anggegoḍa karjanipoen
Siti djenar noelja pasah

tatoe djangga ngoewir-oewir 40.
nging meksih ngadeg kéwala
sèh Maolana woewoesé
ikoe tatoené wong apa
ora nganggo loedira
noelja tatoe midjil maroes
sèh Maolana ngandika

dadi loemrah djalma kanin 41.
midjil loediranja abang
doedoe kaoela goestiné
noelja salin kang loedira
midjil loedira peṭak
sèh Maolana amoewoes
déné lir patining wreksa

ngadeg tloetoehé amidjil 42.
jèn beneré wong sampoerna
sampoernaha sakragané
dadi tetep datan pisah
goesti lawan kaoela
tan antara lajon roeboeh
lestari gènira pedjah

sèh Maolana Mahribi 43.
karja gelar ing saréngat
pinoedja dadi segawon

saksona Koedoes gengira
Siti djenar tan kotjap
gih pineḍang goelonipoen
binebedan kinopjahan

pinernah goemoeloeng siti 44.
anèng srambi woes kinepang
tinontonken mring wong akèh
winartaken Siti djenar
ingoekoem pra panḍita
angoekoehi dosanipoen
majidé dadi srenggala

misoewoer djabaning masdjid 45.
jèn pangéran Siti djenar
kinisas dadi segawon
gilang-gilang tatoe djangga
sabaté Siti djenar
anèng djawi angon weḍoes
arané Lonṭang asmara

apan miarsa pawarti 46.
jèn goeronira kinisas
koenarpa dadi segawon
ki Lonṭang atinggal ménda
loemajoe marang ngarsa
praptanja pan asroe moewoes
Allah kari soesoelena

mring pangéran goeroe mami 47.
lah ta adja taha-taha
ingsoen Allah angon tjempé
sèh Maolana bremantya
sigra anarik peḍang
ki Lonṭang pineḍang asroe
tatas djangganja ngoedjiwat

woes sirna datan kaèksi 48.
swarané atinggal salam
kang moelat sami agawok
jata bangkéné srenggala
ingkang kinarja gelar
anoelja ingobar sampoen
woes sirna pinangan brama

saksirepé ponang api 49.
wonten swara kapiarsa
mengkana oedjar swarané
èh sagoeng para panḍita
salah gawé toemitah
wikoe wikoening ateloe
poetih djaba ing djro djenar

agawé soesah kang kari 50.
ing béndjang pemalesingwang
boejoet tjahgah penagihé
mring roesaké waliollah
lamoen béndjang Mentaram
angadeg keratonipoen
jèn ana ratoe geng branta

gèṭèk tengené kenèng kris 51.
ing kono pemalesingwang
jèn sira tanboeh maringong
ingsoen poetraning panḍita
resi Boengsoe ing arga
Soerandil pertapanipoen
kenèng oepataning rama

daning tjatjing loer wakmami 52.
binoeang Krenḍa-wahana
awor lempoeng awakingong
ingapoera ing Hjang Soekma
moelih djatining djalma
Siti djenar araningsoen
wis paḍa karia salam

woes dangoe datan kapjarsi 53.
soeara kang angsoeng wikan
jata kang kantoen rinaos
sagoeng kang para pandita
sami ngoengoen ing dria
Siti djenar solahipoen
kadjabariah sampoerna

koeneng gantya kang winarni 54.
. . . .

B. T. Dj. Poerwaredja, p. 163 seqq. van mijne copie.

32ste ZANG; dichtmaat: SEMARADANA.

soenan *Kali djaga* angling 13.
ḍingin babar pangawikan
tegesé edat asmané
djenengé moerba misésa
Allah kang kelanggengan
angoeripi djagad agoeng
kaélokaning Jwang Soekma

soenan *Koedoes* noelja angling 14.
ambabar pengawroehira
tegesé edat tan katon
tanpa roepa tanpa swara
amoeng Allah kang moelja
amisésa oeripipoen
langgeng datan kena owah

soenan *Poerwa ganda* angling 15.
ambabar pangawroehira
moeng Soekma langgeng oeripé
ing donja tekèng akérat
langgeng tan kena owah
misésa liring toemoewoeh
kang mengkoni ing sedjagad

soenan *Giri poera* angling 16.
ambabar pangawroehira
Allah oerip sedjatiné
langgeng datan kena pedjah
misésa ing sarira
anjoekoepi djagad agoeng
amengkoni ing boeana

pangran *Goenoeng djati* angling 17.
ambabar kang pangawikan
Allah dat ikoe djatiné
tegesé dat woedjoed baka
woedjoed ikoe pan Soekma
apan langgeng oeripipoen
angoeripi ing sedjagad

pangéran *Tembajat* angling 18.
ambabar pangawroehira
Soekma langgeng ing oeripé
ngoeripi djagad sedaja
ia Allah kang moerba
Rasoelollah warnanipoen
paésan moerba misésa

pangran *Madjagoeng* pan angling 19.
ambabar kang pangawikan
edat langgeng ing oeripé
oepama pantjering soerja
ikoe tjahjaning Allah
dadya tjahja oeripipoen
kang langgeng tjahjaning Allah

pangran *Pengalasan* angling 20.
ambabar kang pangawikan
saraté Allah ta mangké
makripaté Allah gènja
Soekma moerba misésa
ka-aran ing oeripipoen
angoeripi ing sedjagad

pangran *Kaos* noelja angling 21.
ambabar pangawroehira
tegesé Allah djatiné
ja ikoe nging doedoe ika

ja ikoe Allah Soekma
misésa ing djagad agoeng
tan lia ingkang misésa

pangéran *Plémbang* ngling aris 22.
ambabar pangawroehira
noegraha nibèng djatiné
ja doedoe kang djati toenggal
lawan kang djinatènan
sedjatiné goeroe ikoe
ia ikoe dating Allah

sèh *Siti djenar* noeljangling 23.
ambabar kang pangawikan
tegesé Allah djatiné
soedjoed roekoek paḍa Allah
sembah-sinembah Allah
nabioellah djatinipoen
djinatènan nama Allah

kekalih dadya sawidji 24.
kateloe-teloening toenggal
kaoela lawan goestiné
goestiné dadya kaoela
kateloe dat kahanan
tan lia djeng goesti Rasoel
kahananė dat misésa

tan ana Allah sajekti 25.
moeng kotjap asma kéwala
Allah tan ana woedjoedé
moeng Moehamad tjahja Allah
njawané nabi Allah
Siti djenar gantènipoen
njatané goesti kaoela

jektiné kaoela goesti 26.
tan ana rasa-roemangsa
moeng Siti djenar arané

tan ana kalih kang ngoetjap
pan amoeng Siti djenar
langgeng oerip ananipoen
donja kérat tana lian

nadyan saminira oerip 27.
tan béda lan djenengingwang
pan paḍa kahanan kabèh
djeng soenan Giri ngandika
kakang bener andika
nanging sampoen dika moewoes
njoewoengakeñ masdjid Demak

malah netepana oegi 28.
djandjiné wong oelah sarak
sampoen epot djoemoeahé
amrih agengé kang salat
marang masdjid Bintara
Siti djenar sroe goemoejoe
woewoesnja madoni sarak

ki loerah oerip poeniki 29.
jèn amboeanga sembahjang
dadi oewas mring ḍèwèké
ketoengkoel ing tata krama
iḍepé ngoengak-oengak
ngèlmoené wong djahil koemproeng
wong katoengkoel amemoelang

jèn narimaha sedjati 30.
djatiné goesti kaoela
dadya Allah saparengé
tan ana Allah sembahjang
lan datan dojan mangan
lawan datan dojan toeroe
angoeripi ing sedjagad

B. T. Dj. Poerwaredja p. 201 seqq. van mijne copie.

40ste ZANG; dichtmaat: SARKARA.

. . . .

nahen wonten wali ambek loewih 26.
ngoeni asal wredjid bangsa soedra
antoek wenganing tyas bolong
tarboekaning Jwang weroeh
soenan Bénang ingkang moerwani
tatkala midjang tékad
moeroek mirid kawroeh
ring djeng soenan Kali djaga
nèng madyaning rawa nitih gioetadi
Sitibang antoek djarwa

mila mangké tyasnjarda kelahir 27.
oemahja tékad kadjabariah
kadariah mangsoed tyasé
andakoe datoellahoe
boedi éling dèn-anggep goesti
Pangéraning manoengsa
sinipat rongpoeloeh
maoedjoed kidam lan baka
moekalapah lilkawadis njoelajani
goemlarnja barang anjar

kodrat iradat djoemenengnja ngèlmi 28.
kajan samak basar lan kadiran
moeridan ngaliman kèhé
dwi dasa tjatjah kagloeng
roemaket ing boedi lestari
tegesé woedjoed motlak

dadya dat ranipoen
tan wiwitan tan wekasan
nora sangkan nora paran ngénaljakin
ing tékat sipatollah

sèh Sitibang manganggep Jwang Widi 29.
woedjoed nora kang katon satmata
saroepa jajah ḍèwèké
sipat-sipat mahoesoep
lir woedjoednja bleger tar kaksi
warnarda tarpa tjéda
moeloes aloes loeroes
kang njata tan woedjoed dora
lirnja kidam ḍihin djoemeneng tan kari
saking pribadinira

basa baka langgeng tan pantawis 30.
nora loemaket lara kapénak
djoemeneng nèng kana kéné
tan ika nora ikoe
mokalapah lilkawadisi
pradikané perbéda
lan sakèhé woedjoed
barang anjar goemlar ingrat
njoelajani sipat kahanan doemadi
djroning boemi akasa

temboeng kodrat kapasang pribadi 31.
nora ana kang mirib kang maḍa
toer boeda datanpa prabot
ngadam praptaning woedjoed
djaba djero sébak sawidji
iradat tegesira
karsa tanpa ngremboeg
ngèlmoe kawroeh ing kahanan
ingkang pisah saking pantja dria tebih
ngoengkoeli poengloe tinggar

kajat oerip serana pribadi 32.
tes-tinetes kajoenja pribadya
oeripé nora nganggo roh
tan miloe lara ngeloe
sirna boengah soesah norapti
djoemneng sakarsa-karsa
jèkoe kajat kajoen
sèh Siti djenar waskiṭa
tétéla trang waskiṭèng djalma linoewih
marma ngakoe Pangéran

salat limang wektoe poedji ḍikir 33.
praptawèng tyas karsanja pribadya
bener loepoet tampa ḍéwé
sadarpa goeng tertamtoe
badan aloes kang moenah karti
ngendi ana Jwang Soekma
kedjaba moeng ingsoen
mider donja tjakrawala
loehoer langit sapta djro boemi tan panggih
woedjoednja dat kang moelja

ngendi-endi kabèḥ sepa-sepi 34.
ngalor ngidoel ngoelon ngétan tengah
kana-kana moeng nèng kéné
kéné woedjoedkoe doedoe
anging djrokoe awang-woeng soenji
isi daging djeroan
rereged dalemkoe
doedoe djantoeng doedoe oetak
ingsoen ingkang pisah lwir tjoeling djemparing
Mekah Medinah kambah

doedoe boedi angen-angen ati 35.
bènèh éling pikir bènèh niat
hawa barat napas déné

soewoeng lan wangwoeng doedoe
wandaningsoen djisim kawadis
tan woen dadya goesṭika
bosok mawor leboe
napaskoe midrawèng djagad
boemi geni banjoe angin moelih asli
jéka anjar sedaja

wangsoel ingsoen dat kang noekmèng Widi 36
Pangérankoe sipat djalal kamal
nora karsa salat ḍéwé
nora harsa ḍeḍawoeh
dé wong salat pakoning boedi
boedi lanat moesibat
tan kena kagoegoe
salin-salin parèntahnja
méntjla-méntjlé daktemeni nora dadi
tansah adjak doerdjana

djroning salat boedikoe memaling 37.
djroning ḍikir boedi njidrasmara
kaḍang milik amal akèh
sédjé datoelgoejoeboe
ingsoen iki kang maha Soektji
dat maolana njata
kang la joekajapoe
toer nora kinaja ngapa
mila Siti djenar boedi noeksmèng Widi
ngroesak gama Moestapa

datan goegoe préntahnja si boedi 38.
djengkang-djengking nèng mesdjid ting krembjah
gandjarané bésoek tembé
jèn katarimèng lakoe
sedjatiné nora pinanggih
nèng donja baé paḍa

soesah samja mikoel
lara sangsara tan béda
marma Siti djenar moeng ngantepi sidji
Goesti dat maolana

kang soedibja goenardika moerti 39.
toer kang mengkoe sipat kalih dasa
atas sebarang karsané
kewasa moerwèng kawroeh
ing djalal kahar djamal kamali
nir mala moeka warna
jajah kwoelanipoen
wahjèng angga tan ketara
sekti moerti moempoeni salwir doemadi
mindrawa ngéndra-loka

jéka ingkang dèn-anggep Jwang Widi 40.
sèh Sitibang darmastoetyèng karsa
soemarah ing rèh ḍawoehé
tékad djabriah kagloeng
kadariah wimbaning lahir
maḍep mantep toer panggah
koeat ing pangakoe
koekoeh kasmala nir daja
angantepi oerip praptèng lajoe jakin
tan mangran boedi tjipta

tjiptaning tyas Siti djenar maksi 41.
woedjoedira dèn-anggep Moekamad
mengkoe rasoel sanjatané
Moekamad sipat koedoes
anjar oerip paḍa nganjari
roemaket pantja dria
sadjatiné gaḍoeh
jèn woes kapoenḍoet kang gaḍah
dadi lemah bosok moemoer dadi nadjis
paran dadya ganḍoelan

boedi pikir angen-angen éling 42.
toenggal woedjoed ngakal kenèng édan
soesah bingoeng lali saré
boedya kèh nora djoedjoer
rina wengi mangajoe drengki
mrih ardjané pribadya
roesaking ljan soekoer
srèhi wekas nrak doerdjana
toer goemoenggoeng oemoek temah tibèng nisṭip
ngalani wandanira

getoen jèn wis toemiba ing ḍiri 43.
sédjé dat wadjiboel moeljaningrat
moekjaning boedaja kabèh
wandaning djalma amoeng
ana woedjoed karsa sawidji
ikoe baé tan bisa
nglakoni saḍawoeh
roro manèh koewawaha
lah ta endi pisahen dat lawan boedi
soepaja djanma nrima

sèh Lemahbang roemaket djatining 44.
ening sirnaning antaja moelja
dat kadimah boedajané
dalilnja ramaétoe
sah manganil kaos lirnèki
oetjoeling djemparing plas
ganḍéwané emboeh
sréngat tarékat kakékat
mjang makripat palasṭa tanpa kang boedi
datoe djalining wanda

lapal Allah tanpa warna kaki 45.
sedjatiné bingoeng emboeh njata
anoelja djoemeneng wit bèngong
dadya moesamanipoen

djati asma nèng kalmisani
jantadjoe min kaolina
tjoekoel rèh pamoewoes
Moekamadoen Rasoelollah
woedjoed kapir sipat djisim bosok mimir
moemoer dadya bantala

sédjé kita noekmèng dat linoewih 46·
kang sadarpa sakti dibjèng laja
midrawèngrat Pangraningong
moerba masésa oeloen
sipat wadaniat sawidji
esa langgeng ngembara
angoengkoeli poengloe
doedoe boedi doedoe njawa
doedoe oerip tanpa sangkan saking poendi
tanpa paraning sedya

dadya sedjati jajah woedjoed mami 47.
tan rekasa kodrat warnanira
mlaja separan-parané
nora nglak nora lesoe
tanpa lara lapa mjang ngelih
goenardi-kardjèng kara
adreng tjipta loeloeh
lebdané saking djiwangga
tan ketara wahjanja nora nglabeti
panggja woes anèng kana

Siti djenar pamengkoening oerip 48.
anèng donja poeniki pralaja
nji(p)ta rinten ratri maot
poerwaning koena idoep
ngoenandika pangran Sitibrit
ngoengoen roemaket pedjah
kjèh nraka kerasoek
lara-lapa adem panas
poetek bingoeng risi soesah djroning pati
sédjé oerip kang moelja

iḍoep noelja djoemeneng pribadi 49.
nora lelantaran baboe bapa
sebarang karsané ḍéwé
tan asal angin banjoe
boemi geni kabèh kawadis
ngalaming karoesakan
kjèh siksa tinemoe
Allah djoemeneng sipat anjar
ngoṭak-aṭik ngeṭoekken panggawé selip
doerdjananing agama

poenggoeng moeḍa wong kaḍaḍoeng boedi 50.
tjipta éblis lanat pikir sétan
angen-angen tjoba geḍé
noenoentoen maring doedoe
wong katiban neraka api
saka panggèndèng dria
ngraket tjatoer nepsoe
ireng abang koening séta
pira-pira maleksa maketi-keṭi
roemasoek mring djiwangga

getoen temen oeripkoe ingoeni 51.
tetep soektji tan katjakrabawa
nora arah nora enggon
ireng bang poetih emboeh
idjo biroe dadoe mjang koening
kapan soen bali marang
oeripkoe roemoehoen
wahjèng pati madya pada
kok mengkono rasané wong darbé ati
wong mengkoe kajat anjar

kajoen anjar kodrat iradati 52.
ngèlmoe samak basar mjang aliman
ngrekasa temen rasané
pantja prenawa koedoes

kabèh wandaningsoen sekalir
djro djaba ora ana
kang ginawa mantoek
kanggo oeripkoe nèng kana
datan kena kabèh iki woedjoed nadjis
djembar toer dadya wisa

roepa-roepa goemlar djroning pati 53.
pati donja ngraket pantja dria
nganggo kajat kajoen kié
tjatjah sipat rong poeloeh
mèh kapéntjoet dérèngsoen mati
panasaran majoeta
swarga nraka goenggoeng
kabèh ikoe kena roesak
woedjoed baṭang reged aroes amis batjin
tjotjog daliling koer'an

wa ama ngamaloedjé patoeni 54.
goemlaring alam donja goesṭika
lah bener temen maknané
majit pating biloeloeng
ngétan ngoelon angoepa ḍoewit
boesana wastra moelja
sosotya mas mantjoer
datan wroeh kabèh goesṭika
noenggang kréta sias bèndi ikoe majit
prandéné ambeg sia

wong dèn-séba ngeṭangkrang nèng koersi 55.
soegih banḍa wisma di rinengga
boengah temen penganggepé
apa ta nora weroeh
barang goemlang donja sekalir
hjoen poelasṭa wor kisma
prandéné goemoenggoeng

ho o wlas temen soen paḍa
nora weroeh tjiri jèn wandané majit
dé arda koemawawa

drenging tjipta djeng pangran Sitibrit 56.
kajoen kajat mampir raganira
njipta kesasar parané
donja neraka agoeng
mengkoe pantja dria kawadis
loemjat goemlaring djagad
soerja soeroep-soeroep
woelan isining donjardja
radja brana dadya panggoḍaning pati
marma tékad poelasṭa

41ste ZANG; dichtmaat: SRINATA.

dérambeg oelah djiwita 1.
sèh Siti djenar kaèsṭi
mrengkang saking wali sanga
djemak kias dalil kadis
toemoelar njakrawati
kasoep kasoembagèng tjatoer
boedyarda widajaka
goenardika ngatas kawrin
kang tjinipta donja ingaranan laja

djroning pati swarga nraka 2.
bagja tjilaka pinanggih
jéka goemelaring donja
tjotjog dalil smarakanḍi
analmajit pikoetri (koebri)
wa jadjidoe kalibahoe
satoehoené wong pedjah
roemaket djiwangga manggih
gegandjaran soearga lawan neraka

ia ikoe sapoenika 3.
woes pira-pira nanḍani
soeprandéné wali sanga
akèh keliroe nampani
mangkja ingaran oerip
bésoek dèn-arani lampoes
mangka sèh Lemah abang
rinten ratri mardi boedi
goena dibja ing kawroeh moeksaning angga

moeridnja Djenar sekawan 4.
kang woes bidjaksa kakiki
djoega wasta ki Bisana
ki Wana-baja kekalih
ki Tjanṭoela kaping tri
ki Pringga-baja ping tjatoer
poenika kang woes pana
pramanem tékad sawidji
mantep tetep kamoeljan ing tembé gesang

donja ingaranan pedjah 5.
mengkoe ala lawan betjik
lara kapénak mjang bagja
tjilaka nraka soeargi
tetep sadjroning pati
marma kabèh kang woes giloet
ngraket kawroehnja Djenar
rinten ratri minta oerip
tan kewawa nglakoni pati nèng donja

kaṭah para siswantara 6.
mantja désa mantja nagri
ngatas podjaran moeljardja
anom toea djaloe èstri
raraton oelah mardi
dé wawedjanganing kawroeh
Lemahbang ring sekabat

winroehken poerbaning oerip
kaping kalih wroehken pelawangan gesang

ping tiga panggènan bèndjang 7.
oerip langgeng tan pantawis
ping tjatoer panggènan pedjah
kang linakon ing samangkin
lawan malih paring wrin
djoemnengnja kang maha Loehoer
dadiné boemi kasa
para moerid ingkang tampi
kaṭah siswa manglaloe golèk prekara

liwoeng anèng marga-marga 8.
jajah koendjana ambeg dir
loemakoe tan gelem njimpang
nékad noendjang tjiptèng galih
pamrih karampok noeli
moelih marang tetep iḍoep
tan betah anèng donja
darpa ngoepaja hjoen panggih
samja gila sedaja noekarta

ing pasar gègèr poejengan 9.
wong nékad ngoepa prakawis
mamrih songkolan tabokan
pepenṭoengan ngoenoes keris
gja kondjoek Sriboepati
toemoelja ḍeḍawoeh mikoet
katjekel gèḍèng asta
sekala ladjoe dèn-sepir
anèng boei samja manglajoe pralaja

toer dèrèng nganti kapriksa 10.
ketrangan sedyaning kapti
dènira karja roehara
Srinaréndra ḍawoeh malih
kinèn ngoepaja moerid

sèh Lemahbang kang madjenoen
hjoen kapriksa ingkang trang
doepjantara ari malih
noedjoe pasar ana tjatoer sabat Djenar

karja dredah moerang kaprah 11.
gja tjinekel ing pendjagi
Bintara woes tinalènan
katoer ngarsaning Narpati
kapriksa paran mami
moerang silaning toemoewoeh
mangsoeli tanpa krama
moeng ngoepadi dalan oerip
nora koeat lama nglakoni palastra

ingsoen moeridnja Sitibang 12.
kang goenardika rèh ngèlmi
poetoes doega lan wetara
tetéla ing donja mati
djlèh bosen soen oemaksi
goemlaring bangké ting bloeloeng
majit sepirang-pirang
ratoe pengoeloe pepatih
djaksa kabèh soesawa temah goesṭika

pra olia wali sanga 13.
santri-santri kjai-kjai
baṭang kabèh nora wikan
prandénè peksa ambeg dir
koemawawa wong mati
pinardi sembahjang soedjoed
manembah nama Allah
sedjatiné donja iki
nora bisa weroeh sipatnja Hjang Soekma

goejoeb moeridnja sèh Djenar 14.
moerang kramaning lestari
èstri pria beg barama

marma kjèh prekara dadi
daredah kadya baring
warna-warna ngoepa lajoe
ana adjak soedoekan
toembak pedang tjiptèng galih
soepajané moelih marang djaman gesang

moerid kang tan nglaloe djiwa 15.
ngoembar witjara tan apti
marang tangga-tangganira
mengkana woewoesnja moerid
èh kantja-kantja mami
ana déné kawroehamoe
sira kenèng pitenah
pemboedjoeknja wali moekmin
kang soepaja ngerèh tan nganggo prabéa

semana soeltan Bintara 16.
sadarpa ngoengoen ing galih
doepi kaṭahing prekara
saben-saben tampi warti
ing mantja pradja dèsi
ana wong liwoeng rèh doedoe
ngroesak ardjèng prenata
ngajoe pati lir poenagi
wong koendjana moeridnja sèh Siti reta

sedéné Srinaranata 17.
tampi pratélaning patih
lapoernja pratinggi désa
wonten doer kertartèng boemi
datan mamrih poenapi
moeng ngoepadi marga lajoe
sabatnja pangran Djenar
nata gja ngandikèng patih
èh ta paman sira nglakokna doeratma

tjaraka nrang karti baja 18.
sandi tarèk talboelngèlmi
marang ḍoekoeh Krenḍasawa
ring wismèng pangran Sitibrit
peṭoek mjang slajèng warti
dérandoem kawroeh bek goeroe
mahja midjang penasar
gèsèh ngadating leloeri
matoer noewoen sendika rekjana patya

manoeding kalih poenggawa 19.
kang ahli rasaning èlmi
toer wong goenarda soesastra
soertining sedya winangsid
sendika wisata glis
lestari praptèng ḍeḍoekoeh
woes panggja ngatas kara
ing rèh loekitaning kapti
pangran Djenar sigra djarwa tanpa wrana

kaṭah panoenggilanira 20.
sesarengan tampi ngèlmi
doepi woes trang tjakra karwa
pamitan mantoek lestari
tan tara anèng margi
praptèng Bintara tjoemoenḍoek
ngarsané kjana patya
gja dèn-irid mandjing poeri
kondjoek Nata matoer lampahnja dinoeta

poerwa madyaning wesana 21.
langkoeng ngoengoen Sriboepati
ngandika èh paman patya
paran pamoenahmoe dadi
srauané brasṭa wèri
Sitibang maling madjenoen

menawa ngambra-ambra
boeka roesianing boemi
kjana patih matoer ḍoeh goesti prajoga

padoeka pribadya panggja 22.
matoer pramodaning wali
wonten doertaning agama
moerang pranataning dini
rèhning poenikoe moekmin
toer antoek asma kaseboet
pangéran tanḍa moektas
kawroeh soesilaning gami
ngatas karsanira kangdjeng wali sanga

peṭoek Naréndra boesana 23.
roemanti tindak ing masdjid
tan tra prapta toer prenata
pra wali koermat sing linggih
gja salaman waradin
gantya-gantya noelja loenggoeh
parek lan Srinaréndra
tjinakrana karja gati
wali sanga rèh loekita pasang karna

noelja sinoewoen Bintara 24.
matoer ing Bénang sang jogi
poekoeloen atoer oeninga
ing waktoe mangkja kèh djalmi
ngleboer prenatèng adil
brasṭa silaning toemoewoeh
sekel mlidja noekarta
soeda kertartaning grami
pradja rengka gempal ardjaning widada

pasar-pasar marga-marga 25.
ḍoesoen-ḍoesoen tegal sabin
poendi gèn pangoepadjiwa
kaḍatengan djanma karti

mangarep ènggal mati
dirèng pandjagi amikoet
koela priksa atoernja
angoepadi dalan oerip
pjambakipoen donja ingaran prelaja

sasambatnja boten kiat 26.
kadangon roemaket pati
tandang bisanambeg doerga
jajah kasmala mèt pati
saladjengipoen mandjing
pandjara nèng boei lajoe
sampoen kaṭah lepia
mekaten wahjaning pamrih
déné ḍoesoen ajon sami ngrampok sia

dadya tawoeran boedjana 27.
datan kenḍat siang ratri
koela oepadi kang moerwa
wèh kawroeh mekaten panggih
djeng pangéran Sitibrit
kang konḍang djoemeneng goeroe
kagoegoe para moeḍa
temah moerang silèng oerip
rèh widjangnja donja poenika goesṭika

kaoela ladjeng njoendaka 28.
kita poerih mandjing moerid
dwi goena srana bidjaksa
sampoen kawidjang nampèni
tiangipoen poeniki
kang koela kinèn gegoeroe
doepi sampoen matoer trang
amba ladjeng sowan mriki
ngatas karsa sarèhning bangsa olia

lamoen koela roda-paksa 29.
tindaking negari krami

pinten bobotnja sèh Djenar
soenan Bénang ngandikaris
bener djebèng Narpati
koedoe remboeg wali woloe
sabab pangran Lemahbang
woes djoemeneng wali loewih
jèn mengkono soen pribadi kang oetoesan

wis Soeltan sira kondoera 30.
tembé jèn ana gineming
djebèng pesṭi ka-atoeran
tibaning krampoengan mesṭi
sendika Sriboepati
moendoer woes datan tjinatoer
oetjapen wali sanga
samja goesṭi ingkang dadi
sajogjardja mahjèng koekoem madya tama

42ste Zang; dichtmaat: DANḌANGGOELA.

kangdjeng soenan Bénang ngandikaris 1.
èh kantja moekmin paran sajogja
pangran Djenar karja dédé
mindaka tamèng kawroeh
ngèlmoe sréngat sintroening lahir
paréntah soebkanallah
njegah doersilajoe
mamrih sampoernaning gesang
mangkja Siti reta hjoen boeka wewadi
babar wadining djagad

sréngat nabi Moestapa weradin 2.
midrawèngrat ngloehoerken Pangéran
serana salat poedjiné
djoendjoeng kraton Jwang Agoeng
brasṭa wèri tobat mring masdjid

soepaja pra widada
iḍoep praptèng lajoe
kagantoengan swarga nraka
woes biantoe wong Djawa kèh ngleksanani
wirja tentrem soekarta

mangké Djenar miak aling-aling 3.
miridaken ngèlmoe ngroesak sarak
kadi poendi sajogjané
lah poenapa karampoeng
poenapa ta dipoen-timbali
tanggap djeng Kali djaga
rèh prajoganipoen
katimbalan ngaben rahsa
jèn tan arsa pinaring sasmita gaib
kinèn mantjas kang tjeṭa

leres lepat pangetjoepnja misil 4.
sesaged-saged winoelanga
jwa kaloeroeng ngèlmoe anèh
lamoen maksa bagoegoek
koela miwah sakantja wali
prapta ngampil krampoengan
wedananing koekoem
dé lamoen pareng ki loerah
kang ka-oetoes moerid kaoela kekalih
pangran Bajat sèh Doemba

aben rahsa sasmita kang gaib 5.
noelja soenan Bénang aḍeḍawah
pangran Bajat woes tjoemaos
lan sèh Doemba nèng ngajoen
liningan èh pangran sirèki
soen doeta ngatas kara
panggja wong madjenoen
kang ḍeḍoekoeh Krenḍasawa
sèh Lemahbang kang arda midakèng gami
timbalana mring Demak

lamoen mopo paringana misil 6.
lambang sasmita patang prekara
konen ngetjoep sakbeneré
lan djarwanana ajoe
hjoen poenapa dérambek tikin
soedarsananing Soekma
dalil koer'an soen wroeh
pira-pira tjatjegahan
lamoen meksa mredoet silaning agami
énggal noeli balia

lakoenira djebèng soen kanṭèni 7.
ki sèh Doemba kalih woes sendika
loemampah amoeng wong roro
tan dangoe karwa rawoeh
ḍoekoeh Krenḍasawa oemandjing
balé langgarnja sèh Bang
salam ngalaékoem
pinoedjoe sèh Djenar lagja
soeng sadjarwa moerid ingkang anjar mandjing
nèng sadaleming langgar

marma datan opèn tamoe prapti 8.
moeng marsoedi dènira mimidjang
para moerid lanang wadon
pangran Bajat ping teloe
oeloek salam tan dèn-wangsoeli
ladjoe mleboe kéwala
karwa djadjar loenggoeh
brasta silaning prenata
Siti djenar nora ngegéwa sedami
tansah pambéngatira

njamboeng sabda pangran Bajat angling 9.
èh anak sèh Djenar praptaningwang
ḍapoer loemakoe sapakon
pra wali sabiantoe

animbali mring sira noeli
kérida laksitèngwang
manḍega tjatoermoe
rengen sabdèng wali sanga
wantoe-wantoe nora kena mopo karsi
kagjat sèh Siti reta

èh paman sira loemakjèng toeding 10.
wali sanga nimbali maringwang
bab ikoe apa perloené
sanadyan pari latoen
soen tan arsa rèh doedoe abdi
kita nora kapréntah
djer wali lan ingsoen
paḍa daging woedjoed baṭang
sawetara engkas bosok dadya boemi
kok tjoemanṭaka ngoendang

ngong nèng loehoer boemi ngisor langit 11.
darbèkingsoen pribadi poerwèngwang
soerja tjandra mlakoe ḍéwé
tanḍané ngoeni soewoeng
nora kanṭa tan ika iki
doepi ngong praptèng pedjah
nèng donja dedoeloe
mabarang isèning donja
ananingsoen déné kéré mèloe darbi
paḍa lan wali sanga

nimbalana wong kang moeḍa pingging 12.
pasṭi gelem sowan ḍerakalan
saking wong tjoebloek boediné
sédjé kaja wakingsoen
wong waskiṭa soertyèng pangèsṭi
widibja mardi goena
tan kena kasedoel

kapoesan wong santri nglampra
soelap palsoe ngakoe tjeḍak maha Soetji
tan wroeh wandané baṭang

ider ngèlmoe saben wong dèn-doli 13.
kinèn nembah Hjang mring masdjid Demak
djroné ana Allah goroh
soen ngoeni miloe soedjoed
praptèng mangké getoen kepati
tan wroeh koeandaningwang
lahirnja Jwang Agoeng
anané djeneng manira
mangké kena ngarani kaoela goesti
rèh anèng djaman pedjah

bésoek jèn woes soen pribadi oerip 14.
tamtoe tan ana goesti kaoela
moeng kang oerip ingsoen ḍéwé
langgeng tan ana lajoe
djoeḍeg nikmat nèng tetep soetji
marmèngsoen arda soesah
seḍih mengkoe lajoe
roemaket swarga neraka
panasaran pira-pira djaman pati
jéka donja poenika

nora betah soen nèng riki mati 15.
kepéngin moelih djoemeneng gesang
djaba djero nora doewé
déné kéné kemaroe
djawi kalboe kaoela goesti
mengkoe lara kepénak
sadjroningsoen lajoe
èh pangran Bajat nèk sira
nora wikan woewoeskoe mengkono iki
tetep sasar sèwoe mat

pantes baé seneng djaman pati 16.
kasenengan sarwa-sarwi ana
pantja driamoe nenonton
koepingmoe kroengoe angkloeng
djroning ati wroeh gending bribil
nadyan ati ngoelama
ketoek kenong ja wroeh
roemesik noetji wedana
ésoek soré kitjah-kitjih sabèng warih
kinarja mrada raga

sadjatiné boedimoe prana tis 17.
ambalitoek nasaraké oemat
djengkang-djengking ésoek soré
djarmoe gandjaran bésoek
swarga nraka kantil roemakti
wong nganti karandjingan
déning oedjar palsoe
kasèp sembahjang tratahan
woes mengkono wong kenèng pamboedjoek èblis
gébas-gèbès dikiran

apa tan wroeh jèn wandané daging 18.
otot baloeng soengsoem bakal roesak
prié lèhmoe betjikaké
nadyan salat ping sèwoe
sadinané tan woeroeng mati
awakmoe kang kapoelas
bakal dadya leboe
djer wandanira goestika
apa wali moelih bisa gawa daging
paman ikoe wis ora

lah bok adja dahwèn marang mami 19.
nimbali sèh Djenar wong bidjaksa
menawa kwiak warnané
palsoené nora pajoe

lamoen nganti akèh djalma wrin
djer wali kabèh krénah
ngapoesi wong tjoebloek
tjoba sira pangran Bajat
soen takon apa woes wroeh maha Soetji
peṭèkkoe doeroeng priksa

adja manèh roepané Jwang Widi 20.
malaékat baé doeroeng wikan
nadyan malékat kang tjopot
sirèkoe doeroeng weroeh
moeng bingoengmoe ḍéwé kopikir
ngoepaja goesti Allah
tan bisa ketemoe
kana-kana ora ana
kéné doedoe temah boedimoe ko-èsṭi
angen-angen Pangéran

kagjat pangran Bajat nabda aris 21.
mjang sèh Doemba nglahirken panedya
é sèh Djenar jwa mengkono
padoeka sèwoe kliroe
donja iki ingaran pati
ana swarga neraka
ikoe temboeng loepoet
nora kaprah djemak kias
dalil kadis soelaja kang sira èsṭi
noet pikir koerang ardja

mangkja sréngat Arab meratani 22.
tanah Djawa temah narik tama
kabèh woes ajoe boediné
mangké sira maṭoengoel
kaboel wrata mantja negari
moemoeroek ngroesak sarak
donja aran lajoe
ngakir ingaranan gesang

swarga nraka katemoe ana ingriki
jéka wong ngleboer kaprah

katampanan wong kang moeḍa pingging 23.
mangké arda wong moerang kertarta
awit widjang ta mengkono
lah endi ganḍoelamoe
koer'an apa kadis poenapi
déné tan loemrah kaṭah
Lemahbang soemamboeng
ho o déné sira toena
dadya wali tan weroeh oenining tapsir
betjik dadia boedjang

ambelajang loewoeng angger oerip 24.
jèn tinari mati kipa-kipa
ambegmoe pasrah njawané
kapoenḍoet rinten daloe
lega lila woewoesmoe kidib
toer weroeha gredjegan
didjaloek njawamoe
lah ikoe bédané apa
boedjang Baoedjajan karo para wali
jéka lah lagi paḍa

èh pangéran Bajat sira hjoen wrin 25.
geganḍoelakoe mamèt kitab apa
hé é boḍo temen kowé
lèhmoe ngadji gegoeroe
wong Semarang prapta ingriki
proehita ngèlmoe rahsa
déné sira limoet
ngèsṭi tjatoer ngajawara
dalil koer'an nora pisan sira boedi
moeng mèstoe swara dora

nora pisan noekmèng tyas oetami 26.
jèn mengkono tjiptamoe kesasar
loewih betjik dadi kaḍèt

ikoe wong ḍemen iḍoep
nadyan ngoetil anggeré oerip
warokan Panaraga
kang kaja tékadmoe
ngakoe wali loewih gampang
soeprandéné kagèt wroeh klakoean mami
mamèt sorah moesakap

roengokena rapalé kang moeni 27.
kajoen daim la moetoe abadan
kang mengkono pardikané
bangsa oerip tan lajoe
langgeng ing salaminja oerip
mila donja poenika
doedoe aran iḍoep
pratanḍané sira pedjah
anèng donja donja ingaranan pati
lah paman rasakena

walmajitoe pingalimilkoebri 28.
joedjidoe kalibahoe tegesnja
wong nèng alam koeboer olèh
awak-awakan nemoe
marma tampa nraka sawargi
wroehanamoe samangkja
pangran Bajat moewoes
lah endi swarga neraka
soen hjoen weroeh doedoehna soen tjaṭeti
katoer ing wali sanga

pangran Djenar angandika malih 29.
mring kang paman pangéran Tembajat
mengkana pangandikané
èh paman wroehanamoe
swarga nraka woedjoed kekalih
toer saking kedadéan
kitab moepit neboet
analdjanatoe wannara

woedjoedani makloekatani lirnèki
alana sapoenika

swarga nraka samja woedjoed kaksi 30.
toer dinadèkaken mangké ia
ingsoen kias planggerané
kabèh woedjoed kang leboer
tanḍanira sawarga manik
ngong bèngkas babar pisan
sawarga kang loehoeng
seneng lan tjonḍonging manah
nora koerang wong nèng kréta mrebes mili
odjogan ngoera-oera

ganḍang sinḍèn genḍing djenṭik manis 31.
giak-giak nembang lan loemampah
kinanṭi meloeng swarané
tan doemèh wong mimikoel
génḍong njoenggi barang njenjangking
odjogan mring ing Demak
ana swarganipoen
rèh seneng parenging prana
toeroe séwan bantal ḍingklik akèh tinggi
djro djiwa soeka wirja

wong nèng swarga barang sarwa-sarwi 32.
jèn loeloengan kapénak kang badan
bèndi kréta glèḍèg-glèḍèg
jèn nerakané rawoeh
mrebes mili sagarwa siwi
woes pira-pira loepja
mokal sira tan wroeh
kaḍang nglakoni woes paham
nora soesah paman soen ḍjèrèngi malih
kang moeroek marang sira

marma woes tétéla donja iki 33.
djeneng pati mengkoe swarga nraka
para moekmin wali bangké

nadyan sa-iki doeroeng
nora soewé bakal nemahi
ingsoen lan sira paḍa
goesṭika lelakoe
lah élinga jwa mengkana
koemawawa dadya kongkonan soemrinṭil
moeng dopahi tjarita

sang sèh Domba anamboengi angling 34.
aḍoeh kangdjeng pangéran Lemahbang
bok sampoen mekaten anggèr
kaprah poenika oenggoel
nadyan leres namoeng sakeḍik
salah mratani djagad
toer sadjatinipoen
klintoe pamoerading koer'an
kalih déning mělih djoemenengnja agami
antoek bebaloeh Nata

43ste ZANG; dichtmaat: PANGKOER.

djeng soeltan Adi Bintara 1.
njantosani Arab koekoem agami
sing sapa natjad gegoejoe
tentoe antoek siasad
boten jogja boten kiat kawon goejoeb
sréngat wor negara krama
tan gandra sapinten ngriki

poenapa boja kèngetan 2
brasṭa Madjalengka poerwaning santri
soepradéné sirna laroet
katempoeh sabilollah
toer Naréndra binaṭara soegih wadoe
angrèh pra boepati arja
boten kwawi mengsah santri

rèh lagja djinoeroeng ing Jwang 3.
gama Arab awrat tataning boemi
moela ing mangkja dika hjoen
mindakèng wali sanga
boten wandé Krendasawa dadya awoe
agama roemaket pradja
lah èngeta narik jakti

dé padoeka mengkoe tékad 4.
kang mekaten jogja kagem pribadi
sampoen kinarja memoeroek
ring siswantara moeda
rèh roehara daredah dadya madjenoen
soeda widyaning widada
droehaka goeng mandjing sepir

wonten kang dadya tawoeran 5.
toer karampog sinempal-sempal mati
wong karja roeharèng dlanggoeng
pasar-pasar soengkawa
dé arda walépa dènja giloet kawroeh
nadyan ngoepa dalan laja
nanging penasar kang margi.

saroe potjapaning woentat 6.
kondang tjatoer terah-toeroening wèri
wèri-werining pradjagoeng
kagoenggoeng moerang ardja
ngroesak karta saroening djana sawegoeng
wong hjoen saé wonten ngrika
kedah saé wonten ngriki

oetjapen para sekabat 7.
sèh Sitibang sekawan kang woes moeksis
tan tebih mareg nèngrikoe
wasta ki Pringga-baja
doepi mireng sabda sèh Doemba gja namboeng

nabda kadoek manoehara
èh kakang Doemba prajogi

atoer dika mring djeng pangran 8.
sarta leres-leres dika pribadi
djer sampjan seneng toemoewoeh
nèng donja barang goemlar
sarwa-sarwi bangsa wastra bagoes-bagoes
gampang ngrénah adol oeṭjap
sasat boeroeh adol trasi

wirang isin angger gesang 9.
lamoen moerid Sitibrit kang woes moeksis
ring roeroepan tan kapéntjoet
aseneng goemlaringrat
moeng angèsṭi troesṭaning tyas tembé iḍoep
mangké djiwaningsoen toenggal
lan baṭang kang djadjemberi

sabisa-bisa koemedah 10.
ngoepa marga dirèngsoen ngoepa oerip
djiwèngong bosen andoeloe
kanoenoetan bebaṭang
woeda ngelih soen katempoeh loeroe boetoeh
sanadyan ana Pangéran
nora kena dèn-djaloeki

djaloek bebed djaloek sega 11.
nora olèh katempoeh soen pribadi
djarik klambi iket saboek
toekoe marang prombèngan
ingsoen ngelih djadjan sega iwak doedoeh
kaprié gonkoe mangéran
Allah-Allah ketan lopis

pinoedji sinembah-sembah 12.
djeboel ora bisa awèh ridjeki
temah katempoeh oeripkoe

ngoepaja saben dina
didjaloeki maring majit daging noenoet
kang bakal soen tinggal baṭang
tan kena ginawa moelih

èh rasakna ki sèh Doemba 13.
tjatoer kita lebokna sanoebari
jèn woes trang boeangen semproeng
rèhning tan seneng sira
moeng anggoegoe baṭangmoe kogawa mantoen
mring akérat gawa baṭang
nora woeroeng mati malih

djer tjiptanta mring sawarga 14.
kotemeni gawémoe djẹngkang-djengking
kitjah-kitjih ketjèh banjoe
jèn wis noeli sembahjang
marep ngoelon rèh koelon enggon Jwang Agoeng
nanging kodjaloeki sanḍang
pangan pesṭi ora olih

lamoen pangadjaraningwang 15.
sèh Sitibang donja ingaran pati
marma tan ana Jwang Agoeng
malékat donja sonja
nanging bésoek jèn oerip ingsoen tatemoe
kaḍang soen djoemeneng Allah
lah ing kono kita moedji

jèn sa-iki kinèn nembah 16.
maring masdjid ingsoen doedoe wong kapir
kapiran Pangéran emboeh
boeh kéné emboeh kana
woes mengkono jèn lakoené santri goenḍoel
geganḍoelan kanḍilollah
mendem Allah woeta toeli

sédjé soen moerid sèh Djenar 17.
nora goegoe tjatoer jèn datan oening
ngoekoehi saréngat doeroeng
jèn bakal tembé toena
èh ta Doemba kabèh pikiren woewoeskoe
djro ḍaḍamoe ana koer'an
roedjoeké sèh pesṭi oening

pangran Tembajat ngandika 18.
èh wis paḍa menenga jwa tjariwis
moeng anak Djenar karepmoe
katimbalan ring Demak
apa gelem apa mopo ngong hjoen ngroengoe
jwa kakèhan meḍar tjipta
padoe baloeng tanpa isi

pangran Sitibang wetjana 19.
hé o déné ngèjèl temen sirèki
wong dadya doeta moeng toetoer
soen tan gelem toemrapta
adja ingkang adjoer moemoer dadya glepoeng
manira pesṭi tan soemlang
malah boengah kita oerip

soen mati soegih droehaka 20.
rina wengi roemaket nraka api
lara kapénak tinemoe
boengah soesah soen sanḍang
sédjé lamoen kita mahja saking lampoes
toemeka oerip sampoerna
langgeng nora ika-iki

pangran Tembajat manabda 21.
èh anak mas tetep sira woes beling
loemoeh karèh ambeg liwoeng
tan singlar lara-lapa

jèn mengkono karsanira ingsoen soekoer
kedjaba ikoe soen tampa
welingnja djeng soenan Kali

kinon maringken sasmita 22.
patang pasal tjoepen ingkang patitis
sidji bab kala Jwang Agoeng
karja goemlaring djagad
prabot apa barang apa bakalipoen
roro bab kinèn tetanja
endi omahnja Jwang Widi

teloe bab kalonging njawa 23.
saben dina nganti entèk mring endi
tjatoer bab kang maha Loehoer
roepané kaja ngapa
pangran Djenar manṭoek-manṭoek goejoe goegoek
ikoe tjangkrimaning botjah
gja ngandika maring moerid

ki Bisana kang ṅèngarsa 24.
éh Bisana babaren lambang iki
rèh tjangkriman rèmèh tjoebloek
kowé baé kang mántjas
lah madjoea sira dadya wewakilkoe
matoer sendika krepana
ngangseg kepara nèngarsi

moendjoek jajah madoe branta 25.
ḍoeh djeng pangran Tembajat amba darmi
mitoehoe ḍawoehing goeroe
mantjas sasmita toean
lamoen lepat sajekti miminta ampoen
pinten banggi kaleresan
koela tiang daja pingging

djanma soedra toeroen désa 26.
nora karja koeṭoeng silaning krami
sadjeg djoemleg ing ḍoeḍoekoeh
toena pasang witjara
dèrèng naté wrin pasamoean djanma goeng
tamtoe kirang joda pradja
wimbaning ling toena loewih

toer goemeter goeragapan 27.
glogap-glagep koewoer kaworan adjrih
djirih djaragan wong ḍoesoen
sampoen kirang aksâma
boedi keṭoel kiṭal graṭoel lantih bliloe
kadjibah soemanggem karsa
wakilnja djeng goeroenadi

kasikoening toena krama 28.
dadya woeroek koelèsṭi djroning pati
kepatoeh salaminipoen
pangran Bajat ngandika
soen tarima sadoeroengé wahjèng woewoes
woes djaragan kowé désa
tjingkrang kramaning priaji

malah jèn bener sabdanta 29.
ingsoen goemoen mring sira kok patitis
loepoet klèroe panggonamoe
lah wis petjahen mara
ki Bisana sendika bab kang roemoehoen
Allah kang akarja djagad
poenika sajoeta kidib

djagad rad poenika anjar 30.
goesti Allah boten karsa kawadis
dalilnja la jatadkiroe
ila moehdis tegesnja

boten karsa dedamelan barang woedjoed
menggah dadosnja ngalam rat
woes joedrikoe maiati

liripoen manggih kahanan 31.
ngalam donja poenika la awali
tan wonten wiwitanipoen
kaṭah jèn koela babar
bok menawi kertas sakenḍang tan tjoekoep
mèt wawaton saking koer'an
anjaring alam sakalir

kang kaping kalih pralambang 32.
toean tanja wismanira Jwang Widi
bab poenikoe boten éwoeh
Allah manoekma ing dat
dat wadjiboelwoedjoed patjengkramanipoen
la djamana la makana
moenggèng dat wisma kakiki

kaṭah menawi kaboeka 33.
boten tjoekoep kertas pos(!) pitoeng koḍi
semanten kéwala katjoep
gantya lambang ping tiga
longing njawa rinten ratri ngantos poepoet
ḍateng poendi sirnanira
i lah dalah langkoeng gampil

njawa boja saged soeda 34.
boten wewah gingsirnja karsa moelih
saking pedjah ḍateng iḍoep
langgeng tantara lama
jèn kalongé sasat kawadis maṭoeṭoek
gripis lir dèn-mangsa rajap
pandjang jèn kaoela toelis

nadyan koela soedra désa 35.
nanging poetoes parama basa kawi

krama ngoko nawoeng kidoeng
lagoe sansekrit tembang
boja kéwran oekara andjèrèng ngedjoem
nadyan dédé empoe-djangga
widajaka sawetawis

tjoekoep silaning di sastra 36.
pawiatan pangran Sitibang ngenting
siswa ngatas karèng toedoeh
kang ngadjar lwih bisana
ingkang tampa jajah djamoenambek tjoekoep
mardi goenardika pasang
karna djiwatma nampani

patanja kaping sekawan 37.
moenḍoet priksa warnanja maha Soetji
kitab oeloemodin soeng wroeh
wallahoe lahir insan
wa batinoelinsan baétoellilahoe
djarwanja djaba manoengsa
poenikoe warnining Widi

batining djanma wismèng Hjang 38.
kaṭah-kaṭah djarwanja oeloemodin
jèn koelatoer priksa bingoeng
padoeka boten tampa
bok menawi koela kagalih madjenoen
widjangipoen sèh Sitibang
kang sampoen amba tampèni

mila jèn amoeng penanja 39.
kang kadyèka koela saketi gampil
kagoeloeng gilig lir poengloe
kabèngkas sirna ilang
temah wangwoeng klowonganing djagad soewoeng
jèn kadjèrèng rat ibekan
mekaten kawroeh sèh Abrit

poerwèng manoengsa winedjang 40.
widjang-widjang siswa gampil nampèni
sora tjeṭa boten bingoeng
ing rèh djiwita tama
tamèng boedya saking lajoe praptèng iḍoep
wéla-wéla kasatmata
ngégla kénging dèn-seksèni

tanpa sintroe tanpa lambang 41.
ngeblak blaka soeta boja mèt pamrih
sirna panjakraning boedjoek
lan soekrénah blas ilang
slaja lawan goeroe-goeroe sanèsipoen
ting klesik lir adol ḍanḍang
toer datan sepi mèt pamrih

koela sampoen rambah-rambah 42.
poeroehita winedjang wali moekmin
winroehken Moekamad-rasoel
Allah Pangéran amba
wahjèng sabda nenoentoen kaoela bingoeng
koḍeng mirang-miring ngawag
ngawoer pepaṭokan sepi

ngèlmoe Arab dados boeda 43.
boeda moekir pamèt waton djeng nabi
tapa mati raga ngloejoer
moebeng ngiras papriman
lamoen kawroeh Arab sirna tapanipoen
kedjawi woelan ramelan
tjegah boekti baten apti

nanging wali maksih boeda 44.
tanḍanipoen sring mandjing marang sepi
goea-goea kajoe watoe
goenoeng alas segara

linebonan gentoer karsa ngiras lakoe
pamrih katemoe Jwang Soekma
jéka kaḍaḍoeng idjadjil

tjritaning para ambia 45.
boten wonten kang tjegah mangan moetih
ngloeat melèk tjegah toeroe
poenikoe boja klampah
kadjawi wong boeda badané winasoeh
lah soemangga kagaliha
pamantjas kaoela misil

44ste Zang; dichtmaat: SEMARADANA.

langkoeng wagoegen ing galih 1.
djeng pangran Bajat sèh Doemba
wrin pametjahing pasemon
amoeng moeridnja kéwala
panengran ki Bisana
makaten pangawroehipoen
sa-iba sèh Sitireta

ngoenandika djroning galih 2.
toehoe mardigoena dibja
pangran Djenar sakmoeridé
troesṭa boedyambek widada
ing kéné kana kena
lajak baé téga lajoe
bidjaksaning kawroeh moelja

semana doeta kekalih 3.
doepi sampoen tetéla trang
ngèlmoe mjang kelakoewané
Siti djenar samoeridnja
sedéné metjah lambang
toemoelja pamitan moendoer
pangran Bajat lan sèh Doemba

nanging datan dèn-wangsoeli 4.
ladjoe moendoer pelarasan
nèng margi grenengan karo
sèh Doemba matoer djeng pangran
koela biantoe tékad
jèn mekaten kang tinemoe
karja trimaning wardaja

para siswa angantepi 5.
saking djoeḍeg rèh pamardya
pangran Djenar widjanganė
oepami koela mroehita
balik mèstoe soekarta
nèng ngrikjamba hjoen mitoehoe
wangsoel brangtasmarèng ngilma

pangran Bajat langkoeng wengis 6.
ngandika ḍateng sèh Doemba
èh Doemba adja mengkono
ngoeni sira bangsa soedra
ing mangké mandjing waswa
kawirjan djenengmoe aroem
woes dadya santri soehada

paran karja malih kapti 7.
mitoehoe sèh Lemah lintjad
ngèlmoené tan loemrah ngakèh
dé sirarsa moeroehita
ing Demak koerang apa
barang kawroeh nora éwoeh
kadibjaning wali sanga

woes pajo ènggal loemaris 8.
ngleksanani rèh dinoeta
tan antara laksitané
praptèng Demak noedjoe pepak

pra wali lenggah rampak
nèng soerambi samja goegoep
wrin tjoendaka dwi toemrapta

woesnja samja kramèng moekmin 9.
sinreng wigatining sabda
ring djeng Bénang andikané
èh djebèng Bajat kajapa
doeta ngatas wikara
katemoe sèh Lemah-lempoeng
dérarda kagila-gila

oematoer doeta kekalih 10.
leres pabrataning warta
pra séswa sampoen raraton
djaloe pria talboelngèlma
ing rèh éndraning laja
leres tékadipoen idoep
donja poeniki prelaja

kaṭah-kaṭah titi ngenting 11.
poerwa madyaning wesana
sedéné wahjèng pasemon
toemretjep katjoep sedaja
toer wakil pametjahnja
moeridipoen kang kaseboet
ki Bisana nara karja

trah dama srawoengan dèsi 12.
prandéné goenarda krama
jajah tjarakan karaton
tjoekat terampil trangginas
genep soesila madya
koetjiwa sréngat kaleboer
djabariah kadariah

roemaket kalih tan joekti 13.
mrengkang saking wali sanga

moeljèng masdjid baḍé asor
brasṭa nembah Raboelngalam
jèn poen Djenar kapandjang
menggah latoe dèrèng moeroeb
prajoga siniram toja

menawi tembé malahi 14.
dadra wong oelah pratignja
ngroesak soekarta pradjadjèng
wali sanga temah ina
jèn Djenar tan poelasṭa
boten wandé éra-èroe
roeroesoeh moerang kertarta

jogja noenten dèn-lampahi 15.
sirnané kawroeh doepara
widjangnja sèh Siti-ampo
soenan Bénang ngandika
èh jaji Kali djaga
prié prajoganing lakoe
pandoning Hjang rèh pidana

oematoer djeng soenan Kali 16.
saé nglempakaken para
sagoeng moekmin ngoelama kjèh
lan malih parloe katoeran
soeltan Adi Bintara
klempakan wahjaning koekoem
Siti djenar dèn-pantjaḳa

jogi dinten béndjing-éndjing 17.
pinrih rawoeh wantji loka
nanging oetoesana mangké
djeng Bénang noeding sekabat
woes winangsid rèh kadjad
ngatoeri ingkang sinoehoen
para wadya boeah pradja.

ing wantji tabasta éndjing 18.
pepak kang para oelia
loenggjèng srambi lir adaté
satengah nawa djeng soeltan
patih pengoeloe djaksa
rawoeh para wali metoek
koermat tataning oelama

lenggah kangdjeng Sriboepati 19.
pra poenggawa tata atap
djadjar oeroet klenggahané
moekmin samja djawab asta
moebeng ganti-goemantya
gjaso ing wetaranipoen
soenan Bénang angandika

èh djeng soeltan marma sami 20.
soen atoeri siniwaka
nèng srambi sakpara raté
hjoen ngremboeg prekara doerta
leres atoer andika
pangéran Djenar bagoegoek
migena tindak agama

kita woes njoendaka maksi 21.
ngèlmoe kalakoeanira
déra memarid moeridé
tétéla ngroesak kertarta
silaning joeda pradja
anenoentoen tétah doedoe
katah siswa mrih roehara

donja ingaranan pati 22.
tembé ingaranan gesang
kadjabariah tékadé
kadariah masoek angga
rèh éndraning pralaja

sakabat kang tampa bingoeng
madjenoen ngroesak widada

paran jogjaning pamboedi 23.
kang kapénak linakonan
soeltan matoer koela ḍerèk
biantoe poelasṭanira
srana pradjoerit pradja
pangran Modang gja soemamboeng
poenikoe kirang sakétja

jèn rinabasèng ing djoerit 24.
poenikoe dédé wong ngraman
saé dèn-aloes kémawon
sanadyan koekoem prelaja
saking lembat kéwala
kaoela sakantja rawoeh
samja maninggal loengaja

kangdjeng rahadyan dipati 25.
Wana-salam namboeng sabda
jèn mekaten koela mopo
njoelajani tata pradja
tindaknja djanmi bjoeha
nglahiraken oekoem saroe
antoek ḍenḍaning bawana

pedjahnja djanma tan kénging 26.
mahja. saking pala tjidra
rèh wonten djenenging kraton
kedah ratoe karja printah
moepakat katimbang rat
katimbalan jèn tan ajoen
dadya nawala wasésa

kénging tinelasan awit 27.
mogok ḍawoehing Naréndra
poenapa marginja dados

woes ḍawah serat prampoengan
winisésa sakarsa
boten kénging songkol penṭoeng
sah tibaning koekoem pedjah

rèh poenika bangsa wali 28.
kalebet agoeng olia
tan kénging swiah sédané
nadyan kang kaleres ngisas
kedah sami pangkatnja
mekaten piagem oeloen
bjakta mèt pradjandji bjoeha

jèn boten mekaten goesti 29.
tjingkrang djedjering wiradya
poen patih sadarpa mopo
nisṭa donja ngakir siksa
dèn-gegoejoe bawana
soerja tjandra soesoep-soesoep
ngèrèng-èrèng adil kreta

lamoen hjoen katjidra ngoeni 30.
sampoen ngatoeri Naréndra
ḍeḍemitan inggih dados
nanging maksaha toemindak
menawi waris goegat
sinten mangentar saèstoe
antoek wasésaning pradja

mila prajogamba goesti 31,
padoeka paring nawala
wasésa tjaraning kraton
patih pengoeloe lan djaksa
samja toer tanḍa nama
tetep krampoenganing kratoen
mekaten rèh witaradya

Naréndra peṭoek ing galih 32.
sedaja moekmin oelia
moemoedja mantra roemodjong
atoernja najaka waktra
tètès mèt waton bjoeha
djeng soeltan sigra ḍeḍawoeh
karja nawala wasésa

djoeroe panitra tinoeding 33.
gja manoerat waton adad
lepia koena-koenané
tantara rampoeng panitra
katoer rekjana patya
noelja kondjoek djeng Sinoehoen
kapriksa tembajèng sastra

pènget nawalaniradji 34.
soeltan Adi natagama
Bintara manḍirèng kraton
ḍoemawoeha pakenira
pangéran Siti rekta
ing Krenḍasawa ḍeḍoekoeh
lwiring srat djeneng manira

tampi atoering pra elid 35.
kang koempoel pradjèng Bintara
sartané woes mirengaké
patoeraning wali sanga
pakenira mindaka
ngleboer silaning toemoewoeh
njanjampah dinil moestapa

mangkja karsaning para lid 36.
biantoe djeneng manira
ingsoen timbali tatemon
mring Demak mangadoe rahsa
barenga doetèng pradja

jèn mopo ora oemèstoe
wasésa pagas loengaja

titi wahjaning srat pati 37.
Bintara kaping dwi dasa
Djoemadilakir taoen Bé
toempaking tjandra sengkala
nir djalma tjatoer toenggal (1410)
katanḍan sinoehoen praboe
soeltan Adi natagama

woesnja Nata ananḍani 38.
patih pengoeloe lan djaksa
samja mèstoe tèken kabèh
wilapa kaboengkoes soetra
djenar dadya pralambang
kénging roekoen kénging rampoeng
gja katoer djeng soenan Bénang

woes tinampan gja anggalih 39.
kang sajogja dadya doeta
ngampil karampoengan sraté
sastra nawala wasésa
djeng soenan Kali djaga
oematoer prajoginipoen
kantja sedaja loemaksa

angandika djeng Mahribi 40.
lilima baé oetama
gawa sabat ḍéwé-ḍéwé
sidji djebèng soenan Bénang
loro djebèng Melaja
teloe kaki pangran Ngoedoeng
kapatnja pangéran Modang

lima soenan Geseng kanṭi 41.
sabat moeridnja sedaja
dé pangran Bajat nèng kéné

toenggoe masdjid lan sèh Doemba
soeltan sa-abdinira
kondoera ngreksa kaḍatoen
jèn moeridnja Djenar ngroda

peksa baring lir kang oewis 42.
pradjoerit wira tamtama
konen nganglang ésoek soré
roemanti jitnèng pradjardja
kangdjeng soeltan sendika
gja kondoer sawadya mèstoe
patih sampoen kaḍawoehan

werata para boepati 43.
kinèn jitnèng karti baja
sèh Djenar sabad moeridé
oetjapen gangsal olia
wali sampoen soemakta
bekta santri patang poeloeh
biḍal ḍateng Krenḍasawa

éloer nganggo sarwa poetih 44.
samja njangkelid djambia
gangsal wali ngarsa ḍéwé
soenan Bénang pangadjengnja
tantara ènggal prapta
anèng Krenḍasawa ḍoekoeh
djoedjoeg wismèng pangran Djenar

kapareng lenggah nèng masdjid 45.
lagja moelang para sabat
kang lagjanjar mandjing tarèk
èstri pria djedjel rangap
saking mantja negara
pinoedjoe ingkang tjinatoer
dadining boemi akasa

saking tapsir kaélani 46.
noelja wali gangsal merak
nèng panté langgar nabdalon
tata kramaning oelama
kangdjeng wali lilima
sarwi salam ngalaékoem
pangran Djenar tan nglegéwa

étja dènja marid ngèlmi 47.
lawan sekabat sekawan
wali-wali tetamoené
déra pasrangkara ardja
pangran kèndel kéwala
sigra soenan Bénang mleboe
boeka pintoe langgar menga

wali gangsal samja mandjing 48.
pra moerid nèng panti djaba
lenggah tan ana swarané
sèh Djenar maksih mimidjang
kang swara tjeṭa sora
tan maèloe ring tetamoe
gja soenan Bénang ngandika

èh djebèng lèrèna ḍisik 49.
soen doetaning pengadilan
kinèn kapanggja ring kowé
karsanirèng wali sanga
biantoe kraton Djawa
lah iki nawalanipoen
ènggal sira tampanana

pangran Djenar tan mradoeli 50.
étja dènira djedjarwa
gja serat ingoentjalakè
tibèng pangkoné sèh Djenar
maksa api tan mriksa
kang serat tjinanḍak goepoeh
déning soenan Kali djaga

gja wetjana sora titi 51.
tembajèng sastra wasésa
poerwa madya wasanantèk
pangran Djenar tan miarsa
djeng Bénang angandika
sarwi ngasta tanganipoen
èh Djenar kang lagja *laja*

menenga ingsoen toetoeri 52.
gja lèrèn pangran Lemahbang
pasang karna mirengaké
ḍawoehnja sinoewoen Bénang
lah *majit* praptaningwang
sakantja dinoetèng koekoem
pangadilan ing Bintara

kinèn nimbali sirèki 53.
srana nawala wasésa
roekoen rampoeng dina kié
jèn mopo tampa pidana
jèn sandika rahardja
adoe soerasaning kawroeh
moepakatan wali sanga

pangran Lemahbang nabdaris 54.
èh Bénang nimbali kita
marang Bintara soen loemoh
nora kabawah kaprèntah
kedjaba djroning manah
kang ḍeḍawoeh soen mitoehoe
lia poenika tan arsa

sabab majit paḍa majit 55.
pagéné nganggo paprèntah
wong nora ana bédané
paḍa tan weroeh Hjang Soekma
tan paé nembah asma

dé koemawawa koemingsoen
ḍawoeh samining goesṭika

dé sira hjoen ngadoe ngèlmi 56.
ngoesoesaken giloet rahsa
pajo anèng kéné baé
djandji wawaton moesakap
kitab alam ngibarat
nadyan anggitnja wong lajoe
ingkang nganggo paḍa laja

pangran Modang namboeng angling 57.
èh kakang sèh Siti djenar
lah poenapa paṭokané
donja ingaran prelaja
béndjang nama djiwita
tjoba manira nedya wroeh
lahirna wirajatira

pangran Lemahbang mangsoeli 58.
èh Modang prastawakena
tandjané oerip lapalé
kajoen daim la joemoeta
abadan tegesira
oerip djoemeneng tan lajoe
abadan salaminira

déné mangké djeneng pati 59.
djarwané kitab talmisan
èh roengokena rapalé
walmajit ngalamoelkobra
jadjidoea kaliba
majit anèng ngalam koeboer
anemoe awak-awakan

45ste Zang; dichtmaat: ḌANḌANGGOELA.

mila koeboer soen gonken samangkin 1.
awit oerip kita nemoe wanda
woedjoed kawadis mengkéné

dénė planggeranipoen
alngalamoe koeloe moedjoedin
saben ngalam koeanda
dé ngong jèn woes idoep
tertamtoe tan nemoe angga
jèn manggiha katon tiningalan mangkin
koesoes tjatoer manira

boja samar ingsoen bésoek oerip 2.
nora ngawoer sapoenika pedjah
oeripkoe tjengkramèng kéné
anemoe djisim woedjoed
baloeng soengsoem otot mjang daging
getoen kesasar pedjah
penasaran agoeng
goda rentjana blis sétan
pira-pira neraka roemaket djisim
balenggoe ranté wédang

getoen temen déné kita mati 3.
nganggo pantja dria sipat anjar
weteng djerohan angamé
ngelak ngelih katempoeh
lara-lapa kadjibah mami
getih daging noenoetan
tar woen dadya leboe
loeroe ingon saben dina
bésoek lamoen ingsoen oerip pesti kari
tanpa kena ginawa

akèh temen rentjananing pati 4.
anak bodjo bapa bioeng sanak
kabèh dadi goda gedé
sédjé karo wong idoep
tanpa apa amoeng pribadi
nglak ngelih lesoe ora
moeng moenpangat noetoek

soenan Geseng namboeng sabda
èh sèh Djenar ikoe tan kaprah sirèki
bener kalah tan loemrah

kang moepakat dalilmoe wong mati 5.
nemoe awak béndjang nèng akérat
kang tampa gandjaran tembé
swarga nraka sing woedjoed
kang nampani gandjaran akir
èsṭimoe arda salah
njlajani pra djamhoer
kitab koer'an tanah Adjam
praptèng Djawi sinoeng moerad mring moenasip
alam bésoek kasèksa

anenarik tyas tamèng doemadi 6.
jwa neradjang boedi kadoerdjanan
masdjid dadya kidjab geḍé
manembah ring Jwang Agoeng
ngegoengaken keraton Widi
soepaja kjèh widada
dadining toemoewoeh
ngeker doertaning agama
radja-kaja kéwan wana samodradi
nora karja doeraka

anging djanma manoengsa kang djoeti 7.
djeneng ala kahananing donja
kabèh djanma sak-antéro
kamoeljan oega manoes
maka sira ngantepi boedi
kaloeroeng doertèng gama
brasṭa sembah soedjoed
njanjampah ambaning tama
woes bjawara werata wedi ring goesti
soemebar tyas soeséla

mangké sira babar kawroeh pingging 8.
ngabaraken midjang ngèlmoe nasak
temtoe kadjoerang lakoené
krana donja ko-temoe
katon ala toemoelar warti
mratani tjakrawala
djagad anggegoejoe
ngérang-érang marang sira
kawroeh donja kang katon sira singkiri
tansah ngrebasèng karsa

sèh Sitibang mèsem-mèsem angling 9.
Geseng tjatoermoe tan pajoe sigar
bribil sawidji soen emoh
padéné wali ngasroeh
tjatoer meṭit saloehoer langit
ko-toendjang brangkang nglongan
sanatimoe loehoer
ingsoen woes toetoer bab donja
enggon nraka doeka tjipta panas perih
wroeh kabèh wong prelaja

woen enggoné paran kita moekir 10.
nadian djeng Moehamad ing koena
antoek siksa nraka geḍé
kaboerak mlajoe njingoep
njingit mandjing goea tana wrin
saking delapé soekan
moelih marang iḍoep
goemlar donja owel éman
emoh ninggal bloeboet loewoeng anèng boemi
sédjé lan Siti reta

rina wengi nangis ngéling-éling 11.
getoen temen lamèngsoen kesasar
mring donja mati mengkéné

anganggo daging baloeng
noenggang kréta pajoengan sakit
nèng kasoer kineboetan
awak sroea kakoe
toer wardajaningsoen soesah
mikir-mikir sarwa koerang kjai pikir
tetep donja neraka

soenan Ngoedoeng pasrangkara aris 12.
èh ta paman pangran Siti djenar
benermoe tékadmoe ḍéwé
amoeng geḍéning loepoet
sira wani-wani mamarid
midjang ngèlmoe kadyèka
wong kang tampa manoet
boebrah ardjaning prenata
akèh djamna nékad ngoepa dalan pati
rèh tembé njipta gesang

marga-marga pasar-pasar tintrim 13.
moeridira karjarda roehara
kapeṭoek wong nékad baé
rèhning donjana ratoe
wenang wadjib bèngkas doeskarti
kang kadya siswanira
samja kèh kapikoet
tinanja djawab tan krama
pinandjara anèng sepir nglaloe pati
woes pira-pira djanma

marma ingsoen sakantja toemrapti 14.
woes kadjibah bangsaning oelia
njirep tékadmoe mengkono
adja kebandjoer-bandjoer
sira mangké dipoen-timbali
déning soeltan Bintara

ikoe soeratipoen
karan nawala wasésa
lamoen mopo woes kena ingsoen ngrampoengi
djaboet loengajanira

wasésaning ratoe trang Jwang Widi 15.
rèh woes moepakat para bidjaksa
sarak joeda nagri awor
dadya rad djoega remboeg
moetoes nalar kadya sirèki
bagoegoek bangkang karsa
bebaloehi doedoe
awa doertaning pradjardja
djaman moelja temah roeharawit déning
Djenar klakoeanira

soenan Kali djaga manabdaris 16.
èh sèh Djenar soen ringkes kéwala
akèh padoe tanpa gawé
moeng loro lakoenipoen
lah pilihen salah sawidji
oerip kelawan laja
jwa mangro karepmoe
pangran Lemahbang sroe tanggap
pindo gawé sapa gelem pilih mati
mati soegih droehaka

ingsoen milih oerip kang tan mati 17.
balik langgeng ora iki ika
nanging jèn milih soen emoh
nadyan ngong karsa idoep
ja sakarepingsoen pribadi
tan nganggo wali sanga
ngoelihaké mring soen
kaja doedoe moekmin tama
wong hjoen oerip djaloek toeloeng ring sasami
lah mara seksènana

ingsoen moelih pribadi ring oerip 18.
soenan Bénang soemamboeng wetjana
Djenar keprié kanṭané
apa kang kanggo mantoek
lelantaran dalané endi
mèsem pangran Lemahbang
kowé wali tjoebloek
aḍemen goemlaring donja
lamoen Siti djenar bosen nora apti
woes lantih dalan gesang

jèn si Djenar noetoep banjoe oerip 19.
bangsa njoeda tirta kang nir mala
bajoe kajat tjararaḅé
sadjratoelmakripatoe
tjatjah teloe ping teloe sidji
goenggoeng sanga tirmaja
mratani sakodjoer
kateloe moempoeni karsa
nomer djoega perloe wroeh loewih permati
teloe poerbaning kodrat

nomer loro kodrat dajèng oerip 20.
jèn kinoekoet boedaja soebrasṭa
nomer tri teloe tjatjahé
pandoeloe mjarsa amboe
dajèng tirta kajat moerbani
pantja dria soesawa
koempoelnja katoekoep
oening oenong aningena
pintoe teloe kagoeloeng doemadi sidji
djoemeneng Soekmantaja

warnanira idjo biroe wening 21.
maja-maja lir boen tempoeh soerja
jéka poerbané para wong
bangsat badjingan kètjoe

kéré ngemis nglempré nèng margi
paḍa lawan Naréndra
wali nabi djamhoer
tan siwah jajah kalpika
ngoedrat poerwa madya wesananing oerip
ingkang moerba masésa

doedoe daging baloeng getih koelit 22.
doedoe eroh napas bènèh njawa
éling angen-angen dédé
tatkala ngéndranipoen
saking karsa kasasar mampir
nemoe wanda manira
pati aranipoen
tjangkrama woedjoed goesṭika
moeng rahsané woes jajah rahsaning oerip
oeninong oeningena

tjatjah sanga toemengkaring wali 23.
wali sanga didjedjeri nama
ḍéwé-ḍéwé kaja kowé
nanging siramboeh maoe
soen pasṭèkken doeroeng mangerti
djaba sèh Maolana
soenan Bénang emboeh
emboeh ḍenger emboeh ora
soenan Kali moeng rasané baé oewis
sanga nora oeninga

djer ikoe kang karan oewoh koeldi 24.
nabi Adam kadoekan tjaloeṭak
mangan woh koeldi lir ingong
sanadyan para manoes
kabèh paḍa taoe ngitjipi
temah kasikoe kita
wahjèng donja nemoe

sawarga lawan neraka
aran pati lah rasakna para wali
bingoeng sadjarwaningwang

awit kowé weroehmoe moeng sidji 25.
déné ingsoen teloe babar-pisan
jéka woh koeldi rasané
banjoe kajat ranipoen
kang tjengkrama moerba kawadis
manoesa nora bisa
mobah mosik moewoes
djoemenengnja pantja dria
saking tirta maja soerjaningrat djisim
goenawan wibisana

barang apa katibanan mosik 26.
boedajèng tirta maja lwih koeat
getih daging nora bosok
napas djoemeneng toeloes
kadoem sanga midrawèng djisim
djamaknja dadya tiga
djroning sidji teloe
soenan Bénang namboeng sabda
èh ta Djenar padjarna sawidji-widji
tjotjognja lawan kitab

paran dènja ngratjoet sidji-sidji 27.
satemené soen doeroeng waskiṭa
ngleksanani ḍéwé gawé
praté telenging banjoe
kodrat sirna panoelak silib
temah nora koewawa
dibjèng kajat banjoe
pangran Djenar mèsem nabda
lajak kowé kalingan boedining santri
nisṭarda tanpa krama

nadyan bisa pesṭi toena loewih 28.
loepoet-loepoet kéroep panasaran
weroeh barang sarwa anèh
sosotya mas oemantjoer
radjabrana boga mawarni
djer pangèsṭimoe salah
ngimpi kang kogiloet
trekaḍang nora soepena
woes mengkono santri goenḍoel loeroe pokil
boengah ana siḍekah

èh kabèh kang nèng kéné pra wali 29.
prastawakna pangratjoeting oeswa
kodrat lawan iradaté
adja nganti toempang soeh
akoel moekmin saroe jèn moelih
tan woen dadya potjapan
jèn klèroe pamoegoet
marma akèh wong sekarat
kodrat doeroeng sirna angen-angen menit
poerwané djempalikan

ana manèh sekarat matjitjil 30.
pandirangan djlalatan lir kampak
jèka salah pangratjoeté
tanḍa wong doeroeng taoe
anglakoni rasané pati
moelané wadjib wenang
wong sinaoe moendjoek (ngoendjoek?)
nginoem ḍéwé nora bisa
wali mentah nginoemi tanggané wasis
poma adja mengkana

soenan Geseng noelja namboeng angling 31.
tjok mekaten kakang Siti djenar
kaṭah wong klèntoe jèn lajon
sasar kelantoer-lantoer

pantja dria maksih roemanti
pepak tjengkramèng moerda
napasnja kagoeloeng
angen-angen woes roemangsa
nadyan ontjat banjoe kajat dèrèng apti
dadya manggja sarwèndah

temtoe dèn-anggep djanatoenangin 32.
kéroep karem angen-angen moertat
kaboedajané mèh lajon
seneng donja toemoewoeh
tjipta rahsa-rahsaning pikir
koeripan donja nikmat
poenikoe tyas boeroeh
boedjang kang ḍemen klajaban
tan amaksi tembé oerip nora mati
donja poeniki nraka

leres kjai Djenar koela èsṭi 33
sodjar toean moetakad moekmin kas
sajogja dadya pangilon
tar koemasi wallahoe
donja tjampoer kaoela goesti
kaoelané nèng swarga
goesti nèng nraka goeng
pangran Djenar nabda soegal
hoes sirèkoe Tjakradjaja moekmin lamis
jèn njata pajo gesang

jèn tan gelem sira soen djak oerip 34.
bareng sadina iki èh Tjakra
tétéla boedimoe rèmèh
goemoenggoeng karan djamboer
waliollah dèn adji-adji
djinoendjoeng winiwaha
mring wong boedu tjoebloek

jèn gelem sa-iki sira
soen djak oerip tetep moekmin ngilmallahi
tegesé wroeh Pangéran

kagjat djeng soenan Kali djaga maksi 35.
tétéla trang soenan Geseng nedya
mèstoe Djenar moetakadé
doeka sadalem kalboe
mring ki Geseng sarwa nédrandik
toemoengkoel Tjakradjaja
wrin semoening goeroe
doedoeka pasang sasmita
arda getoen soenan Geseng tobat sarwi
nangis mahja swanita

46ste Zang; dichtmaat: sinom.

warnanen kang lagja lajar 1.
sèh Siti djenar amoesṭi
noetoep noepoes anpas napas
penggoeloengnja rahsa moeksis
ngoekoet moenggèng dimagi
gjan kajat kajoen moenpakoen
petjat jajah tjantjala
pleng poelasṭa djeng Sitibrit
woes tan kena kinira katjakra bawa

tetep pratélaning koer'an 2.
ida dja-a adjalidin
la jatahkiroe sangatan
tegesé rapal poeniki
tatkala praptèng pati
tan darbé karsa samenoet
mengkono kodratollah
kang moektas bila alatin
tan ketara Idjraïl angambil njawa

gangsal olia soeng salam 3.
Djenar woes tanpa mangsoeli
tetéla dadya soesawa
djeng Bénang ngandika aris
mring Kali djaga jaji
bangké boengkoesen kang broekoet
wali tjatoer toemandang
anggoeloeng sekala tartib
kawoewoesa sabat Djenar tjatoer siswa

kang moenggêng sadalem langgar 4.
samja matoer ring pra wali
kjai Bisana pangarsa
èh wali wroeha soen iki
hjoen laboeh goeroe mami
nèng kéné barengan lampoes
nèng kana bareng gesang
poeloeh-poeloeh woes pinesṭi
kéné-kana mati oerip koempoel djoega

pajo santri saksènana 5.
kita noetoep banjoe oerip
ingsoen ontjat saking baṭang
hjoen woedjoed sipatoelkadim
kang langgeng djeneng oerip
lah tiroenen panoetoepkoe
rèh sira wali madjas
lima pisan doeroeng moeksis
goegoeroea patrapkoe nganjoet kang njata

èh Bénang Koedoes ki Djaga 6.
Modang Geseng kang nastiti
pangoekoetkoe awasena
soepaja mirid saṭiṭik
ring Djenar goeroemami
kang poetoes pramaning iḍoep

noelja sabat sekawan
nepak madé asta kiri
ngajoe tirta maja plas dadya goesṭika

sigra kaboengkoes sedaja 7.
nganggo wastranja kang lalis
dadya bangké tjatjah lima
soenan Bénang ngandikaris
mring sèh Mlaja èh jaji
djinasah gawanen metoe
bangkéné Siti djenar
kéwala soen gawa moelih
katoer Naranata lawan wali sanga

dé tjatoer sabat pasrahna 8.
wong kéné kang darbé waris
sarta jaji djarwanana
tata silaning agami
islam mèstoe wong Ngarbi
lan wahjakna moedjidjatmoe
soepaja paḍa nrima
patiné wong papat iki
angalangi dredah timboeling prekara

dé sabatmoe kabèh paḍa 9.
ḍawoehana tata mranti
panté sawa digo gawa
majit Djenar marang masdjid
sendika soenan Kali
mahja tata-tata matoet
piranti panté sawa
soemapta pangoepa-kardi
bangké Djenar medal dinoenoeng banḍosa

soenan Bénang pangran Modang 10.
pangran Geseng Koedoes midjil
saking langgar soenan Bénang

majit kagotong nèngarsi
kang woeri samja dikir
samantaraning lelajoe
djeng Mlaja teksih tengga
bangké sakabat Sitibrit
animbali warisnja djalwèstri pria

djeng soenan Kali ngandika 11.
èh wong kéné djaloe èstri
iki majit tampanana
para warisé pribadi
adja getoen sirèki
pesṭi karsaning Hjang Agoeng
djandji tan kena owah
sa-iki tekaning pati
para waris samja pasrangkara ardja

èh sèh Mlaja wroehanira 12.
soen soeka tan darbé seḍih
déné ing mangké woes gesang
nora ingsoen anoetoeti
sédjé boedaning santri
gredjegan njawané djaboed
anggepé soeka boengah
jèn awaké ḍéwé soeṭik
anèng donja papriman anggeré gesang

noelja bangké tinampanan 13.
maring warisira sami
tjatoer woes pinari-poerna
tan ana dèn siḍekahi
goegoe weling doek maksih
warnanen lajon kang mlakoe
kang kagawa mring Demak
tansah poedji saman dikir
wantji mahrib djoedjoeg srambi masdjid Demak

pepak para wali sanga 14.
sèh Maolana nabdaris
èh kantja moekmin sedaja
bangké poenika prajogi
kadoenoengna djro masdjid
rèh tengadoer wantji daloe
bèndjang-èndjang kéwala
pinari-poerna lir kang wis
bengi iki lah pajo paḍa rineksa

lan ngentèni djebèng Mlaja 15.
sigra dèn-angkat toemoeli
sinoeng mandé pangimanan
tabelanja sèh Sitibrit
tan tra djeng soenan Kali
prapta gènira ka-oetoes
bakda mahrib satata
wali sanga ngreksa majit
soenan Bénang matoer dènja loemaksana

mangentar olia moertat 16.
sèh Lemahbang kang woes mati
atoernja moerwani dadya
wesana titi lestari
ring djeng sajit Mahribi
nglahirken panrimanipoen
sarwi alon ngandika
èh ta kantja bèndjing-èndjing
angatoeri soeltan pangoeboernja Djenar

ing mangké pajo rineksa 17.
ngiras soenat poedji tabir
mangkja bakda salat ngisa
sedaja pra wali inggih
lagjètja salat witri
ana ganda marboek aroem

mredoe kastoeri djebad
lir ménjak roem lan patjoli
ngambar djroning masdjid wali sanga kagjat

ngandika sèh Maolana 18.
èh kabèh sagoeng wong santri
kang nèng djro masdjid metoea
moelih jwana kèri sidji
kedjaba para wali
sawidji adjana mantoek
ngreksa kang majit Djenar
woesnja boebar santri-santri
gja tinoetoep wiwara kinantjing kekah

moeng kantoen wali sesanga 19.
Maolana nabda aris
èh pajo kantja sedaja
iki majit dèn-priksani
paran wadiné djisim
dé mawarda ganda aroem
merdoe kagila-gila
noelja krenḍa dèn-oengkabi
doek kapriksa poenang bangké lir tjandrama

toer mawa wangkawa liwran 20.
menoehi sadalem masdjid
asor malading panjoeta
noeksmèng rina bra nelahi
tranggìnas para wali
bangké linenggahken goepoeh
sedaja wali sanga
manembah mangoeswa majit
tikswèng djempol soekoe katjoetjoep werata

gantya-gantya pangarasnja 21.
gja mandjingken tabla malih
nanging djeng sèh Maolana

kipa-kipa tan marengi
èh kantja-kantja moekmin
mangké pamikirsoen toewoeh
jogja mahjaken srana
akal dadya sintroe lahir
kang soepaja adjana kang kèloe tjipta

ring klakoeané si Djenar 22.
metoe kramatnja linoewih
Mlaja mahjakna panḍéga
dadya pangilon ing wingking
si Djenar karsa mami
soen koeboer jwana kang weroeh
nèngisor pangimanan
moedjoer ngoelon ingkang rempit
dé djro tabla betjik liniroe srenggala

djebèng Koedoes ngoepajaha 23.
kirik goeḍig wengi iki
sendika djeng Ngoedoeng méntar
wali sanga kang nèng masdjid
karja kaloeat dadi
djero djembar mamèt oekoer
tan tara Koedoes pangran
pribadi ngoepaja andjing
kaleresan kirik koeroe lorèk abang

sadjoega woes kapredjaja 24.
binekta mandjing ring masdjid
katoedjoe kloeat woes dadya
binopong bangké Sitibrit
déning sedaja wali
linebokken kloeat sampoen
ingoeroeg woes sampoerna
warnanen kirik kang goeḍig
sinoeng tabla tinoetoep jajah goesṭika

rineksa sadaloe natas 25.
ring wali sanga bjar éndjing
bakda soeboeh pra oelama
midjil lenggah ing soerambi
prapta sagoeng wong santri
wroeh kabar Djenar kapikoet
soemahap pira-pira
raré goeng alit woes prapti
nedya nonton poepoetoesaning prekara

plataran masdjid lir pasar 26.
toemoelja kangdjeng Mahribi
ngandika mring pra olia
gangsal kang loemakjèng toeding
amoendi nawaladji
wasésa mikoet sèh Lempoeng
rèhning woes kaleksanan
karsanja kinèn toer paksi
sak-ananė prekara kang woes kalampah

èh djebèng Bénang sèh Mlaja 27.
pangran Modang Koedoes noeli
Geseng mleboea mring poera
toer oening Sri narapati
sendika kang sinoeng ling
gangsal loemaksana goepoeh
tan tra praptèng wiwara
ing dana pretapa mandjing
amarengi kangdjeng soeltan siniwaka

poenggawa goeng alit pepak 28.
boepati panèwoe mantri
toeanggana kawiredja
kesaroe ngoelama prapti
doemrodjog tanpa wigih
kagjat Naréndra djog toemroen

saking sana séwaka
ngatjarani gangsal wali
samja tata loenggjèng ngarsaning kja patya

Sri pratisṭèng ampar roekma 29.
woesnja kramaning oelami
djeng soenan Bénang ngandika
èh djebèng Sri narapati
soen kantja lima oewis
mitoehoe ḍawoeking ratoe
ngampil sastra wasésa
mring sèh Lemahbang wong mosrik
woes soen gawa nanging paḍem rèh tan arsa

temah mangké nèng banḍosa 30.
samangkja taksih nèng masdjid
doemoenoeng djro panté sawa
ḍawoehnja kangdjeng Mahribi
soeltan ènggala prapti
paring koermat djoedjoeg koeboer
pangloearnja si Djenar
djeng soeltan sendika inggih
noelja tindak patih pangoeloe lan djaksa

praptèng natar srambi para 31.
ngoelama toemrah ngoermati
soeltan lenggah saha wadya
noelja sesalaman wradin
woesnjaso sèh Mahribi
ngandika soeltan wroehamoe
pangoeboernja Sitibang
soen petak sadina iki
anèng koelon masdjid koempoel pra oelama

djeng soeltan biantoe karsa 32.
tebla gja binekta midjil
para santri tjoekat ngangkat
soemèlèh samadé srambi

Nata patih darbjapti
kaboeka hjoen wrin kang woedjoed
toetoep krenḍa dèn-angkat
kagjat Naréndra pra moekmin
doek noepiksa djro krenḍa baṭang srenggala

goeḍig koeroe lorèk abang 33.
sadarpa ngoengoen ing galih
kabèh santri tebah ḍjadja
santosané gama Ngarbi
wong moekir dadya kirik
dipaning koesoema ḍawoeh
wreka djroning tabela
kinèn gantoeng madyèng margi
perapatan soepaja dadya paésan

Nata ḍawoeh djoeroe-sastra 34.
karja onḍang-onḍang maring
siswantara poelo Djawa
kabar sadjarwa weradin
mindrawèng boemi-boemi
tirah tjakrawala kempoet
woes jajah serat babat
sendika empoe djroe-toelis
tan antara dangoe dadya kang nawala

kanan kéring srat katanḍan 35.
gambar asta dwi noedingi
mengkana tembajèng onḍang
awit kang asma Narpati
soeltan penatagami
Bintara manḍirèng kratoen
ing Djawa lan ing Soenḍa
woes mjarsa toernja pra moekmin
paring ḍawoeh saroepaning basa Djawa

tan kena njampah agama 36.
mamaoni ngisin-isin

kaloehoeraning dat moelja
mjang panembahing Jwang Widi
praptèng kiamat bèndjing
toemindak tan kena leboer
sing sapa wong kang moerang
saréngat Rasoelollahi
bagja antoek kisas adiling pradjardja

lan ḍenḍané dat kang moetlak 37.
kang saroepa sèh Sitibrit
moeroed lajang djisim dadya
asoe abang lorèk goeḍig
ingkang kagantoeng iki
pangran Djenar warnanipoen
titi srat onḍang-onḍang
katanḍan djeng Sriboepati
soeltan Adi penatagama Bintara

47ste Zang; dichtmaat: kasmarandana.

toemindak karsèng Narpati 1.
dènja gita serat oenḍang
sona tjinantjang goeloené
nèng loehoer margi prapatan
katèmplèkan srat oenḍang
soepaja akèha kang wroeh
doemadya katja Benggala

ing tembé jwana kang mirib 2.
klakoeanira sèh Djenar
marang saréngat maido
kang goemlar narik soetama
semana woes werata
kasoep kasoembagèng tjatoer
Djenar mati dadya sona

midrawèngrat njakrawati 3.
mantja pradja désa-désa
alas goenoeng wrata kabèh
woes dangoe antaranira
baṭangnja sona abang
moeḍoen woes kapoenḍoet wangsoel
sinoeng djroning Krenḍasawa

ḍawoeh kinoeboer lir majit 4.
pratisṭèng koelon moekaram
tanpa koermat pangoeboeré
semana woes pari-poerna
koeboernja Siti djenar
bangké ingkang dadya asoe
nèng koelon masdjid gonira

rampoengnja pangoepa-karti 5.
pangoeboeré sona abang
djeng soeltan sapoenggawané
pepatih pengoeloe djeksa
noelja Nata ngaḍatyan
pra poenggawa boebar mantoek
warnanen moeridnja Djenar

sadjoega lagjangon kambing 6.
wasta ki Loenṭang Semarang
mireng toemoelaring wartos
jèn pangéran Lemah abang
sédané dadya sona
kagantoeng prapatan loeroeng
panḍégané wali sanga

ki Loenṭang ngartikèng galih 7.
ia talah goeroeningwang
kinarja tontonan ngakèh
kenèng krénahing moesibat

santri gawé kianat
soepaja ngèlmoené pajoe
ngala-ala kawroeh lia

sadjeg djoembleg soen doeroeng wrin 8.
djalma mati dadya sona
moeng akalé santri bohong
ragané ḍéwé sampoerna
mring kérat gawa baṭang
tjiptané mring sawargagoeng
nemoe barang kanikmatan

loemrah banget santri nisṭip 9.
nisṭa lakoening prelaja
ginawé moelang moeridé
kang krandjingan nganti ngédan
ngarep-arep sawarga
endi njataning swargagoeng
jèn santri semaja béndjang

bésoek nèk wis tekan pati 10.
bisa temoe karo Allah
anèng swarga panggonané
widadari éwon djaga
kang mengkono oelama
dikon doemoek emboeh maoe
ikoe wali ngajowara

jèn sa-iki doeroeng oening 11.
bésoek manèh jèn weroeha
kang nora ana njatané
nadyan santri bisa pana
manggon nèng noer Moekamad
ana santri mandjing soewoeng
wangwoeng kang kaja wong néndra

ana ring adeboen dambi 12.
broetoené ḍéwé soearga

ana mandjing djagad kié
kang koṭong dadi oerara
sawenèh mandjing rahsa
njawa wahja saking kakoeng
mandjing kasapah Narèndra

dalané woes dèn liwati 13.
lemboet soengil dadya botjah
midjil saking ratoe geḍé
apesé djoemneng pangéran
bagja soemilih Nata
kang sawenèh santri koemproeng
oetak dinalih soearga

ana manèh santri ngemis 14.
patiné anoedjoe badan
dadya samritja geḍéné
metoe saking giṭokira
mandjing ring oela-oela
ana noekma alam noekoes
ana mandjing daroesalam

sédjé kaja goeroe mami 15.
sèh Siti djenar moekmin kas
moetakat toer an [1]) lapalé
maksi panggonan prelaja
tan ingan ratrinira
anta moetoe kabla moetoe
sajoedjadoe ngalimoellah

ngoekoet serana pribadi 16.
mring kamoeksan woes pratignja
njatané ing kana kéné
ngèlmoené agal ngaléla
siswa winedjang tjeṭa
gampang pangèsṭining maoet
teroes terang paḍang nrawang

1) Aldus in het origineel.

soen iki Loenṭang Semawis 17.
kaleboe moeridnja roetjah
tinimbang santri woes montjol
sanadyan waliné pisan
sajekti doeroeng éram
ana wali tikel satoes
pajo ngadoe kasentikan

ki Loenṭang noelja ring masdjid 18.
tan tra dangoe laksitanta
prapta tratag srambi ngoprès
dladjigan ambanda tangan
ngalor ngidoel rang-érang
mring djenengé wali koetoeb
miwah mring pra santri sabat

waktoenja Loenṭang dremimil 19.
wali maksih lenggah atap
kaṭah moerid wreḍa anom
maboekoeh soemiwèng karsa
wroeh Loenṭang tanpa krama
akèh para santri ngoengoen
angira djanma koendjana

noelja djeng moelana Mahrib 20.
ngandika ing soenan Bénang
lah apa doeloenen djebèng
wong ngoengkak silaning krama
toer mangérang olia
soenan Kali nembah matoer
poenika sabatnja Djenar

wasta poen Loenṭang Semawis 21.
kang arda jajah koendjana
dènira ngroesak krahajon
ngoeman-oeman wali sanga
ngoenggoelken sèh Sitibang

djeng Mahrib ngandika aroem
èh ta Bénang timbalana

apa ta ingkang kinapti 22.
wong ngroesak ardjèng prenata
kang woes goemlar ingrat tinon
lawan malih takonana
soenan Bénang sendika
gja marek djanma kang moewoes
mengkana pangandikanja

èh sira Loenṭang Semawis 23.
angetjeprès paran karja
trang woewoesmoe tanpa gawé
malah njoeda tentremira
loepoet-loepoet sriranta
antoek pidananing ratoe
lah Loenṭang sira linggiha

ingkang liningan gja linggih 24.
kaleres djadjar sèh Doemba
nèng soerambi marep ngoelon
djégang Loenṭang tanpa krama
lir silaning prenata
sèh Melaja ngandikaroem
èh djalma sirèkoe sapa

dé ngleboer joedaning oerip 25.
kang tinanja pasrangkara
hé é déné pangling kowé
ngoeni woes koempoel lan ingwang
keplèk gimer jèn kalah
angon oelat moebeng brahoeng
mangké woes dadya oelama

bingèn aranmoe dèn Said 26.
anaké dipati Toeban
mangkja dadya santri geḍé

aran wali aloelngilma
silaning gama Arab
lajak kowé ring soen tamboeh
wasta ki Loenṭang Semarang

moeridnja pangran Sitibrit 27.
misih blilet doeroeng moektas
rapal woelang doeroeng entèk
nanging pamikirkoe lawan
olia nora éram
angadoe digoena kawroeh
mati oerip kenjatahan

sèh Doemba soemamboeng angling 28.
èh Loenṭang praptanta paran
ring kéné woewoesmoe ngoprès
ngoengkak leksananing tata
moewoes lir balang oedan
tan ko-tjanḍet wahjèng woewoes
nora woeroeng dadya wisa

sémak wandané pribadi 29.
sébak pangloe saking tinggar
Loenṭang bok adja mengkono
soen tanggoeh doedoe wong édan
nora angowel badan
djamak lakoening toemoewoeh
koedoe roemeksèng sarira

sasat ngratoni Jwang Widi 30.
ngratoni donja ngakérat
temah ko-alani ḍéwé
maka witjaraning miptah
wa man ngarapa nansa (napsa-hoe)
pakat ngarapa rabahoe
sing sapa wroeh ing sarira

temen-temen wroeh ing Widi 31.
wong taklim sepaḍa-paḍa
ngoermati awaké ḍéwé
sapa pamrih kaloehoeran
ngloehoerna awak lian
kalé sira ngroesak ajoe
ngleboer djamaking manoengsa

jèn wong nedya loeroe betjik 32.
amboeanga kabetjikan
kang sekadar samoerwaté
mèt panimbang wadjib wenang
jwa tinggal kira-kira
doega wetaraning iḍoep
mengkono djenenging gesang

déné wong hjoen darbé ngèlmi 33.
adja peḍot pamrihira
kitab ngakait warahé
mengkono tembajèng lapal
analngilma matloeba
makloem tegesé poenikoe
wong hjoen ngèlmoe ngoepajaha

kang mangka sirèkoe moesrik 34.
nora pisan ngalap dalan
kang kanggo ing kana kéné
sira mèstoe pangran Djenar
patiné dadya sona
tan woes sira dadya asoe
woes ilang tinggal potjapan

ki Loenṭang soemamboeng wengis 35.
hoes kowé tékad warokan
ngalor ngidoel adol goroh
noetoeri wong boeda désa

donja ana Jwang Soekma
singa kroengoe anoet gembloeng
mèstoe oedjarmoe njarkara

endi ana maha Soektji 36.
ing donja akérat sonja
ingkang ana ingsoen ḍéwé
setoen béndjing oeripingwang
pribadi tanpa roang
lah ing kono datollahoe
papasihan dadya kita

rèh soen mati soen westani 37.
djaba djero sapoenika
kang djro oeripkoe ing tembé
djaba pati sapoenika
lah Doemba rasakena
adja goegoep sira rengoe
panḍéganing wali sanga

soen woes mlaja djadjah gami 38.
Aprikah Tjina Welanda
Alipoeroe wong Otentot
Inḍoe Boetoen gama boeda
bangké malih wreka bang
jéka sadarpa tan goegoe
tetep pra wali doeskarta

kang mangka oedjaring dalil 39.
koer'an geganḍoelaningwang
temboenging lapal mengkéné
moenpakoen nganilmajita
ramimoen pitoeraba
tegesé petjating iḍoep
majit bosok dadya kisma

48ste Zang; dichtmaat: pangkoer.

getoen ngoengoen pra oelia 1.
kang nèng srambi wrin Loenṭang dènirangling
mamantjah agama Rasoel
kang goemlar narik tama
samja djentoeng wali sedaja gegetoen
priksa moeridnja sèh Djenar
kang wasta Loenṭang Semawis

noelja djeng Bénang ngandika 2.
èh ta Loenṭang soen antep sira mangkin
nglakonana soedjoed roekoek
ing rèh dinilMoestapa
ananḍani roekoening islam lan satoen
mila koedoe toemindak kas
temtoe sira dadi wali

soen sakantja kang misoeḍa 3.
anggentèni goeroemoe sèh Sitibrit
nanging rinten ratri koedoe
nglakoni waktoe lima
jèn djoemoeah nglakoni ring masdjid makboed
andjoendjoeng dat Raboelngalam
malikoel ing donja akir

sira karan wali tama 4.
kang sinihan déning Jwang maha Soetji
nanging wrat patoekoenipoen
setyambek para marta
sabar rila ing donja mangadjab ajoe
jéka wong ḍadya oelama
soen wetara sira bangkit

nglakoni santa-derana 5.
goemjah sagoeng wali djoemoeroeng amin
samja moepakat biantoe
ki Loenṭang kipa-kipa

kirig-kirig getem-getem sarwi moewoes
èh Bénang jèn ingsoen sagah
kenèng bégalaning pati

pira lawasé soen pedjah 6.
anèng donja klorèhan dadya wali
ingkang saben dina boedjoek
ngapoes njedoel manoengsa
soen wong islam ing tembé oerip tan lajoe
kinon salat limang wekdal
soen iki doedoe wong kapir

ring masdjid saben djoemoeah 7.
djengkang-djengking manembah soewoeng sepi
jèn wedjanganing goeroekoe
Sitibang marang kita
wong sembahjang nora pedot rinten daloe
èh Bénang weroehanira
wahjèng napas dadya poedji

leboené napaskoe salat 8.
rèh pangoetjap pamjarsa lan ningali
kinèn awas ing pandoeloe
jéka salat manira
ingkang langgeng sadjeroning kita lajoe
ananging maksih kinias
mengkono satengah kapir

jèn bidjaksa nawoeng krida 9.
tanpa karja wong nembah Raboelngalim
djer donja tana Jwang Agoeng
rèhning roemaket batang
nadyan dèn-tjèt kemalo tan woeroeng leboer
moemoer wor lemah makaman
paran goningsoen maèsi

jèn djarwané sèh Sitibang 10.
wong sembahjang tan antoek mrika-mriki

nèk katekan lara bingoeng
jèn toeroe jajah boedjang
lamoen mlarat djaloek soegih nora éntoek
lwih manèh lamoen sekarat
djlalatan kaḍang metjitjil

saking soengkan ninggal donja 11.
kang mengkono wong genḍeng maring pamrih
prandéné santri kepahoeng
ḍikir pan napi isbat
nganggit-anggit naroepaken datoellahoe
noeli ana roepanira
ikoe dèn-anggep Jwang Widi

apa ikoe doedoe sasar 12.
pratanḍané tjiptané nora panggih
prandéné soen kinèn makboed
salat karja saréngat
jèn djoemoeah maring masdjid pating kranṭoek
moemoedji Pangéran sonja
dédé ngrika dédé ngriki

ingsoen kinon makboedoellah 13.
dèn-apoesi arsa ingangkat wali
moebeng gloejoer adol tjatoer
loeroe woedoek Rasoelan
babon poetih boemboe lembar tjékoh moeloek
sengadiné nora mangan
èh ikoe ratoening kidib

bok adja mengkono Bénang 14.
wroehanamoe ing donja iki pati
ing akérat djeneng iḍoep
langgeng tan tara masa
kenèng goḍa sing sapa wong seneng lajoe
roemaket swarga neraka
panas perih ngelak ngelih

djeng Magribi maolana 15.
namboeng sabda èh kantja-kantja moekmin
wis ajwa kakèhan woewoes
bab si Loenṭang Semarang
moeng tarinen baé apa sedyanipoen
sendika para oelama
soenan Ampèl ngandikaris

marang ki Loenṭang Semarang 16.
èh ta Loenṭang sira ingsoen takoni
rèhning goeroemoe woes mantoek
mring djaman ka-oeripan
mangka sira Loenṭang anèng kéné lajoe
lah apa ta noesoel sira
ingkang ngater para wali

ki Loenṭang goemoejoe latah 17
tanpa karja woewoesmoe marang mami
wong nedya moelih tan éwoeh
jèn moerid Siti djenar
gampang baé sadoeroengé woes katjakoep
kéné wroeh rasané kana
kana wroeh rasané ngriki

dé sira nari maringwang 18.
djeneng pati sakarsaningsoen pribadi
oerip nganggo sakarepkoe
bab kondoernja sèh Djenar
ingsoen nedya laboeh bebarengan iḍoep
kang woes tan katjakra-bawa
saḍéla mengko soen moelih

moeng preloekoe mréné ia 19.
hjoen siḍekah pitoetoer mring pra moekmin
jwa isin ngalap toetoerkoe
tjatjah teloeng prekara
kang sapisan adja nindakaké apoes

kang ninggal doega wetara
moenḍak dèn-goegoejoe wingking

kang kapinḍo adja sira 20.
ngroesak barang tinggalan barang ḍingin
kaja ta ron tal sastrajoe
toelis-toelis nèng séla
kajoe watoe patilasan jwa kaleboer
wroehanira bangsa Djawa
boediné tan bisa enting

kang kaping tri bok menawa 21.
kowé roedjoek boeangen masdjid iki
sirnakna serana latoe
soen owel toeroenira
nora woeroeng tembé kanoet mendem koelhoe
édan kédanan mring Allah
nganggit-anggit nora panggih

kana-kana nora ana 22.
temah santri manoet mangéran boedi
angen-angené Jwang Agoeng
lir praboe Brawidjaja
tembé ana santri kang mangéran boemboeng
galih kangkoeng woeloeh woengwang
soewoeng wangwoeng klowong angin

ikoe dinalih Pangéran 23.
kang ngoeripi antara boemi langit
ana manèh santri bingoeng
napas dèn-anggep Allah
mleboe metoe amemoedji ḍèwèkipoen
loewih manèh tembé ana
asmaning Allah pinoedji

djaman iki wali sanga 24.
akèh asma pinangéran ting djrelih
nèng masdjid kabèh kantjamoe

toer nora wroeh Pangéran
jèn wong kapir Pangérané bisa weroeh
wangsoel mèt wewaton koer'an
Allah tan mroehi wong moedji

Allah tan kena sinembah 25.
tjètjèg baé lan goeroekoe sèh Abrit
roedjoek koer'an djarwanipoen
mokal sira tan wikan
man ngibada'llahoe doenalasma koepoer
tegesé wong nembah Allah
jèn doedoe asma lah kapir

wa amangibadalasma 26.
doenalmakna pananahaja lirning
wong nembah asma tan woedjoed
temen-temen katjegah
marma poma sira jwa kedawa palsoe
roetjaten masdjid poenika
djer sira paḍa sesiwi

noeroenkėn terah-toemerah 27.
jèn kebandjoer toeroenmoe tekèng akir
tan woeroeng akèh wong koemproeng
wedi mring goesti Allah
wani marang pangwasa pranatèng ratoe
boebrah roesak akèh nasak
roewed tataning agami

woes soen ringkes djarwaningwang 28.
panedyakoe hjoen noesoel goeroe mami
sanadyan oerip tan panggoeh
pati boedikoe toenggal
lah ta pajo tontonen dérèngsoen mantoek
jèn woes moelih salinana
bangké sakarepmoe dadi

kaḍal koḍok rasé loeak 29.
koetjing koewoek kang gampang lèhmoe sandi
ngoepaja seḍéla antoek
wangsoel sinantoen gadjah
soen pesṭèken sira ora bisa loeroe
rèh tanah Djawa tan ana
gja Loenṭang mandjing djro masdjid

djoedjoeg ngimbar pangimanan 30.
para wali maksih kèri nèng srambi
sang Loenṭang tranggines moenggoet
tirtaning kang nir mala
woes moenpakoen kajatoe donja moenpakoen
jajah lir kilat tas ilang
goemilang-gilang kang majit

kagjat wali kang nèng djaba 31.
doepi swara goemebroeg kapiarsi
noelja sedaja loemeboe
wrin Loenṭang woes palasṭa
samja goemoen sedaja oelama ngoengoen
rikatnja éndraning laja
gja bangké kabekta midjil

iboet santri kang toemandang 32.
karja kloeat nèng daganja Sitibrit
doepi pangoepa-kara woes
sawa Loenṭang dèn-angkat
woes pinetak rampoeng lir tjaraning lajoe
boebaran para olia
kondoer kasapoet ing wengi

Bijlage VI.

Uittreksel uit de Babad Galoeh, coll. Pleyte. [1]

VIII. Poerpoeh doerma.

205

Siliwangi poetrana anoe kakotjap,
sahidji anoe istri,
nji Sĕkar Mandapa,
karĕpna miloe tapa,
djeung adjar Soekarsa sakti,
mawa pakakas,
sahidji roepa tjantrik.

206

Lila-lila adjar teh aja karĕpna,
hajangeun ka eta istri,
nji Sĕkar Mandapa;
nanging koe pedah adjar,
hĕnteu ngalakon sarĕsmi,
ngan bidjil kama,
tĕgĕsna kama, mani.

207

Eta mani ninggang ka gagang pakakas,
nja-eta kana tjantrik,
lengket kana gagang.
Toeloej koe Sĕkar Mandapa,
tjantrik teh dianggo masi,
lengket ka tangan,
pabaoer reudjeung gambir.

1) Vervolg van den tekst, welke door den heer C. M. Pleyte in een volgende aflevering van dit Tijdschrift zal worden medegedeeld.

208

Sanggeus kitoe Sĕkar Mandapa ngalĕmar,
kadahar eta mani,
gantjangna tjarita,
ladjĕng reuneuh katara,
Sĕkar Mandapa di-oesir,
poelang ka imah,
arina ĕnggeus soemping.

209

Waktoe eta ĕnggeus aja tiloe radja,
di poelo Djawa linggih,
Tjirĕbon djadi Soeltan,
Bantĕn reudjeung Mataram,
Nji Mandapa, kotjap deui,
datang ka mangsa,
mĕdal poetrana istoe.

IX. Poepoeh sinom.

210

Nji Sĕkar Mandapa babar,
poetrana leuih koe geulis,
geus dongkap kana wajahna,
meudjeuhna rek ngangkat ahir,
baleg roemadja poetri,
oemoer doea-wĕlas tahoen,
ngaran Tandoeran-gagang,
Radja Tjrĕbon meunang warti:
„Patih leumpang teang si Tandoeran gagang."

211

Rahaden patih tjong njĕmbah,
rampoeng pangandika goesti,
ĕnja patih geura mangkat,
angkat di-iring koe mantri,

gantjangna ĕnggeus tĕpi,
ka lĕmboer anoe didjoegdjoeg,
tĕpang djeung Sĕkar Mandapa,
pok raden patih ngalahir:
„Njai Sĕkar koela ngĕmban daoeh radja,"

212

„Moendoet nji Tandoeran gagang,
arek dianggo koe goesti."
Hatoerna Sĕkar Mandapa:
„Soemangga sakĕrsa goesti."
Ki patih gantjang indit,
Tandoeran gagang ditandoe,
hĕnteu kotjap di djalanna,
geus marĕk ka kangdjĕng goesti,
dikoelĕman bidjil seuneu tina baga.

213

Gantjang dipiwarang moelang,
di-iring koe para mantri,
ĕnggeus dongkap ka lĕmboerna,
ajeuna kotjapkeun deui,
ratoe Bantĕn tingali,
nja anoe geulis poendjoel,
ngaran nji Tandoeran gagang,
toeloej nimbalan ka patih:
„Patih teang eta nji Tandoeran gagang,"

214

„Koe maneh masing kabawa."
Patih njĕmbah toeloej indit,
di-iring koe pandakawan,
reudjeung koe ponggawa, mantri,
teu lila ĕnggeus soemping,
ka lĕmboer anoe didjoegdjoeg,
tĕpang djeung Sĕkar Mandapa,
ladjĕng ngalahir ki patih:,
„Njai Sĕkar koela ngĕmban kĕrsa radja."

215

„Moendoet nji Tandoeran gagang,
kĕrsa dianggo koe goesti,
ajeuna koedoe kabawa."
Nji Sĕkar matoer ka patih:
„Soemangga raden patih,
nanging kĕdah nganggo tandoe."
Gantjangna, toeloej miang,
dongkap ka pajoeneun goesti,
ditingali, ratoe teh bogoheun pisan.

216

Toeloej bae dikoelĕman,
koe ratoe meunang sawĕngi,
bidjil seuneu tina baga,
djadina teh hĕnteu koengsi,
Ratoe kaget teh teuing,
aja seuneu bidjil hoeroeng,
gantjang ratoe kaloear,
bari nimbalan ka patih:
„Djig poelangkeun eta nji Tandoeran gagang."

217

Ĕnggeus lila di imahna,
ajeuna teh kotjap deui,
Ratoe Mataram oeninga,
lamoen aja anoe geulis,
aja manah hojong panggih,
bedjana aja di lĕmboer,
Ampah eta imahna,
„Tjik patih ajeuna indit,
keur bedja mah ngaranna Tandoeran gagang."

218

„Koe maneh koedoe diala,
lamoen ĕnja ĕnggeus jakti,
iringkeun reudjeung indoengna."
Ladjĕng mangkat raden patih,

teu lila ĕnggeus tĕpi,
ka lĕmboer anoe didjoegdjoeg,
njai Tandoeran kasampak,
djeung iboena keur tjaralik,
patih dongkap reudjeung sabalad-baladna.

219

Ladjĕng ki patih nimbalan,
ka eta noe doea istri:
„Eh, njai Sĕkar Mandapa,
koela ngĕmban daoeh goesti,
poetra sampean poetri,
eta dipoendoet koe ratoe,
barĕng reudjeung sampean,
dikĕrsakeun nitih djoli."
njai Sĕkar Mandapa hatoer: „Soemangga."

220

Toeloej boedal sadajana,
di-iring koe para mantri,
barina nitih djampana,
tambah-tambah beuki geulis,
para mantri anoe ngiring,
kabeh pada nganggo pajoeng,
kamantrian teu saroepa,
wantoe pada boga apti,
teu ditjatoer di djalanna ĕnggeus dongkap.

221

Soempingna ka poepoengkoeran,
mipir-mipir toeroet kikis,
mapaj ti loeareun kota
kakara meunang salapis,
tjatoerkeun anoe di boemi,
goŏngna ĕnggeus ngagoeroeh,
anoe mapag pirang-pirang,

panghoeloe djeung para mantri,
malah boedal barĕng djeung istrina pisan.

222

Geus kapĕndak babarĕngan,
ditjandak moelih ka boemi,
geus sadia pangkoelĕman,
koelamboe soetra sareungit,
pĕpĕdĕk kitoe deui,
bantal, samak, kasoer aloes,
sĕprena soetra dewangga,
samakna nganggo alkĕtip,
geus kasapoet saloearna boemi radja.

223

Nji Tandoeran katjarita,
eukeur dipangkon koe goesti,
di-amboengan salirana,
digoegoeloeng oenggal peuting,
di loear kitoe deui,
pestana rame ngagoeroeh,
soeka kabina-bina,
lain rame oelin-oelin,
beurang peuting hĕnteu pĕgat soekan-soekan.

224

Radja rek ngĕrsakeun nĕmah,
toeloej njandak sisi samping,
eukeur di-asta toengtoengna,
toeloej aja anoe bidjil,
tjahaja moeroeb soentik,
toeloej diboekakeun ladjoe,
ana prak ditarandjangan,
ngagĕboer sagĕde pingping,
bidjil seuneu tina baga gĕde pisan.

225

Radja kaget ladjĕng loempat,
barina ngabirigidig:
„Heum, koetan kitoe pĕtana,
oerang mah teu njana teuing,
ajeuna koe maneh patih,
boeboerak masingna kaboer,
sina moelang ka imahna,
oelah sina noempak djoli."
Toeloej moelang ngan doeaän djeung iboena.

226

Radja tiloe rĕrĕmpoegan:
„Oerang djoeal kana bĕdil."
Geus rĕmpoeg anoe tiloean,
toeloej miwarang ka Inggris
ngabantoen eta istri,
dibawa koe mantri tiloe,
ari datang ka Walanda,
toeloej ditawarkeun njai:
„Ieu koela piwarangan tiloe radja,

227

Ngadjoeal Tandoeran gagang,
nanging moendoet tiloe bĕdil,
mariĕm noe gĕde pisan,
sakitoe timbalan goesti."
Daoehna radja Inggris:
„Mantri, kami leuih soekoer,
bĕdilna mah njampak aja,
isoekan geura maroelih,
bari mawa mariĕm sahidji sewang."

228

Paramantri toeloej moelang,
barina marawa bĕdil,
Toeloej matoer ka radjana:

„Abdi prantos meunang bĕdil."
Toeloej dibagi-bagi,
noe ka Bantĕn kai Pamoek,
Mataram Sapoe djagat,
ka Tjirĕbon nji Satomi;
geus paragat bĕdil sabagi-bagina.

229

Kotjap nji Sĕkar Mandapa,
koe bawaning njĕri ati,
loempat ka adjar Soekarsa,
mihatoer lampahna tadi,
djeung adjar ĕnggeus papanggih,
noe aja di loehoer goenoeng:
„Simkoering sĕdja hatoeran,
reuneuh simkoering geus lahir,
mĕdal istri roepana teh geulis pisan,

230

„Ngarana Tandoeran gagang,
nanging koering langkoeng njĕri,
rehna boedak teh didjoeal,
koe tiloe radja ka Inggris,
djeung simkoering teu badami,
pajoe kana bĕdil tiloe,
eta sakitoe poerwana,
noe matak simkoering njĕri."
Adjar njaoer ka njai Sĕkar Mandapa:

231

„Eh, njai montong nalangsa,
mangkena oge kapanggih,
soepaja koe radja-radja,
mangke dina djaman ahir,
ari Walanda geus tjalik,
sarta ĕnggeus djadi ratoe,
aja di poelo Djawa,

ratoe Djawa, Soenda leungit,
kawasana tjoemah noeroet ka parentah."

232

„Eta tangtoe djadi lawas,
dingarankeun ratoe adil,
ki boedjangga kinawasa,
eta ratoe meunang idin,
sabab ĕnggeus dipasti,
eta meunang djiad ratoe,
djiad sang ratoe Poerba,
noe didjoeal kana bĕdil,
eta kitoe walĕsna ka radja Djawa."

233

„Ratoe teh adil katjida,
ĕnggeus tangtoe bae djadi,
padamĕlan tatanĕman,
sakabeh pada djaradi,
noe leutik djadi moekti,
koe sabab adiling ratoe,
oepama aja ambtĕnar,
noe radjin tangtoe di-asih,
malah-malah dipaparinan gandjaran."

234

Geus kitoe adjar Soekarsa,
leungit barĕng reudjeung tjantrik,
hanteu katingali djigna,
harita teu katingali,
nji Sĕkar Mandapa mikir,
barina toeroen ti goenoeng,
arek moelang ka imahna,
nji Sĕkar teu bĕtah tjitjing,
tina sabab ditinggalkeun koe poetrana.

INHOUD
VAN HEILIGEN VI.

AIRAWATA.

Indra's witte olifant in menschengedaante aan den Boroboedoer.

DOOR

E. F. JOCHIM.

In een voordracht gehouden in de algemeene vergadering van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap van 25 Maart 1899, opgenomen in het Tijdschrift van dat genootschap, tweede serie, deel XVI, 1899, bl. 307—334, besprak J. W. IJZERMAN onder andere het voorkomen van den hemelkoning Indra op verschillende tooneelen van den Boroboedoer en noemde eenige kenmerken op waardoor die godheid als zoodanig kon worden herkend. De overige dier kenmerken buiten beschouwing latende, ook omdat zij niet geheel onaanvechtbaar zijn, wil ik een daarvan hier nader bespreken, namelijk de verschijning in Indra's gevolg van een persoon die, zooals IJZERMAN het uitdrukt, door bijzonder groote ooren de aandacht trekt. Hij vond dien persoon met olifantsooren op een tafereel der Boeddhalegende op den achterwand van den eersten omgang [1]), bovenste reeks, op een vijftal paneelen aan den voorwand van denzelfden omgang en nog eens op een der tableaux van den bedolven voet en meende in die persoonlijkheid Wiswakarman, den bouwmeester van het heelal, te moeten zien.

---

1) Wat IJZERMAN in navolging van LEEMANS den tweeden omgang noemt, wordt in dit opstel met eersten omgang aangeduid en zoo vervolgens.

Op bl. 183 van zijn „Die Buddhalegende in den Skulpturen des Tempels van Bôrô-Budur" deelde C. M. Pleyte mede dat IJzerman bij een later bezoek aan den tempel dienzelfden volgeling op nog twee tafereelen der Boeddhalegende had aangetroffen en vestigde er de aandacht op dat deze niet alleen aan de olifantsooren te herkennen is, doch bovendien aan een olifantsslurf in de tiara en een olifantshaak in de hand, en determineerde dien persoon als Airawata, volgeling en oorspronkelijk rijdier (wahana) van Indra.

Bij een bezoek aan den Boroboedoer in April en Mei 1912 bleek mij dat deze witte olifant van Indra in menschelijke gedaante op een aantal tafereelen wordt aangetroffen. Ik stel mij voor die hieronder nader aan te duiden. Dat niet reeds IJzerman ze alle kon opnoemen is een gevolg daarvan dat hij moest afgaan op de teekeningen door Wilsen en zijn assistent Schönberg Mülder gemaakt en uitgegeven bij het werk van Dr. C. Leemans „Bôrô-boedoer op het eiland Java". Zooals bekend zijn door hen een groot aantal tafereelen in het geheel niet afgebeeld, terwijl de betrouwbaarheid van de wel afgeteekende dikwijls veel te wenschen overlaat, vooral waar het details betreft als die waar het in casu op aankomt.

Op de tafereelen der Boeddhalegende (achterwand eersten omgang, bovenste reeks) komt Airawata driemaal voor en wel op de door Pleyte met de nummers 67, 82 en 89 aangeduide (nummers 133, 163 en 177 van Wilsen-Leemans). Op het eerste zit hij vlak achter Indra, die een schaal ophoudt om het door den bodhisatwa afgesneden haar in op te vangen en heeft — zooals reeds door IJzerman werd opgemerkt — duidelijk groote olifantsooren. Op No. 82 staat hij, met een groot linkeroor (het rechter is niet te zien), een slurf op het hoofd en een olifantshaak in de hand (Pleyte wees er reeds op dat Wilsen hier een gewonen staf van maakte) achter Indra, die den bodhisatwa vraagt zijn kleed te mogen wasschen. Op No. 89 zit Airawata weder vlak achter

Indra, die bij Sagara op bezoek is. Hij heeft hier eveneens een groot linkeroor en een olifantsslurf, welke hier nog duidelijker is dan op No. 82.

Aan de onderste reeks van den achterwand van den eersten omgang wordt Airawata minstens tweemaal aangetroffen. Vooreerst op No. 38 (76 van Wilsen-Leemans), een tafereel uit de geschiedenis van Mandhatar, zooals die door A. Foucher verklaard is in zijn „Notes d'archéologie bouddhique" in Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient 1909, en wel § II daarvan, „Les bas-reliefs de Boro-Budur mur principal de la première galérie", bl. 9—43. Hier heeft Airawata een olifantsslurf op het hoofd, een olifantshaak in de hand en groote ooren. De beide eerste zijn op de teekening van Wilsen goed afgebeeld, doch de ooren zijn minder duidelijk. Hij is hier tweede volgeling van een persoon, die door den Franschen geleerde voor Mandhatar wordt aangezien, die afscheid van zijn vader neemt, doch juist uit de verschijning van Airawata zal wel zijn op te maken dat die hoofdpersoon Indra is, die dan mogelijk een bezoek brengt aan Mandhatar's vader.

Op No. 46 dezer reeks, waar volgens Foucher Indra ook voorkomt, wordt Airawata tevergeefs gezocht, doch aangezien verscheidene hoofden zeer beschadigd zijn, is het mogelijk dat hij er vroeger wel zichtbaar was. Ook op de volgende tableaux van het verhaal van Mandhatar zag ik hem niet.

Daarentegen vinden wij hem weder terug op No. 62 met een slurf op het hoofd en groote ooren, als eenigen volgeling van een persoon, die blijkens de zeer fraai bewerkte en goed bewaard gebleven wadjra in zijn hand wel Indra wezen moet, en ook door Foucher reeds als zoodanig (Sakra = Indra) herkend werd, al wist hij van de geschiedenis waartoe dit tafereel behoort nog geen verklaring te geven. Op de teekening van Wilsen zijn de groote ooren wel eenigszins

aangeduid, doch van de slurf is niets terecht gekomen; die is veranderd in een bos haren als van een jaksja. Trouwens ook de wadjra is jammerlijk misteekend.

Aan den achterwand der derde galerij zijn op het 73ste relief tusschen den op den troon zittenden en den staanden bodhisatwa vier zittende personen afgebeeld, waarvan de beide voorste hooge kronen dragen, de derde een lagen haartooi en de vierde een slurf op het hoofd, groote ooren en een olifantshaak. Het getal van vier doet een oogenblik de vraag rijzen of hier moet worden gedacht aan de vier wereldhoeders, waarbij de achterste dan Wiroedhaka zou kunnen zijn, die immers ook met een olifantsslurf op het hoofd wordt afgebeeld, doch de kennisneming der vele andere tableaux doet die vraag al spoedig ontkennend beantwoorden. Ook hier is wel Airawata bedoeld en met een der voor hem zittenden Indra, die mogelijk van den bodhisatwa de opdracht ontvangt om voor regen te zorgen, waarom op tafereel 71 door de dierenwereld is gevraagd. Op de teekening van SCHÖNBERG MÜLDER is van de onderscheidingsteekenen van Airawata niets te zien.

Op de balustrade der eerste galerij (bovenreeks) zien wij Airawata herhaaldelijk verschijnen. Zoo vooreerst op de tafereelen 56 en 68 als volgeling van Indra, die hierop door het verhaal zelf reeds als zoodanig was aangewezen. Deze verhalen toch werden verklaard door S. F. OLDENBURG (zie PROF. H. KERN. Een Russisch geleerde over de beeldhouwwerken van den Boro-Boedoer in Bijdragen T. L. V. N. I. 6e volgreeks III, bl. 49—56). Op No. 56 werd Airawata reeds door IJZERMAN aangewezen. Hij zweeft daar, achter Indra aan, over het meer en heeft een slurf en groote ooren, ditmaal door SCHÖNBERG MÜLDER goed afgeteekend. Op No. 68 zit Airawata achter Indra met een olifantshaak en een slurf die nog goed te zien is niettegenstaande het

hoofd bijna geheel is verdwenen De teekening laat ons hier weder in den steek.

Op No. 212 dezer reeks houdt Airawata, met groote ooren en een slurf, die door beschadiging onduidelijk is, een pajong achter een loopend persoon (dus Indra); op de teekening zijn alleen de ooren duidelijk.

Op de nummers 230 en 232 zit onze volgeling weder met een pajong in den rechterhoek en is kenbaar aan zijn ooren en zijn slurf, terwijl Indra in beide gevallen voor hem op een bank is gezeten. Op de teekening van 230 is Airawata niet te herkennen; op die van 232 heeft hij een groot linkeroor doch is de slurf onduidelijk.

Het hoektafereel 248 is door Schönberg Mülder al zeer onvolledig afgebeeld. Op de linkerhelft zweeft een monnik en zitten onder hem twee personen in silahouding, waarvan de rechter Airawata is met een slurf op het hoofd, groote ooren en de handen in sembahhouding. Op de rechterhelft zit op een bank een man met een glorie (Indra) terwijl achter hem een vrouw knielt. Van deze vijf personen nu liet de teekenaar op de eene helft den geheelen Airawata, op de andere de vrouw weg.

Het volgende tafereel 249, is beter afgeteekend. Hier zweven in de bovenste rij vermoedelijk de monnik, Indra en de vrouw van 248 en onder hen Airawata met een slurf en groote ooren en een jaksja. Op de teekening zijn de ooren duidelijk en is ook de slurf wel te herkennen.

Op No. 253 eindelijk komt Airawata voor als eerste volgeling van een persoon, die Indra kan voorstellen. Hij heeft een slurf en groote ooren, welke laatste ook op de teekening te zien zijn.

Het wil mij voorkomen dat de paneelen 246 tot 257 te zamen een enkel verhaal vormen, doch de beteekenis is mij niet bekend; tot dusverre zijn alleen de eerste 136 reliefs en de nummers 192 tot 200 van deze reeks verklaard.

Terloops zij hier nog herinnerd dat Airawata op de

nummers 212, 232, 249 en 253 reeds door IJzerman was aangewezen.

Aan den voorwand der derde galerij begint even voor den Zuidwesthoek (en mogelijk is de aanvang van het verhaal reeds bij de Zuiderpoort te zoeken) een merkwaardige serie tafereelen welke doorloopt tot aan de Noorderpoort en waarvan de tooneelen groote overeenkomst vertoonen: meestal komen er twee bodhisatwa's op voor met het noodige gevolg, terwijl in den rechterhoek een lotusvijver is voorgesteld, waaruit lotusbloemen oprijzen. Op deze bloemen staan of zitten op de verschillende tafereelen allerlei schepselen, goden, menschen, dieren, enz. Op een dezer reliefs nu, even na den Zuidwesthoek en tegenover No. 35 van den achterwand, komt Airawata weder voor, in het water van den vijver staande, zoodat zijn benedenlijf niet te zien is; hij heeft een slurf op het hoofd en een olifantshaak doch de ooren zijn minder duidelijk. Op een van de hoog opgaande planten is een persoonlijkheid gezeten, die in verband met Airawata's verschijning wel als Indra zal zijn te beschouwen. Dit tooneel is door Schönberg Mülder niet afgebeeld.

Op het verdere gedeelte der balustrade van deze galerij komt Airawata nog vier malen voor, eens ongeveer halverwege den Noordertrap en den Noordoosthoek, tegenover No. 74 van den achterwand en driemaal aan de Oostzijde, op twee reliefs geplaatst tegenover de nummers 80 en 85 van den achterwand, zoomede op het slottafereel dadelijk voor de Oosterpoort. De veronderstelling ligt voor de hand dat deze vier tafereelen tot één verhaal behooren, doch de inhoud daarvan is nog niet bekend. Op de eerste twee is Airawata tweede volgeling van Indra en alleen gekenmerkt door de slurf op het hoofd en groote ooren; op het derde is hij eerste volgeling; de slurf is duidelijk, de ooren zijn dit minder, de olifantshaak is afgebroken. Op het slottafereel is hij derde volgeling van Indra, hier heeft hij een slurf en een olifantshaak doch zijn de ooren minder duidelijk.

Van deze vier voorstellingen is alleen de laatste door SCHÖNBERG MÜLDER afgebeeld en wel als No. 23 — 24; de derde persoon van 24 is Airawata, en ook op de teekening is wel iets van een slurf te zien.

Aan de balustrade der vierde galerij vond ik Airawata nog tweemaal. Vooreerst op een tooneel dat ik het derde na de Oosterpoort zou willen noemen (bij LEEMANS is de telling anders), waar hij tweede volgeling is van Indra, een slurf op het hoofd heeft, een groot linkeroor en een olifantshaak. Aan de andere zijde van Indra staat een vrouw; achter haar knielt een man met drie eveneens knielende volgelingen, waarvan minstens twee vrouwen zijn; dan volgt steeds meer naar links een bodhisatwa.

En in de tweede plaats op een tableau aan de Zuidzijde (laatsten hoek voor de Zuidertrap). Hier heeft Airawata weder een slurf op het hoofd, groote ooren en een olifantshaak en zit achter een knielend persoon, waarschijnlijk Indra. Aan de andere zijde van dezen staat een bodhisatwa met een glorie om het hoofd. Op den achtergrond is een wagen afgebeeld, waaruit de bodhisatwa wellicht pas is gestapt, of die hem mogelijk door Indra wordt aangeboden.

Ook van deze twee reliefs worden afbeeldingen bij WILSEN tevergeefs gezocht.

Het groote belang van de door IJZERMAN en PLEYTE gedane ontdekking is mijns inziens daarin gelegen dat Airawata altijd zonder eenigen twijfel is te herkennen, en men in zijne verschijning de zekerheid heeft dat de persoon, als wiens volgeling hij optreedt, Indra moet zijn, terwijl de wetenschap dat men met dezen te doen heeft allicht de verklaring van de verhalen waarin hij voorkomt zal vergemakkelijken.

September 1912.

Eenige opmerkingen naar aanleiding van „De Hindoe-ruïnen bij Moeara Takoes aan de Kampar-rivier door R. D. M. Verbeek en E. Th. van Delden, met aanteekeningen van W. P. Groeneveldt" (Verhandelingen van het Bat. Gen. van K. en W. deel XLI).

DOOR

L. C. WESTENENK.

(Met twee platen).

„Maar hoe dit ook zij, de ruïnen te Moeara Takoes „beloven nog veel zoowel voor de archeologie van den archipel, „als voor de geschiedenis der Boeddhistische bouwkunst in „het algemeen; laat ons hopen, dat spoedig een bevoegde „hand de daar verborgen gegevens zal kunnen gaan onthul-„len, maar vooral dat het, evenals thans met de stoepa „geschied is, een bevoegde hand zal zijn; want gelijk de „bedekkende aarde vele der scherpe lijnen van de stoepa „voor de opname van Verbeek heeft bewaard, zoo zag ik „ook liever de overige ruïnen voorloopig in haren bescher-„menden schoot gelaten, dan dat ze, op onoordeelkundige „wijze ontgraven, ter wille van ijdele nieuwsgierigheid voor „de wetenschap verloren gaan".

Met deze waarschuwende woorden eindigt de Heer Groeneveldt zijne aanteekeningen.

En aangezien mijn hand niet bevoegd is, doch groote belangstelling mij bracht bij de ruïnen van Moeara Takoes, heb ik mij bepaald tot het maken van fotografieën, die misschien hare waarde kunnen hebben; verder meen ik nog enkele opmerkingen te mogen maken.

Op de situatie, fig. 4, van Verbeek ontbreekt nog een ineengestorte ruïne, nu een onaanzienlijk heuveltje, dat ongeveer gelegen is op het punt waar een lijn getrokken in Oostelijke richting langs den Noordrand van de *Tjandi Toeo* de stippellijn raakt.

Dit heuveltje, en *niet c* op de situatie, heet bij de Inlanders de *Tjandi bonsoe* 1) (= de jongste, kleinste, tjandi); het is van dat punt, dat ik de overige ruïnen heb gefotografeerd.

b heet inderdaad *Tjandi Toeo*.

c heet dus niet Tjandi Bongsoe, maar *palangko*, terwijl

d[1] ten Z. van *c balai*,

d[2] ten Oosten van *e dapoer* en

e maligai genoemd wordt.

c. palongko 2) is de plaatselijke naam voor het adathuis van een panghoeloe; Verbeek laat m. i. niet duidelijk genoeg uitkomen, dat dit „heuveltje" nog veel van den oorspronkelijken vorm heeft; de bovenrand, bestaande uit keurig geschikte gehakte steenen, is zuiver rond.

Deze ruïne zoude volgens de Inlanders de plek zijn waar de „radja" zat om met zijne panghoeloe's gezeten op *d*, de *balai* of raadzaal, te beraadslagen, en van welk punt hij de stoepa aanbad.

Men denkt, dat de Hindoesche radja hier gewoond heeft, en dat *d*[2], ten Oosten van de stoepa, de keuken was.

Die radja is olifant geworden 3); daarom komt tweemaal 's jaars een kudde olifanten de ruïnen bezoeken. Eerst komt een enkeling, een groote *Gadjah toenggal*, en beklimt de balai, — dan komen tientallen, soms wel honderd andere

1) Bonsoe, Minangkabausche uitspraak; bongsoe Riausch.

2) De Heer Groeneveldt vermeent dat „palangka" als grondwoord heeft: *langka* = stappen, maar dit woord wordt gesproken en geschreven *langkah*.

3) Deze overlevering zal ongetwijfeld in verband staan met de aan de stoepa aangebrachte olifantskoppen.

RUÏNEN TE MOEARO TAKOES.

A. STOEPA

B. BALAI, VERBONDEN AAN C. PALANGKO

D. TJANDI TOEO

NINIË AKOEAN SAMOEI TE BALOENG
(Boven Mahat)

olifanten en vermaken zich op de open plek, [1]) waar in het midden de ruïnen liggen.

Niet één wal ligt ten Westen van de ruïnen, maar er zijn drie van dergelijke wallen opgeworpen, voor een belangrijk deel van baksteen gemaakt, en de buitenste loopt geheel tot Batoe-basoerat (5 paal), omvat vrijwel de geheele vruchtbare vlakte tot eenige honderde meters bovenstrooms van de ruïne, en loopt daar in de Kampar-rivier; Oedjoeng Parit, het uiteinde van den wal, heet het hier, en evenals de *tapian larangan* [2]), is de plek *sati*.

De steenen, die voor deze bouwwerken gebruikt zijn, moeten te *Pangkai* gebakken zijn; de plek waar men de klei won heet nu nog *Omba' tanah di kali*, d. i. de bocht waar de grond werd uitgegraven.

Uit alles blijkt wel, dat hier een machtige Boeddhistische nederzetting is geweest, en het zal ongetwijfeld van het grootste belang zijn dat „een bevoegde hand" hier komt zoeken, voor dat het te laat is; de dagoeb toch verliest stukje voor stukje, telkens laten steenen, randen los, en in de andere ruïnes dringen de wortels door van boomen en struiken en wringen alles uit elkaar.

Ook het onderzoek naar de verdwenen beelden is zoo noodig. De bevolking ter plaatse weet niets meer hieromtrent te vertellen; ook de *Batoe-basoerat*, de beschreven rots benedenstrooms moet reeds langs geleden in de Kampar zijn gestort.

Alleen te *Baloeng*, gelegen 6 paal ten Oosten van Tandjoeng Balit [3]) vond ik den 6den April 1912 op een heilig graf (*kiramat*) een beeld, hoog 65 c.M. en met een buikomvang van 90 c.M., voorstellende het bovenlijf van een zonderlinge figuur, waarvan ik een foto hierbij voeg.

---

1) Door Verbeek in het bosch opengekapt.

2) niet: *tepi larangan; tapian larangan* of *tapian radja* was de badplaats van den radja.

3) Tandjoeng Balit ligt tusschen Moeara Mahat en Pangkolan Kota Baroe aan de Mahat.

De hieraan verbonden overlevering is als volgt:

In oude tijden leefde te Kota Tinggi, aan den linkeroever van het Si Tingkai-riviertje, vlak bij het tegenwoordige Baloeng, een vrouw die de oudste was van haar volk. Toen zij een ladang liet aanleggen, en men wel plantgaten had gemaakt doch er nog geen padikorrels in had gelegd, vroeg men haar om raad.

„Och", zei ze, „dat komt wel terecht", en 's avonds wierp zij een hoop padi op het veld. En 's nachts kwamen de mieren en brachten in elk gaatje eenige korrels zoodat in den vroegen morgen alles gebeurd was.

Die vrouw noemt men *Ninië² akoean samoei²*, de vóórmoeder die door de mieren erkend werd, en om haar te blijven eeren werd van zee uit een steen hier gebracht en werd haar beeld in dien steen uitgehouwen.

Zooals uit de foto blijkt, is dat beeld niet flatteus. Wel is er veel aan beschadigd maar de grijnzende doodsmond, het vormelooze geheel heeft weinig menschelijks.

Alleen de versiering boven de ooren komt goed uit, evenals een op de rugzijde voorkomende dikke vlecht.

Misschien stelt het beeldje iets voor, doch de indruk dien ik kreeg was, als of men hier te maken heeft met een proeve van slecht werk, misschien een afgekeurd beeld van elders, van Moeara Takoes?

Te Baloeng zal het beeldje wel niet thuis hooren; niets in den omtrek van Baloeng, dat denken doet aan Hindoeschen invloed, geen *tjandi*, *sélo*, *pangéan soempoe* of *biaro*.

Het beeldje is, om het te fotografeeren, op een anderen steen geplaatst, doch staat gewoonlijk er naast, in één rij met drie andere doch niet versierde steenen; de richting van deze rij steenen is Oost-West.

Het beeldje wordt hoog vereerd bij de bevolking in den omtrek.

PADANG, 28 April 1912.

Twee Makassaarsche Verhalen, in Toeratea'sch dialect.

(Tekst, Vertaling en Aanteekeningen).

DOOR

G. MAAN.

Zendeling-Leeraar der Utrechtsche Zendingsvereeniging.

Tijdens een verblijf van ettelijke jaren te Tanettea in Binamoe, geheel in het Z. van het Z. W.lijk schiereiland van Celebes, heeft de Heer Maan, als Zendeling-Leeraar onder de Makassaren, zich eene grondige kennis van het Makassaarsch eigen gemaakt en ook het Toeratea'sch dialect dier taal beoefend. Het gebied van het Toeratea'sch (aangegeven op de taalkaart van Holle, Brandes, Jonker) ligt voornamelijk in de onderafdeelingen Djeneponto (afd. Bonthain) en Takalar (afd. Makassar).

De twee verhalen die de Hr. Maan hier uitgeeft, zijn van eene soort die wij in de Makassaarsche letterkunde nog zoo goed als niet kennen. De Makassaarsche handschriften, die Dr. Matthes heeft bekend gemaakt en gedeeltelijk ook uitgegeven, zijn voor het overgroote deel vertaalwerk. De echte volksverhalen, die men niet in handschrift kan krijgen, moeten uit den mond der vertellers worden opgeteekend. Wij mogen dus den Hr. Maan dankbaar zijn, dat hij, door dit te doen, ons met een paar echte staaltjes van Makassaarsche volksliteratuur bekend maakt.

Het eerste verhaal is de overbekende vertelling van den wedloop van het Hert met het eene of andere langzame dier: schildpad, slak, enz. De talrijke parallellen uit de

Indonesische letterkunde bekend, vindt men opgegeven in Tontemb. Teksten, Vert. bl. 4, 11 en 12 en in dit Tijdschrift, dl. XL, bl. 363.

Het tweede verhaal, dat de vijandschap der katten en muizen verklaart, herinnert aan het Toradja'sche verhaal dat in Dl. XLV, bl. 452—455 van dit Tijdschrift in vertaling is medegedeeld. In het Toradja'sche verhaal heeft de samenkomst der katten en muizen plaats bij gelegenheid eener Heidensche plechtigheid ter genezing eener zieke muis. Wellicht is dus de passage van de bedevaart naar Mekka in de plaats gekomen van een Heidensch feest in de oudste overlevering van dit verhaal, in hetwelk die bedevaart eenigszins zonderling aandoet.

N. Adriani.

I. Poendjonga-djonga siyagang Poengkoera-koera.

Niya bedeng, pisampoelo bedeng, paroepamaya-dji angkana, inakke teya' balle-balle, lompo kalengkoe, lompowang boeraboerakoe, katakoetjinikai.

Anganreï bedeng Poendjonga-djonga; nanakana-mo i Poengkoera-koera: „Apa todong *boewa-boewana* noekanreï *raoeng* kayoewa?" Nanakana-mo i Poendjonga: „Apa paleng nanikanre?" Nanakana-mo i Poengkoera-koera: „Inakke-iya sanging taïpa tino koekanre!" Nanakana-mo i Poendjonga-djonga; „Borro-doedoewi kanannoe!" Nanakana-mo Poengkoera koera: „*Kontoe todjengi* kanangkoe, Poendjonga!" Nanakana-mo Poendjonga-djonga: „Ero aloemba-ki!" Nakana-mo Poengkoera-koera: „Mangkoe bodo-bodo, koe-ëwa-djako!" Nakana-mo Poendjonga-djonga: „Koeëwa-ko; laboe kallongkoe, laboe tongi bangkengkoe; manna padjarang naballassi-dja naondang, koenampa narapi!" Nakana-mo Poengkoera-koera: „Sidjandjiyangki ri-allo!" Nakana-tommo Poendjonga-djonga: „*Sikoeraya*, Poengkoera-koera, na-

ki-loemba?" Nakana-mo Poengkoera-koera: „Ri talloewa, Poendjonga-djonga! nakisitjini ri parang lanjinga."

Lebaki kananna i Poengkoera-koera mange-mi natalasa kalenna raga sisaboe *lowena*. Nasiboentoeloe-mo riallo pasidjandjiyana. Nakana-mo Poendjonga-djonga: „Ante-todongkamma batenoe, Poengkoera-koera, lalari natakoeloemba-ko?" Nakana-mo Poengkoera-koera: „*Adakkai*-tonga' leme-leme."

Lebaki, leba talasa kalenna, raga 1000 kayoena; niya sikayoe kamma'nne mae, niya sikayoe kamma antale ri Balandangang. Napatolo-tolorang kalenna tasilangere sikiyo taoewa bellana tasikayoe. Lebaki, *apatoenggoe*-mo lari i Poengkoera-koera. Nanakana-mo i Poendjonga-djonga: „Laritodjeng-ko, Poengkoera-koera, na inakke riboko-pa." *Lere*-mi lampana i Poengkoera-koera, nampa lari i Poendjonga-djonga. Naniloemba-mo Poengkoera-koera. Nanakana-mo i Poendjonga-djonga: „Koeloemba-ko, Poengkoera!" Nakana-mo sikayoewa riyolowanna Poendjonga, nakana: „*Konne* dja' Poendjonga! Koeloemba-ko". Nanakana-mo i Poendjonga: „Tjarade-tongi, Poengkoera-koera; na inakke koekana kalengkoe latjiri ri palariya, laboe kallongkoe, laboe-tongi kalengkoe. Lebaki, lari todjeng-mi-seng i Poendjonga-djonga sangge pakoellena, rapanna djangang-djanganga paribana i Poendjonga-djonga.

Lebaki, poso-mi ri palariya i Poendjonga-djonga. Amantang-mi akiyo angkana: „O! Poengkoera-koera, koeloembako!" Nakana-mo-seng i Poengkoera-koera ri dallekanna: *Konne* dja' nakke! *Lere*-doedoewa' riyolowannoe!" Nanakana-mo Poendjonga-djonga „Lanoeboenowa' ri palariya, Poengkoerakoera." Lebaki, nakana-mo i Poengkoera-koera: „Ka-ikaoe-dji ero aloemba, noetjinika' bodo-bodo aleme-leme, nanoeëwa-ma' aloemba!" Nakana-mo i Poendjonga: „Lamateya', Poengkoera!, ri palariya, poenna takoeloembaya-ko!" Nanakana-mo Poengkoera-koera: „Eronoe noebakoe, poenna mate-ko ri palariya." Lebaki, nakana-mo Poendjonga-djonga: „Lamate-todjeng-dja', Poengkoera-koera, takoelleya-ma' lari, dodong-ma' ri palariya."

Nakana-mo Poengkoera-koera: „Lari todjeng-ko mange sanggenna matennoe, lompo-patoedjoe-doedoe-ko angewa' aloemba.

Lebaki, takoelleya-mi lagiyo i Poendjonga-djonga; *pare*-matoerere-mi i Poendjonga-djonga ri palariya, tanadjampangi anganreya anginoenga. Nakana-mo i Poengkoera-koera: „Sangge matennoe-mo, Poendjonga, ri palariya; eronoe noebakoe, poenna mate-ko." Lebaki, mate-todjeng-mi Poendjonga-djonga ri palariyanna; dodong-mi njawana, amonrang-mi i Poendjonga-djonga ri paranga. Nanakana-mo Poengkoera-koera: Maë-ngaseng-mako sanggenna *oerang*koewa, sisaboewa djaina, angkammi-ki i Poendjonga-djonga. Lebaki, battoe ngaseng-mi *oeranna* sisaboewa djaina, angkammi-ki i Poendjonga-djonga. *Pabonona* nampa nanakanre; 7 allo, 7 bangi na*borongi* nakanre, nampa laboesoe i Poendjonga-djonga. Lebaki, nakana-mo i Poengkoera-koera, masing alampa-maki mange aboya maraengang nakikanre. i Poendjonga-djonga dji'ndjo, boekoe-mami niya, laboesoe-mi assina nikanre ri Poengkoera-koera. Alampa-ngaseng-mi koeraya mange aboya maraëngang lanakanre.

VERTALING.

1. Het Hert en de Landschildpad.

Er was, zegt men, zegt men tienmaal, de verhaler slechts zegt het, ik wil er niet om liegen: nog grooter dan ik zelf zou mijn bedriegerij zijn, want gezien heb ik het niet, er was, zegt men, een Hert, dat liep te grazen (dat at). De Landschildpad zeide (tot het Hert): „Wat is nu toch het nut, dat ge boombladeren eet?" Het Hert zeide: „Wat zou er dan gegeten worden?" De Landschildpad zeide: „Wat mij betreft, ik eet enkel rijpe mangga's!" Het Hert zeide: „Je woorden zijn zeer hoogmoedig." De Landschildpad zeide: „Mijne woorden zijn waar, Hert!" Het Hert zeide: „Willen we om het hardst loopen?" De Landschildpad zei:

„Al ben ik ook kort, ik sta je!" Het Hert zeide: „Ik sta je, mijn hals is lang en mijne pooten zijn ook lang. Zelfs ruiters moeten me aftobben [1]), me vervolgende, eer zij me bereiken." De Landschildpad zei: „Laten wij met elkaar een dag afspreken!" Het Hert zei ook: „Wanneer, Schildpad, zullen we om het hardst loopen?" De Landschildpad zei: „Over drie dagen, Hert, dan zullen wij elkaar zien op het schoone (open) veld."

Nadat de Landschildpad dit gezegd had, ging hij zich (met zijn makkers) in een rij opstellen, ongeveer 1000 bij elkaar. Zij ontmoetten elkaar weer op den vastgestelden dag. Het Hert zeide: „Hoe zult gij het nu aanleggen te loopen, dat ik je niet vooruit kom, Schildpad?" De Landschildpad zeide: „Ik loop er dan maar langzaam over."

De Landschildpadden hadden zich reeds opgesteld, ongeveer 1000 stuks; één was er hier en één aan de overzijde te Balandangang [2]) (± 20 minuten afstands). Zij zetten zich op een rij, zoover van elkander dat twee menschen elkaar kunnen hooren, als zij elkaar roepen. Daarna begon de Landschildpad den wedloop. Het Hert zeide: „Loop maar zoo hard ge kunt, Schildpad, ik kom later wel!" De Landschildpad had al een heel eind afgelegd, toen het Hert pas begon te loopen. Het Hert kwam de Landschildpad vooruit. Het Hert zeide: „Ik ben je vooruit gekomen, Schildpad!" Toen zeide de Landschildpad, die zich vóór het Hert bevond: „Ik ben hier al, Hert! Ik ben je voorgekomen." Het Hert zeide: „De Landschildpad is ook knap en ik zeide van mezelven, dat ik vlug was in het loopen: mijn hals is lang

---

1) *Ballassi* (st. *ballasa*) wordt in de Toeratea-landen veel gebruikt in den zin van „het iemand moeielijk maken; maken, dat hij zich aftobt," b. v. *naballassiya' andjo ana-anaka* „dat kind tobt me af, maakt het me zwaar."

2) Dit verhaal is opgeschreven te Tanettea, dat even ten O. van de Tamanroya-rivier ligt. Balandangang is een gehucht, even ten W. van die rivier gelegen.

en mijn lichaam is ook lang." Daarna liep het Hert weer heel hard met al zijn kracht; het Hert liep zoo hard als de vogels vliegen.

Het Hert werd zeer moe van het loopen; het bleef stilstaan, roepende: „O! Schildpad, ik ben je vooruit gekomen." Toen zeide de Landschildpad, die zich vóór hem bevond, weer: „*Ik* ben al hier, heel ver ben ik je vooruit." Het Hert zeide: „Ge zult me mij laten doodloopen, Schildpad!" De Landschildpad zeide: „Wel, jij zelf wou maar om het hardst loopen; je zaagt, dat ik kort ben en langzaam van beweging, daarom stondt je me tegen en liept tegen me!" Het Hert zeide: „Ik zal doodgaan, Schildpad, van het loopen, als ik je niet voorbij kom." De Landschildpad zei: „Dat moet je zelf maar weten, of ge je dood wilt loopen." Toen zeide het Hert: „Ik zal er werkelijk van doodgaan, Schildpad! Ik zal niet meer kunnen rennen, ik ben moe van het loopen." De Landschildpad zeide: „Loop maar werkelijk totdat je dood bent, je had zoo'n groote verwachting om tegen me te loopen." Het Hert kon zich niet meer bewegen; het had honger en dorst van het loopen; het bekommerde zich niet om het eten of drinken. Toen zeide de Landschildpad: „Loop tot je dood bent, Hert, het is je eigen wil als je doodgaat!" Het Hert ging werkelijk dood door zijn loopen; zijn ziel was moe (verzwakt), het lag op den rug uitgestrekt op het veld. Toen zeide de Landschildpad: „Komt allemaal hier, mijn 1000 makkers, opdat wij met elkaar het Hert opeten". Daarna kwamen al zijn 1000 makkers om op het Hert te passen. Toen het stonk (rottende was), toen pas aten zij het Hert; zeven nachten en zeven dagen aten zij er te samen van, toen pas was het Hert op. Daarna zei de Landschildpad: „Laten wij nu elk wat anders gaan zoeken om te eten." Wat betreft het Hert, zijn beenderen waren er alleen nog maar, zijn vleesch was opgegeten door de Landschildpadden. Al de Landschildpadden gingen weg, om iets anders te zoeken, dat zij eten konden.

Aanteekeningen.

De speciaal Toeratea'sche woorden, die in dit verhaal voorkomen, met hun equivalenten in het Makassaarsch en het Hollandsch, volgen hieronder:

Toerat.	Makass.	Hollandsch.
boewa-boewa	matoe-matoe	nut
raoeng	leko	boomblad
kontoe-todjeng	kamma todjeng	waarheid, juist
sikoeraya	siyapaya	wanneer
lowe	djai, lompo	veel, zeer, groot
dakka	djappa	loopen, stappen
apatoenggoe	apakaramoela	beginnen, aanvangen
lere	bella	ver
konne	anrinni	hier
pare	tjipoeroe	honger
oerang	agang	makker, gezel
borongi (st. borong)	rama-rama	met velen iets doen, samenkomen
bono	bonara, botto	stinken, verrot.

---

2. I Poentoempang, I Poemmeyong siyagang i Poembala-balawo.

Nakana-mo Poentoempang: „Teya-ko aladjoe-doedoe, Poembala-balawo, pasitaba-tabai batenoe anganre *batara*, siyagang ase!" Nakana-mo i Poembala-balawo: „Eroka' tallassa nakoe nganre *batarana* toelinowa siyagang *parena*!" Nakana-mo i Poentoempang: „Nai-mako'ntoe, i Poemmeyong lanakarappoe oeloennoe, poenna noekanre batarana toelinowa siyagang asenna. Iya-ngaseng barang-baranna toelinowa noekatja-katjaki, noelala-lala: lipana, topena, ilalang ri bakoe-bakoena." Lebaki, nakana-mo i Poembala-balawo: „Lanaäpa' i Poemmeyong, kakaraëngkoe i Poemmeyong." Lebaki kanakananna i Poembala-balawo, nakana-mo: „Lampa-ngaseng-ko maë, nakikalaoe adji, asambayang ri kaäbaya, nakisoedjoe ri baitoellaya". Lebaki kalaoe-todjeng-mi Poembala-balawo raga

1000 djaina, adji, asambayang ri boetta Makka. Narapiki Djoema, battoe-todjeng-mi adji Poembala-balawo, aloeloeng-mi nai ri ballana i Poemmeyong, namange ngaseng-mo soedjoe ri Poemmeyong. Nanakana Poembala-balawo: Battoe-ma' adji ri boetta Makka, karaëng!" Nanakana-mo i Poemmeyong: „Badji-mi'ntoe; laboesoe-mi'-ntoe njawanoe; takoelleya-mako sangka-gaoe angatjakki apa-apanna toelinowa". Lebaki, amotere-mi Poembala-balawo. Nanakana-mo i Poentoempang: „Teya-ko tjapa-tjapa-ki i Poemmeyong, reko-rekoki gigina koepilangeri nai ri ballana." Nanakana-mo i Poembala-balawo: „Lanaäpa' i Poemmeyong, battoe-ma' somba aloeloeng nai ri ballana koe tanakatjakka iya." Nakana-mo-seng i Poentoempang: „Katoetoewi badjiki i Poemmeyong, reko-rekoki gigina, ero akarappoe ko oeloennoe, koepilangeri-mi nai ri ballana.

Lebaki, narapiki Djoema, aloeloeng-mi-seng balawowa mange ri ballana *Poentjammi* somba, letjeng-letjeng mi riyampina Poemmeyong. Lebaki, asere-ngaseng-tommi i Poemmeyong 100 djaina, tjangkoe-tjangkoedoeng ri ballana. Sisaboe-todong djaina Poembala-balawo letjeng-letjeng ri gampina. Nanakana-mo Poembala-balawo: „Tjini-mo'nne, Poentoempang, anabana karaëngkoe, koelalowang mange mange koe tanakanreya. Lebaki nidjalling-mo ri Poemmeyong, napada-pada-mo meyong sibilanganga djaina akalataki oeloenna Poembala-balawo sikitji-kitjiki-mi Poembala-balawo nikarapoe oeloenna ri Poemmeyong. Napatjida-mo i Poentoempang riyampina pakeboeka atjini-tjini: iya-memang-mi 'ntoe nakoepakatoetoe-ko allo allo, mingka noekananna: „Anaba-doedoe-mi karaëngkoe i Poemmeyong." Apa-mo'ndjokammaya, poenna nalaboesoe-ko nakanre naborongi." Lebaki, ero-mi nipilanjing-lanjingi ri Poemmeyong, nipilaboesi lanikanre balawo garaya sisaboe djaina; roewang kayoe-mami tanigappa nikanre, lari naoeng ri boettaya, la naoeng ri teresena boettaya adoekoe, sikayoe gana, sikayoe laki. Iyami'njdjo roengka kamma-kamma'nne nadjai pole anganre lamoeng-lamoeng. Iya-mi natoeli niïmang ri Poemmeyong nipilanjingi ero nikanre. Mangka nakana i Poemmeyong,

takikoelleya kipilanjingi poembala-balawo, tjarade-doedoe-i adoekoe naoeng ri teresena boettaya. Toeli nassoe-mi i Poemmeyong alleyang kamma-kamma'nne.

VERTALING.

2. De Pad, de Kat en de Muis.

De Pad zeide: „Wees niet al te verwend, Muis! eet op passende wijze (niet te veel) maïs en rijst". De Muis zeide: „Ik wil leven en eet de maïs en rijst van de menschen!" De Pad zeide: „Ga jij maar naar boven, de Kat zal je kop wel fijn kauwen, indien gij de maïs en de rijst van de menschen eet. Je zit met je vingers aan al de bezittingen der menschen; gij vernielt die ten eenenmale, hunne sarongs, hunne lijnwaden in hunne mandjes." Toen zeide de Muis: „Wat zou de Kat mij doen, want de Kat is mijn Vorst." Na deze woorden van de Muis, zeide hij (tot zijne makkers): „Komt allen hier, opdat wij naar het Westen ter bedevaart gaan, om te bidden in de Kaäba en ons neer te buigen in het huis van God." Toen gingen er werkelijk ongeveer 1000 muizen naar het Westen ter bedevaart, om te bidden te Mekka.

Toen het Vrijdag was, kwamen de muizen werkelijk van de bedevaart; zij kwamen met hoopen in het huis van de Kat; zij gingen zich allen neerbuigen voor de Kat. En de Muis zeide: „Ik kom van de bedevaart te Mekka, Vorst!" Toen zeide de Kat: „Dat is goed, nu is het met je gedaan, nu kunt ge niet meer van allerlei kwaad uitvoeren, met je vingers zittende aan al de bezittingen der menschen." Toen keerden de muizen terug. De Pad zeide: Schat de Kat niet gering: ik heb in haar huis geluisterd naar 't knarsen van haar tanden". Toen zeide de Muis: „Wat zou de Kat me doen? Ik ben met velen haar eer gaan bewijzen in haar huis en zij heeft me geen kwaad gedaan". Toen zeide de Pad weer: „Pas goed op met de Kat, zij knarst met haar tanden, willende je kop fijn kauwen, ik heb er naar geluisterd in haar huis".

Toen het Vrijdag was, kwamen de muizen weer bij hoopen in het huis van de Kat, om haar eer te bewijzen; zij sprongen rond in de nabijheid van de Kat. Nu waren alle katten ook vereenigd, 100 in getal, zij zaten in elkaar gedoken van verdriet. Ten getale van 1000 ook sprongen de muizen rond in hunne nabijheid. Toen zeide de Muis: „Zie nu, Pad, de geschiktheid van mijn Vorst, ik ga voortdurend voorbij en hij eet me niet op". Toen werden zij begluurd door de Kat en met hen allen tegelijk beten de honderd katten in de koppen der muizen. De muizen piepten door elkaar, daar hunne koppen fijn gekauwd werden door de katten. Toen verweet de Pad in de nabijheid van de deur toekijkende: „Dat is het nu, waarvoor ik je dagelijks voorzichtig deed zijn (waarschuwde), maar gij zeidet er van: mijn vorst de Kat is zeer geschikt. Wat is er nu zoo, indien zij met hen allen je schoon opeten?" Daarna zouden zij schoon opgemaakt zijn door de katten, de weerlooze muizen, 1000 in getal, zouden schoon opgegeten zijn; een tweetal slechts kregen zij niet te eten, zij liepen naar beneden om zich te verbergen in de spleten van den grond, een mannetje en een wijfje. Deze telen zich voort tegenwoordig en vele weer eten planten (gewassen). Daarom worden zij voortdurend bedreigd door de katten, zullende schoon opgegeten worden. Maar de Kat zei: „Wij kunnen de muizen niet schoon opeten, want zij zijn zeer bedreven in het in elkaar gedoken (verborgen) zitten in de spleten van den grond." De Kat is voortdurend nijdig, tot nu toe.

Aanteekeningen.

Toerat.	Makass.	Holl.
batara	biralle	maïs
pare	ase	rijst
tjammi	meyong	kat

Lebaki nidjalling-mo ri Poemmeyong. In mijn handschrift staat: *Lebaki nadjalling-mo ri poemmeyong*. „Daarna gluurden zij naar de katten", welke lezing mij evenwel minder juist voorkomt.

Z. O. CELEBES

SCHAAL 1:2 500 000

LEGENDA.

1. *Towoeti Meer*
2. *Boengkoe*
3. *Laa Lindoe (rivier)*
4. *Kalkgebergte*
5. *Laa Solo (rivier)*
6. *Konaweha (rivier)*
7. *Semboene (rivier*
8. *A. Opa (moeras)*
9. *Stroomversnellingen*
10. *Laa Loemboeti*
11. *Latomagebergte*
12. *Mekongkagebergte*
13. *To Maronene*

Enkele kantteekeningen op „Reise von der Mingkoka-Bai nach Kendari."

Hoofdstuk VI van „Reisen in Celebes", door Dr. P. en F. Sarasin, Dl. I Wiesbaden, 1905 [1]).

DOOR

F. TREFFERS.

1e Luit. der Inf., Wnd. Civ. Gezaghebber.

(*Met een kaartje*).

Niet anders dan om te getuigen van mijn oprechte belangstelling in de zoo moedig ondernomen reizen der heeren Sarasin, en geenszins om, gebruik makende van de zoo veel gemakkelijker wijze waarop ik kennis met Land en Volk heb kunnen maken, ook maar in het minst te kort te willen doen aan den wetenschappelijken roem der beide onvermoeide onderzoekers, wil ik hieronder in enkele woorden aangeven tot welke opmerkingen de lezing van boven aangehaalde reisbeschrijving mij aanleiding geeft.

Blz. 336. (Hier wordt medegedeeld, dat het strand der zee bij Kolakka, op de Z. helft van de O. kust der Bone-golf, snel afneemt, zoodat wellicht in een 20 jaar een zoom van 500 M. breedte door de zee verzwolgen zou kunnen worden).

Een bezoek aan Kolakka gebracht hebbende, viel het mij al dadelijk op, dat de aanwinst van de zee op het land in bijna 10 jaren niet in verhouding staat tot de veronderstelling in het boek uitgesproken. Zelfs meende ik een der dorre boomen op de foto nog te kunnen herkennen. Ik waag dan ook de veronderstelling (al wil ik direct voorop stellen, dat ik absoluut geen geologische kennis bezit), dat

---

1) Met aanteekeningen van Dr. N. Adriani.

de door de Schrijvers opgemerkte vermindering van land slechts een gevolg is van de verandering die de monding der Kolakka-rivier na iederen regentijd ondergaat. Kolakka ligt op koraalkalk-gesteente, dat geheel met modder is bedekt. In de kuilen en slooten is eb en vloed merkbaar. Door de samenwerking van golfslag en stroomrichting ontstaat aan de riviermonding een opeenhooping van aanslibsel, zóó hoog, dat er planten, zelfs boomen op kunnen groeien. De rivier en de golven samen brengen meer grond aan dan de golven alléén bij vloed of harden wind weer weghalen. Door zware bandjirs verlegt zich echter de stroomrichting, in enkele weken vaak 90 graden, waardoor het slib op een andere plaats gedeponeerd wordt en de zee dus ruimschoots gelegenheid heeft, haar oude spel van geven en nemen naar hartelust in de voor strandvegetatie en klapperboomen nadeelige richting voort te zetten.

Blz. 339. (Wordt opgegeven dat „zwaard" *pade*, en „hakmes" *tadoe* heet in de taal van Mekongka).

Achter Schwert leze men *tawoe* en achter Haumesser *pade*.

Blz. 343. („Nach dem Vorhandensein von Pfeil und Bogen fragend, hörten wir, sie seien nicht mehr in Gebrauch; man kannte aber das Gerät von früher und nannte es Opidi").

Pijl en boog zijn in het geheele land, evenals het blaasroer, alleen nog bij herinnering bekend.

Blz. 345. (Van het *Mowewe*-dal wordt hier gezegd dat het, door zijne volkomene vlakheid, bewees de bodem van een vroeger meer te zijn).

Een deel van het Mowewe-dal bestaat nog uit moeras.

Blz. 349. („Es wurde uns gesagt, der Simbune fliesse zum Opa-See. Wenn dies richtig sein sollte, so wäre der Tinondo-Rücken als Wasserscheide zwischen den beiden Meeren anzuschen").

De Simboene stroomt naar het A Opa moeras.

Blz. 354. (Beschrijving van het graf van een aanzienlijke: een terras, daarop een rechthoekige heining van planken, van binnen geheel opgevuld met roode klei; het geheel met

een groot dak overbouwd; daarop eene opene houten kist, waarnevens grafgeschenken. Vermoed wordt, dat in de aangestampte klei, binnen de planken schutting, het lijk begraven lag).

De lijken worden in grafkuilen begraven. Naar gelang van de afkomst van den overledene wordt aan de ophooging meer, of minder zorg besteed. Vaak worden hiervoor rolsteenen uit de rivieren gebruikt. Bij Kolakka zag ik een oud graf in den vorm van een prauw. Om de graven worden meestal klappers en andere vruchtboomen geplant, zoo zelfs, dat men in de verte klappers ziende en er op af gaande, meer kans heeft bij een begraafplaats te komen, dan bij een huis.

Blz. 357. („Die muldenartige Fläche zwischen den beiden Gebirgssystemen ist zweifellos die südliche Fortsetzung der ganzähnlichen Fläche, welche wir im Norden der Halbinsel durchschritten hatten, als wir vom Matanna-See durch Tomori zur Bai gleichen Namens zogen”).

De „tobbevormige' vlakte, die te Lamboeja werd opgemerkt, wordt van de vlakte O. van het Matana-meer gescheiden door een zeer hoog en uitgestrekt bergland. Steekt men van Lasolo naar het Zuiden het gebergte over, dan klimt men den geheelen dag, om den ganschen volgenden dag te dalen. De Konawe-vlakte is duidelijk een meer of moeras geweest. De eenige doorgangsopening ligt iets boven Poehara, waar nu nog de rivier met veel moeite door het gebergte breekt, onder het vormen van sterke stroomversnellingen. Midden tusschen de beide rivieren in de Konawe-vlakte loopt een lagere rug, die slechts op enkele plaatsen boven den ouden meerbodem uitsteekt.

Blz. 358. („Es besteht ein Kontrakt mit dem bei Kendari sitzenden Anakéa oder Sáosáo von Laiwói. Allein tatsächlich ist Laiwói nur einer von den vielen Distrikten in welche Konawe zerfällt, und sein Fürst ohne jeden Einfluss im Inneren; darum hatte er auch den an ihm

ergangenen Befehl uns an der Grenze des Machteinflusses von Luwu abzuholen, mit dem besten Willen nicht ausführen können").

Sao-Sao was hoofd van het gebied om de Kendari-baai. Zijn grootvader was een Boeginees, die met de dochter van het hoofd van Arona Maeto huwde (± 1850). Hij had met eenigen goeden wil en wat meer energie zeer goed voor geleide kunnen zorgen.

(„Die Eingeborenen von Konawe nennen sich, wie sie sagten, Tokéa; für „nein" gebrauchen sie das Wort „tambóki", was von dem benachbarten „konjo" der Tomekonka recht verschieden klingt").

Laiwooi = lai iwoi = er is water = de naam van het brongebied der Konawe-rivier. Konawe beteekent ook rivier. De naam Laiwooi is overgegaan op het geheele stroomgebied. In Laiwooi ligt Andolaki, de bakermat der bewoners van het stroomgebied der Konawe. Zij noemen zich dan ook To Lalaki en gebruiken nooit het woord To Kea. *Kea* beteekent in de taal der Badjo's „vriend" (*bea* in de taal der Tolalaki). De Badjo's zijn een visschersvolk, verspreid langs de kusten van Celebes. Velen van hen dreven handel met de inboorlingen en noemden hen dus om begrijpelijke redenen vriend (*kea*).

Wat betreft het woordje „neen" nog het volgende:

Kio (Mekongka) = neen.

kio nio = *kionjo* = *konjo* = er is niet.

Kioki (To Lalaki) = neen.

tamboki = er is niet.

Voor „neen" wordt naast *kioki* en *kio* vaak (vooral in het gebied Z van Lamboeja en Rate-rate) *ta* gebruikt, voor *tamboki* en *konjo* of *kioki-no-la* vaak *tala*.

Fig. 113. („Das nebenstehende Bild gibt nach Photographie einen dem höheren Typus angehörigen Tokéa-Krieger mit Lanze, Schwert und Panzerjacke wieder").

Stelt geen krijgsman voor. De lans is geen vechtlans en

de man heeft geen klewang, doch een kapmes in de hand.

De To Mekongka en de To Lalaki hebben geheel gelijke wapenen. Hun lansen zijn alle werplansen; om te steken zijn ze te bang. Als regel gebruiken ze hun tweehandige (overigens onhandige) scherm-klewang enkel om reeds door lansworpen gevallenen af te maken en dooden of slapenden te onthoofden.

Blz. 371. („Kopfjagd komme noch ab und zu vor, so bei der Ernte und dann beim Tode der Häuptlinge").

Sneltochten werden niet speciaal na den oogst gehouden, doch meer om bij ziekten (malaria) de geesten tevreden te stellen, ook wel bij een huwelijk, een sterfgeval, of het bouwen van een groot huis. Het offeren voor en na den oogst bestaat in het slachten van een kip (ongeveer 80 jaar geleden slachtte men een hond).

Blz. 372. („An einem Bache, Watuwátu, bemerkten wir einen groszen Steinhaufen, auf den jeder Vorübergehende einen weiteren Stein warf").

Watoewatoe. Ik vroeg een der hoofden waarom door voorbijgangers altijd een steen op den bestaanden hoop werd geworpen. Hij zeide, dat zijn grootmoeder hem dit geleerd had. Anders zouden de geesten hem op een dwaalspoor brengen. Een dergelijk gebruik komt meer voor, o. a. bij de Badjo's als zij zekeren scherpen kaap Tandjong Pemali voorbij varen. Dan werpen zij een stuk hout op hun Lorelei-rots, anders zouden „Schiffer und Kahn" vergaan. In het Latoma-gebergte passeert men ergens een zeer smal en gevaarlijk bergpad. Hier wordt ook steeds een steen op den bestaanden hoop geworpen, om ongelukken te voorkomen.

Blz. 373. („Wir erfuhren nun in der Tat, dasz wir hier im Lande der Tololáki oder Toláki seien").

Zooals gezegd, noemt de geheele bevolking zich To Lalaki (Ingami To Lalaki = wij To Lalaki).

Blz. 374. („Die Tololaki stammen weit von Norden her, aus dem Gebiet des Matanna-See's, von einem Orte mit Namen Andolaki").

Herhaaldelijk is sprake van het Matana-meer, ook op blz. 340 en 360. Ik veronderstel dat de reizigers zelf wel het gemis aan een goeden tolk gevoeld zullen hebben. Voor Matana zal men wel Latoma moeten nemen. In Latoma woonden vele smeden en W. van Latoma ligt Andolaki. De z.g. anakia van Laloemera was denkelijk in een spraaklustige, vroolijke stemming. Hij moge misschien moedig in zijn eigen gebied geweest zijn, van een bijzondere krijgerskaste met voorvechters is geen sprake, al ware het alleen maar omdat de To Lalaki niet vechten, ook al kennen zij een dans met schild en klewang. Hun sneltochten waren steeds laffe ondernemingen, waarbij kans op gevaar nagenoeg geheel uitgesloten was. Wel schijnt er iets te bestaan als de „per" bij de Papoea's en kan men licht iemand anders er toe brengen tegen een belooning een moord (vroeger sneltocht) te verrichten, waar de belanghebbende zelf bang voor is. Doch de uitvoering geschiedt dan nog op laffe wijze. Hoewel vóór onze komst natuurlijk ook bloedwraak bestond, komt deze nu niet meer voor. Men is blij, dat het nu met goed fatsoen niet meer „behoeft".

Het gebruik om de hersenen in uit padi gebrouwen sterken drank te mengen, moet wel degelijk voorgekomen zijn.

Dobbelen en hanen-vechten zijn den To Lalaki ook bekend. Hun eigenschappen doen mij altijd denken aan de geschiedenislesjes omtrent onze hooggeroemde Germanen, die ook dobbelden, en ook zelf gebrouwen bier dronken uit de schedels hunner verslagen vijanden.

Ik voeg hierbij eene kleine schetskaart op grooter schaal dan de overzichtskaart in deel I. Het gebergte bestaat uit een drietal hooge ketens, ZO/NW gericht en ietwat dwars door het schiereiland heen loopend.

Door het bovenstaande meen ik slechts medegewerkt te hebben tot verhooging van de waarde van het boek, welke „vor allem darin liegt, dasz eben die merkwürdigen Kulturen, die die Verfasser noch in Wort und Bild haben festhalten dürfen, bis in kurzer Zeit für immer vom Erdboden verschwunden sein werden". (Voorrede van Dl. I, bl. VII).

Kendari, Juni 1912.

Drie verhalen afkomstig van de To Lalaki.

DOOR

F. TREFFERS.

I.

Waarom de karbouw een paar tanden mist.

Op zekeren dag ontmoette een man, die juist een boschhaan gevangen had, een groote slang. De slang wilde den man niet doorlaten en daagde hem uit om te vechten, opdat zij weten zouden, wie de meester van het bosch was. De man was echter bang voor de slang en verzon een list. Hij gaf voor nog niet gegeten te hebben en wilde dit nu eerst doen. De slang vond het goed, doch wilde ook wat hebben. Dit was juist de bedoeling van den man, die zijn haan aan de slang gaf. Toen deze echter gegeten had, viel zij in slaap. Nu sneed de man vlug twee gevorkte boomtakken af en stak deze voor en achter de verdikking van het lichaam der slang, waar de haan zat, in den grond. Toen maakte hij de slang wakker, die nu echter vóór- noch achteruit kon, zoodat de man haar gemakkelijk kon afmaken.

Een karbouw, die het voorgevallene gezien had, begon zoo luid te lachen om de list van den man, dat zijn kaak tegen een boomtak stootte, waardoor een paar tanden uitvielen, die hij nu nog altijd missen moet.

II.

Wie zou er nu met een aap willen trouwen!

Eene oude vrouw woonde alleen in een hutje in haar maïsveld. Op zekeren dag kwam een groote aap binnen, die zeide bij haar te willen inwonen. De vrouw, die weinig op het bezoek gesteld was, doch tevens bang was voor den

aap, wees hem erop, dat zij zoo weinig maïs had, bij lange niet genoeg voor hen tweeën. „Wees maar niet bang," zei de aap „ik zal wel zorgen, dat er niets te kort komt." De aap bleef geruimen tijd bij de oude vrouw wonen, en hoeveel maïs hij ook van den akker haalde, nooit was er gebrek en telkens groeide er weer nieuwe maïs op het veld.

Op zekeren dag zei de aap: „Ik zou willen trouwen". „Dan moet je maar weer het bosch in gaan", zeide de oude vrouw, die hem niet goed begreep. „Neen" zeide de aap, „ik wil met eene vrouw uit deze streek trouwen." De oude vrouw moest er om lachen: „Wie zou er nu met een aap willen trouwen!" Doch de aap bleef op zijn stuk staan en ten einde raad ging de oude vrouw naar den radja en maakte het plan van den aap bekend. „Wie zou er nu met een aap willen trouwen!" zeide de radja. Op aandringen van den aap maakte hij echter diens verlangen bekend, doch alle meisjes zeiden: „Wie zou er nu met een aap willen trouwen!" Ten laatste zeide de radja: „Ik heb zeven dochters, vraag maar wie er met den aap wil trouwen". De zes oudsten zeiden: „Wie zou er nu met een aap willen trouwen". Doch de zevende, die erg met ichthyosis behebt was, zeide: „Het is goed, ik ben zoo leelijk, dat toch geen enkele man mij hebben wil, ik zal wel met den aap trouwen."

Zoo werd dan besloten, dat de jongste dochter van den radja met den aap zou trouwen, en naar behooren werd dan ook voor het jonge paar een klamboe opgehangen. Des avonds legde de aap zich echter onmidellijk te slapen neer. De jonge vrouw was hierover zeer bedroefd, doch de aap zeide: „Wacht maar tot morgen," waarop ook zij in slaap viel. Den volgenden morgen vroeg stond de aap op en daalde de trap af om te gaan baden in de rivier. Nu viel echter zijn apenhuid af, en keerde hij terug als een schoone jonge man, die sierlijk gekleed was en vele gouden sieraden droeg. Toen hij weer in huis bij zijn schoonvader kwam, kon hij zich haast niet bewegen, zoo dicht drongen nu

de andere dochters van den radja tegen hem aan, waarop hij zeide: „Nu willen zij wel met den aap trouwen!"

Het hierboven gegeven verhaal No. II is zeer verbreid in Indonesië. In Bare'e-tekst is het te vinden op blz. 45-50 van het „Leesboek in de Bare'e-taal", uitgave van 1909 (Landsdrukkerij, Batavia). Eene vertaling is te vinden in Deel LII van dit Tijdschrift, bl. 225—232; op de laatstgenoemde bladzijde vindt men ook eene opgave van de parallellen die van dit verhaal reeds zijn bekend geworden. (N. Adriani).

III.
Waarom zoovele To Lalaki met ichthyosis behebt zijn.

Een zeker hoofd had een jonge en zeer schoone dochter. Zij was zoo schoon, dat haar ouders niet wilden, dat zij door mannen gezien zou worden, daar zij nog zoo jong was. Zij werd dan ook streng bewaakt en mocht slechts ééns per jaar in de rivier gaan baden en dan nog met sterk geleide en onder vele voorzorgen tegen bespieders.

Eens op een dag, dat het weer tijd was om te gaan baden, zag zij in het water een djeroeq drijven, welke zij greep en onder het baden opat. Na eenige maanden zag men, dat zij zwanger was. Iedereen stond hierover verwonderd en hare ouders vroegen aan de bewaaksters wat er voorgevallen was. Dezen verklaarden echter allen, dat er niets gebeurd was. Toen zij de laatste maal was gaan baden, had zij een djeroeq gegeten, doch er was niemand in de buurt geweest. En van die djeroeq zou het toch niet gekomen zijn! Daar de ouders er ook niets van begrepen, besloten zij maar af te wachten en haar nog strenger te doen bewaken.

Toen de dag van hare bevalling gekomen was, beviel zij van een jongen krokodil. Eerst wilde men het dier dooden, doch de moeder verzette zich er tegen en de krokodil werd

als kind in huis opgenomen. Hij werd groot en bleef bij de menschen in huis, doch eenmaal oud geworden, werd hij ziek en stierf.

Men durfde den krokodil niet in de rivier werpen, men was trouwens langzamerhand ook te zeer aan hem gehecht geraakt om hem zoo maar weg te gooien in de rivier. Men besloot toen hem maar in het huis op te hangen achter de stookplaats, waar hij geheel uitdroogde.

Langen tijd daarna, toen het hoofd en zijn dochter al overleden waren, kwam iemand uit eene andere streek in het huis wonen. De krokodil achter de stookplaats hinderde hem. Er was niets meer van over dan een geheel verschrompeld vel. De man nam het weg en wilde het naar buiten brengen, naar de rivier. Doch onderweg viel de huid geheel uit elkaar. De beide grootste stukken werden het aandeel van de slang en de hagedis, de rest echter viel in kleine stukjes uiteen, welke door den wind overal verspreid werden. Ze liggen nu nog overal op den weg en wie op zoo'n stukje trapt, krijgt stellig schubziekte (ichthyosis).

KENDARI, Juni 1912.

OPSTELLEN

OVER

MINANG KABAU

DOOR

L. C. WESTENENK.

(*Met een kaartje*).

Alvorens de resultaten bekend zijn van het lezen door Prof. Kern van de reeds bekende doch nu goed afgedrukte inscriptie's van Tanah Datar, en van de in den laatsten tijd aldaar en in de Boven Batang Hari gevondene en eveneens afgedrukte en gefotografeerde steen-opschriften uit den Hindoe-tijd, zoude het geen zin hebben de door mij verzamelde gegevens omtrent de oudere geschiedenis van Minang Kabau in één geheel samen te vatten.

Te wachten op die resultaten komt mij evenmin gewenscht voor, omdat misschien nog geruime tijd verstrijkt, vóórdat zij openbaar zullen worden gemaakt.

Het is daarom, dat ik besloten heb, reeds nu de genoemde verzamelde gegevens vast te leggen.

I.

Koemanih en Soempoe Koedoeih, en de „radjo nan tigo Sélo."

Maharadjo di Radjo, een zoon van Soetan Dzoelkarnaini, Alexander den Groote, voer met de zijnen de *Koeantan* op, en zoo kwam men aan een punt, waar een groote, troebele rivier in de heldere Koeantan (eigenlijk Oembilin) stroomde.

OPSTELLEN

OVER

MINANG KABAU

DOOR

L. C. WESTENENK.

(*Met een kaartje*).

Alvorens de resultaten bekend zijn van het lezen door Prof. Kern van de reeds bekende doch nu goed afgedrukte inscriptie's van Tanah Datar, en van de in den laatsten tijd aldaar en in de Boven Batang Hari gevondene en eveneens afgedrukte en gefotografeerde steen-opschriften uit den Hindoe-tijd, zoude het geen zin hebben de door mij verzamelde gegevens omtrent de oudere geschiedenis van Minang Kabau in één geheel samen te vatten.

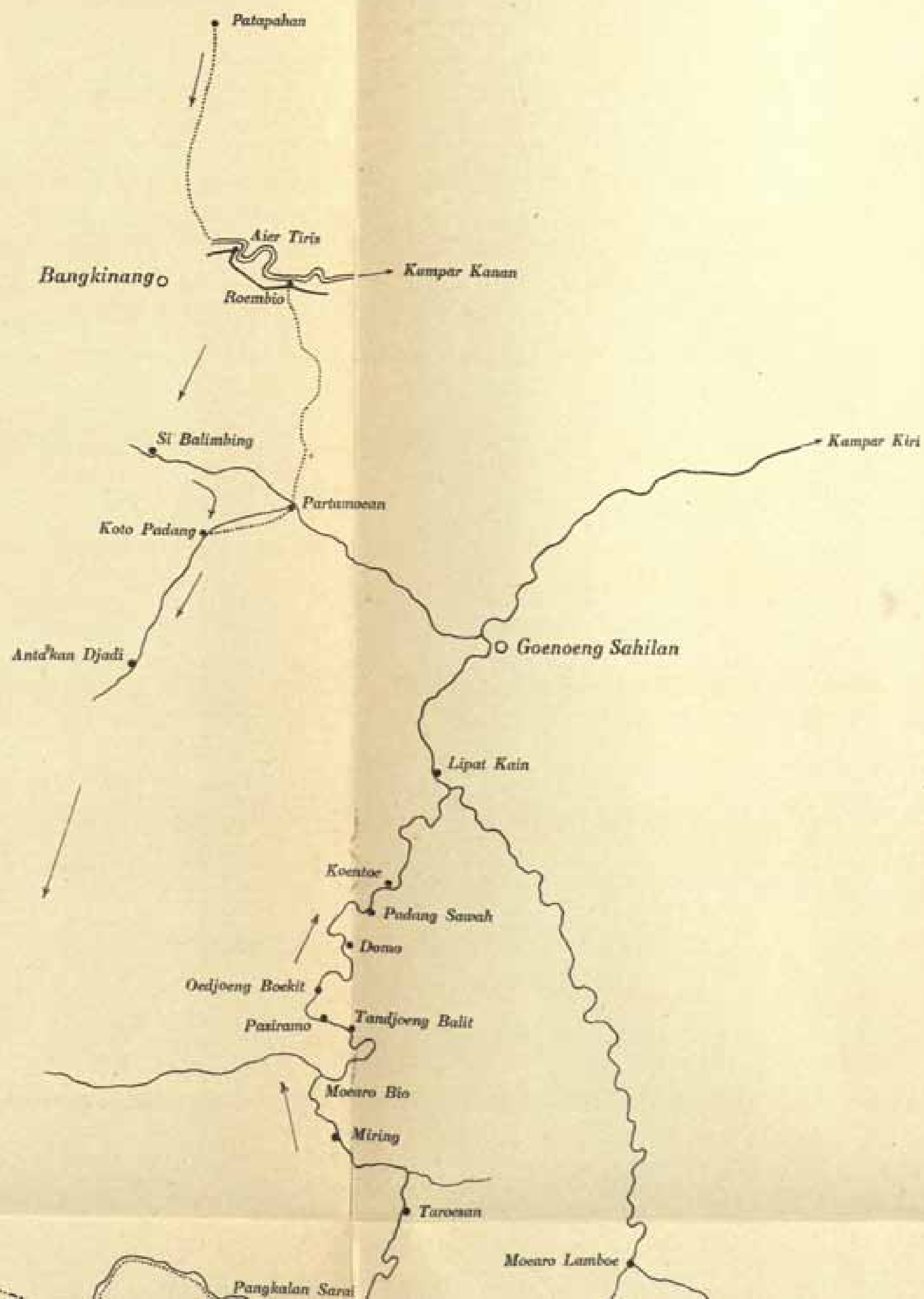
Te wachten op die resultaten komt mij evenmin gewenscht voor, omdat misschien nog geruime tijd verstrijkt, vóórdat zij openbaar zullen worden gemaakt.

Het is daarom, dat ik besloten heb, reeds nu de genoemde verzamelde gegevens vast te leggen.

I.

Koemanih en Soempoe Koedoeih, en de „radjo nan tigo Sélo."

Maharadjo di Radjo, een zoon van Soetan Dzoelkarnaini, Alexander den Groote, voer met de zijnen de *Koeantan* op, en zoo kwam men aan een punt, waar een groote, troebele rivier in de heldere Koeantan (eigenlijk Oembilin) stroomde.

Patapahan
Aier Tiris
Kampar Kanan
Bangkinang
Roembio
Si Balimbing
Kampar Kiri
Partamoean
Koto Padang
Goenoeng Sahilan
Antarkan Djadi
Lipat Kain
Koentoe
Padang Sawah
Domo
Oedjoeng Boekit
Pasiramo
Tandjoeng Balit
Moeara Bio
Miring
Taroesan
Moeara Lamboe
Pangkalan Sarai

Die troebele rivier was de Si Namar [1]) maar heette toen nog Soengei Karoeăh (= troebele rivier)

Tjati bilang pandai gaf den raad deze troebele rivier op te varen en naar geschikten grond voor een nederzetting te zoeken; hiertoe moest men de aarde wegen; was die even zwaar als een steen van gelijken omvang, dan was de grond geschikt.

Te Poelau Taradjoe [2]) werd de eerste proef genomen, „di kati batoe djo tanah", maar de grond was hier te licht.

Eerst verderop werd goede grond gevonden, te Ranah Iboeăng, in de buurt van de toen reeds bestaande nagari's Koemanih en Aoeă (Aoer), bij Koto Katji^2, en daar werd een woning gebouwd; de plaats heet. . . . . . . „biaro" [3]).

Er werd een *balai djanggo* en een *balai goerah* gebouwd, en het hoofd van den reus Katimono, verslagen in een land tusschen Palèmbang en Djambi gelegen, werd tot *Batoe djanggi* [4]).

De vorst had uit de landen aan zee (liefst van den Si Goentang^2 Mahamiroe!) een krokodillenei meegenomen; dit werd in een kleine tabè^2 gelegd en al spoedig brak zich een krokodilletje uit het ei; het beest werd daarna naar de rivier overgebracht, en hij werd grooter en grooter.

1) Velen zeggen, dat de Koeantan vroeger Soengai Karoeh heette, immers:

„Boekan Koeantan ba^2 kini
„Soengai Karoegh dahoeloenjo
„Ilié dangan raki^2 koelin".

2) *taradjoe* = touw of ketting waaraan de weegschaal hangt.

3) Vgl. wat over „biaro" gezegd wordt in het opstel over Tg. Soengajang.

De overlevering, die hier wordt weergegeven, wijst op een vroegeren tocht van Hindoe's, die op die plek een biaro bouwden; toont zelfs aan, dat deze weg een der voornaamste toegangswegen tot de bovenlanden was, wat ook wèl voor de hand ligt; men had immers toen geen behoorlijke landpaden.

4) Een weinig bovenstrooms van Biaro ligt de Batoe djanggi, onder een boom, in den grond.

Men zag niet in, welk gevaar die krokodil opleverde.

Op zekeren dag werd het kind van den vorst door den boeajo verzwolgen.

Alles in rep en roer! de *taboeăh larangan* werd geslagen.

Tjati Bilang Pandai zocht nu vlug een klapper door eekhorens opengeknaagd (*karambiĕ dĕ² toepai*), stopte de holte vol vuur en liet de klapper de rivier afdrijven.

De krokodil hapte het ding op en verbrandde zich deerlijk, zoodat men hem spoedig vangen kon; het kind was echter al dood, zoodat men het op de plaats begraven moest.

Nu werden alle krokodillen bezworen: geen enkele mocht meer deze plaats in de rivier voorbij; en de ouderen van dagen weten zich dan ook goed te herinneren, dat de krokodillen hier niet voorbij durfden te zwemmen, maar bij Gantiĕng aan wal gingen om over land weer de rivier bij Loeboeă² Boengo te bereiken (*manoetoeih mandarĕ² ka Loeboeă² Boengo*), uit vrees voor de bezwering van den vorst, *karano soempah soetan.*

Tot zoover een vrij bekend verhaal, uit een „tambo" met Moslimschen tint.

Maar bij nadere ondervragingen te Koemanih en in de buurt bleken nog andere overleveringen te bestaan, die eenig meer vertrouwen verdienen.

Maharadjo di Radjo, zoon van Soeri di Radjo, Hindoeschen Vorst van Minang Kabau, nog niet voor goed gevestigd in dit land, (*manapè² baroe* [1]), besloot een reis te maken naar Indagiri (Indragiri).

Te Soengai Amèh, iets boven het tegenwoordige Soeroeaso, ging hij aan boord; de Sélo was toen daar nog voor prauwen bevaarbaar.

Van Indragiri terugkomende voer hij de Soengai Karoeăh op en bouwde een huis; dat huis heette *biaro.*

De krokodil werd grooter en grooter.

---

1) manapè² = op iets afgaan, als doel hebben.

Maar de vorstelijke familie was ondertusschen een kind rijk geworden en men begreep, dat het veiliger was in de rivier een omheinde badplaats te maken voor dat kind.

De Vorst herinnerde zich dat bij *Boeki² Batoe Patah*, een der nederzettingen van de vorstelijke familie, aan den Westvoet van den Goenoeăng Bonsoe, bij het tegenwoordige Pagar Roejoeăng, forsche iboel's [1]) stonden en liet zich van daar *roejoeng*'s halen om in de rivier een *pagar* te bouwen voor de badplaats van zijn kind.

Zoo ontstond de *pagar roejoeng*, en daarnaar werd deze zetel van den Vorst Pagar Roejoeăng genoemd, terwijl de plek waar de roejoeng was gehaald *Pangka Roejoeăng* werd genoemd, — daar bleef immers de pangka, de stam, staan.

Eerst later, toen de vorstelijke familie voor goed Koemanih verlaten had en zich bij Bt Batoe Patah vestigde, werd de naam Pagar Roejoeng daarheen overgebracht [2]).

---

1) De *iboeă* (iboel) is een wilde hoog opgaande palm, zonder dorens; gespleten palmhout heet *roejoeăng*; ook wordt *tarèh djoea* (hart van den djoear) wel zoo genoemd. Velen beweren dan ook, dat de roejoeng van de pagar *tarèh djoea* was.

2) Pagar Roejoeng lag dus vroeger bij Koemanih. En het lag er in 1684 nog.

Immers was het die plaats, die door THOMAS DIAS, den Portugeeschen gezant van den Hollandschen Gouverneur en Raad te Malaka, bezocht werd om den „Sultan Siry Pada Moeda, Coningh van Paggar Oejom" te ontmoeten (Daghregister 1684).

Dr. F. de Haan loste bijna het raadsel op in zijn zeer belangrijk artikel „Naar Midden Sumatra in 1684" (Tijdschr. I. T. L. en V. deel XXXIX blz. 327.), toen hij Boeo noemde als zetel van den vorst. Zijne opvatting over „Nugam" kan ik deelen; inderdaad zal wel *Ngoengoen* bedoeld zijn.

Men ga op de „Schetskaart van het stroomgebied der Indragiri-rivier, 1 : 500.000" na, welken ontzaglijken omweg men den Portugees heeft laten afwandelen door den terugweg te nemen de Oembilin of tot Si Loekah en vandaar langs het toen reeds bestaande pad via Manganti en Soempai naar Oenggan (verder over den Parkantian Mandi Angin en den Parhantian Tanam naar Aier Tanang).

Niet dus Raffles in 1818, doch Thomas Dias in 1684 was de eerste Europeaan, die de bovenlanden bezocht.

Van de omheining van roejoeng in de Si Namar kon men 20 jaar geleden nog duidelijk de sporen zien; daarna heeft de rivier zich eenigszins verlegd en is de plek verzand. De plaats in de rivier ligt ter hoogte van den Batoe Djanggè, een weinig boven Biaro.

Toen de radja-familie zich bij Koemanih vestigde, had, volgens de overlevering, de oorspronkelijke bevolking reeds vier soekoehoofden, nl. *Nië=* [1]) *Papatih nan Sabatang* [2]) van de soekoe Tjaniago, *Ninië= Patamanggoengan* of *Katòmanggoengan* [plaatselijke uitspraak] van Malajoe, *Radjo Mangawal* van Piliang, *Nië= Padoeko* van Patapang.

Deze volkshoofden hadden hunne ladangs bij de tegenwoordige *Pintjoeran Toedjoeăh*, die toen nog niet elk een naam hadden als later [zie beneden].

Op een goeden dag werden hunne ladangs bezocht door een dozijn doebalangs van den vorst, die er allerlei groenten uit haalden.

Papatih nan Sabatang zag hen en verjoeg hen met een krachtig „hish!!" [3]), waarop de doebalangs, door een ongeloofiijken schrik bevangen, wegliepen, in ééne door tot Pajo Si Aroeă=, zich bevuilende van angst.

Toen zij zich bij den vorst beklaagden, riep deze uit: „di mano oerang gadang pado dèn!?" (waar zijn menschen, machtiger dan ik?) en begaf zich dadelijk op weg, naar Pintjoeran Toedjoeăh.

„Toeă=! Toeă= [4])" riep de radjo; „dèn tapoeă=!" (ik zal je op je gezicht slaan) rijmde Papatih nan Sabatang terug.

„Pa=! pa=!" zei de radjo, hem vader noemende; „balapa=" (op je hoofd!) rijmde deze weer terug.

„Nië=, niĕ= [5])!" riep nu de vorst nederig, — Papatih moest

---

1) Van ninië= = grootvader, voorvader langs de vrouwelijke lijn.

2) Naar verhaald wordt zouden deze oudsten „waris" zijn van de bekende groote voorvaderen van gelijken titel.

3) Zoo doen heet: *maoeri=*.

4) Datoeă=, de gewone betiteling van volkshoofden.

5) Ninië=, grootvader.

nu zwichten, en zeide „naiĕ= lah", kom maar boven! maar hij kon niet nalaten nog even te trachten den radjo te plagen; toen deze boven kwam, dekte Papatih een witte kip met een parioeă= dicht, en vroeg den radjo: „wat voor kleur heeft de kip die hier onder zit, poetiĕh, hitam?"

„Patiĕ=" zei de radjo, en waarlijk, de kip was zwart gespikkeld, (door *kara=* of roet?) en daarom dragen tot nu toe de panghoeloe's zwarte *badjoe gadang* met een wit onderjasje.

Zóó was de eerste aanraking tusschen den radjo en de Minang Kabauers van Koemanih; het is al lang geleden, zeggen de verhalers, in den tijd van:

adat mananti
sara= mandaki,

toen de adat afwachtte en de godsdienst op kwam zetten, in den tijd waarvan de vrome Minang Kabauer spottend zegt:

„*Kaloeăng ampĕ= saămèh*
„*mantji= tigo sakoepang*",

toen men kalong's kocht (om ze te eten) vier voor ƒ 1.20, à ƒ 1.40, en muizen één koepang (ƒ 0.30 à ƒ 0.50) de drie.

Met opzet heb ik hier het verhaal uitgebreid teruggegeven, om aan te toonen, dat de radjo geheel stond buiten het volk, en dat men te Koemanih al zéér weinig vereering over had voor de vorstelijke personen.

Nu nog zijn de volkshoofden van Koemanih er trotsch op, dat de vorsten van Minang Kabau altijd *ninié=* tegen hen zijn blijven zeggen, en dat zij *geen sambah maakten* voor den radjo van Pagar Roejoeng; dit zijn natuurlijk *feiten* die hun beteekenis hebben.

Het was in die tijden, dat aan den overkant van de Si Namar, *de Koebang tigo baririé=* ontstond.

Daar, ten Z. O. van Aoer, op de vlakte met het zeldzaam mooie gras dat het geheel een groot gazon doet zijn, sprak

een soort van hooger college onder drie reuschtige koebang- [1]), boomen recht, waarnaar deze graszaal nog altijd Koebang Tigo Baririe= [2]) heet. Niet ver er vandaan heeft men ook uit die tijden, een merkwaardige, alleenstaande bamboestoel op een vlakke rotsplaat, de *aoeä Doeatoe* [3]); onder die rotsplaat [batoe hampar] leefde vroeger Binoeang, de beroemde mystieke buffel met de gouden hoorns, [4]) vóór hij ontsnapte.

En nu nog staat de bamboe in verband met karbouwen; immers zal een aanvallende karbouw dadelijk wijken indien ge hem met een stokje van deze aoer slaat, maar hij zal er mager van worden, en ziek!

Dan heeft men iets verder, in een ravijn, de bekende *Pintjoeran Toedjoeäh* [5]), een bron, waaraan zeven uitlaten (bamboe's) zijn gemaakt, die de volgende namen dragen:

1. Angkoe Ampè= Pakih Soetan,
2. Dt Siradjo Mangkoeto Alam,
3. Dt Katoemanggoengan,
4. Dt Papatih Sabatang,
5. Chatib Mohammad,
6. Dt Magè= Kjahi
7. Dt Bagindo Madjo Lélo

Men ziet 't aan 1 en 5, die namen zijn uit den tijd nà de invoering van den Islam.

Behalve den *batoe palimauan* [6]) van den radjo ibadat, heeft men hier dan ook nog drie andere *batoe palimauan* en iets boven de bron: de *batoe païslamau* van Sjech Ibrahi en een steen bij besnijdenissen gebruikt.

Die *batoe païslaman* was de steen, waarop Sjech Ibrahi zat, en waar hij alle menschen, die zich baden gingen bij

1) Ficus annulata Bl.

2) De drie koebangs op één rij.

3) Of Aoeä Déwato, de geestesbamboe.

4) Vgl. vooral Tjindoer Mato, Verh. B. G. XLV, blz. 6.

5) „de Zeven Waterstralen".

6) De steen waarop de radjo ibadat met citroen werd gereinigd, *balimau*, vóór zijne verheffing.

de zeven waterstralen, trachtte te bekeeren door hen de geloofsbelijdenis te doen nazeggen.

Het was in den tijd, dat de Radjo Ibadat zou in het leven geroepen worden.

Sjech Brahi (of Ibrahi), een geboren Minang Kabauer, had op Java zich bekwaamd in den nieuwen godsdienst en kwam den Islam, via Tikoe en Pariaman, brengen in deze landen.

Eerst ging hij naar Soengai Tarò² wat daarom *daroesalam* zoude heeten; daarna vestigde hij zich te *Aoeã Sarian* (Sarió, Sariò), waar de batang Si Rio in de Si Namar valt. En vandaar uit bracht hij den Islam in Koemanih, maar ook in Talawi, Padang Si Boesoeã², dē 13 en 9 Koto enz. en keerde daarna naar Koemanih terug. Toen richtte hij zich naar Soempoe, maar ondervond daar heftigen tegenstand van eenige volkshoofden: *Si Lélo Poejoeãh Bariang*, *Radjo Koetoe* en *Radjo* of *Niniē² Charéo* [1]); de twee laatstgenoemden namen echter na eenigen tijd den Islam aan, maar Poejoeãh Bariang bleef zich verzetten; toen kwam *Radjo Gagah*, een kleinzoon van den grooten Papatih van Sabatang van Koemanih naar Soempoe en reeds na de enkele vraag: „*Sia nan ta² soeko di islam toean Sjèch?*" onderwierp zich ook Poejoeãh Bariang, zoodat *Soempoe Koedoeih* [2]) geheel islamietisch was en al spoedig van deze streek kon gezegd worden: *Soempoe Koedoeih Makah darē²; Aiēnjo djaniēh, kasiē²njo poetiēh; Ikannjo djina²; Radjonjo adiē panghoeloenja paréso*, Soempoe Koedoeih is het Mekah van de bovenlanden. 't Water is er helder, het zand wit, de visschen mak; de vorst is rechtvaardig, de panghoeloe's waken (letterlijk: onderzoeken).

---

1) Zeer zonderling klinkt hier de duidelijke uitspraak van de Hollandsche *g*, die dan ook als *ch* is weergegeven.

2) Soempoe, vgl. opstel over Tandjoeng Soengajang; koedoeih = soetji = rein, zuiver.

Toen gebeurde het, dat Radjo Charéo een groote drijfjacht hield te *Doesoen Tinggi*; het opgejaagde hert viel te *Si Lantoe Galah*, waar *Radjo* (of Djo) Koetoe ook juist op jacht was. En er ontstond een heftig geschil over het gevallen hert, waarop beiden aanspraak deden gelden.

Radjo Gagah besliste, dat ieder de helft moest hebben, maar Charéo legde zich daar niet bij neer en wendde zich tot Sjech Brahi; het toeval wilde, dat zich bij dezen juist bevond Sjech Ibrahim en diens ex-leerling, de knappe *aloemah* [1]) *Alim Pamato*; Brahi had Ibrahim uit de benedenlanden laten komen om zijne plaats in te nemen, omdat hij voelde, dat zijn eind naderde.

Toen nu Charéo kwam, wilde Ibrahi de knapheid van Alim Pamato op de proef stellen en zeide hem: „maakt u die zaak nu eens uit".

Alim Pamato begon het onderzoek en stelde als eerste vraag:

Vanwaar kwam het hert?

Waarop Charéo het in de adatrechtspraak alom bekende antwoord gaf:

„Moelo djadja² di doesoen Tinggi,

Roeso mati di Si Lantoe galah" (het spoor begint te Doesoen Tinggi, maar het hert stierf te Si Lantoe galah).

Radjo Koetoe wist echter niet waar de djadja² begon, en nu wees Alim Pamato het geheele [2]) hert toe aan Radjo Charéo.

Woedend, dat men aan zijne beslissing had durven tornen wendde Radjo Gagah zich tot Sjech Ibrahi. Maar deze kalmeerde hem en verzocht hem eens te onderzoeken, wie eigenlijk de knappe aloemah was.

„Hoe heette Uwe moeder?"

---

1) Aloemah = Oelama.

2) Ik hoorde hiervoor te Soempoe gebruiken: „ka saikoeanjo."

„„„Réno Boedi (Bodi)""" [1])

„En haar broeder?"

„„„Malim Pamato."""

En nu bleek, dat de nieuw aangekomen oelama inderdaad de mama² was van Radjo Gagah, zoodat de zaak dadelijk ten goede keerde.

Toen n. l. Réno Boedi van Pariangan was verhuisd naar Aoer Sarian, was haar broeder Alim Pamato gaan „mangadji ka Tikoe-Pariaman".

Waarschijnlijk om verder bij elkaar te blijven verhuisde de familie Réno Bodi later naar Soempoe, waar tot nu toe de warih van Radjo Gagah voortleven.

Sjech Ibrahim werd nu tot geestelijk hoofd aangewezen; maar hij wilde niet te Soempoe blijven zonder „tambangan" [2]) zonder steun.

En daarom trok Radjo Gagah naar Pagar Roejoeng en vroeg den Radjo om „alat karadjaän", rijks-sieraden.

Maar toen deze zeide niets meer te bezitten dan de „kajoe mangkoeto Kamat", [3]) ging Radjo Gagah door naar Atjeh

1) Réno was de princessennaam bij uitnemendheid. De moeder van Papatih nan Sabatang (en van Kjai Katoenanggoengan, volgens de overlevering; zie het alsnog de publiceeren opstel over Pariangan) was nog slechts een mystieke persoon: Indo Djati. (Kan dit woord Indradjati of Hindoedjati (Skr. hindujāti) Hindoeafstammeling of iets dergelijks zijn?).

2) Tambangan is het paaltje waaraan grazend vee vastgebonden staat.

3) Bij Kietstra, Newbold en Marsden:

De boom Kamat, in drie stammen verdeeld (M. kabau, Roehoen, China). In *Tjindoer Mato* blz. 6: de koningin had een heilige kris waarvan 't gevest van khamathout gemaakt was en dat thans in drie stukken is verdeeld; een daarvan is in Roem, 't tweede in China, 't derde hier op Poelau Amèh; en bij hunne hereeniging zal het eind der wereld daar zijn.

Vgl. noot op blz. 361 van de Haan's „Naar Midden Sumatra in 1684," Tijdschrift I. T. L. en V. deel XXXIX, waarin de Haan „Goenongh sjauw" niet heeft terecht kunnen brengen; bedoeld is „Goenoeng Hidjau," de groene berg, de Marapi.

om daar rijkssieraden te halen (?), en kwam terug met een pajoeăng, boeni^{2}an (muziekinstrumenten), en modellen van een balai en van een masdjid.

Zijne reiskameraden waren de volgende mantri's van den radjo van Pagar Roejoeng:

Bagoedjoe (*Goedjoe*) *Bar*(*a*)*háman*[1],
Marawan Sati en
Marawan Salasi[2])

Toen Radjo Gagah met die sieraden te Pagar Roejoeng terugkwam, gaf de radjo een „*ampoe toean*" (Vorstentelg) uit de kampoeng *Goedam* mede, en deze werd als *Jang patoean*[3]) *Sati* de eerste Radjo Ibadat van „Soempoe Koedoeih, Makah darè^{2}".

Toen de toestand nu geheel geregeld was,[4]) brak de Vorstelijke familie op, om zich voor goed te vestigen ten Westen van den Goenoeng Bonsoe (te Boekit Batoe Patah, bij de plek, later, vooral door Europeanen, Pagar Roejoeng genoemd).

Op deze reis werden de volgende plaatsen aangedaan: Goegoeă^{2} Sarai, Boeki^{2} Radjo, Tapa^{2}an Radjo, Koto Tinggi, Koeroeă^{2} Radjo, Goegoeă^{2} Tjaliĕ^{2}, Galanggang Tinggi, Padang Si Koerimbang. Hier vertoefde men eenigen tijd en ontmoette twee Volkshoofden die van Loeboe^{2} Djantan kwamen: Bandaro Poetiĕh en Tan Amat; dezen wezen den verderen weg: over den Boekit Si Goeliĕng Barèh, de rivier overstekende naar Goegoeă^{2} Si Toepai-Toepai, en door naar Boeo.

---

1) Is goedjoe een stamnaam?
Barahaman duidt op den Hindoetijd.

2) *Marawan* is mij geheel onbekend.

3) Jang patoean, jang pitoean = jang (di) patoean = hij, die „(ampoe) toean" genoemd wordt; toean boedjang (jongen) toean gadih (meisje).

4) Of werd de Radjo Ibadat ingesteld toen men al (weer) te Boekit Batoe Patah was?

Ook daar woonde men een tijd lang, er werd een paleis gebouwd, de plek heet nog „*astánö*" [1]), en men vindt er nog een vorstelijk erf, „paroemahan."

Maar er werd voortdurend voeling gehouden met III Balai (heette het nog Batoe Patah? misschien met Boekit Gamba^ᵉ? zie blz. 250), de radjo had dan ook te Batang Lindan een pasanggrahan.

Waren de omstandigheden nog niet gunstig genoeg om zich (weder) te Batoe Patah te vestigen?

Na een vrij lang verblijf brak men weder op, en ging langs Laboeăh Malintang en Tabèᵉ Barambai (Tapi Sélo), langs Batang Lindan en Dangan Tjondong den Goenoeng Bonsoe over en via Moearo, Toba, Koto Tangoh en Koebangan Landai naar Boekit Batoe Patah.

Te Boco was echter een gedeelte der familie achtergebleven onder een zuster van den radjo, en deze werd de eerste Radjo Adat.

De radjo, die naar Batoe Patah was gegaan, heette de Radjo Alam, de drager van het staatsgezag.

Zoo had men dus de drie radjo's:

1. Radjo Alam van Pagar Roejoeng te Goedam (III Balai)
2. Radjo Adat te Boco
3. Radjo Ibadat te Soempoe Koedoeih.

De twee laatsten kwamen echter veelvuldig in aanraking met de oorspronkelijke familie, en zoo is het te verklaren, dat in III Balai (Pagar Roejoeng) graven zijn van radjo's adat en — ibadat, die dus volgens de algemeen voorkomende adat in deze landen „thuis" kwamen bij ziekte, en er wel stierven.

Hun grootheid echter, hun zetel was ginds, te Boco en te Soempoe.

1) Evenals te III Balai (Pagar Roejoeng) is hier een kampoeng van afstammelingen van vorsten-slaven zonder eigenlijke volkshoofden en zonder soekoe.

Te Boco (kampoeng Balai Gadang) is een zilveren beeldje gevonden (Encycl. N. I. deel 4 blz. 202). (Een Vajrasattva, thans Mus. Bat. 602^b. Red.)

Zij worden genoemd de „radjo nan tigo sélo" (de vorsten (op) de drie steenen zitplaatsen; zie mijn opstel over Koeboeñ Radjo te Limo Kaoem), de drie inéén getwijnde draden.

Het getal drie speelde wel een groote rol in de hoogere regeering en indeeling van Minang Kabau.

Eerst kwamen „drie vorstenzonen van Roem", toen kwam de nevelachtige tijd van Soeri di Radjo, den kluizenaar, met de twee figuren Papatih nan Sabatang en (Kjahi) Katoemanggoengan; toen de „*Koebang tigo baririë*²" bij Aoer Koemanih, de „*loeha*² *nan tigo*", [1]) de „*radjo nan tigo sélo*", de „*toengkoe tigo sadjarangan*", [2]) en eindelijk de „*Rantau Tigo Djoerai*".

Wat deze laatste betreft, inderdaad had de vorst van Minang Kabau vroeger alles te zeggen in drie aanhangsels van het rijk:

1. de Boven Batang Hari
2. de bovenloop van de Batang Si Bajang (linksche hoofdstroom van de Kampar Kiri)
3. de bovenloop van de Batang Si Ngingi (rechtsche hoofdstroom van de Kampar Kiri).

De Batang Hari was de rantau van den Vorst van Pagar Roejoeng, de Toean Gadih van Boeo (radjo adat) ging over Si Ngingi, de Toean Boedjang van Boeo had 't gezag over Si Bajang:

Si Ngingi rantau toean Gadih
Si Bajang rantau toean Boedjang

Waren er misschien van den beginne drie hoofdtakken in de familie, die alle tevreden gesteld moesten worden, en werd daarom ook een *radjo adat* en *radjo ibadat* geschapen?

Waren die drie takken afstammelingen van Soeri diradjo, Papatih nan Sabatang en Katoemanggoengan? Of was Papatih

---

1) Loeha² Tanah Datar, Loeha² Loeboeñ² Agam, Loeha² (Ranah) Limo Poeloeñh.

2) De kreeft, alle pooten even ver uit elkaar; is hier niet gedoeld op de „batoe nan tigo"? (zie Tandjoeng Soengajang).

niemand minder dan de Hindoesche vorst zelf, en was Kjahi Katoemanggoengan de gezaghebber in de Beneden Batang Hari, Djambi? (vgl. Daghregister 1640 en 1641 onder Keey Tommagon en Queey Tommagoen).

Dit zijn vragen, die voortdurend bij mij opkomen, doch die ik nog onmogelijk kan beantwoorden.

Er is nog zoo weinig uit de vroegere tijden van Minang Kabau bekend.

Wij weten door Kern (Bijdr. T. L. en V. 4de volgreeks, 1ste deel, blz. 159 v. v.) dat in het Çakajaar 1265 of 1343 na chr. zekere Adityawarman een tempel liet bouwen op Javaanschen bodem in het rijk van de keizerin „râjye çriwararājapatni-wyite" en daarin het beeld van Mañjuçri wijdde.

„Zou het slechts een toeval zijn", vraagt Kern, „dat in „1343 een verwant der opperheerscheres van Java Aditya-„warman geheeten, een Buddhatempel stichtte op Javaschen „bodem?

„dat *toen* deze persoon nog maar een zeer voornaam man-„tri (Mantri praudhataroh) was?

„dat 13 jaren later, in 1356 na Chr. een naam- en geloofs-„genoot op Sumatra van zijn ijver voor het Buddhisme liet „blijken [1])?"

Dan werkt Prof. Kern de gegeven uit en komt tot het volgende:

Adityawarman was een vorstentelg uit het geslacht der toenmaals heerschende Javaansche keizers, en daarom liet hij zich betitelen Aryawançadhirāja.

Toen hij den Buddhatempel liet bouwen en het beeld van Mandjoesri wijdde, bevond hij zich tijdelijk op Java, vermoedelijk om als regent van een Sumatraansch wingewest zijn huldebezoek te brengen aan zijn souvereine.

In dien tijd noemde hij zich een mantri.

Vier jaren later werd hij tot een hoogeren rang, dien

---

1) Vgl. het opschrift van 21 regels op den grooten steen nu te Pagar Roejoeng, oorspronkelijk te Boekit Gomba[2].

van *Kshetrajña*, verheven onder den titel van *Wicesha-Dharani*; en weer negen jaren later had hij de koningswijding, *abhisheka*, volbracht.

Dit is vrijwel alles wat tot nu toe de opschriften in steen ons hebben geleerd; maar in het laatste jaar zijn nog verscheidene opschriften gevonden, en vóór wij weten wat zij ons zullen brengen, zoude het niet verstandig zijn reeds nu een theorie optebouwen.

Uit de van ouder tot ouder overgegane overleveringen heb ik gevonden, dat te Pariangan, te Tandjoeng en te Soengajang een of meer „radja's" van blijkbaar Hindoeschen oorsprong als kluizenaar leefden.

De latere Minang Kabausche radja's stonden ook nog buiten het volk, de moslimsch getinte tambo's laten hen afstammen van Roem, van Alexander den Groote, de mondelinge overleveringen vertellen, dat zij „dari laoei²" kwamen (van zee, van buiten), van Java zeggen velen.

Hun adat was anders, de kinderen en niet de kamanakans waren de erfgerechtigden; zij hebben nooit eenige aanspraak mogen doen gelden op *grond*, zij hadden geen poesako-gronden; de laatste afstammelingen, de familie Toean Gadih Réno Soempoe te Pagar Roejoeng, hebben geen duim ouden familie grond.

Is het nu te gewaagd de volgende veronderstelling te uiten?

Toen de Islam overwinnend voortschreed, zullen de afstammelingen van den laatsten Hindoeschen vorst òf tot den Islam zijn overgegaan, òf zijn teruggekeerd naar Java.

Ik acht het eerste waarschijnlijker, omdat men zich reeds min of meer innig met de oorspronkelijke bevolking had vermengd; een bewijs daarvan vind ik het voorkomen van echt Minang Kabausche woorden in de Kawi-opschriften.

Professor Kern vond reeds het woord *diparboeatkan* in

den slechten afdruk [1]) van het 21-regelige opschrift op den grooten beschreven steen, nu te Pagar Roejoeng.

En Dr. Krom, die in Mei jl. het genoemde opschrift ter plaatse las, vond in regel 10: *barbvat* en in regel 11·*tyādamāliñsāmun tyadarabut rentak*, waaruit wij niet aarzelden te lezen: *tiada maling samoen, tiada raboet rèntak* (*maliëng* en *samoen* = stelen en rooven; *raboet²* en *rènta²* = afnemen en afrukken), hetwelk dan ook volgens Dr. Krom geheel in het zinsverband klopte.

Hieruit is op te maken, dat de taalvermenging vrij innig was, en dat verder òf de dichter òf beeldhouwer, *ampoe* [2]) *(a)ngkoe Dharmmaddhaja*, een paranakan was, òf het goed oordeelde deze Minang Kabausche woorden toe te voegen om de Maleiers te behagen of de bedoeling voor hen duidelijk te maken, — wat dus noodig voorkwam, wel een bewijs van de vermenging van Hindoe's en Maleiers, in dit geval wat betreft den godsdienst, immers men bouwde toen de *bihāranānāvidhaprakāra*.

Het jaartal van dit opschrift van den grooten steen te Pagar Roejoeng is 1356 A. D.

Niet vóór ± 1550 heeft de Islam hier zijn intrede gedaan. [3])

Waren de Hindoe-Javanen in 1356 reeds min of meer vermengd met de oorspronkelijke bevolking, hoe veel meer moet dit het geval zijn geweest met achtergebleven vorstentelgen twee eeuwen later.

Dat dus in ± 1550 de laatste afstammelingen van Hindoevorsten zouden gevlucht zijn voor den Islam, in niet aan te nemen.

---

1) Een volledige transcriptie is thans afgedrukt Oudheidk. Verslag 1912 p. 51 — 52. Red.

2) *Ampoe toean* was de titel van de vorstentelgen van Minang Kabau tot in de 19de eeuw.

3) Het gezantschap van Minang Kabauers dat in 1511 voor Albuquerque te Malaka verscheen, was *heidensch*, vgl. verder Encycl, N. I. deel 4, blz. 207 (in de lijst van Barros komt *Mancópa* voor; dit lijkt mij meer op *Manggópoh* dan op Minang Kabau).

Volgens een oude *tambo* zoude de Islam in 1550 zijn intrede gedaan hebben.

Vanwaar zijn nu de radja-telgen van het vorstenhuis van Minang Kabau gekomen?

Is het te boud geproken, dat de langzamerhand in macht en aanzien verminderende vorstentelgen van Hindoesche afkomst, zijn voort blijven vegeteeren in enkele der nagari's waar hun groote voorouders hadden geregeerd?

En dat juist de invoering van den Islam hun weder eenige positie gaf?

Dat zij, die als vreemdelingen buiten de adat stonden en waren blijven staan, in den Islam een bondgenoot zagen om weder een eerste plaats te kunnen verwerven?

Het geslacht van Hindoesche vorstentelgen te *Boeki^{e} Gomba^{e}*, dat m. i. beschouwd moet worden als het centrum van de Hindoevestiging bij het tegenwoordige Fort van der Capellen, was langzamerhand in aanzien verminderd.

De woningen en tempels stortten in, men had geen macht meer over het volk om heerendiensten te eischen, men moest er wel toe besluiten „klein te gaan wonen". En dan was Tigo Balai [1]) wel aangewezen; men had daar de slavenkampong's *Balai Bawah Boengo* of *Balai Tangah*, *Balai Djanggo* en *Balai Goedam* (te Boeki^{e} Gomba^{e} zegt men *Koedam*, evenals in Raffles' Memoir is te vinden; Raffles doet echter voorkomen of die *Koedam* te Soeroeaso was) of *Balai Rabaä*.

En zoo stel ik mij voor, dat het vorstengeslacht langzamerhand is „herunter gekommen", zijn eerste opleving kan zéér goed hebben plaats gehad te Koemanih; daarom zal men den naam „Roedjo Pagar Roejoeng" van daar hebben behouden, niet den naam Pagar Roejoeng hebben gegeven aan de weder-vestiging te Tigo Balai, welke nagari bij de bevolking dan ook dezen naam draagt [2]).

---

1) Hier woonde dus later „de vorst van Pagar Roejoeng". In den volksmond heet de nagari altijd nog III Balai.

2) Tjindoer Mato spreekt van een vorstin in *Tandjoeng Boengo* in het rijk van Minang Kabau „en wel te Pagar Roejoeng, dat genoemd wordt: Parit Koto dalam"; Tandjoeng Boengo zoude gelegen

En om het aanzien te verhoogen werd de groote beschreven steen, het teeken van grootheid der voorouders, van Boekit Gomba² overgebracht naar Goedam (III Balai).

Ik stel mij dus de vorstentelgen van het geslacht „Radjo Pagar Roejoeng" voor als opleving van herunter gekommen afstammelingen van de Hindoevorsten (vorst ?) die te Boekit Gomba² later te „Pagar Roejoeng", regeerden over Minang Kabau.

Vandaar dan ook, dat in handen van de laatste afstammelingen van het geslacht, Toean Gadih Réno Soempoe en hare dochters te Balai Djanggo (III Balai) o. a. zijn: de *Kain sangséto* [1]) en twee krissen die ongetwijfeld van Hindoe-Javaanschen oorsprong zijn.

---

hebben aan de Soengai Boengo te Padang Datoer een weinig ten N. van III Balai, eveneens aan den linkeroever van den Sélo.

1) Bij *Newbold*: „the web called Songsangkala which weaves itself, a thread every year, until the completion of the duration of the world"; bij *Marsden* heet het: *Sangsista kala*; bij Kielstra: weefgetouw van *San Sata Kala*, hetwelk elk jaar slechts met een steek doorstoken wordt en uit zich zelf beweegt. (Zie voor de aangehaalde auteurs, T. I. T. L. en V. deel 39 l. c.).

Het jaar van den val van Majapahit.

DOOR

Dr. N. J KROM.

„En *nu dan zeker is* dat Madjapahit tusschen 1516 en 1521 ingenomen is geworden door een vorst van Dĕmak, die voorloopig als Dipati Oenoés moet aangeduid blijven; *nu het zeker is* dat de definitieve, beslissende ommekeer van Hindoe-oppermacht in Mohammedaansche oppermacht voor Oost- en Midden-Java, door den val van de kota Madjapahit, voldongen is geworden tusschen 1516 en 1521," — aldus de Heer G. P. Rouffaer in het artikel, dat hij aan het hierboven vermelde onderwerp gewijd heeft [1]).

Met alle bescheidenheid meen ik te moeten vragen: is dat wel zoo zeker? Niet, dat ik zou willen twijfelen aan het voorkomen van een Hindusch Majapahit nog in 1516; het bestaan daarvan in dat jaar heeft de Heer Rouffaer dunkt ons overtuigend aangetoond en daarmee de Javaansche traditie, die den val van Majapahit op Çaka 1400, dus A. D. 1478, stelde, voor goed onder de fabeltjes verwezen. Mijn bezwaar richt zich uitsluitend tegen de *zekerheid*, dat vóór 1521 de verovering van Majapahit zou moeten hebben plaats gehad.

De Heer Rouffaer grondt zijn conclusie op de volgende plaats bij Pigafetta, welke naar aanleiding van tusschen 26 Januari en 11 Februari 1522 op Timor verkregen informaties schreef (Italiaansche tekst volgens de uitgave van da Mosto p. 107):

---

1) Wanneer is Madjapahit gevallen?, Bijdr. Tl. Lnd. Vlkk. v. Ned. Indië, 6, VI p. 111—199. Het citaat, waarin de cursiveering van ons is, staat op p. 139.

„. . . . et Iava Maggiore (questi populi non la chiamano Iava ma Iaoa): le magiori ville sono in Iava sonno queste: Magepahor (il suo re, quando viveva, era magiore de tutte queste ysolle et chiamavasse raia Patiunus), Sunda (in questa nasce molto pevere), Daha, etc."

Hij redeneert nu aldus [1]): In het begin van 1522 was er een vorst van Majapahit dood, genaamd Patiunus. Dat kan niemand anders zijn, dan de Pati Oenoes, die in 1513 op Malaka met de Portugeezen vocht, in datzelfde jaar als in Sidajoe gevestigd vermeld wordt en ook in 1515 nog voorkomt onder de voorname „Mooren" op Java en die volgens weer een ander bericht koning van Dĕmak gemaakt zou zijn [2]). Deze was een verwoed voorvechter van den Islam en als hij in 1522 gezegd wordt als koning van Majapahit gestorven te zijn, kan dat geen andere beteekenis hebben, dan dat hij de Mohammedaansche veroveraar van die stad (ook volgens de Javaansche traditie van Dĕmak uit ten val gebracht) geweest is. Ergo had die verovering vóór het jaar 1521 plaats.

Weliswaar staat tegenover dit verhaal van Pigafetta een zinsnede bij de Barros (II, IX, 4) van den volgenden inhoud:

„. . . . no tempo que nos tomámos Malaca, era o principal Senhor da Cidade Japára hum per nome Páte Unuz: o qual despois se fez Rey da Çunda, como veremos adiante." Pati Oenoés zou dus koning van Sunda geworden zijn, „zooals wij verderop zullen zien." Verderop zien we echter niets meer over deze zaak, en zoo moet, gegeven het bericht van Pigafetta en dat van het koning worden over Dĕmak, aangenomen worden, dat de Barros zich eenvoudig vergist heeft. Aldus de redeneering van den Heer Rouffaer.

In de eerste plaats zij opgemerkt, dat het bericht van Pati Oenoes' koningschap over Dĕmak niets bewijst ten gunste

1) De hoofdpunten van het betoog worden hier kort weergegeven; zie t. a. p. pag. 120—137.

2) Castanheda III, 102, Rouffaer p. 121 noot.

van de opvatting, dat hij de veroveraar van Majapahit zou zijn. Immers al is er ook een Javaansche overlevering van de inname van die stad door een sultan van Dĕmak, daartegenover staat, dat ook van Sunda vermeld wordt, dat het door een vorst van Dĕmak onderworpen is: „querem mal aos Mouros", zegt de Barros van de Sundaneezen (IV, I, 12), „e muito maior agora, despois que os conquistou hum Sangue de Pate de Dama". Wat dit betreft, is het dus heel wel mogelijk, dat Pati Oenoes eerst vorst van Dĕmak geworden is en in die hoedanigheid later Sunda veroverd heeft.

Er staan dus eenvoudig twee berichten tegenover elkaar, dat van de Barros, dat Pati Oenoes zich van Sunda heeft meestergemaakt, en dat van Pigafetta, dat hij als koning van Majapahit gestorven is. Eén van beiden moet zich vergist hebben. Doch waar is de zekerheid, dat die zich vergissende uitsluitend de Barros heeft kunnen zijn?

Tengevolge van het ontbreken van andere gegevens staat elk hunner met zijn bewering geheel alleen, zoodat dit „alleen staan" ook niet tegen één van beiden als bewijs zijner mindere betrouwbaarheid aangevoerd kan worden. Wij kunnen niets anders doen, dan beide berichten tegenover elkaar stellen en constateeren, dat één van beide onjuist moet zijn.

En waarom zou een vergissing van Pigafetta nu minder waarschijnlijk zijn dan een van de Barros? Het eenige argument is het bovengenoemde, dat de Barros op dat koningschap over Sunda van Pati Oenoes later niet terugkomt, zooals hij beloofd heeft. Doch gesteld al, dat dit „Sunda" aan een lapsus calami te danken is en er eigenlijk „Majapahit" zou moeten staan, dan geldt daarvan precies hetzelfde: waarom belooft de Barros een nader terugkomen op die zaak en doet hij het niet?

Daarenboven zou er een zeer eenvoudige reden op te geven zijn, waarom hij van dat Sundasche koningschap verder geen melding maakt: hij is er niet aan toe gekomen. Want, al

merkt de Heer Rouffaer ook zeer terecht op [1]), dat hij alle gelegenheid zou hebben gehad om in IV, I, 12, waar het contract met Sunda van 1522 en het Mohammedaansch worden van dit land in 1526 behandeld wordt, iets over een vóór 1522 vallende heerschappij aldaar van Pati Oenoes mede te deelen, dat gaat toch alleen maar op, als aangenomen moet worden, dat Pati Oenoes in 1522 werkelijk al dood was. En dat sterfjaar berust uitsluitend en alleen op . . . . die *éénè* plaats bij Pigafetta, boven aangehaald. Eilieve, als nu eens niet de Barros, doch Pigafetta zich aan een lapsus calami heeft schuldig gemaakt en de in 1522 doode vorst van Majapahit *niet* Pati Oenoes heette, dan kan de man nog jaren na 1522 de verovering van Sunda ten uitvoer gebracht hebben en de Barros voornemens zijn geweest die verovering te beschrijven in dat deel van zijn werk, dat hij zelf niet meer heeft kunnen afmaken. Dat, juist op grond van de Barros' wel vermelden van het contract van 1522 en niet schrijven over Pati Oenoes in dat verband, een heerschappij van dien laatste vóór 1522 over Sunda niet aan te nemen is en de door Veth [2]) in die richting aangewende poging als mislukt te beschouwen is, geef ik gaarne toe. Doch, aangenomen dat Pigafetta's mededeeling onjuist is en Pati Oenoes in 1522 nog niet dood was, vervallen dunkt ons alle tegen de Barros geopperde bezwaren.

Doch welke heeft nu de fout van Pigafetta kunnen zijn? Veth, welke eveneens een misverstand bij hem veronderstelt [3]), gelooft dat hij de hoofdstad van Sunda met de oude hoofdstad van Java verwisseld heeft. Dat lijkt ons niet zeer waarschijnlijk: Pigafetta noemt allereerst de voornaamste stad van Java en deelt dan een bijzonderheid daarvan mede; het is hem er om te doen, niet om iets van Pati Unus te vertellen, maar wel om wat te vermelden aangaande Maja-

1) Pag. 135.

2) Java, I pag. 279.

3) T. a. p. in de noot 4.

pahit. Aan Majapahit dient in allen gevalle vast gehouden te worden. Van die stad nu vertelt hij, dat de koning, die nu dood was, de grootste was van al die eilanden. Dat is een bericht, dat hij naar aanleiding van Majapahit gehoord heeft. En vervolgens deelt hij ook den naam van dien koning mede. Maar nu vergist hij zich. En schrijft een naam neer, die hij in een ander verband vernomen heeft als die van een persoon, die op dat moment een voorname rol op Java gespeeld heeft. Ziedaar dus de lapsus calami: niet de naam van de stad, ook niet het feit, dat de machtige vorst daarvan op dat oogenblik gestorven was, doch eenvoudig en uitsluitend de naam van dien vorst.

Wat had hij dan wel moeten schrijven? De gissing is hier gemakkelijk, hoewel het niet meer dan een gissing blijft, en dat zij gemakkelijk is, hebben wij aan den Heer Rouffaer zelf te danken, die aangetoond heeft [1]) dat blijkens Barbosa [2]) stellig in 1515 en waarschijnlijk in 1516 er een Hindu-oppervorst van Java was, genaamd Pate Ud(a)ra. Er is niets, dat er zich tegen verzet, dat deze vorst tot eenigen tijd vóór 1522 door geregeerd heeft en dat hij het is, van wiens dood Pigafetta vernomen heeft. In dat geval zoude de vergissing zijn, dat deze schrijver in plaats van Udara Unus gezet heeft, een verschrijving des te verklaarbaarder, waar beide namen „pati" vóór zich hadden.

Nu meene men intusschen niet, dat gelijk de Heer Rouffaer het een feit acht, dat de vergissing aan den kant van de Barros ligt, wij van onzen kant de zekerheid zouden willen aannemen, dat de verschrijving juist bij Pigafetta te zoeken is. Met bovenstaande redeneering hebben wij slechts willen aantoonen, dat er, ook als men die laatste oplossing aanvaardt, een aannemelijke voorstelling van den gang van

1) Pag. 125 sqq. van hetzelfde artikel.

2) Geciteerd worden p. 376 van den eersten, 369 van den tweeden Portugeeschen druk; fol. 353 in den tweeden druk der Italiaansche vertaling van Ramusio.

zaken gegeven kan worden. Met andere woorden, wij stellen vast, dat óf de Barros óf Pigafetta zich vergist moet hebben, doch dat er geen enkele reden is om het *zeker* te achten, dat dit juist de Barros geweest is.

Hoe het ook zij, één zaak blijkt in elk geval uit Pigafetta's bericht duidelijk: dat in 1521 Majapahit nog bestond. „De grootste steden *zijn* (sono, het staat er zelfs tweemaal) deze" geeft de tekst. Majapahit is er dus nog op dat moment en wordt zelfs het eerste genoemd. Het moet dus òf nog onder een Hindu-vorst gestaan hebben, òf door de Mohammedaansche veroveraars niet zijn vernield.

Wat dus betreft de laatste jaren van Majapahit durven wij niet verder gaan dan de volgende conclusie:

In 1515, waarschijnlijk in 1516, was Majapahit nog onder het bewind van een Hindu-koning. In 1521 bestond het nog. Doch in welk jaar het in de macht der Mohammedanen gekomen is, is geheel onzeker en in geen geval mag vooralsnog dat jaar 1521 als een vaststaande terminus ante quem voor die verovering aangenomen worden.

In aansluiting aan het bovenstaande volge nog een enkel woord over de Javaansche traditie, die den val van Majapahit op 1400 çaka, dus 1478, stelt. Hoewel de Portugeesche berichten evenzeer als de nog in 1408 çaka gedateerde Hindu-inscripties de onjuistheid daarvan voldoende aantoonen, is het hier volgend bewijs een niet onaardige aanvulling daarvan. Het betreft een koperplaat, gevonden in de buurt van Toempang (bij Malang) en besproken door den Heer v. Hinloopen Labberton in Notulen Bat. Genootschap 1909 p. 190 sq. Die plaat bevat het slot van een klucht, geschreven in een eigenaardig soort taal, die geen Kawi meer is, doch evenmin al modern-Javaansch. De plaat is gedateerd in çaka 1463, een lezing, die ik na schoonmaak van het stuk als de juistere tegenover het t. a. p. vermelde 1243 meen te moeten aanbevelen; trouwens die taal en het jaar

1243 kloppen allerminst samen. Op die plaat nu staat [1]: „tĕlas sinurāt ri saṅ hyaṅ baturpajaran riṅ vilatikta"; de klucht of de plaat zou dus in Vilvatikta, dat is vooral in den lateren tijd [2]) een zeer gebruikelijke naam voor Majapahit, in çaka 1463, A. D. 1541, geschreven zijn. Nu is het verre van mij te beweren, dat dan in 1541 Majapahit ook nog bestaan moet hebben; niemand waarborgt, dat wat er op die plaat staat, ook waar is. Maar in geen geval kan de vervaardiging van de plaat zelf ouder zijn dan de betrekkelijk jonge taal, die er op staat, en daar volgt dan toch uit, dat op het moment, dat die jonge taal gebruikelijk was, of nog later, men schrijven kon, dat in 1541 er iets in Majapahit zou hebben plaats gehad, zonder daarin gehinderd te worden door een traditie, die deze stad reeds in 1478 had doen verwoesten. Met andere woorden die traditie bestond toen nog niet, of was althans nog niet algemeen.

October 1912.

---

1) Recto 6, verso 1. De plaat is thans in het Museum te Batavia.

2) Ook reeds in den Nāgarakṛtāgama (1: 3; 5: 1; 6: 4; 10: 1; 17: 7); cf. Tiktavilva (12: 4; 18: 4; 48: 1; 73: 1; 83: 1; 88: 5).

Bantĕnsche Genealogie in een Arabisch Geschrift.

Mededeeling

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

In de verzameling Arabische manuscripten van het Bataviaasch Genootschap bevinden zich verscheidene handschriften, welke aan Bantĕnsche soeltans hebben toebehoord. In alle zijn namen en data vermeld; in enkele komt ook eene genealogische mededeeling voor, waarop reeds door Friederich en van den Berg in hunnen catalogus gewezen werd [1].

In één enkel handschrift [2] zijn ettelijke bladzijden gevuld met in het Arabisch gestelde aanteekeningen en omtrent de nakomelingen van soeltan Aboe'l Moeḥāsin Moeḥammad Zajn alᶜĀbidīn (geb. 1084 A. H.). Die notities worden hier gepubliceerd, niet zoozeer in het belang der kennis van de Geschiedenis van Bantĕn, maar voornamelijk omdat deze, wel is waar onbelangrijke, bron spoedig ontoegankelijk zal zijn, daar door het invreten van den inkt de bladzijden langs de letters zijn doorgereten, en na weinige jaren bij

---

1) Codicum arabicorum in bibl. soc. art. et scient . . . . Bataviae . . . . Catal., Nos. 2, 7, 14, 15, 19, 29, 45, 67, 69, 82, 84, 101 2/, 111, 117 3/, 140, 142.

2) Hs XCVIII. Dit handschrift bevat eenen commentaar op de verhandeling Al-Toehfah al-moersalah, welk geschrift uit Indië naar *Atjeh* is gezonden. الجزيرة الاسية is namelijk niet „*Aziatisch*" („Asiaticam" in den Catal. met een vraagteeken) maar „Atjèhsch," eig. اشي fem. اشية.

de minste aanraking zullen uiteenvallen, waarvan volkomene onleesbaarheid der familie-kroniek een gevolg zal zijn.

Door een met de Arabische spraakkunst slecht vertrouwden schrijver zijn de aanteekeningen neergeschreven; naamvallen zijn verward, afzonderlijke woorden aaneengeschreven, spelregels veronachtzaamd, en gewone formules vaak tot onherkenbaar wordens toe verbasterd. Met alle taal- en schrijf- en spelfouten is het bericht hieronder afgedrukt; de vocalisatie echter is alleen wanneer twijfelachtige of onbegrijpelijke schrijfwijze het vereischte mede overgenomen. Wat de fouten betreft, deze zijn zóó evident, dat verbetering overbodig mag geacht worden, terwijl in de weergave van den inhoud van omissies wordt rekenschap gegeven, en in eene enkele noot op eigenaardige vergissingen wordt gewezen. Hoe de onbekendheid met de etymologie tot onverstaanbaarheid kan leiden moge uit het eerste der twee gevocaliseerde woorden aan het slot van (1) blijken!

De vermelding van den oorsponkelijken eigenaar is op het schutblad als volgt aangebracht:

علامت كتاب كئجغ سلطان ابو محاسين محمد زيدال عبيدين

Daaronder, in betere spelling,

هذا الكتاب سلطان المحاسين محمد زين العابدين ١١٠٨ ١١١٣
من الهجرة النبوية صلا الله عليه وسلم
٢٩ سنة يمسي

waarmede bedoeld wordt dat tusschen het geboortejaar en het aangebrachte jaartal 29 jaren verloopen zijn.

Aan de andere zijde der pagina leest men:

دالحين هجرة نباويه سنة ١١٣٢ وصل نا دالحين عمورة ٤٨ سنة

welke even slecht gespelde als gebrekkig gevocaliseerde woorden beduiden dat in het jaar 1132 waarin deze notitie werd geschreven 48 jaren van des soeltans leven verloopen waren.

Thans volgen de in het boek aantetreffen mededeelingen.

Voorin op het schutblad:

(1) وهذا المولد المبارك سلطان ابو المحاسن محمد زين
العابدين من الهجرة النبوية صلي الله عليه وسلم سنة ١٠٨٤
وايجي دالحين هجرة النبوية ١١٢٤ سنة يعني ميه واربع عسرون
بعد الالف يمشي قد جاء ارباعين سنة عمورة في هجرة نبوية
١١٢٤ سنة من براكة تعالي ورسوله وحسب الله الا سلطان
محمد زين العابدين في طوالمورة وعافية ته سَرْمَدَنْ اَبَدَيْنِ
في مدلته خير بالدوام امين ٣

Op een der volgende bladzijden:

(1*) ولد الولد السعيد المبارك الموفق الرشيد محمد زين العابدين
بن السلطان ابو النصر عبدالقهار بن السلطان عبد الفتاح انشاه الله
نشاة طيبة مباركة ورزقه سعادة الدارين بحق المصطفي جدالحسنين
فى الليلة الاحد في النصف الاخير منها من الليالي السابعة
والعشرين من شهر المحرم الحرام في السنه الرابعة والثمانين بعدالالف
من الهجرة النبوية سنة ١٠٨٤

(2) Aan de andere zijde bijna vergaan:

ولدت البنت المباركة رات جميلة بنت مولانا السلطان ابو
المحاسن محمد زين العابدين ليلة الثلوث وتسع خلت من
ربيع الول سنة الف وميه و تمشر هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

Van مية is slechts de hamzah behouden; het door de invreting van den inkt verloren gegane getal is, te oordeelen naar den vorm van de randen der invreting, اربع, doch naar den datum moet het jaartal 1113 zijn.

Achteraan zijn de volgende aanteekeningen te lezen:

ولد الولد السعيد

enz., dezelfde notitie als No. 1*.

(3) ولد المولود المبارك محمد عارف جعفر الدين ابن السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو النصر عبد القهار ليلة الثلوث وثمان خلت من شهر شعبان سنة اربع ومئه بعد الالف من هجرة النبي

Deze woorden zijn voorzien van eene interliniaire vertaling in het Javaansch, in Arabisch schrift, beginnende: mios babaji poenika kang antoek barkat in sjā Allāh Moehammad ᶜArif . . . . .

(4) ولد المولود المبارك محمد صالح بدر الدين ابن السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو النصر عبد القهار يوم الاحد وتسع مضت من جماد الاخر سنة الف ومئة وسبع سنين هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(5) ولد المولود المبارك محمد واسع جمال الدين ابن السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو النصر عبد القهار يوم الثلوث وخمس وعشرين مضت من جماد اخر سنة الف ومئة وسبع سنين هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(6) ولد المولود المبارك محمد لطيف حرالدين ابن السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو نصر عبد القهار يوم خمس وثلاث عشر من شهر صفر سنة اربع ومئة بعد الالف من هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(7) ولدت المولودة [1] المباركة سيدت فطيمه ابن السلطان ابو محاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو نصر عبد القهار

1) De vrouwelijke uitgangen zijn later aangebracht; het mannelijke ibn is evenwel blijven staan.

يوم احد وثمان عشر واثنين من شهر رجب سنة الف ومئة وست سنين هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(8) ولدت البنت المباركة بنت مولانا السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين بدرية يوم الثلوث وتسع خلت من شهر رمضان سنة الف ومية وثمان سنين من هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(9) ولد المولود المبارك محمد محيي الدين ابن مولانا السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين يوم الخميس وتسع مضت من شهر جمادالاخر سنة الف ومئة وثلاثعشر هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(10) ولدت البنت المباركة شمسية بنت مولانا السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين يوم الربوع واربع وعشرون خلت من شهر رمضان سنة الف ومئة وثمان سنين من هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(11) ولد المولود المبارك محمد رفيع شمس الدين ابن مولانا السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين يوم الاثنين وقت الضحي وثلاث وعشرين خلت من شهر شوال سنة الف ومئة وتسع سنين من هجرة النبي صلى الله عليه سلم

(12) ظهر الولد المبارك رادين محمد ناصرالدين ابن مولانا السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين يوم السبت واثني عشر خلت من شهر صفر سنه الف ومئة واحدا عشر سنة من هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(13) ولد المولود المبارك محمد حيرالدين ابن السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين ابن السلطان ابو نصر عبدالقهار ليلة سبت وثمني وعسرن خلت من شهر صفر سنة الف ومئة واحد عشر سنة من هجرة النبي صلي الله عليه وسلم

(14) والدت البنت المباركة راتو ست خيريه بنت مولانا
السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين ليلة الربوع ربع شهر صفر
هجرة النبي صلي الله عليه وسلمه الف ومية واثني عشر سنة

(15) ولدت البنت المباركة رات عافيه بنت مولانا السلطان
ابو المحاسن محمد زين العابدين يوم الجمعه اول يوم من شهر
صفر هجرة النبي صلي الله عليه وسلم الف وميه وعشر

(16) ولدت البنت المباركة رت ستي عابده بنت مولانا
السلطان ابو المحاسن محمد زين العابدين يوم السبت ست
وعشرين مضت من شهر ذوالقعده سنه الف ومئه

(17) ولدت البنت المباركة رات ستي اسيه بنت مولانا السلطان
ابو المحاسن محمد زين العابدين يوم الاثنين وست وعشرين
مضت من شهر رمضان سنة الف ومية واثنا عشر هجرة النبي
صلي الله عليه وسلم

(18) ولد المولود المبارك محمد حسن الدين ابن مولانا السلطان
ابو المحاسن محمد زين العابدين ليلة الاثنين وتسع عشر مضت من
شهر صفر سنة الف وميه وثلاث عشر هجرة النبي صلى الله عليه وسلم

In het kreupele Arabisch van bovenstaande regelen worden de volgende feiten vermeld:

(1) Geboorte van den soeltan Aboe'l-Moeḥāsin Moeḥammad Zain al-ᶜĀbidīn in 1084 A. H. Tusschen dat jaar en het jaar waarin de schrijver zijne aanteekening stelde, 1124, liggen dus veertig levensjaren van den soeltan, wien hij een gezegend leven toebidt.

(1*) Geboorte van Moeḥammad Zain al-ᶜĀbidīn zoon van soeltan Aboe'n-Naṣr ᶜAbd al-Ḳahhār, zoon van soel-

tan ᶜAbd al-Fattāḥ op Zaterdagnacht, in de tweede helft daarvan, den 27en Moeḥarram 1084 A. H.

Eene nadere aanduiding van datum en genealogie dus!

(2) Geboorte van Djamilah dochter van soeltan Aboe'l-Moeḥāsin op Maandagavond 9 Rabī I 111[3?] A. H.

Voorts de geboorte van de volgende telgen van genoemden soeltan:

(3) Moeḥammad ᶜArif Djaᶜfar ad-dīn op Maandagavond 8 Sjaᶜbān 1104 A. H.

(4) Moeḥammad Ṣāliḥ Badr ad-dīn op Zondag 9 Djoem. II 1107 A. H.

(5) Moeḥammad Wāsiᶜ Djamāl ad-dīn op Dinsdag 25 Djoem. II 1107 A. H.

(6) Moeḥammad Laṭīf Ḥarr ad-dīn op Donderdag 13 Ṣafar 1104 A. H.

(7) Sitti Faṭimah op Zondag 18 en 2 Radjab 1106 A. H.

De opgave van twee data is zonderling; de juiste datum is: 6, 13, 20 of 27. (20 = 18 + 2? Zoo ja, vanwaar deze schrijfwijze?)

(8) Badarijjah op Dinsdag 9 Ramaḍān 1108 A. H.

(9) Moeḥammad Moeḥijj ad-dīn op Donderdag 9 Djoem. II 1113 A. H.

(10) Sjamsijjah op Woensdag 24 Ramaḍān 1108 A. H.

(11) Moeḥammad Rafīᶜ Sjams ad-dīn Maandagmorgen 23 Sjawwāl 1109 A. H.

(12) Raden Moeḥammad Nāṣir ad-dīn op Zaterdag 12 Ṣafar 1111 A. H.

(13) Moeḥammad Chajr ad-dīn op Vrijdagavond 28 Ṣafar 1111 A. H.

(14) Ratoe Sitti Chajrijjah op Dinsdagavond 4 Ṣafar 1112 A. H.

(15) Ratoe Sitti ᶜĀfijah op Vrijdag 1 Ṣafar 1110 A. H.

(16) Ratoe Sitti ᶜĀbidah op Zaterdag 26 Dzoe'l-Ḳaᶜdah 11. .

Het tiental en de eenheid zijn niet ingevuld; het jaartal moet zijn 1111 A. H.

(17) Ratoe Sitti Asijjah op Maandag 26 Ramaḍān 1112 A. H.

(18) Moeḥammad Ḥasan ad-dīn op Zondagavond 19 Ṣafar 1113 A. H.

Het waren geene belangrijke feiten — 't werd reeds gezegd — welke in de halfvergane bladzijden geboekstaafd werden; slechts voor enkele familiën hebben ze wellicht waarde.

Maar over eenigen tijd zal dit genealogisch document onleesbaar geworden zijn, en uit dien hoofde was de publicatie ervan niet geheel overbodig.

De Familie van Hayam Wuruk.

DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

Onder bovenstaand opschrift verscheen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, deel LII, pag. 158 sqq., van de hand van Dr. N. J. Krom een artikel, waarin hij naar aanleiding van de door Professor Kern geleverde vertaling en bespreking speciaal van de zangen V,VI en VII der Nâgarakrĕtâgama orde brengt in den chaos van tegenstrijdige berichten in Pararaton en Nâgarakrĕtâgama omtrent de familieverhoudingen van Hayam Wuruk. Vooreerst heeft hij het zeer waarschijnlijk gemaakt, dat Hayam Wuruk slechts één echte zuster had, nl. Bhre Pajang, terwijl Bhre Lasem, de vrouw van Bhre Matahun, dan een kind was van Bhre Daha en Bhre Wengker en tenslotte Hayam Wuruks echtgenoote, Paduka Çori, een dochter was van Bhre Wengker bij een bijwijf. Wijders vestigde hij voor het eerst de aandacht op het feit, dat uit de oorkonde van 1295 onwederlegbaar blijkt, dat Bhre Pajangs dochter Bhre Kahuripan en Raden Sotors zoon Raden Sumirat dezelfden zijn als Râjasawarddhanî en Raṇamanggala. Ten slotte gaf hij eene nieuwe lezing van de familierelatie's van het geslacht nà Hayam Wuruk. Van deze relatie's bezitten wij nu drie lezingen, nl. die van Dr. Brandes volgens de Pararaton, die van Prof. Kern volgens zijn opvatting van de Nâgarakrĕtâgama en die van Dr. Krom, eveneens op laatstgenoemd geschrift gebaseerd. Duidelijkheidshalve mogen de drie opgaven hieronder in tabelvorm worden opgenomen. Volgens:

Pararaton	Prof. Kern	Dr. Krom
	zijn de kinderen van Hayam Wuruk:	
Bhre Wirabhûmi	Bhre Wirabhûmi	Bhre Wirabhûmi
Bhre Lasem „de schoone"	Nâgarawarddhanî	Kusumawarddhanî = Nâgarawarddhanî
	Kusumawarddhanî	
	van Bhre Lasem:	
Geene	Wikramawarddhana	Geene
	van Bhre Pajang I:	
Aji Wikrama	Surawarddhanî	Wikramawarddhana
Bhre Lasem „de dikke"		Surawarddhanî
Bhre Kahuripan III		Râjasawarddhanî

Zooals men ziet zijn op verschillende punten de 3 lezingen volkomen gelijkluidend, doch wijken zij in andere opgaven niet onbelangrijk van elkaar af. Vast staat in elk geval, dat Wirabhûmi een zoon was van Hayam Wuruk en wel uit een bijwijf, dat Hayam Wuruks dochter Kusumawarddhanî à Bhre Lasem de schoone gehuwd is met Wikramawarddhana en eindelijk dat Bhre Pajangs dochter Râjasawarddhanî à Bhre Kahuripan III gehuwd is met Raden Sumirat à Bhre Pandan Salas I à Raṇamanggala. Verder komen alle drie de lezingen tot het resultaat dat er in 't geheel vijf kinderen waren, doch komen Dr. Brandes en Prof. Kern daartoe zonder eenige moeite, Dr. Krom heeft twee personen (nl. Kusumawarddhanî en Nâgarawarddhanî) identiek moeten verklaren en een (Râjasawarddhanî) als nog niet geboren aangenomen. Dit laatste nu lijkt mij niet waarschijnlijk. De prinses, in 1287 nog niet geboren, zou dan in 1295 volgens bovengenoemde oorkonde, reeds gehuwd zijn. Waar Dr. Krom zelve op pag. 163 zijner verhandeling een huwelijk van Surawarddhanî uit hoofde van haar leeftijd verwerpt geloof ik dat argument hier ook in geding te mogen brengen. N. m. m. is het dan ook aannemelijker, dat Surawarddhanî

en Râjasawarddhani dezelfde persoon zijn, de naamsverandering zou dan b. v. bij haar huwelijk kunnen hebben plaats gehad. Dit punt als vaststaande aannemende komen wij, de lezing van Dr. Krom als zijnde de nieuwste als basis onzer beschouwingen gebruikende, tot een totaal van vier kinderen in het geslacht na Hayam Wuruk. De overeenstemming tusschen onze bronnen echter maakt het zoo goed als zeker dat er vijf zijn geweest. Bovendien vervalt nu de mogelijkheid van het huwelijk van Wirabhûmi en Surawarddhani, terwijl eestgenoemde toch volgens de Pararaton met een zijner volle nichten getrouwd was. Zijn eenige nicht echter Surawarddhani à Râjasawarddhani is zonder twijfel de echtgenoote geworden van Raden Sumirat à Raṇamanggala. Ergo rest ons niets anders dan aan te nemen, dat Bhre Lasem (hoewel eene nicht volgens de terminologie der Nâgarakrĕtâgama te beschouwen als jongere zuster van Hayam Wuruk) dan wel Bhre Pajang toch nog eene dochter gehad heeft en, daar wij boven hebben aangenomen, dat dit met laatstgenoemde niet het geval was, blijft er niets anders over dan aan te nemen, dat Bhre Lasem, niettegenstaande de Pararaton hierover zwijgt, nakomelingen gehad heeft. Hoe nu uit dezen doolhof te geraken?

Vooreerst trekt het de aandacht, dat Dr. Krom bij de samenstelling van zijn stamboom heeft moeten aannemen, dat met Nâgarawarddhani en Kusumawarddhani in de Nâgarakrĕtâgama dezelfde dochter van Hayam Wuruk bedoeld wordt. Dit nu behoeft niet het geval te zijn en is, zooals hieronder nader zal worden besproken, zelfs zeer onwaarschijnlijk. Het laten vallen dier identiekverklaring nu brengt ons reeds een stap nader tot de oplossing, daar wij dan weder tot het totaal van vijf kinderen komen, doch het bezwaar, dat wij nog niet in het reine zijn met het huwelijk van Wirabhûmi blijft bestaan. De lezing van Prof. Kern, tot welke wij na bovenstaande veranderingen in die van Dr. Krom waren gekomen, moet dus ook niet geheel in orde zijn.

Bij de vertaling nu door Prof. Kern van zang VI en VII der Nâgarakrĕtâgama gegeven valt het op, dat op twee verschillende plaatsen over kinderen van Hayam Wuruk wordt geschreven. Dr. Krom echter vestigde er reeds de aandacht op hoe mooi symmetrisch Prapañca's gedicht in elkaar zit. Aan die symmetrie vasthoudende zouden wij dus verwachten in zang VI aan te treffen eene opgave van het huwelijk en de kinderen van Hayam Wuruk. Inderdaad is dit ook het geval, wanneer men de eerste halfstrophe van de 3de strophe van zang VI buiten beschouwing laat, doch deze halfstrophe dreigt de geheele symmetrie te vernietigen. Ik zeg dreigt, want m. i. is dit niet het geval en is de eenige weg om uit dezen doolhof te komen het aanbrengen eener kleine verandering in de vertaling of liever in de toelichting door Prof. Kern gegeven. Z.HoogGel. vertaalt toch: „Zij (d. i. Hayam Wuruk en zijne twee zusters) vermenigvuldigden zich, tot kinderen hebbende: 1) den vorst, die te Wirabhumi heerschte; 2) de onvergelijkelijke kroonprinses, bekend onder den naam van H. Hoogh. Nâgarawarddhanî;" etc. Het is duidelijk, dat hij tot zijne inlassching: „d. i. Hayam Wuruk . . . . ." gekomen is door de vermelding van Bhre Wirabhûmi, die ongetwijfeld een zoon is van Hayam Wuruk en een bijwijf. De geheele opbouw van het dichtwerk in aanmerking genomen, meen ik echter te mogen aannemen, dat met de „Zij" van strophe 3 vers 1 bedoeld zijn de beide zusters of liever de nicht en de zuster van den koning met hunne respectieve echtgenooten, zooals die zijn opgesomd in de beide voorafgaande strophen van dezen zang. Aannemende dat Dr. Kroms redeneering omtrent Wikramawarddhana als zoon van Bhre Pajang (bldz. 162 sqq. zijner meergenoemde bijdrage) juist is en met het oog op zang XI, strophe 1 is er geen ander motief dan dat der symmetrie om hieraan te twijfelen, zou de dichter dan hebben willen zeggen, dat Bhre Wirabhûmi en Nâgarawarddhanî kinderen waren van Bhre Lasem en Bhre Matahun, terwijl

Wikramawarddhana en Surawarddhanî kinderen waren van 's konings eigenlijke jongere zuster Bhre Pajang. Door deze opvatting zou Bhre Lasem dan de dochter (Nâgarawarddhanî) gehad hebben, die, zooals boven beredeneerd, uitgehuwelijkt moet worden aan Bhre Wîrabhûmi. Echter doet zich dan het groote bezwaar voor, dat deze laatste geen zoon is van Hayam Wuruk en bovendien met zijn eigen zuster zou trouwen. Ook deze hinderpaal lijkt mij echter niet onoverkomelijk. De Pararaton toch deelt mede, dat Wîrabhûmi als zoon werd aangenomen door een zekere Bhre Daha, welke mededeeling reeds aan Dr. Brandes veel hoofdbrekens kostte, daar hij die Bhre Daha niet geheel wist thuis te brengen. Zou het nu niet mogelijk zijn, dat in stede van Bhre Daha moet gelezen worden „Bhre Lasem", hare dochter. Waar de Pararaton ten opzichte van de kleinkinderen van Bhre Kahuripan II niet geheel te vertrouwen blijkt, kan ook de vergissing van het noemen der moeder in plaats van de dochter zeer wel worden aangenomen. Wel vervalt dan de schoone overeenstemming bij de opgave omtrent den grooten strijd van Hyang Wiçeṣa met Wîrabhûmi tusschen de Pararaton en de Chineesche berichten, die spreken van een Putling Taha = Putreng Daha als vorst van het Oostelijke rijk, doch volgens Dr. Brandes kan de Chineesche naam ook gelezen worden Piling Daha, door dien geleerde verklaard met Bhreng Daha, „zoodat ook hier, als in het westelijke rijk, de fautor van den vorst meer op den voorgrond zou zijn gedrongen". Men ziet, veel bewijs voor het aannemen eener *Bhre Daha als pleegmoeder* van Wîrabhûmi, leveren de Chineesche berichten in den kern toch niet.

Doch ook al mocht men het aannemen van Bhre Wîrabhûmi als zoon door Bhre Lasem verwerpelijk achten, ook dan nog zou wel te verklaren zijn, waarom de hofdichter hem niet als zoon van Hayam Wuruk noemt. Wîrabhûmi schijnt in de hofkringen geen persona grata te zijn geweest.

Wijst daar al op zijn latere twist met Hyang Wiçeṣa, die hij met den dood moest bekoopen, ook zijne adoptie door een ander volgens de Pararaton en zijne vermelding als terloops zonder zelfs zijn naam te noemen in de Nâgarakrĕtâgama duiden aan, dat, mocht Hayam Wuruk al met hem ophebben, de familie niet bijster op de relatie van den koning met en wellicht diens opvolging door een zoon van een bijwijf gesteld was. Door zijn huwelijk met Nâgarawarddhanî nu kon de hofdichter, die even te voren 's konings nicht als zijn jongere zuster betiteld heeft, met een gerust geweten alle partijen believen door Wîrabhûmi in zijn lofdicht op te nemen, doch als zoon van Bhre Lasem en Bhre Matahun, die dan eigenlijk zijn schoonouders waren.

Mij persoonlijk lijkt echter de eerste verklaring, nl. Bhre Wîrabhûmi geadopteerd door en tevens schoonzoon van Bhre Lasem, de waarschijnlijkste.

Is mijne bovenmedegedeelde opvatting de juiste, dan kan de conclusie getrokken worden dat de kinderen waren van:

1) Hayam Wuruk:

a. (Bhre Wirabhûmi, aangenomen door Bhre Lasem en tevens gehuwd met haar dochter Nâgarawarddhanî).

b. Kusumawarddhanî = Bhre Lasem, de Schoone, gehuwd met Wikramawarddhana=Aji Wikrama=Hyang Wiçeṣa.

2) Bhre Lasem en Bhre Matahun:

a. Nâgarawarddhanî = Bhre Lasem, de Dikke, gehuwd met Bhre Wîrabhûmi.

3) Bhre Pajang en Bhre Paguhan:

a. Wikramawarddhana = Hyang Wiçeṣa = Aji Wikrama, gehuwd met Kusumawarddhanî = Bhre Lasem, de Schoone.

b. Surawarddhanî = Râjasawarddhanî = Bhre Kahuripan III, gehuwd met Raṇamanggala = Raden Sumirat = Bhre Pandan Salas I.

Een Minangkabausche Taalpantang.

Mededeeling

VAN

Dr. Ph. S. VAN RONKEL.

De heer L. C. Westenenk maakte mij te Fort de Kock opmerkzaam op het feit dat enkele Minangkabausche woorden niet worden uitgesproken in hun eigenlijken vorm, doch met eenige wijziging in de laatste lettergreep.

Hoewel het hier niet geldt het onder bepaalde omstandigheden vermijden van sommige woorden, welk verschijnsel gewoonlijk taal-pantang genoemd wordt, kan bedoelde term ook hier gebezigd worden, aangezien het beginsel — het ontwijken van iets ongunstigs in vorm of beteekenis — hier mede aanwezig is.

De heer Westenenk noemde mij een vijftal woorden.

Navraag bij Minangkabauers, in Agam en Pajakoemboeh, bevestigde de mededeeling ten volle; andere analoge gevallen merkte ik niet op.

Ziehier het vijftal:

andjiloeang	= cordyline	wordt andjiloe;
kaloeang	= vliegende hond	„ kaloea²;
piliang	= een der vier soekoe's	„ pili;
biroeang	= beer	„ biroengkang;
mansiang	= bies	„ mansiro.

De reden van het aan deze woorden klevende odium is niet ver te zoeken; het is omdat de eindlettergreep ang als gemeenzaam aanspraakswoord een eenigermate groven klank heeft. Bij de eerste drie woorden is het verschijnsel eenvoudig; slechts bij kaloea—kaloea² is sluiting der

syllabe op te merken. Bij het volgende tweetal geeft de verandering van biroeang in biroengkang eenige moeilijkheid; bij mansiang—mansiro zoude men aan eene krâmâvorming kunnen denken. [1])

Eigenaardig-volkomen zoude dit verschijnsel zijn, indien het ook bij op kau, het vrouwelijk van ang, eindigende woorden kon aangewezen worden. Daarvan is mij echter niets gebleken.

---

1) In Van den Toorn's Minangk. Mal. Ned. Woordenboek wordt bij mansiro naar mansiang verwezen.

Commentaar op de Geschiedenis der Preangerlanden.

PRIANGAN. De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811 door Dr. F. de Haan, Landsarchivaris te Batavia. Vierde deel, I Commentaar § 1501—2850. II Staten en Tabellen. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Batavia, G. Kolff &. Co. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. Gedrukt ter boekdrukkerij G. Kolff & Co. Batavia 1912. II en 1040 bladzijden.

Het vierde deel van het werk over de geschiedenis van den Preanger is verschenen, en daarmede is het opus voltooid. Bij een werk van zóó grooten omvang en zoo echt wetenschappelijk karakter past het niet te vragen naar practisch nut, noch te denken aan debiet en lezersaantal; hier moet slechts geroemd dat door een geleerde, de materie beheerschend en het onderwerp uitdiepend tot het laatste bezinksel, zonder om te zien naar bezwaren en gevolgen, eene anderhalf decennium vullende studie ter hand genomen, volbracht en in het licht gegeven is.

Wij hebben in de drie verschenen deelen den werker kunnen volgen op zijnen moeizamen tocht door acten, contracten, testamenten, documenten, bundels en liassen, staten en rekeningen, inedita en gedrukten, tijdschriften en boeken, rariora en encyclopaedieën; wij zagen hem de stof ordenen, en uit de materialen het werk opbouwen in het eerste deel; de stukken zelve overleggen in het ook door de excursus zoo

inhoudrijke deel II, en den zakelijken commentaar bieden in het derde deel, in welks aanvang werd medegedeeld dat het slot van den Commentaar in het vierde en laatste deel zal verschijnen. In aanleg en strekking is dus het laatste deel identiek met het derde; toch dient ook dit slotdeel aangekondigd èn wegens eigen, bijzondere verdienste, èn als besluit van een merkwaardig standaardwerk.

Dit vierde deel brengt ons in den tijd en in de wantoestanden van nepotisme, vrienden bevoordeeling, schaamtelooze diefstallen, onkunde, verwatenheid, niets ontziend winstbejag, in 't kort al het vuige dat met enkele woorden is aan te duiden als de corruptie der Compagnie.

Hoe dikwijls moet de auteur gewalgd hebben van zijne stof, hoe dikwijls verveeld zijn geworden door het eentonige van zijn werk: onwetendheid en hebzucht, altijd weer onwetendheid en hebzucht, in een doodend-monotonen cadans! Het moet een sterke geest zijn die onder dien last niet dof-onverschillig, zonder eigen stijl, maar door gaat schrijven, steeds maar door, tot dat, eindelijk en eindelijk, het lang gewenschte einde van den lijdensweg bereikt is.

Welnu onze auteur heeft zich niet laten neêrdrukken, heeft zijne belangstelling en levendigheid van geest behouden, heeft aan zijne ergernis nu en dan lucht gegeven in termen die men weliswaar in een kalm, magistraal, waardig geschiedwerk niet verwacht aan te treffen, maar die ook bewijzen dat de bewerker is blijven medeleven met zijn onderwerp; een belangrijke factor in zijn voordeel die ons enkele eenigermate minder-literaire expressies doet aanvaarden! Hoe zoude het boek geworden zijn indien zijn maker geest en vermogen tot indignatio verloren had onder de moles!

Er is nog eene eigenschap van het opus welke het aantrekkelijkheid en onafgebroken leesbaarheid geeft, namelijk de voortdurende vergelijking van de toestanden hier te lande onder de Compagnie met die van West-Europa in hetzelfde tijdperk; de republiek der vereenigde Nederlanden en het Fransche koninkrijk van de 18e eeuw boden den belezenen

historicus-litterator punten van vergelijking met het Compagniesbewind, of wat daar voor doorging, welke laatstgenoemde regeering in een veel minder schel en wreed licht plaatsen dan zij door een verslag zonder vergelijking zoude moeten erlangen.

Het werk door den schrijver gepresteerd is ontzagwekkend geweest; ook dit laatste deel legt er op schier elke bladzijde getuigenis van af. Neem het gedeelte over den loop der wegen en de oude kaarten, dat over de rechtspraak, dat over de koffiebetaling, dat over de diensten, doch neen, men zoude alles opnoemende het geheele deel in zijne elementen ontleden, neem welk onderwerp ook, overal vindt men de sporen van de noeste werkkracht die uit den chaos van stukken een geordend geheel heeft gewrocht.

Cui bono? Deze vraag worde niet gesteld; de uitgave van een zoo omvangrijk werk als dit, welks gebruikers niet aanzienlijk in aantal, en welks eigenlijke lezers slechts eenige weinigen zullen zijn, is tot zekere hoogte een idëeel ondernemen. Het volbrengen ervan bewijst in elk geval dat in het tegenwoordige Indië, in tegenstelling met den materialistischen, niets dan aardsch gewin zoekenden Compagniestijd, voor zelfverloochenenden, louter wetenschappelijken arbeid aamwezig zijn: plaats, gelegenheid en de geschikte man van talent, en—wij zijn er zeker van—ook waardeering bij het voor wetenschap niet geheel ongevoelig publiek. Men legge dit boek met al wat aan deszelfs samenstelling voorafging, met al wat er in is van kennis en geest, met de beoordeelingen en de appreciatie die het geworden zijn naast datgene waarvan ons de §§ 2495—2503 van deel IV een beeld geven, en make dan eene vergelijking tusschen het voorheen en het thans!

Het zijn de hoofdstukken XIV—XXIX welke in dit slot-deel behandeld worden. Uitvoerigheid was hier onvermijdelijk; de noten, een enkelen keer met sub-noten, wijzen op het telkenmale vinden van nieuwe zaken, soms zoo klein, bijna nietig, over vaak uiterst onbelangrijke personen, maar toch alle onmisbaar voor de degelijke samenstelling van het groote geheel.

In de „Staten en Tabellen" vindt men niet minder dan zeventien „statistieke tabellen", met eene toelichting welke zich uitstrekt van annotatie *a* tot *iii*. Daarna volgen de staten XVIII — XXXII met de namen van officieren en ambtenaren, met de jaartallen; het „uit allerlei bronnen tezamengebracht" van noot (1) op bl. 967 spreekt boekdeelen. Eindelijk eene „lijst van de in de beide laatste deelen gebruikte afkortingen en aanvullende opgave van de hierin geciteerde literatuur" gevolgd door een Register, een werkje op zich zelf van honderd en twintig kolommen!

Een voleindigd monumentum dus.

Ook aere perennius? Zoolang er in Indië eenige belangstelling bestaan blijft voor Wetenschap, ongetwijfeld!

Red.

TEKSTVERBETERING

(Nāgarakṛtāgama 41 : 2).

Mededeeling

VAN

Dr. N. J. KROM.

Bovenbedoelde strofe begint aldus:

b h a ṭ ā r a ◡ ◡ W i ṣ ṇ u w a r d d h a n a k ĕ t e k a p u t r a n i r a s a ṅ g u m a n t i s i n i w i.

(vorst Wiṣṇuwarddhana, zijn zoon, was het, die hem opvolgde in de regeering).

Uit de maat (een s a ṅ k ṛ t i-soort) blijkt dat, gelijk boven is aangegeven, vóór den koningsnaam twee korte lettergrepen ontbreken. Prof. Kern teekende aan (Bijdr. Kon. Inst. 7 : IX, p. 2), dat misschien n ṛ p a ingevoegd moet worden. Dit der plaatse geheel overbodige woord zou dan echter niet meer dan een stoplap zijn, terwijl bovendien elders de Nāgarakṛtāgama gaarne op b h a ṭ ā r a dadelijk den naam doet volgen.

Dit gaf ons aanleiding de oplossing in een andere richting te zoeken en daarbij uit te gaan van het feit, dat dit gedicht over het algemeen de koningsnamen nauwkeurig en volledig weergeeft, zoodat er alle aanleiding is te veronderstellen, dat waar b. v. de stichter der dynastie voluit Raṅgah Rājasa en de eerste koning van Majhapahit ook weer voluit Kṛtarājasa Jayawarddhana genoemd wordt, hetzelfde ook bij Wiṣṇuwarddhana te verwachten is. Deze vorst nu heet in de inscripties (plaat van Pakis 7, platen van Pĕnampihan 3ª : 7 en 3ᵇ : 5, Djaka Dolok 7) Jaya çrī Wiṣṇuwarddhana. In het boven-

geciteerde vers ware nu ook de volledige naam te herstellen en dus te lezen:

bhaṭāra Jaya Wiṣṇuwarddhana, enz.

Ter vergelijking diene nog de naam van 's mans achterkleindochter, de regentes gedurende Hayam Wuruk's minderjarigheid, welks tweede helft eveneens Jayawiṣṇuwarddhanī is.

DE PATAPAÄN ADJAR SOEKA RĔSI.

De Patapaän Adjar soeka rĕsi

ANDERS GEZEGD

de kluizenarij op den Goenoeng Padang.

Tweede bijdrage *) tot de kennis van het oude Soenda.

(Met vijf afbeeldingen, een facsimile en een tabel.)

DOOR

C. M. PLEYTE.

Ditmaal zij het mij vergund, de leiding te nemen van een tocht naar het zuiden van Tji-rĕbon, en wel naar het voorheen alom vermaarde rijk van Galoeh, d. i. de kern [1]).

Ik wensch toch op te gaan tot het nooit genoemde, maar daarom niet minder geëerde heiligdom van den Goenoeng Padang, een der merkwaardigste overblijfselen uit den vóór-islāmischen tijd der Pasoendan [2]).

Twee hoofdwegen voeren sedert menschenheugenis van de noordkust naar Galoeh, een oostelijk pad, nagenoeg recht zuidwaarts loopend langs den voet van den Tjĕrĕme

---

*) Eerste bijdrage was: Het jaartal op den Batoe toelis nabij Buitenzorg. Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. LIII, blz. 155 vv.

1) Dat aldus de interpretatie, die den kern der Pasoendan bij uitbreiding zou beteekenen, van Galoeh is, krijgt groote waarschijnlijkheid door de overlevering, welke o. m. vertelt dat na den zondvloed, de nieuwe hoofdplaats verrees ter plaatse waar een bizondere steen lag. Zie de Babad Galoeh hierachter, vers 37.

2) Zie voor dergelijke plaatsen, de Haan, Dr. F. Priangan, II blz. 783—787.

tot Koeningan, den hoofdzetel van diens voormaligen, gelijknamigen, oostelijken grensstaat, en een westelijk, slingerend langs Madja lĕngka en Talaga, oudtijds, het westerbolwerk daarvan.

Daartusschen in lag het landschap Darma, het knooppunt van de verbindingen met Koeningan en Talaga, zoowel als van die met Kawali en Pangdjaloe, van welk laatste vorstendom rechtstreeks communicatie met de *dajeuh*, den rijkszetel van Galoeh, heden ongeveer Tji-amis, bestond [1]).

Welke van de beiden, 't eerst vermelde wegen men ook neemt, opvallen doet, dat zoodra men Tji-rĕbon-stad een tiental palen achter zich heeft, het eigenaardige Javaansch in de stranddistricten gesproken, bijna zonder overgang plaats gemaakt heeft voor het Soendasch en alle Javaansche invloed als eensklaps verdwenen is.

Dit feit staat niet op zich zelf; in Karawang en Bantĕn, waar de kustlanden, gelijk die van Tji-rĕbon, sedert de 16de eenw onder Javaanschen invloed geraakten, doet zich ditzelfde verschijnsel voor; nergens vermochten taal en kultuur der Javaansche vreemdelingen naar de binnenlanden baan te breken.

Een en ander heeft een zeer verklaarbare reden. Noch in Tji-rĕbon, noch in Karawang, evenmin in Bantĕn heeft ooit verbroedering tusschen het Soendasche en het Javaansche element plaats gevonden; Soendaneezen en Javanen zijn naast elkander blijven voortleven zonder over en weder naar aansluiting te trachten [2]).

En dit weder vindt zijn oorsprong in het gebrek aan sympathie, inzonderheid kenmerkend voor de lagere standen,

1) Behalve deze hoofdwegen zijn er tal van voetpaden, *tĕroesan*, d. i. doorsteek, echter zoo moeilijk begaanbaar, dat zij alleen bij uit de streek geboortigen in gebruik zijn.

2) Hetzelfde kan men waarnemen aan de zuidkust der Preanger tusschen Kali poetjang en Parigi. Ook aldaar bevinden zich niet onbelangrijke Javaansche nederzettingen, die eigen dorpen vormen, waarvan de bewoners maar weinig met de omwonende Soendaneezen verkeeren, zooals reeds vroeger door den controleur R. A. Kern werd waargenomen.

dat tusschen beide nationaliteiten altoos heeft en bleef bestaan.

Een tweede eigenaardigheid, welke al evenzeer treft en met het zooeven opgemerkte direkt verband houdt, is deze. Dadelijk nadat men de grens tusschen Javaansch en Soendasch Tji-rĕbon is overgegaan, bespeurt men dat men het rayon vol van herinneringen aan de eerste prediking van den Islâm in West-Java, verwisseld heeft voor den bakermat van den oud-Soendaschen eeredienst. [1])

Geleidelijk talrijker toch worden dan de overblijfselen uit dit verleden, en weldra ontmoet men ze schier bij elk dorp en bij ieder vlek.

Overwegend daaronder zijn kunstmatige vijvers, *balong*, met rolsteenen omzoomd, waarin heilige *tambra's* het kristalheldere water klieven.

Zoolang deze karpers in die vijvers verblijven, zijn zij onschendbaar en het gebruik wil nog steeds, dat men bij een bezoek daaraan voor hen een kleine gave afzondert, omgezet in *opak*, platte koeken van rijstmeel, niet ongelijk aan de ongezuurde Paaschbrooden der Joden, welke hun bewakers daartoe in voorraad houden en voor één cent per stuk beschikbaar stellen.

Maar wee den geschubden heilige, die in de afvoerleiding geraakt; onvoorwaardelijk keert hij tot den gewonen vischtoestand terug, en een knuppel is steeds ter hand om aan zijn bestaan een einde te maken, waarna het stoffelijke overschot in de keuken zijner vereerders van zooeven, een passende uitvaart wordt bereid.

Behalve vijvers vindt men op dezelfde plekken dikwijls nog steenstapelingen van langwerpig vierkanten vorm, bezet

---

1) Brandes, Dr. J. L. A., Babad Tjĕrbon, uitgegeven door Dr. D. A. Rinkes in Verh. Bat, Gen. v. K. en W., dl. 49, 2e stuk 1.—Rinkes, Dr. D. A. De heiligen van Java. Tijdschr. voor Ind. T.-, L. en Vk., dl. 52. 53 en 54 passim.—Mijn: Het jaartal op den Batoe toelis nabij Buitenzorg, ibidem, dl. 53, bijlage 3.

met vertikaal daarin geplaatste, paalvormige monolithen, grafteekens zoowel als natuurlijke *lingga's*.

Typisch in dien trant is bijvoorbeeld de *kaboejoetan* nabij Manis kidoel, aan de heerbaan van Lingga djati naar Koeningan, waar men vlak bij den vijver, Tji-boelan geheeten, meerdere dusdanige steenhoopen, *babalajan*, aantreft. *Plaat 2.*

Minder algemeen zijn alleen staande dan wel tot groepen vereenigde, ruw gehouwen steenen beelden, meest afgestorvenen, doch ongetwijfeld soms ook oudpolynesische goden voorstellend.

De kleineren daaronder, als regel hurkende, met de armen over de borst gekruiste personen weergevend, behooren zeker tot de eerste rubriek, [1]) maar van de groote, grof tot mensch gefatsoeneerde, en met een zwaard voorziene figuur te Sangkan heran, *Plaat 4*, is zulks niet aan te nemen.

Teminder zelfs waar deze geheel afgezonderd staat en een offersteen vóór zich heef, een voorwerp dat bij de kleinere beeldjes, in het omringende bosch aanwezig, niet gevonden wordt.

Dit laatste, hetwelk de aandacht trekt door het overwegend aantal *salam*-boomen, [2]) is verboden grond en deswegen door een rondom gaande bamboeheining van het algemeen toegankelijke terrein afgesloten. Als geheel draagt het den naam van Sodong lĕbak, welke op een voormaligen doodenakker wijst. [3])

Hoe het beeld zelf eenmaal geheeten was, geraakte in vergetelheid. [4])

1) Vergelijk het dienaangaande opgemerkte in mijn: Artja domas, het zielenland der Badoejs, Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. 51, blz. 500 en 520 vv.

2) Men beweerde dat deze er opzettelijk geplant waren om reeds van verre aan te duiden, dat men ter plaatse *salamat* kan verkrijgen. De waarde dier woordspeling blijft uitteraard voor rekening van mijn leidsmannen.

3) *sodong*, het verbreede deel van de grafkuil, waar het hoofd van het lijk komt te liggen.

4) Beelden als het onderhavige komen slechts uiterst sporadisch voor. Een tegenhanger, Sanghyang dengdek genaamd wegens de schee-

Veel schaarscher nog zijn de stulpjes ter bewaring van bronzen beeldjes, wapenen en, meestentijds vergane, huishoudelijke gereedschappen.

Zij verdwenen al meer en meer, omdat de inhoud van lieverlede werd overgebracht naar de Archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dan wel onder rechthebbenden als amuletten verdeeld.

Voor zooveel die beeldjes betreft, behooren allen, één portretbeeld uitgezonderd dat Raden Pangloerah heet en een vorst van Talaga als boeddhistischen monnik en wel Ratnasambhawa, voorstelt, [1]) *Plaat 3*, zoowel tot het Hindoe- als tot het Mahâjâna-pantheon, dus tot de voor-islâmische periode [2]).

Te meer opmerking verdient het daarom, dat zich onder die oude schatten — en dit geldt ook voor de Preanger — haast altijd fragmenten van schietgeweer bevinden, zoo klein geschut als loopen van handvuurwapenen, uit den allereersten tijd van het algemeen worden dezer, getuige de losse ladinghouders, die met een spie in de kulas opgesloten worden.

Zeer fraaie exemplaren zijn daarbij geweest, zooals kan blijken uit de keurige „dragonneau", een meesterstuk van geschutgieterswerk, van Talaga afkomstig en onder No. 3728

ve houding, nagenoeg op dezelfde wijze opgesteld, staat nabij het gelijknamige dorp op de helling van den Poelasari, Banten. Zie Not. Bat. Gen. v. K. en W., dl. 31, blz. 101 en 108. —Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. 45, blz. 374.

Een ander bevond zich nabij Tji-pela aan den voet van den Goenoeng Toegoe en werd in Juni 1909 door mij voor het Genootschap verworven, No. 465*d* der Oudheidkundige afdeeling. Not. Bat. Gen. v. K. en W. 1909, blz. CII en de daar geciteerde plaatsen.

1) Archaeologische verzameling No. 578. Het beeldje is van rood koper; zie voor de beschrijving en verdere bizonderheden, Groeneveldt, W. P., Catalogus der Archeologische Verzameling van het Bat. Gen. v. K. en W. blz. 169.

2) De aandacht verdient verder, dat er enkele beeldjes bij zijn, die uit Siam of Burma afkomstig moeten wezen, zoodat er oudtijds wellicht betrekkingen tusschen die rijken en Galoeh hebben bestaan.

in 's Genootschaps Ethnographische verzameling opgenomen [1]).

En wat vooral van belang is te weten, is dat een volmaakte aan dit kanon gelijke slang gediend heeft bij 't beleg van Santander in 1511, het jaar waarin de Portugeezen Malaka veroverden [2]).

Immers waar dit stuk geschut niet hier gemaakt kan zijn, komt daardoor de onderstelling, dat het na dat jaar door Portugeesche bemidelling met andere soortgelijke herwaarts kwam, voor de hand te liggen, hetgeen er nog eens op wijst, dat het laatste bedrijf van de zegepraal des Islâms in Tjirěbon niet vóor de eerste jaren van de 16de eeuw mag gesteld worden, zooals ik vroeger reeds heb trachten aan te toonen [3]).

De boven besproken oudheden zijn meerendeels door F. C. Wilsen ontdekt, beschreven en afgeteekend geworden [4]); enkelen ervan werden door N. W. Hoepermans gevonden [5]).

Vervolgens zijn zij door J. van Kinsbergen gefotografeerd en door J. T. G. Brumund nog eens in hun onderling verband behandeld geworden [6]), zoodat om tot nadere kennis daarvan te geraken, reeds een zeer uitgebreid materiaal ter hand is.

Maar opmerkelijk blijft, dat in al die berichten omtrent vindplaatsen van oudheidkundige overblijfselen, van kluize-

---

1) Chijs J. A. v. d., Catalogus der Ethnologische Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 4de druk. blz. 216 No. 3728.

2) Als boven, met de aanteekening dat blijkens de Illustration française van 24 Maart 1866, blz. 188, laatstgenoemde dragonneau bewaard wordt in de Armeria Real te Madrid.

3) Het jaartal op den Batoe toelis, blz. 488.

4) Oudheden in Cheribon, Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. 4, blz. 488; dl. 9, blz. 57.

5) Manuscript in berusting bij den Archeologischen dienst.

6) Bijdrage tot de kennis van het Hindoeisme op Java, Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. 33, blz. 105 vv.

narijen geen gewag gemaakt wordt. Zondert men de begraafplaats Astana gĕde, reeds uit Raffles tijd bekend en door K. F. Holle als voormalige *patapaän* herkend [1]), uit, dan is niets daaromtrent geboekstaafd.

Eensdeels moet dit toegeschreven worden aan de omstandigheid, dat vorige onderzoekers de strekking dier punten voor zoover zij deze bezochten, niet begrepen hebben, anderdeels aan het feit, dat men vreemdelingen uit schroom voor ontwijding dier heilige plaatsen, daarvan steeds ver gehouden heeft.

En daarvoor bestond alle aanleiding, omdat men de West-Javaansche oudheden in het algemeen, en die van Tji-rĕbon in het bizonder, met uiterst weinig verschooning behandeld heeft. [2])

Met voorbijgang van de twijfelachtige plekken van voormalige boetedoening, noem ik in de eerste plaats als kluizenarij Djalaksana, wellicht samengetrokken uit *djaja* en *laksana* [3]), hetgeen zou kunnen beteekenen tot vervulling gekomen over-

---

1) Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. 16, blz. I 464. Ibidem. Het jaartal op den Batoe toelis blz. 167. Hierbij teeken ik nog aan, dat de steen met 5×9 vierkanten, door Brummund voor telbord om gunstige tijdstippen te berekenen gehouden, o. c. blz. 118, richtig door hem is gedetermineerd. De ruiten toch wijzen op een combinatie van de vijf- en de negendaagsche week. Maar bovendien, wanneer men hurkt in de beide voetprenten op den steen, en zich daarbij steunt met de linkerhand op de links van de voeten uitgehouwen handafdruk, dan kan men met de rechter alle vakken gemakkelijk bereiken. Blijkbaar dus zijn die hand- en voetafbeeldingen aangebracht om de bij het tellen vereischte houding aan te geven.

De steen, waarvan men een zeer goede afbeelding vindt bij v. Kinsbergen's foto's, bevat bovendien het restant van een ingegrifte inscriptie, te weten drie karakters, die *anggyana* te lezen geven. De beteekenis hiervan is onbekend.

2) Zoo zijn o. a. de beelden, die eenmaal te Koeningan stonden, spoorloos verdwenen.

3) Een dergelijke contractie vertoont de naam Djasinga=*djaja singa*, Djakarta e. a.

winning, namelijk over zichzelf door askese, zeker een niet oneigenlijke naam voor een hermitage. [1])

Men kan haar vinden een weinig ter zijde van den Balong daleum geheeten vijver, aan het einde van een zevental lage, oploopende terrassen. Op het hoogste daarvan staat de *batoe toempang*, een kubus, waarop de boeteling placht te mediteeren [2]), met een onregelmatig driehoekig natuurblok op eenigen afstand er achter, trots de verschillende verhalen, welke daaromtrent in omloop zijn, van onbekende bestemming. *Plaat 5.*

Wie hier zich voorheen heeft afgezonderd, weet men ook niet meer, doch aan zijn schim wordt nog steeds geofferd, vooral bij het begin van den planttijd om een gezegenden oogst te verkrijgen.

Vermoedelijk zal bij voorzichtig navragen nog wel meer te vernemen zijn, [3]) maar daartoe ontbrak mij tijdens mijn nasporing ter plaatse den tijd.

Toch vernam ik iets, dat mij later zou blijken een zeer waardevolle mededeeling te zijn geweest.

Men zeide mij namelijk, dat wanneer ik een oude *patapaän* in optima forma wenschte te zien, ik mij naar den Goenoeng Padang moest begeven; de ligging van dien berg kon men echter niet uitduiden.

1) Halverwege Tji-limoes en Koeningan aan de heerbaan.

2) Slapen noemen de *tjarita pantoen*, welke nog altijd de herinnering aan die *tapa's* levendig hielden, dit, een omschrijving, die zeker de waarheid wel nabij zal komen, immers de bedoeling was volledige abnegatie van den mensch in zich te verkrijgen, ongevoelig voor alle wereldsche aangelegenheden.

3) Deze overtuiging berust op mijn ervaring te Pangdjaloe opgedaan. Aanvankelijk vernam ik aangaande de aldaar bewaarde oudheden ook niet meer dan wat lang bekend was. Al pratend lekte evenwel uit, dat die bizonderheden ontleend waren aan een Babad Pangdjaloe, maar sedert lang verloren.

Zulks was niet wel aan te nemen; het kwam er dus op aan het geschrift weer voor den dag te doen brengen. Met geduld te oefenen, is dit gelukt, en toen had men geen bezwaar meer tegen het nemen van een afschrift ervan.

Hetzelfde vage bericht, niets naders, ervoer ik op mijn verdere reis, zoodat geleidelijk ernstige twijfel aan de waarheid van het vernomene bij mij begon te rijzen [1].

Eindelijk te Tji-amis gekomen, verhaalde ik het gehoorde aan mijn welwillenden gastheer, Raden Adipati Koesoema Soebrata, Regent van Galoeh, die aanstonds de juistheid van het bericht bevestigde en tegelijkertijd aanbood mij naar den berg te brengen, zoomede mij het heiligdom persoonlijk rond te leiden.

Dan stelde hij mij een Babad Galoeh ter hand, opdat ik van te voren zou leeren, wat nog altijd omtrent den Goenoeng Padang verhaald wordt.

Toegerust met die wetenschap en dus bekend met de welkome bizonderheid, dat ik de plek zou betreden op welke de overlevering den Ratoe Galoeh, den stichter van het Galoesche vorstenhuis en de daaruit gesproten regentendynastiën zijn laatste levensdagen als askeet doet slijten, gingen wij op den 19[den] Augustus 1908, een verrukkelijken oostmoesondag, derwaarts.

't Was als wilde de natuur alles doen om den eersten Westerling, die den drempel dezer hoog geëerde *karamat* ging overschrijden, een onvergetelijke herinnering daaraan te doen bewaren.

Aanvankelijk volgden wij den postweg naar 't westen tot ongeveer ter hoogte van het tegenoverliggende Tasikmalaja.

Daar verlieten wij ons rijtuig en schreden via de ontredderde *kaboejoetan* Artja lengoh, [2]) in noordelijke richting naar den Padang-berg, een uitlooper van den Sawal.

---

1) Brumund, voor mij, liet men ook niets vernemen. Van den Goenoeng Padang vertelde men hem alleen, dat deze tijdens den zondvloed boven water bleef. O. c. blz. 105. Zie de babads hierachter.

2) *lengoh* = onbelast, ledig, een naam dus, die na het vernielen van de plek is ontstaan.

Reeds van ver vertoonde ons doel zich als een donker boschmassief, scherp afstekend tegen de sawah's, waartusschen een desaweg kronkelend opliep.

Draagstoelen waren aan het begin daarvan gereedgezet om ons de wandeling door de barre zou te besparen, opdat wij het gewijde oord onvermoeid van lichaam en geest zouden bereiken.

Zacht gewiegd, voerden de dragers ons met krachtigen tred opwaarts; dan zetten zij hun last af bij het bamboehek aan den zoom van het bosch en den toegang daartoe afsluitend.

Hier hadden de *koentjen*, de bewaker van het heiligdom, en zijn gezellen postgevat ter ontvangst.

Een korte begroeting volgde. Daarop nam hij de leiding en wij traden het woud binnen met zijn staf achter ons aan.

Onmiddellijk opende zich een breede laan, overtogen met een eeuwentellend mostapijt, dat alle geluid van voetstappen doofde.

De kronen der woudreuzen langs de kanten sloten het felste zonlicht buiten, maar lieten overigens voldoende lucht en licht binnendringen om de muffe athmospheer, zoo kenmerkend voor zwaar oerwoud, afdoende te zuiveren.

't Was dan ook verkwikkend koel onder dit goed ventileerend looverdak, en niets, zelfs niet het suizen van den wind verbrak er de geheimzinnige stilte.

Zwijgend liepen wij achter elkander voort, want: *ari di leuweung mah, oelah sok rea tjarita, pamali* [1]).

Nu en dan, naarmate wij hooger kwamen, stootten wij op een versperring van gevlochten bamboe, dwars over den weg geplaatst, welke in wijde omgangen naar den top bleek te schroeven in haast onmerkbare stijging.

---

1) In het bosch moet men niet snappen, dit leidt tot onheil.

Eindelijk een lichting, een vriendelijk plekje in den vollen dag, met een ondiepe kuil in het midden, zoo omboord als geplaveid met ordeloos opgetaste keien.

Een bron borrelde op den bodem, klaar en koud. Hier leschte de vorstelijke boeteling zijn dorst en verrichtte hij de ritueele reinigingen.

Wij wieschen er handen en gelaat, zooals te doen gebruikelijk als men opgaat tot gewijde oorden, en dan bestegen wij den langen, steenen trap, [1]) uit rolsteenen opgebouwd, doch met gemakkelijk begaanbare treden, welke van evengenoemde wel in rechte lijn naar de kluizenarij voert [2]).

Boven gekomen, betraden wij een matig groot plein, waarvan een vierkant op het midden volledig door een bamboehaag was afgeschoten.

Het deurtje daarin doorgegaan, bevonden wij ons op een netjes schoon gehouden erf met enkele *handjoeang*-heesters, Cordyline Jacquinii Kunth, beplant en een eenigszins verhoogde steenbelegging in het centrum, waarop, aan de achterzijde, een kussenvormige, natuurlijke steenschijf lag, de *pangtjälikan*, die eenmaal den askeet tot zetel diende. *Plaat 1*, tegenover den titel.

Onverwijld zetten wij ons met gekruiste beenen op de gereed gelegde matten vóor den steen en daarnaar front makend; dan ging de *koentjen* in dezelfde houding vóor ons zitten.

---

1) Op den Poelasari, nabij de kampoeng Sangiang dengdek, bevindt zich een jammer genoeg door plantenwoekering zeer beschadigde, dergelijke trap, *taradje omas* geheeten, welke naar een pleintje voert, waarop nog enkele behouwen steenen liggen, vermoedelijk de resten eener kluizenarij, die de overlevering door zekeren Adjar domas deed bewonen. Dus was de toestand in 1904.

2) Door een defekt aan de chasis is het cliché met den trap in het ongereede geraakt.

Even kuchte hij om de aandacht te trekken. Vervolgens vatte hij de naast hem liggende *sintoeng*, [1]) sloeg vuur, ontstak daarmede die flambouw en legde op het smeulende einde een stuk *mĕnjan*, benzoë.

Dra wolkte de blauwe wierook op, en meteen begon hij te prevelen, onverstaanbaar zacht en snel.

Gereed met zijn formulier, [2]) plaatste hij de *sintoeng* hellend tegen den zetelsteen, waarna hij dien met een handvol geurige witte bloemen bestrooide [3]).

Daarmede was het geijkte bezoekceremoniëel afgeloopen en mochten wij ons vrijelijk bewegen tot nader onderzoek van het sanctuarium.

---

1) Toorts van de in reepen gespleten, gedroogde bloemscheede van den kokospalm. In de westelijke dialecten *mantjoeng*.

2) Veel zin zal, zooals gewoonlijk, in die woorden wel niet gelegen hebben en vermoedelijk zullen zij wel ongeveer gelijk geweest zijn aan die, welke ik elders bij het zich wenden tot den Ratoe Galoeh gebezigd vond, luidend o. a.

„Bismillahroamanroahim."

„Sang Sili soetji, Sang Sili poetih, Praboe Sili wangi, Aria Wangsa nagara, Praboe Anggalarang, Sang ratoe Balebat djaja."

„Ratoe Galoeh, Ratoe Galeuh."

„Euh, ba."

„Kangdjĕng Ratoe Galoeh."

Eenige namen, wat klinkklank, dat is alles.

3) Aangezien dit van oudsher, lang vóór de invoering van den Islâm, een integreerend deel van iedere bedevaart was, heette het verrichten daarvan *ngĕmbang*, bloemen offeren. Instede daarvan kwam echter al meer en meer de Arabische bastaardterm *ngadjarah* van zijârah, زيارة, in gebruik, en wijzigde zich de handeling naar Moslimsche voorschriften.

Maar 't bloemenoffer bleef, en zoo vindt men bijv. onder het Moskeepersoneel te Bantĕn nog altijd twee vrouwen, *pasĕkaran*, bloemendraagsters, genaamd, die een eigen ambtsgewaad hebben en wier taak het is, den Regent van Serang, wanneer hij o. a. na het eindigen van de vasten tot de Sultansgraven ter *djarah* gaat, de daartoe benoodigde bloemen na te dragen.

Dit vorderde niet veel tijd, daar er verder niets treffends te zien was.

Nadat ik den steen gefotografeerd had, namen wij dan ook zonder toeven den terugtocht aan.

Hierbij volgden wij, na den trap afgedaald te zijn, een anderen weg dan te voren, welke langs een oude, onlangs weer in gebruik genomen begraafplaats voerde, maar overigens geen nieuwe merkwaardigheden opleverde.

Vervolgens keerden wij op dezelfde wijze als wij gekomen waren naar huis terug.

Het behoeft geen lang betoog, dat de breede, bemoste lanen, die onmiskenbaar op voorbedachten aanleg wijzen, zoomede de steenen trap en de steenplaat op den top het zeer wel aannemelijk maken, dat wij hier inderdaad met een kluizenarij te doen hebben, gelijk de naneef vast en zeker gelooft, krachtens oeroude traditie.

Deze alleen mag ons echter niet overtuigen.

Maar wel doet zulks de overeenstemming tusschen den Goenoeng Padang en de wel is waar minder grootsche, doch overigens bijna geheel gelijke omgeving van andere kluizenarijen, waarvan wij zeker weten dat zij zoodanige waren, omdat de laatsten die daar boete deden, bij naam bekend zijn niet alleen, doch ook metterdaad hebben bestaan. Allereerst zij daartoe de aandacht gevestigd op de hermitage op den Tji-koeraj, in de tweede plaats op die van den Goenoeng Moenarah, op het partikuliere land Roempin, aan de Tji-pinang.

Eerstgenoemde berg huisvestte den grootvader van Kiai Raga, welke laatste aan Raden Saleh twee lontarhandschriften afstond, hem door zijn *boejoet* nagelaten [1]; laatstgenoemde

---

1) Hoogst eigenaardig is zeker dat die geschriften, gelijk van inhoud, aanvangen met een passage over den Goenoeng Koembang (Tégal) op wiens zuidelijke helling het gehucht Goenoeng Sagara ligt, welks bewoners, evenals de Badoejs, nog altijd voorislâmische inzettingen huldigen.

herbergde Kiai tapa, tot dat deze in 1750 naar het zwaard greep om Toebagoes Boeang bij te staan in zijn poging tot bevrijding van Bantĕn van de machinatiën der regentes Ratoe Saripa [2]).

Deze gegevens staan onwrikbaar vast, zoo door berichten van zeer recenten datum als door onze geschiedkundige annalen, doch omtrent den Goenoeng Padang wordt vooralsnog over geen enkel historisch vaststaand gegeven beschikt; al wat dienaangaande verhaald wordt berust op overlevering.

Uitteraard verwees men mij bij navragen dan ook daarnaar, en krachtens deze wist men niet anders mede te deelen, dan dat de eerste en tevens de laatste kluizenaar, die op den berg vertoefd had, de Ratoe Galoeh is geweest, beter bekend onder den als zoodanig door hem gevoerden naam van Pandita Adjar soeka rĕsi.

Dus is het heden; niet anders was het bereids eeuwen geleden.

De titel luidt: „Ini tjarita ratoe Pakoean ti Goenoeng Koembang." Later zal ik op deze manuscripten terug komen in verband met twee *tjarita pantoen*, eveneens van daar afkomstig, en mij welwillend afgestaan door den heer Ch. Welter, die als controleur te Boemiajoe, uittreksels dier verhalen liet opschrijven door den *goeroe* te Salĕm, Ardja Wasita, een Koeninganner.

2) Voor de beschrijving van de kluizenarij op dezen berg en wat daarop verder is voorgevallen, zie men mijn Soendasche Schetsen, blz. 39.

Hier zij nog aan toegevoegd, dat de Goenoeng Moenarah reeds in de Bantĕnsshe bekeeringsoverléveringen een rol speelt, vermoedelijk een der redenen waarom Kiai tapa zich juist daarop terugtrok.

Zoo wordt o. a. verhaald dat Maoelana Hasanoe'ddin, toen hij vergezeld van twee djin's Tji-rĕbon verliet om Bantĕn onder den Islâm te brengen, zijn weg nam over Soemĕdang, Soemoer bandoeng, Tjiandjoer, Bogor en den Goenoeng Moenarah. En verder:

„Barang datang ka Goenoeng Moenarah, manggih anoe keur koekoempoelan roepa djĕlĕma."

Er is voor mij geen enkele reden om aan de juistheid van die opgaaf te twijfelen, in de eerste plaats niet, omdat het vóor dat de Islâm had gezegenpraald, in den geest des tijds lag, dat vorsten zich op hun ouden dag aan de wereldlijke heerschappij onttrokken om boeteling te worden, [1]) ten tweede niet, dewijl een zóo gewichtige gebeurtenis een dusdanig diepen indruk kan hebben gemaakt, dat men daarvan tot in 't late nageslacht is blijven gewagen.

Een kostbaar bewijs hiervoor levert de overlevering omtrent Astana gĕde te Kawali. Zij behield den naam van den askeet, die zich oudtijds op die plek afzonderde, Praboe Wastoe, volkomen in overeenstemming met het steenen document aldaar, dat hetzelfde meldt [2]).

„Maoelana Hasanoe'ddin neangkeun ka dinja sarta snoerna; „heh, wong bagoes lalaki djeung awewe, naon sia manoesa atawa lain? Lamoen manoesa, maraneh ngadjawab."

„Mangka ngawalon anoe keur koekoempoelan: „ari koela lain manoesa, asal koela ti Pakoean, ngaran koela anoe lalaki Raden Mĕngkoe, Raden Banros, Raden Soebrat. Ari ngaran anoe awewe Sangratoe Pandjĕrit, Sangratoe Mangoendita, Sangratoe Genting herang."

„Sech Maoelana Hasanoe'ddin toeloej matja doa."

„Barang karoengoe koe maranehanana, toeloej pada saroedjoed ka Maoelana Hasanoe'ddin sarta marentah asoep agama Islam." (Naar een handschriftje uit Mĕnes).

1) Vergelijk de Tjarita pantoen en de volksverhalen.

2) Het Jaartal op den Batoe-toelis, l.c., blz. 167.

Over de waarde van een overlevering kan men verschillend oordeelen; inderdaad wordt zulks dan ook gedaan. Genen kennen niet het minste gewicht daaraan toe, dezen hechten daaraan wel.

Ik behoor tot de laatsten, omdat mij herhaaldelijk gebleken is, dat bij alle verdichting bijna altoos iets is blijven beklijven van meer nuchtere juistheid. Daartoe herinner ik aan de sage van den verongelukten Romeinschen ridder, die in het moeras de Peel zijn einde vond. Eeuw in eeuw uit is dit voorval in de omliggende dorpen oververteld; zeer onlangs werd de wapenrusting van dien drenkeling gevonden met zijn legioennummer op den helm, waardoor de waarheid van de als volkssprookje voortlevend gebleven gebeurtenis tot historisch feit gestempeld wordt.

Waar dit feit op steen vereeuwigd werd, maar de abdicatie van den Ratoe Galoeh ongenotuleerd bleef, ligt verder de onderstelling voor de hand dat deze, tenzij al wat van hem verhaald wordt verdichting is, is voorgevallen in een vroegere periode toen de schrijfkunst zoo al niet geheel onbekend, zeker nog ver van algemeen was.

En deze opvatting weder vindt steun in de omstandigheid, dat het luttele aantal Soendasche inscripties, waarover beschikt wordt — behalve drie te Kawali, slechts een tweetal — én van betrekkelijk jonge dagteekening zijn, én zoo vol fouten, én zoo onbeholpen van letter, dat men niet anders aannemen kan, dan dat de oude Soendaneezen hoogst gebrekkige scribenten, meer nog, nagenoeg geheel analfabeten zijn geweest.

Zoo was het nog in de 16de eeuw (?) blijkens de inscriptie van den Batoe toelis.

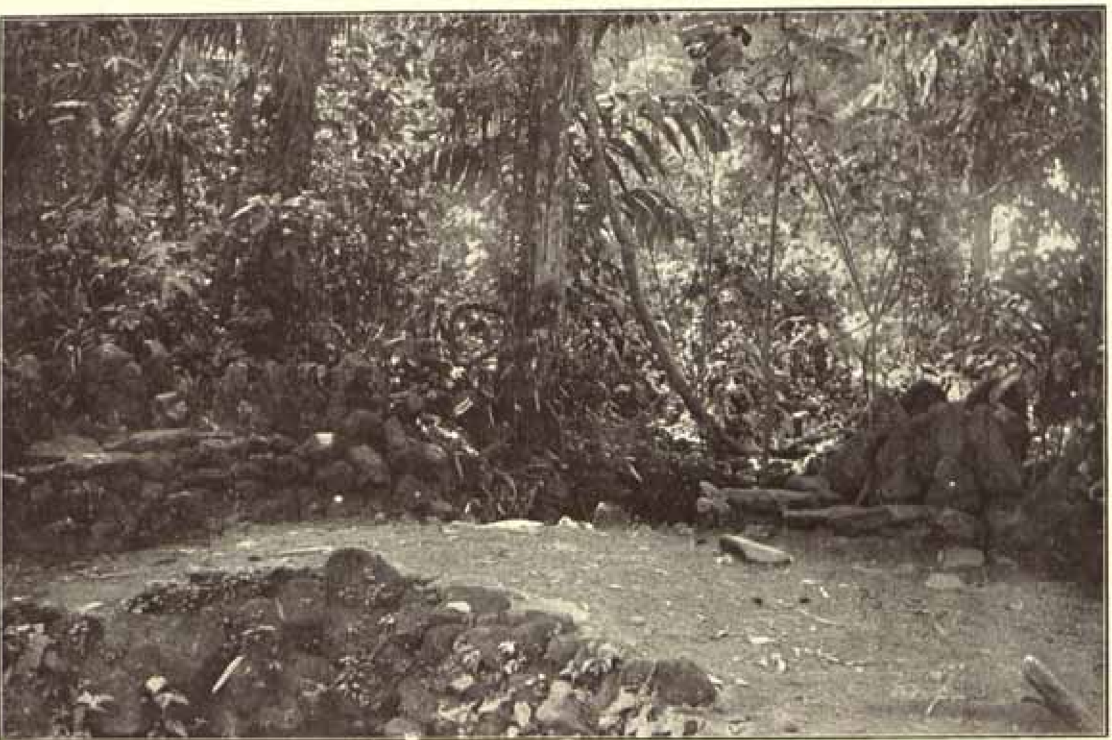
In den tijd daarvoor was het anders, getuige de steen gedateerd 952 Çaka, in de Tji-tjatih gevonden, die een kawi-tekst draagt, en de drie beschreven steenen van den Pangtjalikan, dicht daarbij gelegen [1]).

In latere tijden is men blijkbaar gaan voelen, dat het toch wel eenigszins zonderling moest aandoen, dat omtrent den eersten vorst van Galoeh, waarvan men alleen als Ratoe poesaka gewaagt, niets in geschrifte bestond, en is men gaan te boek stellen, wat omtrent hem nog de ronde deed, waartoe in de eerste plaats een beroep op den *toekang pantoen*, den drager der ongeschreven traditie werd gedaan.

De oudste poging daartoe mij bekend geworden, geschiedde vermoedelijk tusschen 1705 en 1709, maar toen had de Islâm reeds bijna tweehonderd jaren het geloof beheerscht en al wat tot de dagen daarvoor behoorde, óf geheel verdrongen, óf dermate troebel gemaakt, dat men er den weg niet meer in vinden kon.

1) Notulen Batav. Gen. 1897, blz. 64; 1868, blz. 128; 1899, blz. 20, 199 — 230, 143.

Het is thans gelukt leesbare afdrukken van die steenen te vervaardigen, zoodat, naar ik hoop, aangaande de teksten weldra nadere bizonderheden zullen kunnen volgen.

KABOEJOETAN NABIJ MANIS KIDOEL

Slechts enkele hoofdmomenten beklijfden, en daarop werd verder geborduurd.

Dit maakt het onderzoek naar den persoon van Galoeh's eersten vorst niet gemakkelijker, te minder waar in voornoemde verhalen herhaaldelijk geen uitsluitsel gegeven wordt omtrent handelingen, waarop het aankomt.
Bovenal treft daarbij dat 's konings vrijwillig aftreden in alle stilte plaats vond.

Dat hij vrijwillig de geneugten der wereld vaarwel zegde, is mogelijk, doch dat hij, zoo de mededeeling historischen grondslag heeft, dit ongemerkt deed, te eenenmale onaannemelijk, immers die stap vorderde tal van voorzieningen, èn van godsdienstigen, èn van maatschappelijken aard.

Een doorslaand bewijs daarvan levert de wereldverzaking van onzen vorigen stedehouder in Karang asĕm, Bali, den welbekenden Goesti Gĕde Djĕlantik, welke einde 1908 door luisterrijke, zgn. *dewa*-feesten werd ingeleid.

Zelfs de Gouverneur-Generaal werd uitgenoodigd bij die plechtigheden tegenwoordig te zijn, en ontving daartoe, behalve de reispenning, een vorstelijke uitrusting, bestaande in kostbare zijden gewaden, gouden vaatwerk, zonneschermen en andere aan de opperste waardigheid in den lande verbonden emblemen. [1])

Het aftreden van een heerscher om zijn leven in godsdienstige overpeinzing te eindigen, is door alle eeuwen heen een het rijk tijdelijk schokkend voorval gebleven.

Te meer moet zulks het geval geweest zijn, wanneer de stichter eener dynastie, als zoodanig reeds bizonder aanzien genietend, daartoe overging.

Aldus laat zich verklaren, dat de troonsverzaking van den eersten vorst over Galoeh, dien Ratoe poesaka, hoezeer door geen document gestaafd, de gemoederen zoozeer bleef bezighouden, dat daarvan in zijn voormali-

---

1) Notulen, Bat. Gen. v. K. en W., 1909, blz. 19.

ge rijk nog immer allerwegen wordt gewaagd, al kent men de omstandigheden waaronder dit plaats had niet meer.

Zeer waarschijnlijk dan ook ligt aan hetgeen nu nog van mond tot mond gaat, een historische gebeurtenis ten grondslag, en al zij onmiddellijk toegegeven, dat dit in den loop der tijden zoowel door individueele fantasie van de wederverhalers als onder Moslimschen invloed aanmerkelijke wijzigingen onderging, het uit dien hoofde zonder meer te wraken, gaat niet aan.

Voor mij althans staat vast, dat een Ratoe Galoeh, die als Pandita Adjar soeka rĕsi de wereld verzaakte, heeft bestaan en deze overtuiging wordt allerminst aan het wankelen gebracht, doordat hij tot een met bovennatuurlijke macht begaafden wonderdoener werd gemaakt, integendeel zij versterkt die, dewijl heiligen overal ter wereld het vermogen wordt toegekend, het onmogelijke mogelijk te maken, en tegen natuurwetten en rede indruischende handelingen te kunnen verrichten.

Zonder dat zijn zij ondenkbaar, en de Pandita Adjar soeka rĕsi valt niet buiten dit gewone kader.

Zulks getuigt in de eerste plaats zijn naam, welke zich laat wedergeven met: Verlichte leeraar, begeerend kluizenaar te zijn, en vervolgens zijn leven en werken, die wij thans zullen nagaan.

De geschriften waarover ik daartoe vervoeg, loopen over twee eeuwen; het zijn:

1e De Babad Galoeh, den wijdschen titel dragend van *Tjarios wiwitan radja-radja di poelo Djawa*, d. i. relaas des aanvangs der koningen van het eiland Java. Soendasch in dichtmaat.

De kroniek vangt aan met Adam en eindigt midden in de bestuursperiode van R. A. Aria Koesoema diningrat, vader van den tegenwoordigen Regent van Galoeh.

2e Een *Sadjarah Galoeh barĕng Galoenggoeng*. Inkompleet, half Soendasch, half Javaansch en zonder geregelde volgorde.

3e. Het verhaal van de lotgevallen van Tjioeng Wanara in pantoenvorm [1]). Soendasch.

4e. De *Tjarita Waroega goeroe*, vervat in een met verouderde letter geschreven kwartijntje; [2]) zie het facsimile *Plaat* 6, afkomstig uit de voormalige *kaboejoetan* te Kawali. Verouderd Soendasch en gecatalogiseerd als Tarek martabat [3]). Nochtans heeft het niets met eenige *tarekat* te maken, daar het een voorlooper in proza is van de sub 1 genoemde Babad Galoeh.

Genoemde teksten zullen thans in hun onderling verband behandeld worden; de Tjarita Waroega in extenso, aangezien dit ook voor de kennis van het Soendasch uit het begin van de achttiende eeuw [4]) zijn waarde kan hebben, de Babad Galoeh voor zoover deze daarmede parallel loopt ter vergelijking, maar met weglating van allen overtolligen bombast, en de Tjioeng Wanara-legende alleen ter toelichting, waar zulks noodzakelijk is [5]).

Aangezien de Tjarita Waroega goeroe slechts zeer korte zinnen bevat en de materie uiterst abrupt behandelt, gaat tot inleiding daartoe de Babad Galoeh vooraf hoezeer evenmin een model van stijl.

De eerste afdeeling daarvan, in Dangdang goela-maat,

---

1) Reeds vroeger door mij uitgegeven in Verh. v. h. Bat. Gen. v. K. en W., dl. 59e stuk.

2) Het boekje bestaat uit dubbelgevouwen vellen Hollandsch papier, vervaardigd in een Amsterdamschen papiermolen blijkens het watermerk, dat jammer genoeg geen jaartal draagt. Zie voor het alfabet en bizonderheden Plaat 7 en bijlage 3.

3) Verzameling Javaansche handschriften van het Bat. Gen. v. K. en W. No. 74.

4) Behoudens afdoende vaststelling van den datum van vervaardiging.

5) Een uittreksel van de Sadjarah, sub 2 aangehaald, vindt men als bijlage 1 achteraan. Voor de Tjioeng Wanara-legende wordt verder kortheidshalve *pantoen* gebruikt met de aanhaling van de nummers der bladzijden daarachter, voor het oude geschrift *Waroega goeroe* met vermelding van het folium.

bevat de bekende legende, die Adam bij Eva veertig tweelingen, steeds van beiderlei kunne, doet verwekken, welke de stamouders der menschen werden en sluit met een verontschuldiging, dat ieders lot niet in bizonderheden wordt verteld uit onbekendheid van den schrijver daarmede [1]).

Dan voert hij den lezer in medias res.

II. Poepoeh Asmarandana.

13 [2])

Ieu ditjarios deui.
Ratoe Galoeh ditjarita,
kĕrsana rek ngalalakon.
Ngĕrsakeun njieun nagara, [3])
ngaran poerwa tjarita,
di Lakbok anoe didjoegdjoeg
ngandih noe ngaran Noerasa. [4])

---

1) Zie voor de thans volgende overlevering en de andere Joodsch-Moslimsche verhalen die gaandeweg volgen, Weil, G., Biblische Legenden der Muselmänner en Gerth van Wijk, D., de Koranische verhalen in het Maleisch. Tijdschrift v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. 35, blz. 249 vv. — *Waroega goeroe* Fol. 2.

2) Wijl er vermoedelijk meer soortgelijke Babad's Galoeh in omloop zijn, heb ik de verzen van mijn afschrift, totaal 308, doorloopend genummerd, en de geciteerden onder het volgnummer aangehaald. Sedert verscheen Dr. H. H. Juynboll, Supplement op den Catalogus van de Sundasche handschriften enz. der Leidsche Universiteits-bibliotheek, waarin onder No. XLIV en CXXIV gedeeltelijk parallel loopende verhalen worden genoemd.

3) *Pantoen* noch *Waroega goeroe* vermelden dit.

4) Het bekende moeras in het oosten van Soeka poera, hetwelk zich tot over de Tji-rĕbonsche grens voortzet en in dat gewest den naam van Onom draagt. Sedert menschenheugenis heeten daarin enkele nakomelingen van dien Noerasa te zijn blijven voortbestaan, eenerzijds *lakbok* anderzijds *onom* geheeten, die zich alleen bij groote plechtigheden, als behoorend tot de regalia van Soeka poera kolot en Galoeh,

14

Noerasa poetrana nabi, [1]
eta noetoerkeun ka wajang,
wajang keur teu tararembong,
waktoena djadi siloeman,
teu tembong koe manoesa,
noe matak noesa Djawa soewoeng,
taja noe bisa ngeusian.

15

Ratoe Galoeh ĕnggeus linggih,
djadi ratoe noesa Djawa.
Wajang toeloej eleh kabeh;
teu aja katjaritana.
Nagri langkoeng moelia,
rĕgrĕg pageuh hamo nimoe,
sapĕrti nagara eta.

17

Katjarios tanah Mĕsir,
keur waktoe djaman harita,
radjana teh nabi Ênoh,
nja kitoe radja kawasa.
Naon anoe pangĕrsa,
geus tinangtoe bae kaboel,
koe kĕrsa noe Mahamoelia.

---

geheel gehuld in een gewaad van gras en biezen, in de *kaboepaten's* te Manon djaja en Tji-amis vertoonen.

Na den dood van den Regent bintang van Soeka poera, heeft men de *lakbok's* echter niet meer gezien, waaruit men afleidt, dat zij verdwenen zijn.

1) Diens lotgevallen zijn behandeld in den tekst tot de *Wajang Selarasa.*

2) *Waroega goeroe* Fol. 2, Fol. 6, waar blijkt dat Noach weer niet de vorst van Egypte is.

18

Djadi rea anoe ngiring,
ngalampahkeun sareatna;
tina noesa-noesa sedjen,
sakoemaha parentahna,
geus tangtoe dipilampah,
koe sakoer anoe geus taloek,
ngalampahkeun sareatna.

19

Aja anoe hĕnteu ngiring,
ngalampahkeun agamana,
sareatna nabi Ĕnoh,
nja eta Ratoe poesaka, [1]
reudjeung balad-baladna.
Kabeh teu aja noe anoet,
eta pirang-pirang radja.

20

Nabi Ĕnoh ĕnggeus ngarti.
Rehna pirang-pirang radja,
soemawonna sedjen poelo,
noe teu anoet ka andjeunna,
ngalampahkeun sareat,
seug nabi Ĕnoh noenoehoen,
nĕnĕda ka Goesti Allah:

21

„Ja Allahoe, ĕnja Rabbi,
Goesti Allah noe kawasa,
Pangeran alam sakabeh,
abdi nĕda ditoeloengan;
sakĕrsa, Goesti Allah,
sadaja anoe teu noeroet,
moegi diparin hoekoeman".

1) De Ratoe Galoeh zooeven in vers 15 genoemd.

22

Aja soara ti langit:
„Ĕnoh oelah djadi maras,
pĕrkara pamenta maneh,
tangtoe kami teh noeloengan,
tapi koedoe sadia,
doenja rek didjieun laoet,
maneh njadiakeun kapal."

23

Sadia kapal geus rapih,
ladjĕng mantjat sabaladna.

. . . .

24

Toeloej katjarita deui,
lampahna Ratoe poesaka.
Doemadakan bae kaget,
taja anoe ngabedjaän,
jen rek dirĕndĕm doenja;
sakĕdap geus njipta goenoeng,
loehoerna kabina-bina.

Vluchtend voor het wassende water, spoedt de vorst zich te paard derwaarts, nagejjld door 't gansche volk.

28

Gantjang, kĕrsaning Jang Widi,
doenja geus djadi sagara,
goenoeng-goenoeng eta kabeh,
teu aja noe katingalan.
Ngan kari Goenoeng Padang,
djeung eta Goenoeng Galoenggoeng [1])
anoe masih katingalan.

---

1) Zie bijlage 1.

29

Nĕdĕngna lilana tjai,
itoeng peuting djeung beurangna,
meunang opat poeloeh poë.

. . . .

Dan neemt de vloed af, hetgeen den vluchtelingen veroorlooft het gebergte te verlaten.

33

Boedal ka pakoeon patih,
Ratoe mĕpĕdĕk di dinja,
sarĕng balad-balad kabeh.
Teu ditjatoer di djalanna.
Ajeuna ĕnggeus dongkap,
ka pakoeon noe didjoegdjoeg,
ngaran lĕmboer Bodjong lopang.

Dit zal maar een tijdelijk verblijf wezen; daarom gelast de Ratoe den patih:

III. Poepoeh Kinanti.

37 [1])

Neangan roepana batoe,
pandjang roebakna pasagi,
batoe noe bodas roepana.
„Di mana bae nja manggih,
di dinja pikeun nagara,
keur tjarita anoe gaib."

Na lang zoeken, vindt de patih dien steen en meldt dit den Ratoe, die daarop ter plaatse een stad sticht.

48

Disĕboetna Bodjong Galoeh.
Nagara aloes teh teuing,
disisi koe pagĕr bata,

1) Met vers 36 is de maat in Kinanti overgegaan.

sarta kakĕpoeng koe tjai.
Keur Ratoe di Bodjong lopang,
goenoeng roegroeg boerak-barik.

49

Dipanah koe gĕlap sewoe,
batoena patingsalĕwir,
ragragan ka poelo lian;
noe ragrag di dieu-dieu,
djadi sagala poesaka,
marga tina goenoeng tadi.

De Ratoe voelt zich hoogst behaaglijk in zijn residentie en huwt er geleidelijk negen gemalinnen, waarvan zeven hemelsche jonkvrouwen en twee gewone stervelingen zijn.

58

Kotjap deui garwa Ratoe,
eta anoe doea deui,
anoe ti bangsa manoesa,
Sangradja Komala sari; [1])
ti dinja kagoengan poetra,
Hariang banga boepati.

59

Hidji deui garwana Ratoe,
kakasih Pramana sakti; [2])
ti dinja kagoengan poetra,
Sangiang Maradja sakti.
Geus toetoeg tjarita poetra,
njarioskeun sanes deui.

---

1) In de *pantoen* heet zij Dewi Pangrĕnjĕp, l. c., blz. 85.
3) Deze komt niet in de *pantoen* voor.

IV. Poepoeh Pangkoer.

60

Ajeuna noe katjarita,
di nagara eukeur sing saroea djadi,
noe disěboet Bodjong Galoeh
teu aja kakoerangan.
Nanging eta ajeuna teh kangdjěng Ratoe
aja manah bade angkat,
keur badami reudjeung patih. [1])

61

Toeloej njaoer ka ki Bondan: [2])
„eh, ki Bondan, koe maneh aing teh ganti,
kami rek noeloejkeun lakoe.” [3])
Seug Ratoe ladjěng ngasta,
lelepenna sotja loedira [4]) ditjaboet,
dilaän tina tanganna.
Koe ki Bondan geus ditampi.

62

Ladjěng dianggo koe Bondan.
Ari sanggeus ki Bondan teh nganggo tjintjin,
roepana djeg warni Ratoe,
sagala tingkah, polah, lampah, lakoe,
oetjap, lengkah, tata polah,
taja noe geseh saeutik. [5])

---

1) In de *pantoen* is dit de mantri anom Aria Kěbonan.

2) Dus heette de patih. In de meeste babad's heet hij Bondan, waarbij men zou kunnen denken aan zijn naamgenoot in de Madjapaitsche overlevering, gezegd een zoon des konings bij een Papoeasche vrouw. Een Bondan treedt echter ook in andere verhalen op.

3) Namelijk het gebruik der vaderen, door van de wereldelijke macht afstand te doen en zich als askeet terug te trekken.

4) Bloedsteen.

5) Hoe de metamorphose van 's Ratoe's vervanger plaats heeft, meldt de *pantoen* niet; 's konings ring blijkt deze te bewerkstelligen.

63

Ratoe leungit teu karoehan. [1])
Kitoe deui ngaran Bondan ĕnggeus leungit,
kabeh djalma njĕboet ratoe.
Pangrasa teu kapalingan;
poetra, garwa kabeh oge kaliroe.
Taja djalma noe oeninga,
ngan Bondan bae pribadi. [2])

64

Eta ratoe kĕrsa njandak,
hidji istri anakna Ĕmpoe Andjali,
anoe ngaran Njai Oedjoeng,
Njai Oedjoeng sĕkar djingga. [3])
Saĕnggeusna ratoe njandak Njai Oedjoeng,
nagri kataradjang roeksak,
langkoeng rea anoe gĕring.

65

Pantĕs eta rada panas,
dene [4]) eta pirang-pirang anoe gĕring
oenggal poë teu kaitoeng,

1) Volgens de *pantoen* gaat de afgetreden koning naar den Goenoeng Padang en vestigt zich aldaar als Pandita Adjar Soeka rĕsi.

2) De *pantoen* laat den *lengser*, den vertrouweling van den Ratoe, in het geheim deelen, waaruit deze den durf put om den nieuwen koning steeds voor den gek te houden. Tevens wordt die trawant de remmer van 's vorsten al te onbenullige handelingen.

3) Ĕmpoe Andjali, die later zal blijken smid te wezen, heet in de *pantoen* Ki Gĕdĕng agoeng, doch vervult daarin een zeer ondergeschikte rol. Hier treedt hij op als vader van Nji Oedjoeg sĕkar djinga, in de *pantoen* Naganing Roem genaamd, die de moeder van Tjioeng Wanara wordt. Krachtens geërfde eigenschappen is laatstgenoemde evenzeer een voortreffelijke smid.

4) Javaansch, hier te vertalen met *dat*, conjunctie.

sabab koe tina reana.
Anoe paeh, noe sakarat ongkoh ngoeboer;
pasaran hĕnteu kabilang,
geus beureum bae di pasir.

66

Ratoe gantjang seug nimbalan:
„maneh, patih, ajeuna teh geura indit,
ngaronda ka lĕmboer-lĕmboer,
soegan aja noe kaliwat,
di djro desa atawa di djro lĕmboer,
noe teu keuna koe sasalad;
soekoer, patih, lamoen manggih."

67

Kiai patih tjedok njĕmbah:
„noehoen, goesti, djisim abdi hatoer pamit,
njoehoen pangestoe djĕng ratoe?"
„Eh, patih, masing jatna."
Toeloej leumpang patih djeung sabatoer-batoer,
para amtĕnar sadaja,
lĕbe reudjeung djoeroe toelis. [1])

68

Mapaj ka oenggal nagara.
tĕpis wiring paminggir para boepati,
toeloej ka koewoe Tji-boengoer.
Arina datang ka dinja,
ningalian ka oenggal imah teu nimoe,
teu aja anoe moeriang,
ki patih ngahoelĕng tjitjing.

---

1) Ofschoon men zeer goed weet, dat het verhaal in de vóorislâmische periode speelt, geeft men zich daarvan geen oogenblik rekenschap en *dangdingt* er maar op los.

69

Seug mariksa ka koewoena:
„paman loerah, kami bĕt heran teh teuing,
nja koemaha nja panĕmoe,
mana salamĕt sorangan;
kami ngidĕr teu ngadenge gĕrang-gĕroeng. [1])
Aki, koemaha doana,
tjing kami bere mangarti".

70

Koewoe Tji-boengoer hatoeran:
„noen, djoeragan, oepami hojong tingali,
kawit abdi teh toetoeloep, [2])
hĕnteu mĕndak-mĕndak atjan,
boroampar kenging roepi hidji manoek;
ladjĕng mĕndak ganggarangan, [3])
dioedag loempat ka pasir."

71

„Seug koe abdi diboroan.
Ladjĕng loempat ganggarangan teh koe tarik.
Diboeroe loempat ka goenoeng. [4])
Di dinja mĕndak adjar. [5])
Seug ngalahir adjar teh: „oelah digangoe,
eta ingon-ingon oerang."
„Sinarĕng lahirna deui:

72

„maneh teh sing mangka jatna,
tangtoe djaga kadatangan koe panjakit,

---

1) Namelijk het gekreun van zieken en stervenden.

2) Met een blaasroer, *toeloep*, Jav., op de jacht zijn.

3) Een soort van boschkat.

4) Te weten den Goenoeng Padang; zie vers 78.

5) De koewoe weet niet dat deze de Ratoe Galoeh als askeet is en spreekt dus alleen van 'n verlichte, wijze.

sanagara meh rek toempoer."
Ladjĕng abdi teh hatoeran:
tjing koemaha, koering hajang oelah kitoe,
sabatoer koering sadaja,
njoehoenkeun oelah katĕpi."

73

„Panjakit mangkana njingkah,
oelah koengsi dongkap ka lĕmboer sim koering".
„Geus kitoe, adjar teh njaoer:
„hade, maneh diberean;
ieu tektek beuweung toeloej sĕmboer-sĕmboer
kabeh ka opat madahab [1])
reudjeung ka langit ka boemi."

74

„Eta sakitoe, djoeragan,
keur poerwana salamĕt sadesa abdi."
Ki patih tjĕngkat ngadangoe,
pioendjoekna aki tea.
Aki koewoe Tji-boengoer hatoeran kitoe,
patih ladjĕng enggal moelang,
rek hatoer ka kangdjĕng goesti.

75

Teu ditjatoer di djalanna.
Raden patih eukeur ngadeuheus ka goesti,
sarta bari hatoer goegoep:
„sim abdi ĕnggeus mĕndak,
hidji desa, lĕmboer ki koewoe Tji-boengoer,
salamĕt tina sasalad,
taja hidji anoe gĕring."

---

1) *Madhab* met een ingeschoven *a* om het vereischte aantal voeten te krijgen.

76

Sangradja ladjĕng ngandika:
eta naon sababna, rahaden patih?"
Ki patih seug oendjoek hatoer,
pihatoerna ka sang radja,
dioendjoekkeun sapihatoer koewoe Boengoer.
Ratoe ngarendjag manahna,
ka adjar bĕndoe teh teuing.

77

„Patih, maneh geura leumpang,
mawa batoer, bopati djeung para mantri,
ngadjoegdjoeg ka eta goenoeng,
adjar teh koe maneh ogan,
sing kabawa iringkeun koe batoer-batoer."
Gantjangna ki patih mangkat,
barĕng reudjeung para mantri.

78

Geus dongkap ka Goenoeng Padang,
toeloej tjalik djeung adjar geus papanggih.
„Adjar, sampean disaoer
koe ratoe; koedoe gantjang."
Pihatoerna ki adjar teh ngan sakitoe:
„soemangga, ngiring pangĕrsa,
nanging niat djisim abdi, [1])

79

„rek njanggakeun beubeunangan,
roepi dodol, bawang djeung kĕmbang saroni,
kĕmbang malati satjoengtjoeng,

1) Hetgeen in de verzen 64—78 verhaald is, komt in de *pantoen* niet voor. Ook de lezing der *Waroega goeroe* is een weinig anders.

koneng tĕmĕn sarempang,
reudjeung gĕtih reundeu asalna ti Goenoeng". [1])
Toeloej miang sarerea;
ngagoeroeh sora noe ngiring.

80

Teu ditjatoer panganggona,
da geus ngarti sapanganggo boepati,
sapĕrti ajeuna kitoe,
moal aja bedana.
Toenda heula ajeuna anoe loemakoe.
Ratoe kĕrsa njieun gagat, [2])
ngadangdanan hidji sĕlir.

82

Njai Oedjoeng sĕkar djingga, [3])
didangdanan beuteungna make kawali,
djiga anoe reuneuh njĕmploe.
Ditjandak ka pajoenan,
dibandingkeun tjalikna deukeut ka ratoe.
Kotjap, adjar, patih datang;
geus aja pajoeneun goesti.

83

Ladjĕng adjar teh hatoeran:
„djisim abdi ngahatoerkeun pangabakti,
eta roepina sakitoe".
Ladjĕng ratoe mariksa:
„eta naon, geuning, kawas roepa daoen?"
Pok ki adjar teh hatoeran;
„reundeu asal ti noe ngirim".

1) Goenoeng Padang.
2) Streek, list. *Oelah njieun gagat hariwajat, bisi djadi karoesoehan.* In 81 volgt een kwalijk passende, obscoene aardigheid.
3) Zie vers 64.

84

„Lamoen kitoe mah pětana,
maneh, adjar, mere sěrědan ka aing."
Ratoe beuki tambah běndoe.
„Maneh, adjar kawasa,
tjing seug taksir, ari mangkena ngadjoeroe
ieu pamadjikan oerang,
mědal paměgět ta istri?"

85

Ratoe ngandika ka adjar:
„ieu kasakit koe maneh teh sing leungit,
maneh anoe njieun kitoe."
Adjar hěnteu tarima,
teu moepakat pada djalma njieun kitoe,
wondening [1]) koedoe walaras,
eta sagala panjakit. [2])

87

Adjar toeloej ngawalonan;
„noen, soemoehoen, pěrkawis pariksa goesti,
koemaha kěrsana ratoe,
měnggah taksiran abdi mah,
ari babar mangke eta Njai Oedjoeng,
geus kantěnan moal tjidra,
poetrana eta lalaki."

88

Ratoe, gantjang, ngaběndoean.
„Adjar naon maneh teh, hěnteu sajakti,
ajeuna koedoe dihoekoem,
sababna hatoer dosa.

---

1) Jav. = *mangkana.*
2) In vers 86 doet de verlichte daartoe beroep op Allah, Mohammad en de profeten, hetgeen hier onzin is.

Lain reuneuh, ĕnja soteh eta njĕmploe,
meunang kami ngadangdanan
ditītah ngandoeng kawali."

89

Toeloej adjar seuseurian;
hĕnteu pisan manahna soekĕr saeutik,
kadjeun teuing ratoe bĕndoe,
manehna hĕnteu soesah,
da geus tangtoe eta kĕrsana Jang Agoeng,
moal beunang diobahan,
boedak mĕdalna lalaki.

V. Poepoeh Sinom.

90

„Tjing, ajeuna geura boeka,
koe kami sing katingali."
Barang brak dibaroekaän,
kawali hĕnteu kapanggih,
geus leungit tanpa lĕbih;
kantoen beuteung Oedjoeng njĕmploe.
Troes reuneuh sajaktosna.
Heran kabeh noe ningali;
tambah-tambah ratoe bĕndoe sĕrta wirang.

91

Eta kawali didoepak,
koe adjar. Keur waktoe tadi,
samemehna diboekaän,
koe adjar ĕnggeus ditarik; [1])
ninggang ka sisi tjai,

---

1) De onbekende poëet meent het wonder te moeten verklaren, een misvatting in flagranten strijd met de zoo mooie voorstelling der *pantoen* blz. 97. Daardoor is hij den draad der legende kwijt geraakt en wordt het slot van dit koeplet nonsens.

PLAAT 3

RADEN PANGLOERAH.

dina sakoeloneun lĕmboer,
ngaranna Sĕla pandjang.
Mana disĕboet Kawali,
sabab eta kitoe dina tjaritana.

92

Toeloej adjar diboeboerak,
koe ratoe dititah balik.
Barang adjar ĕnggeus poelang,
ratoe nimbalan ka patih:
„eh, patih djeung pramantri,
geuat koe maneh saroesoel,
adjar geura paehan,
tjatjag mangka bidjil peudjit."
Toeloej boedal patih reudjeung balad-balad.

93

Adjar kasoesoel di djalan,
dirodjong koe para mantri;
ditjatjag ditaroembakan,
tapi teu mĕntal sahidji.
Kris, toembak reudjeung bĕdil,
kabeh eta mararintoel,
taja noe neurak pisan. [1])
Toeloej ki patih ngalahir:
„kĕrsa ratoe, adjar, koedoe dipaehan."

94

„Ditoembak koedoe gĕtihan,

---

1) In voorgaande rijmelarij is weer de hoofdzak vergeten; de wapens treffen den wijze niet, omdat hij als koning hun meester was. Dat dit bedoeld wordt, blijkt uit de *pantoen* welke heeft: *Ratoe toeloei narik tjoeriga, tatapi eta tjoeriga kokotak tina sarangka, tapi lain dek teurak, nja eta bĕt edek tobat, koe sabab eta noe kagoengana. Barang pek dioengkoelkeun doehoeng kana patoeangan, toeloej morongkol soemawonna lamoen teurak, da eta kagoengan.* O. c. blz. 96.

sarta koedoe tidjoempalik."
„Eh, koetan kitoe kĕrsana,
soemangga bae, ki patih."
Mana kitoe geus djangdji,
da kitoe kĕrsana ratoe,
toeloej adjar ditoembak,
sarta baridjilan gĕtih,
tapi eta gĕtih teh herang katjida.

95

Noe matak di dinja aja,
ajeuna teh ngaran tjai,
Tji-beureum djeung Tji-kĕdĕngan,
Tji-hideung Tji-koneng deui,
Tji-herang hidji deui,
noe aja di sisi lĕmboer,
margana teh di dinja,
tina gĕtih adjar tadi,
tah, sakitoe poerwa aja ngaran eta [1]).

96

Njai Oedjoeng sĕkar djingga,
geus dongkap ka waktoe lahir,
mĕdal pamĕgĕt poetrana,
roepana kasep teh teuing,
moeloes salira siwi.
Ditjabak-tjabak koe ratoe,
aja sora teu kroehan,
oengĕlna: „lamoen noe sĕrik,
tangtoe pisan dibalĕsna leuih lara [2]).

---

1) In dit hoogst onbeholpen vers noemt de dichter maar eenige namen, omdat hij niet wist, waar de *adjar* zijn leven vrijwillig veil gaf. Ter orienteering leze men regel 6: njeta di rantja Tji-boengoer.

2) In de *pantoen* doet het kind — Tjioeng Wanara later — deze voorspelling, bezield door den *adjar*, vóór zijn geboorte, l. c. blz. 97-98.

97

Geus kitoe, ratoe ngamanah:
ieu moal naon deui,
mo liwat ti eta boedak,
mangke nganjĕnjĕri aing.
„Geura baroeang, patih,
eta boedak bisi hiroep,
koedoe paehan pisan,
ajeuna meungpeung keur leutik."
Patih njĕmbah: „soemangga kĕrsa gamparan."

98

Patih mah njaäheun pisan,
ka eta teh moerangkalih,
patih ngabidjilkeun akal,
bari mawa moerangkalih.
Njokot kanaga hidji,
montjorong tjahaja hoeroeng,
sabab kanaga teh mas,
djeung njokot ĕndog sahidji,
reudjeung mawa sahidji kalapa asak.

99

Kanaga teh dieusian,
nja eta koe moerangkalih,
sarta ĕndog djeung kalapa
ditjampoerkeun djadi hidji.
Geus kitoe, nganggo rakit,
dipalidkeun ka Tji-tandoej.
Ditoenda tjaritana.
Ajeuna kotjapkeun deui,
aja djalma ngaran Aki balangantrang.

100

Di dinjana hĕnteu apal,
Peuting harita teh ngimpi,

ngimpi katinggang koe boelan,
reudjeung katindih koe langit.
Hoedang njambat ka nini:
„isoek-isoek, waktoe soeboeh,"
—sarta bari tjarita—
„aing tadi, nini, ngimpi,
langit nindih reudjeung katinggang koe boelan,"

101

„soegan mah saäpan oerang
oentoeng ti batan sasari."
„Aki, geuat, geura teang."
Aki-aki gantjang indit,
barina alak-ilik,
reudjeung bari dikoekoedoeng
Datang ka poepoedoenan,
aja tjahja katingali;
diprantjahan: „djoerig njingkir, setan njingkah."

102

Tetela dina saäpan,
aja tjahja katingali.
Aki teh seug babatoekan,
bawaning koe gimir ati.
Ti dinja Aki mipir,
tjahja teu katingal hoeroeng;
ngan ningal nja kanaga.
Toeloej dibawa ka sisi,
seug diboeka, aja boedak kasep pisan.

103

Aja ĕndog djeung kalapa.
Digeuat dibawa balik.
Aki teh atoheun pisan,
datang njĕloekan ka nini:
„nini, ka dieu bidjil,

geura ieu aing nimoe,
moerangkalih kasep pisan,
oerang djieun anak, nini,
ari ĕndog djeung kalapa oerang pĕlak". [1])

104

Moerangkalih dipiara.
Geus lawas sok diaäis.
Geus emoet, nanjakeun rama.
„Aki, saha bapa koering?"
„Eh, djang, nja ieu, Aki,
apan bapa ti ka poengkoer".
Moerangkalih ngabĕndwan.
„Moal ĕnja maneh, Aki.
Nini, Aki ka koela tjoemah miara".

105

„Hajoe, oedjang, ka nagara,
di ditoe sadoeloer Aki,
ajeuna oerang teangan,
noe ngaran Empoe Andjali, [2])
tangtoe bakal kapanggih,
mangke rama sarĕng iboe".
Kotjap toeloej laleumpang.
Datang ka leuweung teh manggih,
manoek tjioeng eunteup dina kakaian.

---

1) Verder spreekt onze dichter over deze zaken niet meer, omdat hij, zooals dra zal blijken, de overlevering maar onvolledig kende. Ter toelichting diene, dat uit het ei een kemphaan voorkomt, die het middel wordt waardoor Tjioeng Wanara aan het hof komt, terwijl uit de klapper den boom groeit, die hem tot punt van waarneming wordt om de ligging van zijn vaderland te verkennen. Zie de Galoenggoengsche legende hierachter.

2) De grootvader van het knaapje tevens, zie vers 64. De *pantoen* spreekt hiervan niet.

106

Moerangkalih toeloej nanja:
„Aki, naon dina kai."
Ki balagantrang wangsoelna:
„manoek tjioeng eta pasti".
Teu lila manggih deui,
anoe ngarandang di loehoer,
gek dioek di dahanna.
„Aki, itoeh, naon deui?"
„Moen teu tĕrang, eta teh ngaran wanara".

107

„Hade keur ngaran kaoela,
Tjioeng Wanara teh, Aki".
Ki balangantrang wangsoelna:
„soemangga, sakĕrsa ngiring".

. . . .

Tot nu toe loopt de Babad, zij het dan ook met horten en stooten mitsgaders enkele omissiën, die bewijzen dat de maker de overlevering maar gebrekkig kende, vijwel in het oude spoor.

Maar in de koepletten 108 — 116 slaat de dichter den bal geheel mis.

Op het bovenverhaalde moet namelijk volgen dat uit het ei, hetwelk Tjioeng Wanara in het mandje medekreeg, een stoere kemphaan is voortgekomen, waarmede hij naar Galoeh gaat en met welken hij zijn aanspraken op den troon verovert.

Instede daarvan wordt een verhaal ingelascht, dat overgenomen is uit de Sĕdjarah Tji-rĕbon en hier in 't geheel niet op zijn plaats is.

Daardoor verliest de schrijver den draad der gebeurtenissen volkomen, zoodat de ontknooping, de herkenning van den tweeden ratoe Galoeh en zijn gewaanden zoon Tjioeng Wanara, tot een alleronbeduidendste gebeurtenis wordt teruggebracht.

Aldus heeft zulks plaats.

Aki balagantrang brengt Tjioeng Wanara naar Galoeh en vertrouwt hem aan de zorgen van Ėmpoe Andjali toe. Daar leert hij smeden; vervolgens verstoort hij de rust in den kraton. [1])

De koning ontbiedt deswegen Ėmpoe Andjali met zijn pleegzoon en als zij voor hem verschenen zijn, spreekt hij:

115

. . . .
mriksa ka Ėmpoe Andjali:
„anak maneh pribadi
atawa nja anak poeloeng?"
Poe Andjali ngadjawab:
„meunang doeloer abdi manggih
ti saäpan diwadahan koe kanaga."

116

Ratoe gantjang moendoet katja,
ningali raraj pribadi,
ladjĕng ningali poetrana.
„Naha sakaroepa teuing!"
„Aeh, aeh, Poe Andjali,
anak maneh oelah miloe,
penta bae koe oerang,
rek diakoe anak kami."
Ki Andjali hatoerna: „soemangga pisan."

117

Ratoe parantos boebaran,
kĕrsana moelih ka boemi.
Tjioeng Wanara, Hriang Banga [2])
barĕng djeung Maradja sakti, [3])

---

1) Het bedoelde verhaal deelde ik reeds vroeger in extenso mede, zie: Het jaartal op den Batoe toelis, Bijlage 3, blz. 202—203.

2) Die hier als uit de lucht komt vallen; zie ver 58.

3) Idem, vers 95. Zijn naam moet vastgehouden worden, aangezien hij ook in de Waroega goeroe optreedt.

kĕrsa ngiring ka boemi;
kabeh pada nganggo pajoeng,
nganggo padjĕng kapoetran.
Ngagoeroeh sora noe ngiring,
para garwa, sĕlir parĕkan, pawarang.

Na dit rammelend slot, dat een passend besluit vormt, tot de opgedischte interpolaties, komen wij tot het laatste bedrijf, de wraak en de verdeeling des rijks.

VI. Poepoeh Midjil.

118

Kangdjĕng ratoe geus moelih ka boemi;
gek tjalik di djĕro,
dikoempoelkeun poetra-poetra kabeh.
„Hariang banga, Maradja sakti,
Tjioeng Wanara, anak ing,
kadarieu koempoel."

119

„Ieu ama arek mantji-mantji, [1])
soepaja kadenge.
Hriang Banga djadi prĕboe anom,
Tjoeng Wanara djadi pandaj beusi,
ngaran Ĕmpoe Andjali,
djoemlah dlapan poeloeh. [2])

120

Maradja sakti, maneh teh dipantji,
diberean gĕdong
djeung eusina sakalian bae,

1) Jav. = *ngawintjik.*

2) Dit verbeeldt de vertaling van pandaj domas koerang hidji. Zie hierachter de Waroega goeroe, Fol. 18.

nagarana eta beh hilir,
diberean pasti
tanah Dajeuh loehoer." [1]

121

Tjioeng Wanara, kotjapkeun deui,
keur ngadamĕl ĕnggon
pikeun djalma-djalma noe diares;
bisi aja mantri noe sĕrik,
atawa boepati,
eta anoe kitoe.

122

„Nanging, rama, nja kĕdah ningali,
bisi kirang sae."
Ditjabakan barina ditĕmpo;
ladjĕng ratoe teh ngalahir:
„mendjeuhna teh teuing
beubeunangan, agoes."

123

„Rama, aja panasaran abdi,
eta noe di djĕro,
wantoe atjan katingal di djĕro,
hajang koe rama tingali,
meungpeung tatjan rapih."
Ramana seug asoep.

124

Barang asoep disoesoel, dikoentji,
ti loear disorog,
dioesapan koe loedah bĕt rekep,
pageuh, moal bisa bidjil.
Tjioeng Wanara ngalahir:

1) Noordoostelijk van Kawali, thans een *tarikolot*, verlaten vestiging.

„kami meunang bioel".

125

Hariang banga midangĕt warti,
ti noe tjatjarios,
lamoen ratoe geus aja di djĕro
diasoepkeun ka pandjara beusi.
„Koe naon, kang rai,
boga lampah kitoe?"

126

Pek naradjang hĕnteu nanja deui,
barina ngarontok;
seug noemboekan nampiling djeung njabok.
Hriang banga disoeroeng ka hilir,
ngadoeroegdoeg tarik,
kandĕg noe loemakoe.

127

Toeloej datang sang Maradja sakti,
barina harewos:
„eta, rama, wawalĕs adjar teh,
bongan teuing rama njieun sakit".
Ramana ngalahir:
„lamoen hĕnteu kitoe,"

128

„lamoen adjar teu paeh koe kami,
wĕkasanana teh,
moal aja ratoe njĕkĕl gawe,
tinangtoe poelo Djawa sĕpi
reudjeung bapa titip,
omong mangka goegoe."

129

„Poelo Djawa, moen geus euweuh kami,

tangtoe meureun tjektjok.
Ĕnggeus tangtoe parĕboetan bae,
poetra-poetra, para boepati,
miwah para mantri,
poegoeh para ratoe".

130

„Maradja sakti, maneh sing eling,
poma oelah poho,
noe sakitoe omongan bapa teh.
Poepoelihan kabeh koelawargi,
noe gĕde noe leutik,
kabeh anak poetoe".

131

„poelo Djawa mangkena geus pasti,
geura bae tendjo,
sapoeloeh kali ganti ratoe gĕde.
Ari geus sapoeloeh kali,
meureun aja deui,
anoe djadi ratoe".

132

„Hriang banga ratoe Madjapait,
linggih di karaton.
Ladjĕng bae namina digĕntos:
Dipati Sang Kala Wisa nami;
teu ngadĕg agami,
hĕnteu aja hoekoem".

Hierop volgen eenige opgaven omtrent belastingen, die absoluut waardeloos zijn.

135

„Tjoeng Wanara diangkat boepati
di sabeulah koelon,
Padjadjaran nagara teh gĕde;

namana ladjĕng diganti,
nami Adipati,
Kala dewa ratoe".

136

„Pandoe Dewa kakasihna deui,
harita digĕntos,
kakasihna lain hidji bae.
Taja hoekoem dirgama-dirgami,
teu ngoeroes prele ngaganti,
bĕdas djadi ratoe".

VII. Poepoeh Poetjoeng.

137

Tjoeng Wanara panglilana djadi ratoe,
njĕkĕl Padjadjaran.
Hĕnteu aja noe tjerewed,
tiloe ratoes tahoen diïtoeng lilana.

De rest van dezen zang is een fantastische opgaaf van Madjapaitsche vorsten.

Met vers 170 begint de VII^{ste} afdeeling in Doermamaat, welke in den aanvang even over Soenan Goenoeng djati spreekt om vervolgens met koeplet 182 tot den broederstrijd over te gaan.

VIII. Poepoeh Doerma.

182

Kotjap deui Hariang banga pasea,
pasea reudjeung kang rai.
Soeroeng hĕnteu pĕgat,
bawaning njaäh ka rama.
Tjoeng Wanara njoeroeng deui,
Hariang banga;
sakalangkoeng koe tarik.

183

Toeloej eureun di handapeun tangkal madja
aja boeahna sahidji.
Toeloej seug diala
eta koe Tjioeng Wanara.
Ana diasaän, pait.
Toeloej hatoeran:
„kakang, pikiran kang rai".

184

„ieu sae pikeun nagara kang raka,
ngaranna Madjapait".
Rakana nimbalan:
„eta nja bĕnĕr pisan,
tapi hajang njoeroeng deui".
Toeloej naradjang,
njoeroengna gantjang teh teuing.

185

Toeloej tĕpi ka lĕbah leuweung gĕrotan,
di dinja toeloej manggih,
pakoe noe ngadjadjar.
Rakana seug nimbalan:
„hade keur nagara rai,
oerang ngaranan
Pakoean ieu teh, rai".

186

Toeloej Tjioeng Wanara njoeroeng ka wetan.
Tĕpi ka sisi tjai,
seug eureun di dinja.
Toeloej boga ingĕtan:
„akang, hajoe oerang balik,
ieu watĕsna,
ngaranna teh Tji-pamali".

187

Hariang banga ngalahir ka raina:
„mangga, ajeuna kang rai,
geura djadi radja.
nja linggih di Padjadjaran.
Marentah para boepati,
kakang di wetan,
di nagara Madjapait".

188

„Hajoe, poelang, soegan rama masih aja".
Ari soemping teu kapanggih,
bedjana geus merad.
sarta djeung kondjaranana.
Ngan kari Maradja sakti,
di dinja aja,
noe geus koe rama diwĕling.

189

Tjaritana sapitoetoeran kang rama,
kabeh taja noe kari.
Geus beak tjarita,
Hariang banga nimbalan:
„eh, adi Maradja sakti,
maneh ajeuna,
sing geura djadi boepati".

190

„Njieun nagri nja tjitjing di padalĕman,
djadi radja pribadi.
Kakang mah di wetan,
dinja njieun nagara,
di nagara Madjapait;
Tjioeng Wanara
eta djadi boepati".

GODENBEELD TE SODONG LEBAK.

191

„djadi ratoe di nagara Padjadjaran.
Hajoe kari ngabagi,
sagalaning barang".
Ari geus parantosan,
ngan kari Maradja sakti
di padalĕman;
pada djadi boepati.

192

Hariang banga poepoetra den Minta laras,
Laras poepoetra Mĕsir,
Mĕsir pan [1]) poepoetra,
sartana djadi radja,
djadi ratoe Madjapait
eta poetraän,
nja eta Gĕdeng Djati.

193

Gĕdeng Djati poetrana Karta di poera,
poetrana Gĕdeng Sari,
Gĕdeng Koentjoeng poetrana,
poetra Gĕdeng Mataram,
Gĕdeng Soeroeboet poetra deui,
Sedang Karapjak, [2])
poetrana Sedang Kamoending.

194

Apoepoetra noe djadi Soeltan Mataram, [3])
poepoetra Tĕgal wangi, [4])

1) *kapan*.

2) 1601-1613.

3) Dit had plaats volgens de thans voorhanden gegevens in ± 1615; Sultan agoeng † 1646.

4) 1646 — 1677. (Amangkoerat I).

poetra Pakoe boeana, [1]
noe ngagadekeun nagara, [2]
eta doea wělas boepati,
koe toean djendral,
djendral Johannes Panpees. [3]

195

Pakoe boeana poepoetra ka Soenan ěmas, [4]
anoe diboeang koe istri. [5]
Pangeran Poegěr, kotjap, [6]
saderek Pakoe boeana,
noe ngaleupaskeun boepati,
noe doea wělas,
eta koe djendral Panpees. [7]

Thans volgen de afstammelingen van Maharadja sakti, die voor 't oogenblik niet ter zake doen, doch waarop aan het slot zal worden teruggekomen.

200

Sang Praboe Tjioeng Wanara poepoetra,
nja Njai Poerba sari.
Poerba sari lakian
ka Loetoeng kasaroeng djaja;
eta teh poetraän deui,
Sang Lingga liang, [8]
poepoetra Lingga wěsi.

---

1) 1677 — 1703. (Amangkoerat II)
2) Zie hierachter.
3) lees: Johannis Camphuys, 1684-1691.
5) 1703-1704. (Amangkoerat III)
6) Lees door de Compagnie naar Ceylon verbannen in 1708.
7) 1705 — 1719.
8) Lees Hiang.

201

Lingga wĕsi, katjarita, geus poetraän
Lingga watoe [1]) boepati.
Lingga watoe poepoetra,
sang praboe Soesoek toenggal,
poetraän Moending kawati;
Ki Angga larang,
poepoetra Sili wangi.

Aldus bezingt men heden de lotgevallen van het oude Galoeh.

Het poëem is bedroevend. Bovendien vertoont het belangrijke hiaten. Laatstgenoemden moeten op rekening van de onkunde des onbekenden makers gesteld worden, doch voor zijn gebrekkige *dangding* kan hem moeilijk groote blaam treffen, aangezien hij daarbij aan den leiband van een overgeleverden tekst heeft geloopen, welken hij nog maar gedeeltelijk heeft begrepen.

Alvorens dit aan de hand van dien tekst aan te toonen, zij thans eerst de inhoud van de aangehaalde verzen nagegaan. Meer dan het gegevene uit het epos te citeeren was niet noodig, omdat de Waroega goeroe voornoemd, niet verder dan Praboe Siliwangi loopt.

13

Er wordt verhaald dat de vorst van Galoeh op reis wenschte te gaan. Hij verlangde een rijk te grondvesten, waartoe hij zich, dus is 't begin der overlevering, naar het moeras Lakbok begaf en Noerasa [2]) daaruit verdrong.

---

1) Lees Wastoe.

2) Ook Noerrasa genoemd.

14

Noerasa was de zoon eens profeets, [1]) die tot de schimmen behoorde, welke schimmen onrichtbaar waren. Te dier tijde waren zij boschgeesten geworden, niet waar te nemen voor de stervelingen. Dies was 't eiland Java verlaten en was er niemand, die het kon bewonen.

15

Nadat de vorst van Galoeh zich op Java gevestigd en de heerschappij daarover aanvaard had, onderwierpen alle schimmen zich; er was, zegt men, geen gezegender land, een beter bevestigd dan dit was niet aan te treffen.

16

Er wordt verhaald van Egypteland. Vorst daarover was te dezer stond de profeet Noach; hij oefende de koninklijke macht uit. Al wat hij begeerde, was reeds in vervulling gegaan door den wil des Allerheerlijksten.

18

Zoo was het dat velen hem volgden en zijn geboden onderhielden; bewoners van andere eilanden hadden deze eveneens bereids aanvaard en talrijk waren degenen, die zijn voorschriften betrachtten.

19

Er was er een, die de leer en de leerstellingen van den profeet Noach niet omhelsd had, te weten de heilige Vorst (Galoeh's eerste koning) en zijn heerscharen. Geen hunner gehoorzaamde daaraan, evenmin zijn talrijke vorsten.

1) Als zijn vader noemt men Noertjaja, de zoon van Sis (Seth *), de zoon van Adam, niet door Eva gebaard, doch door hem zelf voortgebracht. Anbija.

*) Genesis, V, 25.

20

De profeet Noach heeft dit reeds doorgrond.

Naardien er menigvuldige vorsten en meerdere eilanden waren, die noch hem gehoorzaamden, noch zijn leer betrachtten, bad de profeet Noach voort tot den Heere Allah, smeekend:

21

Gij Allah, inderdaad de Heer, Heere Allah aan wien de macht is, Heer der gansche wereld, Uw dienstknecht vraagt U om hulpe; moge het, Heere Allah, Uw wil zijn, allen die mij niet gehoorzamen, hun gerechte straf te geven".

22

Een stem uit den hemel antwoordde: „Noach, vrees niet, in hetgeen gij vraagt, zullen Wij u bijstaan voorwaar, doch gij dient gereed te maken, daar Wij de aarde in een zee herscheppen zullen, een vaartuig".

23

De ark gereed zijnde, besteeg hij deze met zijn onderhoorigen.

24

Vervolgens wordt weder verhaald van het gedrag van den heiligen Vorst.

Plotseling ontstelde hij; niemand had hen aangezegd, dat de aarde zou onderwater gaan; in een oogwenk schiep hij door de kracht zijner gedachte een ontzaglijk hoogen berg.

Daarheen vluchtte hij met zijn volk.

28

Om kort te gaan: de aarde is door den wil des Albeschikkers bereids zee geworden en van alle bergen zijn er geen meer te zien.

Zichtbaar bleven alleen de Goenoeng Padang en de Goenoeng Galoenggoeng.

29

En de tijd des waters was, geteld bij nachten en dagen, veertig dagen.

— Dan verdwijnt het en de vluchtelingen verlaten hun schuilplaats.

33

Optrekkend naar de woning van den rijksbestierder, bleef de vorst aldaar overnachten, mitsgaders al zijn onderhoorigen.

Van zijn reis wordt niet gesproken.

Thans is hij reeds aangekomen op de plaats werwaarts hij zijn schreden richtte, genaamd Bodjong Lopang.

— Niets belangrijks valt er voor, totdat de vorst den rijksbestierder last geeft:

37

te zoeken een steen, langwerpigvierkant van vorm en wit van kleur.

„Waar gij dien vindt, zal ik een stad grondvesten; hij ligt, zegt men verborgen".

— Ten leste vindt de rijksbestierder dien steen aan de samenvloeiing van de Tji-moentoer en de Tji-tandoej. Verheugd gaat de Ratoe er heen en sticht er een stad.

48

Zij werd Bodjong Galoeh geheeten, was overschoon, omgeven door steenen wallen en omringd met water.

Terwijl de vorst nog te Bodjong Lopang vertoefde, stortten de bergen ineen en werden uiteengeslagen.

49

Duizendvoudige bliksemflitsen slingerden het gesteente her- en derwaarts neerploffend op andere eilanden.

Dewelke in deze streek nedervielen, werden, als afkomstig van die bergen, de *kaboejoetan's*.

Hoogst behaaglijk gevoelt de Ratoe zich in zijn nieuwe residentie.

Hij huwt er negen gemalinnen, waaronder twee aardsche vrouwen.

58

Thans verhaalt men weder van des Ratoe's echtgenooten, met name van die tot het geslacht der menschen behooren, dat (de eene) Sangradja Komala sari hem een zoon schonk, Hariang banga, de *boepati*.

59

De tweede gemalin des Ratoe's, genaamd Pramana Sakti, baarde hem Sangiang Maradja Sakti.

Hiermede is het relaäs der zonen afgeloopen en vertellen wij weer wat anders.

60

Nu wordt medegedeeld, dat in Bodjong Galoeh alles even goed gedijde en aan niets gebrek was. Wijders dat de verheven Vorst, voornemens te abdiceeren, met den rijksbestierder een onderhoud had.

61

Vervolgens zeide hij tot Ki Bondan (zoo heette de rijksbestierder), gij zijt mijn vervanger, wij wenschen de traditie voort te zetten".

Meteen stak de Ratoe de hand uit en trok zich den ring met den bloedsteen van den vinger.

Ki Bondan heeft dezen bereids ontvangen.

62

Daarop werd hij door Ki Bondan aangedaan.

Zoodra Ki Bondan den ring omgeschoven had, werd hij den Ratoe gelijk; er was geen verschil.

In al zijn doen, zijn optreden, zijn handelwijze, zijn houding, zijn spreken, zijn gaan, kortom in zijn geheele wezen was niet 't geringste verschil.

63

De Ratoe verdween spoorloos. Insgelijks de naam van Bondan en ieder noemde hem ratoe. Men vermoedde geen bedrog; prinsen en gemalinnen zelfs vergisten zich.

Niemand wist het dan alleen Bondan zelf.

64

De vorst (Bondan) wenschte zich de dochter van Émpoe Andjali tot vrouw te nemen, genaamd Njai Oedjoeng sĕkar djingga.

Nadat hij haar gehuwd had, geraakte de stad in verval en werden velen ziek.

65

Uiteraard was hij vrijwel ontstemd, dat er zoo velen krank werden; het dagelijksche aantal was ontelbaar vanwege de massa.

De dooden, zelfs de stervenden begroef men; de lijkbaren waren niet te tellen en de heuvels zagen rood (van de op de graven gehoopte aarde).

66

De vorst beval aanstonds: „gij, rijksbestierder, ga thans voort op reis tot schouw der dorpen. Wellicht komt ge voorbij een dorp of gehucht, dat van de plaag verschoond bleef; 't zal mij aangenaam zijn, rijksbestierder, zoo gij een zoodanig vindt".

67

Eerbiedig de *sĕmbah* makend, (antwoordde hij): „met uw verlof, heer, mag ik vertrekken, ik vraag uw zegen?" „Ja, rijksbestierder, en wees op uw hoede".

De rijksbestierder vertrok, gevolgd door zijn minderen.

68

Iedere stad deed hij aan, alle grensregentschappen bezocht hij; dan ging hij naar het dorp Tji-boengoer.

Aangekomen speurde hij in iedere woning; nergens zag hij zieken.

De rijksbestierder bleef peinzend toeven.

69

Dan wendde hij zich tot den dorpsoverste en zeide: „oom loerah, wij zijn uitermate verwonderd, wat is u beschoren geworden, dat gij alleen gevrijwaard bleef. Wij zijn rondgegaan en hoorden geen gesteen; over welke verbidding, oude, beschikt gij, voort, geef ons deze te verstaan".

70

Het dorpshoofd van Tji-boengoer antwoordde: „ten dienste, heer, zoo u zulks wenscht te vernemen. Om te beginnen, ik was op jacht met mijn blaasroer, maar ik trof niets aan, zelfs geen vogel.

„Eindelijk ontdekte ik een boschkat, die nagezet naar een heuvel ijlde.

71

„Ik joeg haar na; de boschkat liep wat ze loopen kon".

„Vervolgd door mij, rende zij een berg, (den Goenoeng Padang) op. Daar trof ik een wijze aan".

De wijze zeide: val dat dier niet lastig, 't is mijn huisdier".

„En verder sprak hij:

72

„neem u ter dege in acht, waak, want er zal een epidemie over het land komen, die het bijkans zal doen uitsterven".

„Daarop hernam ik, wat moet ik doen, ik verlang deze te ontgaan en ook mijn dorpsgenooten smeeken niet aangetast te worden".

73

„Moge de plaag wijken en mijn dorp daarvan verschoond blijven".

„Vervolgens sprak de wijze: „goed, ik geef u deze *tektek*[1]), kauw ze en spuw ze daarop naar de vier windstreken mitsgaders naar den hemel en de aarde".

74

„Dus is het hier, dat mijn geheele gebied van den beginne af aan, vrij van de epidemie is gebleven".

De rijksbestierder rees op na het hooren van het relaas van den grijsaard, en toen de oude dorpsoverste van Tji-boengoer uitgesproken had, keerde hij fluks huiswaarts om den koning daarvan mededeeling te doen.

75

Van zijn tocht wordt niet gerept.

De rijksbestierder heeft zijn opwachting bij den vorst gemaakt en spreekt gejaagd: „bereids trof ik een dorp aan, het is het gehucht van den *koewoe*[2]) van Tji-boengoer, dat van de plaag bevrijd bleef en geheel zonder zieken is".

76

De koning vorschte: „hoe komt dat, heer rijksbestierder?"

Meteen antwoordde de rijksbestierder, den koning kond doende met hetgeen hem de *koewoe* van Tji-boengoer had medegedeeld.

's Konings gemoed ontroerde hevig, en groot was zijn ontstemming jegens den wijze[3]).

77

„Rijksbestierder, voort vertrekt gij met uw onderhoorigen,

---

1) Is een op bizondere wijze gevouwen sirihpruim, die uitsluitend tot bespuwing als bezweringsmiddel wordt gebruikt.

2) Ambtstitel.

3) Namelijk omdat deze door de kwaal van Tji-boengoer ver te houden, zich machtiger getoond had, dan hij, de koning zelf.

regenten en ministers naar dien Goenoeng Padang, tot herwaarts nooden van den wijze, en zorg dat gij hem medebrengt, begeleid door uw volgelingen".

Dadelijk vertrok de rijksbestierder, vergezeld door alle ministers.

78

Aangekomen op den Goenoeng Padang, zette hij zich, toen hij den wijze had ontmoet.

„Wijze, U wordt door den koning ontboden; gij moet haast maken".

Het antwoord was slechts aldus: „goed, ik zal diens begeer volgen alleenlijk uit vrijen wil".

79

„Ik wensch hem van mijn oogst aan te bieden, *dodol*, [1]) nien en *saroni* [2])-bloemen benevens een *mělati*, [3]) een stuk *koneng těměn* [4]) en *reundeu*-bloed [5]) afkomstig van mijn berg".

Daarop reisde men af; luid klonken de stemmen der volgelingen.

80

Er wordt omtrent (des wijzen) gewaad niet in bizonderheden getreden, want men zal wel begrepen hebben dat dit vorstelijk was en zich niet onderscheidde van het heden ten dage gebruikelijke.

Wij zwijgen vooreerst van de reizigers.

De vorst (Bondan) wilde een list toepassen en kleedde daartoe een bijvrouw [6]).

---

1) Een versnapering bestaande uit ingedikt vruchtenmoes met palmsuiker en bindmiddelen tot een taaie massa verkookt.

2) Wedelia biflora D. C.

3) Jasminum Sambac Ait.

4) Curcuma longa L.

5) Ebermaiera subpaniculata Hassk.

6) Dit bedoelt de auteur niet, doch 't slotwoord moet op i eindigen.

82

Njai Oedjoeng sĕkar djingga deed hij zich een pan vóór den buik binden om er uit te zien als een hoog zwangere.

Dan nam hij haar mede naar den voorhal en deed haar dicht naast zich zitten.

Men zegt dat de wijze en de rijksbestierder gekomen en alreë voor den vorst verschenen zijn.

83

Vervolgens sprak de wijze: „ik bied u een huldeblijk aan in dezen vorm".

De koning zeide: „wat is dit; ei, 't lijkt bladeren?"

De wijze hervatte: „*reundeu* welke haar oorsprong neemt in die deze zendt". [1])

84

„Indien aldus je doen is, wijze, (dan) heb je me een kliek gegeven".

De koning wond zich al meer op.

„Gij, almachtige wijze, kom schat eens gauw, of het, wanneer deze mijne vrouw bevalt, een meisje dan wel een jongen zal wezen".

85

(En verder) zeide de koning tot den wijze: „de heerschende epidemie moet je doen verdwijnen; jij verwekte deze".

De wijze aanvaardde niet, dat hij deze den menschen had aangedaan, wel dat hij ze zou doen herstellen van de ziekte.

86

Daarop antwoordde de wijze: met uw verlof, hetgeen u vraagt, heer, het zij zooals u wilt, maar mijns bedunkens, en zulks is geen 't minste bedrog, zal, als vrouwe Oedjoeng baart, haar kind een knaap zijn".

---

1) Dit is een verkapte voorspelling, bedoelend dat de *adjar* zelf voor de voortzetting van zijn geslacht zal zorgen. Zie de noot 2 bij Fol. 15 Waroega goeroe.

87

Toornend hervatte de koning: „wat voor een wijze ben je, je hebt geen bovennatuurlijke macht. Thans zul je gericht worden wegens je misdadige uitspraak".

„Ze is niet werkelijk zwanger, die dikke buik is maar schijn en ontstond doordat ik haar beval, zich kleedend, een pan voor te binden".

89

De wijze lachte aanhoudend en was in 't minst niet bekommerd. 's Konings boosheid was hem onverschillig en bracht hem geenszins in ongelegenheid, want 't stond vast volgens den wil des Almachtigen, die niet te wijzigen is, dat het kind, hetwelk zij baren ging, een knaap zou wezen.

90

„Kom, (gelastte de koning Njai Oedjoeng) maak thans voort uw kleed open, ons worde (dat ding) getoond".

Toen zij haar gewaad had afgelegd, werd de pan niet aangetroffen, deze was bereids spoorloos verdwenen; overblijven deed Njai Oedjoeng's opgezette buik; inderdaad was zij zwanger.

Allen, die het zagen waren verwonderd; 's konings toorn en ergernis werden nog heviger.

91

De pan was weggetrapt door den wijze. Daareven, toen zij op het punt stond van haar gewaad af te leggen, had de wijze 't voorwerp al weggerukt; het was neder gekomen aan den oever eener rivier ten westen van Bodjong Galoeh genaamd Sĕla pandjang.

Weshalve het (daar) Kawali heet, is dewijl zoo de overlevering luidt.

92

Vervolgens werd de wijze weggejaagd door den koning en hem bevolen huiswaarts te keeren.

Toen hij was heengegaan, droeg de koning den rijksbestierder op: „welaan rijksbestierder en ministers, fluks zet hem na en doodt den wijze onverwijld, hakt hem fijn tot de darmen van hem uittijgen".

Daarop rukten de rijksbestierder met zijn krijgsknechten uit.

93

De wijze werd onderweg ingehaald en door de gezamenlijke ministers aangevallen; zij hieuwen op hem, zij spietsten hem, doch geen hunner trof. Kris, lans en geweer (sic.) allen stompten af, geen dezer verwondde hem maar eenigszins.

Vervolgens zeide de rijksbestierder: „'t is 's konings begeer, wijze, dat gij sneeft".

94

„Gespietst moet gij bloeden en gij moet nederstorten".

„Wel, indien hij aldus verlangt, dan zij het aldus, heer rijksbestierder."

Nadat hij dit beloofd had, aangezien de koning 't zoo wilde, werd de wijze vervolgens gespietst en liet hij zijn bloed stroomen, doch dit bloed was volkomen helder. [1])

95

Weshalve heden te dier plaatse riviernamen zijn als: Tji-beureum, Tji-kĕdĕngan, Tji-hideung, Tji-koneng en Tji-herang aan de zijde des dorps, is wijl die namen ontleend zijn aan het bloed van den wijze; zie, aldus is de oorsprong dezer namen.

96

Njai Oedjoeng sĕkar djingga, tot de vervulling des tijds gekomen, schonk een overschoon knaapje het leven.

---

1) Ook dit klopt niet met de oude overlevering, daarin is zijn bloed wel degelijk rood. Waroega goeroe Fol. 16. In de *pantoen* scheidt hij vrijwillig uit dit leven, blz. 97.

Terwijl de koning het betastte, liet zich een onzichtbare stem vernemen, zeggend: „indien er afgunstigen zijn, voorwaar dit zal aan hen in grooter mate gewroken worden".

97

De koning zon: 't zal ongetwijfeld zoo wezen, dat dit kind mij mettertijd leed berokkent.

„Rijksbestierder, dit kind zou kunnen leven, vergiftig of dood het op slag, thans terwijl het nog klein is".

Eerbiedig antwoordde de rijksbestierder: „zooals uw begeer is, heer".

De rijksbestierder had deernis met het wicht en terwijl hij het wegvoerde, bedacht hij een list.

Hij nam een korfje, glanzend als vuur wijl het van goud was, en verder één ei en één rijpe kokosnoot.

99

Dan deed hij het kind, het ei en de kokosnoot in het mandje. . . . . .

Vervolgens zette hij dit op een vlotje en liet het de Tji-tandoej afdrijven.

Hier staken wij dit verhaal.

Thans vertellen wij weder dat er een zekere Aki balan gantrang was.

100

Zijn woonplaats is onbekend.

In dien nacht droomde hij dat hij de maan op zich kreeg en dat de hemel op hem neder kwam.

Opgestaan na 't ontwaken, wekte hij zijn vrouw en verhaalde haar: „Nini, van ochtend vroeg, omstreeks vijf uur, droomde ik dat de hemel op mij viel en de maan op mij neerstortte".

101

wellicht beteekent dit grooter voordeel door onze vischversperring dan het dagelijksche".

„Op, Aki, ga eens gauw kijken".

Aki vertrok dadelijk met den heupdoek over 't hoofd [1]) en speurde rond.

Aan de helling naar de rivier komend, zag hij een schijnsel. Hij bezwoer het uit de verte met: „spook ga op zij, duivel wijk".

102

Duidelijk zag hij dat het schijnsel in de vischkeering was.

Hij hoestte voortdurend van innerlijke vrees.

Dan ging hij naar den waterkant; 't schijnsel hield op; hij zag alleen het korfje. Na het op den wal gebracht te hebben, opende hij het; er was een beeldschoon knaapje in.

103

Verder een ei en een kokosnoot.

Hij haastte zich het huiswaarts te brengen.

Uittermate verheugd, riep hij, aankomend, tot zijn vrouw: „kom, Nini, kom buiten en gauw hier, ik heb een mooi jongetje gevonden. Wij zullen het ons kind maken en het ei en de kokosnoot planten".

104

Het kind voedden zij op.

Lang werd het gedragen.

Toen het kon nadenken, vroeg het naar zijn vader.

„Aki, wie is mijn vader?"

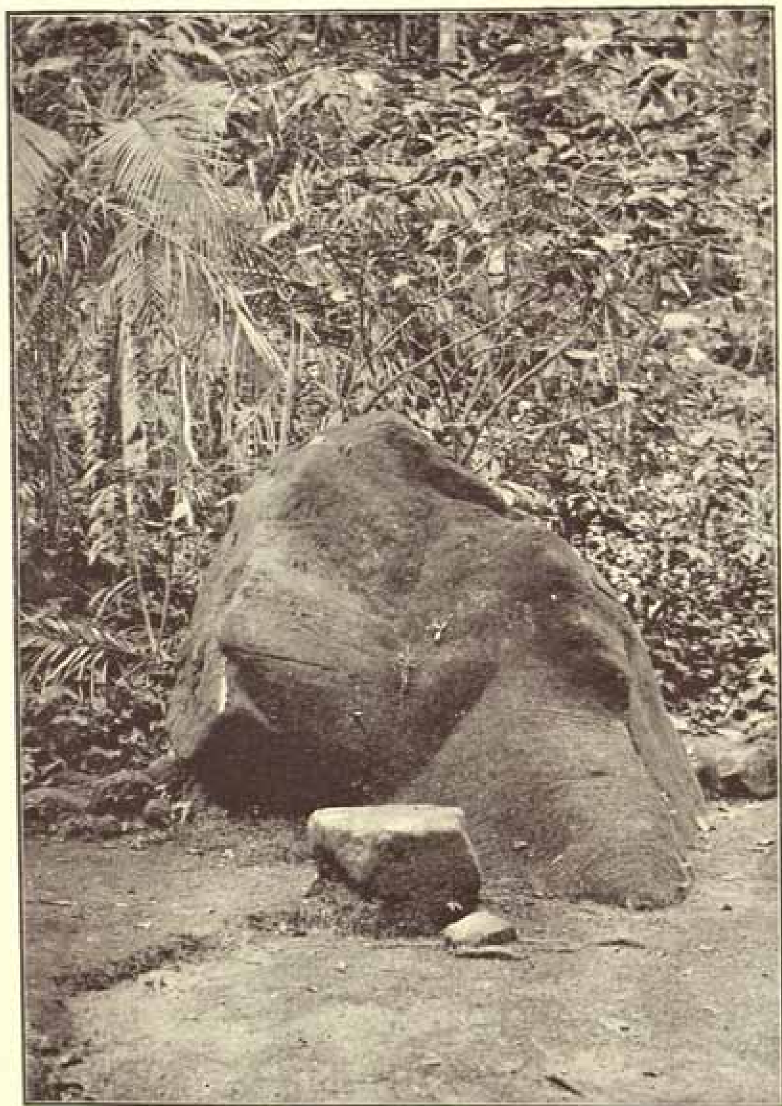
„Wel, ventje, deze, ik, immers ik ben je vader van voorheen af."

De knaap werd boos.

„Dit is niet waar, Aki; Nini en Aki zijn maar mijn verzorgers.

---

1) Omdat het nog vroeg en dus koud was.

KLUIZENARIJ NABIJ DJALAKSANA.

105

Vooruit dan, kereltje, wij gaan naar de stad, daar heb ik een broeder, thans zullen wij hem, genaamd Ěmpoe Andjali, gaan opzoeken, daardoor zal je zeker je vader en moeder ontmoeten".

Daarop gingen zij op weg.

In het bosch gekomen, zagen zij een *tjioeng* (beo) in het geboomte op een tak zitten.

106

De knaap vroeg: „Aki, wat is dat daar op den boom?"

Ki balangantrang antwoordde: „een *tjioeng* (beo) metterdaad".

Niet lang daarna zagen zij weer (een dier), rondloopend in de hoogte op handen en voeten; het ging op een tak zitten.

„Aki, ginder wat is dat weer?"

„Zoo je 't niet weet, dat beest heet *wanara*" (aap).

107

„Goed voor mijn naam, Aki, Tjioeng Wanara zij deze".

Ki balangantrang hernam: „'t is best, ik sluit mij bij je wil aan".

Dan zetten zij den tocht naar de stad voort, waar zij Ěmpoe Andjali aantreffen.

Wij verhalen thans dat de vorst (Bondan) vernam dat Ěmpoe Andjali de pleegvader is van den knaap, die het vorstelijk verblijf in opschudding bracht, en deswegen beiden ontboden heeft.

115

Hij vraagt aan Ěmpoe Andjali: „is dat je eigen kind of een aangenomen".

„Ik heb het van mijn broeder gekregen, die het aantrof in zijn vischversperring, geborgen in een mandje".

116

De koning vroeg gauw om een spiegel; na zijn eigen gelaat daarin beschouwd te hebben, keek hij naar den knaap [1]).

„Wat gelijkt hij op mij".

„Wel, wel, Mpoe Andjali, dat kind blijft niet bij je, ik verzoek het van je om het als eigen zoon aan te nemen".

„Ki Andjali antwoordde: „het zij geheel naar uw wil".

117

De koning heeft bereids de samenkomst opgeheven, verlangend huiswaarts te gaan.

Hariang Banga, Maharadja sakti en Tjioeng Wanara volgen hem derwaarts . . . .

118

De koning is in zijn verblijf teruggekeerd; hij heeft zich in het binnengemak nedergezet om de prinsen bij zich te doen komen.

„Hariang Banga, Maharadja sakti, Tjioeng Wanara, mijn zonen, verzamelt u herwaarts".

119

„Deze, uw vader, wenscht een iegelijk uwer diens aandeel in het rijksbestuur aan te wijzen, opdat gijlieden zulks zult vernemen".

„Hariang Banga wordt troonsopvolger, Tjioeng Wanara smid met den naam van Empoe Andjali ten getale van tachtig [2]).

---

1) Zie Waroega goeroe Fol. 18.

2) Dit heeft geen zin. In de Waroega goeroe krijgt Tjioeng Wanara de Pandaj domas koerang hidji. Fol. 18 en Noot 2.

120

„Maharadja sakti, u wordt toegewezen het paleis met volledigen inventaris in het noorden des rijks; ik schenk u het land van Dajeuh loehoer".

121

Tjioeng Wanara, zegt men verder, is bezig een kooi te smeden tot het in arrest stellen van intrigeerende ministers en bewindsmannen.

122

„Vader," (zeide hij), u moet deze eens bezien, er zou iets niet in orde aan kunnen zijn".

De koning betastte en beschouwde den kerker. Dan sprak hij: „zeer voldoende is hetgeen gij opleverdet, agoes [1])".

123

„Vader, ik ben begeerig te vernemen, hoe u het inwendige vindt. Daar u de kooi nog niet van binnen opnam, zou ik willen dat u daarin rondschouwde, misschien is nog niet alles naar behooren". De koning trad binnen.

124

(De koning) binnen getreden, werd gevolgd (door Tjioeng Wanara), dan sloot deze de kooi en schoof er aan den buitenkant een balk voor en besmeerde (de naden) met speeksel, zoodat (de deur) onverwrikbaar bevestigd werd en zijn vader de kooi niet verlaten kon.

Dan sprak Tjioeng Wanara: „ik heb den *bioel* [2]) geknipt".

---

1) Minzame afkorting van *bagoes*.

2) Boommarter.

125

Hariang Banga heeft inmiddels bericht ontvangen, dat de koning in een ijzeren kluis gevangen gezet werd.

„Waartoe, jongere broeder, (vroeg hij), deedt gij zulks?"

126

Zonder verder vragen, viel hij Tjioeng Wanara aan en greep hem vast; hij stompte hem, [1]) gaf hem oorvegen en sloeg hem in 't gelaat.

Hariang Banga werd naar de kustlanden gesleurd met donderend geraas; daar hielden zij stand.

127

Vervolgens kwam Maharadja sakti (bij de kooi) en fluisterde: „dit, vader, is de wrake des wijzen, 't is vaders eigen schuld, daar hij hem leed deed".

De vader antwoordde: „had ik dit niet gedaan,

128

ware de wijze door mij niet gedood, dan zou (de dynastie) geëindigd zijn en waren er geen vorsten geweest tot besturen, voorwaar Java was verlaten gebleven. En nu geef ik je dit tot verwaren, luister dus goed naar mijn woorden".

129

„Het eiland Java zal, zoodra ik verdwenen ben (het tooneel) worden van krakeel.

„Dan zekerlijk zullen de prinsen, de regenten, mitsgaders de vorsten en ministers elkaar het bezit daarvan betwisten".

130

„Maharadja sakti, dat gij het goed onthoudet en vooral niet vergetet, dat uw vader aldus sprak. Deel het allen verwanten groot en klein en ook den kleinkinderen mede,

---

1) Waroega goeroe Fol. 19.

131

„dat 't eiland Java, gelijk onfeilbaar weldra zal blijken, tienmaal een machtig vorst zal hebben.

Na deze tien keeren zullen er zekerlijk weer meerderen zijn die koning worden".

132

„Hariang Banga wordt vorst van Madjapait en zal zetelen in den koninklijken burcht. Vervolgens zal hij zijn naam veranderen in dien van Kala Wisa; hij zal den godsdienst nog niet belijden [1]), mitsgaders de desbetreffende bepalingen van kracht doen zijn".

135

Tjioeng Wanara wordt verheven tot regent over de westerhelft des rijks, over het uitgestrekte land van Padjadjaran. Daarop zal hij zijn naam vervangen door dien van Adipati Sang Kala dewa ratoe".

136

„Andermaal zal hij dezen wijzigen in Pandoe dewa en voortdurend andere namen aannemen. Er zal geen straf zijn, noch zullen er aanklachten te berechten wezen, evenmin verschil van stand; de krachtigste wordt vorst".

137

Zoolang Tjioeng Wanara bestuurde, was er niemand die den vrede verstoorde, wel geteld driehonderd jaren achtereen.

182

Nu verhalen wij weder van Hariang Banga met zijn jongeren broeder vechtend. [2])

Zij sleurden elkaar voort zonder onderbreken en stelden zich te weer uit liefde voor hun vader.

Dan drong Tjioeng Wanara Hariang Banga weg met buitengewone vaart.

1) Bedoeld is de Islâm.

2) Waroega goeroe Fol. 20.

183

Vervolgens staakten zij (den strijd) onder 'n *madja*-boom met slechts één vrucht.

Voort plukte Tjioeng Wanara deze af. Toen hij haar proefde, bleek zij bitter. Daarop zeide hij: „oudere broeder, ik denk dat 't hier goed

184

voor uw residentie is, wij noemen deze Madjapait".

Zijn broeder beaamde: „dat is voortreffelijk, doch ik wil weder aan 't sleuren".

Hij greep Tjioeng Wanara vast en rukte hem geweldig snel voort.

185

Ter plaatse van een oerwoud gekomen, troffen zij daar op een rij staande boomvarens aan.

Hariang Banga sprak: „deze plek is geschikt voor 's jongeren broeders bestuurszetel; wij noemen haar Pakoean, broer".

186

Weer rukte Tjioeng Wanara hem naar het oosten.

Aan den oever eener rivier gekomen, hield hij op.

Vervolgens kreeg hij een ingeving: „oudere broeder, kom, wij keeren terug, hier is de grens en deze heet Tjipamali".

187

Hariang Banga antwoordde: „goed, jongere broeder, en thans wordt gij vorst zetelend in Padjadjaran".

„Ik neem de leiding over de regenten en vestig mij in het oosten te Madjapait".

188

„Kom, laat ons huiswaarts gaan, wellicht is vader er nog".

Te huis gekomen, vonden zij er hun vader niet meer; hij was bereids met zijn kerker ten hemel gevaren.

Alleen Maharadja sakti, die des vaders beschikkingen vernomen had, troffen zij aan.

189

Hij deelde hun 's vaders vermaning zonder iets over te slaan mede.

Toen hij uitgesproken had, zeide Hariang Banga: „nu dan, jongere broeder Maradja sakti, gij wordt thans ook vorst

190

en zult u een veste stichten met een burcht tot zetel, waarin gij zelf koning zijt".

„Ik schep mij een rijk in het oosten en vestig mij te Madjapait; Tjioeng Wanara wordt vorst

191

en wel koning te Padjadjaran. Komt, thans blijven nog ter deeling de bezittingen".

Toen deze afgeloopen was, bleef alleen Maharadja sakti in de vorstelijke woning (te Bodjong Galoeh) over; allen waren koningen geworden.

192

Hariang Banga gewon Raden Minta laras.

R. Minta laras gewon Mĕsir. Mĕsir gewon een zoon, die vorst werd; vorst van Madjapait werd de prins, deze was Gĕdeng Djati.

193

Gĕdeng djati gewon Karta di poera, diens zoon was Gĕdeng Sari,

Deze had tot zoon Gĕdeng Koentjoeng, wiens zoon was Gĕdeng Mataram.

Gĕdeng Soeroeboet gewon weer Sedang Karapjak en deze Sedang Kamoending.

194

Diens zoon werd soeltan van Mataram (Soeltan Agoeng). Deze gewon Tĕgal wangi, wiens zoon was Pakoe boeana, die het rijk in pand gaf, te weten twaalf regentschappen daarvan, [1]) aan den Gouverneur Generaal Johannis Camphuys.

195

Pakoe boeana gewon Soenan ĕmas, die verbannen werd door een vrouw.

Pangeran Poegĕr, zegt men, de broeder van Pakoe boeana, was het die de (voornoemde) twaalf regentschappen in vollen eigendom afstond door den G. G. Camphuys (in pand gekregen) [2]).

200

Sang Praboe Tjioeng Wanara gewon Njai Poerba sari, Poerba sari huwde met Loetoeng kasaroeng djaja en baarde hem Sang Lingga hiang, die tot zoon kreeg Lingga wĕsi.

201

Lingga wĕsi gewon Lingga wastoe, deze sang praboe Soesoek toenggal, deze Moending kawati, deze Ki Angga larang, wiens zoon was Praboe Siliwangi.

Aldus de Babad Galoeh voor zoover wij die noodig hebben, daar de oudere lezing daarvan ook met Siliwangi sluit.

De waarde ervan als kroniek zal in verband met de Waroega goeroe nagegaan worden, daar wij eerst de Galoenggoengsche versie der boven verhaalde gebeurtenissen wenschen bekend te stellen [3]).

---

1) Bedoeld is tractaat van 15 Jan. 1678.

2) Aan G. G. Joan van Hoorn 1704—1709; bedoeld is het tractaat van 5 October 1705.

3) Zie voor den tekst bijlage 1.

Na het openingsformulier, gaat de onbekende steller van dat verhaal onmiddellijk tot de legende over, en wel in dezer voege.

Vervolgens zeide hij — te weten de Ratoe Galoeh, — tot Ki-Bondan [1]): „gij verwaart met Aki panjoempit het land," en hem den (koninklijken) amuletring gewend, lichtte hij dit toe met: „daar ik morgen westwaarts ga, verzakend de wereld".

Zij antwoordden daarop: *koen pajakoen* [2]).

Vervolgens verdween hij.

Men verhaalt dat Aki panjoempit daarna naar den tuin ging en er een beest van bizondere schoonheid aantrof.

Hij keerde huiswaarts en berichtte dadelijk aan vorst Bondan dat er een dier in den tuin was.

„Wat voor 'n beest?" vroeg de vorst. „'t Heet *djaralang poetih*," [3]) antwoordde Aki.

De vorst gelastte: „Aki, ge moet het gaan halen en zorg dat je 't krijgt. Indien je 't niet vangt, zal je strot de vervanger wezen, Aki".

Aki panjoempit ging daarop naar den tuin.

Toen hij het dier wilde grijpen, rende het naar 't westen.

Nagezet door Aki, klom het den berg Bangkati op. Van den berg Bangkati vlood het weer naar den Sawal en beklom dezen; dan begaf het zich naar den berg Bongkok, steeds maar vervolgd door Aki ging het daarop naar den Goenoeng Padang.

Daar aangekomen, vond Aki panjoempit het er niet.

(Daarentegen) klonk klaaglijk een onzichtbare stem [4]).

---

1) Zie blz. 26, vers 61, Waroega goeroe Fol. 12. Steeds begint het verhaal botweg op die wijze; hierop steunt hetgeen op blz. 18, werd behandeld.

2) Zoo zij het.

3) Te voren een boschkat, vers 70, blz. 29.

4) Hier is de persoon van den Adjar geheel uitgeschakeld; slechts zijn onzichtbaar wezen spreekt.

De stem sprak: „wie is dat, die mijn verlustiging voortdurend vervolgt?"

„Is het uit eigen begeer of is het op last, dat hij het steeds opjaagt?"

„Met uw verlof," zeide Aki panjoempit, 't is niet mijn wil, doch het geschiedt op bevel van den koning".

De stem antwoordde: „thans zij het genoeg, zet mijn dier niet langer na".

Aki panjoempit ging snel terug.

Dan meldde hij den koning: „Dien *djaralang* heb ik niet kunnen inhalen. Eerst rende hij naar het westen en beklom den Bangkati, van den Bangkati vlood het naar den Sawal, dan naar den Pongkok en vervolgens naar den Goenoeng Padang".

„Toen ik daar aankwam, was de *djaralang* verdwenen en klonk er een onzichtbare stem. De stem zeide tot mij: „staak thans de vervolging van mijn bezit, dus beval mij de stem".

Koning Bondan antwoordde: „kom, gij en ik spoeden ons naar den Goenoeng Padang en wij nemen vrouwe Poerba sari, mijn gemalin, mede en wij gebruiken en list; vrouwe Poerba sari doen wij zich voor den buik binden een grooten pan, [1]) opdat zij op een zwangere gelijke.

Daarop deed zij een omslagdoek aan; zij zag er geheel uit als een zwangere.

Vervolgens gingen koning Bondan en Aki panjoempit naar den Goenoeng Padang [2]).

Op dezen gekomen, vroeg de stem, sprekend tot koning Bondan: „van waar zijt gij?"

„Ten dienste, ik ben van Bodjong lopang," antwoordde koning Bondan.

---

1) De tekst heeft *lalajah*, steenen braadpan; 't woord is bijkans buiten gebruik wegens het algemeen worden van gietijzeren braadpannen, *wadja*.

2) Hier gaat Bondan dus zelf naar den askeet, hetgeen in geen van de andere teksten voorkomt.

De stem hervatte: „wat voert je herwaarts?"

„Ik wensch te vernemen of deze, de gemalin des konings, zwanger gaat van een zoon of van een dochter," hervatte koning Bondan.

De stem luidde: „van een zoon."

Daarop keerde koning Bondan en Aki panjoempit weer huiswaarts.

Toen zij den berg Asih bereikt hadden, boog koning Bondan zich voorover naar den Goenoeng Padang en zeide: „gelogen, hetgeen ge een zoon heettet, is metterdaad een braadpan".

Hij slingerde de pan naar het noorden en deze viel te Kawali neer.

Te Bodjong lopang teruggekeerd, was vrouwe Poerba sari's zwangerschap duidelijk zichtbaar.

Dies sprak koning Bondan: „ingeval inderdaad door haar wordt gebaard, moge dan, ten teeken dat de bevruchting mijnerzijds is geschied, het kind mij gelijk zijn, zoo niet dat het daarvan dan het teeken draagt".

Toen Poerba sari's tijd gekomen was, schonk zij werkelijk een zoon het leven, doch de bovenhelft van zijn lichaam had de gedaante van een hond, de onderste, die van een mensch [1]).

Om kort te gaan, daarop werd het kind in een korfje gedaan, met een weinig rijst bestrooid en een ei en een kokosnoot medegegeven.

's Vrijdag's avond werd het bij de landtong Tji-moentoer ter wegdrijving (in de Tji-tandoej) gezet.

Er was een zekere Aki balagantrang, die een vischversperring bezat, welke was opgesteld in de Tji-tandoej, bovenstrooms van de uitmonding der Tji-moentoer.

---

1) Dit schijnt een element uit de Soelandjana-overlevering te zijn; men denkt aan Boedoeg basoe. De verhakstukking der legende steunt wellicht op misverstaan der *pantoen*, die Tjioeng Wanara door een hondje bij zijn geboorte laat vervangen.

In dien Vrijdagnacht kreeg Aki balagantrang een droomgezicht. Hij droomde dat hij door den hemel gedrukt en door de wolken bedekt werd.

Ontwaakt en in staat te praten, herinnerde hij zich dit en besprak het visioen met Nini balagantrang.

„Ik, Nini, had een droomgezicht, ik droomde dat ik door den hemel gedrukt en door de wolken gedekt werd".

„Aki," zei Nini, „ik heb hetzelfde gedroomd, zonder twijfel slaat dit op onze fuik. Ga eens gauw in de rivier kijken".

Aki Balagantrang ging naar het water.

Aan den kant gekomen, was er iets dat flikkerde als een schijnsel in den zak van de vischkeering.

Aki balagantrang keek onthutst met schitsche blikken er naar.

Dan bezwoer hij het uit de verte zeggend: „opgepast, dat wat in mijn fuik is, zoo het een duivel is, verdwijn; is het een sterveling, dat hij er niet langer zij".

Tot twee drie keer bezwoer hij aldus; niets bewoog.

Dan stapte hij naar de vischkeering en zag er het mandje' doch grijpen kon hij het eerst in den kuil daarvan.

Daarna nam hij het op den schouder en droeg het huiswaarts.

Daar het open makend, vond hij er een beeldschoon knaapje in, vergezeld van één rijstkorrel, één ei en één kokosnoot; Aki en Nini waren uitermate verheugd.

(Zij juichten) „wij hebben nu een kind, de rijst zullen wij naar de daarvoor bestemde plaats *(pabeasan)* brengen, de klapper planten en het ei onder de rijst doen".

Na zeven dagen en zeven nachten zette de klapper reeds bloemen en was uit het ei een witte haan voortgekomen; ook het knaapje was bereids ontwikkeld en speelde in het huis van Aki, staande aan de grens van Bodjong lopang op den noorder rivieroever.

Eenigen tijd daarna wilde het knaapje in den klapperboom klimmen.

Aki verbood hem dit, zeggend: „je zou er uit kunnen vallen".

Het knaapje moest en zou den boom in; Aki paste op aan den voet.

Toen het den top bereikt had, ontwaarde het kind in het noorden een groote en volkrijke vestiging.

„Gindsche drukke plaats in 't noorden," vroeg hij aan Aki, „wiens dorp is dat?"

„Dat is geen dorp," beduidde hem Aki, „het is een stad".

„Hoe heet die stad?"

„Bodjong lopang," hernam Aki.

Uit den kokospalm neergedaald, nam hij zijn haan en zeide tot Aki: „ik wil mijn haan laten vechten in de stad".

„Doe dat niet, ventje, men zou je kwaad kunnen doen".

„Wel neen [1]".

En aandringend nam hij zijn haan onder den arm.

Waar ook hanen aangetroffen werden in de dorpen, bij het rijstblok op de erven, nergens was er een opgewassen tegen den zijnen.

Bij den eersten aanval werden de tegenstanders gekraakt, bij den tweeden gedood.

Dagelijks deed hij niets anders dan zijn haan laten vechten en alle tegenpartijen werden door zijn haan vernietigd; men durfde hem niet hard vallen.

Dien stand van zaken berichtte men koning Bondan, meldend dat een knaap voortdurend hanengevechten in de kampoeng's kwam houden waarbij zijn haan het nooit verloor, daar er geen haan bestand tegen den zijnen was.

Koning Bondan beval mitsdien: „zoo hij weer met zijn haan komt, breng hem dan hier „ik wil mijn haan tegen den zijnen laten strijden".

Toen de knaap 's morgens weer met zijn haan onder den arm aankwam, gaf men den koning aanstonds daarvan kennis.

---

1) Zie voor dit en 't vervolg Waroega goeroe Fol. 17.

Koning Bondan gelastte, nadat de knaap voor hem gebracht was: „op thans, wij zullen een hanengevecht houden van jouw haan tegen den mijnen".

De knaap antwoorde: „ik heb geen inzet".

„De inzet is," sprak de koning, „zoo mijn vier kemphanen het verliezen, de helft des rijks met zijn opgezetenen en veertig smeden, verliest echter jouw haan het, dan betaal je dit met je leven".

Tegenstribbelen baatte niet; meteen ving de kampstrijd aan.

's Konings vier hanen werden verslagen door den haan van den knaap.

Daarop werd de helft des rijks met de smeden aan hem afgestaan; hij zetelt reeds in zijn rijkstad.

Dan zeide hij tot koning Bondan: „naardien deze stad nog geen krachtig bestuurder heeft en er wellicht een vijand zoo kunnen verschijnen of iemand deze den oorlog aandoen, wijl het zoo'n groote stad is, maken wij een ijzeren kooi".

„Hebben de smeden zich dan al onder je gesteld?" vroeg de koning.

„Zij hebben op zich genomen de kooi volgens mijn inzicht te vervaardigen".

„Goed," hernam de koning, „dat je bereid bent, maar 't werk moet in één dag afgeloopen wezen, anders kost het je den hals".

Daarop maakte hij met de smeden de kooi en in één dag was deze gereed.

Klaar er mede, rapporteerde hij den koning: „de kooi is af en ik verzoek u deze van buiten en van binnen na te zien, wellicht ontbreekt er iets aan".

Daarop nam de koning de kooi van buiten in oogenschouw; vervolgens trad hij deze binnen.

Toen hij zich erin bevond, sloot de knaap de deur van de kooi dicht en zeide: „nu hebt u uw schuld aan mij gedelgd voor het mij laten wegdrijven".

Gedurende den tijd zijner gevangenschap werd koning Bondan door Aki panjoempit gespijzigd met allerlei gevogelte, dat deze voor hem haalde; als zijn weitasch vol was berichtte hij dit den koning.

De koning zeide: „Aki panjoempit, hang den weitasch met de vogels aan den ring van de kooi".

Na verloop van tijd begonnen de vogels in den tasch een gesprek, en zeiden: „wat moeten wij doen, sommigen onzer vreezen geslacht, anderen gebraden te zullen worden, wij zouden wel weg willen, maar er is geen uitgang".

Een wit rijstdiefje, dat 't bovenst in den tasch zat, zeide totz ijn lotgenooten: „indien jullie wilt blijven leven, doet dan zooals ik".

De andere vogels antwoordden: „goed, wij willen, dank u zeer".

Dan zeide het rijstdiefje: „waar ik zoo dadelijk ineenschrompel en uitbreek, moet jullie hetzelfde doen en met mij naar buiten gaan".

Vervolgens bracht het rijstdiefje zijn toovermacht in den tasch in praktijk.

Daarmede gereed, verschrompelden zij en konden zij de kooi verlaten; geen vogel bleef daarin achter.

Men zegt dat de vorst de spreuk van voornoemden vogel toepaste.

Toen hij deze had opgezegd, kon hij de kooi verlaten [1]).

Hij is reeds buiten deze.

Dan gaf hij de kooi een trap en zij viel in het zuiden te Kandang wĕsi neder.

Haryang Banga ziende dat de kooi nedergestort was, greep dakhorden en houten pannen en wierp deze naar den knaap (Tjioeng Wanara) [2]).

---

1) Dit ontsnappen uit de gevangenis door Bondan is ook vreemd; aan welk verhaal het is ontleend, weet ik niet.

2) Typisch is dat dit woordelijk met de Waroegoe goeroe Fol 20, overeenstemt.

Hij trof hem en wondde zijn voorhoofd.

De knaap (Tjioeng Wanara) rukte ze weg en de wond met zijn hand bestrijkend was deze geheeld, zonder dat er eenig spoor van overbleef.

Vervolgens viel Haryang Banga den knaap (Tjioeng Wanara) aan en er ontstond een hevige worsteling.

Haryang Banga vechtend met zijn jongeren broeder, sleurde hem eerst naar het westen.

Bij op een rij staande boomvarens gekomen, vroeg hem, het verzet stakend, zijn jongere broeder: „wat is dat, hetwelk op een rij staat?"

Zijn oudere broeder antwoordde: „ik weet het niet, (noem het) zooals ge wilt".

Zijn jongere broeder hervatte: „hetgeen hier op een rij staat, zijn *pakoe's*, 't zal de plaats mijns lands zijn en Pakoean Padjadjaran heeten".

Daarop vochten zij opnieuw en hij (Haryang Banga) rukte hem (Tjioeng Wanara) naar het oosten tot aan de rivier genaamd Tji-pamali.

Daar hun strijd stakend, vroeg de jongere broeder zijn ouderen: „hoe heet dit water?"

Zijn oudere broeder antwoordde: „ik ken den naam niet, gij noemt het maar zooals je goeddunkt".

„Deze stroom heet Tji-pamali, wellicht is 't niet goed dat broeders vechten". [1])

„Wel als 't niet goed is, dat broeders strijden, dat wij dit dan eindigen.

Vervolgens naar 't westen gaande (zeide hij): „dat het geboomte op den oostelijken oever zich naar het oosten en dat op den westelijken zich naar het westen moge neigen".

En dan: „op, broeder, wij zijn uitgerust, wij zetten den krijg voort".

Daarop sleurde hij hem naar het oosten; bij een boom gekomen hield hij stil.

1) Zie Waroega goeroe Fol, 20.

Hij vroeg zijn broeder: „hoe heet deze boom?"

Zijn oudere broeder antwoordde: „dat is een *madja*-boom.

„Smaken de vruchten lekker of niet?"

„De oudere broeder hervatte: „niet lekker, bitter".

„Dit zal de plaats voor broeders residentie, Madjapahit, wezen".

Daarna zag hij een vogel.

„Wat is dat voor een vogel en welke zal zijn naam zijn, mitsgaders dat daar in de hoogte rondklautert, welk dier is dat".

„De namen zijn mij onbekend," zeide de oudere broeder, „noem ze gelijk ge verkiest".

„Wat betreft dien vogel," sprak weer de jongere broeder, „hij heet *tjioeng* en het dier *wanara*, zij zullen den jongeren broeder tot naam van Tjioeng wanara strekken".

Daarop vroeg hij weer aan zijn oudere broeder: „datgene wat daar tegen den *madja*-boom opklimt, welke slingerplant is dat?"

„Een *hariang* waarnaar de oudere broeder zich Hariang banga zal noemen". [1])

Vervolgens streden zij weer.

Bij de Tji-pamali gekomen, zagen zij een voorteeken, waarop de jongere broeder sprak: „straks werd het reeds geopenbaard".

„Thans," antwoordde de oudere broeder, „is 't wel met ons vechten broer, 't past niet dat broeders strijden".

Dan zagen zij een schijnsel in het zuiden opstijgend naar den hemel van den volmaakten god, waarin het verdween.

Ten slotte zeide Hariang banga tegen zijn jongeren broeder Tjioeng Wanara: „thans eindigen wij onzen strijd en keert ieder naar het land zijner bestemming terug".

---

1) Deze afleiding van *hariang*, natuurlijk geen ander woord dan *aria*, van Arischen stam, scil. heer, is teekenend voor de fantastische interpretaties van niet meer begrepen uitdrukkingen.

Gelijk men ziet bestaat in de inkleeding der beide overleveringen een niet onbelangrijk verschil, in die mate zelfs dat de sadjarah Galoenggoeng ongetwijfeld een anderen voorlooper moet gehad hebben dan de babad Galoeh.

Hoe de oudere versie geluid heeft, is mij onbekend; wellicht dat dienaangaande plaatselijk nog iets naders te vernemen zal zijn, doch om een zoodanig onderzoek in te stellen, zal het mij in de eerst komende jaren aan tijd ontbreken. Moge derhalve een ander zich daartoe aangetrokken gevoelen; de materie is belangrijk genoeg.

Ten besluite nu de Waroega goeroe, van welks aanvangsblad een facsimile hiernevens gaat. Plaat 6.

Vangen wij daartoe aan met de volledige zgn. diplomatische transcriptie van den tekst welke, nadat het daartoe gebezigde alfabet was vastgesteld, geen bizondere moeilijkheden opleverde, gelijk thans blijken zal.

TRANSCRIPTIE.

Fol. 1.

Ini tjarita Waroega goeroe, eta noe njakrawati.

Noe poëk angngĕn toeloes, da koedjaba [1]) di noe bodo, noe tarraboeka [2]) prajaji sakarĕp kasorang tineung meunang goeroe.

Ratoe poessaka di djagat paramodita, [3]) eta, kanjahokeun, ratoe Galoeh, kĕrna bidjil ti alam gaib; nja nabi Adam ti heula.

Ratoe Galoeh diĕngg(o)nkeun [4]) sasaka alam doenja.

Basana toeroen ti langngit masoehoer, [5]) toeroen ka lang-

1) *koedjaba* = *kadjaba.*

2 *tarraboeka*, meervoud van *taboeka*, luidt heden *tĕrboeka* = tot inzicht, begrip aan iets gekomen zijn.

3) *paramodita*, S, *paramoedita*, verheugd.

4) Ontbrekende letters zijn tusschen ( ) geplaatst; er staat: *diĕnggankeun.*

5) *masoehoer*, versta *masjhoer.*

Jav. Ms. No 74. 1. Waroega goeroe.

FACSIMILE DER EERSTE BLADZIJDE VAN DE WAROEGA GOEROE.

AANVANGSBLADZIJDE VAN DE WAROEGA GOEROE.

Lith. Topogr. Inr. Batavia

ngit djambaloelah, [1]) toeroen ka langngit moetijara, toeroen ka langngit poerasani, toeroen ka langngit intĕn, toeroen ka langngit ka(nj)tjana, toeroen ka langngit poetih, toeroen ka langngit irĕng, toeroen ka langngit doenja.

Dja [2]) kalangngan, tata lawas toeroen ka goenoeng Djakalkap [3]).

(Oe)pami: [4]) ratoe Ga-

Fol. 2.

loeh diĕ(ng)gonkeun sasaka alam doenja, nabi Adam ti heula, pinarĕkking goenoeng Mĕsir.

Adam diseuweu opat poeloeh, dwa [5]) noe sakĕmbarran, moenidjah loeloehoer hadji dĕwi; tjikal, da hadji, [6]) dingarankeun nabi Isis; loeloehoer manoesa.

Nabi Isis diseuwen Kalijanggin.

Kalijanggin diseuweu Malit.

Malit diseuweu Malam.

Malam diseuweu Mahoer.

Ma(h)oer diseuweu Lamak.

Lamak diseuweu Nasar.

Nasar diseuweu Basar.

Basar diseuweu nabi Énoh.

Nabi Énoh diseuweu istri, poetri Bĕtari Sanglinglang.

Bĕtari Sanglinglang diseuweu Moeladasadi.

Moeladasadi diseuweu ratoe Babar bwana, arina krama ka Bĕtari Logina.

Bĕtari Logina diseuweu ratoe Gandoel gantoeng.

---

1) *djambaloellah* = *djamaloellah*, de heerlijkheid Allah's. Voor 't gebruiken van mb voor m vergelijke men 't Badoejsch als *gĕmbir* = *gimir*, *sambajana* = *samaiana* enz. *irĕng* = *peutjeuk*, *hideung*.

2) *dja* is in 't Badoejsch = *da*. Ook de kampoeng gebruikt het hier en daar nog in dien zin.

3) lees: *djabalkaf*.

4) De tekst heeft: [illegible], blijkbaar een verschrijving.

5) = *doea*.

6) Zie Kawi-Balin. Wrdb. i. v. en onder *da*.

Naha mana dingarankeun ratoe Gandoel gantoeng? Kĕrna

Fol. 3.

tapa di awang-awang.

Arina krama ka Bĕtari Tjipta lenggang, diseuweu nja ratoe Mĕnĕng poetih.

Nala mana dingarankeun ratoe Mĕnĕng poetih? Kĕrna tapa dina haseup bidjil poetih.

Arina krama ka Bĕtari Tjipta wisesa, arina diseuweu ratoe Gandoel larang.

Naha mana dingarankeun ratoe Ga(n)doel larang? Kĕrna tapa dina bentang.

Arina krama ka Bĕtari Mĕkoe bajoe.

Bĕtari Mĕkoe bajoe arina diseuweu ratoe Okang larang.

Naha mana dingarankeun ratoe Okang larang? Kĕrna tapa dina boelan.

Arina krama ka Bĕtari Mĕkoe hoerip; Bĕtari Mĕkoe hoerip, arina diseuweu ratoe Siar [1]).

Naha mana dingarankeun ratoe Siar? Kĕrna tapa di djĕro banjoe.

Arina krama ka Bĕtari Mĕdang rasa, arina diseuweu ratoe Komara.

Ratoe Komara arina krama ka Bĕtari Lĕnggis

Fol. 4.

djati.

Bĕtari Lĕnggis djati arina diseuweu ratoe Poetjoek poetih,

Naha mana dingarankeun ratoe Poetjoek poetih? Kĕrna tapa di djĕro langngit poetih noe leuwih.

Arina krama ka Bĕtari Panggoe(ng) ka(nj)tjana, arina diseuweu Bagi(n)da prĕmana.

Arina krama ka Maradja Leng djagat, arina diboga seuweu djoemĕnĕng ratoe Radja poetra poetĕr djagat.

---

1) Er staat Saär.

Ditibanan tji banjoe ĕloeh. [1])

Diraga-raga [2]) tji banjoe ĕloeh.

Koetjarita [3]) Waroega goeroe mana djoemĕnĕng njakrawati, katoeroenan tjaja [4]) ĕloeh, toeroen ka goenoeng Rajanna, djoemĕnĕng ratoe Rajanna.

* Mangka tjaritakeun deui nabi Adam. [5])

Diogan sarejat; la(m)pahna, eukeurna bingngoeng, mitĕtĕkĕn srangenge, hoekoemna sakoer noe oesik dihalalkeun, alamna lima riwoe tahoen, tjĕngkal ka-

Fol. 5.

joe ka patbĕlas ratoes.

Kasalinan deui koe nabi Ĕnoh, alamna dalapan ratoes tahoen, tjĕngkal kajoe salapan ratoes tjĕ(ng)kal pa(n)djangna, hoekoemna sakoer noe paeh koe maneh diharamkeun, balana saeusina.

Kasalinan deui koe nabi Isis, diboga kitab tanpa karana.

Tjaratakeun [6]) deui ratoe Radja poetra poetĕr djagat.

Nabi Ĕnoh mireungngeuhkeun nagara Selong padagang dalapan.

Mangka noeroet Baginda prĕmana sabalana kabeh.

Ratoe Radja poetra poetĕr [djagat] noe ranoehhan hanteu miloe, koedoe-koedoe karsa dahar babatang.

Mangka kahatoer ka ramana.

Mangka bĕ(n)doe ramana: eta oge rek dipoepoesan.

Mangka [7]) di-

Fol. 6.

tjĕkĕl koe Alam daoer.

Mangka kabireungeuh koe njai aisna, koe ratoe Dĕwi asta, mangka dibelakeun djalma sewoe.

---

1) = *tji sotja.*

2) ik lees: *diragragan,* naar aanleiding van Fol. 11.

3) *Koetjarita* = *katjarita.* Verg. Fol. 1 *koediaba.*

4) ik lees: *tjai,* overeenkomstig Fol. 11.

5) * voor den regel beteekent leesteeken, zie de tabel.

6) Lees: tjaritakeun.

7) Er staat mika.

Toeloejna ka kahijangan.

Lawas tapana di kamoelijaän, toeroen ngababakan Mĕdang kamoelan sangngara [1]), noe boga dajeuh dingaranan ratoe Rawana [2]).

Mangka diprangngan koe Alam daoer, kasĕdĕk ngidoel ka poelo Panamoer.

Mangka silih balang koe goegoetoek batoe sewoe, toeroenna ka dajeuh, manah [3]) dingarankeun Goenoeng sewoe.

Mangka silih balang koe siwalan, toeroenna ka dajeuh [4]) dingarankeun [5]) Bagĕlen.

* Tjaritakeun deui poetrana ratoe Mĕsir na poetri geulis Raminihaloel, noe djoeng dina boelanna boelan anggara [6]) kasih.

Oenggahna ka papangngoeng-

Fol. 7.

ngan nengtjengna [7]) patanggalan.

Rek dibireungeuh ngoelon, pĕpĕt; rek dibireungeuh ngaler, pĕpĕt; [rek] dibireungeuh ngetan, pĕpĕt; rek dibireungeuh ka tebeh kidoel, behna pamĕgĕt.

„Rampes, ta inja".

Toeloej hatoer ka ramana: „rama, kawoela hatoer dek krama ka ratoe Radja poetra poetĕr djagat".

Saoer ramana: „soekoer tĕmĕn, anaking, hidap [8]) re(k) krama na ais bawa satapa".

Toeloej dibawa koe Darma siksa.

Toeloej angkat deu(ng)na kai ais didjĕnĕngkeun Amad moesapir.

---

1) Ik lees: *sanagara*.

2) Achter Ra staat een dus [illegible] onleesbaar gemaakte n.

3) Lees: *mana*.

4) Bij te voegen *mana*.

5) Hierachter een onleesbaar gemaakte d [illegible].

6) Kawi-Bal. Wrdb. i. v. *anggara*.

7) *etjeng* = *ilo*.

8) Heden *hidep*.

Toeloej ka nagara Mĕdang kamoelan; kadaharranan sri.

Mana aja sri di noesa Djawa.

Toeloej krama raka kapada raka, rai kapada rai. [1])

Toeloej pinoeh Mĕdang kamoelan, dieusi koe doewa riwoe.

Mangka karsa mi(n)-

Fol. 8.

dah dajeuh ka Goenoeng kidoel.

Mangka diwaris koeringna koe Darma siksa, noe te Mĕsir sakoeringna ka goestina, noe ti Selong sakoeringna ka goesti(na).

Saoer ratoe: „lalakina eta oge teu dibwaga [2]) waris, aja waris poerba mana koewat ewe-ewena".

Mangka toeloej djadi nagara doewa kang raka deungngeun kang rai.

* Mangka tjaritakeun deui nabi Ěnoh.

Saoerna nabi Adam: „nabi Ěnoh, teujatjan dahar sri; reja doeradoe, koedoe bogoh kapada lalaki, karsa dahar babatang".

Saoerna: „na(bi) Adam, moegi-moegija keuna bĕbĕ(n)don d(e)neng Al(l)ah".

Mangka nabi Adam njieun parahoe.

Mangkana pastoe, dibawa oe(ng)gah ka parahhoe nabi Adam nabi Ěnoh.

Dibawa oe(ng)gah ka parahoe, mangka bidjil angin to(m)pan sapotjorro ti sagara, mangka keuĕum alam doenja.

Oerang noe-

Fol. 9.

sa Djawa rame eukeur njieun goenoeng.

Saoer ratoe Prĕwata sari djagat: „pikakeuĕummeun".

Mangka njipta goenoeng sasipat langngit, dingarankeun goenoeng [3]) Adrakasa [4]).

---

1) Er staat nog eens: kapada rai achter.

2) *diboga.*

3) Er staat maar 'n halve g.

4) = Adri-akasa.

Mangka oerang noesa Djawa dibawa oe(ng)gah goenoeng koe ratoe Prĕwata sari djagat.

Mangka oerang noesa Djawa dibawa oe(ng)gah goenoeng, ka sanghija(ng) poe(n)tjak Lingga pajoe.

Mangka lawas-lawas orat [1]) deui.

Mana noe saät ti heula bodjong re(n)tjang tjarangtjang betan [2]) kĕmbang lopang, mana dingarankeun Bodjong lopang.

* Toeloej ditoeroennan dibabakan koe Darma siksa.

Toeroenna ka dajeuh mana aja [Im]ba nagara, didjĕnnĕngkeun Ki dipati panaekkan masihna ratoe leungit di goenoeng.

Mangka (oeng)gah palo ka(nj)tjana koema(m)bang-ka(m)bang, ditalian koe hoë ka rokro, ditjangtjangkeun ka goenoeng, dingarankeun Noesa ka(m)bangan.

Mangka

Fol. 10.

katoeroennan wahijoe.

Saoer noe Wĕnang: „geura tapa di so(m)pokking panon poë, dinja pidjadieun ratoe".

Meunang saoer sakĕtjap, toeloej angkat deui.

Saoer noe Wĕnang: „djadjaga ka loka goemilang na tapa manana aja sawarga loka.

Mangka nĕroes boemi ka ha(n)dap ka saragina.

Arina dibabar bawana, mana aja Bwana larang.

Toeloej tapa dinja.

Meunang saoer sakĕtjap, mangka a(ng)kat deui ka loehoer.

Bidjil ti goenoeng, babar ti gasak, [3]) ti ngabaloengboeng djala(n)na, mana dingarankeun goenoeng Galoenggoeng.

Mangka arina dipeungpeukan; mana dingaranan Pameu(ng)peuk.

---

1) Lees: *orot.* (de verbindingsstreep voor de o is aanwezig doch de letter ontbreekt).

2) Badoejsch *bitan;* elders algemeen *batan.*

3) Heden *gasek.*

Toeloej tapa di goenoeng Boeligir poetih, dibabar bawana; mana aja Bwana lamba.

Toeroen ka goenoeng Dapang, moeroeb-moetjar [1]) pakatonan di djagat paramodita, disoejoedan koe sadjagat kabeh, saloemahhing [2]) boemi sakoerĕbbing langngit.

Ma(ng)ka bi-

Fol. 11.

reungngeuh koe Darma siksa.

Toeloej diparanan koe Darma siksa, djadi sastra [3]) doewa poeloeh.

Toeloej dibikeun ka daleum dajeuh.

Dihatoerkeun deui ka poetrana kabeh.

Mangka kabedjakeun ka sabrang, ka nabi Ěnoh.

Saoer nabi Ěnoh: „alam [4]) doenja kakeuĕum, alam doenja pada paraeh, alam doenja noesa Djawa weuteuh".

Nabi Ěnoh miwarangan seh [5]) Madjoesi.

Saoer nabi Ěnoh: „watĕk eta, seh, lĕbak karagragan tji banjoe ĕloeh, mana djoemĕnĕng Ratoe Galoeh".

Mangka seh Madjoesi doedoekoeh di Masigit watoe.

* Mangka sangratoe ngadjĕnĕngkeun papatih opat noe natakeun sakabeh.

Didjĕnĕngkeun Alam Daoer noe natakeun djalma kabeh; didjĕnĕngkeun Dewa goeroe noe natakeun di djĕro dajeuh, Darma siksa noe natakeun di karaton, Ěmpoe Gandjali . . . . (hiaat).

Mangka oerang noesa Djawa pada soe[djoe]d ka goenoeng anteg didjieun [6]) pamoedja-

Fol. 12.

än.

Mangka katingallan koe malekat jen roeksak oematna kabeh

1) Heden *moebjar;* echter meer oude teksten hebben *moetjar.*

2) *loemah* = ligt begraven, synoniem met *koerĕb*

3) Of dja disastra?

4) Er staat ĕlam.

5) De helft van de e ontbreekt.

6) Er staat didjeujan.

alamna soe(d)joed ka kajoe ka batoe, mangka dipanah koe [goegoe]toek batoe.

Toeloej rĕmpoe paboera(n)tak, [toe]roenna; mana aja kaboejoetan.

Ma(ng)ka soe(d)joed kabatoellah.

*. Oerang tjaritakeun deui aja noe tapa di [goenoeng] [1]) Padang, jen kawasa, dingarannan Adjar soeka [rĕsi].

Mangka hatoer ka sangratoe jen kawasa.

Saoerna sangratoe: „ah, aing neja(ng) ka noe tapa."

Mangka greu[ha]na ditapokan mohana koe kanjtjah.

Saoer [sangratoe]: „patih, hatoerkeun ka noe tapa, sangratoe ba[reuh], m[o]hana koe naha?"

Toeloej kai patih hatoerkeun ka noe tapa.

Hatoerna ka[i] patih ka noe tapa: „noehoen, kaoela dipiwarang sangratoe, sangratoe ba[reuh] mwahana [2]) koe naha?"

Saoer noe tapa: „eta oge [3]) eu[keur] [bo]bot sangratoe."

Kai patih toeloej poe[lang hatoer] ka sangratoe.

„Koemaha, patih, saoer noe tapa?"

„Noe[hoen], sang[ratoe], saoer noe tapa, sangratoe bobot". [4])

Sa[oer sangratoe]: „bohong noe tapa, pagah kawasa."

Arina ditejang [kantjah]

Fol. 13.

[teujaja], sangratoe nga(n)dĕg.

Datang ka boelan(n)a babar.

Dingarankeun [5]) Hariang bangga.

Lawas-lawas sangratoe oewar ka sanagara jen sangratoe eukeur diboga seuweu.

---

1) Insecten hebben zich aan de thans volgende folia vergrepen, zoodat de hiaten tot Fol. 15 toenemen. Hetgeen ik meende te kunnen herstellen, staat tusschen [ ].

2) Oudere vorm van *mohana*.

3) Er staat awge.

4) Er staat bobat

5) Er staat dirankeun.

Saoer sangratoe: „patih, hatoer deui ka noe tapa, patih [1]) eukeur diboga [deu]i [seu]weu".

„Rampes", tjarekna kai patih.

A[ri datang] ka noe tapa, toeloej hatoer tjarekna kai patih: „[kaoe]la [noe]hoen, dipawarang koe sangratoe".

Saoer noe tapa: „dipi[warang naha ka]i patih?"

„Mangka sangratoe bobot, naha ewe-ewe ta lalaki piseuweuëunana?"

Saoer noe tapa: „reja deui sangratoe ka noe tapa". [2])

„Kai patih, hatoerkeun ka sangratoe, saoer noe tapa piseuweuëunnana ewe-ewe".

Saoer sangratoe: „bohong noe tapa, eta oge kateh". [3])

Arina ditejang, kateh teujaja.

Sangratoe toeloej nga(n)dĕg.

Ari lawas-lawas, datang ka boelan(n)a, toeloej babar sangratoe.

Arina dibireungngeuh istri seuweu sangratoe.

* Tjaritakeun deui rejana parapoetra.

Ratoe Maradja lenggang seuweuna ratoe Ajoeb noe tjali(k) di [noe]sa Kambangngan.

Arina patoe-

Fol. 14.

ttan nja Harijang bangga toeroennan Adjar, poelang djiwa noe ngasa di Soemade kidoel, balikna ka Madjapait.

Patoetan ti ratoe Prawata, eta seuweuna Prĕboe goenoeng, Sangradja pandji.

---

1) Lees: *sangratoe*.

2) Zie voor de uitkomst dezer voorspelling Fol. 14.

3) *kateh* kan slechts *kanteh* zijn, op Fol. 12 is *kanjtjah* gebruikt. Vermoedelijk is hier bedoeld *katel*, braadpan.

Patoetan deui ti ratoe Maradja děwi angin nja ratoe Pagědongngan.

Ratoe Maradja děwi angin seuweuna Prěboe wiratmaka, ratoe Maradja sakti.

Patoetan ti ratoe Maradja dewa poetra raba doewa wělas noe njarita tiloe.

Mangka toeroen ratoe Komarra ti swarga ngajoega dajeuh di bodjong Tji-[man]dala wateun reudjeung Tji-gagak djaloe.

Mangka gěrring sa[na]gara Galoeh.

Saoer sangratoe: „patih, nahaeun t[amba] gěrring sanagara?"

„Kaoela moehoen, sangratoe, ka[oela] rek hatoer ka noe tapa me(n)ta ta(m)ba gěrring". [1])

Ha[toer] kai patih: „noehoen, kaoela dipiwarang koe [sangra]toe me(n)ta ta(m)ba gěrring sanagara".

Saoer noe ta[pa]: „[ra]mpes".

Mangka ngala tamba.

Toeloej di[hatoer]keun ka kai [2]) patih: „ijeu tamba gěr[ring, hatoer]-

Fol. 15.

keun ka sangratoe, kami dek noetoerkeun peu[n]deuri". [3])

„Kaoela amit".

Saoer noe tapa: „pileuleujan, kai patih".

„Kaoela noehoen, sangratoe, ijeu tamba gěrring sanagara ti noe tapa".

Toeloej ditampanan koe sangratoe.

Arina diboeka, beh reu(n)deu.

Toeloej didahar koe sangratoe; njat warras sanagara Galoeh.

---

1) Zie de voorspelling Fol. 15.

2) Er staat kahi.

3) Heden *pandeuri*. Zie voor *eu* instede van *a*, mijn Badoejsche Geesteskinderen. Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. LIV, passim.

Toeloej ka seba deui koe paramantri.

Lila-lila, toeloej datang kai adjar.

Sa[oer] sangratoe: „soekoer tĕmĕn, kai adjar, datang. Reu(n)deu baän saha?"

Saoer kai adjar: „noehoen, bawa noe seba oerang noehoen, seba teh noe djaba bae ma(ng)ka ditĕda koe kaoela. [Toe]loej dipĕlakkeun koe kaoela; lawas-lawas ari tjoekoel, kahatoer ka sa(m)pejan".

„Kai (a)djar, ari kitoe, ngaba(k)tikeun sesa".

Mangka sangra[toe bĕ]ndoe.

Saoer sangratoe: „patih, paehhan kai [adjar]".

[Mangka] ditjĕkĕl koe kai patih, dibaän ka ra(n)tja Tji-(boengoer).

Saoer ka(i) adjar: „kai patih, hatoerkeun sa-

Fol. 16.

oer kami ka sangratoe, djadjaga ari boga deui seuweu lalaki nja eta noe dipaehhan teh ". [1])

Toeloej ditĕlassan.

Ngala(m)bang beureum gĕtihna di ra(n)tja Tji-boenggoer, mana dingarankeun Ra(n)tja beureum.

Lawas-lawas sangratoe nga(n)dĕg.

Datang ka boelan(n)a, lahir; arina dibireungeuh lalaki.

Mangka diasoepkeun kana ka(n)daga kanjtjana reudjeung ĕ(n)dog sahoeloe, doehoeng sapoetjoek.

Toeloej dipalidkeun ka Tji-ta(n)doej.

Tjaritakeun deui Nini berangngantrang, Aki berangngantrang.

„Nini, hade tĕmĕn i(m)pijannaing [2]) ngi(m)pi kagoe(n)toerran mannik katjaïhhan mirah".

„Aki, soegan sa(ä)pan oerang meunang kirim ai pianak-anakkeun".

Isoek-isoek los ditejang, nagĕboer kandaga ka(nj)tjana njorang kana sa(ä)pan.

1) Er staat tah.

2) Lees: impijan, aing.

Toeloej dibawa ka Ninina.

Ari diboeka, behna moerangkalih, é(n)dog disileungleumkeun kĕris.

Toeloej diteu(n)deun moerangkalih.

Toeloej dilorok, dipani(ng)goerkeun.

Lawas-lawas datang ka tĕgoeh tjangtjoet.

Mangka dibawa mojan koe na kai

Fol. 17.

ajah.

Bwat [1]) tjioeng.

„Ajah, nahaeun eta?"

„Ngara(n)na tjioeng, anakking".

Bot i(n)doengna, bwat bapana, bwat anakna.

Poer hibĕr bapana.

„Ajah, ka mana eta arahna?"

„Piarahheunan ka daleum dajeuh."

Ah, ngaran aing Tjioeng manarah".

E(n)do(g) toeloej disileungleumkeun.

Toeloej mĕgar, dingarankeun Singarat taradjang.

Mangka rame di daleum dajeuh noe keur rak [2]) sawoengngan.

„Ajah, aing ma(h) hajang ngadoekeun hajam aing".

„Moelah, anakking, bisi eleh marrang".

Mĕngkĕna moerangkalih hajam toeloej dikelek, doehoeng toeloej disoengkĕlang.

Toeloej angkat, ditoetoerkeun koe na kai ajah.

Datang ka pagĕllaran, herran ningali oerang pagĕlarran.

Katingali koe patih Harijang bangnga kahatoer ka sangratoe.

Toeloej disaoer ka djogan.

Saoer sangratoe: „ari eta, seuweu saha?"

„Kaoela noehoen, anak kaoela".

1) Oudere vorm van *bot.*

2) Lees: rek.

„Dipoe(n)doet koe ngaing, Aki berangngantrang, diprĕdikakeun sabawa kita".

Toeloej poelang Aki berangangantrang

Fol. 18.

bari nangngis, mĕlang koe na kai seuweu.

Rek mireungngeuh ka sangratoe, mireungngeuh deui ka patih Harija(ng) bangnga, toeloej mireungeuh ka sarirana di a(n)djeun.

Lila-lila eling tjari[ta], hatoer ka sangratoe: „kaoela anak andika".

Ngareungeuhheun bangkeureuhheun: „mirĕsĕp", hatoer sakitoe Lila-lila toeloej eling, sangratoe dipoe(n)doet soengkĕlangna doehoeng.

Arina dibireungeuh soe(ng)kĕlangna doehoeng, beh poen Naga loeme(ng)gang.

Saoer sangratoe: „ĕnnja hidap anak ai(ng)".

Kahatoer ka njai iboena.

Toeloej dirawoe, dipangkoe, ditjeungtjeurikan.

Saoer Tjioeng manarrah: „rama, iboe, kaoela nĕda waris?"

Saoer sangratoe: „ĕ(ng)geus beakkeun koe na kai la(nj)tjeuk, koe patih Hariang bangnga."

„Aja soteh kari pa(n)daj domas koerang hidji, eta waris aing ka hidap".

Toeloej disoehoenkeun waris.

Sangratoe toeloej ditjalikkeun, didjadjarkeun deung na kai la(nj)tjeuk deung patih Harijang bangnga ditoeloejkeunna, djĕngan patih Tjioeng manarah mare(n)tahkeun noesa tiloe poeloeh tiloe.

Alamna ra-

Fol. 19.

toe Galoeh pitoengewoe tahoen.

1) Er staat hadap.

Mangka patih Tjioeng manarah karsa noeroenkeun pa(n)daj domas koerang hidji, rek njieun imah beusi.

Ari njieun imah beusi.

Kabireungeuh koe sangratoe, panoedjoeëun.

Toeloej dihatoerkeun njieun deui bale beusi.

Kabireungeuh, panoedjoeëun dihatoerkeun.

Arina njieun deui ko(n)djara wĕsi.

Arina dibireungeuh koe sangratoe, panoedjoeëun dihatoerkeun.

Saoerna patih Tjioeng mannarah: „hanteu njaho tadi djĕrona, ramma".

Toeloej dilĕbĕtan koe sangratoe.

„Hade", saoer sangratoe.

Djĕprak dikangtjing koe patih Tjioeng manarah, didjingdjing ka paseban, dioendangkeun ka sadadajeuh.

Teu dibere tjai, teu dibere sangoe, dikĕnmitan [1]) koe paraseuweu.

Lawas-lawas saoerna patih Tjioeng manarah: „sangratoe li(n)toeh-li(n)toeh keneh".

Horengnganan dibalangngan keupeul koe patih Harijang bangnga.

Mangka bĕ(n)doe patih Tjioeng

Fol. 20.

manarah mĕsat hateup sirap dibalang kang raka.

Toeloej bĕ(n)doe kang raka.

Mangka ko(n)djara wĕsi rek diirik.

Koe patih Tjioeng manarah dirĕboet.

Koe ratoe Pagĕdongngan toeloej disoesoepkeun ka goenoeng Kelong.

Toeloej prĕrang, mangka disĕdĕkkeun ngetan ka(ng) raka.

Datang ka Balangbangngan, saoer kang raka: „raji, oerang eureun".

„Raka, rampes".

1) *dikĕmitan.*

Toeloej eureun teohheun madja; toegna bwah [1]) kalajar.

Ditja(n)dak koe na kai latjik [2]).

„Raji (ij)eu boeah naeun?"

„Ijeu bwah madja, raka".

„Ngeunah didahar?"

Ngeunah, raka".

Arina didahar, pait.

„Madjapait ijeu pingaranneun nagara".

Disĕdĕkkeun deui ngoelon kang raji koe kang raka.

Datang ka Tadjag barat, saoer kang raji: „raka, oerang eureun".

„Raji, rampes".

Eureun teohheun pakoe; toeg bwahna.

Ditja(n)dak koe na kai ais.

„Raka, bwah naeun ijeu?"

„Bwah pakoe djadjar".

„Pakwan padjadjarran ijeu ngaran".

Mangka prĕrang deui.

Datang ka Taraban, mangka toeroen Darma siksa.

„Nja prĕrang, anakking?" Tji-pamali nĕroes goenoeng

Fol. 21.

teka noe(n)djang ka sagara halerang godong angsana, na kang raka ditja(n)dak koe kai mas [3]) dipangpengkeun ngetan, kang raji ditja(n)dak koe kai mas dipidwahkeun [4]) ngoelon.

Toeloej dikoe(m)poelkeun ka nagara Galoeh koe Darma siksa.

Ko(n)djarra wĕsi diparanan koe ratoe Maradja sakti, ditjipta toeloej lĕboer djadi tjai, toeroenna [5]) ka dajeuh; mana aja Ka(n)dang wĕsi.

1) = *boeah.*

2) lees: *lantjeuk.*

3) Onder de s is nog een d geschreven, die als paten fungeert.

4) Er staat didipidwahkeun.

5) Er staat toenoerna.

Toeloej koe(m)poel deui ka nagara Galoeh pada marĕk ka rammana nĕda idin.

Mangka matoer kang raji: „ra[ji] [1]) oelah djoemĕnĕng ratoe ti heula".

Saoer kang raka: „soeka aing djadi ratoe ti heula, da aing k(o)lotna anak poetoe, raji koe aing dikawoelakeun mo djoemĕnĕng njakrawati lamoen teu ngoembarra heula".

Patih Harija(ng) bangga karsa moeroed ngetan, maän koeringna satak sawe nitih lĕmah Madjapait.

Poepoetra Prĕboe Moela.

Prĕboe Moela arina poepoetra Prĕboe Tĕroes bawa.

Tĕroes bawa poepoetra

Fol. 22.

Tĕroes bagawat.

Tĕroes bagawat poepoetra Prĕboe Tĕroes goemoeling.

Prĕboe Tĕroes goemoeling poepoetra Prĕboe radja goemoeling.

Prĕboe radja goemoeling poepoetra Prĕboe Mangngonĕng.

Prĕboe Mangngonĕng poepoetra Prĕboe Tĕroes bangbang.

Tĕroes bangbang poepoetra Ki gĕdeng Mĕssĕr.

Ki gĕdeng Mĕssĕr poepoetra Ki gĕdeng Djati.

Ki gĕdeng Djati poepoetra Ratoe prĕwata.

Ratoe prĕwata poepoetra Ki gĕdeng Majanah.

Ki gĕdeng Majanah poepoetra istri, dingarankeun Ratoe Sarikĕm.

Arina krama ka wong ngagoeng kabatoel(l)ah, dingarankeun seh [2]) Koeres.

Kasĕlangngan koe ratoe Padjangga [3]) manjakit wawatoeneun nejangnga(n) boedak boele pita(m)baeun.

Nimoe Ki gĕde Selang, poetri dianggo, manjakit warrasna.

Poetri toeloej bobot.

Arina babar Ki gĕdeng Katjoeng.

---

1) Er ontbreekt een letter achter *ra*.

2) Er staat reh.

3) Lees: Padjang.

Ki gĕdeng katjoeng arina poepoetra ki gĕdeng Soeroewoed. Ki gĕdeng Soeroewoe-

Fol. 23.

d arina poepoetra Pangerran Sedang Karapaj [1]. poepoetra Pangeran Sedang Kadjĕnar.

Pangeran Sedang Kadjĕnar poepoetra Pangeran Sedang Kamoenning.

Pangeran Sedang Kamoening poepoetra Soetan. [2])

Soetan arina poepoetra Soesoenan. [3])

Soesoenan arina poepoetra Soesoenan Mangkoerat. [4])

Soesoenan Mangkoerat arina poepoetra Pangeran dipati [5]) katapa [6]) koe kang raji Soesoenan Poegĕr [7]), poepoetra Pangerran Mangkoe nagara. [8])

Pangerran Ma(ng)koe nagara poepoetra Pangerran dipati.

Tjaritakeun deui Tjioeng manarah: karsa dek moeroed ngoelon.

Ma(ng)ka maän koering pa(n)daj domas koerang hidji nitih lĕmah Padjadjarran.

Arina krama ka Ratoe E(n)dang ka(nj)tjana.

Arina poepoetra Darma rehe.

Darma rehe arina poepoetra Loetoeng kasaroeng.

Loetoeng kasaroeng arina poepoetra Prĕboe Lingga hijang. [9])

Prĕboe Lingga hijang [10]) poepoetra Prĕboe Lingga wĕsi.

Prĕboe Lingga wĕsi arina poepoetra Prĕboe Li(ng)ga wastoe.

Prĕboe Lingga wastoe poepoetra Sang Soesoek toe(ng)gal.

---

1) Lees: Karapjak 1601—1613.

2) Sultan Agoeng overleden in 1646.

3) Mangkoerat I (Tĕgal wangi) overleden in 1677.

4) Mangkoerat II 1680 — 1703.

5) Moet op Soenan Mas, Amangkoerat III, slaan.

6) Verbannen in 1708.

7) Komt in 1705 aan 't bewind en doet daarmede als Pakoe boewana I een nieuwe dynastie optreden.

8) Mangkoerat IV komt in 1719 als Pakoe boewana II aan de regeering.

9) Er staat hajang.

10) Idem.

Fol. 24.

Sang Soesoek toenggal arina poepoetra Prĕboe Moe(n)ding kawati.

Prĕboe Moe(n)ding kawati poepoetra Prĕboe Anggalarang.

Prĕboe Anggalarang poepoetra Prĕboe Siliwangngi, djoemĕnĕng njakrawati Padjadjarran.

Ziehier de letterlijke transcriptie van het geschriftje dat, dank zij de duidelijke letters, zich zonder inspanning lezen laat.

Uiterst jammer is zeker, dat de Soendaneezen dit schrift, hetwelk zich zoo bizonder voor het weergeven van hun taal leende, hebben prijs gegeven voor het Javaansche en Arabische alfabet, en het zou zeker van belang zijn, na te sporen, wat deze revolutie heeft veroorzaakt, hetgeen vermoedelijk nog wel mogelijk zal zijn, aangezien dit waarschijnlijk niet eerder dan omstreeks het midden van de 18de eeuw is geschied. Intusschen, dit te doen is op 't oogenblik niet aan de orde, daar de vertaling van het boekje thans de aandacht vraagt.

VERTALING. [1]

Fol. 1.

Dit is het relaas van Waroega (de belichaming [2]) van Batara?)

---

1) Deze zal, zoover ik dit vermocht, woordelijk zijn.

Eigen invoegsels zijn daarom tusschen ( ) geplaatst, terwijl de gedeelten welke ik niet versta, in [ ] werden gevat.

2) De tekst heeft *waroega*, welk woord, heden bijkans buiten gebruik, belichaming, lichaam, lijf beteekent. In zustertalen evenwel, o. a. in het Minahasisch en in het Balineesch duidt men daarmede onderscheidelijk aan lijkurn en gebouwtje boven een graf. Dit geeft aanleiding tot de onderstelling, dat de huidige Soendasche beteekenis een overdrachtelijke is. Grond daarvoor levert het gelijksoortige gebruik van *raga*, mand, voor lichaam (ribbankast) en *koeroengan*, iets dat tot kooi dient, gelijk bijv. blijkt uit den heilwensch bij 't niezen van kinderen: *soep, bajoe, ka koeroengan*, d. i. ga binnen, levenskracht, tot wat u tot kooi strekt, d. i. het lichaam.

Goeroe, (of van den leermeester) hij is het die de wereldheerschappij voert.

Wie duister van gemoed is, blijft dit, want volstrekt uitgezonderd is de in onkunde verkeerende; de tot inzicht gekomenen jongeren, zien wat zij verlangen bevredigd, verkrijgend het van (Batara) Goeroe, (of van den leermeester).

De erfvorst in het heelal der vreugde is, het worde geweten, de Ratoe Galoeh, aangezien hij voortkwam uit de wereld der verborgenisse [1]), inderdaad de profeet Adam is (hem) voorgegaaan.

De Ratoe Galoeh werd gesteld tot een erfstuk [2]) der wereldsche wereld.

Toen daalde hij neder uit het vermaarde uitspansel [3]) nederdalend naar het uitspansel der heerlijkheid Allah's, (dan) daalde hij neder naar het paarlen uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het stalen uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het diamanten uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het gouden uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het witte uitspansel, (dan) daalde hij neder naar het zwarte uitspansel (en dan) daalde hij neder naar het uitspansel van de wereld (der stervelingen).

Deze omringd zijnde, daalde hij vervolgens na verloop van tijd af naar den berg Djakalkap [4]).

---

1) De vertaling van *alam, gaib* en andere mystieke termen ben ik mijn collega Dr. D. A. Rinkes verschuldigd.

2) De tekst gebruikt *sasaka*, dat twee beteekenissen heeft nl. die van pilaar, zuil en erfstuk. In verband met den titel van Ratoe poesaka, vermoed ik dat de laatste hier bedoeld is. Ook het daarop volgende: *nja nabi Adam ti heula* is niet duidelijk, vergel. Fol. 2. Bedoeld is vermoedelijk Adam tot stamvader van den Ratoe Galoeh te stempelen.

3) Onder uitspansel versta men verdieping. Opmerkelijk is zeker, dat boven Allah's hemel nog een hooger uitspansel wordt geplaatst. Waar dit op steunt, is mij onbekend.

4) Het gebergte dat volgens in bepaalde kringen geldende voorstellingen, de gansche aarde, als schijf gedacht, omsluit en het afstroomen der oceanen verhindert. Rinkes, Dr. D. A. De heiligen van Java IV. Tijdschr. v. Ind. T-., L.- en Vk., dl. LIII, 1911, blz. 447, noot 1.

De gelijkenis is: de Ratoe Ga-

Fol. 2.

loeh werd gesteld tot erfstuk der wereld, de profeet Adam is (hem) voorafgegaan, in de nabijheid van den berg Mësir [1]).

Adam gewon veertig kinderen, paarsgewijs tweelingen van beiderlei kunne, [die hij veroorloofde] [2]) de stamvader te worden van vorsten en vorstinnen; de oudste, de koning, werd profeet Isis geheeten; hij is de stamvader der menschen.

De profeet Isis gewon Kalijangin.

Kalijangin gewon Malit.

Malit gewon Mahoer.

Mahoer gewon Lamak.

Lamak gewon Nasar.

Nasar gewon Basar.

Basar gewon den profeet Noach [3]).

De profeet Noach gewon een dochter, prinses Bëtari Salinglang [4]) (I).

Bëtari Salinggang gewon Moeladasadi. (II).

Moeladasadi gewon vorst Babar bwana (III) en hij huwde met Bëtari Logina.

Bëtari Logina gewon vorst Gandoel gantoeng (IV).

---

1) Is hier wellicht de *tapël Adam* bedoeld? Eigenaardig is, dat waar de auteur Moslimsche legenden aanhaalt, hij steeds in de war is, of erger nog, zijn verhaal corrupt wordt. Zie Fol. 4, 5,.

2) Misschien is bedoeld *moen idjab*, tenzij *moenidjah* als eigennaam is op te vatten.

3) Dit lijstje heeft niet de minste waarde en klopt ook niet met de Anbya. Het beoogt alleen Noach tot stamvader van No. XII te maken.

4) Noach's afstammelingen heb ik genummerd, omdat enkelen hunner in het verder verloop van het verhaal een rol spelen.

Hier vangt reeds een duidelijk synkretisme tusschen Hindoeisme en Islâm aan.

Wel, waarom werd hij vorst Gandoel gantoeng [1]) geheeten? Dewijl

Fol. 3.

hij boete deed in de wolken. [2])

En hij huwde met Bĕtari Tjipta lenggang en gewon den vorst Mĕnĕng poetih (V).

Wel, waarom werd hij vorst Mĕnĕng poetih geheeten? Omdat hij boete deed in den wit uitbrekenden damp.

En hij huwde met Bĕtari Tjipta wisesa en hij gewon vorst Gandoel larang (VI).

Wel, waarom werd hij vorst Gandoel larang geheeten? Omdat hij boete deed in een ster.

En hij huwde met Bĕtari Mĕkoe bajoe.

Bĕtari Mĕkoe bajoe, wat deze betreft, zij baarde vorst Okang larang (VII).

Wel, waarom werd hij vorst Okang larang genoemd? Dewijl hij boete deed in de maan.

En hij huwde met Bĕtari Mĕkoe hoerip en hij gewon vorst Siar (VIII).

Wel, waarom werd hij vorst Siar geheeten? Aangezien hij in de diepte des waters boete deed.

En hij huwde met Bĕtari Mĕdang rasa en hij gewon vorst Komara (IX).

Vorst Komara huwde met Bĕtari Lĕnggis

Fol. 4.

djati.

Bĕtari Lĕnggis djati gewon vorst Poetjoek poetih (X).

Wel, waarom werd hij vorst Poetjoek poetih geheeten? Omdat hij in het binnenste van den witten hemel, die de voornaamste is, boete deed.

En hij huwde met Bĕtari Panggoeng kantjana en gewon Baginda prĕmana (XI).

---

1) Hangende papaja!

2) Wat met deze en de volgende nonsens in cathechismusstijl ter verklaring van eigennamen wordt beoogd, ontgaat mij.

En hij huwde met Maharadja Leng djagat en hij had tot zoon Z. M. Radja poetra poetĕr djagat [1]) (XII).

Hij stortte tranen [2]).

Hij liet zijn tranen nedervallen.

Er wordt verhaald dat Waroega Goeroe, deswegen Z. M. wereldheerscher geheeten is, (omdat) hij de tranen op zich gekregen hebbend, afdaalde naar den berg Rajanna en (daar) Z. M. Rajanna (werd) [3]).

(Hier heeft de tekst een nieuw aanhefsteeken en vangt dus iets anders aan).

En wij vertellen weer van den profeet Adam.

[Uitgenoodigd de *sarejat* te betrachten; (en) hij in verwarring zijnde, was zijn gang, gaande met een staf (tot?) [4]), de zon [5]) rechtens al wat beweegt werd hem gedoogd te gebruiken, zijn levensduur was vijfduizend jaren, de boomen

Fol. 5.

tot veertien honderd] [6]).

Hij werd vervangen door den profeet Noach wiens levensduur was achthonderd jaren [de boomen negenhonderd stammen . . . .? al wat dood was werd door hem verboden te gebruiken aan al zijn onderdanen].

---

1) Radja poetra poetĕr djagat beteekent R. p. die de gansche wereld is rondgegaan, m. a. w. zijn geheele rijk heeft bezocht. De naam is als vertaling van *njakrawati* op te vatten.

2) Dit slaat weer op Noach, die Noeh genoemd werd, omdat hij weende over den zondigen wandel zijner landgenooten. Zie Fol. 11.

3) Te weten de Ratoe Galoeh, zie Fol. 11.

4) In de Anbya wordt verteld, dat toen Adam den hemel moest verlaten wegens het eten van de verboden vrucht, hij daaruit een wonderstaf medenam. Misschien slaat de passage daarop.

5) Het verband begrijp ik niet.

6) Om zich met de vruchten daarvan te voeden?

Hij werd vervangen door den profeet Isis wordend door hem bezeten het boek *tanpa karana* [1]).

Wij vertellen weer van vorst Radja poetra poetĕr djagat (XII).

De profeet Noach liet hem zien het land Ceylon (en, met) acht kooplieden.

En Baginda prĕmana (XI) met al zijn onderhoorigen gehoorzaamden (zijn voorschrift).

Vorst Radja poetra poetĕr djagat, (XII) die ontstemd was, volgde (zijn voorschrift) niet, hij verlangde met klem lijken te eten.

En dit werd aan zijn vader bericht [2]).

En door zijn vader werd getoornd (op hem); hem ook wenschte hij te doen sterven.

En hij werd ge-

Fol. 6.

grepen door Alam daoer [3]) (XIII).

En toen dit gezien werd door de jongere dame, door vorstin Dĕwi asta, [4]) deed zij hem vergezellen door duizend menschen.

Vervolgens ging hij naar het verblijf der goden.

Na lang boete gepleegd te hebben in de luisterrijkheid, (hemel) daalde hij neder om zich te vestigen in het land Mĕdang kamoelan, die de hoofdstad bezat, was vorst Rawanna genaamd.

En deze werd beoorloogd door Alam daoer en zuidwaarts weggedrongen naar het eiland Panamoer.

En zij wierpen elkander met duizend rotsklompen, nedervallend op de hoofdplaats deswegen Goenoeng sewoe geheeten.

---

1) Wat hier precies bedoeld wordt, weet ik niet. Sis was Adam's opvolger en profeet. Hij ontving van Allah vijftig kitab's om zijn tijdgenooten in den godsdienst te onderwijzen. Aldus de Anbya.

2) Aan Noach dus.

3) Wie deze is, blijkt niet.

4) De zuster van Alam daoer?

En zij wierpen elkaar met *siwalans* (*lontar*-vruchten) [1]) nederkomend op de hoofdstad deswegen Bagĕlen geheeten [2]).

Wij vertellen weer van het kind van den koning van Egypte, van de schoone prinses Raminihaloel, die uitging in de maandperiode van een Dinsdag samenvallend met volle maan [3]).

Zij steeg op naar den schouw-

Fol. 7.

koepel en raadpleegde den kalender.

Zij wilde westwaarts zien, 't was afgesloten; zij wilde schouwen naar 't noorden, 't was versperd; zij wilde spieden zij naar het oosten, 't was dicht; zij wilde naar den kant van het zuiden zien en ontwaarde een man.

„'t Is goed, daar is hij," (zeide zij).

Daarop meldde zij aan haren vader: „vader ik bericht, dat ik trouwen wil met vorst Radja poetra poetĕr djagat". (XII)

De vader (de koning van Egypte) antwoordde: „het doet mij oprecht genoegen, mijn kind, dat gij hem huwen wilt; neem den jongeren broeder, den boeteling, mede.

Vervolgens werd deze gebracht door Darma siksa [4]).

Dan vertrok zij met den eerwaarden jongeren broeder en noemde hem Amad moesapir.

Daarop begaven zij zich naar Mĕdang kamoelan; rijst was de spijze.

Dies is er rijst op 't eiland Java.

Daarop huwden de oudere broeders met de oudere zusters, de jongere broeders met de jongere zusters.

---

1) Borarsus flabelliformis L.

2) Zie voor een andere afleiding van den naam Bagĕlen, Holle K. F. Wat beteekent de naam Bagĕlen? Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., 1867, blz. 377.

3) Dit tijdstip werd als bizonder gunstig om zich te verplaatsen beschouwd. Op Bali is het dit nog altijd, inzonderheid om te verhuizen.

4) De deus ex machina, doch zonder stamboom, zie Fol. 8, 9, 11.

Vervolgens was Mědang kamoelan vol, gevuld door twee duizend lieden.

En hij wenschte te ver-

Fol. 8.

leggen de hoofdstad naar Goenoeng Kidoel.

En er werden door Darma siksa dienaren vermaakt, van die uit Egypte één dienaar aan den landsvorst, van die van Ceylon één dienaar aan den landsvorst.

[De koning sprak: „de mannen worden deze ook niet in het bezit van een vermaking gesteld; de vermaking (zeide Darma Siksa?) is de oppermacht, zoo zijn zij heerschend over de vrouwen].

En vervolgens werd het rijk gesplitst tusschen den ouderen broeder en den jongeren broeder.

En wij vertellen weer van profeet Noach.

De profeet Adam zeide: „profeet Noach, gij hebt nog geen rijst gegeten; er is veel [krakeel], men dringt tot paederastie, men verlangt lijken te eten".

Hij antwoordde: „profeet Adam, mogen zij getroffen worden door den toorn van Allah.

En profeet Adam vervaardigde een ark [1]).

En toen deze gereed was, bracht profeet Adam den profeet Noach op de ark.

Op de ark gebracht zijnde, brak een wind als een oorkaan los en een [vloedgolf?] uit de zee en overstroomde het aardrijk.

De bewoners

Fol. 9.

van het eiland Java zijn druk bezig 'n berg op te werpen.

Vorst Prĕwata sari djagat [2]) sprak: „zij (de aarde) zal overstroomd worden".

1) Deze plaats verschaft afdoende inlichting omtrent de reeds eenige malen waargenomen verwarring in de aangehaalde Joodsch-Moslimsche overleveringen; de schrijver heeft ze slecht gekend. Zie de *tĕmbang*, vers 22 blz. 303.

2) = de Ratoe Galoeh, zie de *tĕmbang*, vers 24, blz, 303.

En hij formeerde door zijn geest een ten uitspansel strevenden berg en noemde dezen Hemelberg [1]).

En het volk van het eiland Java werd door vorst Prĕwata sari djagat dien berg opwaarts geleid.

En het volk van het eiland Java werd dien berg opgeleid naar diens spitsheiligdom Lingga pajoe.

En na zeer langen tijd werd het weder droog [2]).

En hetgeen het eerst droog werd, was een reeks van landtongen vaster samengesnoerd dan *lopang*-bloemen, dies werd deze Bodjong lopang [3]) geheeten.

Daarop werd tot zich vestigen nedergedaald door Darma Siksa.

Zijn nederdaling was waar [Im]ba nagara ligt, en door hem werd benoemd een Ki dipati panaekan [4]), toen verdween (weer) de vorst in 't gebergte.

En hij besteeg een gouden *palo* (?) [5]) en al ronddrijvend werd deze door hem vastgebonden met rotan aan een *rokro* (?) [6]), hij legde hem vast aan 'n berg en noemde dezen Noesa kambangan.

En

Fol. 10.

op hem daalde een goddelijke openbaring.

Het Opperwezen sprak: „fluks, doe boete in den rand der dagschijf, daar zult gij koning worden".

Dezen last ontvangen hebbend, vertrok hij vervolgens weer.

Het Opperwezen sprak: „let wel op te gaan naar de loka goemilang, ter boetedoening, deswegen is er een sawarga loka.

En hij ging door de aarde naar omlaag naar de *saragi* (?).

---

1) Vers 24, blz. 303.

2) Vers 29, blz. 304.

3) Vers 33, blz. 304.

4) Begraven te Bodjong Galoeh.

5) Wellicht *kalo* = kom.

6) Vermoedelijk *rokrak*, een bamboe pin.

Hij kwam uit de wereld [1]) te voorschijn, zoo is er een Bwana larang.

Vervolgens deed hij daar boete.

Een (nieuwen) last ontvangen hebbend, vertrok hij weer naar omhoog.

Uitkomend uit het gebergte, te voorschijn tredend uit de ruigte, nam hij van de kale vlakte zijn weg, deswegen wordt het het Galoenggoeng gebergte geheeten.

En wijl hij zich de oogen met de hand beschutte, zoo is er een (plaatsje) Pameungpeuk genaamd.

Daarop deed hij boete op den berg Boeligir poetih en, hij kwam (daar) te voorschijn op de wereld, zoo is er een Bwana lamba.

Afdalend naar den berg Dapang, ging een schitterende luister van hem uit, zichtbaar in het heelal der vreugde, en het gansche heelal boog zich voor hem ten gronde, met al de dooden des aardrijks, en al de gestorvenen des hemels. En

Fol. 11.

Darma siksa zag het.

Vervolgens werd naar hen toegegaan door Darma siksa (en) er ontstonden twintig letterteekens.

Daarop gaf hij deze aan den heer der hoofdstad.

En deze weder deelde ze al zijn kinderen mede.

En het werd aangezegd op den overval aan profeet Noach.

Profeet Noach zeide: „het aardrijk liep onder, het aardrijk is ganschelijk uitgestorven, de wereld van het eiland Java is ongerept".

Profeet Noach ontbood sech Madjoesi.

Profeet Noach zeide: „de gesteldheid is dus, sech, de streek waarop mijn tranen nedervielen, is waar de Ratoe Galoeh is".

En sech Madjoesi vestigde zich in de Masigit watoe.

En de vorst benoemde vier patih's, die alles ordenden.

Hij wees Alam Daoer het bestuur over het volk toe; De-

1) *Bawana*, gelijk de tekst heeft, schijnt identiek te zijn met *bwana*, *boeana*.

wa Goeroe (sic) werd aangesteld om orde in de hoofdstad te houden, Darma siksa om orde in de vorstelijke woning te houden, Ěmpoe Gandjali [1]) . . . . (hiaat).

En al de bewoners van het eiland Java bogen zich ter aarde voor bergen, steeds deze tot plaatsen van godsdienstige vereering maak-

Fol. 12.

end.

En toen door den engel (Djabrail?) gezien werd, dat de schepselen allen verdorven waren en zich steeds bogen voor hout en gesteenten, zoo beschoot hij deze met rotsklompen.

Daarop verbrijzelden zij, de steenen spatten uiteen en vielen neder; dies zijn er *kaboejoetan's* [2]).

En zij bogen zich neder voor den kabatoellah. (Alsof deze geen steen is).

Wij vertellen weer dat er iemand [3]) op den berg Padang is, dat is hij de oppermachtige, (t. w. de Ratoe Galoeh), gezegd Adjar soeka rěsi.

En (de patih) zeide tot den koning (t. w. den vervanger van den Ratoe Galoeh), dat gene oppermachtig was.

De koning sprak: „wel neen, ik zal doen gaan tot dien boeteling."

En zijn gemalin bond hij voor tot bedrog (als was zij zwanger) een kom [4]).

De koning beval: „patih, ga aan dien boeteling zeggen, dat de koningin een opgezetten buik heeft (en vraag hem) waarmede dit bedrog wordt gepleegd [5]).

Daarop meldde de patih zich bij den boeteling [6]).

---

1) De moderne lezing noemt hem Ěmpoe Andjali en oppersmid, zie vers 64 blz. 307. Vermoedelijk is de naam ontstaan uit *angdjali* = *sěmbah*.

2) Vers 49, blz. 305.

3) Vers 60, blz. 306.

4) Vers 82, blz. 312.

5) Vers 84, blz. 313.

6) De thans volgende passage komt in de *těmbang* niet voor.

De eerenfeste patih zeide tot den boeteling: met uw verlof, ik word door den koning gezonden (om u te vragen) door welken list de koningin een opgezetten buik heeft?"

De boeteling antwoordde: „'t is ook dewijl de koningin zwanger is".

De patih vertrok daarop om dit den koning kond te doen.

„Wat antwoordde de boeteling, patih".

„Met uw verlof, vorst, de boeteling zegt dat de koningin zwanger is".

„De boeteling liegt", zeide de koning, „zijn macht is voorgewend" [1]).

Als hij daarop onderzoek deed, was de kom

Fol. 13.

er niet (en bleek) de koningin zwanger.

Tot de maand (der verlossing) gekomen, beviel zij.

(De zoon) werd Hariang bangga genoemd [2]).

Lang daarna liet de koning door het gansche land bekend maken dat de koningin (opnieuw) een kind stond te krijgen.

De koning zeide: „patih, ga weder aan den boeteling berichten dat de koningin andermaal een kind verwacht".

„'t Zij zoo", antwoordde de patih.

Toen hij bij den boeteling gekomen was, sprak de patih hem vervolgens toe, zeggend „met uw verlof, ik word door den koning gezonden" [3]).

De boeteling antwoordde: „waartoe wordt gij gezonden, eerwaarde patih?"

„Wijl de koningin zwanger is om te vragen of zij een dochter dan wel een zoon tot kind zal krijgen".

De boeteling zeide: „meer nog zal de koning aan den boeteling laten vragen" [4]).

1) Vers 64 vv, blz. 307.

2) Vers 58, blz. 305.

3) Blz. 371 reg. 5 van boven staat *dipawarang* instede van *dipiwarang*.

4) Zie Fol. 14 aan het slot.

„En, patih, bericht aan den koning, dat de boeteling zegt, 't zal een dochter wezen".

De koning antwoordde: „dat liegt de boeteling, ditmaal ook is het garen" [1].

Toen hij onderzoek deed, was 't garen er niet.

Vervolgens werd de koningin zwanger.

En lang daarna kwam zij tot de maand (der verlossing) en beviel de koningin vervolgens.

Als zij (het kind) bekeken was de spruit der koningin een meisje.

Wij vertellen weer van het aantal vorstelijke telgen.

Vorstin Maradja lenggang's zoon was vorst Job, die zetelde op Noesa kambangan.

Wat betreft

Fol. 14.

de telg, te weten Harijang bangga, de afstammeling van den Adjar als reïncarnatie, die te Soemade kidoel zich vermeidt, (de Adjar), hij [2]) keerde terug naar Madja pait.

Het oir uit vorstin Prĕwata geboren dat waren de zonen Prĕboe goenoeng en Sangradja pandji.

En nakomelingen weer kreeg hij uit Maradja dĕwi angin, die was de vorstin Pagĕdongan [3]).

Maradja dĕwi angin had tot zonen Prĕboe Wiratmaka en vorst Maradja sakti.

De kinderen uit vorstin Maradja dewa geboren, waren twaalf zonen [4]); van drie hunner vertelt men.

---

1) Zie noot 3, blz. 371.

2) Is mijn opvatting ven deze plaats juist, dan zou Soemade kidoel de naam van de *patapaän* zijn.

3) Schijnt hier titel te zijn en hoofdvrouw te bedoelen, wier verblijf de *gĕdong*, het steenen huis, paleis, was.

Zie Fol. 20. Dit verklaart dan tevens waarom haar zoon én steeds als scheidsrechter tusschen Hariang bangga en Tjioeng Wanara optreedt, Fol. 20, 21, én in Galoeh verbleef om de dynastie voort te zetten.

4) De tekst heeft *raba*, wel 't mannelijk van *rabi*.

En uit den hemel daalde af vorst Komara om een stad te stichten op de landtongen Ti-mandala wateun en Tji-gagak djaloe.

En krank was 't geheele land van Galoeh [1]).

De koning zeide: „patih, wat is het geneesmiddel tegen de ziekte in het rijk?" [2])

„Ik vraag u oorlof, koning, ik wil tot den boeteling gaan om het middel tegen de ziekte te vragen".

(Bij den boeteling gekomen) zeide de eerwaarde patih: „met uw verlof, ik word door den koning gezonden om het middel tegen de epidemie des lands te vragen".

„'t Is goed," zeide de boeteling.

En hij haalde de medicijn.

Vervolgens gaf hij deze aan den eerwaarden patih zeggend: „hier is het middel tegen de kwaal, zeg aan

Fol. 15.

den koning, dat wij later komen" [3]).

„Ik vraag heen te mogen gaan".

„Het ga u goed, eerwaarde patih," zeide de boeteling.

„Met uw welmeenen, majesteit, hier is het middel van den boeteling om de landsepidemie te genezen".

Daarop werd het door den koning aanvaard.

Toen hij het opende, bleek het *reundeu* [4]).

Vervolgens werd deze opgegeten door den koning; meteen was het land van Galoeh gezond.

Daarna maakten de ministers weer hun opwachting bij den koning.

Na verloop van tijd kwam de eerwaarde Adjar.

---

1) Vers 64, blz. 307.

2) Vers 66, blz. 308.

3) Zie de *pantoen*, blz. 95—96.

4) In dit *reundeu* zie ik een toespeling op *reundeuj*, *ngareundeuj-keun*, veel nakomelingen verwekken. Zonder tusschenkomst van deze *reundeu*, zou toch het land uitgestorven zijn. Zie te voren vers 79 blz. 331.

„Ik ben oprecht verheugd, eerwaarde Adjar, dat gij komt, wie bracht u die *reundeu*?" zeide de koning.

De Adjar antwoordde: „met uw verlof, deze bracht wij als huldegave [1]) een dankbare, van dit geschenk werd slechts een gedeelte door mij opgegeten. Vervolgens werd (het overschot) door mij geplant; toen (de *reundeu*) zich na verloop van tijd vermeerderd had, liet ik ze u aanbieden".

„Eerwaarde Adjar, dan hebt ge me slechts 'n kliek (van uw eten) vereerd".

En de vorst toornde [2]).

De vorst zeide: „patih, dood den eerwaarden Adjar" [3]).

En hij werd door den eerwaarden patih gegrepen en gevoerd naar het moeras Tji-boengoer.

De eerwaarde Adjar sprak: „eerwaarde patih, ik draag u op

Fol. 16.

te zeggen aan den koning, goed op te passen, krijgt hij weer een zoon, dan wordt hij door dezen gedood".

Vervolgens werd hij onthoofd.

Rood vloeide zijn bloed over het moeras Tji-boengoer, deswegen werd dit Rantja beureum (het roode moeras) genoemd [4]).

Na verloop van tijd was de koningin zwanger.

Toen haar maand gekomen was, beviel zij en 't bleek een knaap te zijn [5]).

---

1) Vers 83, blz. 312.

2) 't Is volmaakt onbegrijpelijk, tenzij ook hier een verkapte voorspelling in steekt, waarom de koning zich boos maakt, immers de *reundeu* bleek het verlangde geneesmiddel te zijn. Ook dat hij den Adjar deswegen tot den dood verwijst, tenzij iets anders bedoeld wordt dan een verklaring van het ontstaan van den naam Rantja beureum te geven, vraagt nadere opheldering. De *pantoen* heeft deze passage niet.

3) Vers 92, blz. 315.

4) Vers 94, 95, blz. 315.

5) Vers 96, blz. 316.

En hij werd in een gouden mandje gedaan met één ei en één kris.

Vervolgens werd hij tot wegdrijven naar de Tji-tandoej gebracht [1]).

Wij vertellen weer van Nini berangngantrang en Aki berangngantrang [2]).

„Nini, allergunstigst was mijn droomgezicht, ik droomde dat topazen mij overstroomden en robijnen mij overvloeiden".

„Aki, wellicht dat wij door onze vischwering, die ons tot kind zal wezen, toegezonden krijgen".

's Morgen vroeg ging hij kijken en zag hij het gouden mandje in de vischwering flikkeren.

Vervolgens bracht hij het aan Nini.

Toen zij het openden, vonden zij er een kind in en een ei, dat bebroed werd door een kris.

Daarop zetten zij het kindje neder.

Dan verzorgden zij het en zij (Nini) werd door hem *getinggoerd* [3]).

Na verloop van tijd kwam hij (de knaap) tot (den leeftijd van) het aankrijgen van den schaamgordel [4]).

En hij werd in de vrije natuur gebracht, door die zijn

Fol. 17.

vader was.

Daar was een *tjioeng* (beo) [5]).

„Vader, wat is dat?"

„De naam is *tjioeng*, mijn jongen".

Daar was de moeder, daar was de vader, daar was het jong.

Weg vloog de vader.

„Vader, waarheen is zijn doel?"

---

1) Vers 98, blz. 317.

2) Vers 99, blz. 317.

3) Dat wil zeggen: Nini's borsten werden door Aki beklopt, op de wijze van den tapsteel eens aren-palms, om haar zogvloed op te wekken. In de kampoeng is deze manipulatie nog altijd voor hetzelfde doel in gebruik.

4) Hij was manbaar geworden.

5) Vers 105—106 blz. 319—320.

„Zijn doel zal wel zijn naar den heer der hoofdstad".

„Wel, mijn naam is Tjioeng manarah" [1]).

Het ei deed hij vervolgens uitbroeden.

Vervolgens kwam het uit; het (haantje) werd door hem Singarat taradjang geheeten.

En het was druk bij den landsheer door hen die hanen wilden laten vechten.

„Vader, ik verlang mijn haan te laten kampen".

„Doe dat niet, mijn jongen, hij zou den strijd kunnen verliezen".

Even later nam de knaap den haan vervolgens onder den arm en gordde hij zich den kris aan.

Dan vertrok hij en werd gevolgd door zijn eerwaarde vader.

Op de kampplaats gekomen, waren de lieden der kampplaats verwonderd hem te zien.

Opgemerkt door patih Harijang bangga, meldde deze (zijn komst) aan den koning.

Daarop ontbood hij hem naar binnen (van de vorstelijke woning).

De koning sprak: „die daar, wiens zoon is hij?"

(De vader antwoordde): „ik vraag verlof, mijn zoon".

„Hij wordt door mij als kind aangenomen, Aki berangngantrang gij wordt tot vrije in ons rijksgebied".

Daarop keerde Aki berangngantrang huiswaarts

Fol. 18.

en hij weende uit bezorgdheid over zijn zoon.

Opziende keek deze naar den koning, dan keek hij weer naar den patih Harijang bangga, vervolgens beschouwde hij zijn eigen wezen [2]).

Eindelijk bezonnen, zeide hij, sprekend tot den koning: „ik ben uw zoon".

---

1) Vers 107, blz. 320.

2) Vers 116, blz. 321. Hieruit blijkt afdoende, dat het oude model, toen de moderne babad ontstond, niet meer begrepen werd, van daar het inlasschen van den spiegel, vers 116, blz. 321, in de jongere lezing.

Hem aanziend en vol verbazing aanstarend, sprak (de koning) „dat verheugt mij".

Na geruimen tijd herinnerde de koning zich (wat vroeger gebeurde) en vroeg om zijn kriskoppel.

Toen hij den kriskoppel (zijns zoons) aanschouwde, bleek deze zijn Naga loemenggang.

De koning sprak: „inderdaad, gij zijt mijn zoon".

Het werd zijner moeder gemeld.

Daarop omhelsde zij hem, nam hem op den schoot en schreide wegens hem.

Tjioeng manarah zeide: „ouders ik verzoek om een erfdeel?"

„Dit is reeds vergeven aan uw ouderen broeder, den patih Harijang bangga," antwoordde de koning.

„Alleen nog over zijn de smeden achthonderd min een, dezen geef ik u als vermaking [1]).

Daarop aanvaardde hij zijn erfdeel.

De koning deed hem daarop nederzitten op één rij met zijn ouderen broeder en patih Harijang bangga continueerde hij als patih, Tjioeng manarah wees hij drie en dertig eilanden toe.

De periode van den Ratoe

Fol. 19.

Galoeh was zevenduizend jaren.

En patih Tjioeng manarah wenschte aan 't werk te zetten de achthonderd smeden min een; hij verlangde een ijzeren huis te maken.

En hij vervaardigde een ijzeren huis.

Toen het door den vorst bezien werd, vond hij het goed.

Daarop droeg deze hem op nog een ijzeren optrekje (daarbij behoorend) te maken.

Het aanschouwd hebbend, betuigde hij hem zijn tevredenheid.

En hij maakte wederom een ijzeren kerker [2]).

---

1) Vers 119, blz. 322. Vermoedeling steekt achter deze omschrijving een *pralambang*, gelijk in *reundeu*, Fol. 15 te voren; een verklaring vond ik nog niet.

2) Vers 121, blz. 323.

En toen deze door den vorst bekeken werd, betuigde hij hem zijn bijval.

Patih Tjioeng manarah zeide: „vader nam daareven nog geen kennis van het inwendige".

Daarop werd door den koning binnengetreden.

„'t Is goed," zeide de koning [1]).

Met een smak (werd de kerker) door patih Tjioeng manarah dicht gegrendeld, hij droeg hem aan de hand naar de ontvangzaal en gaf hiervan kennis aan gansch de hoofdstad.

Hij gaf den koning geen water, hij gaf hem geen bereide rijst; hij liet hem bewaken door alle prinsen.

Na verloop van tijd zeide patih Tjioeng manarah: „de koning is nog maar steeds dik".

Doch zie, hem werden door patih Harijang bangga vuistslagen gegeven [2]).

En boos zijnde,

Fol. 20.

rukte patih Tjioeng manarah 'n houten dakpan af en slingerde dezen naar zijn ouderen broeder.

En deze wilde de ijzeren kerker open trappen.

De ijzeren kooi werd hem door patih Tjioeng manarah ontrukt.

Door de vorstin Pagĕdongan [3]) werd deze vervolgens in den berg Kelong gedaan.

Dan streden zij [4]) (Harijang bangga en Tjioeng manarah), en de oudere broeder werd naar 't oosten gedrongen.

In Balangbangan gekomen, zeide de oudere broeder: jongere broeder, wij houden op".

„Oudere broeder, 't is goed".

Daarop staakten zij (den strijd) onder een *madja* [5])-boom; 'n *kalajar* [6]) viel af.

1) Vers 124, blz. 323.
2) Vers 126, blz. 324.
3) Zie Fol. 14.
4) Vers 182, blz. 326.
5) Aegle Marmelos Corr.
6) Zoo heet de *madja*-vrucht.

Zij werd opgeraapt door den ouderen broeder.

„Jongere broeder, welke vrucht is dit?"

„Deze is een *madja*-vrucht, oudere broeder".

„Lekker om gegeten te worden?"

„Lekker, oudere broeder".

Toen hij deze op at, (bevond hij haar) bitter.

„Madjapait zal de naam des lands wezen".

De jongere broeder werd thans weder zuidwaards gedrongen door den oudere. Te Tadjag barat gekomen, zeide de jongere broeder: „oudere broeder wij houden op".

„Jongere broeder, 't is goed".

„Zij stopten onder een *pakoe*-boom; 'n vrucht viel af.

„Zij werd door den jongeren broeder opgenomen.

„Oudere broeder, welke is deze vrucht?"

„Een *pakoe djadjar*-vrucht".

„Pakwan padjadjaran is hier de naam".

En zij vochten opnieuw.

Te Taraban gekomen, daalde Darma siksa neder.

„Aan 't vechten mijn kinderen?" (broeders). [De Tjipamali doorborend den berg (het gebergte) [1]).

Fol. 21.

teka, [2]) stroomend naar de zee glazend als angsanabladeren], de oudere broeder werd vastgegrepen door den nog ouderen broeder en oostwaarts weggeslingerd; de jongere broeder werd door hem aangevat en westwaarts (geduwd?).

Vervolgens werden zij in het land Galoeh verzameld door Darma siksa.

Tot de ijzeren kooi werd gegaan, door vorst Maradja sakti, die haar door gedachtenconcentratie vervolgens verbrijzelde, zij werd tot water dat nederviel op 'n hoofdstad; zoo is er een Kandang wĕsi.

---

1) Vers 186, blz. 328, waaruit wel de bedoeling dezer passage blijkt, doch niet de goede lezing.

2) *teka* misschien te lezen *teja?*

Daarop kwamen zij weer samen in 't land van Galoeh, allen naderend tot hun vader om diens beschikking te vragen [1]).

En de jongere broeder zeide: „ik (word) niet 't eerst tot vorst".

Daarop sprak de oudere broeder: „blijde ben ik, het eerst vorst te worden, daar ik de oudste ben der nakomelingschap, wordt mijn broeder door mij bijgestaan, hij wordt geen wereldheerscher zonder eerst vreemde landen bezocht tè hebben".

Patih Harijang bangga verlangend oortwaarts te vertrekken, nam [acht tweetallen] ondergeschikten mede tot zich vestigen in het land van Madjapait.

Hij gewon Prĕboe Moela.

Prĕboe Moela gewon Tĕroes bawa.

Tĕroes bawa gewon

Fol. 22.

Tĕroes bagawat.

Tĕroes bagawat gewon Prĕboe Tĕroes goemoeling.

Prĕboe Tĕroes goemilang gewon Prĕbo eradja goemoeling.

Prĕboe radja goemiling gewon Prĕboe Manggonĕng.

Prĕboe Manggonĕng gewon Prĕboe Tĕroes bangbang.

Tĕroes bangbang gewon Ki gĕdeng Mĕsĕr. [2])

Ki gĕdeng Mĕsĕr gewon Ki gĕdeng Djati.

Ki gĕdeng Djati gewon Ratoe prĕwata. [3])

Ratoe prĕwata gewon Ki gĕdeng Majanah. [4])

Ki gĕdeng Majanah gewon een dochter die genaamd werd Ratoe Sarikĕm.

En zij huwde met een voornamen des kabatoellah's (Moslim), genaamd sech Koeres. [5])

1) Vers 188, blz. 328.

2) Vers 192, blz. 329. Gedeng = gede.

3) Parawata elders, zooook.

4) Pamanah. Zie voor dezen naam zoomede voor de voorgaande en volgende Mataramsche vorstennamen, Brandes, Dr. J. L. A. Register op de Babad Tanah Djawi, Verh. Bat. Gen. v. K en W. dl. 51, passim.

5) Misschien قريشي, de Koeraisjiet.

'N (tijdelijken) vervanger werd genomen door Ratoe Padjang lijdend aan graveel(?), en men zocht een albino-knaap tot haar genezing.

Ki gĕde Selang vindend, gebruikte de prinses hem (tot gemaal) en zij genas van haar kwaal.

Daarop werd de princes zwanger en zij baarde Ki gĕde Katjoeng [1]).

Ki gĕde Katjoeng gewon Ki gĕde Soeroewoed [2]).

Ki gĕde Soeroewoe-

Fol. 23.

d gewon Pangeran seda Karapaj.

(Pangeran Seda Karapaj) gewon Pangeran Seda Kadjĕnar.

Pangeran Seda Kadjĕnar gewon Pangeran Seda Kamoening [3]).

Pangeran Seda Kamoening gewon Soetan.

Soetan gewon (den) Soesoenan.

(De) Soesoenan gewon soesoenan Mangkoerat.

Soesoenan Mangkoerat gewon Pangeran dipati, in boetedoening gezonden (?) door zijn jongeren broeder Soesoenan Poegĕr, gewinnend Pangeran Mangkoenagara.

Pangeran Mangkoenagara gewon Pangeran dipati.

Wij vertellen weer van Tjioeng manarah: hij wilde zich naar het westen begeven.

En hij nam als onderhoorigen de achthonderd min een smeden mede om zich in het land van Padjadjaran neer te zetten.

En hij huwde met Ratoe Endang kantjana.

En hij gewon Darma rehe.

---

1) Vers 193, blz. 329.

2) Ibidem. Meer algemeen Soeroeboet (± A. D. 1510) geheeten.

3) Hoe weinig vertrouwen Inlandsche kronieken bezitten, blijkt ook wel hier, aangezien de zoon dezelfde persoon als de vader is, terwijl bovendien Karapaj (± A. D. 1601) (Krapjak) de vader van Kadjĕnar (± A. D. 1560) is. Zie Rinkes, Dr. D. t., de Heiligen van Java III, Tijdschr. v. Ind. T.-, L.- en Vk., dl. LIII, blz. 35,

Darma rehe gewon Loetoeng kasaroeng [1]).
Loetoeng kasaroeng gewon Prĕboe Lingga hijang.
Prĕboe Lingga hijang gewon Prĕboe Lingga wĕsi.
Prĕboe Lingga wĕsi gewon Prĕboe Lingga wastoe.
Prĕboe Lingga wastoe gewon Sang

Fol. 24.

Soesoek toenggal.

Sang Soesoek toenggal gewon Prĕboe Moending kawati.
Prĕboe Moending kawati gewon Prĕboe Anggalarang.
Prĕboe Anggalarang gewon Prĕboe Siliwangi, Z. M. den wereldheerscher van Padjadjaran.

Zoo de inhoud van de Waroega goeroe, voor zoover ik dezen begrijp, een mixtum compositum van godsdienstige en als historisch beschouwde overleveringen, die moeten goed praten, dat een voorislâmische heilige een niettemin islâmische is, een moeilijkheid, die na den godsdienstovergang alle inlandsche geschiedschrijvers te overwinnen kregen en ook overwonnen door Adam als eerste schepsel, dus als stamvader niet alleen van het menschdom, maar ook van het geheele Hindoe-pantheon, wier leden gewoon menschelijk gedacht worden, aan te nemen.

Dit dogma heeft tot een den nuchterder denkenden onderzoeker tot verbijstering voerende confusie geleid, waarin maar al te dikwijls geen orde te scheppen is, omdat den schrijvers deze koud heeft gelaten. „Nu vertellen wij weder van dezen of genen," is de stereotiepe overgang tusschen niets met elkaar gemeen hebbenden voorstellingen van zaken en personen, en de inlander, die nooit naar logisch verband tusschen den loop der gebeurtenissen in zijn babad's vroeg, was daarmede volkomen tevreden gesteld.

Vandaar dat een babaduitgave zonder commentaar, als geschiedbron een onding is.

Derhalve vraagt deze ook de Waroega goeroe, doch hoe

1) Zie voor dezen en de volgenden personen, het jaartal op den Batoe toelis, passim.

zoo iets samen te stellen bij gebreke van een contekst en alle aanwijzingen omtrent het ontstaan van het geschrift?

Wat ik gemeend heb tot toelichting der behandelde materie te kunne bijbrengen, vond reeds plaats in de voetnoten; omtrent verdere te stellen vragen, acht ik het beter alle bespiegeling op te schorten, totdat dienaangaande meer zekerheid zal verkregen zijn.

Inzonderheid doe ik daartoe een beroep op de kenners der Hindoesche en Moslimsche overleveringen om licht te ontsteken aangaande de in de Waroega Goeroe verwerkte legenden, voor zoover de laatsten niet aan den Anbya-cyclus, de Hamzah-verhalen en de Alexander-romans ontleend zijn, noch op eigen bodem ontstonden, zooals de Tjioeng Wanara sage.

Ten slotte nog een enkel woord omtrent den ouderdom van het geschrift.

In den loop van dit opstel heb ik daarvoor steeds de jaren 1705 — 1709 gesteld, omdat de laatste Soesoehoenan die in de Mataramsche genealogie genoemd wordt Poegĕr is, alias Pakoe boeana I, die in 1719 opgevolgd werd door zijn zoon Pakoe boeana II, die ook den titel voerde van Mangkoerat IV.

Deze naam komt in de Waroega goeroe niet voor, wel daarentegen Mangkoerat's naam als kroonprins te weten Mangkoenagara [1]).

Hij was dus nog niet tot den troon geroepen, toen de Waroega Goeroe geschreven werd, daar deze hem, ware dit wel het geval geweest toch wel Soesoenan zou genoemd hebben.

Mogelijk ook is, dat het niet noemen van een lateren Mataramschen vorst, het gevolg is geweest van den overgang der Preanger aan de Compagnie, waardoor de gebeurtenissen in dat rijk hare belangrijkheid evenzeer voor Galoeh verloren.

1) De Babad Galoeh spreekt later, vers 280 v.v. vrij uitvoerig over de Mataramsche zaken als: den opstand van Troena djaja, de verbanning van Soenan Mas naar Ceylon, de opvolging van Poegĕr enz.

Deze afstand had plaats in 1706.

Op grond van een en ander meen ik voorloopig te moeten aannemen, dat behoudens de mogelijkheid dat taal en schrift van de Waroega Goeroe mettertijd iets anders zullen uitwijzen, dit werkje uit het begin van de 18de eeuw dateert.

Jammer ook is dat de op de Mataramsche geslachtslijst volgende stamboom der Padjadjaransche vorsten niets naders leert, omdat laatstgenoemde dynastie reeds in ± 1580 was ondergegaan [1]).

Deze genealogie is bovendien volmaakt fictief, gelijk die van Maharadja sakti's [2]), nakomelingen waarop de latere Galoehsche regenten niettemin hun afkomst bouwden [3]).

Het resultaat van dit onderzoek is alzoo hetzelfde als van dat omtrent de geschiedenis van Pakoean Padjadjaran; te weten onzeker, rest mij derhalve slechts: *non liquet.*

WELTEVREDEN, Juli 1912.

---

1) De legende laat haar voortbestaan door een dochter van Siliwangi, Sĕkar Mandapa met name, die op hoogst onsmakelijke wijze, indirekt door den Adjar ontvangt, vers 205 — 210, en een dochter baart, Tandoeran gagang, 1) die achtereenvolgens trouwt met den Radja Tji-rĕbon, den Radja Bantĕn en den Radja Mataram. Steeds volgt weer scheiding, omdat uit haar mons veneris vuur ontstaat. Deswegen wordt zij door een Engelschman aan de Hollanders verronseld voor drie kanonnen, de Kai Pamoek, de Sapoedjagat en de Nji Satomi, die voornoemde vorsten deelen. Zij beklaagt zich hierover bij haar vader, den Adjar, die alsdan de voorspelling doet dat wegens dien verkoop de vorsten van Soenda en Java door de Hollanders onderworpen zullen worden. Daarna komen wij op historische feiten.

1) Heftplantsel, als toespeling op de bizondere ontvangenis harer moeder. Zie voor een variant, het jaartal op den Batoe toelis Bijlage 3.

2) Zie blz. 305. Met deze korte mededeeling mag worden volstaan, aangezien mijn collega Dr. D. A. Rinkes in zijn Heiligen van Java VI, verschenen in de vorige aflevering van dit Tijdschrift, de mij onbekende Javaansche bronnen, naarstiglijk heeft voor elkander gezet en daarmede toegankelijk gemaakt.

3) Vergelijk hiervoor de Haan, Dr. F., Priangen III, blz. 69 — 85.

Sadjarah Galoeh barĕng Galoenggoeng[1]).

Geus kitoe, ngalahir[2]) ka Ki-Bondan: „sira toenggoean nagara isoendjeung Aki panjoempit[3]), sarta dipaparin djimat tjintjin, ari isoen arĕp nataekane alam doenja sabeulah koelon".

Geus kitoe ngalahir: „koen pajakoen".

Ladjĕng ngahiang.

Kotjap Aki panjoempit ladjĕng ka taman.

Datang ka taman, manggih satoan leuih aloes roepana.

Geus kitoe, Aki panjoempit moelang deui gantjang lapor ka ratoe Bondan jen di taman aja satoan.

Lahir ratoe: satoan nahaon?

Aki walon: „satoan djaralang poetih ngaranna".

Saoer ratoe: „Aki, ajeuna moedoe njokot; mangka beunang. Lamoen teu beunang, beuheung, Aki, gantina".

Toeloej Aki panjoempit ka taman.

Barang rek ditewak, loempat ka koelon.

1) Kopie van een handschriftje mij in 1905 geleend door den toenmaligen, sedert overleden patih van Garoet — Baloeboer limbangan. Het origineel is in *pegon* en draagt tot titel: اي سجره ݢالوه بارڠ ݢالوڠݢوڠ.
Het begint met een *radjah* in 't Javaansch en omstreeks 't midden is een fragment van een Javaansche Anbya ingelascht. Overgenomen wordt alleen de Tjioeng Wanara-legende, die, gelijk men ziet, zonder aanvang begint, evenals in de hiervoren aangehaalde stukken.

2) Te weten: de niet genoemde vorst van Galoeh.

3) Deze Aki panjoempit hoort in de Loetoeng kasaroeng overlevering thuis, zooals uit het volgende blijkt, dat pasklaar gemaakt is voor dit verhaal. De episode slaat op het zoeken naar het middel tot bestrijding der uitgebroken epidemie, zie blz. 340vv-., waarover nochtans door den schrijver niet gesproken wordt. Ook de naam Poerba sari, dien wij zoo dadelijk zullen ontmoeten, is hier niet op zijn plaats en evenzeer aan den Loetoeng kasaroeng ontleend.

Dioedag koe Aki, handjat ka goenoeng Bangkati. Ti goenoeng Bangkati loempat deui handjat ka goenoeng Sawal, toeloej ka goenoeng Bongkok.

Dioedag-oedag bae koe Aki, toeloej ka goenoeng Padang.

Ari datang ka goenoeng Padang, hanteu kapanggih koe Aki panjoempit.

Lĕngis aja soara tatapi hanteu katingal.

Pilahir soara; „saha eta anoe ngoedag-ngoedag tjotjoöan aing teh?"

Ngawalon Aki: „djisim koering".

Pilahir soara: „ajeuna meudjeuh, koe maneh oelah dioedag-oedag noe aing.

Karĕp maneh atawa titihan pangoedag-oedag teh?"

Ngawalon Aki panjoempit: „noen, lain karĕp koering, piwarangan ratoe".

Lahirna soara: „ajeuna meudjeuh, oelah dioedag-oedag anoe aing.

Aki panjoempit gantjang moelang, lapor ka ratoe Bondan: „eta djaralang hĕnteu beunang dioedag-oedag koe koering. Mimiti loempat ka koelon handjat ka goenoeng Bangkati, ti goenoeng Bangkati ka goenoeng Sawal, toeloej ka goenoeng Bongkok, toeloej ka goenoeng Padang. Datang koering ka goenoeng Padang, leungit djaralang, aja soara tan katingalan. Dohir [1]) soara ka koering: „ajeuna oelah dioedag-oedag anoe aing". Kitoe saoer soara ka koering".

Ari dohiran ratoe Bondan: „hajoe, oerang oesir djeung aing ka goenoeng Padang bari oerang bawa njahi [2]) Poerba sari, garwa ratoe, sarta oerang tjidra. Njahi Poerbasari oerang tangkodan lalajah padaharanana, soepaja kawas anoe reuneuh".

Prak disindjangan; geus kawas anoe reuneuh.

Toeloej ratoe Bondan djeung Aki panjoempit deui ka goenoeng Padang.

---

1) = *lahir.*
2) = *njai.*

Datang ka goenoeng Padang, dipariksa koe soara, pilahirna ka ratoe Bondan: „maneh, oerang mana?"

„Soemoehoen, oerang Bodjong lopang," kitoe walonna Bondan.

Saoer soara: „rek naon maneh ka dieu?"

Ngawalon ratoe Bondan: „ngoeningakeun ieu garwa ratoe keur bobot, pamĕgĕt atawa istri?"

Pilahir soara: „lalaki".

Geus moelang bae ratoe Bondan djeung Aki panjoempit.

Geus tĕpi ka goenoeng Asih, ratoe Bondan nonggengan ka goenoeng Padang sarta „bohong", pokna, „poegoeh lalajah magah lalaki".

Eta lalajah dipangpengkeun ka kaler, tiba di Kawali.

Geus soemping ka nagara Bodjong lopang, njata ngandĕg njahi Poerba sari.

Saoer ratoe Bondan: „oepama ĕnja mĕtoe ati tetesan kamoerahing poetraing, moega mangka saroepa djeung aing; oepama lain, moega mangka aja tjitjiren".

Geus kitoe, tĕpi ka waktoena, njahi Poerba sari babar, boekti pamĕgĕt, tapi sipatna ka loehoer roepa andjing ari ka handap roepa manoesa [1]).

Gantjangna, ladjĕng dikanagaän eta moerangkalih sarta dibaoeran beas saeutik, ĕndog sahidji, kalapa sahidji [2]).

Di malĕm Djoemaäh toeloej dipalidkeun di Bodjong Tjimoentoer.

Ari Aki Balagantrang boga tataheunan sapan, pĕrnahan eta sapan di Tji-tandoej girangeun moeara Tji-moentoer.

Ari malĕm Djoemaäh Aki Balagantrang meunang impian. Ngimpi katindih langit, katinggang mega.

Barĕng ingĕt wantjina geus padjar, hoedang pada ngaromong djeung Nini Balagantrang padoeaän.

1) Waaraan deze zonderlinge voorstelling van zaken, die aan Boedoeg basoe uit de Soelandjana doet denken, ontleend is, weet ik niet. Vermoedelijk is hier het hondje uit de *pantoen* bedoeld, dat instede van Tj. W. aan diens moeder wordt gebracht.

2) Instede van den kris, wordt hier ontbolsterde rijst en een kokosnoot genoemd.

„Aing, Nini, boga impian, ngimpi katindih langit, katinggang mega".

Pok deui Nini: „Aki, aing ge kitoe deui, moal teu tatahaneun oerang ajeuna geuat teang ka tjai".

Aki Balagantrang bral ka tjai.

Geus tĕpi ka sisi tjai, aja noe ngagĕboer, roepa tjahaja, dina kapek sapa.

Aki Balagantrang djolang-djeleng sĕmoe sieun.

Geus kitoe, diparantjalan koe Aki, pokna: „tjing, eta noe aja di tataheunan aing, oepama djoerig moedoe njingkir, oepama manoesa oelah aja keneh".

Tĕpi doea tiloe kali diparantjahan; tjitjing bae.

Disampeurkeun kana sapan aja kanaga tapi ditjokot dina kapekna.

Toeloej dipanggoel, dibawa ka imahna.

Ana diboeka, dieusi moerangkalih pamĕgĕt sarta aloes, batoerna beas hidji ĕntik, ĕndog hidji, kalapa hidji, sarta Aki, Nini atoh katjida.

„Oerang boga anak, eta beas dikanatampatnakeun, kalapa dipĕlak, ĕndog dibaoerkeun kana pabeasanana".

Oemoer toedjoeh poë toedjoeh peuting, eta kalapa bidjil sintoengna, ĕndog mĕgar djadi hajam djago bodas, soemawonna moerangkalih tea geus jasa oelin di imahna Aki, sisina dajeuh Bodjong lopang, sisi tjai ti kalerna.

Lila-lila, eta moerangkalih hajang naek kana eta kalapa tea.

Ditjaram koe Aki: „oelah, bisi ragrag".

Keukeuh bae naek, didjaga bae di handapeun kalapa koe Aki.

Tĕpi ka loehoer kalapa, eta moerangkalih ningali ngaler aja lĕmboer gĕde majapak.

Mariksa ka Aki: „itoe noe majapak di kaler teh, lĕmboer saha?"

Didjawab koe Aki: „lain lĕmboer, nagara".

„Nagara naon ngaranna?"

Didjawab koe Aki: „nagara Bodjong lopang".

Toeroen tina kalapa, top njokot hajam, poepoelih ka Aki: „rek ngadoe hajam ka sisi dajeuh".

„Oelah, oedjang, bisi aja noe mërgasa".

„Ah moal".

Keukeuh bae ngelek hajam.

Di mana aja hajam, di lëmboer atawa di lisoeng, di boeroean, hanteu aja noe mampoeh hajam teh ka hajam andjeunna.

Dipeupeuh sakali kadoeana paeh.

Oenggal-oenggal poë ngan ngadoe hajam bae, sarta hajam rendjeh kabeh koe hajam andjeunna; hanteu beunang ditjarek.

Geus kitoe dioeningakeun ka ratoe Bondan, sok aja moerangkalih sok ngadoe hajam tara eleh hajamna, di pilëmboeranna geus taja noe mampoeh ka hajamna.

Saoer ratoe Bondan: „tjing, ana datang deui mawa hajam, bawa ka dieu, arek diadoeän koe hajam aing".

Ari isoekna geus datang deui ngelek hajam, toeloej dioeningakeun ka ratoe jen eta moerangkalih geus datang sarta ngelek hajam.

Saoer ratoe Bondan: „ajeuna, hajoe oerang adoekeun hajam maneh djeung hajam aing".

Ngawalon moerangkalih: „koering mah teu gadoeh toempangna".

Saoer ratoe: „toempangna mah, oepama eleh hajam aing, eta noe opat, toempangna nagara sabeulah, domas opat poeloeh, oepama eleh hajam maneh, toempangna pati maneh".

Kalah koe dikeukeuhan, proek diadoekeun eta hajam.

Hajam ratoe anoe opat eleh kabeh koe hajam moerangkalih.

Geus kitoe eta nagara kasërahkeun sabeulah ka eta moerangkalih saraoeh tjatjah domasna, sarta andjeunna geus aja di nagara.

Geus kitoe hatoeran ka ratoe Bondan: „reh ieu nagara hënteu atjan aja dangdanan anoe përkosa, bok manawi aja

moesoeh atawa anoe ngaloeroeg pĕrang, wantoe nagara gĕde, oerang njieun pandjara beusi".

Saoer ratoe: „koemaha domas geus kaselehkeun ka maneh?"

„Disanggoepan njieun eta pandjara koemaha koering".

Saoer ratoe: „hade ari maneh sanggoep mah njieun, tatapi moedoe anggeus sapoë; oepama hanteu anggeus, beuheung maneh gantina".

Ladjĕng ngadamĕl pandjara beusi domas anggeus sapoë. Ari geus anggeus lapor ka ratoe: „ajeuna prakawis pandjara parantos sarĕng njoehoenkeun dironda koe ratoe di loearna sarĕng di djĕrona, bok manawi aja kakiranganana".

Ladjĕng dironda koe ratoe eta pandjara di loearna geus dironda, asoep ratoe ka djĕro.

Geus asoep ka djĕro pandjara ratoe Bondan, toeloej disosi dipintoe eta lawangna pandjara koe moerangkalih tea, sarta lahirna moerangkalih: „ajeuna aing malĕs ka maneh bongan malidkeun ka aing".

Ratoe Bondan waktoe harita di djĕro pandjara didaharanana koe Aki panjoempit, ngala sagala manoek; meunang sakodja datang dilaporkeun ka ratoe.

Saoer ratoe: „Aki panjoempit teundeun eta manoek dina kodja teh, kaitkeun dina tjotjongker [1]) pandjara".

Lila-lila eta manoek sagala anoe dina kodja pada ngarowong, djeung pada manoek pokna: „ajeuna koemala oerang aja anoe sieun dipeuntjit, aja anoe sieun dibeuleum, rek leupas hamo meunang sabab taja djalanna".

Aja manoek piït poetih, tjitjing pangloehoerna, pokna ka batoerna manoek: „ajeuna oepama aja hajang hiroep mah, moedoe toeroet ka dewek".

Pokna batoer-batoerna manoek: „seug, kaoela dek, noehoen pisan".

Ari tjarek piït poetih: „di mana mangke dewek ngagoeroepoek bidjil, maneh moedoe barĕng bidjil".

---

1) Het oog waaraan de *pandjara* hing.

Geus kitoe, eta piit poetih ngawatĕk ilmoena di djĕro kodja.

Geus tamat ngawatĕkna ngagoeroepoek, bisa bidjil kabeh tina kodja, taja hidji-hidji atjan manoek.

Kotjap ratoe anoe di djĕro pandjara.

„Eta manoek roepa sato bisa leupas kabeh tina kodja ilmoena sakitoe, aing komo".

Pek ratoe ngawatĕk ilmoe eta manoek tea.

Geus tamat diwatja, eta ratoe bisa bidjil tina pandjara.

Geus di loear ratoe.

Geus kitoe, eta pandjara disepak ka kidoel ana tiba ing kandang wĕsi.

Geus kitoe, eta pandjara katingali koe Harijang banga geus dipĕtjat, ladjĕng njandak hateup sirap.

Eta moerangkalih dibaledog koe hateup sirap, keuna tarangna sarta tjatjad. Ditjaboet koe moerangkalih sarta bari dioesap koe panangan, tjageur; taja oeroetna.

Geus kitoe Harijang banga naradjang ka moerangkalih, datang ka pĕrang galoengan.

Harijang banga djeung raina, nja eta moerangkalih, mimiti pĕrang njered ka koelon.

Tĕpi kana pakoe ngadjadjar, eureun pĕrangna.

Mariksa rai ka rakana: „eta nahaon anoe ngadjadjar teh?"

Walon rakana: hĕnteu njaho raka mah, koemaha rai bae".

Saoer raina: „ieu noe ngadjadjar, ngaranna pakoe, pinagaraeun rai, ngaranna Pakoean padjadjaran".

Ladjĕng pĕrang deui.

Ana njered ka wetan tĕpi ka wahangan tjai ngaranna Tji-pamali, eureun di dinja di sisi tjai.

Mariksa deui rai ka rakana: „ieu tjai nahaon ngaranna?"

Saoer rakana: „kakang hen teu njaho, ngaranna koemaha rai bae.

„Ieu tjai ngaranna Tji-pamali, palangsiang hĕnteu hade pĕrang djeung doeloer." [1])

---

1) Zie Waroega Goeroe Fol. 20 — 21.

„Tjing, ti dinja ajeuna oepama hĕnteu hade pĕrang ari madjoe ngoelon deui, ieu kakajoeanana peuntas wetan moega kasampak tjondong ngetan, sabeulah koelon mangka tjondong ngoelon".

Geus kitoe: „hajoe, raka, oerang geus aso, oerang pĕrang deui".

Ladjĕng deui njered ngetan; tĕpi kana tangkal kai, eureun deui.

Mariksa ka rakana: „eta kai nahaon ngaranna?"

Saoer rakana: „tangkal madja itoe".

„Boeahna raos atawa hĕnteu?"

Saoer rakana hĕnteu raos, pahit".

„Ieu pinagaraeun raka Madjapahit".

Ladjĕng ningali manoek.

„Eta manoek nahaon pingaraneunana djeung itoe noe goegoentajangan di loehoer, satoan nahaon ngaranna?"

Saoer rakana: „kakang hĕnteu tĕrang ngaranna koemaha rai bae".

Saoer raina: „ari eta manoek ngaranna tjioeng, eta satoan ngaranna wanara, pinamaeun rai Tjioeng Wanara".

Geus kitoe, mariksa deui ka rakana: „eta anoe ngarambat kana tangkal madja, areuj nahaon?"

Saoer rakana: „hariang pinamaeun raka Harijang banga".

Geus kitoe, ladjĕng deui pĕrang.

Tĕpi ka Tji-pamali ningali panajogean, saoer rai: „tadi geus njata".

Ngalahir rakana: „ajeuna, rai, pĕrang geus meudjeuh, teu hade pĕrang djeung doeloer".

Geus kitoe, ningali ka madhab kidoel ningali aja tjahja mantjoer soendĕk ka langit ing batara antek eta tjahaja leungit.

Ladjoe ngadoe enz. [1])

---

1) Plots gaat de schrijver hier over tot het inlasschen van een fragment uit het verhaaltje, dat ik in Badoejsche Geesteskinderen onder den titel van Oa djeung Aoel volledig gaf.

Geus kitoe, saoer Harijang banga ka raïna, ka Tjioeng Wanara: „ajeuna oerang eureun pĕrang teh, oerang pada moelang ka pinagaraeun oerang, tatapi oelah sadjalan reudjeung akang".

En dan volgt een de haren te berge doen rijzende hutspot van stukjes uit een Anbija, Kronieken, Kean Santangoverleveringen enz., waarna de schrijver eindigt met een klacht over zijn kommerlijk bestaan, en om vele rijksdaalders verzoekt, ten einde hem in beter doen te brengen.

De Ratoe Galoeh.

VOLGENS

een Noord-Tjirĕbonsche Kroniek [1]).

In den beginne was vorst over Java een zoon van Watoe goenoeng, genaamd Praboe Sindoela.

Deze bouwde zich een burcht in het land van Galoeh en noemde dien kraton aldus.

Alle stervelingen en alle geesten van Java huldigden en vreesden hem.

En er was overvloed van voedsel en kleeding, zoo ook gedijde de aanplant voorspoedig.

Geleidelijk gewon Praboe Sindoela vier kinderen, te weten:

eene dochter;

een zoon, genaamd Dewata Tjĕngkar;

een zoon, genaamd Dewa Pamoena, die vorst over Madoera werd;

en een zoon, genaamd Dewa Agoeng, die over Bali regeerde.

Beide laatsten maakten jaarlijks hun opwachting bij Praboe Sindoela, maar Dewata Tjĕngkar was daartoe te overmoedig en werd deswegen naar Mĕdang kamoelan verplaatst.

Daar wist hij zich zoozeer te doen gelden, dat geheel Oost-Java zijn gezag erkende.

Dan trachtte hij zijn beide broeders te bewegen met hem hun vader te beoorlogen, doch zij weigerden.

Zoo dan trok hij alleen tegen Galoeh op en verwoestte het land te vuur en te zwaard.

1). Getiteld: Soedjarah; babad nĕgri Cheribon dari doeloe kala sampe sĕkarang ini fol. 1—38. In eigendom toebehoorend aan de familie Kanoman. Voor het begin vergelijke men de Javaansche overleveringen aangaande Adji Saka.

De inwoners bleven lijdelijk toeschouwen.

Toen Praboe Sindoela vernam, dat zijn zoon het land afliep, leidde hij zijn leger tegen hem in het veld.

Tjĕngkar's macht trok terug.

Daarop trad hij alleen vooruit, hetgeen de Galoehers met schrik vervulde.

Hij stelde zich tegenover zijn vader, waarop deze sprak: „Dewata Tjĕngkar, bedenk dat gij mijn opvolger zijt en dat gij stellig weldra vorst van Galoeh wordt".

„Wat praat gij", antwoordde Dewata Tjĕngkar, „ik ben onbevreesd".

Meteen wilde hij Praboe Sindoela aangrijpen doch miste; daarop verdween deze met al zijn onderhoorigen en Galoeh was eensklaps in een oerwoud herschapen.

Op hetzelfde oogenblik vervloekte de onzichtbaar geworden Praboe Sindoela zijn zoon, zeggend: „gij waart te vermetel tegen mij en dit gedogen de goden niet. Weliswaar wordt gij koning, maar men zal u uw rijk ontnemen en gij wordt een zeemonster in den Zuideroceaan".

Dit vernemend, had Dewata Tjĕngkar berouw en vroeg om vergiffenis, doch het was te laat. Het verging hem gelijk iemand die zijn speeksel heeft uitgespuwd; is het eenmaal neergevallen, dan kan het niet weder worden opgelikt.

Nochtans begreep hij dat de vloek in vervulling zou gaan.

Daarop keerde hij naar Mĕdang-kamoelan terug en werd er, wijl hij iederen dag een van zijn onderhoorigen verslond, de schrik der bevolking.

Ook verwekte hij er een zoon, Raden Daniswara, zonder weerga op gansch Java, dien hij tot zijn opvolger bestemde.

Nu wordt verhaald van een kundigen Arabier, genaamd Kadji Saka [1].

Via Ceylon en tal van andere plaatsen begaf hij zich naar Bantĕn, dat in één jaar door zijn volgelingen tot den Islâm bekeerd werd.

---

1) De bekende Adji saka der Javanen.

Vervolgens vertrok hij naar Mĕdang kamoelan en vestigde zich in het Kĕndĕng-gebergte.

Na een korten tijd toevens, vervolgde hij zijn tocht naar Bali om weldra van daar langs het strand naar Bantĕn terug te gaan.

Ook daar verbleef hij niet lang; weldra begaf hij zich weer naar Mĕdang kamoelan en nam aldaar zijn intrek bij de weduwe van den *patih* van Mĕdang kamoelan.

Hij bekeerde haar, haar dochter Rara sati en den nieuwen *patih* Tĕnggĕr.

Op zekeren dag zag Kadji saka het volk voor soldaten vluchten en vroeg naar de reden.

Tĕnggĕr zeide dat zij een dikkert zochten om door den koning opgegeten te worden, waarop Kadji saka zich als slachtoffer aanbood.

Tĕnggĕr berichtte dit den vorst en tevens dat zijn man tot loon daarvoor, zooveel grond verlangde als hij met zijn hoofddoek bedekken kon.

Dit vond Tjĕngkar goed, maar toen die hoofddoek zóo groot bleek, dat deze geheel Mĕdang kamoelan overdekte, nam hij verschrikt de vlucht en sprong in de Zuidzee waar hij onmiddellijk in een witten krokodil veranderde, krachtens den vloek van Praboe Sindoela; ook zijn hofhouding deelde dit lot.

In de zee werd Tjĕngkar opnieuw koning en vrat er, tot grooten grief van de Godin des winds, tevens beheerscheres der zee, het volk op.

Deswegen deed zij de gelofte dat wie het gedrocht ombracht, haar meester zou worden.

Inmiddels had Kadji saka onder den naam van Praboe Djaka den troon van Mĕdang kamoelan bestegen. Zijn eerste regeeringsdaad was Raden Daniswara, Tjĕngkar's zoon te verbannen en vogelvrij te verklaren.

Daniswara was derhalve vergezeld van vier volgelingen het gebergte ingetrokken en zwierf rusteloos zonder te eten of te drinken rond.

Eindelijk bereikte hij een reusachtig hol, Goeha tĕroesan geheeten, met een deur openend naar iedere windstreek en een vijfde, welke toegang gaf tot een kraton met een lustoord in een bloemhof en aan een vijver gelegen.

Hier wijlde Praboe Sindoela sedert hij Galoeh verliet, doch onzichtbaar voor het menschdom; hem te zien vermocht alleen zijn nakomelingschap.

Drie maanden toefde Daniswara bereids in de grot; hij was de dood nabij en volkomen besefloos.

Daarom ging Praboe Sindoela tot hem en sprak: „Daniswara, sta op, uw boetedoening is verstreken en door de goden aanvaard. Vijf hemelsche maagden schenken zij u tot gemalinnen, weldra wordt gij vorst over geheel Java en niemand zal u lastig vallen. Nu is de tijd nog niet daar, aangezien Praboe Djaka vorst van Mĕdang kamoelan is, doch slechts voor drie jaren. Daarna zult gij hem opvolgen, maar het rijk moet gij met geweld van wapenen verwinnen".

Daniswara vroeg: „wie is er met mij begaan?"

Praboe Sindoela hernam: „ik, uw grootvader, wees onversaagd, ik waak over u. Ga thans westwaarts naar het woud Panoengkoelan en begeef u naar de hut der weduwe aldaar".

Vervolgens verdween Praboe Sindoela.

Daniswara ging naar binnen om zijn vijf gaden te ontmoeten.

Na de huwelijksplichten aan haar voltrokken te hebben, brak hij, vergezeld van zijn vier trawanten, op naar het bosch Panoengkoelan.

Afgedaald naar de bouwlanden, ontmoette hij een man, die zijn sawah bewaakte. Tegelijkertijd ontdekte hij een bron waarbij hij zich baadde.

Dan vroeg hij dien man hem den weg naar de stulp der weduwe te wijzen, aan welk verzoek de man voldeed.

Zoo bereikte hij die armoedige hut en de bewoonster, die door markten met *djati*-bladeren in haar onderhoud voorzag.

Haar zoon, Djoegoel moeda, kleedde zich met een lap

koesambi-bast, om zijn middel bevestigd door een wortelsnoer.

Nooit voerde hij iets uit en onderhield zijn moeder hem daarover, dan zweeg hij en legde zich neder om in geen drie dagen op te staan.

Voorzegde weduwe was de jongste vrouw van den *patih* van Galoeh, destijds met Praboe Sindoela verdwenen.

Zij was toen zwanger en baarde negen maanden later Djoegoel moeda.

Van het oogenblik af, dat Daniswara zijn intrek bij de weduwe genomen had, ging het haar voorspoedig. Ook gaf hij Djoegoel moeda een opvoeding; hij legde akkers aan, wist volk tot zich trekken en zich te doen vestigen. Kortom weldra verrezen er drie duizend woningen, zoodat Panoengkoelan het aanzien van een stad kreeg.

Thans volgt een onsmakelijk verhaal van een samenkomst tusschen Praboe Djaka en Rarasati. Het gevolg hiervan is het op bovennatuurlijke wijze ontstaan van een zoon, die de gedaante van een slang heeft.

Deze doodt de witte krokodil, de incarnatie van Tjĕngkar.

De slang gaat daarop boete doen, wordt omgebracht door houthakkers en reincarneert als grootmeester van de boschspoken.

Onderwijl heeft Daniswara's nederzetting zich al meer uitgebreid, zoodat hij nu ook over een krijgsmacht beschikt.

Dit doet hem tot Djoegoel moeda de vraag richten, of zij al sterk genoeg zijn om een kans tegen Mĕdang kamoelan te wagen.

„Neen," antwoordt deze, „wij beschikken pas over een kwart van de macht van Mĕdang kamoelan, het zou dus vechten van een ei tegen een steen wezen".

Daniswara zag daarom van de onderneming af.

Eenigen tijd later verschenen Praboe Sindoela en zijn *patih*, de vader van Djoegoel moeda.

Eerstgenoemde zeide: „nog één jaar, Daniswara, en gij zult Praboe Djaka overweldigen; eerst echter moet gij askese verrichten'.

Dan onderwees Praboe Sindoela hem in al wat een vorst behoort te kennen als: te water te gaan zonder nat te worden, in het vuur zich begevend niet te verbranden, onder de aarde verwijlend niet te stikken en hetgeen verder een groot vorst behoort te weten.

Djoegoel moeda werd onderricht in de vereischten tot het patihschap; de vier volgelingen kregen de opvoeding tot regent.

Vervolgens sprak Praboe Sindoela weer: „op 't oogenblik wenscht Praboe Djaka tot de Vorstin des winds te gaan, maar gij, mijn kleinzoon, moet hem vóór wezen, omdat wie vorst wordt, zoo hij hare bescherming mist, niet lang aan het bewind blijft; bovendien is zij door de goden u als gemalin beschoren. Maar opdat gij u met haar zult kunnen vereenigen, moet gij eerst boete doen".

Daarop verdwenen Praboe Sindoela en zijn *patih*.

Daniswara ging vervolgens naar het zuiderstrand en Djoegoel moeda naar het gebergte.

Kort nadat Daniswara de zuidkust bereikt had, verhief zich een vloedgoef van heet water, die de visschen bij menigte deed sterven.

Verschrikt door dit ongewone verschijnsel, ging de Vorstin des winds op onderzoek uit en trof dusdoende Daniswara aan.

Tot hem gegaan, stelde zij hem voor naar haar verblijf in zee mede te gaan.

Daniswara stemde toe.

Aangekomen, vernam hij, dat zij de gebiedster over alle geesten van Java was.

Deswegen deelde hij haar zijn voornemen mede om Mĕdang kamoelan tegen het einde van het jaar aan te vallen.

De Vorstin des winds zegde hem haar hulp toe en Daniswara vertrok weder naar Panoengkoelan om die onderneming verder met Djoegoel moeda te beraden.

Hij achtte het tijdstip gekomen te meer daar Daniswara's neven, de vorsten van Madoera en Bali reeds tot zijn bijstand waren overgekomen.

Echter achtte hij het noodig, Daniswara eerst tot koning te doen uitroepen.

Dus geschiedde en tegelijkertijd werden Djoegoel moeda tot *patih* en de vier volgelingen tot *boepati* verheven.

Daniswara verkreeg mitsdien den naam van Praboe Daniswara Sri Kaskaja Sri Mahapanggoeng Senapati Panatadjoerit.

Thans begon een veroveringskrijg en Daniswara breidde zijn gezag alras over zuid, west en noord uit.

Praboe Djaka bleef hiervan natuurlijk niet onkundig en voozag zijn eigen ondergang, daar hij wist dat hij slechts drie jaren regeeren zou.

Nochtans hoopte hij op de kracht van het levenswater, hem door zijn leermeester Idjadjil [1]) gegeven.

Het duurde dan ook niet lang of Daniswara verscheen en de strijd ontbrandde.

Aanvankelijk vocht men met afwisselend geluk, tot Daniswara Praboe Djaka het levenswater uit de hand schoot, tengevolge waarvan hij sneuvelde.

Dit beslechtte het pleit en Praboe Djaka verdween medegevoerd door Idjadjil.

Daarop werd Daniswara ook als vorst van Mĕdang kamoelan gehuldigd en daardoor koning over gansch Java.

Zijn nakomeling in den zeven en twintigsten graad heette Bandjaran sari.

Op last van een onzichtbare stem verzaakte hij de wereld. Deze gebood hem verder zich in de grot Tĕroesan af te zonderen, ten einde daardoor het middel te erlangen om het onzichtbare te kunnen zien, daar dit hem in staat zou stellen later vorst over Java te worden.

---

1) De Antichrist.

Hij deed aldus, waardoor in Mědang kamoelan anarchie ontstond en het rijk in verval geraakte.

Na drie maanden in de spelonk Těroesan verwijld te hebben, kwam Praboe Sindoela tot hem, gebood hem op te staan en den Galoehschen troon in te nemen.

Hij moest het rijk echter veroveren op de onzichtbare amazonen en haar koningin Dewi Prabawati, die het sedert Praboe Sindoela's verdwijning beheerden.

Met hulp van zekeren Datoek satoma, die zich vroeger bij hem gevoegd had en over veel volk beschikte, zou hij den strijd wagen.

Inmiddels droomde Prabawati, dat haar rijk moest ondergaan en weer bewoond worden door menschen zooals voorheen.

Haar *patih*, Natadewi, trachtte haar dit uit het hoofd te praten, doch Prabawati was niet gerust en wenschte vier widadari's naar Praboe Sindoela te zenden om naricht.

De amazonen vlogen heen naar de grot Těroesan en namen in den vijver daarbij gelegen een bad.

Dit zag Bandjaran sari en ook hoe zij gereed met het bad, zich met bloemen smukten.

Getroffen door de overweldigende schoonheid der maagden, ging hij tot haar en vatte een harer bij den slip van den heupdoek.

Het meisje was over die vrijpostigheid hevig verstoord, waarop Bandjaran sari haar zijn verontschuldiging aanbood.

Deze werd door haar aangenomen; dan vroegen de meisjes hem naar zijn naam.

Hij noemde dien met eenige dwaze titels, die haar deed lachen.

Tegelijkertijd ontwaakte in de widadari's het voorgevoel, dat de man, met wien zij te doen hadden, de vorst uit den droom der koningin was.

Zij verborgen echter dit vermoeden en vielen hem met hare zwaarden aan, maar hij bleek onkwetsbaar.

Ook weigerde hij haar aan te grijpen, daar hij er de voorkeur aan gaf, dit later in bed te doen.

Dan gingen de widadari's tot Praboe Sindoela en verhaalden hem heur wedervaren.

Hij lichtte haar in en zeide haar voort naar Galoeh terug te gaan, daar de krijg om de hegemonie op 't uitbreken stond.

Zoo deden zij en de koningin voelde zich ontstemd.

Zij gelastte het leger gereed te maken.

Datoek Satoma trok op, maar werd door het onzichtbare vrouwenheer verslagen.

Hij ijlde tot Bandjaran sari, die hem het middel om het onzichtbare te zien toediende. Dan begon hij den strijd opnieuw en nu onderwierpen alle onzichtbaren zich en werden weer gewone menschen, die zich naar Bandjaran sari voegden.

Alleen de koningin hield nog in haar kraton stand.

Zij eed een uitval en Bandjaran sari trok haar tegemoet.

Het gevecht dat volgde, werd met afwisselend geluk gevoerd, tot Bandjaran sari door Natadewi's pijl dreigde te sneven.

Dit voorkwam Praboe Sindoela, die meteen gezegde Natadewi tot Bandjaran sari's eerste gemalin aanwees.

Daardoor eindigde de oorlog, want Natadewi onderwerp zich en Bandjaran sari werd koning onder den naam van Praboe Dewadji Maharadja Senapati Ingalaga.

Na verloop van tijd schonk de ratoe hem een dochter en een zoon, de laatste Ariang Banga met name, en bij zijn derde gemalin gewon hij Tjioeng Wanara.

Op negentig jarigen leeftijd deed Dewadji afstand van de regeering en werd *bagawan*, evenals Praboe Sindoela.

Aldus de andere kroniek, welke met de Babad Galoeh alleen gemeen heeft, dat de vader van Hariang banga en Tjioeng Wanara het bewind over Galoeh nog tijdens zijn zijn leven nederlegt om tot den staat van askeet over te gaan.

Ha		A	
Na		I	
Tja		Oe	
Ra		E	
Reu, Rĕ		Ĕ	
Ka		O	
Da		e	
Ta		ĕ, eu	
Tra		o	
Sa		i	
Wa		oe	
La		-r	
Leu, Lĕ		-r-	
Pa		-h	
Dja		-ng	
Ja		Paten	
Nja		Zinteekens	
Ma			
Ga			
Ba		NB. De pasangan's zijn met een sterretje gemerkt.	
Nga			

TABEL VAN HET ALFABET

Toelichting tot het alfabet.

De keurige tabel van het tot het schrijven van de Waroega goeroe gebezigde alfabet, ben ik aan mijn collega J. P. Moquette verschuldigd, die met groote zorg de verschillende lettertypen heeft uitgezocht en nageteekend.

Een reproductie daarvan mocht noodzakelijk heeten, aangezien het schrift der Waroega goeroe, al gelijkt het ook in menig opzicht op de door K. F. Holle in zijn Tabel van oud- en nieuw-indische alphabetten bekend gemaakte verouderde Soendasche karakters, niettemin belangrijke afwijkingen vertoont.

Bovendien mist men daarin de teekens voor *tra* en de supplementaire *ba*'s en *i*'s.

Omtrent het gebruiken van verschillende teekens voor *ba* en *i* kan geen uitsluitsel gegeven worden, naardien dit volkomen willekeurige schijnt. Zoo vindt men Madjapait, aing enz. nu met de eene en dan met de andere *i* gespeld, terwijl het gebruik van de *ba* dezelfde inconsequenties vertoont.

Evenmin is te zeggen waarom nu en dan de *paten*, die het voorafgaande woord sluit, zoo er een woord met *e* in den eersten lettergreep op volgt, behalve als *paten* voor 't eerste woord tevens als *e* voor de volgende wordt gebezigd.

Overigens spreekt het alfabet voor zich zelf.

Sanghyang dengdek [1]).

volgens mededeeling

VAN

R. Hasan Djajadiningrat.

Op het tijdstip dat het beeld van Sanghyang door mij werd bezocht, was er niemand, die mij aangaande hetgeen daaromtrent nog wordt verhaald, inlichten kon.

Gelukkiger was later mijn vriend R. H. Dajadiningrat, wien een ouden dorpeling het volgende mededeelde [2]).

In overoude tijden was er een rijk genaamd Tjiliadjam. De koning daarvan was een machtig en met bovennatuurlijke gaven toegerust man; hij heette Sanghyang dengdek.

De nakomelingen van zijn onderdanen zijn de bewoners van de tegenwoordige desa Sangiang dengdek.

Aan de overzijde van den Poelasari-krater lag een ander vorstendom Tjiliaria, de nakomelingschap der inwoners daarvan is de bevolking van de huidige desa Pandat.

Op zeker tijdstip verklaarde Tjiliaria zonder eenige aanleiding den oorlog aan Tjiliadjam.

Vervolgens trok de vorst van Tjiliaria met zijn krijgsmacht den top van den Poelasari over en kampeerde dicht bij de grens van Sanghyang dengdek's rijkgebied.

Dit deed zijn onderhoorigen ten zeerste ontstellen, zelf echter bewaarde hij zijn kalmte en beval den landzaten zich in het wit te kleeden en ongewapend den vijand tegemoet te gaan.

Vertrouwend op de bovennatuurlijke kracht van hun koning gehoorzaamden allen.

---

1). Bij noot 4, blz. 284.

2). Zie Bataviaasch Nieuwsblad van 5 en 12 November 1909.

De beide legers ontmoetten elkaar; de lieden uit Tjiliaria waren tot de tanden gewapend, doch die van Tjiliadjam droegen slechts de witte lijkwade, en trokken op met gebogen hoofde, voorgegaan door hun heer.

De eerste aanloop van de invallers zou beginnen, doch toen prevelde Sanghyang dengdek deze tooverspreuk:

„tjoetjoendoek ing sadagoeri,
sadagoeri Tji-mantjeuri,
tjimata tji mandi rasa,
boeroeng soesoet boeroeng poendoeng,
boeroeng tadah koe karoenja,
awak ing asihan aing,
ngaranna si-boeroeng boegang,
moead ngaran sirĕp, [1])
sabwana atma goemantoeng,
ngaran tjahjaning djadjantoeng,
tedja hoeroeng,
ngaran tjahjaning ratoe,
tedja hyang,
ngaran tjahjaning ponggawa,
ja hoe dat satmata,
Sang lenggang maja,
Sang ganda rasa,
eukeurna herang ngalenggang,
mĕtoe saking tjoepoe manik,
mĕdal saking tjoepoe mirah,
tjĕlek manik rasa djati,
nja aing mata holang sakabeh".

Dit kan beteekenen:

Mijn hoofdtooi is 'n sadagoeri,
'n sadagoeri van Tji-mantjeuri,
de tranen zijn het badwater des gemoeds, [2])

1) Deze regel is corrupt. De beteekenis van *moead* is onbekend. Misschien is bedoeld *mo ejar ngaran ing sirĕp*, geen gedruisch maken is de naam der slaapbezwering.

2) Door dat zij dit opluchten.

verhinderd zij het wegvagen, niet door ga de wrevel,
verijdeld zij het opvangen uit mededoogen,
mijn lijf is mijn liefdewekkingsmiddel,
genaamd de niet lijk worder,
moead (?) is de naam der slaapbezwering,
gansch het heelal is 'n zwevende ziel,
is de naam van den glans des harten,
vlammende luister,
is de naam van den glans der vorsten,
goddelijke luister,
is de naam van den glans der hoofden,
O Hij is het Wezen, de Geliefde,
God de heldere, zinnenbegoochelende,
God de geur gevende,
bezig helder te schijnen,
uitkomend uit de edelsteenen doos,
uitgaande van de robijnen doos,
val neder edelsteen der waarachtige inborst,
want inderdaad ik ben het kiembeginsel van alles.

Daarop blies hij drie keer in de richting van den vijand, die vervolgens nederhurkte en weenend, onder het maken van een eerbiedigen *sëmbah*, om vergiffenis vroeg.

Sanghyang dengdek schonk deze en daarmede eindigde den krijg.

Ten gedachtenis aan deze gebeurtenis plantte hij een steen, de *batoe heuleut*, die nog heden nabij het beeld wordt aangewezen.

Meer dan een dorpsvertelling is dit alles niet en afgaande op Adjam, de naam van Sanghyang dengdek's rijk, ligt zelfs vermoedelijk een fragment van een overwalsch verhaal daaraan ten grondslag, hetgeen evenwel niet wegneemt dat men, voorheen meer dan thans, tot het beeld van den Sanghyang op bleef gaan om voor zich zelf te verkrijgen hetgeen de *djampe* van den vorst bewerkt had, t. w. volkomen onderworpenheid van alles aan zich.

Het ritueel om dit te bereiken was vrij eenvoudig. Bijgestaan door den bewaker van het beeld, had men op een 13den van de maand, samenvallende met een Donderdag, te vasten om vervolgens des avonds naar het beeld te gaan en daaraan, onder branden van *mĕnjan* dan wel *doepa*, een offer op te dragen.

Was dit geschied, dan prevelde men vóor het heengaan:

„kingkinik basa deuk indit,
kongkongok basa deuk datang,
seuweu ratoe noe wisesa,
Ja isoen seuweu ratoe noe wisesa,
harigoe aing harigoe badak,
tarang aing tarang maoeng,
borongkotrongkot hem".

In andere woorden:

gekraai was het toen hij ging vertrekken,
gekraai was het toen hij zou komen,
de telg des oppermachtigen konings.
Inderdaad ik ben de telg van dien oppermachtigen koning,
mijn borst is de borst eens neushoorns,
mijn voorhoofd is het voorhoofd eens tijgers,
borongkotrongkot hem!"

Daarna moest men zich in de nabij gelegen bron Tjitinggoel baden, weer onder het opzeggen van een paar formulieren, en dan was hetgeen men kwam vragen verkregen.

Opzettelijk ben ik te dezer zake een weinig uitvoerig geweest, daar ik reden heb om aan te nemen, dat bij den sanghyang van Sangkan herang soortgelijke formaliteiten werden vervuld, trots de verklaring van het tegendeel door de tegenwoordige bewoners der omgeving van Sodong lĕbak.

Storende misstellingen

Bladzijde	301, vers 17 reg. 4	lees: Kawasa [2])
	305, noot 3	„ noot 2.
	330, „ 5	„ „ 4.
	„ „ 6	„ „ 5.
	„ „ 7	„ „ 6.
	„ „ 7	*die uitgevallen is*, te lezen: G. G. Joan van Hoorn 1704 — 1708. Bedoeld is het contract van 1705.
	364, reg. 7 v. b.	lees: Naba instede van Nala.
	366, noot 5 ꦔ	lees: ꦔꦶ.
	367, reg. 8 v. b.	te lees: ti.
	375, reg. 12 v. b.	sakitoe lees: sakitoe.
	379, Fol. 23	Sang Soesoek toenggal, behoort bij Fol. 24.
	380, reg. 2 v. o.	Kaeroengan, lees: koeroengan.
	385, noot 5	lees: noot 4.
	400, Fol. 22	lees: steeds goemoeling; Mangngoneng.
	424, reg. 9 v. b.	R. H. Dajadiningrat, lees: R. H. Djajadiningrat.

SCHETSKAART VAN DE ZUIDKUST
VAN
ZUID-NIEUW-GUINEA.
Schaal 1:1 500 000.

Grens der Mariende-anim.
Grens der Majo-anim.
Grens der Jemo-anim.

Prins - Frederik - Hendrik - Eiland
Arafoera - Zee
Papua Territory
Moeli
Makkleoe
Toemiede
Elie
Maio
Bian
Koembe
Maraoe

Bijdrage tot de ethnografische kennis der Mariende-Anim.

DOOR

O. G. HELDRING.

(Met zes platen en eene kaart) [1]).

SCHEPPINGSVERHAAL.

„Voor het eerste menschenpaar op aarde verscheen, be„zaten de geesten (Démá's), die te Wégi bij Kondómiraaf „verblijf hielden een hond (ngat) en een vogel (dieggə). „Het was op een dier dagen, dat de hond eene wandeling „in den omtrek maakte, en zooals hondengewoonte was en „is, hij snuffelde langs het pad, dat hij volgde, tot zijne „reukorganen plotseling iets vreemds opmerkten. In steeds „kleiner wordende kringen volgde hij een spoor, tot hij in „het middelpunt gekomen, een gat in den grond krabde. En „zie, het eerste menschenpaar kwam uit het gat te voorschijn.

„Veel ontbrak nog aan man en vrouw; wel bezaten zij „reeds alle dierlijke instincten en behoeften, doch intellec„tueele eigenschappen waren hun nog vreemd. Als dieren „leefden zij: ervaring en de behoefte, elkander hunne indruk„ken mede te deelen, alsmede het middel daartoe, de spraak, „ontbraken hun.

„En beiden, man en vrouw, ontvingen hunne levensbe„hoeften van de démá's. Hunnen tijd besteedden zij aan „tochten in den omtrek, zooals ook dieren plegen te doen. „Steeds verder strekten zij hunne tochten uit, tot zij aan „de oevers eener rivier aankwamen, en daar hun slechts de

1) Van de figuren beschreven op bladz. 466—469 konden slechts de teekeningen geréproduceerd worden. De foto's zijn diapositieven, die voor belangstellenden in 't museum ter inzage zijn. Red.

„aarde bekend was, en hun nog de kennis der andere aard-„elementen ontbrak, liepen zij door en vielen in het water.

„Daar kwam de vogel aangevlogen, en redde hen uit het „water. Sindsdien hadden zij ervaring zoowel te land als „te water, doch nog ontbrak hun veel: het vuur en de spraak.

„Het was op een anderen dag, dat de démá's het koud „hadden en een vuur ontstaken. Lustig brandde het, steeds „nieuwer voedsel verkreeg het, steeds verder breidde het „zich uit, tot het zich aan een in de nabijheid bevindend „bamboeboschje mededeelde. Knallend sprongen de gele-„dingen uit elkaar. Man en vrouw, reeds verbaasd bij het „aanschouwen van het alverteerend vuur, sloeg den schrik „dusdanig om het hart, dat hij hun lenigheid der tong gaf: „zij konden spreken. Nu waren hun de aard-elementen: land, „water en vuur, bekend, en wat meer is, zij konden elkan-„der hunne indrukken mededeelen.

„De plek, waaruit de hond hen groef, bleef een gat. „Water verzamelde zich daarin, en nog heden ten dage is „de grond met alles, wat daar loopt, vliegt en groeit, „geheiligd. Deze plaats is de heilige vijver van Wégi, „waarin zich steeds, zelfs in de droogste tijden wanneer „andere putten reeds geheel uitgedroogd zijn, water bevindt.

„Dit water mag gedronken worden. Geesten bevinden „zich onder het wateroppervlak, de kádá-démá of de gees-„ten van den vischhaak".

Dus luidt bij de Mariendë-anim het verhaal der schepping van de eerste menschen. Het viervoetig en het gevleugeld gedierte speelt reeds een rol, vóór de eerste menschen geschapen waren. De hond bevrijdde hen uit de aarde, de vogel redde hen uit het water. Uit de aarde waren man en vrouw gekomen, tot de aarde zouden zij wederkeeren, en daarin begraven worden.

Het eerste menschenpaar verwekte kinderen, deze weder kinderen, en toen Kondómiraaf te klein bleek te worden, verspreidden zich de nakomelingen onder de leiding der

démá's in Westelijke richting over het land. Dorpen werden gesticht, de démá's fluisterden de te geven namen in het oor der menschen. Steeds verder Westelijk drongen zij door, tot zij de Moelie bereikt hadden en een gebied bezaten, dat zich van de kust tot ver in het binnenland uitstrekte. De Noordelijke grens, in het Koembe-gebied tot 60 K.M. van de kustlijn, nadert naar het Westen gaande steeds meer de kustlijn: ten Noorden van Makalien nog 60 K.M. ten Noorden van Awéhima nog 20 K.M. van de kustlijn. Noordelijk van dit gebied bevindt zich dat van andere stammen met andere taal, anderen godsdienst, andere zeden en gewoonten; het is het gebied, waarin zich het tooneel der sneltochten der Mariendě-stammen afspeelt. Verbonden door taalverwantschap, zeden en gewoonten, kleeding, godsdienst, noemen zich de kustbewoners van Kondómiraaf tot de Moelie terecht Mariendě-anim, hetwelk beteekent: bij elkaar behoorend.

TOTEMISME.

Bij den grooten stam der Mariendě-anim is het totemisme sterk ontwikkeld. Het uit zich in teekens, bij iederen man verschillend en bekend bij zijne vrouw en dorpsgenooten. Die teekens bestaan uit eene bepaalde wijze van binden van gras en biezen, die op het pad achtergelaten, der vrouw of den dorpsgenooten kond doet van het verblijf van den eigenaar.

In den tijd der viering van den Majo-godsdienst worden door de jongelingen teekens op het pad, leidende naar het Majo-dorp, aangebracht, bestaande uit een geverfde staak ter hoogte van een halven meter, aan den top op bepaalde wijze door een bosje gras omwonden, teekens, die te kennen geven, dat de eigenaar zich aan de Majo-gebruiken onderworpen heeft.

Nog sterker echter uit zich het totemisme in eene van dieren of planten gedachte gemeenschappelijke afstamming [1]).

---

1) N. l. van de démá, die de schepper is zoowel van de dier- of plantensoort als van eene bepaalde categorie van menschen.

Vermoedelijk wordt bij de geboorte de navelstreng op eene aan eene bepaalde afstamming behoorende wijze afgesneden, want iederen vreemdeling wordt verzocht zijn navel te toonen, opdat de afstamming bepaald kunne worden.

Er bestaan 6 groote groepen, afstamming van planten en dieren, weder onderverdeeld, en wel in die mate, dat alles, wat annex is aan het groepstotem, daartoe behoort. Zoo behooren de mede-afstammelingen van de klapperrat, van den vliegenden hond, van de duif, van of in den kokospalm levende, tot de groep van de kokospalm-afstamming. De groepen en afdeelingen bevinden zich verspreid door alle dorpen langs de Zuidkust, doch verwante afstammingen wonen in het dorp bij elkaar, en ieder dorp toont dan ook groepen huizen.

Hieronder volgen de 6 groote groepen met hare afdeelingen:

1.	Gipsie of Wabaliek.	Kokospalm.
a.	Mis-boan.	Kokosnoot.
b.	Napit-boan.	Pisang Kapok.
c.	Kéré-boan.	Vliegende hond.
d.	Béhom-boan.	Duif.
e.	Réharé-boan.	Klapperrat.
f.	Kawé-kawé-boan.	Bloemzuiger (Tropidorhynchus Novae-guinae).
g.	Kéké-boan.	Valk.
h.	Wajar-boan.	Vuurvlieg.
i.	Katar-boan.	Steen.
j.	Fakërë-boan.	IJzer.
k.	Nambiem-boan.	Eene soort meerval (Silurideae), levende in zoet water in slijk.
l.	Kaaf-boan.	Groote obisoort.
m.	Nar-boan.	Kleine obisoort.
n.	Mandan-boan.	Maan.

2.	Mahoesé.	Sagopalm.
a.	Da-boan.	Sago.
b.	Ngat-boan.	Hond.
c.	Koondĕ-boan.	IJsvogel (Alcedo).
d.	Kabo-kabo-boan.	Kleine roode krab.
e.	Saré-boan.	Groote zee-garnaal.
f.	Mangga-boan.	Rawahslang.
g.	Piewa-boan.	Maliewie.
h.	Sosajo-boan.	Groene pisangsoort.
i.	Katane-boan.	Zon.
3.	Kahiesé of Diekin	Casuaris.
a.	Kahi-boan.	Casuaris.
b.	Dieggĕ-boan.	Ooievaar soort.
c.	Eboob-boan.	Witte reiger (Ardea sacra).
d.	Samkakai-boan.	Gele veldkangoeroe.
e.	Aubara-boan.	Djamboe.
f.	Wattiek-boan.	Pepersoort.
g.	Takaaf-boan.	Vuur.
h.	Fooi-boan.	Roode kakatoe.
4.	Bragasé.	Krokodil.
a.	Kioe-boan.	Krokodil
b.	Bieroe-boan.	Witte meeuw.
c.	Kiedoeb-boan.	Adelaar.
d.	Wakien-boan.	Kleine garnaal.
e.	Kanies-boan.	Pinang.
f.	Raroen-daka-boan.	Zoet water.
g.	Hétoob-boan.	Zeewater.
5.	Sohé of Diwarèk.	Meervalsoort.
a.	Sohé--anda-boan.	Meervalsoort (Silurideae), in brak water levend.
b.	Ngoes-boan.	Zwarte krabbensoort.
c.	Kota- of Kawai-boan.	Zwarte landkrab.
d.	Papoe-boan.	Rog.
e.	Karakar-boan.	Zwarte schollevaar (Microcarbo Suleirostris).

f.	Sabook-boan.	Pelikaan.
g.	Boofa-boan.	Groote eendsoort.
h.	Soeba-boan.	Bamboe.
i.	Haaraf-boan.	Bacco-bacco.
j.	Gim-boan.	Slijk.
6.	Basiek.	Varken.
a.	Basiek-boan.	Varken.
b.	Kim-boan.	Kladie.
c.	Barau-boan.	Broodvrucht.
d.	Toelib-boan.	Pijl.
e.	Moemoe-boan.	Hoornschelp.
f.	Noah-boan.	Schaambedekking der vrouwen.

De Gipsie-anim staan hooger dan de andere afstammingsgroepen, echter geeft hun zulks geen stoffelijk voordeel. Zij worden slechts met een weinig meer eerbied bejegend dan de andere groepen.

In een afstammingsgroep mogen geene onderlinge huwelijken gesloten worden. Individuen van een groep moeten zich paren met die van andere groepen. Het verbod van onderling huwelijk wordt wel eens overtreden, doch dan wordt het uit zulk een huwelijk verwekte kind met smaad bejegend. Men zegt dan, dat het kind geene verwandten in andere groepen bezit: geene oonoo's (lett. neven, cousins).

De kinderen behooren tot dezelfde groep als de vader.

Streng genomen bestaan er verbodsbepalingen omtrent het nuttigen van voedsel van het totemdier of de totemplant. Evenwel wordt hieraan in de praktijk niet de hand gehouden. Een Kéré-boan veroorlooft zich wel het gebruik van vleesch van den vliegenden hond, doch zal steeds na het nuttigen van dit vleesch zijn medelijden met den dood van zijn totemdier uitdrukken door den uitroep: „mamaï".

ANGGEI-FEESTEN.

Behalve de eigenlijke godsdienstige feesten bestaan er nog andere, de zoogenaamde Anggei-feesten. Elke gelegenheid

Fig. 1. De Galickě.

Fig. 2. Voorstelling van een vogel. (Diekkě).

Fig. 3. Voorstelling van een hond. (Gatkě).

ROUWKOSTUUMS.

Fig. 4. Jakoel, vader van het overleden meisje, treurend over zijn verlies.

Fig. 5. Bogajoe, Jakoel's zuster, eveneens in rouw, aan het breien van een rouw-hoofddeksel.

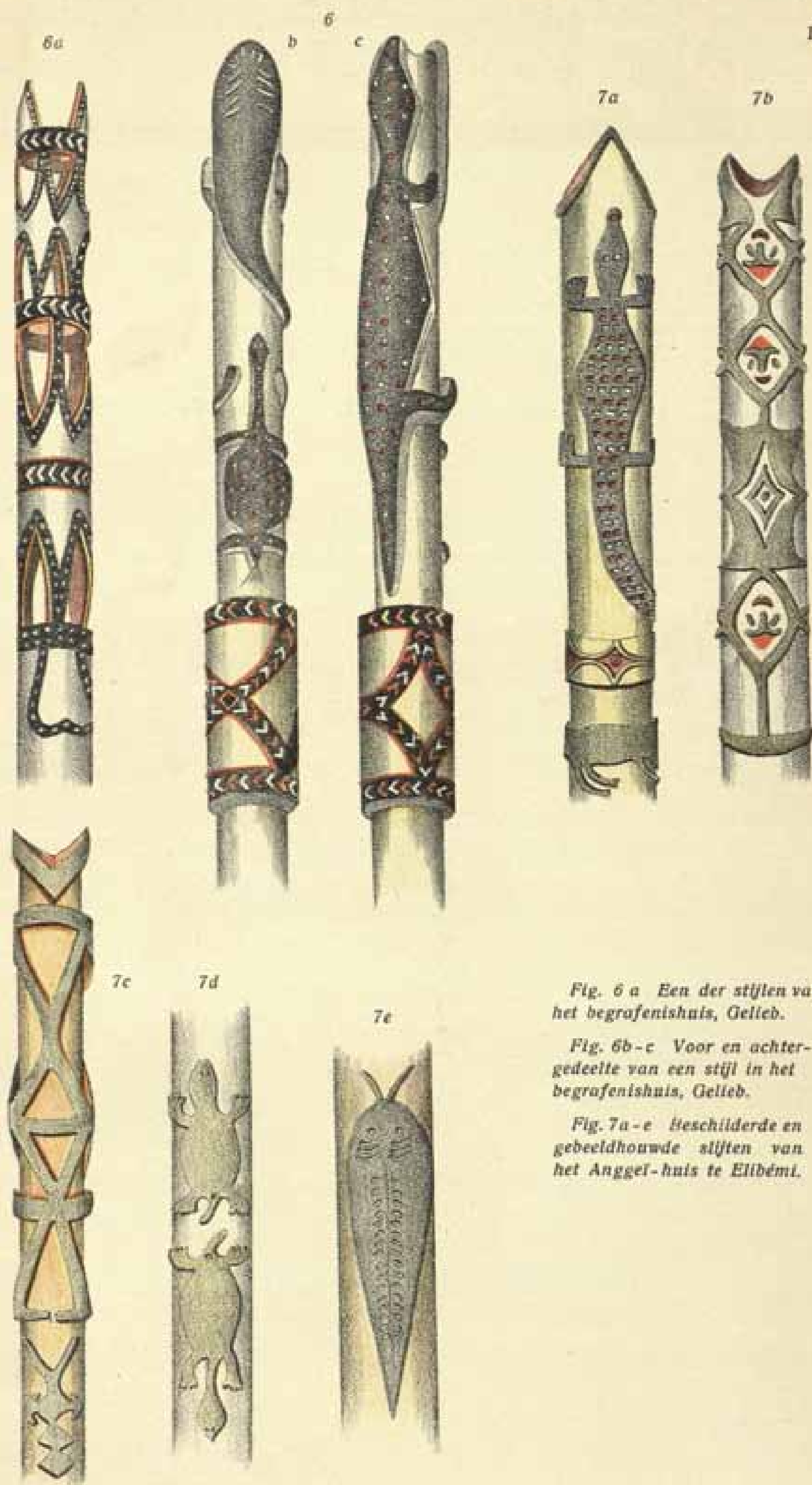

Fig. 6 a Een der stijlen van het begrafenishuis, Gelieb.

Fig. 6b-c Voor en achtergedeelte van een stijl in het begrafenishuis, Gelieb.

Fig. 7a-e Beschilderde en gebeeldhouwde stijlen van het Anggel-huis te Elibémi.

zal door den Papoea der Zuidkust aangegrepen worden, om feest te vieren, d. w. z. om te eten, te drinken en te dansen. Zelfs indien geene varkens van volwassene grootte er zijn voor het slachten, viert de Papoea feest.

Bij de geboorte van een kind wordt geen feest gevierd, evenmin bij het geven van een naam aan een kind. In zekeren zin is voor deze gelegenheid reeds het feest op het snelfeest gevierd.

De volgende Anggei-feesten vinden er plaats:

1. Mahood baisam manoe kasahieb-anggei, het feest na een geslaagden sneltocht. Eigenlijk is de beteekenis: het gelijksnijden van de biezen, waarmede de gesnelde kop aan de haren is opgesierd.
2. Waikosie-anggei, het kinderfeest. Knapen en meisjes, jongelingen en jonge maagden bewegen zich twee aan twee in een kring rond, terwijl zij met vogel- en diervoorstellingen getooid zijn. Oude mannen geven de dansmaat bij trommelslag aan. Het feestvarken wordt door een speciaal aangewezen persoon gedood, de panapnanim geheeten.
3. Kambit manie waroe-anggei, het feest bij de gelegenheid van het boren der oorlelgaten gegeven.
4. Mokrafied éwamop kahoesĕ-anggei, het feest bij de bevordering van mokrafied (jongeling van 14—17 jaren) tot éwattie (huwbare jonge man).
5. Oemoem-anggei, het éwattie-feest. Ook hier doodt een panapnanim het feestvarken. Alle éwattie's van het dorp tooien zich met feestattributen.
6. Pataré-anggei, het lijkfeest. (Figuren 1 tot en met 8).
7. Soebamiet-anggei. Aan hooge bamboestaken worden mandjes met sago en klapper, varkens- en kangoeroevleesch, pisang en wattieke (pepersoort, waarvan de bladeren en stengels gekauwd worden, waarna het speeksel in een napje verzameld en opgedronken wordt) gehangen, en iedereen is gerechtigd, in den staak te klimmen en

zijn maal te halen. Doch tracht een man in den staak te klimmen, dan zal eene vrouw hem bij de beenen omlaag trekken, terwijl op hunne beurt de mannen de vrouwen verhinderen in het veroveren van het feestmaal.

8. Ngat-sie en Jabas-sie zijn kleinere feesten, die gegeven worden, indien de benoodigdheden voor een groot feest ontbreken. Bij de Jabas-sie vieren mannen en vrouwen afzonderlijk feest, bij de Ngat-sie gezamenlijk, waardoor dit laatst genoemde feest berucht is wegens de daarbij plaats vindende erotische tooneelen. Slechts kleine trommen mogen op beide feesten bespeeld worden.

Anggei-feesten mogen nooit dan in de uiterste noodzakelijkheid gedurende de Majo-viering gegeven worden. Ook moeten de Anggei-feesten niet verward worden met de godsdienstige feesten der Iemo-anim, welke ook Anggei genoemd worden. Terwijl de Anggei-feesten der Majodorpen geene bepaalde heilige godsdienstfeesten zijn; immers Iemo-aanhangers mogen deze feesten bijwonen en er aan deelnemen; zijn de Anggei-feesten der Iemo-miraaf heilige godsdienstige feesten, slechts toegankelijk voor ingewijden.

DÉMÁ'S OF DÉMANS.

Iedere Papoea denkt zich de aarde bevolkt door geesten of Démá's, die hun verblijf in boomen, vijvers, moerassen, of in den grond hebben. Zoo zijn vele bamboebosschen de verblijfplaatsen van démá's en wee dengene, die ze omhakt.

De groote kroonboom bij Nowarie, in vroegeren tijd het kenteeken voor binnenvarende schepen naar Merauke, en in 1908 omgevallen, was de verblijfplaats van een démá. Het omvallen van dezen kroonboom was het teeken van den toorn van den démá, verbolgen op den grooten invloed der Poe-anim (vreemdelingen, lett. schietmenschen: Poe is het geluid door het afschieten van geweren veroorzaakt), die dezen invloed ten kwade misbruikten, waardoor oude zeden en gewoonten verloren gingen, de godsdienst bespot werd, de kinderen

Fig. 9.

DEMA'S TE OKABA.

DEMA'S TE KOWI.

Mannelijke dema.

den eerbied voor hunne ouders uit het oog verloren, vreemde kleeding gedragen en vreemd voedsel genuttigd werd. Eveneens was de groote vloed van den 7den en 8sten Januari 1908 eene straf voor het toelaten der Poe-anim in het land der Mariendĕ-anim.

Ook huizen de Démá's in pemali-huizen, kleine woningen van een meter hoogte, ommuurd door bamboestokken, bedekt met atap, een kleine opening latende voor het plaatsen van klappernoten in het huis, waarin deze noten eene grootere kiemkracht door den invloed van den démá krijgen.

Voorts huizen de démá's nog in de werktuigen der Poe-anim, waarvan de werkingen voor den Papoea onverklaarbaar zijn. Zoo bezitten het geweer, de gramophoon, de Ruhmkorff, het kompas, het horloge, enz. démá's, die aan den wil der Poe-anim onderworpen, de verlangde werkingen uitvoeren.

De démá's hebben de gedaante van menschen, van varkens en honden, nooit echter van vogels, waarschijnlijk, omdat zich de Papoea de lucht niet door geesten bevolkt denkt. De démá's in menschengedaante zijn niet geslachteloos, het geslacht der in de pemalihuizen wonende démá's wordt aangegeven door de voorstelling van het geslachtsdeel, in hout uitgesneden of op hout geschilderd. (Fig. 9).

De démá's zijn volgens sommigen de zielen der voorouders. In het hiervoren medegedeelde scheppingsverhaal treden echter reeds démá's op vóór het bestaan van het eerste menschenpaar. Eveneens blijkt uit het hierna te volgen verhaal van het ontstaan van den Majo-godsdienst, dat de démá's niet de zielen der voorouders kunnen zijn.

Zoowel démá's als haies, waarover hieronder, kennen geen opperheer, zij zijn aan elkaar gelijk. Alles groeit en bloeit onder den invloed der démá's.

De Papoea denkt zich de volgende Démá's:

1. Ngat-démá. Geest in hondengedaante.
2. Basiek-démá. Geest in varkensgedaante.

3. Soeba-démá. Geest van de bamboe.
4. Toeb-démá. Geest van de rotan.
5. Ka'ar-démá. Geest van den steen.
6. Kada-démá. Geest van den vischhaak.

De kada-démá komt o a. voor in den heiligen vijver van Kondó-miraaf.

HAIES OF HIES.

Naast de démá's staan de haies of hies, de zielen der afgestorvenen. Zij hebben niet den invloed als aan démá's wordt toegekend. Evenals de démá's kennen de hies geen opperheer.

Sommigen zijn van meening, dat de zielen der afgestorvenen naar Soerabaija gaan, omdat de zooveel superieurdere Poe-anim van deze plaats komen. Is dit het geval, dan duurt de reis 11 dagen (in het begin van het bestaan van Merauke kwamen de booten der Paketvaart Maatschappij via Timor Koepang te Merauke, de terugreis duurde geregeld 11 dagen, waardoor de bepaling van den duur der voorgestelde reis van de hies verklaard is), die onder den grond door ondernomen wordt. Het is reeds voorgekomen, dat aan een blanke, zoo juist van Soerabaija volgens zijn zeggen komende, gevraagd werd, of hij soms aldaar de ziel van een kortelings overleden Papoea gezien had.

Anderen daarentegen, en dit geloof zal het oorspronkelijkste zijn, gelooven in het voortbestaan der zielen in het vaderlijke dorp zelve. Eenige voorbeelden mogen hier aangehaald worden.

In 1907 verklaart een toovenaar, de ziel van een in Jowattie overleden man nog niet gezien te hebben. Een ruiler beweert, dat zij in Merauke vertoeft, en wel bepaaldelijk in een beeldje, dat in de binnengalerij van het door den toenmaligen instructeur der politie-soldaten bewoonde huis was geplaatst. Een aantal mannen en vrouwen, beladen met allerlei levensmiddelen, begeeft zich op weg, en

legt het medegebrachte voedsel aan den voet van het beeldje neer. Daarop vertrekken de menschen voldaan, verklarende, dat nu de ziel van den doode in het dorp zou terugkeeren.

In September 1908 begaven zich ongeveer 300 menschen op weg, om door geschenken de ziel van eenen juist overledene van Meranke naar Boetie terug te lokken.

Eenen op het grondgebied van Sam-Sanggasé in Januari 1909 door menschen van Domandee gedooden ruiler werden in de tuinen klapper- en pisangboomen gereserveerd, door pemaliteekens kenbaar gemaakt, dewijl men bevreesd was voor den toorn van zijne ziel, ofschoon de moord niet door bewoners van dit dorp bedreven was.

Een gevolg van deze vrees is de bloedwraak. De ziel van een vermoorde moet tevreden gesteld worden door een wedermoord, niet noodzakelijk op den moordenaar, maar dan op diens nabestaanden.

Waar nu zooveel vrees heerscht ten aanzien van onvoldane zielen van afgestorvenen, is het niet verwonderlijk te vernemen, dat de toovenaars een grooten invloed, hoewel steeds ten kwade, op het maatschappelijk leven van den Papoea uitoefenen. Immers het heerschende geloof geeft aan deze toovenaars de kracht, zich in verbinding met de afgestorvenen te kunnen stellen. Deze invloed wordt versterkt, doordien vele toovenaars niet schromen, van gifmiddelen gebruik te maken, terwijl de dood van hun slachtoffer aan den invloed van vertoornde geesten wordt toegeschreven. Ten einde bijv. de gebruiken bij de viering van den Majo-godsdienst geheimzinniger te maken, worden zeer dikwijls nieuwsgierige oningewijden door toovenaars vergiftigd.

Over het algemeen heerscht het geloof, dat het overlijden van personen, wier dood niet aan ouderdomsgebreken te wijten is, door den invloed van een boozen geest is veroorzaakt. Het lijk wordt dan in de tuinen begraven, klappers en sago, pisang en sirihbenoodigdheden, worden op het graf geplaatst, en een gedeelte van den

tuin wordt voor een bepaalden tijd voor de ziel gereserveerd.

In Nowarie overleed een éwattie, wiens dood dus niet aan onderdomsgebreken toegeschreven kon worden. Een der aldaar wonende toovenaars verklaarde, dat de dood door eene betoovering van een ouden man te Boetie veroorzaakt was, waarop deze door de nabestaanden van den overledene vermoord werd.

Figuur 10 stelt een toovenaar voor, die tracht een koortslijder door het indrukken van de miltstreek van zijne ziekte te genezen.

GODSDIENSTEN.

Voor zooverre nagegaan kon worden, bestaan op de Zuidkust van Nieuw-Guinea drie godsdiensten: de Majo-, Iemo- en Arappa-godsdienst. Van de beide laatste is weinig bekend.

MAJO.

Omtrent den oorsprong van den Majo-godsdienst wordt door sommigen het volgende verteld:

„Bij den oorsprong van de Torasie bevindt zich een „rotsachtige streek vol groote rotsblokken. Daar huizen de „geesten, de démá's, en hunne woningen zijn deze rotsen. „Deze streek heet dan ook de Majo- of Démá-miraaf.

„Het is nu reeds vele honderden jaren geleden, de over„levering komt uit het grijs verleden, dat de voorouders der „Majo-aanhangers deze streken voorbij gingen op hunne „sneltochten. Zij stonden intellectueel hooger dan hunne „tegenwoordige nakomelingen, met dien verstande, dat zij „de démá's konden zien en hunne taal spreken. De démá's „gingen steeds gekleed en zij zeiden tot bedoelde voorouders, „dat deze als zij gekleed moesten gaan en feest moesten „vieren. Sinds dien werd het gebod opgevolgd en is steeds „van de eene op de volgende generatie overgegaan".

Wel ontbreekt aan de tegenwoordige Majo-aanhangers het vermogen, de démá's te zien en met hen te spreken, doch bevreesd om de Majo-miraaf te naderen zijn zij niet.

Tijdens de verkenningen van de streken van de Boven-Torasie in December 1908 werd geen rotsachtige streek daar aangetroffen. Wel werd verharde klei aangetroffen, welker steenvorm aanleiding tot de benaming rots gegeven heeft.

Niet algemeen is het bovenvermelde verhaal verbreid. Wel verbreid is het geloof aan de démá's, die het zien van een Majo-aanhanger door een oningewijde, het bespieden van de Majo-viering, vreeselijk straffen, gewoonlijk met den dood van den overtreder. In hoofdzaak zijn de oningewijden kinderen, daar volwassenen in de Majo-dorpen allen zich reeds onderworpen hebben aan de Majo-inwijding, terwijl volwassenen van een anderen godsdienst belijdende dorpen met het oog op de algemeen verbreide vrees voor geesten zich wel wachten voor bespieding.

Het gevolg van deze vrees is het aanhoudend geblaas van de kinderen op bamboefluiten, wanneer zij gedurende de Majo-viering het bosch ingaan, hierdoor de Majo-candidaten waarschuwend, die zich dan verborgen houden.

Een ieder is in de dorpen, die den Majo-godsdienst aanhangen, verplicht, de Majo bijgewoond te hebben en in den godsdienst opgenomen te zijn. Mannen en vrouwen, zelfs kinderen bij het naderen van de puberteit, moeten zich aan de Majo-gebruiken onderwerpen, met dien verstande, dat diegenen, die reeds vroeger opgenomen waren, reeds als ingewijd beschouwd worden en dus niet ten tweede male de viering behoeven mede te maken.

Elk jaar moeten de aanhangers van den godsdienst het feest vieren, doch waar in de dorpen niet genoeg candidaten door het kleine aantal inwoners aanwezig zijn en de feestviering met de in acht te nemen gebruiken te lastig is, om haar elk jaar plaats te doen vinden, wordt het Majo-feest ieder jaar in andere dorpengroepen gehouden. Beginnende van het Westen werden in 1906 de feesten gevierd in de dorpen tusschen de Moelie en de Boelaka-rivier, dus

in Awéhima, Gélieb, Dollokĕ en Géwé (Wilba); het daaropvolgende jaar zag de viering in de dorpen tusschen de Boelaka- en de Bianrivier: Wambi, Iwolé, Doefmiraaf, Makalien, Okaba, Méwé, Alakoe, en Alatip; in 1908 had de viering tusschen de Bian en de Marau plaats in de dorpen Kaiboesé, Koembĕ, Anasai, Birook, Koadir, Matara, Windoe, Bahoor, Jatoom, Notievĕ en Oroemerikĕ, terwijl in 1909 de dorpen ten Oosten van de Marau zich aan de Majogebruiken onderwierpen n.m:. Nowarie, Boetie, Jowattie, Jaubĕr, Sĕpadim, Borim, Sarirĕ en Kondó-miraaf.

De dorpen in het binnenland, voor zooverre zij den Majogodsdienst aanhangen, volgen de gebruiken der Zuidelijk van hen gelegen dorpen. Zoo vieren Jaiwiemoe en Jomob met de dorpen tusschen de Boelaka en de Bian tegelijk Majo, terwijl Sarorĕ en de Seenim-anim zich bij de dorpen tusschen de Bian en de Marau aansluiten. In de rij der dorpen langs de kust bestaat een hiaat, voor zooverre het de Majo-viering betreft: bij den Bianmond bevinden zich eenige dorpen, die den Iemo-godsdienst aanhangen.

De oudste mannen in het dorp, de Samba-anim, stellen het tijdstip der Majo-viering vast. De feesten worden in den drogen tijd gegeven en duren 5 tot 6 maanden, naar de maanstanden gerekend.'

Gedurende de Majo-feesten wordt het geven van andere feesten zooveel mogelijk gemeden. Slechts in de meest noodzakelijke gevallen mogen Anggei-feesten gegeven worden, zoo bij overlijden (Pataré-anggei), bij het doorboren der oorlelgaten (Kambit manie waroe-anggei), indien zij niet tot na de Majo-viering uitgesteld kunnen worden, doch dan worden alle buitengewone toebereidselen gemeden. De zich elke maand herhalende smulpartijen worden geheel nagelaten.

Geheel afgescheiden van het vaderlijke dorp ligt de „tieman", het Majo-dagverblijf, waarin zich de Majo-candidaten terugtrekken tot de wijding afgeloopen is. Het bestaat naar

gelang van het aantal candidaten uit een meer of minder groote ruimte, welke aan die zijden, van waar onbescheiden blikken in de „tieman" geworpen kunnen worden, afgesloten is door een haag van klapper- en sagobladeren. Poorten, eveneens afgesloten door afhangende bladeren (Fig. 11), verleenen van de paden toegang tot het inwendige der ruimte, waarin langs de zijden afdaken zijn geplaatst ter beschutting tegen zon en regen voor de menschen zoowel als voor hunne versierselen.

De „tieman" (Fig. 12 en 13) wordt gewoonlijk in de tuinen gebouwd. De kleine afdaken bieden echter geen voldoende gelegenheid aan tot beschutting in den nacht, zoodat voor de Majo-candidaten een gedeelde van het vaderlijke dorp is afgesloten, alwaar zij den nacht kunnen doorbrengen. Na het vallen van den nacht begeven zich de candidaten in optocht naar hunne slaapplaatsen, terwijl zij vóór het aanbreken van den dag zich weder naar de „tieman" opmaken. Evenwel komt het ook voor, dat de candidaten den nacht in de „tieman" doorbrengen, wanneer men te bevreesd is, dat oningewijden hen zullen zien. Die van Okaba verbleven o. a. in de „tieman" gedurende onze aanwezigheid in dat dorp (1907).

Waar een eenzame kuststrook het toelaat, bevindt de „tieman" zich ook wel aan het strand en dient dan tevens voor nachtverblijf. Het Majo-dorp van Wambi is bijv. Wēlab, dat van Anasai, Papies-Anasai (Papies bet. klein).

De paden, leidende naar de „tieman", bevatten ter waarschuwing van oningewijden teekens van Majo-candidaten, die uit een korten in den grond gestoken stok bestaan, omwonden met alang-alang en rood of geel gekleurd.

De beide seksen zijn in de „tieman" niet van elkander gescheiden. Zoowel 's daags als des nachts verblijven beide geslachten bij elkander.

De verschillende feesten, waaruit de Majo-viering bestaat, konden door mij slechts voor een klein deel bijgewoond

worden. De hier volgende beschrijving is dan ook voor een groot gedeelte te danken aan mededeelingen van den tolk van het Gewestelijk Bestuur te Merauke: Kwe Kiong Sioe, welke alle feesten in de dorpen ten Oosten van de Marau bijwoonde.

Deze beschrijving heeft dus grootendeels slechts betrekking op de Majo-feesten ten Oosten der Marau, waar de kustbewoners onder den verzamelnaam „gawier" bij de overige kustbewoners bekend staan. Zelf geven de z. g. „gawier-anim" dezen naam aan de Noordelijk van hen wonende binnenlandsche stammen, en verstaan zij onder „laoek" de dorpen ten Westen der Marau tot en met Kaiboesé, en onder „kara" of „iemaas" die van Alatip tot de Moelie. Deze verzamelnamen hebben slechts betrekking op de Majo-aanhangende dorpen, dus niet op de Iemo-dorpen tusschen Kaiboesé en Alatip.

De Majo-viering bij de „laoek-anim" brengt meerdere tusschentijdsche feesten mede, die nog niet geheel bekend zijn. Overigens zijn de hoofdfeesten dezelfde.

Het begin der Majo-viering wordt ingeluid door het „kanies-faho", d. i. het ophangen van pinang (kanies) aan de afdaken in de „tieman".

Twee dagen later trekken 4 à 5 Majo-candidaten, die steeds tot het gipsie-totem behooren, onder leiding van oudere ingewijde mannen uit, om slijk („gim") en den bast van bacco-bacco („jil" of „gatana") te halen. Deze 4 tot 5 mannen mogen niet meer met oningewijden in aanraking komen en houden zich in het bosch schuil.

In den vervolge worde hier onder „Majo-anim" diegenen verstaan, die nog oningewijd, zich echter aan de Majo-viering onderwerpen zullen, terwijl „metoar-anim" de reeds ingewijden zijn, en de „boerappĕ-anim" oningewijden, waartoe dus ook de kleine kinderen behooren.

Na het inzamelen komen des avonds van denzelfden dag de metoar-anim bijeen en zingen hunne Majo-liederen („ga-

Fig. 14.

De Majo-Missiewak in de tieman van Okaba.

gah") [1], den geheelen nacht door. Tegen 4 à 5 uur in den morgen gaan de zangers naar een open plek in het klapperbosch, waar zij zich verder bezighouden met dansen („arie").

Te 7 à 8 uur des morgens begeven zich de Majo-anim in optocht naar genoemde plek, de 4 à 5 gipsie-anim, die een drietal dagen tevoren slijk en bacco-bast hebben gehaald, voorop. Aldaar aangekomen, zetten zij zich op eenige meters van de dansende metoar-anim in ééne rij achter elkander op de hurken, het hoofd neergebogen, de handen langs de zijden als om te ontvangen, uitgestrekt. Vóór hen worden eenige klappertakken in den grond gestoken, om hun het gezicht op de zingenden en dansenden te ontnemen.

Alsnu komen een aantal metoar-anim opdagen, die zich op bijzondere wijze versierd hebben. Het geheele lijf in roode oker, witte vlekken verspreid over het lichaam, een vrouwenschaamgordel („noah") aangetrokken, op het hoofd een muts, de lippen tusschen varkenstanden geklemd, als om te toonen dat zij niet kunnen spreken, houden zij in beide handen staven van niboenghout („geef"), waarop zij bij het voortschrijden beurtelings steunen. Zij worden gewoonlijk aangeduid als „Majo-missiewak" („missiewak" = oude vrouw, grootmoeder), en stellen de stammoeders voor, van wie allen afstammen. Hunne andere namen zijn „amai" of „démá". (Fig. 14).

De klappertakken worden op zij geschoven, iedere „Majo-missiewak" plaatst zijn linkervoet tusschen de voeten van een Majo-anim en zet zich eveneens op de hurken, waardoor de Majo-anim gelegenheid hebben, beide handen om den hals van eerstgenoemde te slaan. De „Majo-missiewak" staan dan op, stooten met kracht hunne rechter staven in den grond en buigen zich naar rechts over, daarna verrichten

1) Het zingen van gewone liederen en die op anggei-feesten wordt „sie" genoemd, behalve op doodenfeesten (Pataré-anggei), dat „nahik" heet. Het zingen van Majo-liederen heet „gagah".

zij naar links dezelfde handeling, terwijl de Majo-anim nog steeds aan hunne schouders hangen. Zoo vlug mogelijk loopen zij dan naar de „tieman", het Majo-verblijf, alwaar zich de Majo-anim laten vallen en zich onmiddellijk slapende moeten houden. De „Majo-missiewak" gaan nu terug, en herhalen dezelfde handelingen bij de achtergebleven Majo-anim, totdat ten slotte alle Majo-anim in de „tieman" zijn gebracht. De taak der „Majo-missiewak" is nu afgeloopen, en zij ontdoen zich nu van hunne kleedij.

Door familieleden worden nu den slapenden Majo-anim hunne versierselen ontnomen, den éwattie's ook de „saho" („penisschelp"), der vrouwen echter niet de „noah". Deze worden bewaard tot na afloop der Majo-viering, waarna zij aan de resp. eigenaars worden teruggegeven.

Nu heerscht er een plotselinge drukte. Mannen en vrouwen loopen heen en weer, en houden zich, alsof zij het vroeger reeds gehaalde slijk zoeken. Na het vinden van dit slijk wordt iederen zich nog steeds slapend houdenden Majo-anim een weinig hiervan in den mond gestopt, waarna zij worden gewekt. Metoar-mannen verschijnen, die ieder met een Majo-staf („geef") een gat in den grond stooten, tusschen de uitgestrekte beenen van elken nu rechtop zittenden Majo-anim, waarin laatstgenoemden het slijk uit hunnen mond spuwen, waarna het gat dichtgeworpen wordt.

Wortels van den pinangpalm, de bast van baćco-bacco en de bladeren van den wilden djamboeboom worden nu den Majo-anim gegeven onder het zeggen van: „Dit is nu uw voedsel", waarop dezen een en ander ook in den mond steken en kauwen.

Na een kleine pauze begeven zich de Majo-anim naar een moeras of put, waar zij zich baden. Dit baden mag niet in zee gebeuren. De „noah" der vrouwen wordt dan tevens gewisseld tegen die van witten Eucalyptusbast. Allen wrijven zich het lichaam in met witgrijze klei en gaan dan naar de „tieman" terug. (Fig. 15, 16 en 17).

De hierboven beschreven handelingen stellen de weder-

geboorte voor; eerst de schepping uit de aarde, door het slijk in den mond voorgesteld, het ontwaken der Majo-anim, die zich moeten houden, alsof zij alle vroegere herinneringen verloren hebben. Zij kunnen noch hun voedsel zoeken, noch hunne kleeding en versierselen vervaardigen en krijgen in een en ander onderricht, hetgeen uit de beschrijving der navolgende feesten op te merken valt.

Teruggekomen in de „tieman" worden den Majo-anim door de metoar-anim de zoogenaamde geboden gegeven, d.w.z. hun wordt medegedeeld, dat zij zich niet van de „tieman" mogen verwijderen. dat zij geene kinderen mogen zien en zich voor deze, zoowel als voor andere oningewijden schuil moeten houden.

Hun wordt nu zeer jonge pisang („kasah") gegeven, die zij mogen smoren en opeten (wel te verstaan, nog geene rijpe pisangs!).

Na eene kleine pauze krijgt ieder der Majo-anim een jong klapperblad, waarvoor zij tegen inwisseling een hoop van dit materiaal, door ouders en bloedverwanten reeds bijeengebracht, kunnen krijgen en waaruit zij dan hunne eigenaardige kleedij moeten vervaardigen. Het halen van de jonge klapperbladeren wordt „sapiek mahi" genoemd,

Na het vallen van den avond, den eersten van vele, die de Majo-anim in afzondering moeten doorbrengen, gaan allen in optocht naar het afgesloten gedeelte van het vaderlijke dorp terug, om daar den nacht door te brengen. Doch aan rust wordt nog niet gedacht. Want later heeft het „mélie onggat" plaats, d. w. z. mannen geheel in klapperbladeren gehuld, stellen kokospalmen voor. Zij staan in zee en beroeren met hunne voeten het zeewater. Elke Majo-anim tracht met een touw zulk een z.g. klapperboom aan land te trekken, waartegen de laatstgenoemden zich verzetten en telkens blijven stilstaan of wel aanstalten maken, naar zee terug te keeren. Dan wordt door de omstanders gezegd: „Ge zijt nog niet geheel Majo, uwe gedachten zijn nog niet rein. Wanneer de klapperboom de zee ingaat,

zult ge steeds honger lijden"! Eindelijk gelukt het alle z.g. klapperboomen aan land te halen, en in het dorp te brengen, waarna allen gaan slapen.

Vroeg des anderen morgens keeren de Majo-anim naar de „tieman" terug, alwaar zij zich nu verder bezighouden met het reeds aangevangen werk van het kleerenmaken. Zijn deze gereed, dan mogen de Majo-anim zich slechts geheel in deze kleeding gehuld op de paden begeven, voorzien van een Majo-staf („geef") (Fig. 18 en 19). Bij de nadering van een boerappĕ-anim moeten zij zich onmiddellijk in het bosch verschuilen, de „geef" ter waarschuwing op het pad achterlatende. Worden door de Majo-anim werkzaamheden buiten de „tieman" verricht, dan blijft het gezicht onverhuld, de „geef" blijft dan eveneens op het pad achter (Fig. 20, 21, 22, 23 en 24). In de „tieman" wordt geene kleedij gedragen, slechts het lichaam blijft met witte klei besmeerd (Fig. 15, 16 en 17).

's Daags na het gereed komen der kleedingstukken geschiedt het „onggat kamak" (klappernoten halen). Een ieder der Majo-anim klimt op zijn beurt in een klapperstam, doch halverwege wordt hem toegeroepen terug te keeren. Dan moeten zij weder in den stam klimmen, doch moeten, na den top bereikt te hebben, terug. Daarna is het hun geoorloofd, eenige jonge noten te plukken, die zij wel mogen openen, doch waarvan zij niets mogen nuttigen. Na eene kleine pauze wordt hun dan geoorloofd een klein slokje van het klapperwater te drinken, de noot gaat van hand tot hand. Ook een weinig van het jonge klappervleesch mag gegeten worden (wel te verstaan, geen oud klappervleesch). Gedurende alle deze handelingen geven de omstanders door uitroepen hun medelijden te kennen, om op deze wijze nog beter te doen uitkomen, hoe bezwaarlijk het krijgen van voedsel is zonder harden arbeid.

Vóór dit feest bestond het voedsel der Majo-anim slechts uit jonge pisang en slijk, hetwelk soms gegeten wordt en waarmede de tanden zwart gemaakt worden. Na dit feest is

het hun ook geoorloofd, jonge klappers te nuttigen, die zij zich zelve uit den boom moeten halen.

Des avonds na het „onggat kamak" geschiedt het „kéré". De metoar-mannen verkleeden zich als vliegende honden („kéré") en bootsen hun geluid na. Den Majo-anim wordt verzocht, te gaan zien, wat zulks beteekent. Wordt hieraan gevolg gegeven, dan geschiedt den manlijken Majo-anim niets; de vrouwelijke echter worden gevangen en geplaagd, wanneer zij zich niet door vluchten weten te redden. Waarschijnlijk vinden dan erotische tooneelen plaats, evenwel is hiervan weinig bekend, daar hetgeen geschiedt als een Majo-geheim beschouwd wordt. De beteekenis van dit feest is niet geheel duidelijk, wellicht moet het beschouwd worden in samenhang te staan met de geheele strekking der Majo-viering, waarin de vruchtbaarheidsgedachte eene overwegende rol speelt.

Nu breekt er een tijdperk van pauze aan. Na verloop van een 20 tot 30 dagen heeft het feest van het „wad bageef" plaats, d. w. z. iedere Majo-anim krijgt een mand („wad") van klapperbladeren.

Den daaropvolgenden morgen begeven zich alle Majo-anim met hun mandje naar de rivier, om krabben en kreeften, mossels en visschen te vangen („ngoes awé"), waarna zij tegen 4 uur n. m. langs een bepaald pad terugkeeren. Hier langs heeft zich de geheele bevolking geschaard, die de Majo-anim op hunnen terugweg bespotten door woorden en gebaren. Aan de aan beide ingangen van de „tieman" opgestelde Majo-poppen („auwoon") (Fig. 25 en 26) worden bij het voorbijgaan der Majo-anim erotische betastingen verricht door de metoar-anim.

In de „tieman" aangekomen, moeten de Majo-anim hunne vangst aan de metoar-anim afstaan. Nog mogen zij niets nuttigen, dat in water leeft, behalve, na dit feest, eene kleine soort zwarte landkrabben.

Na een willekeurig aantal dagen vindt het feest van het „raroen daka kamak", (het halen van zoet water) plaats. In

optocht begeven zich de Majo-anim naar een put in het bosch, waarin achter bladeren een metoar-anim verborgen zit, die, wanneer een Majo-anim vooruittreedt om te drinken, hem door 2 dunne alang-alang-halmen, als blaaspijp dienst doende, water in 't gezicht spuit. Intusschen loopt een andere metoar-anim, als een reiger („diekkĕ") verkleed, met een reigerkop op het hoofd en reigervleugels aan de armen, bij den put heen en weer.

Na dit feest is het den Majo-anim geoorloofd, zoet water te drinken.

Dan vindt het „Kahar ba" na verloop van een aantal dagen plaats. Tegen 4 uur n. m. zetten zich de Majo-anim in eene rij achter elkander in het bosch. Ter linkerzijde, beginnende bij den achtersten Majo-anim, trekt een metoar-anim aan een touw een pisangstam voort, een tweede geeft bij elken Majo-anim een slag op den stam, terwijl een derde na elken slag huilt en schreeuwt, alsof hem de slag getroffen heeft. Tegelijk draagt, ter rechter zijde, een man op een niboengstok met breed blad (gewoonlijk gebruikt voor het sagokloppen) zwarte klei, gemengd met den bast van den djamboeboom en bladeren, waarbij sperma gevoegd is, terwijl een tweede na elken slag op den pisangstam een weinig van dit mengsel aan elk der Majo-anim in den mond stopt. Daarbij roepen de omstanders bij elken slag: „O, wat een groote wond, zie, hoeveel bloed er uitvloeit".

Het is den Majo-anim nu toegestaan, na dit feest zwarte klei gemengd met andere voedingsmiddelen te verorberen, waar vóór het „onggat kamak" slechts zwarte klei zonder bijmengsels genuttigd mocht worden.

Het „da kamak" vindt na eenige dagen plaats. Het is het feest van het sago („da") halen. De Majo-anim zitten weder in eene rij in de „tieman" achter elkander. Een metoar-anim heeft zich een paradijsvogel op het voorhoofd geplaatst en reigerveeren, aan een langen staak gebonden, op het achterhoofd bevestigd, daarbij een bepaald kostuum aangetrokken („die waie siebĕ"). (Fig. 27). In de linker-

hand houdt hij een „geef" van niboenghout, in de rechterhand sago. Van voren naar achteren ter linkerzijde van de rij loopende staat hij beurtelings bij elken Majo-anim stil, om eerst den staf met kracht in den grond te stooten en daarop elken Majo-anim de sago in den mond te steken. Na dit feest mag ook sago tot het voedsel van de Majo-anim gerekend worden.

Na een aantal dagen geschiedt het „boob taroen" („boob" = borst), waarbij alle candidaten naast elkander in de „tieman" zitten. Een metoar-anim heeft zich om het lijf de „moer", (de moer is ook op fig. 27 te zien) een gordel met afhangende gele en roode touwen van den bast van den waroeboom (Hibiscus), gehangen, een paradijsvogel op het voorhoofd geplaatst, en een „hoemoem" („hoemoem" = een stellage van kruiselings aan elkander gebonden bamboestokken, versierd met veeren) [1]) op het achterhoofd gebonden. In de linkerhand houdt hij een „geef". Van links komende gaat hij vóór de rij langs, bij elken Majo-anim stilstaande, stoot den staf met kracht in den grond, met zijn rechtervoet tegen de voeten van den betreffenden Majo-anim, buigt zich een weinig naar links over en dan plotseling naar rechts, tegelijk den Majo-anim een krachtigen stoot in de borst gevend, zoodat deze achterover rolt.

Na de „boob taroen" kan klappervleesch, gemengd met sperma, te eten gegeven worden („karona tamoe"). Dit wordt geheel aan de ouders overgelaten.

De beteekenis van dit feest is niet duidelijk. De Papoea's beweren, dat het als een spel op te vatten is; het komt dan ook slechts bij de „gawier-anim" voor, terwijl ten Westen der Marau andere spelen in zwang zijn.

Het „saré atien" komt een aantal dagen later. De Majo-anim zijn allen verzameld op een plaats in het bosch, alwaar zij zich moeten schuil houden. Een metoar-anim heeft zich

---

1) In Koetie is vóór de „hoemoem" nog een reigerkop op het hoofd gebonden ter meerdere versiering, in de andere „gawier-miraaf" niet.

een „gariekĕ" (een waaiervormig stellage van gaba-gaba, (Fig. 28, 29 en 30), aan het achterhoofd gebonden, 1 à 2 paradijsvogels op het voorhoofd bevestigd, crotonbladeren aan de armen, en houdt een trom („kĕndara") in de handen. Door de „gariekĕ" is een lange staak („dam") gestoken, die eenige meters achter dezen metoar-anim door een tweeden op den schouder onderstut wordt, die zich op dezelfde wijze getooid heeft als de Majo-missiewak (bldz. 445) en tevens denzelfden naam draagt. Beiden komen uit het bosch en gaan naar de „tieman", de voorste bij elken stap een slag op de trom gevende, de achterste, de Majo-missiewak, telkens links en rechts springende. De boerappĕ-anim, dus ook de kleine kinderen, worden nu in de „tieman" toegelaten om het schouwspel gade te slaan, doch zij mogen daar niet lang blijven, aangezien de Majo-anim na afloop van het schouwspel uit het bosch terugkomen en den voorsten Metoar-anim moeten assisteeren bij het ontdoen van zijne versierselen en de „gariekĕ".

Na dit feest mogen de Majo-anim ook obi en kladie tot hun voedsel rekenen.

Na verloop van weder een aantal dagen wordt het „majoe broo kamak" gevierd. Een metoar-anim, als eene Majo-missiewak gekleed en als zoodanig dienstdoende, begeeft zich met een „geef" in de rechterhand en een „ban" („ban" = een vlechtnaald van kangoeroe-dijbeen) in de linkerhand naar de „tieman", alwaar de Majo-anim achter elkander op den grond gezeten zijn. Bij elken Majo-anim stilstaande, geeft de Majo-missiewak een krachtigen stoot met de „geef" in den grond en beroert met de „ban" het hoofdhaar van een ieder, waarna de aangeraakte opstaat en zich bij den stoet aansluit.

Na dit feest is het den Majo-anim geoorloofd, hun haar te vlechten.

Het „ara mim" geschiedt een aantal dagen later. Een metoar-anim heeft zich de „moer" (zie voor de beschrijving bldz. 451) om het lichaam gebonden, 2 pijlen horizontaal

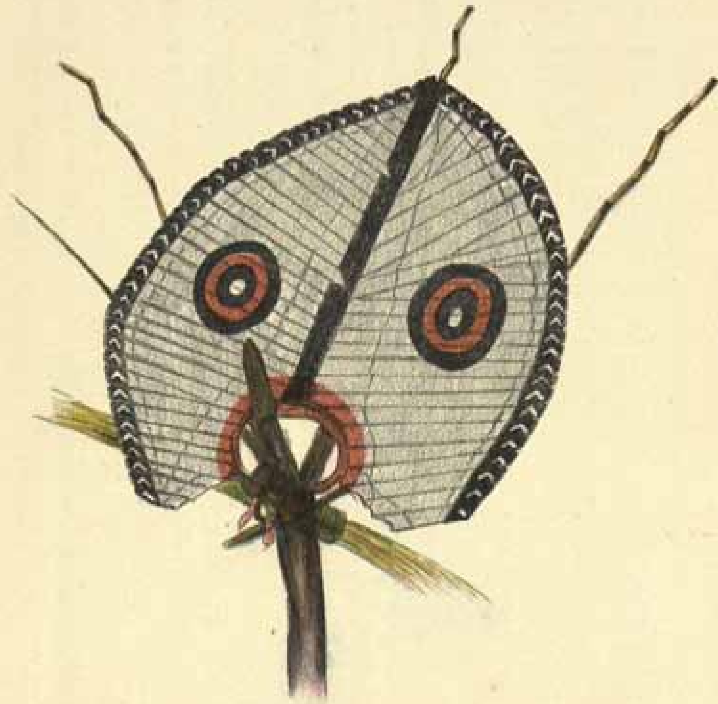

Fig. 28. Versieringen aan den voor- en achterkant van het Magohuis te Gelíekkē.

in het haar gestoken, de „hoemoem" (zie voor de beschrijving bldz. 451) en 2 groene of roode papagaaien op het hoofd gebonden. In de rechterhand houdt hij een bamboestok, in de linkerhand een weinig bamboe en klapperbladeren als symbolische voorstelling van de manlijke kleedij en bast van den Hibiscus met gaba-gaba als symbool van de vrouwelijke kleeding. De Majo-anim zijn achter elkander in de „tieman" gezeten (Fig. 31 en 32). Van achteren en ter linker zijde van de rij komende, begeeft zich de hoofdpersoon met korte passen naar voren, stoot den bamboestok telkens in den grond, beroert met het bundeltje in de linkerhand het hoofd van iederen Majo-anim en maakt dan eene draaiïng van links naar rechts (Fig. 33). Deze hoofdpersoon wordt „aramim-mahé" genoemd. Bij elke handeling wordt het volgende liedje door de volgers gezongen:

aramim kaka wérékĕ ee ee
aramim gim samboe ee ee
aramim majoe anim obadanin ee ee
majoe anim jaba obadanin ee ee.

De beteekenis van dit liedje is niet bekend, het mag niet op andere feesten gezongen worden, evenmin bij de andere ceremonieën van de Majo-viering. Zoowel de wijs als de woorden mogen evenmin door boerappĕ-anim vernomen worden.

In Boetie werd terzelfder tijd, ter rechter zijde, door andere metoar-anim nog aan elken Majo-anim sperma met klappervleesch gemengd aangeboden („karona tamoe"), in Nowarie niet.

Na afloop zet zich de „aramim mahé" onder een afdak in de „tieman" op den grond, waar hem zijne versierselen afgenomen en eetwaren en vruchten, sirih, pinang en wattiekĕ aangeboden worden. (Fig. 34.35 en 36).

Onmiddellijk na afloop van het „aramim" heeft het „karéfék" plaats. Iedere Majo-anim zet zich op den grond

neder, de vader brengt hem allerlei voortbrengselen uit zijn tuin, die echter door den pleegvader [1]), die daarvoor andere eetwaren uit zijn aanplant in de plaats legt, worden weggenomen. Er heeft dus hier eene uitwisseling van voedingsmiddelen plaats tusschen vader en pleegvader, waarbij het kind als tusschenpersoon dienst doet. Bezit het kind geen pleegvader dan heeft uitwisseling van vruchten plaats tusschen den vader en andere familieleden. (Fig. 37.)

Den volgenden morgen mogen nu de Majo-anim alle materiaal bijeenzoeken, noodig voor hunne kleedingstukken en versierselen, dus rotan, gaba-gaba, klapperbladeren, de bast van den Hibiscus, enz. Uit dit materiaal wordt dan hunne kleeding vervaardigd, die zij mogen dragen, doch het is hun nog niet geoorloofd, olie en kleurmiddelen voor de kleeding te gebruiken.

Een aantal dagen later vindt het „mis biekĕ" plaats. De Majo-anim zetten zich in eene rij achter elkander in het bosch op den grond. Een Majo-missiewak schuift met zijn rechtervoet een reeds uitgesproten klappernoot langs de rij naar elken Majo-anim, welke, nadat de Majo-missiewak hem voorbij is gegaan, opstaat en zich bij den stoet aansluit. Na afloop mag klapperolie gemaakt worden, die door kauwen uit het oude klappervleesch verkregen wordt.

Den volgenden dag wordt het „dá hoor" gevierd, d. w. z. een sagoboom wordt geveld, en de sago geklopt, waarna het den Majo-anim geoorloofd is, deze soort werkzaamheden te verrichten. (Fig. 22).

Den hierop volgenden dag vindt het „sarikkie wahib", plaats, het halen van olie. De manlijke Majo-anim zoeken kemirie-noten (Aleurites triloba, Pap. „pajoom"), om daaruit hunne zwarte olie te maken, de vrouwelijke zoeken roode

1) Onder de Mariendé-anim heerscht het gebruik, dat een volwassene een met veel kinderen gezegenden vader verzoekt, hem een zijner kinderen af te staan, dat hij dan ook geheel opvoedt en hetwelk hem steeds te gehoorzamen heeft en niet meer den ouders. Dit aangenomen kind heet „wĕnanggieb" of „binahoor", indien het van het manlijk geslacht is, en „wĕnanggoeb" of „jarang", indien het van de vrouwelijke sekse is.

oker („àvá"), om deze met klapperolie gemengd, te bezigen tot het inwrijven van het lichaam.

Na dit feest volgt den volgenden dag het „ohan" (varkens vangen) en het „vévaï" (= bijeengaren van voedingsmiddelen) welke beide werkzaamheden twee tot drie dagen duren, en waaraan zoowel de Majo-anim als de metoar-anim deelnemen. Het bijeengegaarde voedsel wordt aan een ongeveer 10 meter hoog afdak („kabé àhà", Fig. 38) opgehangen, hetwelk door metoar-anim in het nachtverblijf der Majo-anim is opgericht, en dat nog verder opgesierd wordt met verschillende soorten bladeren.

Hierna geschiedt den volgenden morgen het symbolische feest van het „ohan", waarvoor zich de candidaten naar het bosch begeven en daar den geheelen dag verblijven. De kleine kinderen worden naar het nachtverblijf der Majo-anim gebracht, alwaar zij ook den nacht moeten doorbrengen. Des avonds begeven zich de Majo-anim uit het bosch naar hun nachtverblijf, doch het door hen gevolgde pad is afgesloten door kruiselings geplaatste staken, waarbij zich metoar-anim hebben geplaatst. Stapt een manlijke Majo-anim over de stokken, dan worden deze bij wijze van een schaar samengetrokken, waarna hij zich verder mag begeven. De vrouwelijke candidaten worden geplaagd met kleine prikken over het geheele lichaam, echter bij voorkeur in de schaamdeelen. Andere metoar-anim schieten kleine rieten pijlen af op de voorbijgaande Majo-anim. Deze handeling wordt het „dékorasiebĕ" genoemd.

Na den geheelen weg over geplaagd te zijn, komen de Majo-anim bij hun nachtverblijf, waar een Majo-missiewak hen staat te wachten. De metoar-anim gaan terzijde en roepen: „Opent uwe oogen, ziet uwe Amaï!" De Majo-missiewak geleidt de Majo-anim naar hun dagverblijf („tieman"), waarna hij plotseling wegloopt. De Majo-anim gaan naar binnen en stellen zich op in eene rij naast elkander, eerst met de oogen in de richting van de zee, dan op een gegeven teeken in de richting naar het binnenland.

Intusschen hebben zich buiten de „tieman" een aantal metoar-anim verzameld, die met een „bieng" (het onderste dikste gedeelte van de klappernerf) op den grond slaan. De andere metoar-anim in de „tieman" roepen onderwijl den Majo-anim toe: „Past op, gaat niet zitten, want zij komen om u te slaan". In de „tieman" gekomen, gaan de eersten, steeds slaande op den grond, vóór de rij van links naar rechts zeggende tot de manlijke Majo-anim: „Morgen avond, wanneer de Majo-viering afgeloopen is, brengt gij een „bieng" mede", en tot de vrouwelijke: „gij brengt een „minggĕ" (= jonge uitspruitsel van een klapperpalm) mede".

Hierna gaan de Majo-anim naar het gewone dorp, om daar den nacht door te brengen, daar de kleine kinderen in hun nachtverblijf slapen. Voor de ouders en andere bloedverwanten der Majo-anim is echter de tijd van rusten nog niet aangebroken: zij moeten zich naar de tuinen begeven, om pisangbladeren te halen.

Tegen 3 à 4 uur des morgens worden de Majo-anim gewekt, om zich de haarversierselen in pisangbladeren te wikkelen. Is dit gedaan, dan vertoont zich de Majo-missiewak weder, die hen naar zee geleidt, waar zij zich moeten baden. Dit gebeurt in het duister, wijl geen oningewijde hen mag zien. Nog steeds in het duister, begeven zich de Majo-anim naar de „tieman", waar zij aan de handen aan staken en boomen worden vastgebonden. Metoar-anim verschijnen en geven hun middels schelpen insnijdingen in de bovenarmen. Deze handeling heet „aroom" (het aroom heeft dikwijls plaats, vooral bij ziekten en moet dus als eene aderlating beschouwd worden). De teekens in de bovenarmen schijnen te wijzen op hunne opname in de schaar van de Majo-aanhangers.

Na het „aroom" is het den Majo-anim geoorloofd, hunne kleedij, versierselen en lichaam te kleuren, de manlijke gebruiken daartoe de kemirie-olie, welke na het „sarikkie wahib" (bladz. 454) gemaakt is, om hun lichaam en versier-

selen zwart te kleuren, de vrouwelijke kleuren zich rood door een mengsel van roode oker en klapperolie.

Paradijsvogels („sakirĕ"), aan lange staken („alieb") gebonden, om op het achterhoofd bevestigd te worden, worden een ieder gegeven, benevens, een nieuw mandje („wad") [1]. Den „miakien" (bruidegom) en den „amnanggieb" (= de getrouwde „miakien") is het nog geoorloofd bij de paradijsvogelversiering, ooievaars, („diekkĕ") en andere groote vogels op het hoofd te plaatsen. (Fig. 39, 40, 41 en 42).

Het is intusschen 4 à 5 uur des namiddags geworden (fig. 43). De Majo-anim, met de genoemde versieringen, de „wad" aan den arm, stellen zich op in eene rij in de „tieman", en verlaten op een gegeven teeken het dorp achter elkander. Heeft de laatste het dorp verlaten, dan wordt omgekeerd en naar het dorp teruggeloopen, waar hun elk een „tang" (= een lepel van niboenghout, waarmede kalk uit een kalebas gehaald wordt voor het sirihkauwen gegeven wordt. Voor deze gelegenheid is de „tang" langer dan gewoonlijk gemaakt). Weder gaan zij op weg, keeren dan opnieuw terug en halen een smeulende „badie" (= bloem van de grassoort Saccharum edulis). Ten derden male vertrekken zij en komen langs verschillende paden op het strand uit (Fig. 44), waar de stoet wacht, tot zich aan het hoofd eene vrouw, eveneens met een paradijsvogel op het hoofd, opgesteld heeft, die hen naar het nachtverblijf geleidt. Het is nu zelfs den boerappĕ-anim geoorloofd, den optocht te zien.

In het nachtverblijf gekomen, gaat het in optocht éénmaal om het hooge afdak („kabé aha") en dan blijven er de Majo-anim staan. Kleine jongens en meisjes komen aangeloopen, en doen in elk mandje een weinig visch, die echter onmiddelijk door metoar-anim weggehaald wordt.

1) Deze paradijsvogels doen goed opgeld gedurende de Majofeesten; zij worden door ruilers na afloop opgekocht en het volgende jaar in andere dorpencomplexen verkocht.

Nu plaatsen zich de Majo-anim om de „kabé aha" op den grond, en hun worden sagokoeken gegeven (sago, gemengd met geraspte klapper en met pisang, de koek wordt „sief" of „geer" genoemd), die zij mogen nuttigen. Na het eten worden hun sirih en pinang, benevens de kalk bevattende kalebassen aangeboden. Sirih en pinang steken zij in den mond, doch telken male vóór het uitlepelen van de kalk uit de kalebas midddels de reeds vroeger vermelde „tang", moet door hen op de maat een aantal tikken met de „tang" op de „siedĕ" (= de kalkkalebas) gegeven worden.

Gedurende het sirihkauwen bewegen zich een aantal metoar-anim, waarbij zich nog de „amnanggieb" en de „miakien" der Majo-anim gevoegd hebben, om de zittenden, steeds hunne Majo-liederen zingende („gagah"). Zulks gaat den geheelen nacht door, tot tegen 6 uur des morgens een uit gras en bladeren samengestelde slang, (reeds bij het bouwen van de „kabé aha" in den grond gegraven), opgegraven wordt, naar het bosch gesleept, en daar vernield wordt. Geen boerappĕ-anim mag dit schouwspel gade slaan.

Na het wegbrengen van de slang, doch vóór de terugkomst der Majo-anim, komt een metoar-anim met een „gariekĕ" (bldz. 452) op den rug en brengt vuur onder de „kabé aha". Deze handeling heet „Majo-takaaf".

De Majo-anim mogen zich na terugkomst van hunne versierselen ontdoen en de hoognoodige rust genieten. Metoar-anim plaatsen beschilderde sagonerven bij de „tieman" in den grond, ter waarschuwing tegen het nuttigen van klappernoten van de palmen in den omtrek. Zij zijn nog heilig.

De eigenlijke viering is afgeloopen, de Majo-anim, die maanden zich verre van anderen moesten houden en hunne tochten nooit verre van de „tieman" mochten uitstrekken, wegens de vrees van door oningewijden gezien te worden, zij, die zich gedurende dien tijd aan allerlei regelen omtrent spijs en kleeding hebben moeten onderwerpen, nachten

doorwaakt hebben, die steeds bij elke handeling gebeefd hebben voor onzichtbare geesten, op welker geboden deze ritueele gebruiken heeten te geschieden, mogen zich nu kleeden en bewegen als andere stervelingen. Slechts omtrent hetgeen er geschiedt is gedurende de Majo-viering, is hun een voortdurend zwijgen opgelegd.

De voor iedere sekse en elken leeftijd kenmerkende kleedij en versierselen zijn reeds aangetrokken vóór het symbolische feest van het „ohan" (bldz. 455), welke handeling „boerap mahé" genoemd wordt. De vroegere Majo-anim zijn opgenomen in de menigte der Majo-aanhangers doch nog niet alle handelingen zijn hun geoorloofd te verrichten. Slechts die, welke gedurende de verschillende stadia in de viering zijn verricht, mogen gedaan worden. Wat nog niet „kamak" is, mag niet gedaan worden.

Na verloop van een 10tal dagen gaan de vroegere Majo-anim onder leiding van metoar-anim naar het bosch, om daar op kangoeroe's en varkens te jagen („ohan"). Na de jacht wordt een mengsel van sago, klappervleesch en sperma met kangoeroe- en varkensvleesch opgedischt, en eerst na het nuttigen van deze spijzen mogen zij ook het vleesch, dat hun de jacht verschaft, gebruiken.

Na terugkomst wordt hun door de manlijke metoar-anim de „hajam" (Mal. gajam, d. i. de vrucht van de Inocarpus edulis), waarschijnlijk met sperma gekookt, te nuttigen gegeven, waarna ook deze vrucht gebruikt mag worden.

Dan geschiedt het „parané kamak", d.w.z. een man en eene vrouw spreken in bijzijn van elken Majo-anim over de gebruiken gedurende verloving en huwelijk, de plichten van man en vrouw jegens elkander, de verdeeling van den gemeenschappelijken arbeid, enz.

Hierna geschiedt op een morgen het „kiepa kamak". Vischfuiken worden door metoar-anim in zee gesleept en daar aan Majo-anim overgegeven. Iedere fuik wordt door twee individuën van verschillende kunne vastgehouden en

daarmede gevischt. In den vervolge mag nu ook zelfstandig gevischt en de vangst genuttigd worden.

En zoo geschieden nog verschillende minder belangrijke handelingen. Wat tevoren niet gedaan is, hetzij het nuttigen van verschillende levensmiddelen, hetzij het verrichten van eenige handeling, wordt den Majo-anim door metoar-anim voorgedaan, waarna zij beschouwd worden, als ook hierin ingewijd te zijn. Is alles „kamak", dan worden de trommen geslagen, de sagonerven bij de „tieman" uit den grond opgegraven en vernietigd, de „tieman" neergehaald, en tot besluit vroolijk feest gevierd. De Majo-viering behoort tot het verledene, tot bij tijd en wijle, na verloop van een viertal jaren, weder op de plaats, waar de vorige „tieman" stond, een andere gebouwd wordt, en inmiddels opgegroeide kinderen maanden in afzondering moeten doorbrengen.

Hoewel bij Merauke aan die gebruiken niet meer zoo streng de hand gehouden wordt, en reeds teekenen van verval op te merken zijn, zal de bijgeloovige vrees der Mariendĕ-anim vele der ritueele gebruiken der voorouders nog jaren lang in stand houden.

Het vieren van de Majo, de inwijding der kinderen in de plechtigheden daaraan verbonden, wijst op eene afsmeking van vruchtbaarheid, zoowel van land en veestapel, als van den mensch, van de démá's. Hierin komen alle berichten overeen, dat het houden der Majofeesten steeds goede oogsten tengevolge heeft. Het is daarom de voornaamste plicht der Mariendĕ-stammem, de viering steeds elk jaar plaats te doen vinden, zij het ook niet in dezelfde dorpencomplexen twee jaren achtereen.

En zooals bij alle natuurvolkeren spelen hierbij erotische tooneelen en gedachten eene overwegende rol, waarvan een en ander onder de beschrijving der feesten gemeld is.

Doch naast de vruchtbaarheidsgedachte speelt ook de afstamming eene groote rol. In grove trekken wordt het scheppingsverhaal, als in den aanvang van dit bericht is

medegedeeld, weergegeven. Het brengen der Majo-anim naar de „tieman", alwaar zij zich slapende moeten houden (blz. 446), hun ontwaken en het zich houden, alsof hun de herinnering aan het verledene met zijne ervaringen ontschoten is, wijst op eene scheppingsgedachte. Daarna de onderscheidene feesten, waarbij hun successievelijk verschillende spijzen worden toegediend, en waarbij hun de wijze van het vervaardigen van kleedingstukken en werktuigen, van de vischvangst en de jacht, worden geleerd, terwijl de stammoeder, de Majo-missiewak, een groote rol speelt in het hen inleiden in deze werkzaamheden.

Het animisme laat zich gevoelen in het „karona tamoe", het nuttigen van voornamelijk klappervleesch met sperma gemengd. Het geloof der Papoea's gebiedt hen het gebruik van dit gerecht, en een ieder is verplicht, het te nuttigen. Ten einde den gebruikers daarvan niet afkeerig te maken, wordt de samenstelling geheim gehouden. De bedreiging, dat bij het niet opvolgen van dezen spijsregel de keel en de buik der Majo-anim na het nuttigen van de verschillende spijzen en vruchten zullen wegrotten, heeft in vroegere tijden steeds een voldoenden druk zelfs op den weerspannigsten uitgeoefend.

In de allerjongste tijden vertoonen zich reeds eenige teekenen van het langzamerhand in onbruik raken van dit gerecht, welk resultaat natuurlijk slechts aan den invloed der vreemdelingen te danken is. In Nowarie weigerden alle Majo-anim eenstemmig het nuttigen van dit gerecht, hoewel in het meer conservatieve Boetie zich nog geen stem daartegen verhief (zie bldz. 453).

Aan de Koembe werd nog medegedeeld, dat getrouwde vrouwen van het „karona tamoe" ontslagen zijn, doch in andere dorpen bestaat dit privilegie niet. Eveneens werd aan de Koembe het gebruik gevolgd, eerst de tanden en wenkbrauwen met dit gerecht te bestrijken, eer het genuttigd werd.

Nog in eenige andere gebruiken doet zich het animisme gelden in het geloof aan het sperma als zielestof, waaraan kracht, dapperheid en geluk toegeschreven wordt. Het plakken van het trommelvel van leguanenhuid op de trommen („kĕndara") geschiedt met sperma. De kleine pijlen worden rood beschilderd middels bloed van den penis, wit middels hetzelfde bloed, met kalk gemengd.

Nog is veel onopgeklaard, doch daartoe is noodig het doordringen in den gedachtengang der Papoea's waartoe mij tijd en gelegenheid ontbraken gedurende de korte tijdsruimten, waarin mij de omgang met dit natuurvolk veroorloofd werd.

IEMO.

Op bldz. 442 is van een hiaat gesproken in de rij der stranddorpen, die den Majo aanhangen. Deze dorpen liggen aan den Bianmond en zijn: Onggari, Domandee, Samsanggasé, Alatip of Papies-Sanggasé, en de helft der inwoners van Alakoe, Méwé en Makalien. Van de viering is niets bekend. Volgens het zeggen van sommigen moeten op deze feesten vele erotische tooneelen voorvallen, anderen beweren, dat hierbij het gebruik van menschenvleesch voorkomt, terwijl de Mariendĕ-anim slechts in uiterste noodzakelijkheid, bijv. bij gebrek aan levensmiddelen op hunne wraaktochten, zich hieraan vergasten. Overigens schijnt de viering niet slechts gezamenlijk plaats te hebben, doch ook wel in de afzondering der wildernis, waarin ieder zich afgezonderd van de anderen terugtrekt.

De feesten worden Anggei genoemd, niet te verwarren met de op bldz. 435 opgesomde Anggei-feesten.

ARAPPA.

Van de Arappa-plechtigheden is weinig meer bekend, dan dat half Kondó-miraaf hen volgt.

SOESOEM.

Naast de Majo, eene geestenvereering tot afsmeeking van

vruchtbaarheid en goede oogsten, bestaat nog de vereering van den Soesoem of Sosom, een reus van vleesch en bloed volgens sommigen of van steen volgens anderen.

De Soesoem-vereering heeft plaats in de dorpen: Kondómiraaf, Sarirĕ, Borim, Sĕpadim, Jauber, Jowattie, Boetie Nowarie, Oroemerikĕ, Notievĕ, Jatoom, Bahoor, Matara, Windoe, Koadir, Birook, Anasai, Sarorĕ, en Koeperikĕ, terwijl in het dorp Koembĕ slechts twee aanhangers bekend zijn. Westelijker komt deze vereering niet voor.

De Soesoem is een reus van de grootte van een klapperboom, zijne voetstappen zijn een vadem lang en de voetafdrukken worden zeer dikwijls aan den ongeloovigen ruiler getoond. In den Oost-moesson komt hy van het Oosten, bezoekt alle dorpen tot aan Birook, en in elk der dorpen vertoeft hij slechts één nacht. Hij komt echter op ongeregelde tijdstippen, en slaat wel eens een jaar over, wanneer hem de reis te vermoeiend is. Zijne woning ligt ten Oosten van Kondó-miraaf, de juiste plaats daarvan is niet bekend. Steeds draagt hij bij zijne bezoeken zijn gezin, bestaande uit vrouw en één kind, van gewoon menschelijke afmetingen, mede, zijne vrouw onder den rechter arm, zijn kind onder den linker.

Zijne aanhangers hebben hem een hoog stellage gebouwd, 8 tot 10 meters hoog, niet te verwarren met de „kabé-aha" (bldz. 455). Het eerste afdak is permanent gebouwd in de wildernis, het laatste wordt slechts opgericht tegen het einde der Majo-feesten en na afloop daarvan onmiddellijk afgebroken.

Bij zijn bezoek, dat hij door een langgerekt en diep gehuil van „oemoef" aankondigt, verzamelen zich zijne aanhangers bij het afdak en plaatsen daarin vleeschsoorten en vruchten. Onder het nuttigen van een en ander wordt hem dan een „sie", „banda" genoemd, gegeven. Trommen mogen echter niet gebruikt worden, men zingt hem slechts toe. Vrouwen noch meisjes mogen bij deze vereering tegen-

woordig zijn, indien hij ze ziet, ontbrandt hij in drift en slaat ze of doodt haar.

Zijne aanhangers brengen hem hunne zonen, opdat zij ook in zijne aanbidding opgenomen mogen worden. Den donker gekleurden onder de jongens snijdt hij den buik open, eet hunne inwendige organen op en zet daarvoor wat anders in de plaats, waarna hij de wond dichtnaait op zulk eene wijze, dat geen litteeken overblijft. De koperkleurigen onder de jongens worden onmiddellijk opgegeten, doch ook direkt weder uitgeworpen. De beide operaties gebeuren zoo snel, dat de slachtoffers hiervan niets gewaar worden.

Slechts een enkelen nacht vertoeft hij in elk dorp, daarna trekt hij verder. Regens haat hij, die maken hem koud en daarom brengt hij zijne bezoeken slechts op droge nachten in den Oostmoesson. Bejaard is hij niet, zijne aanhangers hebben hem steeds in denzelfden ouderdomstoestand gevonden. Hij sterft niet als gewone stervelingen, zijn leven duurt eeuwig. Wat zijn taak in den Westmoesson is, is niet bekend.

Wordt er juist Majo gevierd, dan komen zijne volgelingen uit het Majo-dorp, om hem hulde te bewijzen. Hij kent geene démá's, weet absoluut niets van Majo-feesten, en evenmin weten de démá's van zijn bestaan af. In zijn bijzijn wordt niet over Majo gesproken, teneinde hem niet naijverig te maken. Voor zijne aanbidders is het dus een groote verluchting, dat hij slechts één nacht bij elk dorp vertoeft.

Vergelijk de beschrijving der Doek-doek-feesten in het werk van Prof. Dr. W. Sievers en Prof. Dr. W. Kükenthal, bldz. 300: „Australien, Ozeanien und Polarländer". Deze Doek-doek-feesten zijn volgens sommigen de opname van geslachtsrijpe jongelingen in den stam, volgens anderen echter niets anders dan een feest, om te smullen en het verkrijgen van geschenken voor de hoofden en invloedrijke mannen. In bijzijn van de vrouwelijke stamleden mogen de feesten niet gehouden worden, evenmin in haar bijzijn besproken.

Het komt mij voor, dat hier niet alleen de wensch tot feestviering, buiten de vrouwen om, tot de aanbidding van

den Soesoem geleid heeft, doch ook de vrees, en daarvoor bestaan zekere aanwijzingen, van eenen hongerigen reus bij het dorp te laten ronddwalen. Eigenaardig is wel de vereering van een reus van vleesch en bloed of van steen, naar 's menschen beeld gevormd, en niet van geesten, zooals gewoonlijk het geval is.

Eilandenrivier, den 12den Februari, 1910.

LIJST DER FIGUREN.

(Voor de vet gedrukte Nos. zie de Platen I — VI).

rouw. In hoofdzaak is het rouwkostuum gelijk aan dat van Jakoel, behoudens eenige kleine afwijkingen. Zoowel Jakoel als Bagajoe bestreken zich het lichaam met witte klei. Teekening Heldring.

Fig. 6. Beschilderde en besneden stijlen van het begrafenishuis te Gélieb, waarin het overleden meisje begraven werd. Teekening Heldring.

Fig. 7. Beschilderde en gebeeldhouwde stijlen van het Anggeï-huis te Élibémĕ. Voorstellingen van démá's en totemdieren. Teekening Heldring.

Fig. 8. Het Anggeï-huis te Nowarie. Foto Heldring.

Fig. 9. Een aantal voorstellingen van démá's in de pemali-huizen van Okaba en Kowi. Teekening Heldring.

Fig. 10. De toovenaar van Boetie bij de behandeling van een koortslijder. Foto Heldring.

Fig. 11. De poort van het Majo-dorp. Koembĕ. Foto Heldring.

Fig. 12. Gezicht in de „tieman" te Koembĕ. Foto Heldring.

Fig. 13. Gezicht in de „tieman" te Koembĕ. Foto Dumas.

Fig. 14. Een houten beeld in de „tieman" van Okaba, de Majo-missiewak voorstellende. Teekening Heldring.

Fig. 15. Majo-mannen in het wit te Koembĕ. Foto Dumas.

Fig. 16 en 17. Majo-vrouwen en meisjes hebben zich met witte klei ingewreven en hare gewone noah's ingewisseld tegen andere van eucalyptusbast. Koembĕ. Foto Dumas.

Fig. 18. Een vermomde Majo-man buiten de „tieman" te Koembĕ. Foto Heldring.

Fig. 19. Vermomde Majo-anim buiten hun dorp. Nowarie. Foto van Rhee.

Fig. 20 en 21. Majo-vrouwen in hare kleedij gedurende het werk. Anasaï. Foto Heldring.

staken hangende vruchten, sago en pinang. In de „tieman" te Nowarie. Foto Heldring.

Fig. 38. De „kabé aha" met de daaraan hangende vruchten en versieringen. Nowarie. Foto van Rhee.

Fig. 39 en 40. Een miakien wordt aangekleed, de huid van een „diekkĕ" op hoofd en rug gebonden. Nowarie. Foto Heldring.

Fig. 41. Een miakien, geheel aangekleed, op het strand in de rij der Majo-anim. Nowarie. Foto Heldring.

Fig. 42. Gezicht in de „tieman" te Nowarie vóór het kleeden der Majo-anim. De versierselen hangen aan staken voor de huizen. Foto van Rhee.

Fig. 43. Groep mannen na het „aroom" als toeschouwers. Nowarie. Foto Pinedo.

Fig. 44. De rij der Majo-anim, op het strand van Nowarie uitkomende. Foto van Rhee.

PRAMBANAN
EN OMLIGGENDE TEMPELS.

DOOR

E. F. JOCHIM.

(Met drie platen).

Bij een bezoek in Mei en Juni 1912 aan de tempels van Prambanan en de overige hindoebouwvallen in de vlakte van dien naam — die in de vlakte van Sorogedoeg en op de heuvels werden door mij niet bezocht — had ik gelegenheid tot het maken van de ondervolgende aanteekeningen en opmerkingen, waarvan de publicatie wellicht van nut kan zijn voor aanvulling en verbetering der bestaande litteratuur omtrent die ruïnen.

Het standaardwerk voor de kennis van deze tempels is nog steeds de „Beschrijving der oudheden nabij de grens „der residenties Soerakarta en Djogdjakarta, door J. W. „IJzerman, met atlas", in 1891 uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap. In dit mooie en betrouwbare boek, waarvan de verdiensten reeds vaak en door meer bevoegden zijn gereleveerd, wordt een goed gebruik gemaakt van hetgeen reeds door vroegere schrijvers was medegedeeld en wordt o. a. aan J. F. G. Brumund's opstellen over „De hindoe-oudheden van Java" in Indiana I en II, 1853 en 1854, de eer bewezen waarop zij zeker aanspraak hebben.

Na de uitgave van IJzerman's werk zijn er over deze bouwvallen (of sommige daarvan) nog eenige afzonderlijke werken en verscheidene tijdschriftartikelen verschenen, terwijl ook in de Rapporten der Commissie in Nederlandsch-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera (verderop aangeduid met R. O. C.) er nu en dan opmer-

kingen over worden gemaakt. Bij de rapporten over 1909 is als bijlage 46 (blz. 20 — 137) opgenomen een „Inventari-„satie der Hindoe-oudheden in de vlakten van Prambanan en „Sârâgedoeg . . . . met beschrijving van de steenen „Hindoe-beelden" enz., die met het vervolg daarop in bijlage 50 van R. O. C. 1910 (en wel blz. 96 — 99) een tweede standaardwerk voor deze tempels had kunnen worden. Tot mijn leedwezen is mij echter gebleken dat die inventarisatie door gebrek aan nauwkeurigheid en volledigheid dien naam niet mag dragen. Aan voorbeelden tot staving van deze bewering zal het helaas in deze aanteekeningen niet ontbreken; voorloopig bepaal ik mij tot de opmerking dat de litteratuuropgave aan het begin dier inventarisatie voor de latere jaren hoogst onvolledig is. Voor de oudere geschriften was alles wat gewenscht kan worden reeds gegeven door Dr. R. D. M. Verbeek in zijn „Oudheden van Java" in deel 46 der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.

A. De tempels van Prambanan.

Tot de artikelen, welke in de evenbedoelde bibliografie niet genoemd worden, behoort dat van Dr. J. L. A. Brandes in Tijdschr. Ind. T.-, L.- en Vk. deel 47, blz. 414 „De waarde van „Tjandi Prambanan tegenover de andere oudheden van Java, „en een hartig woord over de deblayeering". Zoo enthousiast als deze geleerde in het eerste gedeelte van zijn opstel was over de schoonheid van het Prambanan-complex, zooals het er oorspronkelijk moet hebben uitgezien, zoo bitter moest hij wel worden in het tweede gedeelte, waar hij beschrijft hoe er bij de deblayeering dezer tempels is huisgehouden, hoe men, in stede van op te letten en op de een of andere wijze aan te geven bij welken tempel — en aan welke zijde daarvan — de verschillende fragmenten gevonden waren, alles wat men niet interessant genoeg vond om het op het terrein op te stellen, eenvoudig als waardeloos op een hoop heeft geworpen, zoodat het een onbegonnen

werk is dat alles weder uit te zoeken. De uitdrukking, door BRANDES gebezigd „een archeologische moord op groote schaal" is zeker niet te sterk. De door hem geschetste wijze van handelen heeft een eventueele restauratie der Prambanantempels ontzettend bemoeilijkt, maar toch geloof ik dat zij niet onmogelijk zal blijken. Sedert dat „hartig woord" geschreven werd, is er uit den als afval beschouwden hoop reeds een massa te voorschijn gebracht, gedeeltelijk gesorteerd en zoodanig opgesteld dat men althans zien kan met wat voor stukken men te doen heeft. Wellicht zal men, zoodra tot restauratie besloten wordt, in de verschillende afmetingen en den vorm van bepaalde stukken voldoende aanwijzingen vinden om uit te maken tot welken tempel zij moeten hebben behoord. Men zal daarmede echter moeten wachten totdat alles is opgegraven en gekeerd, opdat men een overzicht heeft niet alleen van den vorm van een bepaald beeldhouwwerk, doch ook van het aantal exemplaren dat er van dat bepaalde beeldhouwwerk en in dezelfde afmetingen aanwezig is. Een dergelijk sorteeren, zoeken en naar gehoopt mag worden ook vinden van den tempel, waarbij het heeft thuisbehoord en van de plaats waar het moet bevestigd zijn geweest, is zeker een dankbaar werk, doch als gezegd voorloopig valt er in deze richting nog niet veel te doen.

Van de vroeger en later gevonden reliefs en andere tempelfragmenten zijn die welke in, om en bij de toenmalige opzichterswoning waren opgesteld en nog enkele andere partijen in de vorengenoemde inventarisatie door het lid der Oudheidkundige Commissie J. KNEBEL onder de nummers 1—463 van rubriek D (blz. 59—117 R. O. C. 1909) gecatalogiseerd en beschreven. Ter vermijding van vergissingen wijs ik er op dat dit dus lang niet alle tempelfragmenten zijn welke op het tempelterrein worden gevonden.

Omtrent die door KNEBEL beschreven fragmenten maakte ik bij de bezichtiging eenige aanteekeningen. Ik wil die echter doen voorafgaan door een overzicht van de hoofd-

beelden van Prambanan, enkele beschouwingen omtrent den vorm dier beelden en eenige opmerkingen betreffende de versiering der hoofdtempels, meer in het bijzonder omtrent de zoogenaamde eerste, tweede, derde en vierde serie.

Ik breng daarbij in herinnering dat er binnen den binnensten ringmuur zes hoofdtempels zijn, geplaatst in twee rijen van drie, met de fronten naar elkaar toe, en twee kleinere tempels van het noordelijk en zuidelijk einde van het open terrein tusschen de hoofdtempels. Van deze laatste is de voornaamste en grootste de Siwatempel, de middelste der westelijke rij, die aan alle vier zijden een opgang heeft, een hoofdvertrek en drie nevencella's. Ten Zuiden hiervan staat de Brahmatempel en ten Noorden de Wisjnoetempel, die een paar vormen en evenals alle volgende slechts één kamer en één opgang hebben. Tegenover den Siwatempel staat in het midden der oostelijke rij de Nanditempel; tegenover den Brahma- en den Wisjnoetempel staan er weder twee die een paar vormen en die nog niet anders kunnen worden aangeduid dan als Zuidoostelijke en Noordoostelijke tempel, terwijl ik voor de twee kleine tempels zal spreken van Noorder- en Zuidertusschentempel.

De beelden in de hoofdtempels. Het hoofdbeeld van den *Siwatempel*, Siwa als Mahadewa, werd bij de ontruiming der hoofdkamer van dezen tempel in stukken aangetroffen (IJzerman blz. 42). Het werd afgebeeld in figuur 80 van den atlas van IJzerman en in elkaar en op zijn voetstuk (yoni) gezet. Sedert schijnen er weder eenige deelen van te zijn afgevallen; thans ontbreken b. v. gedeelten van de beide rechterarmen (zie plaat 121 R. O. C. 1909). Door den opzichter der oudheden te Prambanan, E. Rummens, werden van den rechterachterarm de fragmenten teruggevonden: benedenarm, palm van de hand en ontbrekende vingers, die alle goed aan elkaar en aan de nog op het beeld aanwezige aksamala aansluiten.

Terloops teeken ik nog aan dat dit beeld als oepawita heeft een breeden platten band van den linkerschouder naar

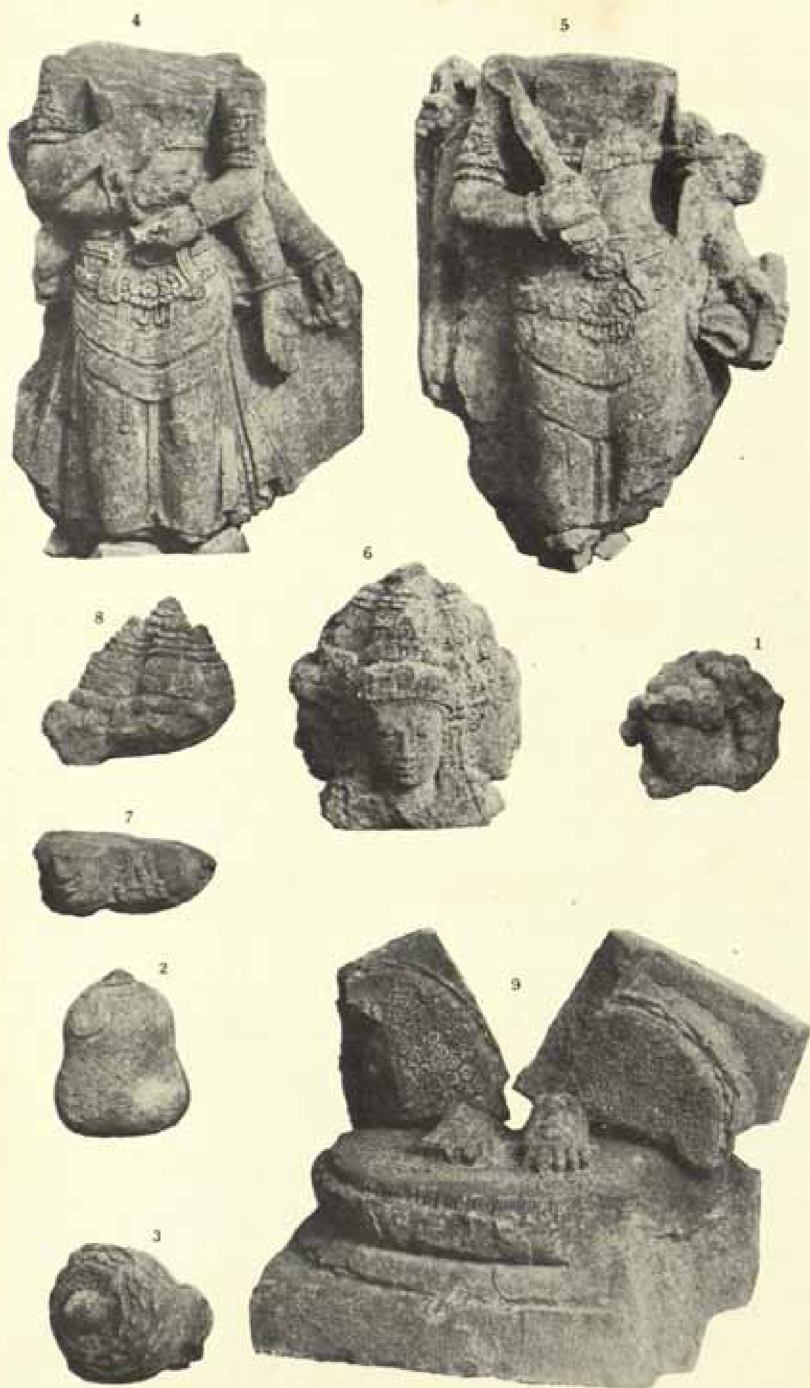
de rechterzijde even boven de heup, en daaroverheen (er geheel mee samenloopende) een slang.

Overigens schijnen in dit vertrek geen beelden te zijn gevonden. Voor den ingang staan aan weerszijden twee kleine beelden die, zooals Brandes ons leert, Nandiswara en Mahakala voorstellen (zie „Beschrijving van Tjandi Singasari" blz. 33 en plaat 64 van dat werk). Knebel (R. O. C. 1909 blz. 119) noemt ze Çiwabeeldjes (Goeroe en Kala) IJzerman gaf er teekeningen van in fig. 69 en 70 van zijn atlas.

In de zuidelijke bijkamer van dezen tempel staat het beeld van Siwa als Goeroe, dat door IJzerman niet is afgebeeld. Brumund gaf er in Indiana I een teekening van die echter, zooals IJzerman opmerkt, eenigszins misteekend is en daardoor minder juist dan die bij T. S. Raffles, History of Java, 1817, deel II, plaat tegenover blz. 12, fig. 4. Zooals uit deze laatste teekening blijkt, ontbrak oorspronkelijk het onderste gedeelte van dit beeld, hetwelk echter bij het opruimen der kamer werd teruggevonden (IJzerman blz. 44). Als bijzonderheid vermeld ik dat tegen het ruggestuk onder en naast de over den linkerschouder gehouden tjamara een opwaaiende doek (of slip van een kleed) voorkomt, die ik niet weet te verklaren. Op de beide genoemde teekeningen is daarvan niets te zien, wel op de foto's van dit beeld, die in de pasanggrahan te Prambanan verkrijgbaar zijn gesteld.

Ook Ganesa, het beeld uit de Westercella, is door IJzerman niet afgebeeld; men vindt er een teekening van op de evengenoemde plaat in het werk van Raffles, fig. 2.

Van het beroemde Doergabeeld in de Noordercella gaf IJzerman evenmin een teekening, wellicht omdat er reeds een voorkwam in Indiana deel I. Op blz. 47 merkte hij verder op dat de teekening bij Raffles (plaat als voren fig. 6) niet de Doerga van Prambanan voorstelde doch op een andere beeld betrekking had. Sedert werd een goede foto gereproduceerd bij het artikel van J. Knebel, Prototype en

FRAGMENTEN VAN TWEE KLEINE BRAHMABEELDEN EN EMBLEMEN

VAN HET GROOTE BEELD UIT DEN BRAHMATEMPEL

TE PRAMBANAN.

variant in de Doergavoorstelling, enz., Tijdschr. Ind. T. L. & Vk. deel 48, 1905, blz. 317, welke blijkbaar is gemaakt terwijl het beeld gedurende de restauratie in 1903 uit de kamer was verwijderd. Op deze foto kan men, in tegenstelling van BRUMUND's teekening zien dat het zwaard op de punt een vlam draagt, die op het achterstuk ligt, wat een min of meer vreemden indruk maakt. Ten overvloede teeken ik nog aan dat in 1903 niet alleen de cella's van Goeroe en Ganesa zijn gerestaureerd, zooals men zou opmaken uit hetgeen KNEBEL mededeelt (R. O. C. 1909, blz. 119 onderaan en 120 bovenaan), doch ook die van Doerga. Ter herinnering aan die restauratie heeft men in elk der drie kamers een steen met het jaartal 1903 ingemetseld. Of latere geslachten de beteekenis van dat jaartal zullen begrijpen?

Het hoofdbeeld uit den *Brahmatempel*, een vierhoofdige en vierarmige Brahma, was eveneens in stukken toen het bij de ontruiming van dezen tempel werd gevonden en afgeteekend (IJZERMAN blz. 52—53 en fig. 81 van den atlas). Vergelijkt men deze afbeelding met plaat 123 R. O. C. 1909, dan ziet men dat thans van den rechterachterarm de hand met de aksamala ontbreekt, aan de linkerachterhand de lotus en aan de linkervoorhand het grootste gedeelte van de waterkruik. Deze drie fragmenten vond ik, samen met den opzichter RUMMENS, terug onder de door hem verzamelde en op een veilige plaats geborgen kleinere brokstukken, die anders allicht door bezoekers als souvenir zouden worden meegenomen. Zij zijn afgebeeld op plaat 1, fig. 1. 2 en 3.

Tegen den achterwand der kamer van dezen tempel stonden oorspronkelijk nog drie kleinere Brahmabeelden, waarvan het zuidelijke achtarmig, het middelste vierarmig en het noordelijke zesarmig; zij waren volgens IJZERMAN „letterlijk verbrijzeld", de brokken werden met groote inspanning verzameld, bijeengevoegd en zoo geteekend (blz. 53 en fig. 71, 73 en 72 van den atlas). Dr. J. GRONEMAN zegt in zijn „Boeddhistische Tempel- en Kloosterbouwvallen in de

Parambanan-vlakte", 1907 op blz. 60, dat die drie kleine Brahmabeelden gedurende zijn zesjarige afwezigheid zijn weggeraakt. Het vierarmige beeld staat in het museum te Djokjakarta (no. 11 van den catalogus) en van de beide andere hadden de opzichter Rummens en ik het geluk de voornaamste stukken terug te vinden, deels onder de evenbedoelde fragmenten, deels onder de op het terrein liggende, niet door Knebel beschreven steenen (alleen de Brahmakop wordt door hem genoemd R. O. C. 1909 blz. 118 sub G.) Deze brokstukken zijn mede afgebeeld op plaat 1, en wanneer men deze vergelijkt met de teekeningen en de beschrijving van IJzerman, dan blijft er geen twijfel over dat het linkerbeeld (fig. 4) de achtarmige en het rechter (fig. 5) de zesarmige Brahma is. Van het laatste zit de tweede linkerhand met het restant van den boog en een deel van den strik los; dit is er gedurende de opname tijdelijk tegen aan gezet. Verder vertoont fig. 6 een nog vrij completen Brahmakop. Van den anderen kop zijn twee fragmenten aanwezig: een waaraan twee gedeelten van een gelaat zijn te onderscheiden (fig. 7) en het bovenste gedeelte (fig. 8). In fig. 9 zijn nog drie brokken van voetstukken afgebeeld, die waarschijnlijk ook bij deze beelden behoord hebben.

Alvorens van den Brahmatempel af te stappen moet ik nog even de aandacht vragen voor de fragmenten van een groot onafgewerkt beeld, liggende op een kolossaal vierkant bekapt steenblok ten Noordoosten van den Brahmatempel en o.a. zichtbaar op den voorgrond van plaat 117 R. O. C. 1909, waaromtrent ik noch bij Groneman, noch bij Knebel iets vermeld vind.

Waarschijnlijk had dit het hoofdbeeld van den Brahmatempel moeten worden, doch is het om de een of andere reden afgekeurd, niet verder afgemaakt en vervangen door het thans aanwezige hoofdbeeld. De afmetingen bleken bij nameting overeen te komen met die van Brahma en Wisjnoe en kleiner te zijn dan die van Siwa Mahadewa. Van het hoofd is zoowat niets over; toch zijn van het linkergelaat

nog kin en mond te zien. Evenals bij den tegenwoordigen Brahma rust de groote padma, die in de linkerachterhand wordt gehouden, bovenop de achterplaat, die ook hier niet verder naar boven doorloopt. Aan de afgebroken rechterachterhand zijn nog sporen van de aksamala te zien; de rechtervoorhand komt geheel overeen (houdt een lotusrozet op de naar voren geopende palm); de linkervoorarm is afgebroken, doch naar beneden gericht en kan dus eveneens een waterkruik hebben gehouden.

Het is zeker merkwaardig dat IJZERMAN, in wiens tijd deze fragmenten waarschijnlijk nog door andere bedekt waren, op blz. 52 spreekt van „een groot Brahmabeeld, waarvan „het hoofd en enkele ledematen aan de oostzijde van den „steenhoop" (van den Siwatempel) „werden opgemerkt". Hij veronderstelde dat dat beeld deel zou hebben uitgemaakt van het dak van den tempel. Vrage: zou die kop bij het bedoelde onafgewerkte beeld hebben behoord en waar is hij gebleven?

Van het hoofdbeeld in den *Wisjnoetempel* komt een teekening voor in den atlas van IJZERMAN fig. 82 en een foto in R. O. C. 1909, plaat 122. De drie kleinere beelden, die hier tegen den achterwand stonden, Wisjnoe met Laksmi, de Wamana-awatara en de Narasinga-awatara, bevinden zich thans in het museum te Djokja (nummers 18, 19 en 21 van den catalogus). Zij zijn door IJZERMAN afgebeeld in fig. 83, 85 en 84.

In den *Nanditempel* zijn aanwezig drie beelden: de groote nandi, afgebeeld op plaat 124 R. O. C. 1909 en de twee kleine beelden van Soerya en Tjandra op wagens staande (plaat 125 R. O. C. 1909 en fig. 86, 87, 88 en 89 van IJZERMAN). De opname voor plaat 125 geschiedde buiten den tempel; thans staan de beelden weer op hun plaats.

KNEBEL (R. O. C. 1909, bl. 120) spreekt ten onrechte van een negenspan van Tjandra; het zijn als gewoonlijk tien paarden. Dezelfde vergissing komt voor in R. O. C. 1910 blz. 232 (tempels Gedongsongo).

Uit het feit dat de tempel tegenover dien van Siwa, aan zijn wahana, den Nandi, was gewijd, maakte Brandes in zijn aangehaald artikel over de waarde van Prambanan op blz. 12 de gevolgtrekking, dat de tempels tegenover die van Brahma en Wisjnoe eveneens aan de rijdieren dezer goden gewijd zouden zijn geweest en noemde hij dus den *zuidoostelijken tempel* Hangsa- en den anderen Garoedatempel. In den eersten zijn geen beelden gevonden en ontbreekt dus alle aanwijzing of deze veronderstelling juist is.

In den *noordoostelijken tempel* werden aangetroffen het hoofd en het gemutileerde lichaam van een Siwa Mahadewa, volgens IJzerman een der fraaiste van Prambanan (aldaar blz. 57). Naar de opzichter Rummens mij mededeelde is die kop opgezonden naar Batavia. Thans bevinden zich in dezen tempel: *a* bedoeld Siwabeeld zonder hoofd; *b* de bijbehoorende (?) yoni; *c* de kop van een ander beeld (zeer beschadigd); *d* een keurig lotuskussen, gedragen door een prachtig uitgevoerden Garoeda, die weder op een slang rust. Volgens genoemden opzichter is dit laatste beeldwerk nog niet zoo heel lang geleden gevonden in de desa Telaga, ten Oosten van Prambanan, en door Majoor T. van Erp in dezen tempel geplaatst. Ik moet hierbij nog aanteekenen dat, indien deze tempel werkelijk aan Garoeda gewijd is geweest, men hem daarin wel niet zal hebben afgebeeld in den bedoelden vorm, namelijk een lotuskussen dragende.

Van den noordelijken en den zuidelijken tusschentempel is het niet bekend of er oorspronkelijk beelden in aanwezig zijn geweest.

De vorm der beelden van Prambanan. Op blz. 120 R. O. C. 1909 wijst Knebel er op dat de twee kleinere beelden in den Nanditempel, Soerya en Tjandra als basrelief zijn bewerkt en veronderstelt hij dat op hun voetstukken (wagens) oorspronkelijk vrij gebeitelde godenbeelden zullen hebben gestaan.

De eerste opmerking had hij ten aanzien van alle beelden

van Prambanan (met uitzondering van den nandi) kunnen maken en daardoor verliest de veronderstelling veel aan waarschijnlijkheid. Alle beelden (behalve dan de nandi) zijn als men dat zoo noemen mag basreliefs; zij zijn met het achterstuk en het onderstuk uit één steenblok gehouwen, onverschillig of zij op wagens staan (Soerya, Tjandra), op yoni's (twee Siwa Mahadewa's, Brahma en Wisjnoe), op tronen (Goeroe, Ganesa, Doerga) of op den grond (Nandiswara, Mahakala, drie kleine Brahma's en drie kleine Wisjnoe's). Het achterstuk reikt tot boven den top van de kroon, behalve bij de Brahma's, waar het achterste gelaat er overheen kijkt. Achter het hoofd bevindt zich tegen dat achterstuk een glorie. Het onderstuk (beneden het lotuskussen) is soms even dik als het achterstuk, meestal echter dikker. Bij den Siwa Mahadewa uit den hoofdtempel is het niet aanwezig; waarschijnlijk is het daar bij vergissing weggelaten, toen men dat beeld uit de brokstukken weer in elkaar zette.

Waarom men geén vrij gebeitelde beelden gemaakt heeft (als die van Tjandi Banon, welke thans in de voorhal van het museum te Batavia zijn opgesteld), althans voor die welke, als de drie hoofdbeelden in de westelijke tempels in het midden van het vertrek stonden, weet ik niet.

Meer dan voor Knebel's opmerking gevoel ik voor die van Brumund, dat Goeroe, Ganesa en Doerga niet op hun plaats zouden staan. Hij veronderstelde (Indiana I blz. 63—64), dat zij oorspronkelijk in een der andere tempels van Prambanan thuisbehoorden en eerst later op hun tegenwoordige plaatsen zijn gezet. Het eerste argument dat hij daarvoor aanvoert betreffende de hoogte der vloeren en de wijdte der ingangen is niet heel duidelijk en, nu de tronen der beelden gerestaureerd zijn, niet meer te controleeren. Van meer belang is echter het tweede, dat de beelden niet bij de achterstukken met glories behooren omdat deze laatste daarvoor te eenvoudig bewerkt en — wat meer zegt — te klein zijn.

IJzerman (blz. 49) is van een tegenovergesteld gevoelen. Het eerste bezwaar wordt door hem mijns inziens afdoende weerlegd, doch dat omtrent de glories wordt door hem als volgt weersproken: „Een nauwlettend onderzoek heeft tot de conclusie gevoerd, dat de bestaande glories, wel degelijk bij de daarvoor gestelde beelden behooren, dat de beelden daar volkomen tegen passen en dat dus van hun verplaatsing geen sprake kan wezen".

Hiermede nu ben ik het geenszins eens. De tegen den achterwand uit kleine steenen opgebouwde glories zijn omzoomd door een vlammenrand, waarbinnen nog drie gladde banden, en eindigen evenals bij de beelden van Plaosan, onderaan aan weerszijden in vleugels, die hier een makara-achtigen vorm en versiering hebben. Nu wordt, niettegenstaande IJzerman's ontkenning, bij Doerga en meer nog bij Goeroe een deel van dat ornament (vlammenrand, banden en vleugels) door de daar pal tegenaan staande beelden bedekt en dat kan toch nooit de bedoeling zijn geweest. Bij Ganesa, waar de lichtschijf veel breeder is, is dit niet het geval, daar is het geheele ornament zichtbaar. Verder doet het vreemd aan dat er nog een lichtschijf is achter het achterstuk, dat het beeld geheel afsluit. En als deze drie beelden niet genoeg hadden aan de tegen dat achterstuk gebeitelde glorie, maar bovendien nog een groote, gevlamde lichtschijf behoefden, waarom hebben de hoogere goden, Siwa, Brahma, Wisjnoe er dan geen?

Evenals Brumund heb ik den indruk gekregen dat de aanwezige lichtschijven oorspronkelijk bestemd waren voor andere godheden, althans godheden van een anderen vorm en in elk geval zonder achterstuk. Wie waren die goden, vraagt Brumund. De vorm der lichtschijf zou — op grond der overeenkomst met naburige tempels — doen denken aan Boeddha's en bodhisatwa's, doch dat is te absurd. Eerder veronderstel ik dat de bouwmeester en de beeldhouwer onafhankelijk van elkaar hebben gewerkt; dat de eerste heeft

gerekend op beelden van dezelfde godheden als nu, doch van een anderen vorm, zonder achterstuk, en dat hij, wetende dat Ganesa zooveel meer breedte zou beslaan dan Doerga of Goeroe, diens lichtschijf bij voorbaat zooveel ruimer maakte. De beeldhouwer echter wist niets van die lichtschijven, waar de beelden in moesten passen, en maakte ze evenals de andere hoofdbeelden met een achterstuk.

Ten slotte nog een derde opmerking. Alle beelden van Prambanan worden gekenmerkt door tegen het achterstuk aangebrachte strikken aan weerszijden (uiteinden van het kleed of van den band waarmede dit wordt opgehouden). Meestal reiken die tot aan den rand van het achterstuk; bij sommige als Doerga is dat niet het geval, doch naar ik meen zijn zij bij alle aanwezig, ook bij de kleinere beelden.

De eerste serie. Had men zich in den tijd van IJzerman bepaald tot de ontruiming van de kamers en de uitgraving der putten van de hoofdtempels, eenige jaren later had de in den aanvang van het hoofdstuk bedoelde deblayeering plaats, waardoor de versiering der verschillende tempels zichtbaar werd, voor zoover zij niet waren ingestort. Door Dr. J. Groneman werd een beschrijving der tempels samengesteld onder den titel van „Tjanḍi Prambanan op Midden-Java na de ontgraving", die met de bijbehoorende 64 lichtdrukken van Cephas in 1893 door het Koninklijk Instituut voor T. L. en V. van N. I. werd uitgegeven. Een groot deel van dat werk is gewijd aan de beschrijving der vier serieën van aan de tempels aangetroffen beeldhouwwerken. De eerste serie, die der leeuwen en hemelboomen, komt aan alle acht tempels voor; de drie andere worden alleen aan de drie westelijke tempels aangetroffen en wel de tweede aan den buitenwand der borstwering van den omgang, de derde aan den binnenwand daarvan en de vierde aan den achterwand van den omgang, den buitenwand van den eigenlijken tempel (t. a. p. blz. 6.)

Wat nu de eerste serie betreft, aan de twee tusschentempels komen alleen de leeuwtjes voor doch was voor de hemelboomen geen plaats meer; bij de zes andere tempels wordt elke leeuwennis geflankt door twee hemelboomen en zijn onder die boomen aan weerszijden verschillende dieren geplaatst. Daar de opsomming dezer diersoorten door GRONEMAN alleen wordt gegeven voor de Brahma-, Wisjnoe- en Nanditempels, en dan nog onjuist en onvolledig, volgt hieronder een nieuw overzicht.

a. *Noordoostelijke tempel.* Hier zijn, in tegenstelling met de andere tempels, de afgebeelde dieren alle vogels, wat in verband met het feit dat deze tempel mogelijk aan Garoeda, ook een vogel, gewijd is geweest, wel merkwaardig is en nog merkwaardiger zou wezen, indien hetzelfde ook bij den zuidoostelijken tempel het geval was.

Aan elk der drie lange zijden komen telkens naast elkaar 2 tafereelen voor, waarop aan elke zijde van den boom niet één maar twee vogels zijn afgebeeld. De tweede vogel is kleiner, een jong, en wordt door den ouden vogel gevoerd. Die dubbele vogels — en dit geldt ook voor de twee volgende tempels — zijn steeds een soort patrijzen of kwartels (poejoe). Verder komen voor papegaaien, kakatoe's, pelikanen enz., doch geen pauwen. Dikwijls zijn de vogels op twee naast elkander geplaatste tafereelen geheel gelijk; van een vast systeem van plaatsing schijnt geen sprake te wezen.

b. *Zuidoostelijke tempel.* Aan dezen tempel ontbreken enkele tafereelen en bestaat de mogelijkheid dat andere met elkaar verwisseld zijn en dus niet op hun plaats staan. Aan de Noordzijde vindt men 6 maal vogels (geen dubbele) en 2 maal (naast elkaar) een zelfde soort kleine zoogdieren; twee tafereelen mankeeren. Aan de Oostzijde ontbreken er eveneens 2 en komen zoogdieren 1 maal en vogels 7 malen voor (hieronder 3 stel dubbele, waarvan sommige gevoerd, andere niet). Aan de zuidzijde: 10 maal vogels (geen dub-

bele). Aan de Westzijde aan elken kant van de trap 4 maal vogels (geen dubbele). Van dezen tempel moet ook het te Djokja aanwezige basrelief (no. 31 van den catalogus) afkomstig zijn, waarop evenzoo vogels voorkomen. Alleen aan de Zuidzijde zijn wellicht op één tafereel pauwen bedoeld.

c. *Nanditempel.* Ook hier hebben de vogels nog de overhand, al wordt het aantal zoogdieren grooter. Aan de Noordzijde worden 3 maal zoogdieren aangetroffen en 7 maal vogels, daaronder 2 stel dubbele, waarvan er een wel en een niet gevoerd wordt (bij GRONEMAN anders); aan de Oostzijde in het midden 6 maal zoogdieren en aan elken kant daarvan 2 tafereelen met pauwen (bij GRONEMAN anders); aan de Zuidzijde 10 maal vogels, waarvan 2 naast elkaar met jongen, niet gevoerd wordende; aan de Westzijde aan weerszijden van de trap een tafereel met reigers, die elk een visch in den bek hebben; daarnaast aan den Zuidkant 3 tafereelen met zoogdieren, aan den Noordkant 2 maal zoogdieren en eens pauwen.

d. *Brahmatempel.* De drie westelijke tempels zijn niet vierkant als de oostelijke, doch hebben inspringende hoeken, op de korte zijden waarvan bij de Brahma- en Wisjnoetempels telkens één stel van deze tafereelen voorkomt. Het aantal groepen wordt daardoor voor de Zuid-, West- en Noordzijden: 1, 1, 8, 1, 1 en voor de Oostzijde, die door de trap in tweeën wordt gedeeld: 1, 1, 3, 3, 1, 1. Bij den Siwatempel met zijn vier trappen is de verdeeling aan alle zijden gelijk en wel: 2, 2, 4, 4, 2, 2.

Aan deze drie tempels worden de meeste plaatsen ingenomen door kinnara's en kinnari's, hemelsche vogels met menschenhoofden. Het schijnt de bedoeling te zijn geweest telkens een paar, een mannelijken en een vrouwelijken vogel af te beelden, doch dit is niet altijd volgehouden.

Aan den Brahmatempel vindt men behalve kinnara's vier soorten zoogdieren (hazen, tijgers, herten en apen) en één soort vogels, die ik in navolging van GRONEMAN ganzen zal noemen.

Van rechts naar links worden nu aangetroffen aan de Zuidzijde: 2 maal kinnara's, tijgers, hazen, 2 maal herten, 2 maal apen, hazen, ?, ?, kinnara's (bij GRONEMAN anders). Met een vraagteeken duidde ik twee ontbrekende tafereelen aan. Aan de Westzijde is de volgorde: kinnara's, ganzen, 8 maal kinnara's, 2 maal ganzen; aan de Noordzijde: 2 maal ganzen, 2 maal apen, 4 maal kinnara's, 2 maal apen, 2 maal ganzen, en aan de Oostzijde aan weerskanten der trap: eenmaal hazen en 4 maal kinnara's.

e. *Wisjnoetempel.* Hier vindt men behalve kinnara's drie soorten zoogdieren (herten, apen en hazen) en twee soorten vogels (ganzen en neushoornvogels). De volgorde is hier aan de Zuidzijde: 2 maal apen, 8 maal kinnara's, 2 maal ganzen; aan de Westzijde: 2 maal apen, 8 maal kinnara's, 2 maal neushoornvogels: aan de Noordzijde: 2 maal hazen, 8 maal kinnara's, 2 maal neushoornvogels en aan de Oostzijde aan weerskanten van de trap 3 maal kinnara's en 2 maal herten. Hier is derhalve de ordonnantie der tafereelen veel regelmatiger dan bij den Brahmatempel. Opmerking verdient dat een der neushoornvogels niet is afgewerkt (zooals bekend is er meer aan dezen tempel niet klaargekomen) en dat een enkele kinnara (niet meer dan een, zooals GRONEMAN zegt) een baard heeft. GRONEMAN'S opsomming wijkt ook hier af van de mijne.

f. *Siwatempel.* Op de tafereelen aan dezen tempel, waarvoor te vergelijken zijn de hiervoren genoemde platen van CEPHAS no. 7, *a*, *b* en *c*, treft men behalve kinnara's aan drie soorten zoogdieren (herten, rammen en hazen) en drie soorten vogels (de vorenbedoelde ganzen, pauwen, kenbaar aan hun staarten, pluim op het hoofd en geschubde veeren, benevens een derde soort, die ik duiven zal noemen). De volgorde is van rechts naar links, aan de Zuidzijde: 4 maal herten, 8 maal kinnara's, 4 maal pauwen; aan de Westzijde 4 maal duiven, 8 maal kinnara's, 4 maal rammen; aan de Noordzijde 4 maal ganzen, 8 maal kinnara's, 4 maal

ganzen; aan de Oostzijde in dezelfde volgorde: 4 maal hazen, 8 maal kinnara's, 4 maal pauwen. Zooals te verwachten was is aan dezen hoofdtempel de verdeeling even regelmatig als aan den Wisjnoetempel.

De tweede serie. Aan de buitenzijde der borstwering van den omgang van den *siwatempel* zijn nog verscheidene steenen aanwezig van de zoogenaamde tweede serie, die afwisselend bestond uit in nissen geplaatste groepen van drie personen en meer naar achteren geplaatste groepen van dansende en muziekmakende lieden. Die groepen van drie personen zijn bijzonder fraai, zie plaat 9 van CEPHAS. Het zijn echter niet allen vrouwen, zooals GRONEMAN zegt (Tjandi Parambanan blz. 8 en Tempel- en Kloosterbouwvallen blz. 32) en natuurlijk zijn zij evenmin naakt zooals hij meende. Het zijn nu eens drie vrouwen, dan weder drie mannen, dan weder een man tusschen twee vrouwen.

Ten einde te kunnen beoordeelen of GRONEMAN's veronderstelling juist kan zijn dat de tweede serie aan de beide andere westelijke tempels uit dezelfde groepen heeft bestaan (catalogus verzameling Djokja blz. 21 en Oudheidkundige aanteekeningen III blz. 17), heb ik nagegaan hoeveel van die groepen er aan den Siwatempel geweest moeten zijn en hoeveel er thans nog worden gevonden. Noemt men die van drie personen *a* en de andere *b*, dan moeten er oorspronkelijk geweest zijn 70*a* en 64*b*. Aanwezig zijn:

op den tempel zelf.	46 *a*,	47 *b*,
op en om den vloer der oude opzichterswoning.	13 „	5 „
op de noordzijde van den ringmuur (fragmenten)	4 „	— „
in het museum te Djokja. . .	3 „	2 „
Totaal	66 *a*,	54 *b*.

Nu schijnt het mij toe dat, indien deze groepen ook hadden voorgekomen aan den Wisjnoe- en den Brahmatempel,

er veel meer van deze zoo kenmerkende stukken gevonden zouden moeten zijn.

Mijns inziens heeft de tweede serie aan den *Wisjnoetempel* bestaan uit paneelen, zooals er in het museum te Djokja twee staan zonder baard (cat. no. 29 en 30); in silohouding zittende personen tusschen twee pilaren. Aan de voorzijde is aan weerszijden van de trap nog een dergelijk paneel aanwezig, die daar waarschijnlijk op hun plaats staan (zie plaat 59 Cephas). Ook aan de Zuidzijde staan er een aantal (plaat 60), doch die zijn veel te dicht bij elkaar gezet. Tusschen elke twee paneelen toch bevond zich een meer naar achteren gelegen vak met ornament. Daar ik niet weet hoe breed deze laatste vakken waren, kan ik niet zeggen hoeveel paneelen er aan dezen tempel geweest moeten zijn, doch vermoedelijk meer dan het aantal van 54 dat thans nog aanwezig is, n. l.:

op den tempel zelf	14
op het terrein der tempels	38
in het museum te Djokja.	2
Totaal	54.

Deze figuren houden de handen op verschillende wijzen, in dhyanamoedra, waramoedra, sembahhouding, idem doch met de toppen der vingers omlaag, de linker in den schoot en de rechter voor de borst, terwijl er verder nog zeer enkele afwijkende handhoudingen zijn. Ik heb geteld hoeveel malen elk dezer vormen voorkwam in de hoop dat daaruit wellicht zou kunnen worden afgeleid dat een bepaalde verdeeling dier handhoudingen over de verschillende vakken heeft bestaan, doch dit is positief niet het geval geweest, zooals blijkt uit de hoekstukken, die aan twee zijden een zoodanige figuur dragen en waarbij de handhoudingen geheel willekeurig verdeeld zijn.

Voor den *Brahmatempel* geldt hetzelfde; hier heeft de tweede serie zoo goed als zeker bestaan uit soortgelijke figuren als aan den Wisjnoetempel, doch dan gebaard. Daarvan zijn er aanwezig:

op den Wisjnoetempel.	1
op het terrein der tempels.	52
in het museum te Djokja	2
Totaal	55.

GRONEMAN voert tegen de veronderstelling dat deze paneelen de tweede serie aan de Wisjnoe- en Brahmatempels zouden hebben uitgemaakt, het bezwaar aan (catalogus der Djokja'sche collectie blz. 22) dat zij daarvoor te laag zijn, lager dan de daarachter gestaan hebbende steenen van de derde serie, doch dit bezwaar lijkt mij weinig reëel, daar dat verschil in hoogte door een hoogere plaatsing gemakkelijk kon worden opgeheven. Dat bezwaar wordt nog eens herhaald op blz. 60 van „Boeddhistische Tempel- en Kloosterbouwvallen", doch is daar abusievelijk vermeld bij den Brahmatempel, waar geen dergelijke steenen worden aangetroffen.

De derde serie. Aan den *Siwatempel* is deze reeks van sprekende reliefs aan de binnenzijde der balustrade nog zoo goed als compleet, aan de Oostzijde (1e tafereel) ontbreekt een gedeelte ter breedte van 87 c.M., vermoedelijk dus twee steenen. Ik heb deze op het terrein niet kunnen terugvinden, doch denkelijk zijn zij daar wel aanwezig daar men dat stuk, dat voor een groot gedeelte uit lijstwerk en open vakken en slechts voor ± 30 c.M. sprekend tafereel bestaat, wel niet zal hebben weggevoerd. Deze reliefs zijn afgebeeld op de platen 11 — 34 van CEPHAS en geven een gedeelte der geschiedenis van Rama en Sita, tot aan den oversteek naar Langka. Men zie de verklaring van GRONEMAN in Tjandi Parambanan blz. 9 — 19 en de hier en daar eenigszins afwijkende van denzelfden schrijver in zijn Tempel- en Kloosterbouwvallen blz. 38 — 48, en vergelijke daarmede hoofdstuk V en platen 28, 29 en 30 van „De wolkentooneelen van Panataran," door de Oudheidkundige Commissie samengesteld.

De verklaring der verschillende tableaux door GRONEMAN bevredigt mij niet geheel en zou zeker eens moeten worden

herzien, doch om niet te uitvoerig te worden ga ik daar thans niet verder op in.

Men neemt gewoonlijk aan dat aan den Wisjnoe- en den Brahmatempel het vervolg der Ramalegende is afgebeeld geweest; op beide staan nog een aantal dergelijke steenen, doch men heeft die er gedeeltelijk bij gelegenheid der ontgraving neergezet, zoodat het niet bekend is welke op hun plaats staan en welke niet. Verder staan er een aantal op het terrein en zijn er vele weggevoerd. Neemt men aan dat alle sprekende reliefs op het erf van den resident van Djokja en in de museumloods aldaar van deze twee tempels afkomstig zijn, dan is op het oogenblik nog het volgende aantal steenen aanwezig:

op den Wisjnoetempel.	48
„ „ Brahmatempel.	10
op den vloer van de vroegere opzichterswoning en in de nabijheid daarvan .	65
te Djokja	16
Totaal.	139

Naar mijn schatting zijn er voor elk der beide tempels ± 140 steenen noodig geweest, zoodat dus nog de helft zou mankeeren. Aan den Siwatempel telde ik van Ganesa tot Doerga 47 steenen, wat voor den geheelen omgang zou geven 188.

Bij het uitzoeken der steenen van den Wisjnoe- en van den Brahmatempel kan misschien van nut zijn dat ik heb meenen op te merken dat bij den Brahmatempel de omlijsting (pilaren enz.) iets smaller is dan bij den Wisjnoetempel. Op de thans aanwezige steenen gemeten bedraagt de afstand van een hoek tot aan het eigenlijke tableau bij den eersten 46 c.M. tegen 55 bij den laatsten, (aan den Siwatempel 69 c.M.).

De op den *Wisjnoetempel* aanwezige reliefs worden door Groneman besproken in zijn Tjandi Parambanan op blz. 24—

25 (in zijn gids niet); ik maakte daarbij de volgende aanteekeningen.

De zittende man met kroon en glorie komt (nu?) voor in vak 3; vooraf gaat in vak 2: „twee raksasa's, die een vallend persoon (man of vrouw?) vervolgen". Dit is blijkbaar een man; ook valt hij niet maar loopt hard weg.

Voor het tafereel in vak 6, waar een vrouw aan het water zit, is er nog een met drie mannen en twee koeien; een dier mannen draagt op den schouder een voorwerp van een bijzonderen vorm; hiermee vergelijke men dat hetwelk het laatste beeld der z. g. vierde serie aan dezen tempel in de linkerhand houdt.

De drie loopende mannen hebben alle drie een kroon; niet alleen de eerste.

In dit vak komen nog twee steenen naast elkaar voor, waarop een man met een tiara wijdbeens ligt neergesmakt, terwijl zijn tegenpartij den voet op de plaats zijner schaamdeelen zet. Is ook het rund zoo neergeworpen? Volgens GRONEMAN wordt het omhoog getrokken.

Van af het zevende vak (moet zijn achtste) is bij GRONEMAN de telling verkeerd en moet altijd een cijfer worden genomen dat 1 meer is dan hij aangeeft.

In het 12e vak komt een zeeslang voor, wier bek door een man wordt opengehouden; deze staat met den voet op de onderkaak van de slang en houdt de opgeheven hand tegen de bovenkaak.

In het 19e vak vóór den demon, met het doodshoofd op de haren, is nog een onbeduidend fragment aanwezig met een deel van een tafereel en een pilaar.

Na het laatste door GRONEMAN genoemde tafereel (vak 19, moet zijn 20) komen in vak 21 nog drie steenen voor.

Zooals ook in „Tjandi Parambanan" wordt opgemerkt, geeft een tafereel in vak 6 een stier te zien die een koe dekt; dit en de zwangere gemasseerd wordende vrouw in vak 4, mogelijk ook een tableau der eerste serie aan den

Brahmatempel en de andere aap op relief no. 150 (R. O. C. 1909 bl. 83), zijn waarschijnlijk de voorstellingen die den Reverend GEORGE M. REITH, „A padre in partibus" doen spreken van „*obscene*" en „*indecency*". Het is wel merkwaardig dat deze toerist bij zijn vluchtig bezoek deze uitzonderingen op den algemeenen regel zoo gauw heeft gevonden.

Wat er van de derde serie aan den *Brahmatempel* aanwezig is wordt door GRONEMAN opgenoemd op bl. 27 van „Tjandi Parambanan", dit geeft geen aanleiding tot verdere bespreking.

De vierde serie. De tafereelen dezer reeks aan den *Siwatempel* zijn afgebeeld op de platen van CEPHAS no. 35—58. Het was op grond der bezichtiging van deze platen dat MARTINE TONNET in een artikel in de Bijdragen K. I. T. L. V. 7e volgreeks VI, bl. 128—149, haar *scherpzinnige conclusies* trok omtrent de beteekenis dezer beelden. Het kan slechts betreurd worden dat zij die studie niet bij den bouwval heeft kunnen maken; thans heeft zij uit de platen veel meer gezien dan er in werkelijkheid te zien is. Deze opmerking werd reeds gemaakt door GRONEMAN in „Oudheidkundige aanteekeningen III" en door KNEBEL in R. O. C. 1e sem. 1909. Aan beider opmerkingen zou nog heel wat kunnen worden toegevoegd (o. a. slaat KNEBEL in zake Hanoman de plank heelemaal mis), doch daar, zooals beiden vermelden, nog een nader artikel van deze schrijfster in de Bijdragen verwacht mag worden, komt het mij niet noodig voor thans verder op de zaak in te gaan.

Van de beelden dezer serie aan den *Wisjnoetempel* geeft GRONEMAN in zijn Tempel- en Kloosterbouwvallen blz. 57—59 een beschrijving, die echter ook nog te herzien zal zijn. Die aan den *Brahmatempel* geven voor het oogenblik nog minder aanleiding tot bespreking.

Enkele opmerkingen omtrent eenige andere onderdeelen en versieringen der tempels. In de hoeken bij de trapjes op den omgang van den Siwatempel (zie plaat 10 CEPHAS) zijn telkens een man en een vrouw afgebeeld, in welke personen GRONEMAN (Tempel- en Kloosterbouwvallen blz. 40) Rama en Sita meent te zien. Er zijn 6 van deze voorstellingen, niet 8, zooals in Tjandi Parambanan blz. 9 gezegd wordt, want aan de Oostzijde bij den hoofdingang komen zij niet voor. Het is mogelijk dat GRONEMAN's veronderstelling juist is, doch hij ziet diezelfde personen (zie Tj. Parambanan blz. 8) ook in de beelden op de hoektempeltjes (platen CEPHAS No. 1 tot 6 en 8) en dat zal niet gaan. Van de 16 figuren zijn er nog 14 aanwezig — die aan weerszijden der Oostertrap ontbreken — en die 14 zijn allen mannen.

Voor de nissen, hoog aan den buitenwand van den Siwatempel, waarvan hier en daar nog wat over is, zie men plaat 126 R. O. C. 1909. Zooals ook daar te zien is, komen ter zijde van die nissen kleine, in basrelief bewerkte nisjes voor, waarin een leeuw en face, die op een liggenden olifant en face zit. Het zijn deze leeuwtjes, die MARTINE TONNET (t. a. p. blz. 143) op de foto's voor apen aanzag. De olifanten zien er op een afstand wel eens wat vreemd uit, een ervan deed mij aan een stier denken, doch bij nader onderzoek bleken het alle olifantskoppen te wezen. Oorspronkelijk moeten er 32 geweest zijn. Deze voorstellingen vertoonen een merkwaardige overeenkomst met het bij Tjandi Boebrah aangetroffen steenblok (plaat 153 R. O. C. 1910, 1e figuur) dat — zonder de bevestigingspin — juist tweemaal zoo hoog is, 78 c.M., als de groepen van Prambanan, die een hoogte hebben van 39 c.M.

Onder de makara's, die de poorten voor de cella's van Doerga, Ganesa en Goeroe aan de onderzijde hebben beëindigd, ziet men liggende olifanten afgebeeld, welke alle zes nog aanwezig zijn (de makara's niet; daarvan is alleen een geheele over bij Doerga). Aan de Oostzijde, den hoofdingang, dus voor de trap die naar Siwa Mahadewa leidt, hebben de

makara's waarschijnlijk gerust op lotusrozetten, naar voren geopende, geheel ontloken padma's. Hiervan is er nog één over die, vooral op een afstand, een fraaien indruk maakt.

Dergelijke liggende olifanten als zooeven bedoeld vindt men terug aan de buitenzijde der steenen van de makara's der trappen voor Brahma- en Wisjnoetempels (bij de andere tempels niet); aan de voorzijde is op die steenen een dwerg afgebeeld, die de makara draagt (zie plaat 34 R. O. C. 1903 fig. 1).

Aan de buitenzijden van de trappen der Brahma- en Wisjnoetempels ziet men een opzittenden tijger afgebeeld, aan elken tempel dus tweemaal. Voor den Brahmatempel zie men de bedoelde foto op plaat 34 R. O. C. en voor den Wisjnoetempel plaat 59 van Cephas. Aan den zuidelijken tusschentempel treft men aan weerszijden op de trapspiegels opzittende leeuwen aan; aan den noordelijken vindt men slechts aan eene zijde een leeuw; aan de andere zijde ontbreken vele steenen. De trapspiegels van den noordoostelijken en van den zuidoostelijken tempel zijn nog heelemaal onbewerkt; aan die van den Nanditempel was men blijkbaar nog bezig toen de bouw gestaakt werd, daar heeft men een zittenden olifant in beeld willen brengen. Aan de vier opgangen van den Siwatempel (zie plaat 2 van Cephas) heeft men de trapvleugels geheel met ornament gevuld, waarin geen dieren voorkomen.

De los staande reliefs en andere tempelfragmenten op het terrein. Zooals ik hiervoren reeds memoreerde zijn een groot deel dezer stukken door Knebel beschreven in R. O. C. 1909 blz. 59—117, rubriek D. Zij werden — zie aldaar blz. 117 — gemerkt met O. C. 1—463, met witte cijfers op een zwart langwerpig vierkant veld. Deze nummers zijn thans voor het grootste gedeelte weder verdwenen. Dit is wel geen onoverkomelijk bezwaar omdat de steenen meestal in volgorde der nummers staan, maar het zoeken wordt er

toch nog al door bemoeilijkt. Hier komt nog bij dat de beeldhouwwerken na KNEBEL's opname gedeeltelijk weer verplaatst zijn; zoo staan de makaraspuiers no. 208—223 niet meer ten N. O. van de trap van den Wisjnoetempel, maar ten N. van dien tempel op den ringmuur en de nummers 224—230 niet meer op het grasveld voor de opzichterswoning en onder den ketapangboom, doch op den vloer van die (nu afgebroken) woning en aan de Oostzijde daarvan. Tot overmaat van ramp schijnen er op vele steenen reeds nummers van vroegere opnamen te hebben gestaan, welke nu dikwijls nog duidelijk te zien zijn, terwijl het latere nummer O. C. is verdwenen.

De nummers 120 en 121 zijn door KNEBEL verwisseld, 120 is het bovenop liggende steenblok, kala met makara's.

Bij *de nummers 105, 129, 224 en 231* had wel vermeld mogen worden dat die zijn afgebeeld op de platen 133, 135, 142 (fig. *a*) en 134 derzelfde R. O. C. 1909, waarin de inventarisatie voorkomt, te meer aangezien ook op die platen en in de lijst daarvan, elke verdere verwijzing ontbreekt.

De wijze waarop de verschillende beeldhouwwerken betiteld worden, is niet consequent doorgevoerd; zoo is b. v. het „godebeeld" no. *2* een zelfde soort stuk als de „basreliefs" no. *10* en volgende. Zoo zijn *de overeenkomende stukken 123, 224, 250 en 463* (waarvoor men zie plaat 142 fig. *a* en de beschouwingen van Majoor T. VAN ERP in R. O. C. 1909, blz. 166—168), respectievelijk beschreven als (de beschrijving door mij verkort) *a* basrelief, voorstellende een nisje, *b* antefix, waarin een nisje, *c* hautrelief, een geornamenteerd venster en *d* basrelief, waarin een venster. Ook mist men bij elk dezer nummers een verwijzing naar de drie andere.

De nummers 12 en 13. De beschrijving dezer basreliefs is nog aan te vullen met de woorden: „met dien verstande dat op de bloemen van no. 13 geen vlammen voorkomen". Op no. 12 kom ik aan het slot van dit hoofdstuk nog terug.

De vierarmige vrouwebeelden nos. 55, 65, 77 en 229. Dat KNEBEL's „Javaansche reisgenoot" bij het zien dezer reliefs „dadelijk dacht aan een regenboog" is hem niet kwalijk te nemen, maar dat KNEBEL dat zelf ook deed komt mij nog al vreemd voor; zijn hypothese dat die regenboog eigenlijk een rugleuning was, is al iets waarschijnlijker. In werkelijkheid heeft men mijns inziens te doen met dezelfde platte banden binnen den vlammenrand van de groote lichtschijf als wij bij Doerga c. s. aantroffen en die ook aan de beelden van Plaosan (doch daar versierd) worden gevonden. KNEBEL noemt verder no. 65 een „aanvulling" van no. 55; dit is minder juist; het zijn beide rechterbovenstukken van een zelfde voorstelling, doch op no. 65 is meer te zien dan op no. 55, het is dus eerder een „uitbreiding". Indien niet bij 55 een zaadsnoer en bij 229 een klok uit de makara afhing, zouden deze twee een geheel hebben kunnen uitmaken. Zij geven te zamen de voorstelling van een vierarmig vrouwebeeld, waarvan de rechterachterhand een boek en de linker een tjamara houdt; de linkervoorhand ligt in den schoot en de rechter wordt gehouden als bij de waramoedra. Bij no. 77 ontbreekt de linkerbovenarm, doch komen de andere drie handen overeen met de combinatie 55 — 229; van de makara hangt een klok af. Bij no. 65 houdt de linkerachterhand weer een tjamara, doch wordt de rechtervoorhand voor de borst gehouden; de andere armen ontbreken; van de makara hangt een zaadsnoer af. Een vijfde voorstelling dezer vrouwelijke godin (?) ligt op de zuidzijde van den ringmuur nabij den ingang en waarschijnlijk zullen er nog wel meer gevonden worden; met wie men hier te doen heeft weet ik niet.

De nummers 151—154. Bij de beschrijving van de aaneenpassende reliefs 151 en 152 had nog vermeld kunnen worden dat op het rustbed een man ligt, vermoedelijk een lijk als bij no. 142. Ook 153 en 154 vormen samen een geheel: een reus ligt op den grond (kop en bovenlijf op 154 en voeten op 153) en wordt door den anderen man

van 153 en een man van 154 gestoken, terwijl die met de sangka dien horen als het ware aan het oor van den reus houdt. Het paard op 153 schrikt wellicht voor dien reus. Op 154 is nog een olifant met zijn geleider te zien.

Uit Knebel's beschrijving van *nummer 238* zou men niet licht de gevolgtrekking maken dat dit een der meest interessante en ook een der grootste stukken van de geheele verzameling is. Het is niet 0.50 M. maar 2.11 M. breed en blijkbaar de bovendorpel van een poort, waarop het ondergedeelte van een groot basrelief, omgeven door een lijst en daarbuiten ornament. De lijst en het ornament van de linkerzijde vielen op een steen ernaast. Het relief alleen is 1.46 M. breed. Het hoofdbeeld is vierarmig; de achterarmen zijn niet verdwenen, zooals Knebel zegt, maar de achterhanden, evenals het hoofd, zijn niet te zien omdat zij op een hoogeren steen voorkwamen. De linkervrouw houdt in de rechterhand geen blad als waaier maar een utpala die in horizontale richting hangt en natuurlijk steunt zij met de linkerhand den rechterelleboog en niet den linker. Het zou zeker belangrijk zijn te weten welke persoonlijkheid door het hoofdbeeld wordt voorgesteld; zooals in de beschrijving vermeld ligt de linkervoorhand in den schoot en houdt de rechter, over de knie hangende, een klok.

De nummers 373, 374 en 375. Bij het eerste rijst de stengel positief niet op uit het voetstuk; de rechterhand houdt een bloem met korten stengel, die van onderen niet verder reikt dan de muis van de hand, niet tot aan den polsring b. v. Het „niet te determineeren" voorwerp van 374 is vrij duidelijk een klok (bel.) Bij 375 bevindt zich ter hoogte van de heup niet een bloem maar een blad, zooals zoo dikwijls voorkomt; de „reusachtige bloem" is een vrij groote padma, waarop een nog breeder sikkelvormig voorwerp (maan?).

Bij *nummer 438* staat geen weda op de bloem maar een wadjra van het spitse model (schrijffout?), en bij *nummer*

453 is de overeenkomstige wadjra niet onafgewerkt en maar zeer weinig beschadigd; de bloem is niet bolvormig, het is juist een utpala.

De zesarmige voorstellingen no. 371, 399 en 459. Noemde ik in het begin dezer aanteekeningen het werk van IJzerman een mooi en betrouwbaar boek, ik moet thans melding maken van een daarin voorkomende aardige vergissing. Brumund had aan het slot van zijn eerste artikel (Indiana I blz. 66) naar aanleiding van de op het terrein verspreid liggende steenen gezegd: „Het meest belangrijke beeldje „van allen is echter een zittende Boeddha, met zes armen, „tegen een achterstuk uitgehouwen. De beide middenste han-„den zijn voor de borst gevouwen; van de beide onderste „ligt de regter op de knie, de palm naar boven, en heeft „de linker een Padma gevat. Van de beide bovenste heeft „de regter opgeheven eenen ring, de linker een bijltje „gevat, gelijk dat dikwerf bij de Ganesa's gevonden wordt. „Tegen het achterstuk is een glorie uitgebeiteld en op het „hoofd een kroontje geplaatst. Het beeld zal nog geen twee „voet hoog zijn, en staat op den vloer der vroegere kamer „van den kleinen noordertempel, achter de pendopo".

Nu bedoelde Brumund onder „Boeddha" beelden ook wel eens „Boeddhistische" b. v. bodhisatwa's, doch geen Siwaietische. IJzerman echter, misschien verkeerd gelezen hebbende, zegt op blz. 58: „Naast deze plaats der verwoesting" (den noordertusschentempel) „zit het beeld van Doerga, „dat Brumund volgenderwijs beschrijft . . . . „Deze voorstelling van Doerga is nauw verwant" enz. Hij treedt dan in vergelijkingen met andere beelden, maakt in het voorbijgaan een mannelijk beeld aan den Boroboedoer (Awalokiteswara?) voor een godin uit, geeft een fraaie foto van een bronzen zesarmige Doerga (plaat F. rechts) en knoopt daaraan nog eenige beschouwingen vast. Doch met dat al is het beeld in kwestie volstrekt geen Doerga, het is een mannelijk beeld en blijkbaar dat hetwelk door Knebel is beschreven onder no. 371. Wel is waar meende

Brumund dat de middelste handen voor de borst worden gehouden (bij Knebel de voorste), doch overigens komen de twee beschrijvingen zoo goed overeen (vooral wat dien „ring" betreft) dat men, in het oog houdende dat het beeld onafgewerkt en beschadigd is, m. i. niet kan twijfelen of men met hetzelfde beeld te doen heeft. Het staat nog op de plaats bij Knebel aangegeven.

Een tweede zesarmig beeld, no. 399, staat thans niet meer aan de Oostzijde van het noordelijke vierkant, doch aan de Noordzijde van het zuidelijke vierkant, met andere woorden even vóór no. 316 (hier schijnen de beelden heelemaal wat verplaatst te zijn). Knebel zegt dat de voorhanden worden gehouden als in Dharmatjakramoedra; dit geldt echter alleen voor de rechter; de linker ligt in den schoot.

Een derde zesarmig beeld is no. 459, dat veel weg heeft van no. 399; alleen wordt een paar handen, als bij no. 371, voor de borst gehouden. Evenals bij no. 399 ontbreekt het hoofd. Waarom Knebel juist dit beeld zoo merkwaardig vond en niet de beide andere (zie zijn „N. B" aldaar en zijn verwijzing in het rapport zelf op blz. 16 „als iets bijzonders, als „iets nog nimmer ontmoet"), begrijp ik volstrekt niet. No. 371 is zeker even merkwaardig, al zou het alleen maar zijn om Brumund's opmerking en IJzerman's vergissing.

Op blz. 59—60 bespreekt de laatste nog eenige *door* Brumund *vermelde basreliefs*, (in Indiana I en een plaat ervan in Indiana II) en noemt er zelf nog eenige bij. Van de door Brumund afgebeelde is die links bovenaan = Knebel no. 156 en die links onderaan no. 12. Die rechts onderaan kan no. 11 zijn, indien men mag aannemen dat zij iets misteekend is. Die rechts bovenaan kan ik niet thuisbrengen; zij heeft iets weg van no. 8.

Verder noemt IJzerman nog: een vrouw met een kind op den schoot enz. = Knebel no. 204 en een vorst en een vorstin op een troon met geldpotten naast zich; dit zou no. 164 of 166 kunnen zijn. De beide andere door hem vermelde,

met maansikkel en wadjra, zijn vermoedelijk de hiervoren besproken nummers 375 en 438.

B. De tempels van Kalasan.

Deze beide tempels, *Tjandi Kalibening* en *Tjandi Sari* zijn in IJZERMAN's werk zoo grondig behandeld, dat het niet te verwonderen is dat daaromtrent slechts weinig valt op te merken. Het is wel toevallig dat ook mij dadelijk het verschil opviel tusschen de beide leeuwen van den troon van Kalibening; ik zag dien aan de linkerzijde voor een tijger aan. Zie BRUMUND's opmerking, Indiana I blz. 44 en IJZERMAN's weerlegging daarvan, blz. 24. Op dezelfde bladzijde zegt laatstgenoemde dat de vensteropeningen in de zijwanden van het middenvertrek door vier stijlen gedragen worden; bedoeld is waarschijnlijk twee, zie fig. 51 van den atlas.

De bovendrempel (zie BRANDES in R. O. C. 1904 blz. 167) ligt nog steeds voor den Oosteringang; het is het onderstuk van een kalakop; de daarboven thuisbehoorende steen, die in IJZERMAN's tijd op den grond lag (blz. 23), was sedert geheel daarin gezakt, is onlangs ontgraven, en is nu weder in al zijn fraaiheid zichtbaar; hij vertoont den neus en een oog (het andere is beschadigd) van een reusachtig kalagelaat.

Bij Tjandi Sari wordt een zonderlinge indruk gemaakt door de twee gevleugelde personen aan de Noordzijde, zie IJZERMAN, blz. 32, die alleen van een gevleugelde vrouw spreekt, en GRONEMAN, Tempel- en Kloosterbouwvallen, blz. 21. Ook is het eenigszins vreemd dat, terwijl er aan de zuidzijde twee vrouwen zijn afgebeeld, (welke door MACKENZIE zoo werden bewonderd, zie IJZERMAN blz. 32), er aan de Noordzijde slechts één voorkomt. Ik heb mij daarom afgevraagd of ook de andere gevleugelde persoon wellicht oorspronkelijk een vrouw heeft voorgesteld, en door het afvallen van het pleisterwerk in een man is veranderd, doch dit is zeer zeker niet het geval geweest. Bij de echte vrouw zijn de borsten ook in den hardsteen goed te zien en bij den man is de borst plat.

C. De beelden van Boegisan en Bogem.

Even beoosten de door IJzerman (blz. 32 onderaan) bedoelde bocht in den grooten weg bereikt men niet de desa Randoegoenting (die ligt meer zuidoostelijk) maar de desa *Boegisan*, waar ik bezuiden den weg, evenals Knebel (R. O. C. 1909, blz. 50 — 51) een drietal beelden aantrof. De Aksjobya had ook oorspronkelijk geen lotuskussen of ander onderstuk; hij meet van schouder tot schouder 0.80 M. Het tweede, uit drie stukken bestaande beeld is zoo goed als zeker een bodhisatwa en is door Knebel goed beschreven; het heeft op de zool van den rechtervoet een rond voorwerp, als het ware een groot ei, waarop blijkbaar eens de linkerhand rustte. De afstand van knie tot knie bedraagt 1.08 M. Het derde beeld is echter zeker geen Amitabha, de rechterhand is niet te zien, doch rustte waarschijnlijk niet op de rechterknie en zeker niet op de linkerhand. Ook hier is geen lotuskussen of onderstuk aanwezig; de afstand van knie tot knie bedraagt 1.12 M. Dit zijn drie groote beelden, doch niet zoo groot als die van Bogem. IJzerman spreekt van vier beelden, twee bodhisatwa's en twee Boeddha's, waarvan een Aksjobya en een Aksjobya of Ratnasambhawa.

In de desa *Bogem* vond ik bij elkaar vier groote beelden; zoowel IJzerman (blz. 37) als Knebel (blz. 51) vermelden er slechts drie. Bij den bodhisatwa (Knebel no. 1) ligt nog een bijbehoorend fragment van den rechterarm. De beschrijving is nog aldus aan te vullen: de rechterhand wordt voor de borst gehouden; de linker rust op de knie en houdt een stengel, waarvan de bloem is afgebroken. De breedte tusschen de schouders bedraagt 1 M. Van no. 2, den Amitabha, is die breedte 1.10 M. en van knie tot knie 1.48 M.

Omtrent de twee andere beelden — welk der twee door Knebel met no. 3 bedoeld is weet ik niet en IJzerman spreekt alleen van een „Akshobya van dezelfde grootte" (als no. 2) — noteerde ik het volgende: No. 3. Aksjobya, even groot als no. 2, ligt in den grond op de linkerzijde,

zoodat niet te zien is hoe het daarmee is gesteld; de rechterschouder, rechterborst en rechterarm ontbreken, evenals het hoofd. Heeft een achterstuk en een hoog voetstuk, waarvan het bovengedeelte eenigszins is bewerkt in den vorm van een lotuskussen. Linker- en rechterhand zijn goed te zien. Hoogte van schouder tot lotuskussen 1.17 M. En no. 4: Aksjobya of Ratnasambhawa; brokstuk, alleen te zien twee onderbeenen, voetstuk, waarop aan de voorzijde plooien van het kleed neerliggen, en de linkerhand, die in den schoot rust. Breedte van knie tot knie 1.30 M.

Op blz. 44 spreekt Knebel van een raksasa te Tandjoengtirta, die volgens hem ook van Bogem afkomstig zou zijn, doch blijkens de door hem aangehaalde plaats bij IJzerman is dat niet het geval.

Wel van Bogem afkomstig is de groote bodhisatwa op het erf van den resident van Djokja (catalogus no. 108) en evenzoo het *Pandarabeeld*, dat thans op het erf van den Pandji te Prambanan (de oude pasanggrahan) ligt. Zie IJzerman blz. 37 en fig. 68 van den atlas, en Knebel blz. 52 en 58. Men zou uit hetgeen laatstgenoemde mededeelt opmaken, dat hij de nis boven de lotus van dit beeld gezien heeft en bemerkt, dat IJzerman's beschrijving en teekening onjuist waren, dat het beeldje in die nis geen Amitabha maar een Aksjobya is, doch dit alles is niet zoo; die lotus, nis en beeldje zijn reeds lang verdwenen. De opzichter Rummens en de Pandji hebben het beeld nooit anders gekend dan het thans is, n.l. zonder lotus en nisje. Terloops breng ik in herinnering dat Knebel ook bij een beeld in den residentstuin te Djokja een Amitabhabeeldje in de kroon voor een Aksjobya aanzag (R. O. C. 1902 blz. 70 no. 101).

D. Tjandi Loemboeng

De beschrijving van deze tempelgroep door Knebel komt voor in R. O. C. 1909 blz. 127—129; de bijbehoorende platen zijn bij R. O. C. 1910 gevoegd (no. 143—146).

Knebel meende een nisje te hebben ontdekt aan de binnenzijde tegen den achterwand van den hoofdtempel boven de middelste nis „dat, naar het schijnt, in der tijd door den heer IJzerman niet werd opgemerkt". Nu is dit laatste op zichzelf reeds niet waarschijnlijk omdat Brumund al op dat nisje gewezen had. IJzerman zegt dan ook (blz. 74): „In den achterwand tegenover den ingang zijn drie nissen „naast elkander uitgehouwen, en boven de middelste van deze „één kleinere". Er is dus geen sprake van niet opmerken. Een tweede vergissing maakt Knebel waar hij zegt dat de middelste nis in den achterwand kleiner is dan de beide andere; alle drie zijn even hoog, maar de middelste is breeder, dus grooter dan de beide andere.

In de nis aan de buitenzijde van den Noorderwand (dergelijke nissen komen ook aan de West- en Zuidzijde voor) ligt een groote hand, blijkbaar van een raksasa, welke een slang (?) vasthoudt. Ook ik vond de raksasa's niet (zie IJzerman blz. 76); wellicht zouden die bij ontgraving nog voor den dag kunnen komen.

Het lijdt mijns inziens geen twijfel dat de „vrouwenfiguur" van Mackenzie (zie bij IJzerman t. a. p.) met een parasol in de rechterhand en een lotus in de linker, dezelfde is als de thans nog aanwezige mannelijke bodhisatwa, die op blz. 129 door Knebel nauwkeurig is beschreven.

E. Tjandi Boebrah.

Ook van deze ruïne komt de beschrijving voor in R. O. C. 1909 (blz. 129—130), terwijl de platen onder no. 147—153 bij de R. O. C. 1910 zijn opgenomen.

Kenmerkend voor dezen tempel zijn de kleine Boeddhabeeldjes, met achterstuk, lotuskussen en bijzonder hoog voetstuk uit één steenblok gehouwen, waarbij het lotuskussen vóór het onderstuk uitsteekt en dit laatste aan de voorzijde met een lotusbouquet is versierd. Alle nog op den tempel aanwezige beeldjes van dezen vorm missen het hoofd,

doch aan een op het terrein liggend fragment is te zien hoe de glorie geweest is. Deze beeldjes zijn m. i. bijzonder fraai. Er zijn ook grootere Boeddha's, waarbij het naar verhouding veel dunnere lotuskussen niet over het onderstuk vooruitspringt en dit laatste niet zoo hoog is. In het geheel zijn er, zooals reeds door KNEBEL werd vermeld, op den bouwval nog 10 Boeddhabeelden, allen Amitabha. Van de 7 op het terrein naast elkander staande, nog meer gemutileerde, stellen er m. i. een Amitabha, een Aksjobya, drie Ratnasambhawa, en de twee andere of dezen of wel Aksjobya voor.

Omtrent een der kleine Boeddha's noteerde ik de volgende afmetingen: breedte van het voetstuk 41 c.M.; diepte 37 c.M.; hoogte 55 c.M.; hoogte van het lotuskussen 22 c.M.; hoogte van het beeld van kussen tot schouder 33 c.M.; afstand van knie tot knie 40 c.M.; kleinste breedte achterstuk 13 c.M.; breedte daarvan over de glorie 27 c.M.

F. Tjandi Sewoe.

a. De raksasa's. RAFFLES, BRUMUND, GRONEMAN (Tempelwachters in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel 41, 1899, blz. 13—18, KNEBEL, allen beschrijven, de een meer, de ander minder uitvoerig, een of twee van de acht raksasa's van deze tempelgroep en zeggen dat de andere daaraan gelijk zijn, wat niet geheel juist is. GRONEMAN beeldt op plaat I bij zijn aangehaald artikel af, den rechter raksasa bij den zuidelijken ingang, doch zegt in den tekst dat beide wachters aan dien ingang daarop voorkomen.

Afgescheiden van de grootte, die niet geheel gelijk is (zoo is de zuidelijke wachter aan den Westeringang grooter dan de noordelijke doch kleiner dan de twee aan den Zuideringang), zijn er drie typen te onderscheiden:

1. de vier rechter raksasa's, die alle gelijk zijn; het beeld knielt op de linkerknie, houdt in de rechterhand een knods opgeheven, heeft achter de rechterheup een dolk

in een scheede; de linkerhand rust op de heup tegen den gordel en houdt een slang omvat; verder komen slangen voor als oepawita, als bovenarmband en om het hoofd (niet als polsringen zooals KNEBEL R. O. C. 1909 blz. 130 meende);

2. de twee linker wachters aan Wester- en Oosteringang: geheel als *1*, doch het beeld knielt op de rechterknie, zoodat de rechterhand die de knods houdt niet op de knie rust maar op de rechterdij;

3. de twee linker raksasa's aan den zuidelijken en den noordelijken ingang: geheel als 2, maar de linkerhand houdt geen slang en staat niet meer rechtop op de linkerknie, doch ligt gesloten (ledig) daarop met den rug naar boven.

b. De kleine tempels. KNEBEL R. O. C. 1909 blz. 132 spreekt ten onrechte van vijf rijen en plaatst bij de 5e rij een vraagteeken. Dat komt doordat hij de tusschentempels ook voor een rij rekent; er zijn vier rijen; wat hij de 5e noemt is inderdaad de 4e. Van de *tusschentempels* noemt hij er maar vier, terwijl er in werkelijkheid vijf zijn, en wel:

aan de Oostzijde twee;

aan de Zuidzijde geen; daar zijn wel sporen van een vloer te zien, doch die is van lateren tijd. In fig. 153 van IJZERMAN's atlas komt aan die zijde terecht geen tempel voor, doch op den plattegrond in zijn „de Neventempels van Tjandi Sewoe" is daar ten onrechte wel een tempeltje geteekend;

aan de Westzijde twee; hieromheen is de grond uitgegraven om den voet bloot te leggen;

aan de Noordzijde een; ditmaal is de teekening in „de Neventempels" juist en die in fig. 153 van den atlas niet; het tempeltje lag ten Westen van den weg; ten Oosten daarvan vindt men ook wel een — veel kleineren — aardhoop, doch die is te ver van den weg verwijderd om een tempel geweest te kunnen zijn.

Bij de kleine tempels heb ik opgemerkt dat aan de tweede

en derde rij alle figuren op den buitenwand (13 in getal) steeds *mannen* zijn; bij de eerste en vierde rij zijn de drie grootere op de zij- en achterwanden, zoomede de twee op de trapspiegels eveneens mannen, doch de acht overige zijn aan deze beide reeksen altijd *vrouwen*.

Het tempeltje in de derde rij aan de Westzijde naast den ingang is het eenige dat nog een Boeddhabeeld bevat; een afbeelding hiervan is gegeven op plaat 137 R. O. C. 1909.

IJzerman (blz. 88 onderaan) vermeldt een tempeltje (noordoost no. 3 derde rij), met een rijk versierde groote nis en een kleinere daarnaast; deze tempel is thans geheel verdwenen.

Daarentegen is de tempel op den Noordoosthoek der 1e rij, door Brumund aangewezen, die in IJzerman's tijd was volgestort (blz. 88) thans weder toegankelijk. Aan de achterzijde zijn 11 nissen, aan de linkerzijde 15 en aan de rechterzijde zijn er waarschijnlijk ook 15 geweest (nu nog 11), of in totaal 41 en geen 43, zooals Brumund opgeeft. Of zouden er nog twee aan den voòrwand zijn geweest?

Ook de tempel in de eerste rij, zuidzijde, waarin aan elk der drie zijden een vertakte lotusstengel, telkens met drie nisjes, voorkomt en die als model heeft gediend bij de reconstructie in „de Neventempels van Tjandi Sewoe", plaat V, is nog steeds aanwezig.

In den derden tempel Noordzijde der eerste rij, geteld van af den westelijken hoek, staat nu de *vierarmige bodhisatwa*, die tusschen de tweede en de derde rij is gevonden (IJzerman blz. 89 onderaan). Dit is een fraai beeldje geweest, alleen is de houding der achterhanden eenigszins vreemd, die zijn beide opgeheven, zoodat de — geen embleem houdende — handen achter het (nu niet meer aanwezige) hoofd verborgen zijn.

Op hetgeen er over is van den zuidelijken tusschentempel in het Oosten liggen twee beeldjes van dezelfde soort en grootte; ook hiervan was er een oorspronkelijk vierarmig. Zij missen het hoofd en zijn bovendien in tweeën gebroken. Blijkbaar hadden zij ook oorspronkelijk geen achterstukken.

c. De hoofdtempel. Hieromtrent valt weinig op te merken. Behalve de beschrijving van KNEBEL in R. O. C. 1909 zie men ook VAN ERP's verslag in denzelfden jaargang blz. 159—168 en BRANDES, opmerkingen in R. O. C. 1904 blz. 159—170.

De beelden, boven de kleine deuren in de uitbouwen, die in elke hand een lotusstengel houden, zijn geen godinnen zooals IJZERMAN (blz. 79) zegt; de nog aanwezige zijn alle mannen met gevlamde glorie's. Ook op de teekening van BRUMUND in Indiana II blz. 28 is een man afgebeeld.

Tusschen het voorportaal en den gang aan de Westzijde komen als dragers voor mannen die op leeuwen zijn gezeten. Zij dragen met één hand en houden in de andere een bloemstengel. De leeuwen zitten met gebogen achterpooten, terwijl de voorpooten gewoon op den grond staan. In elk vakje bevindt zich slechts één man en één leeuw (anders dus dan wij bij Tjandi Kalongan zullen aantreffen). Ook aan de Oostzijde zijn nog fragmenten van een dergelijke voorstelling over.

G. Tjandi Asoe.

Omtrent Tjandi Asoe, den oostelijken bijtempel van Tjandi Sewoe, wordt in de inventarisatie in R. O. C. 1909 blz. 130 gezegd: „Van deze tjandi, waarvan door IJZERMAN, in 1885, „nog het voetstuk werd ontdekt, en een beeld van Koewera" (let wel *één* beeld!) „werd geen spoor meer aangetroffen".

In 1910 herhaalde KNEBEL het onderzoek naar Tjandi Asoe, doch liet zich kalm naar Tjandi Boebrah, den zuidelijken bijtempel, brengen en schijnt verder in de onvindbaarheid van Tjandi Asoe te hebben berust.

Dat ook VAN ERP ernstig naar de Koewerabeelden van dien tempel gezocht heeft, kan ik op grond van hetgeen straks zal volgen moeilijk aannemen. Hij zegt in zijn „Oudheidkundige Aanteekeningen I" in Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel 53, blz. 588 o. a.: „IJZERMAN (1885) kon niet meer vinden

„dan de overblijfselen van het soubassement, maar gelukkig „waren toen nog vijf Kuwerabeelden ter plaatse, die de bestem- „ming van het bouwwerk bepaalden. Sedert is de afbraak van „Tjandi Asu intensief doorgezet; men vindt geen steen meer „op den anderen en kan zelfs zonder oudheidkundige kaart de „plaats op het terrein ternauwernood terugvinden".

Zoo moeilijk is dat, ook zonder kaart, echter niet. IJzerman had omtrent de ligging van Tjandi Asoe (blz. 91—92) medegedeeld: „Van Tjandi Asoe, den oostelijken tempel, „die achter het woonhuis van den Heer Kläring, den vroe- „geren dalem van Toemenggoeng Wirio Negoro ligt, is thans „alleen nog het voetstuk over . . . . . Tusschen de bam- „boestoelen, die de treurige overblijfselen van dezen schoo- „nen tempel overschaduwen, vonden wij vijf beelden in de „lalitasana-moedra met dikken buik, een ichneumon in de „linkerhand en potten met juweelen en andere versierselen „om het voetstuk, beelden dus van Koebera".

Nu zijn er hier in de buurt niet zooveel Europeesche woningen dat men lang behoeft te raden welk huis, even ten Oosten van Tjandi Sewoe, door IJzerman bedoeld werd; daarin woont thans de heer Dom, hoofdgeëmployeerde der suikerfabriek Tjandi Sewoe. Ik had dus met mijn trouwen begeleider, den opzichter Rummens, dit erf slechts om te loopen om daarachter, in de desa Bĕnĕr, de door IJzerman aangewezen bamboestoelen te vinden en daartusschen *de vijf Koewera's*, of juister vier daarvan, terwijl de vijfde, met het vermoedelijk daarbij behoorende hoofd, bij den put op een aangrenzend inlandsch erf was geplaatst. Ten overvloede bleek uit het aantreffen van een aantal al of niet geornamenteerde steenen dat dit wel degelijk de plek moest zijn waar eens Tjandi Asoe stond. De achtermuur van het erf van den heer Dom is geheel uit tempelsteenen opgebouwd.

Terloops teeken ik nog aan dat de namen Tjandi Asoe en Tjandi Boebrah bij de Inlanders niet bekend schijnen te zijn; zij noemen beide Tjandi Sewoe en rekenen ze dus — wat nog zoo dom niet is — tot het groote complex te behooren.

DE VIJF KOEWERABEELDEN VAN TJANDI ASOE.

In een noot bij de zooeven aangehaalde zinsneden vraagt VAN ERP waar die vijf Koewerabeelden van Tjandi Asoe (niet één zooals KNEBEL dacht) zijn gebleven en of het mogelijk is „dat de fraaiste Kuwera's zijn verhuisd naar „Langen-ardjo, pasanggrahan van Z. H. den Soesoehoenan „van Solo, alwaar de Heer J. KNEBEL de aanwezigheid van „drie mooie Kuwerabeelden constateerde?" (moet zijn vier, zie R. O. C. 1910 blz. 79—80). Het antwoord op deze beide vragen is in het vorenstaande reeds gegeven.

Op plaat 2 zijn de vijf Koewera's, die thans bij meergenoemden opzichter in bewaring zijn, afgebeeld. De nummers 1, 2 en 3 zijn even groot, no. 4 is kleiner en no. 5 iets grooter. Alle missen het hoofd en zijn ook overigens erg geschonden, doch de groote overeenkomst die zij met elkaar vertoonen, maakt het gemakkelijk zich voor te stellen hoe de beelden er oorspronkelijk hebben uitgezien: een zwaarlijvige persoon met een hooge tiara en glorie tegen het van een rand voorziene achterstuk en op de schouders afhangende haartressen, rijk versierd met hals- en armbanden, pols- en enkelringen, oepawita en horizontalen band om den dikken buik, een kort kleed dragende waarvan de slippen of de uiteinden der banden waarmede het wordt opgehouden, bevallig afhangen over het fraai bewerkte kussen, waarop de godheid gezeten is, de rechterhand op de knie, de linker een dier houdende, het linkerbeen ingeslagen, het rechter afhangende en met den voet steunende op een kussentje dat ligt op een der geldpotten die op het voetstuk voorkomen. Die potten zijn bij de meeste beelden afgesloten met een deksel, doch aan alle kanten puilen er snoeren juweelen uit. Bij no. 1 zijn vier potten aanwezig, bij no. 2, 3 en 5 drie, waarvan die bij no. 2 een iets meer gedrongen vorm hebben. De potten bij no. 4, twee in getal zijn van anderen vorm, het zijn meer open bakken (bokors), gevuld — en meer dan dat — met ringen. Tusschen die twee potten bevindt zich nog een versiering. Wat voor een dier het is dat in de linkerhand wordt gehouden durf ik niet zeggen; uit den bek hangt een buidel af.

Mijns inziens zijn dit oorspronkelijk bijzonder fraaie beelden geweest.

Een *zesden Koewera* vonden wij met twee Amitabhabeelden, alle zonder hoofd, beoosten den weg, die van de pasar van Prambanan zuidwaarts leidt, even over de spoorbaan, in de sawah staan, op grond van de desa *Gempol*. Volgens de verklaring van twee personen die ik, zonder dat de een van den ander af wist, daarnaar vroeg, stonden die beelden daar al zoolang als hun heugt. Een hunner deed daarbij het gewone verhaal, dat men den Koewera eens naar de desa had verplaatst, doch dat deze op een nacht naar zijn standplaats was teruggekeerd. De Koewera (zie plaat 3) is even groot als en geheel gelijk aan die van de desa Bĕnĕr en zal wel eveneens van Tjandi Asoe afkomstig zijn. De twee Boeddha's zijn niet even groot; bij den eenen bedraagt de afstand van knie tot knie 42, bij den anderen 50 c.M. Deze afmetingen en de vorm der beelden doen mij veronderstellen dat zij oorspronkelijk bij Tjandi Boebrah behoord hebben.

Omtrent de tot dusverre beproken Koewerabeelden noteerde ik de volgende afmetingen (in centimeters):

	Totale hoogte van het fragment.	Hoogte van schouder tot kussen.	Hoogte blok onder het kussen.	Breedte voetstuk.
1	90	29	35	40
2	57	28	24	40
3	78	29	33	38
4	49	24	14	32
5	79	33	33	37
6	84	29	37	38

EEN KOEWERA EN TWEE BOEDDHABEELDEN VAN DE DESA GEMPOL

Een *zevenden Koewera*, ditmaal grooter dan de andere, troffen wij aan op het voorerf van de reeds genoemde woning van den heer Dom. Het beeld mist de kroon, den rechterarm en de rechterknie en is 1.15 M. hoog. Houding en versieringen komen met die der andere beelden overeen; in de achterzijde is een uitholling, waarmede het vroeger wellicht is vastgezet.

Ook omtrent dit beeld kan met zekerheid worden aangenomen dat het van Tjandi Asoe afkomstig is.

Wanneer men bij Brumund, Indiana II blz. 24, de beschrijving leest van de door hem aangetroffen beelden, een grooter met een hoofd en twee kleinere zonder, dan wordt het waarschijnlijk dat het grootere beeld dat is, hetwelk wij op meergenoemd erf vonden, en dat de twee kleinere onder de op plaat 2 afgebeelde moeten worden gezocht. Men zal toch bij Brumund voor „linkerbeen" wel „rechterbeen" — en omgekeerd moeten lezen, en met het van het voetstuk uitkomend bankje, waarop het afhangende been rust, zal wel de geldpot met het daarop geplaatste kussentje bedoeld zijn.

Op dat erf staan nog meer beelden, doch daarover vind ik in de bestaande litteratuur (ook in de „inventarisatie") niets vermeld, evenmin als omtrent de beelden van plaat 3. Ik zag o. a. eenige topstukken en makara's, een kala, een geelgeverfden Aksjobya (hoog ± 1.25 M.) en een Wadjrapani, hoog 1.30 M., in silohouding op een lotuskussen gezeten met een groote gevlamde lichtschijf; de rechterarm is afgebroken doch hield vermoedelijk de hand voor de borst; de linkerhand steunt achter de dij op het kussen en houdt den stengel eener utpala, waarop een wadjra van den gewonen, driepuntigen vorm.

H. Tjandi Plaosan.

a. De raksasa's. Brumund (Indiana II, blz. 35) spreekt van twee wachters bij elken tempel; IJzerman (blz. 103) zegt

dat een van die van den noordelijken tempel gebroken nederligt. GRONEMAN (Boeddhistische Tempel- en Kloosterbouwvallen, 1907, blz. 78) vermeldt „kleine dwarapala's"; KNEBEL trof aan den noordelijken ingang slechts één wachter aan. (?) Inderdaad zijn er vier raksasa's, twee voor elken tempel. De noordelijke van den Noordertempel (of wat daarvan over is) ligt voorover in den grond gezakt, zoodat alleen zichtbaar zijn een deel van het voetstuk en van het kussen waar hij op zit, de zool van den linkervoet en de dolk aan de rechterzijde. De drie andere zitten rechtop, hebben in de linkerhand een knods waar zij op leunen, in de rechter een slang in den vorm van een strik, op de rechterheup een dolk of kort zwaard; als oepawita hebben zij geen slang maar een snoer; de linkerbeelden knielen op de linkerknie, de andere op de rechter.

De zuidelijke raksasa van den Noordertempel is grooter van die van den Zuidertempel. Het zijn wel degelijk groote beelden en mijns inziens ook wel mooi.

b. De 16 bodhisatwa's van IJZERMAN *binnen de tempels.* Omtrent deze beelden (en nog twee andere) leverde IJZERMAN in zijn standaardwerk interessante beschouwingen, die bij de bestudeering der bodhisatwa's op Java m. i. als een punt van uitgang zullen zijn te beschouwen. Ik bepaal mij thans tot een korte opsomming welke beelden er nog aanwezig zijn en enkele aanteekeningen en volg daarbij de nummers in bedoeld werk aan die beelden gegeven.

No. 1 mist nu het hoofd, zoodat de dagob niet meer te zien is. Dit was reeds opgemerkt door Dr. N. J. KROM in R. O. C. 1910, zie blz. 12, 17, 28.

No. 2 heeft tusschen de tiara en de lichtschijf nog een soort smal kussen (?), waarop aan een zijde o. a. een rozet te zien is.

No. 3 mist nu het hoofd (conform KROM t. a. p.), zoodat het beeldje niet meer te zien is; het boek op de bloem is dun.

No. 4 ontbreekt geheel (bij IJZERMAN een restant van het hoofd).

No. 5 mist nu het embleem (conform KROM).

No. 6 heeft, behalve den stengel in de linkerhand, aan de binnenzijde nog een lotusrozet.

No. 7 is thans in het museum te Djokja (catalogus no. 48).

No. 8 is thans in het museum te Djokja (catalogus no. 46).

No. 9 is nog aanwezig.

No. 10. Mijns inziens wordt in de rechterhand niet gehouden een lotusknop maar een padmabloem, al is die erg plat. De lotusknop boven op de tiara is niet meer te zien.

No. 11 ontbrak reeds in IJZERMAN's tijd.

No. 12. De linkerarm ontbreekt niet en de hand daarvan is maar weinig beschadigd. De rechterhand wordt m. i. inderdaad voor de borst gehouden (cfm IJZERMAN).

No. 13 en 14 zijn nog aanwezig.

No. 15 is door den opzichter RUMMENS naar Djokja gezonden, waar het thans in het museum staat als no. 47a; de vermoedelijk er bijbehoorende kop was daar reeds eerder aanwezig (catalogus no. 47).

No. 16 ontbreekt. Dit zou ook reeds vroeger naar Djokja gezonden zijn en dan no. 49 van den catalogus moeten wezen, doch de beschrijving klopt niet geheel.

c. *De buitenversiering der tempels.* Zoo uitvoerig de verschillende beschrijvers, BRUMUND, IJZERMAN GRONEMAN, KNEBEL, zijn omtrent de inwendige versiering der tempels en de zich daarin bevindende beelden, zoo karig zijn hun mededeelingen betreffende het uitwendige; ook afbeeldingen daarvan zijn zoover ik weet niet gepubliceerd. Toch verdienen de beelden buitenop die tempels, al zijn zij voor het grootste deel ook erg geschonden, mijns inziens eenige meerdere aandacht. Voorloopig bepaal ik mij tot de opmerking dat het staande beelden zijn, die met de eene hand een stengel vasthouden, die uit het voetstuk ontspringt en met de andere een bloem op korten steel; op de bloemen komen soms

emblemen (?) voor. Aan een zijde staat op den grond een brandende kandelaar.

d. Losse beelden op Noorder- en Zuiderterrein. Op het terrein benoorden de tempels en op eenigen afstand ten zuiden daarvan liggen nog steeds een aantal erg beschadigde bodhisatwabeelden, waaronder ook vrouwelijke. Of de door IJZERMAN onder no. 17 en 18 beschrevene en de op blz. 105 van zijn werk genoemde daaronder nog worden aangetroffen, had ik geen gelegenheid na te gaan. Het zou m. i. aanbeveling verdienen deze beelden te verzamelen en bij elkaar op te stellen, waardoor er een beter overzicht van wordt verkregen.

Van de kleinere tempels, die hier vroeger geweest moeten zijn, zag ik niets meer.

I. Tjandi Kalongan en Sodjiwan.

Op bladzijde 136 R. O. C. 1909 vindt men omtrent „Tjandi Kalongan of Tjandi Kebon-dalem" de volgende verrassende mededeeling: „Wat er van Tjandi Kalongan restte, „is weggevoerd en gebezigd voor het bouwen van een ring- „muur om het bekels-erf (opname van H. L. L. MELVILLE)". Op blz. 97 R. O. C. 1910 wordt daar nog eens naar verwezen en dan volgt, onder den naam van „Tjandi Soedjiwan" de beschrijving van denzelfden, verdwenen gewaanden tempel Kalongan!

Wat toch is het geval? De ruïne, die tegenwoordig gewoonlijk (BRANDES, GRONEMAN) Sodjiwan genoemd wordt, is dezelfde als die bij oudere schrijvers (BRUMUND, IJZERMAN, VERBEEK) Kalongan heette en bij RAFFLES voorkomt onder den naam van Kebondalem. Het zou ter vermijding van meer dergelijke vergissingen wellicht aanbeveling verdienen om, zooals VAN ERP voorstelt in zijn „Oudheidkundige Aanteekeningen I" (Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel 53, blz. 597) dezen tempel Kalongan te blijven noemen, doch hier-

tegenover staat dat hij bij de Inlanders Tjandi Sodjiwan heet (niet Soedjiwan, zooals Knebel thans schrijft; het is de Javaansche å klank) en op grond van de desa Sodjiwan staat; Kalongan en Kebondalem zijn de namen van twee nabijgelegen desa's.

Omtrent de trapspiegels van dezen tempel werden door van Erp in zijn aangehaald artikel interessante mededeelingen en beschouwingen gegeven en aangezien (R. O. C. 1910, blz. 99) het plan bestaat dit monument bij afzonderlijke monografie te behandelen, meen ik te kunnen volstaan met de volgende aanteekeningen ter aanvulling van Knebel's beschrijving.

Naast de trap die van den omgang naar de tempelkamer leidt, vindt men aan weerszijden als ornament onder den pilaar den gewonen drager (gana) en daarnaast de makara, en onder gana en makara de volgende voorstelling, in een lijst gevat: aan de linkerzijde een op de achterpooten staande leeuw, die de voorpooten houdt opgeheven en met den kop den bovenkant raakt; op den rug van den leeuw zit een gana, die met eene hand eveneens den bovenrand steunt; onder (voor) den leeuw ligt op den grond nog zoo'n dwerg; aan de rechterzijde vindt men dezelfde voorstelling doch in spiegelbeeld en in het midden tusschen de twee leeuwen bevindt zich een liggende olifant en face, waarop weder een dwerg zit, die op de gewone wijze met beide handen den bovenrand steunt. (Zie een hierop gelijkende voorstelling bij Tjandi sewoe, hiervoren).

Op het altaar in de tempelkamer liggen de restanten van *drie* lotuskussens.

Nabij den tempel ligt o. a. nog een bovendrempel, waarop de zeer beschadigde gewone voorstelling van Sri, die door twee knielende olifanten wordt begoten.

Ook ik vond slechts één der beide wachters terug, zwaar beschadigd.

Onderaan op blz. 108 begint IJzerman de beschrijving

(de eerste) van een groep oudheden, in karakter overeenkomende met Zuid-Plaosan en door hem met den naam Sodjiwan aangeduid naar de desa waarin zij was gelegen. Daar is thans blijkbaar alles opgeruimd; men kan duidelijk zien dat er grootere steenen tot tegels zijn bewerkt geworden en dat er steenen zijn uitgegraven. Van tempels of beelden vond ik geen ander spoor dan verscheidene stukken van lotuskussens als door IJzerman bedoeld, kegelvormige topstukken, met versierde steenen, enz. De bekel van Sodjiwan erkende dat er vroeger twee kleine tempels zijn geweest (conform IJzerman) en dat die successievelijk zijn opgeruimd.

Van hem vernam ik nog dat de desa genoemd werd naar zijn overgrootvader Sodjiwo, den eersten, die zich (na den Java-oorlog?) daar (weer?) vestigde.

Augustus 1912.

DE PATOENTOENG.

DOOR

W. A. PÉNARD.

1e Luit. der Inf., toegevoegd aan het Encyclopaedisch Bureau der Buitenbezittingen.

[*Met eenige noten van de hand van Dr. N. Adriani* (*Red.*)].

---

a. Inleiding.

De Islam op Celebes. Tot dusverre was men algemeen de meening toegedaan, dat de bewoners van Z. Celebes Mohamedanen waren, wier godsdienstig leven evenwel in sterke mate de invloed onderging van vroegere eerediensten. De voornaamste hiervan, de Karaeng-Lowé vereering, welke vooral in Bonthain, Boelecomba en Kadjang vasten voet heeft, wordt door Goudswaard beschreven als een verbasterden Ciwadienst, waarvan de volgelingen echter tevens trouw de Mohamedaansche leerstellingen huldigen [1]).

Het bestaan van andere eerediensten. Eerdmans is de eenige, die in zijn bekend artikel „Het Landschap Gowa" [2]) het vermoedelijk bestaan vermeldt van eenen eeredienst, dien der „patoentoeng" [3] *), welke tot dusverre geheel aan de aandacht van onderzoekers was ontsnapt, en waarvan ook hij moet erkennen, „de principes en ceremoniën, ondanks herhaalde pogingen, niet te hebben kunnen

---

1) Goudswaard: Siwa-dienst in Z. Celebes. (Meded. Ned. Z. Genootsch. 1865).

2) Verh. Bat. Genootsch. v. K. en W. dl. 50.

3) Matthes: patoentoeng = soort van sanro, die uitsluitend met water geneest. (Boeg. woordenboek).

* Het Boeg. zegt *panoentoeng*, het Mak. *patoentoeng* (Adr.).

ontdekken". Toch schijnt zelfs deze geheimzinnigheid niet de noodige aantrekkingskracht te hebben uitgeoefend op later komenden; — de litteratuur, der na bedoelde publicatie verloopen jaren, zwijgt over dit onderwerp! Weliswaar vormde het bestaan van het leenrijk Goa in de eerste jaren nog een belangrijken hinderpaal voor een dergelijk onderzoek, daar de aanhangers der onbekende leer vooral in Goa's bergstreken heetten te wonen, — de laatste zes jaren echter bestond ook dit beletsel niet meer! Te meer te betreuren valt deze weinige belangstelling, daar iederen dag de Islam meer veld wint onder de „patoentoeng" en zoodoende, — gelijk onderstaande regelen wenschen aan te toonen, — zeer veel kans bestaat op een volkomen verdwijnen van den zuiveren patoentoeng-eeredienst, nog vóórdat zijne interessante principes aan de wetenschap bekend zijn geworden.

Bij de reizen voor het Encyclopaedisch Bureau, in Z. Celebes, — ten bate der uit te geven monografie over deze gewesten, — bestond gelegenheid verschillende gegevens over dezen eeredienst op te teekenen uit den mond van het geestelijk hoofd ervan — den ruim 90 jarigen Daëng Njiko, Galarrang van Lembaja, één der laatste wijkplaatsen der nog niet tot den Islam overgegane To-patoentoeng. Deze aanteekeningen werden, zooals zij ontvangen zijn, afgestaan aan het Bat. Genootschap, in de hoop dat publicatie ervan kan leiden tot grootere belangstelling vóór en dieper doordringen in het zieleleven van het volk.

Het doel met deze publicatie beoogd, is dan ook voornamelijk langs dezen weg de wetenschappelijke ethnografen, (leden van het Genootschap), te bereiken en zoo mogelijk daardoor vraag- en wedervraag uit te lokken, die dan aanleiding kunnen geven tot nieuw onderzoek ter plaatse, hetgeen vooral nuttig kan zijn, wanneer de richting waarin gezocht moet worden beter door de eventueele discussie zal zijn vastgesteld.

Tot voor een honderdtal jaren waren de bewoners der hellingen van het Lompo-Batang-complex over het algemeen „patoentoeng", en vond men zelfs aanhangers van dit geloof in de Berg-regentschappen en Z. Boni.

De afname van het aantal aanhangers door den Islam.

De voortdurende aanraking met hunne — zij het dan ook slechts in uiterlijkheden, — Mohamedaansche naburen, deed het aantal aanhangers echter steeds verminderen, ook al werden zij toen nog vrijwel met rust gelaten door hunne Mohamedaansche vorsten.

Doch vooral omstreeks 1850 veranderde dit door eene krachtige godsdienstige pressie van de zijde van den vorst van Goa, I-Koemala, waardoor vele patoentoeng, vooral die der lagere streken, er toe kwamen de Islamitische gebruiken te volgen en zich Mohamedaan te noemen, ook al bleven zij in hun hart trouw aan de oude goden.

De verbastering van het oude geloof.

Nog geruimen tijd volgden deze „Islamieten" naast de voorschriften van hunnen nieuwen godsdienst tevens dien der patoentoeng, waardoor deze laatste echter zéér verbasterd werden en zelfs vele Islamitische gebruiken inslopen bij die patoentoeng, welke hun oude geloof openlijk bleven aanhangen.

Godsdienstvervolging in Goa.

Een herhaald uitgevaardigd verbod tot het aanhangen van den patoentoeng-dienst, en het onder dwang doen overgaan tot den Islam, volgden weldra van de zijde van I-Koemala, en het voortdurend verder terugtrekken der weinige aanhangers naar onherbergzamer oorden was het natuurlijk gevolg. Hier werden zij ten slotte geruimen tijd met rust gelaten. De oom van den laatsten Goareeschen vorst, Kraeng Bonto-Nompo, leenman over het uitgestrekt berggebied (Malakadji), waar de meeste patoentoeng woonden, begon hen weder tot overgang tot den Islam te dwingen, onder bedreiging met wegjaging naar het Gouvernementsgebied, verbeurdverklaring hunner bezittingen en zelfs met slavernij. Onder dergelijken druk is de voortdurende afname van het aantal getrouwen niet te verwonderen.

De toestand in de Gouvernementslanden. Ook buiten Goa's grondgebied nam het aantal patoentoeng steeds af. Woonden vroeger op de Oostelijke hellingen en uitloopers der Wawo-karaeng, in de vroegere onderafd. Bikéroe, nog talrijke patoentoeng, met het openleggen der streek en de uitbreiding van het handelsverkeer onder ons gezag (sedert 1860) drong ook hier de Islam meer en meer door, zij het dan ook op vredelievender wijze dan in Goa. Zoodoende vindt men dan ook in deze streken, evenals in Tjamba (regentsch. Malawa) nog slechts zeer weinige werkelijke patoentoeng, doch grootendeels eene islamitische bevolking, wier godsdienstige begrippen nog sterk vermengd zijn met allerlei patoentoeng-voorschriften.

Nog steeds gaat deze vreedzame uitbreiding van den Islam onder de patoentoeng voort, vaak onder de auspiciën van Inlandsche ambtenaren, die zich hier meest allen kenmerken door grooten Mohamedaanschen godsdienstijver. Een zekere mate van dwang tot geloofs overgang wordt dan ook nu nog niet altijd door hen vermeden.

Tegenwoordige woonplaatsen. Was dus voor een honderdtal jaren nog het grootste deel van 't bergland van Z. Celebes tot de vlakte van W. Goa en Polombangking in het W. en Kompang in het O. bewoond door werkelijke patoentoeng, wier godsdienst uitgebreide vertakkingen had in Binamoe, Bonthain, Tjamba en Z. Boni, — thans zijn de trouwgebleven aanhangers van dit geloof teruggedrongen tot slechts enkele, moeilijk bereikbare en onherbergzame streken, terwijl in hunne vroegere, hierboven genoemde landen het Mohamedaansche geloof nog vaak de oude patoentoeng-begrippen door laat schemeren.

De meeste aanhangers van het geloof wonen thans nog in de volgende kampongs:

Ere-Oeloe, Parigi en Bangkala in W. Goa;

Gantara, Bonto Loé, Baroewa en Lembaja in Z. Goa;

Bonto Soengko, Onto en Papekekan in Bonthain;

Tolo, Paitana en Barobo in Binamoe;

Papaloeang, Palagang en Bero-anging in Bangkala;

Taboe-akang, Djene-maèdja, Pangkadjene en Bala-borong in Polambangking, terwijl verder nog in enkele streken van Tjamba en Sindjaï (Sopèng, Kompang) verspreide aanhangers wonen. Naar ruwe schatting zal dit aantal niet veel meer dan een 1500-tal te zamen bedragen.

---

b. Geschiedenis en voornaamste overleveringen.

Het ontstaan der wereld. Volgens de patoentoeng was vroeger de geheele wereld bedekt met water, waarover eene altijd stralende zon haar licht deed schijnen. Alleen de top van den Wawokaraëng vormde een eilandje, Tompo Tikka genaamd. Door het dalen van het water kwam weldra ook de Lompo-Battangtop of (zooals de Inlander hem hier noemt) de Tao-towa, te voorschijn als een eilandje, Boeta-Lompowa, waarna langzamerhand Lempangan, Onto, Kompang, Gantarang-keke, allen op de hellingen van het bergcomplex gelegen, droogvielen.

Heel dit land was echter onbegroeid en onbewoond, daar de mensch nog niet bestond.

De Schepping der menschen. In dien tijd was het, dat Kr. Kaminang Kamaja, volgens den wil van Ampatana, op den Wawo-karaëng-top neerdaalde, en daar het eerste menschenpaar deed ontstaan.

De eerste zonde. Dit eerste paar menschen, waarvan de man Rabele-alang en de vrouw Patimassang heette, kregen daar op Tompo Tikka drie kinderen, twee meisjes en één jongen, die later samen huwden en zoodoende de eerste zonde, bloedschande, pleegden.

Kaminang-Kamaja, vertoornd over dien misstap zijner schepselen, voor wie hij nieuwe menschen als metgezel had willen doen ontstaan, ontnam hun — als waarschuwend teeken tegen

Het ontstaan van nacht en dag, zon en maan enz. dergelijke zonden — gedeeltelijk het licht der zon en deed zoodoende de nachtelijke duisternis ontstaan. Tevens schiep hij toen echter de maan en de sterren, teneinde den mensch ook in het nachtelijk duister er aan te doen denken, dat goede daden door de goden beloond worden met eene helderheid als die der volle maan, terwijl een slecht leven duister zal zijn als de nachten zonder maanlicht.

De broeder dan verwekte bij ieder zijner zusteren vier kinderen, n.l. 3 meisjes en 1 jongen, waarvan ieder meisje weer moeder werd van zeven spruiten, vijf dochters en 2 zonen. Ieder dezer vijf dochters kreeg op haar beurt weer 9 kinderen, 6 dochters en 3 zonen.

De Hemelvaart. Ongeveer te dezer tijde verliet Kaminang Kamaja de wereld, door van den Wawokraëng-top ten hemel te stijgen (maëra) *) niet dan na beloofd te hebben ieder jaar één nacht te midden zijner getrouwen door te brengen. Deze belotte was de oorsprong van het groote patoentoeng-feest: apaballe = medicijnfeest. Tevens liet hij als opvolger achter I Poewan-ri-Lompi-lompi, die dus de eerste menschelijke anrong-paballe-lompowa of groot-medicijnmeester werd. Den anrong-paballe-lompowa zou het altijd mogelijk zijn, door bemiddeling van Patana-lino de hulp van Kaminang-Kamaja in te roepen.

Eerste nederzettingen. Had de talrijke nakomelingschap van het eerste menschenpaar onder leiding van Kaminang-Kamaja nog steeds Tompo Tikka bewoond en daar voldoende voedsel gevonden, na diens hemelvaart begonnen zij weldra de hellingen af te dalen en zich daar te vestigen. Het eerst vestigden zij zich in Kompang, op een Oostelijken uitlooper van den Wawo-karaëng, vroeger een onafhankelijk rijk, thans een onbeduidend onderdistrict van het regentschap Manimpahooi (Sindjai). Nog steeds beschouwen alle patoentoeng dit Kompang als hun stamland en noemen o. a. hunne gewoonten de ada-Kompang, terwijl ook

---

* Maera is afkomstig van het Arab. „mi[c]radj". (Adr.)

het ornament van Lembaya nog heet sabélawangi-ri-Kompang (vlag der dapperheid uit Kompang).

Vanuit Kompang verspreidden de menschen zich weldra naar Loewoe, Boné, Bonthain-en Goa, vandaar weder naar Java en tanah-Roem.

Reeds tijdens de leiding van I Poewan-ri-lompi-lompi begon de verbastering van het patoentoeng-geloof en week de menschheid meer en meer af van het pad, haar door Karaëng Kaminang Kamaja gewezen. De straf hierop was een steeds toenemend gebrek aan voedsel, dat voorheen in overvloed in de bosschen gevonden werd, terwijl ook de herten en varkens verminderden in aantal.

Het ontstaan van den honger als straf voor zonde.

Toen was het, dat Ampatana, door medelijden bewogen, nadenkend over het lijden der menschen, begreep, dat hunne vele zonden voortsproten uit werkeloosheid en luiheid.

Hij deed daarom door Kaminang Kamaja eene plant scheppen, die overvloed van voedsel zou geven aan den mensch, die zich hiervoor harden arbeid getroostte. Daartoe veranderde Karaëng Kaminang-Kamaja een meisje van ± 15 jaar, Daïri genaamd, in het rijstgewas, terwijl haar broertje, Laddjing, tot djagoeng werd gevormd.

Ontstaan van rijst en djagoeng, karbouw, paard, enz.

Om den mensch bij zijn arbeid bij te staan schiep de vereenigde wil der drie goden op Java het paard, dat de menschen er in het gebergte opvingen en naar Celebes overbrachten, terwijl de karbouw uit zee opsteeg nabij Binamoe.

I Poewan ri-lompi-lompi heerschte vele eeuwen over de menschheid en regelde de meeste godsdienstige en zedelijke verplichtingen zijner volgelingen. Ook stelde hij in, dat iedere nederzetting „oudsten" koos om voor de opvolging dier regeling te waken. Volgens de patoentoeng hebben zich uit deze dorps-oudsten mettertijd de vorsten en hoofden ontwikkeld.

Toen zijn tijd dáár was, steeg I Poewan-ri-lompi-lompi van den Wawokaraëng-top ten hemel, na tot opvolger te hebben gekozen en bekwaamd Datoe-ri-Tiro, een naamsvoorganger van den, eeuwen later, dáár predikenden Islamitischen zendeling.

Deze anrong *) paballe-lompowa stuurde zendelingen uit naar ver-afliggende landen als Loewoe, Java, enz. om er het zuivere geloof te onderwijzen; toch nam het ongeloof hand over hand toe en volgden de bewoners dier landen weldra valsche leerstellingen.

Toenemen van het ongeloof.

Datoe-ri-Tiro benoemde tot opvolger den 2den zoon van den Dala van Bonthain. Deze zoon, Laki-padada vermeesterde in zijn tijd de beroemde „soedang" (zijdgeweer) op den vorst van de onderwereld, welke soedang steeds, tot in de laatste jaren, hèt voornaamste ornament bleef der patoentoeng.

Goa's oppermacht.

Laki-padada's broeder, Karaëng Tonrang-Ereja-ratoe Baba-binanggaja, in de geschiedenis van Goa onder den naam van Karaëng Bajo bekend als de echtgenoot van Goa's eerste vorstin Toemanoeroenga, bewoog dezen anrong-paballe-lompowa zich te vestigen op Goa's gebied. Na den dood van den anrong paballe maakte de vorst van Goa, Toemasalangga-baraja, zich meester van het Patoentoeng-ornament, de Soedang, en daarmede van de leiding over de patoentoeng als geestelijk hoofd. Hieraan is, alweer volgens de patoentoeng, de zoo groote uitbreiding van Goa's macht toe te schrijven.

Eenige eeuwen lang bleef de waardigheid van anrong-paballe-lompowa aan het Goareesche vorstenhuis, welks macht zich daardoor voortdurend uitbreidde.

In het begin der 17de eeuw werd de toenmalige anrong paballe-lompowa ontrouw aan zijn geloof door den Islam, gepredikt door Datoe-ri-Boendang, te omhelzen. Zijne waardigheid als geestelijk hoofd der patoentoeng ging daarna over op Anronggoeroe-to-Mateneya, die zetelde te Biring-

*) Anrong, Mak. beteekent „moeder" (Adr.).

Goa behoudt de wereldlijke macht. romang nabij Karoeïsi. Daar de soedang echter in handen bleef der Goareesche vorsten, behielden deze de wereldlijke macht over de patoentoeng en verminderde de invloed van den anrong-paballelompowa aanmerkelijk, die weldra bijna geheel afdaalde tot het peil der gewone anrong-paballe of dorpspriesters. Van dien tijd dagteekent het wegsterven van het patoentoenggeloof. De ontrouw der Goareesche vorsten werd door de goden gewroken door de komst der blanken, welke ten slotte de geheele ineenstorting van het eens zoo machtige rijk ten gevolge had.

Eén keer nog, in 1776, maakten de patoentoeng zich onder leiding van Sangkilang, die de Soedang in handen had gekregen, los van Goa's overheersching. Nadat Boni's vorst dit ornament had veroverd volgden de berg-Makassaren hem, tot zij in de jaren 1816 — 1819 met de soedang, terugkeerden onder Goa's oppermacht.

Zwaar werd hun ontrouw door Goa gewroken; van dien tijd af dateert de voortwoekering van den Islam onder de patoentoeng; vooral na 1850 krachtig bevorderd door Goa's vorsten.

---

c. Goden en geesten.

De drie hoofdgoden. Boven een heirleger van goede en kwade geesten erkent de patoentoeng drie hoofdgoden, waarvan de voornaamste heet (Karaëng) Ampatana, d. i. de Heer van het heelal.

Met behulp van den op hem volgenden (Karaëng) Kaminang Kamaja = de Grootmachtige, bestuurt hij alle werelden, doordat hij zijn wil kenbaar maakt aan Kaminang-Kamaja, die als schepper en uitvoerder handelt. Voor de aarde wordt Kaminang Kamaja bijgestaan door (Karaëng) Patana-lino = Heer der Wereld, die voornamelijk als wreker en uitvoerder der goddelijke gerechtigheid optreedt en als zoodanig ook bekend is onder den naam Pata-toë = bezitter der menschen.

Lagere goden en geesten. Overigens staan ook zon en maan als afzonderlijke werelden onder „wali's" *) of geesten, die echter onder de drie hoofdgoden dienen. Ook het vuur en het water hebben ieder hun afzonderlijke wali's welke eveneens gehoorzamen aan de drie goden. Hoewel deze vier wali's ieder een naam hebben, mogen deze niet lichtvaardig genoemd worden. Zij verleenen toch bij het aanroepen van hun naam steun aan den mensch, die aangevallen wordt. Een noodeloos noemen ervan zou hen dus terecht vertoornen.

Overigens denkt de patoentoeng zich deze wereld bevolkt met goede en kwade geesten, die in bosschen, groote steenen, grotten en bergtoppen wonen, en om hunne goede of kwade eigenschappen, te vriend moeten worden gehouden door het brengen van kleine offers bij het betreden van hun gebied. Vaak worden deze geesten, eveneens als „wali" aangeduid, door de goden gebezigd om goede of slechte daden der menschen te beloonen of te straffen. Ook het rijstgewas staat onder een afzonderlijken wali.

De invloed van andere eerediensten. Door den invloed van den Islam erkennen de meeste patoentoeng naast hunne drie goden nog verschillende aan dien godsdienst ontleende mindere goden, die allen nog verre beneden Patanalino staan. De meest genoemden zijn wel: Karaëng Allah-ta-Allah, **) nabi-Yoesoep, nabi-Adam, en nabi-Moehamat. Van hun doen en laten heeft hij echter slechts eene zeer flauwe voorstelling, hoogstens erkent hij hun bestaan, evenals dat van Karaëng-Lowé.

Alles wat op deze aarde geschiedt, is de wil van kr. Ampatana.

---

*) *Wali* is in een aantal verwante talen „geest"; van dit woord is afgeleid het bekende *walian, balian, bolian* „van een geest bezetene, Sjamaan". (Adr.)

**) Allah ta Allah, lees Ala Ta'ala. (Adr.)

Loon en straf tijdens het leven. Kwade of goede daden worden gestraft of beloond; het goede vindt reeds op aarde zijn loon in een lang en voorspoedig leven, het kwade echter wordt gevolgd door rampen en ziekten. Groote zonden, (bloedschande, afval van het geloof, enz.) worden vaak op het geheele land gewroken door langdurige droogte, misgewas, hongersnood of epidemieën, welke laatsten vooral veroorzaakt worden door Karaëng Alilikija *) = de rondzwervende Heer, een teekenende naam voor dezen geest, die in zijn kain alle ziekten met zich draagt.

Na den dood. Echter niet alleen in dit leven vindt de patoentoeng loon of straf: ook na den dood duren deze voort.

De slechte mensch toch, komt in het hiernamaals terecht in de „ranaka" **), de hel, waaruit nimmer verlossing mogelijk is en waar de ongelukkigen zich, hongerend en met ketenen beladen, voortslepen, of van waaruit zij als booze geesten de aarde onveilig maken. De mensch echter, die leefde naar den wil der goden, komt in de soeroega, ***) het paradijs, de verblijfplaats van Karaëng Kaminang-Kamaja.

Hier vindt hij een bestaan van overvloed en genot, en besteedt zijn tijd aan bidden en het zuiveren van zijn hart. De houri's van het Mohamedaansche paradijs komen in de soeroega niet voor.

Is het bestaan in de soeroega van opheffenden invloed geweest op de ziel van den mensch, dan wordt hij opgenomen in den hemel (aséra) ****) bij Ampatana, waardoor zijn

---

*) Karaeng Alilikia „van den stam *lili*" „rondgaan", *liliki* „rondom iets gaan", dus „De Heer die (de wereld) rondloopt". (Adr.).

**) *Ranaka* is de typisch Boegineesche vorm van het bekende *naraka*, Makassaarsch, Maleisch, enz. De leer der vergelding na den dood stamt van den Islam. (Adr.).

***) Stamt eveneens uit den Islam. (Adr.).

****) Ook deze naam is van Islamschen oorsprong. *Asera* is eene gewestelijke uitspraak van *ahera* „het toekomend leven" (door het Mal. uit het Arabisch). (Adr.).

persoonlijk bestaan verdwijnt en hij de opperste zaligheid deelachtig is geworden. Dit opnemen tot den hoogsten god bereikt de patoentoeng slechts door uitsluitend te peinzen over diens grootheid en daarbij alle gedachten aan zichzelf te vernietigen *).

Soms echter kan een patoentoeng reeds onmiddellijk na zijn dood opgeheven worden tot Karaëng Ampatana. Dit valt echter slechts ten deel aan enkele bijzonder-uitmuntenden, die aan groote kennis der patoentoeng-ritualiën een heilig leven paren.

Fakirs. Om dit voorrecht te verwerven moet de ingewijde in alle patoentoengkennis, — wat alléén den opperpriester, anrong-paballe-lompowa = groot medicijnmeester, mogelijk zal zijn, — alle aardsche zorgen en behoeften van zich afwerpen, huis, land en gezin verlaten en als pakéré = (fakir) een zwervend leven leiden, levende van de giften der menschen. Alleen aan deze pakéré valt reeds op aarde de zaligheid der soeroega ten deel, zoodat hij na zijn dood opgaat tot Ampatana **).

De straf voor een slecht leven is na den dood onherroepelijk en eeuwigdurend; daar de patoentoeng geen terugkeer op aarde als mensch erkent, is de overledene niet in staat zijn misslagen te herstellen.

Vergeving voor booze daden kan tijdens het verblijf op aarde nog verkregen worden door bemiddeling van Patanalino bij Kaminang Kamaja. Hiertoe dienen offers, gebeden en goede daden.

Goede daden en zonde. Als goede daden, heeft Kaminang Kamaja tijdens zijn verblijf op aarde geleerd, worden behalve offeren, bidden en trouw volgen der patoentoeng-voorschriften, nog beschouwd het steunen van zijne mede-

---

*) **) Ook dit kan niet oorspronkelijk zijn in den godsdienst der To-Patoentoeng. (Adr.).

menschen, vooral van zieken en armen, — matigheid, ijver en eerbied voor hoogergeplaatsten, — terwijl als slechte daden genoemd worden: luiheid, liegen, overspel, bloedschande, drift, boosheid, stelen of moorden.

De patoentoeng is verplicht het land te bebouwen, daar dit aan de goden behoort en hem ten gebruike is gegeven. Het uitspreken van een leugen wordt zeer ernstig opgevat, terwijl verdraagzaamheid, ook bij hoon of beleediging, noodzakelijk is, om het hart zuiver te houden. Drift zou in dergelijke gevallen twijfel beduiden aan de gerechtigheid der goden, daar deze immers de aangedane beleediging zien en zullen straffen.

Hoewel bij de patoentoeng, evenals bij de meeste andere godsdienst-stelsels, de zedelijke principes verdwenen voor een vormendienst, komt het, volgens Dg. Njiko, thans nog wel voor, dat een patoentoeng wegens liegen, diefstal of luiheid uit de gemeenschap wordt gezet, d.w.z. dat hij niet meer als patoentoeng beschouwd wordt.

De invloed van hunnen godsdienst.

Ook wordt door de patoentoeng aan hun godsdienst toegeschreven de zachtere zeden, die in verschillende, vroeger door patoentoeng bewoonde, streken bestaan bij schakings-kwesties, dien kanker aan het maatschappelijk leven van den Macassaar. Had (en heeft, volgens de adat), de beleedigde partij in eene schakingszaak het bijna onbeperkte recht tot bloedwraak, in boven bedoelde streken is ook wel de bloedwraak gewoonte, doch alleen bij daadwerkelijk verzet van den schaker, òf indien deze weigert te vluchten. Bij toevallige ontmoeting bukt de beleediger zich tot op den grond, terwijl de beleedigde partij over hem heen stapt, zoodoende te kennen gevende, dat zij hem niet ziet en dus niet kan dooden. [1]).

---

1) Le Rütte — De Schaking bij den Macassaar.
Tideman — idem.
v. Marle — Beschrijving van het rijk Goa (T. K. N. A. G. 1902).
Matthes — Bijdragen t/d ethnologie v. Z. Celebes; Over de ada's, enz.

d. Gewoonten en ritualiën.

De anrong paballe lompowa. Uit de geschiedenis (zie bladz. 519) blijkt, dat de eertijds zoo groote invloed van den anrong paballe lompowa thans nog slechts een schaduw daarvan is. Toch hebben deze opperpriesters zich steeds beijverd, hunnen eeredienst hoog te houden en bleven zij altijd de bewaarders der oude patoentoeng-overleveringen en kennis, welke iedere anrong paballe lompowa leert aan dengene, **De opvolging.** dien hij tot zijn opvolger heeft gekozen. Behalve de hooge eischen die aan het karakter en het geloof van den opvolger worden gesteld, leggen diens geestvermogens tevens groot gewicht in de schaal, daar alle adat-kennis mondeling voortleeft. Verder is de anrong paballe lompowa de bewaarder der twee talen, waarvan hij zich bij plechtigheden moet bedienen. Bij het aanroepen zijner goden, bedient hij zich van eene oude, geheel in onbruik geraakte taal, terwijl bij het brengen van offers aan de geesten der onder- **Oude talen.** wereld eene tweede taal noodig is, welke geheel afwijkt van de eerste. Allen, die in den hemel of het paradijs zijn, verstaan de eerste taal, de bewoners der onderwereld slechts de tweede. Alleen de drie goden verstaan beide talen.

Het in het dagelijksch leven gebruiken dezer talen is ten eenenmale verboden, daar zij het eigendom heeten van Karaeng Ampatana en slechts als zoodanig mogen gebezigd worden. Verspreiding ervan zou dus groote profanatie zijn en ongeluk aanbrengen, evenals zelfs het spreken over de goden dat doet.

Het eenige, wat dan ook tijdens verschillende plechtigheden kon vastgesteld worden, is het feit, dat zij beiden volkomen afwijken van het Macassaarsche of Boegineesche idioom en dus waarschijnlijk tezamen de oertaal dezer landen vormen.

Nimmer zijn zij op schrift gebracht en volgens overlevering waren zij reeds in gebruik toen de Patoentoeng nog slechts de hellingen der Wawo-karaeng bewoonden.

Het „pemali" zijn van sommige woorden. Enkele woorden, die door de priesters moeten gebezigd worden bij het naderen van de woonplaatsen der wali's en die dus de gewone woorden vervangen, zijn bekend — zoo spreken zij van:

mensch—	djalamma *)	= tãoe	(Boeg.)
hout of boom—	garanggasa	= adjoe	„
steen—	djoeping	= batoe	„
water—	djampé ta gintoeng **)	= oewaē	„
kapmes (parang)—	pakatasi ***)	= bangkoeng	„
eten—	tambara ****)	= anre	„
lans—	pataba *****)	= toemba²	„
rotan—	lombè ******)	= oewe	„

Of deze woorden echter uit dezelfde taal voorkomen, welke de anrong paballe lompowa bezigt, is onbekend. Het woord djalamma is oud-Boegineesch en komt in de beteekenis: mensch, in de La-Galigo verhalen voor.

Dorpspriesters en pinati's. Is dus de anrong paballe lompowa de bewaarder der oude patoentoeng-overleveringen en de kenner bij uitnemendheid der „ada-Kompang", — de gewone godsdienstige plechtigheden worden in iedere kampong verricht door den dorpspriester of anrong-paballe, ook wel als goeroe-patoentoeng aangeduid. Nevens deze treedt nog de pinati [1]) *) op, die het best beschouwd kan worden als de

*) *djalama*, vergl. Jav. *djalma*, Mal. *djĕlma*, Tob. Bat. *djolma*, in vele Indon. talen overgenomen (uit het Sanskr.) (Adr.).

**) *djampe*, in het Makassaarsch een wisselwoord voor „regen". (Adr.).

***) *pakatasi* „waarmede men snijdt", vergl. Mak. *katasa'* uitsnijden. (Adr.).

****) *tambara*, vergl. Mak. *tambara'* „tegengift", het woord drukt dus waarschijnlijk uit: „wat men tegen den honger geeft". (Adr.).

*****) *pataba*, vergl. Mak. *pata'ba'* „iets waarmee men werpt". (Adr.).

******) *lombe* „slingerplant", vergl. Boeg. *lompeng* „slingeren". (Adr.).

1) Waarschijnlijk van het Port. penates = huisgoden.

*) De afleiding van het Port. *penates*, van Dr. Matthes afkomstig, moet worden verworpen. Waarschijnlijk is *pinati* met 't infix *-in-* afgeleid van *pati* „heer", oorspr. Sanskr., maar ook in het Mak. voorkomende. *Pinati* is dan „de als heer beschouwde". (Adr.).

priester of priesteres van een bijzonderen wali. Zoo hebben b. v. de Wawo-karaëng-top, de Tao-towa, verschillende opvallende rotsen, sommige waterleidingen, enz., ieder hunne afzonderlijke pinati. Ook in de streken, waar de patoentoeng-dienst reeds door den Islam is verdrongen, bestaat de pinati nog; zoo heeft in geheel O. Goa, en een deel van Binamoe en Bonthain ieder complex sawahvelden een mannelijken pinati, die het tijdstip voor uitplant, enz., uit de sterren leest, aan de geesten offert, enz.

Vereering der geesten. Over het algemeen worden deze offers aan den wali van een berg, rots of sawah slechts gebracht bij bijzondere gelegenheden of om bijzondere redenen. Zoo offeren de bewoners van Lambaja vóór het openen hunner waterleidingen en bij het vruchtzetten der djagoeng bij een zeer groot losliggend rotsblok, Batoe-boenggaja *) genaamd; bewoners van Baroewa, bij het begin der sawah-bewerking bij een grooten boom temidden hunner velden.

Nimmer echter zullen zij de rots of den boom zelve aanbidden, of zich deze bezield voorstellen; integendeel nemen zij aan, dat dergelijke verblijfplaatsen voor een groot deel van het jaar onbewoond zijn, en worden er in dien tijd ook nimmer offers gebracht. Zoo noodig (in geval van ziekte en drg.) begeeft men zich dan naar de verblijfplaats van een anderen wali.

Animisme. Alleen in Pintjoeng, waar de bewoners zelf zeggen nimmer patoentoeng te zijn geweest, en dat uit eene nederzetting van Toradja-slaven van een der vroegere Bonische aroengs schijnt ontstaan te zijn, aanbidden de inwoners een heiligen boom, die niet als woonplaats van een wali, doch als bezield, dus zelf onheil- of voorspoed aanbrengend, wordt beschouwd en het geheele jaar door offers vergt. Zoo offert men daar bij eene warme bron, zonder daarbij aan eenen persoonlijken geest te denken, terwijl de omwonende

---

*) De alleenstaande steen. (Adr.).

patoentoeng er afzonderlijk offeren aan den wali der bron, in geval van ziekte of huwelijk.

Ook ziekte, eene uiting van den toorn der goden, eischt offers; door bidden en besprenkeling met gezegend water kan deze toorn afgewend worden.

Het voornaamste feest der patoentoeng. Behalve deze kleinere offerplechtigheden kent de patoentoeng in de eerste plaats het apaballe of medicijnfeest, dat plaats heeft op den eersten Vrijdagnacht met volle maan, van af het oogenblik dat het sterrenbeeld de poeroeng-poeroeng (het Zevengesternte) te middernacht in het Oosten zichtbaar is geworden.

De patoentoeng verzamelen zich dan nabij de woning van den anrong paballe lompowa tot een offermaal. Zij nemen allen met het gezicht in de richting van hunnen heiligen berg, den Wawokaraëng, achter hem plaats, en vereenigen in stilte hunne gebeden met die welke de voorganger, onder het branden van doepa, prevelend richt tot de goden, teneinde Kaminang-Kamaja te bewegen in hun midden neer te dalen en van de gereed gezette offerspijzen te nuttigen. Bij deze gelegenheid moeteh de offers bestaan uit bènte (geroosterde onontbolsterde rijst) en pisang.

De offers. Voor ieder der hoofdgoden is een offer gereed gezet, omgeven door zeven kandjoli's (kaars van kemirinoot en kapok vervaardigd) en wel voor Karaëng Ampatana één langga-oeroe (koperen schaal met offerande), voor Karaëng Kaminang Kamaja twee dergelijke schalen, en voor Kr. Patanalino eveneens een ervan.

Bij andere offerplechtigheden krijgt Ampatana meer langgaoeroe dan de andere goden. Vleeschoffers zijn over het algemeen verboden voor de goden zelf, doch het gebruik ervan bij het feesimaal, zelfs van varkensvleesch is toegestaan. Het gebruik van dit laatste is onder den invloed van den Islam echter verminderd en wordt het gewoonlijk slechts eens in de drie jaren bij het offerfeest gebruikt.

Alleen bij het slachten van eenig beest dient een kip geofferd te worden ter eere van Kaminang Kamaja.

Het gebed. De voorganger begint zijn gebed door de handen met de palmen naar boven op de knieën te leggen, ze daarna langzaam op te heffen met de palmen naar voren tot achter de ooren, en daarna weer terug te brengen, welk gebaar hij driemaal achtereen herhaalt, en voorts telkens bij het noemen van één der goden. Hierna omzwaait hij de gereedgezette offers 3 maal met brandende doepa (wierook), waarna hij in de „basa-kompang" (de oude taal) zijn gebed prevelt.

Hoewel de dorpspriesters voor hunne gebeden vaste formulieren bezigen, improviseert de anrong paballe lompowa steeds zijn gebed, dat soms tot meer dan een half uur duurt. Het is „pemali" zóó luid te bidden, dat de naastbijzijnde man de woorden kan verstaan, zoodat het ook onmogelijk bleek, tijdens de plechtigheid zulk een gebed op te nemen.

Over het algemeen vermijdt de patoentoeng trouwens bij al zijne plechtigheden openbaarheid of luidruchtigheid.

De Islamitische geloofsbelijdenis. Opmerkelijk is echter het herhaaldelijk terugkeeren der op meer verstaanbaren toon uitgesproken woorden: „bismilala sahada oelala", klaarblijkelijk eene verbastering der Mohamedaansche geloofsbelijdenis.

Alleszins aannemelijk schijnt de uitleg van het gebruik dezer woorden, (welke volgens den opperpriester in geenerlei verband staan tot het eigenlijke gebed zelve), dat namelijk tijdens de gewelddadige invoering van den Islam na Datoeri-Bandang, den verkondiger van den Islam, de patoentoeng deze spreuk in al hunne gebeden hebben gelascht, om zoodoende de Mohamedaansche ijveraars te misleiden. Daarom zouden dit dan ook de eenige woorden zijn, welke verstaanbaar worden uitgesproken bij het gebed.

De nederdaling van Kaminang-Kamaja. Na geruimen tijd in gebed verzonken te zijn geweest, voelt de voorganger in zich het tijdstip naderen, waarop Karaëng Kaminang Kamaja nederdaalt. Hij beëindigt thans zijn gebed door weder de 4 Langga-oeroe te bewierooken en het manuaal van handheffing drie maal te herhalen. Dit is het teeken, dat de nederdaling geschied is, waarop allen in doodsche stilte wachten tot de offers zijn aangenomen. Na een hernieuwd gebed is het tijdstip voor het feestmaal genaderd, waarbij de voor de drie goden bestemde spijzen onder de voornaamsten, de offers voor de geesten onder de minderen worden verdeeld.

Overigens is er een overvloed van karbouwen-, paarden- of varkensvleesch, rijst en djagoeng, terwijl ook de balloq (palmwijn) niet ontbreekt.

Het feest. Daar echter matigheid in eten en drinken een der hoofdplichten der patoentoeng is, en ook bedwelming door drank of opium zéér „pemali" is onder hen, ziet men bij dit feest niet het schouwspel van dronkenschap en opgewondenheid, dat bij andere Macassaarsche feesten, waar de balloq vaak in verbazende hoeveelheden verzwolgen wordt, gewoonlijk het einde vormt.

De geheele nacht wordt op deze wijze met bidden, eten en luisteren naar de vermaningen van den voorzanger doorgebracht, tot het verbleeken van de poeroeng-poeroeng de opstijging van Kaminang Kamaja aankondigt en de feestvierenden zich in een laatste gebed vereenigen.

De toorn der goden over misdrijven. Is echter het gebed van den anrong paballe lompowa vruchteloos geweest en Kaminang Kamaja dien nacht niet nedergedaald, dan is dit een bewijs van zijn toorn, en staat het land een jaar van rampen te wachten. Meestal is het onbestraft blijven van een zwaar vergrijp, als bloedschande, er de oorzaak van en op den anrong paballe lompowa rust dan de plicht de schuldigen op te sporen en te straffen. De alleroudste straf op deze misdaad bestond in het verbranden van de

woning en van een karbouw der schuldigen, terwijl voorts een zoengeld moest betaald worden. Daar deze straf niet afschrikwekkend bleek te zijn, gelastte Karaëng Kaminang Kamaja beide schuldigen te dooden door verdrinking aan het zeestrand, hetgeen later vervangen werd door worging, wat nu nog de adat-straf is op bloedschande en op overspel van eene vrije vrouw met een slaaf.

Verschillend rechtsgevoel. Onder het bewind der Hollanders kan bloedschande niet, of slechts zéér licht gestraft worden, wat geheel indruischt tegen de begrippen van dit volk en waaraan het dan ook de herhaalde epidemieën, misoogsten, watersnooden en andere rampen der laatste jaren toeschrijft.

Oudere plechtigheden. Andere offerplechtigheden hebben meestal hetzelfde verloop als het apaballe, zij het dan ook, dat zij op kleinere schaal en in huis plaats vinden. Zij worden den drie goden vaak tusschentijds gebracht tengevolge van eene gelofte, als boete voor eene begane zonde of uit dank voor voorspoed, terwijl voorts van het dagelijksch voedsel steeds een klein deel wordt afgezonderd voor hen.

Ook de mindere geesten, de wali's, hebben aanspraak op hun offerfeest bij bijzondere gelegenheden. Zoo wordt in den nacht, voorafgaande aan het uitplanten der bibit, bij deze gewaakt en geofferd aan de geesten van de rijst, de aarde, het water en de zon, die gezamenlijk de rijstplant verzorgen.

Voor ieder dier geesten wordt eén langga-oeroe geplaatst vóór de stapel bibitplantjes, welke onder een „hemel" in het huis overnachten.

Het geheel is omgeven door zeven kandjoli's, die den geheelen nacht brandende blijven, terwijl de op de bibit prijkende maiskolf als voorbeeld dient voor de dikte der verwachte rijstaar en een lang uitgeplozen pluim kapok kleur en lengte aangeven.

De geest der rijst wordt naar de bibit gelokt door het uitstrooien van eenige handenvol uitgezochte padi over de bibit, en daarbij vastgehouden door een vlechtwerk van vier rijsthalmen van den vorigen oogst. Na afloop der plechtigheid worden de offers onder de uitplanters verdeeld.

Evenals bij andere offers aan de geesten, staan ook nu op den zolder van het huis vier langga-oeroe voor de hoofdgoden klaar en wel voor Ampatana thans twee, voor de beide anderen ieder één.

Afwisselend bidt en bewierookt de voorganger der plechtigheid bij deze offerschalen en bij die voor de geesten.

De aard van het offer wisselt af naar gelang van de reden ertoe en kan vooral bij zonde of ziekte zeer uitgebreid zijn.

In vroegere jaren bestond de gewoonte, dat alle patoentoeng eens per jaar zooveel mogelijk bijeen kwamen te Kompang, om daar te hooren voorlezen over de adat-kompang. Dit gebruik behoort echter thans geheel tot het verleden, terwijl de oude lontara dezer adat verdwenen heeten te zijn, evenals de meeste oude handschriften op Celebes.

Behalve deze boven-omschreven plechtigheden neemt de patoentoeng verschillende regels in acht bij geloofs-intrede, huwelijk en overlijden, terwijl hij voorts 3 maal per dag behoort te bidden en doepa te branden.

Bij de geboorte hebben geen plechtigheden plaats; de geboorte van een jongen moet de vader mededeelen aan den dorpspriester.

Geloofsintrede. De kinderen, jongens zoowel als meisjes, krijgen van den anrong paballe onderricht in de beginselen der patoentoeng-dienst. Hij let hierbij op hun gedrag tegenover anderen, berispt hen wegens het uitspreken van leugens en wijst hen op de straf welke staat op het overtreden van den wil der goden. Dit gebruik wordt echter zeer verwaarloosd en slechts een hoogst enkele anrong paballe treedt nog als leider der jeugd op.

Acht de priester het kind voldoende onderricht (in de

practijk altijd in het begin der puberteitsjaren), dan neemt hij het op in het geloof, welke plechtigheid meestal gevolgd wordt door de besnijdenis (soena) en het vijlen der tanden (ari).

De opname in het geloof heeft plaats in het huis van het kind. Priester en leerling nemen knie aan knie tegenover elkaar plaats onder een gordijn, dat neergelaten wordt, daar het uitspreken van plechtige woorden niet mag geschieden ten aanschouwe van velen.

Zoo gezeten, vat de priester in iedere hand een duim van het kind, en spreekt een gebed uit, terwijl beiden vooroverbuigen tot hunne voorhoofden elkander raken.

Hierna bewierookt de priester het kind 3 maal met de padoepa en spreekt hem daarna fluisterend toe over zijne verplichtingen als patoentoeng. Ten slotte legt de leerling de gelofte af, dat hij zich zal gedragen als een broeder zijner medemenschen, armen, zieken en verdrukten zal bijstaan, niet zal liegen of doodslag plegen en den goden het hun toekomende zal geven.

In vroegere eeuwen voelden de patoentoeng zich allen als broeders en legden als zoodanig eene belofte af. Thans is ook deze eenheid verdwenen en legt de patoentoeng slechts eene gelofte van broederschap ten opzichte van den anrong paballe lompawa af.

Na deze gelofte wordt de „confirmant" onder het uitspreken van eene gebedspreuk drie malen gewasschen met water uit eene heilige boesoe of baloeboe (waterkruik), en wel door bevochtiging van mond, oogen, neus, oorlellen, bovenarmen, dijen en voeten.

De besnijdenis en het vijlen der tanden.

Hiermede is de plechtigheid afgeloopen en wordt zonder verder rituaal op de gewone wijze de besnijdenis verricht door den priester of een pasoena of, bij meisjes, door eene vrouwelijke pinati of sanro-soena.

Hoewel de patoentoeng zeggen dat Kaminang Kamaja de soena heeft ingesteld, hechten zij er tegenwoordig geen

godsdienstige beteekenis aan, als offer aan de goden of zoo iets, evenmin als aan het vijlen der tanden, dat ook bij deze gelegenheid geschiedt, — vaak zelfs op zóó ruwe en pijnlijke wijze door uitslaan of afbreken met een steen, dat zware kaakontsteking er meest het gevolg van is.

Het huwelijk. Het huwelijk wordt door den anrong paballe voltrokken ten huize van de bruid en is in hoofdzaak gelijk aan de in alle Macassaarsche landen gevolgde adat [1]).

De patoentoeng bezit echter slechts ééne vrouw, welke beperking mede een der redenen is der uitbreiding van den Islam, vooral onder de aanzienlijken.

Bij den aanvang der plechtigheid nemen bruid en bruidegom naast elkaar plaats onder een troonhemel, waaraan sirih en pinang als symbool van voorspoed en vruchtbaarheid en gouden sieraden als symbool van den rijkdom hangen.

Ook zij wasschen zich met water uit de boesoe of baloeboe voeten, dijen, bovenarmen, oorlellen, neus, oogen en mond, waarna de bruid weggeleid wordt onder een gordijn in het achterhuis.

Soenrang en doeni. De priester overtuigt zich of de bruidschat (soenrang) en de doeni (lijkkist) betaald is, welke laatste het geld is, dat altijd, ook bij scheiding, eigendom van de vrouw blijft en aan deze medegegeven wordt in den dood. Het kan tot zestien gulden bedragen.

Blijkt in alles aan de adat voldaan te zijn, dan bidt de priester met den bruidegom op gelijke wijze als bij de opname in het geloof is voorgeschreven en geleidt hem vervolgens bij den rechterduim achter de klamboe, waar de bruid hem wacht. Deze komt echter onmiddellijk daarop te voorschijn, terwijl de bruidegom eenigen tijd haar plaats inneemt, waarna het huwelijk voltrokken heet.

In werkelijkheid kan het wel tot veertig dagen duren (bij aanzienlijken) voordat het, door de adat voorgeschreven,

1) Matthes: Ethnologie van Z. Celebes.

schaamtegevoel der bruid voldoende geweken mag zijn, dat zij haar man niet meer ontwijkt (èso-èso).

Bij de huwelijksplechtigheid zijn onder een, met arènblad bekleed, „ballasoedji", offers geplaatst voor de drie goden, waarbij voortdurend gebeden gepreveld en wierook gebrand worden.

Waar bovenstaande gebruiken in zwang zijn bij ana-karaëng en ana-patola (adellijken) worden ze in denzelfden geest doch zeer vereenvoudigd, toegepast voor taoe-samara en taoe-ata (vrijen en onvrijen). Ook hier bestaat bij de huwelijken eene scherpe standsafscheiding, terwijl een huwelijk met een niet-patoentoeng ongeoorloofd is, tenzij deze een maand doorbrengt bij den anrong paballe lompowa en door dezen in het geloof wordt opgenomen.

Overlijden en begrafenis. Bij overlijden wordt zorg gedragen, dat het lijk in dezelfde houding blijft als het had op het oogenblik van sterven. De anrong paballe bidt weder eenigen tijd, gezeten aan het voeteneinde van den doode, waarna hij, na bewierooking, overgaat tot de wassching als bij het huwelijk.

Hierna worden alle lichaamsopeningen van het lijk door de helpers dichtgestopt met kapok, onder een voortdurend branden van wierook en opdreunen van gebeden. Als nu het lijk gewikkeld wordt in het twaalf ellen lange witte doodskleed van zelfgeweven kapas, drukt de anrong paballe geld in ieder zijner handen, dat dienen moet om leeftocht te koopen op de reis naar de soeroega. Dit geld, bokona geheeten, wordt altijd in oude dubbeltjes gegeven tot een bedrag van een rijksdaalder toe.

Hierna wordt het lijk op de lijkbaar gelegd en zijdelings uit huis gedragen, waartoe meestal een der zijwanden der woning tijdelijk weggenomen wordt.

Bij aanzienlijken kan het echter tot zeven dagen duren, eér men tot de begrafenis overgaat. Al dien tijd wordt bij het lijk gebeden en wierook gebrand.

De ter aarde bestelling heeft in alle stilte plaats. Vroeger

werd een graf in de kampong gezocht in de richting, waarin het hoofd wees; tegenwoordig echter zijn er gemeenschappelijke begraafplaatsen, die alleen te onderkennen zijn van de Mohamedaansche, doordat de graven door elkander, dus niet in de richting Noord-Zuid liggen, (hetgeen echter ook reeds meer en meer verandert).

Het graf. Het graf bestaat op de gewone wijze uit een ondiepen kuil met eene gleuf in een der zijwanden, waarin het lijk, op den rug liggend, wordt bijgezet, waarna de kuil wordt dichtgemaakt. Vroeger bestond algemeen de gewoonte om bij het hoofd van het lijk twee baloeboe's te plaatsen, waarin de kostbaarheden van den overledene, terwijl tevens wapens of een weefspoel werden meegegeven, naar gelang de doode een man of eene vrouw was, terwijl in de alleroudste tijden lijkverbranding bestond en deze baloeboe's dienden om er de asch van den overledene in te verzamelen. De herinnering hieraan leeft op nog slechts enkele plaatsen voort.

Thans vergenoegt men zich echter met het plaatsen van eenige borden, kommen en een sirihstel op het graf.

Is de kuil gesloten, dan plaatst men er bij een man een rechtopstaanden steen op, ter hoogte van den navel, bij eene vrouw echter twee, één aan het hoofd-, en één aan het voeteneinde. Vervolgens richt men een huisje (koebang) op het graf op, dat meestal nog door een hoog staketsel wordt omgeven.

Tijdens de begrafenis, die zooveel mogelijk door alle patoentoeng wordt bijgewoond, hebben deze zich achter den priester geplaatst, die, aan het voeteneinde der lijkbaar zittende, voortdurend zijne gebeden prevelt. Voordat het lijk in den kuil wordt neergelaten, bewierookt hij het zeven maal, en houdt vervolgens in de gewone spreektaal overluid eene toespraak, waarin hij de deugden en goede daden van den overledene opsomt, teneinde de goden gunstig te stemmen of vergeving voor den doode te verkrijgen.

Hierna wordt het lijk in de nis geplaatst.

Voor zijn bijstand bij al deze plechtigheden, — offers, doop, huwelijk en begrafenis —, geniet de anrong paballe een zekere belooning, welke geregeld wordt naar den stand van de geholpen personen.

Overigens berust de beslechting van huwelijks- en erfkwesties, dus die bij de Mohamedanen tot de competentie der sjarat behooren, bij hem en het dorpshoofd, die hierbij de oude adat volgen en daarvan eveneens eene evenredige belooning genieten. Over het algemeen wordt in deze landen de oude adat, ook in kleeding en gewoonten, trouwer gevolgd dan onder den invloed van den Islam het geval kan zijn. Over deze adatregelen geeft Dr. Matthes echter zoo nauwkeurig bericht, dat nader bespreking daarvan overbodig mag heeten [1]).

Graven der eerste bewoners. In ieder dorp vindt men nog ettelijke verspreid liggende, zeer oude graven (koeboerroe-boewè), die door de patoentoeng beschouwd worden als de graven der stichters van den kampong, en waarbij als zoodanig geofferd wordt.

Op deze graven wordt eens per jaar een offerfeest gevierd, baléannja geheeten. Het heeft plaats na drie dagen vasten in de maand Ramaddan (lapasa), wanneer de poeroeng-poeroeng in het W. onder is gegaan en eindigt met eene plundering der offers door de armen van het dorp. Slechts ééns in de drie jaar mogen de offers hierbij uit varkensvleesch bestaan, anders karbouwen-, herten- of paardenvleesch.

In het kort zijn hierboven de enkele gewoonten en ideeën geschetst, welke de aanhangers van het uitstervende en verbasterde patoentoeng-geloof kenmerken.

Wel is waar zouden nog vele interessante opmerkingen omtrent hen gemaakt kunnen worden, doch hoop ik dat een meer deskundig onderzoeker geneigd zal zijn om bovenstaand onderzoek te verbeteren en te vervolledigen.

---

1) Matthes. Macassaarsche en Boegineesche Chrestomatiën.
Idem. Over de ada's.
Idem.: Bijdragen tot de ethnologie, enz; de Rapang, enz. enz.
Eerdmans: Het landschap Goa.

AANHANGSEL

Enkele gebedspreuken der patoentoeng, zooals deze door de anrong paballe (dorpspriesters) gebruikt worden.

1. NYA = bedoeling, welke ieder gebed voorafgaat.

Panyakang ri anrongkoe pasoerona koe gaoean, ta gesara bate parena karaeng Ampatana tene ero kalekoe patanadjé kamma erona.	De wil van mijn Leeraar beheersche mijn handelen. Opdat niet vernietigd worde het teeken des bestuurs van Karaeng Ampatana, geschiede niet mijn eigen wil, doch die van mijn Heer.

2. Zegening van het doopwater (bij de opname in het geloof).

a: de nya.

b: Toedjoe tjotjina tjotjian toedjoe timoengan na soso malatjing ngasing.	Zeven wasschingen zijn verricht en zeven openingen des lichaams rein en geopend. (De beteekenis van deze spreuk is, dat thans het lichaam rein is om het geloof in zich op te nemen, in zich te laten doordringen).

3. Zegening van het waschwater van een lijk.

a: de nya.

b: Toedjoe tjotji natjotjian toedjoe timoengan na sassang malatjing-ngasing.	Zeven wasschingen zijn verricht en zeven openingen des lichaams zijn rein en gesloten.

4. Bij een huwelijk.

a: de nya.

b: Léba sangkami kawingkoe lebakalemi kassingkoe manga-	Teneinde dit huwelijk te volmaken, doen wij onze lichamen rein zijn, verdrijven het slechte, eer-

waroena kodi masassoemi roeroengi makana ta nipolong.	biedigen den wil (des Heeren), opdat Hij ons niet afsnijde.

5. Bij het Apaballe.

a:	de nya.	
b:	Koedjenemi djene nakoesyangkami koetjerakangkami ribakoe bissa pakangka namangappeja.	Moge de besprenkeling met dit water deze offers op de schalen rein doen zijn.
		O, Heer omvat en bezielt ons met Uwe heiligheid.
	Ya Kaminang ampakeï karama pakeyang adjimakangi karama djima tanatowa lila tanakandi talingaë.	(het oude land is de tong) — in het verleden leerdet Gij, — (het nieuwe land luistert) — wat wij thans opvolgen;
	Ya Kaminang, bolébolejа rilino pasikika ri asera anrongtaoe kataoewe toeroengeya angka paliliko.	O, Heer, bestuurder der wereld, beschermer in den hemel, leeraar der menschheid, wil tot Uwe volgelingen nederdalen.

6. Bij het bale-andja.

a:	de nya.	
b:	Salama rewana baliki riompo napamaya sabana iya-pamangi kasalamakana riadoesana.	Gezegend zij de terugkeer tot het licht van de geesten der dooden, daar deze zalige dooden heil brengen aan de zondaars

7. Bij de bibit.

a:	de nya.	
b:	Alamoeng lamoeng winé djogodjogoï malamoenglamoeng patepona palamoengi adjarrémoe manaséri boemboeng talisa.	Wij bidden bij het uitplanten dezer zaadpadi, dat gij de uitplant beschermt en ze door Uwe kracht tot rijpheid volmake.

8. De eed.

a: de nya.

b: Patoeroengkoe ri ranaka boewangkoe djalladjalla makatoenakoe ri samabawi angeroekoe djene ri patjeïrang.

Moge ik afdalen tot de hel, moge mijn voedsel weggeworpen worden, moge ik vernederd worden tot een varken, moge mijn water tot zoutwater betooverd worden (indien deze eed valsch is).

Korte aanteekeningen nopens de Kaja-kaja aan de Noord-West-rivier (Nieuw Guinea).

DOOR

W. K. H. FEUILLETAU DE BRUIJN.

1e. Luitenant Infanterie.

Karakter.

De Kaja-kaja zoowel die van den bovenstroom als van den benedenstroom der Noord Westrivier zijn vroolijk en luidruchtig van aard. Voorts zijn ze roofzuchtig. Zoo wisten zij aan de Dajaksche prauwenmakers tijdens hun rusttijd eenige werktuigen te ontrooven en slaagden zij er ook in, om in de nabijheid van het Doorvoer-bivak een hond te stelen. Blijkbaar waren zij echter bevreesd dat laatstgenoemde euveldaad niet ongestraft zou worden gelaten, althans kort daarna verscheen een 15 tal prauwen vóór het Doorvoer-bivak en legde de bemanning op de plaats waar de hond gestolen was, een viertal bossen pisangs neder, waarna de prauwen zich snel verwijderden. Ook een tweetal dwangarbeiders, die zich in een Kaja-kaja prauwtje in de onmiddellijke nabijheid van de „Zwaluw" bevonden werden bestolen.

De Kaja-kaja van een tweetal prauwen, die eerst ruilhandel hadden gedreven, roeiden kalm naar hun toe, deden daarna de prauw der dwangarbeiders kantelen en beroofden de inzittenden van hun parang. Eer men aan de „Zwaluw" begrepen had wat eigenlijk voorgevallen was, waren de roovers reeds met groote snelheid om een bocht van de rivier verdwenen.

Een geheel ander karakter dan de Kaja-kaja die vlakte bewoners zijn, hebben de bergbewoners. Op ± 800 M. werd

in het gebergte aan de Noord-Westrivier aanraking gekregen met een bergstam van 600 à 800 zielen. Deze bergbevolking was kleiner van gestalte en lichter van huidskleur. Zij zijn veel minder luidruchtig en maken een meer beschaafden indruk dan hun rasgenooten uit het moerasland. Toch zijn zij vroolijk van aard en menigmaal weerklonk dan ook hun vroolijk gelach. In het algemeen zijn zij meer te vertrouwen dan de andere Kaja-kaja. Diefstal is niet voorgekomen, terwijl gastvrijheid ook tot de goede eigenschappen van dit volk behoort.

Godsdienst.

Waar slechts vluchtige aanraking met de Kaja-kaja stammen heeft plaats gehad, was het niet mogelijk om over den godsdienst gegevens te verzamelen.

't Volgende werd waargenomen. In de eerste plaats dat bij de stammen uit de vlakte veelvuldig houten beelden voorkomen, waarbij vooral de geslachtsdeelen, zoowel mannelijke als vrouwelijke, op zeer duidelijke wijze zijn voorgesteld. Deze beeldjes herinneren sterk aan de beeldjes waarvan door Dr. van der Sande in zijn werk Nova Guinea III melding wordt gemaakt en die in de figuren 4 en 5 van plaat XVIII, en 1, 2 en 7 van plaat XIX zijn afgebeeld. De geestelijken der Katholieke missie houden deze beeldjes voor totembeeldjes van den stam of van de familie. De bevolking der N. W.-rivier legde voor deze beeldjes een zekeren eerbied aan den dag. Zoo werden zij, in de prauw liggende, steeds met van pandanbladeren vervaardigde matten toegedekt. Eén dier beelden werd boven de stookplaats van een eerst kort te voren verlaten woning aangetroffen. In een verlaten kampong werden ook aparte miniatuur huisjes gezien met een vloeroppervlakte van nog geen vierkanten meter. Daarin bevond zich een stookplaats, terwijl daarnaast eenige geopende riviermosselen van zeer groote afmeting lagen. Boven de stookplaats was de helft van een jong pinangblad, dat langs

den bladsteel midden door was gespleten. Dewijl deze huisjes te klein waren om door menschen te kunnen worden bewoond, is het niet onwaarschijnlijk dat het offerhuisjes waren.

Bij alle kampongs op de N. W. rivier werden ze opgemerkt. Merkwaardig was, dat in deze huisjes stokjes met gaba-gaba werden aangetroffen, versierd met vogelveeren. Geheel analoge voorwerpen werden door mij op West-Ceram aangetroffen, waar zij deel uitmaakten van de heilige voorwerpen *moli-moli*, die volgens den Alfoer afkomstig zijn van zijn voorouders.

Voorts werd bij het voorbij varen eener kampong een schedel opgemerkt, die op een raamwerk van groene takken was geplaatst, terwijl daaromheen een tiental mannen stonden die het lichaam met grijze klei hadden ingesmeerd. Een andermaal werd een schedel waargenomen, die naast één der hutten op een stok was geplaatst, terwijl men den schedel een van pandanbladen gevlochten kap had opgezet.

Omtrent den godsdienst der bergbewoners werd vrijwel niets bekend. Beelden werden hier niet aangetroffen. Evenmin offerplaatsen. Merkwaardig was echter dat aan de grens van de negorij een kleine palissadeering van stokken van ± 2 M. hoogte was gemaakt, welke een breedte had van ± 1,5 M. Aan één dier stokken was een pakje bevestigd, eenige kruiden inhoudende, die in een pandanblad waren gehuld. Geheel analoge palissadeeringen komen op West-Ceram voor, waar het pakje bezweringskruiden bevat tegen booze geesten en waar in geval van ziekte nabij den pagger, op oude porceleinen schotels, een offer wordt neergelegd.

Woningen.

Terwijl de Kaja[2] aan den bovenstroom hun woningen meestal direct op den grond bouwen, treft men benedenstrooms daarentegen paalwoningen aan. Bij deze laatsten vindt men twee verschillende typen, n.l. het type waarbij de woning rust op een samenstel van boomstammen dat een hoogte bereikt van 2 à 3 M. en dat waarbij de woning op palen rust die een lengte van 4 à 6 M. boven den grond hebben.

De lengte der woningen varieert van 2 tot 10 M., terwijl de breedte gewoonlijk 2 à 3 M. bedraagt. In deze woningen, waarvan de vloer bestaat uit stukken boombast welke op de dwarsbalken zijn uitgespreid en waarop een laag palmbladeren is neergelegd, bevinden zich aan de achterzijde de stookplaatsen, die uit klei zijn vervaardigd. Boven deze stookplaatsen is een geraamte van hout aangebracht, dat dienst doet als droogrek voor brandhout. Ramen komen niet aan de huizen voor. Om het geraamte der paalwoningen meer stevigheid te geven zijn de midden-stijlen verbonden door de dwarsschotten. Over den midden-paal worden twee elkander kruisende dwarsstaken gebonden, die de onderste dakregels ondersteunen.

In den vloer der woningen bevinden zich eenige gaten tot het wegwerpen van afval. Een paal met inkepingen, of een ladder, verschaft toegang tot de woningen. In den kampong zelve zijn de woningen allen naast elkander langs de rivier gebouwd, terwijl de kleine offerhuisjes vóór de woningen gelegen zijn.

De woningen der bergbevolking staan eveneens op palen. De vloer bevindt zich 1,5 à 2 M. boven den grond, terwijl overigens de inwendige inrichting overeenkomt met die der vlakte bewoners. De huizen zijn echter niet met atap gedekt, doch met losse palmbladeren, waarvan het afwaaien door middel van rondhouten wordt voorkomen.

De omwanding bestaat uit boombast. Hoog in het gebergte (± 2500 M.) werden jagershutten aangetroffen, die op den grond waren gebouwd en die met boombast waren gedekt.

Elk huis is omgeven door een lage omheining van ± 1 M. hoogte. Binnen die omrastering worden dan tabak, kladi, pisang en laboe verbouwd. Midden in het dorp staat het mannenhuis. In tegenstelling met de andere huizen, die vierkant zijn, is dit rond en op den grond gebouwd.

Tegen de wanden staat een reserve-voorraad van pijlen en bogen, terwijl in het midden de vuurhaard is, in tegenstelling met de andere woningen, waar deze zich achter in

het huis bevindt. Alvorens het mannenhuis te kunnen bereiken, moet men een 5 tal paggers overschrijden. Niet onwaarschijnlijk is het, dat er ook een afzonderlijk vrouwenhuis bestaat. Althans in het dorp werd een tweede ronde woning aangetroffen, die echter niet op palen stond. In de nabijheid daarvan stonden vele ongehuwde vrouwen. Met zekerheid kon echter niet geconstateerd worden, of bedoelde woning werkelijk een vrouwenhuis was.

Middelen van bestaan.

De hoofdmiddelen van bestaan zijn jacht en vischvangst. Daarnaast wordt op zeer primitieve wijze een weinig roofbouw gedreven, waarbij echter uitsluitend pisangsoorten worden verbouwd. De ladangs liggen doorgaans langs de rivieren en zij-kreekjes en bestaan uit opengekapte stukken grond. Van een schoonhouden der ladang is geen sprake, zoodat de pisang te midden van opschietend kreupelhout opgroeit. De Kaja[2] bovenstrooms gebruiken sirih, die benedenstrooms niet. Als huisdieren worden honden en varkens gehouden, welke laatste menigmaal bij de „Zwaluw" in ruil aangeboden werden. De vischvangst geschiedt middels ovaalvormige schepnetten, waarmee voornamelijk de *ikan glodok*, (Periophthalmus-soort), krabben en garnalen worden gevangen. Voorts vormen mosselen een belangrijk bestanddeel van de voeding. Onder de huizen vindt men bij groote hoeveelheden ledige mosselschalen. Grootere visschen worden gevangen door het afsluiten van kreekjes middels versperringen bij vloed. Bij ebbe komen deze kreekjes droog te liggen, dan wordt de visch ingezameld.

De vleeschvoeding bestaat uit alles wat in het bosch gedurende de jacht bemachtigd wordt.

Een aangename versnapering vormen de „megapodius"-eieren die menigmaal aan de „Zwaluw" ter ruiling werden aangeboden. Het plantaardig voedsel bestaat in de eerste plaats uit sagomerg. Dit sagomerg wordt echter doorgaans niet ontdaan van zijn vezels, doch eenvoudig gekookt en

daarna uitgekouwd. Slechts eenmaal werd aan de „Zwaluw" behoorlijk geklopte sago aangeboden. Vermoedelijk waren dit echter lieden van de Oetoemboeiwe.

In het bosch werden menigmaal omgekapte sagoboomen aangetroffen, maar nimmer sagoklopperijen. Het overige plantaardig voedsel bestaat uit artocarpus-vruchten, palmiet van den wilden pinangboom, varenbladeren, wilde vijgen, vruchten van den pandan- en nipapalm enz.

De hoofdmiddelen van bestaan bij de bergbevolking zijn landbouw en veeteelt. Op de berghellingen werden uitgestrekte ladangs aangetroffen. Hoewel de Kaja-kajá natuurlijk niet het gebruik van den patjol kent, staat de ladangbouw op een vrij hoogen trap. Groote stukken boschland worden opengekapt, daarna schoongebrand, en door een omheining tegen het binnendringen van wilde varkens beschermd.

De tuinen worden vrij goed onderhouden en gewied. Verbouwd worden katela, kladi, suikerriet, pisang en tabak. De tabak wordt uit kleine primitieve pijpjes gerookt. Het ladangwerk wordt voornamelijk door vrouwen verricht, maar het aanleggen van nieuwe ladangs en schoonkappen van het terrein geschiedt door de mannen. Eigenaardig is ook de wijze waarop een boom wordt geveld. Niet in de dwarsrichting maar in de lengte-richting van den stam worden houwen toegebracht, en wel met steenen bijlen. IJzer was bij deze lieden absoluut onbekend en in het begin dan ook niet gewild als ruilmiddel. Later, toen zij het gebruik dier voorwerpen hadden leeren kennen, kwamen messen en bijlen meer in trek. Op tabak bleken zij echter verzot te zijn.

Merkwaardig is, dat nabij de negorij een weide voor varkens werd aangetroffen. Hiertoe was een stuk boschgrond van ± 4 Hectare dat aan de negorij grensde omheind, terwijl een gedeelte der weide was schoongemaakt. Des avonds werden de dieren naar deze open plek gedreven. Totaal bestond de veestapel uit ± 80 varkens. Biggetjes werden in huis verpleegd en vonden 's nachts een plaatsje nabij den vuurhaard. Ook de jacht vormt een voornaam mid-

del van bestaan. De bergbevolking is zeer ingenieus in het vervaardigen van varkens-, kangoeroe- en muizenvallen.

De *bewapening* der bergbevolking bestaat uit pijl en boog waaronder pijlen met stompe punt teneinde het getroffen dier alleen te bedwelmen. Pijlen en bogen zijn veel kleiner dan die van de bewoners der laagvlakte.

Sieraden.

Ter versiering worden bij de vlakte bewoners doorgaans bovenarmen- en buik-banden gedragen ter breedte van 3 à 4 c.M., welke van biezen gevlochten zijn. De boogschutters dragen een gevlochten rottan-manchet om den linkerpols ter lengte van 10 à 15 c.M. Enkelen dragen nog een kleine halsketting van coix-zaden, of hangers vervaardigd van een stuk paarlmoerschelp. Aan den buikband wordt vaak een hoornschelp of platte schelp gedragen, die echter uitsluitend als sieraad dienst doet en waarvan de bezitter niet licht afstand doet. Slechts bij hooge uitzondering werd deze schelp als penis-schelp gebruikt. Het neus tusschenschot en de neusvleugels zijn doorboord, vaak ook de ooren. Terwijl in het neus tusschenschot veelal een stuk casuarisbeen wordt gedragen, zijn de neusvleugels daarentegen meestal versierd met de schachtpennen van de casuaris-veeren. De oorschelpen worden versierd met hangers van coix- en nassa- zaden Tatouage komt niet voor, terwijl scarificatie slechts bij enkelen [en dan uitsluitend bij mannen] werd opgemerkt.

De scarificatiën bestonden dan doorgaans uit een kromme lijn over het schouderblad, dan wel een kring van punten om den navel. De vrouwen dragen een schaamkleed van biezen vervaardigd. Voorts treft men een beschuttingsmiddel tegen regen aan in den vorm van een kap van pandanbladeren, die over het hoofd wordt gedragen en op den rug tot aan de knieholte afhangt, terwijl de voorzijde van het lichaam vrij blijft, zoodat zij bij het roeien geen belemmering vormt. Zoowel mannen als vrouwen maken van deze kap gebruik. Tot de uitrusting der Kaja[2] behoort ook

een van biezen gevlochten zakje [± 25 bij 40 c.M.], dat aan een koord over den rug wordt gehangen en versierd is met papegaaieveeren. In dit zakje worden kleinere voorwerpen bewaard. Als hoofdsieraad worden vaak twee pluimen van paradijsvogelveeren gedragen, die door middel van een rottanband aan elkander zijn bevestigd. Een enkele maal worden losse papegaaieveeren in het haar gedragen of treft men kleine vlechtjes van biezen in het haar aan [± 15 c.M. lang]. Bovenstrooms bestaat dit laatste gebruik niet. Een eigenaardige haardracht, die men vooral bij kinderen zeer veel aantreft, is het wegscheren van het haar terzijde van de slapen.

De bergbevolking draagt eveneens armbanden van 2 à 4 c.M. breedte om den bovenarm. Zeer opvallend is bij deze lieden echter het gebruik van een kalabassoort als peniskoker. De peniskokers worden van boven dicht gestopt met mos, terwijl hierin bovendien vaak het zwam dat gebruikt wordt tot het aanmaken van vuur wordt bewaard. Middels een langen rottanband, die 6 à 10 malen om het lichaam wordt gewikkeld, worden deze peniskokers rechtstandig gehouden. Het ondereinde van den koker wordt met touwtjes aan den rottanband bevestigd. Colliers van hondentanden worden om den hals gedragen. Evenzoo hangers van mosselschelpen. Voorts dragen velen een reep van het blad van den nipapalm om het middel, welks uiteinde bij wijze van staart over den bilnaad valt.

Bij de meesten is het neustusschenschot doorboord, waarin dan een bamboestaafje wordt gedragen. De vrouwen dragen als schaambedekking een bosje reepen van pandanbladeren ter lengte van ± 12 c.M., terwijl ook over den bilnaad een dergelijk bosje wordt gedragen. Zoowel mannen als vrouwen hebben steeds een net bij zich dat, door middel van een band die over den schedel wordt gelegd, op den rug wordt gedragen. In dit net worden de kap van pandanbladeren, damar voor het aanmaken van vuur,

victualiën, enz. opgeborgen. Ook de kinderen worden door de moeders in deze netjes, waarin zij soms kalm op hun rug liggen te slapen, meegedragen.

Het hoofdhaar is, evenals dat der vlaktebewoners, kroesharig.

Levenswijze.

Daar de vlaktebewoner wat zijn voedsel betreft bijna geheel afhankelijk is van hetgeen het bosch en de rivieren hem opleveren, is het duidelijk, dat hij niet lang achtereen op eenzelfde plaats kan blijven wonen, zoodat de stam telkens genoodzaakt is om te verhuizen. Doorgaans heeft dan ook eenmaal in de drie weken een verhuizing plaats. Niet onmogelijk is het dat ook sterfgevallen soms tot deze verhuizingen aanleiding geven. Een enkele maal toch werd nabij een verlaten kampong een staketsel gevonden van ± 1,50 M. hoogte, waarop het lijk lag van een Kaja-kaja. Op het lijk, dat met bladeren en pandanmatten was bedekt, lagen de roeispaan en eenige andere voorwerpen die de afgestorvene vermoedelijk bij zijn leven had gebruikt. Bij het verhuizen gaat meestal een gedeelte van den stam als kwartiermakers vooruit, die dan een stuk terrein openkappen en daarop de hutten bouwen, welke al naar gelang er ladangs in de buurt zullen worden aangelegd, van meer of minder permanenten aard zijn. Als de kwartiermakers gereed zijn breekt de geheele stam gelijktijdig op en verhuisd naar de nieuwe nederzetting. Ook de bergbevolking blijft niet steeds op dezelfde plaats wonen, en in het gebergte werden dan ook 2 verlaten kampongs aangetroffen. Daar deze lieden echter meer landbouwers zijn en niet meer tot de jagers- en visschers-volken kunnen worden gerekend zooals de bewoners der vlakte, komen hier verhuizingen veel minder voor en wel alleen dan, als de grond der ladang is uitgeput. Over het algemeen is de bodem vruchtbaar en volgens de Javanen bij de patrouille zeer geschikt voor het aanleggen van bergsawahs. In het bosch komt vrijveel damar voor, die ook door de bevolking wordt ingezameld.

Kalk-werpen.

Het kalk-werpen dat aan de Noord-Westrivier bij verschillende gelegenheden plaats vond, was vermoedelijk steeds een uiting van vrees der bevolking, waarbij van offensieve handelingen nimmer sprake was. Toen de „Kitty" voor de eerste maal de rivier opstoomde, werd druk met kalk geworpen, in een richting van boven naar beneden.

Dit kalk-werpen hield langzamerhand geheel op, totdat op zekeren dag weer met kalk werd geworpen. Bij aankomst in het Doorvoer-bivak werd echter gemeld dat de Kaja-kaja een hond hadden gestolen. Nadat echter de boete in den vorm van pisangs door hen was betaald, kwam kalk-werpen niet meer voor. Niettemin duidt het kalk-werpen op zenuwachtigheid bij de bevolking.

Vaak gaat het kalk-werpen gepaard met het uitroepen van een formulier door een ouden man, waarvan het refrein door alle aanwezigen wordt herhaald. Bij de bergbewoners komt kalk-werpen niet voor.

Vuur-maken.

Bij de eerste aanraking die wij met de bevolking hadden, greep zij naar de wapenen en nam een verdedigende houding aan. Zoodra echter de patrouille neerhurkte werden de menschen rustiger en kwamen daarna ongewapend te voorschijn. Blijkbaar is dus hier ook, evenals op de Noordkust van Nieuw-Guinea de hurkende houding een bewijs van vredelievende bedoelingen [zie v. d. Sande, Nova Guinea III]. Als begroeting plaatsten zij daarna de rechterhand op het hoofd, een beweging die door mij herhaald werd. Langzamerhand overwonnen zij hun vrees, kwamen nader bij en maakten vuur.

Dit geschiedde als volgt. Twee droge stukken hout worden naast elkander gelegd op een pandanblad waarop zich zwam bevindt. Door het snel heen- en- weer wrijven van het rottankoord ontstaat vuur en begint de zwam te smeulen. Vervolgens wordt een eind van het rottankoord in brand gestoken, waarmede een stukje damar wordt aangestoken. Daarna worden houtspaanders met de tanden afgescheurd en weldra brandt een helder vuur.

Door de leden van het detachement verzamelde woorden der Kaja-kaja, benedenstrooms van de „Zwaluw".

---

acht = saratoe
aldus = ĕmsá-ĕmsá
armband = manarem

baard = aufinu [1])
been = fanmá
bijl = sjoea
boog = amênè
borst = au

daar = êndè
deze, dit = eteimerè
dit met = erè moh
drie = foeritoe
drinken = bem

een = atoe
ei = sa (vogel-ei = seroe-sa)
eten = ténim

fluiten = fomah

garnaal = sies-sies

haar = koes
hand = ban
hond = taioerie
hoofd = ofoeh
hout = djeropah
huis = saerofunu

kangeroe = puroh
klapper = turiri
koud [ook „kreeft"] = poea
krab [schaaldier] = pai

ladder = joera

mossel = djipa^{e}

nagel = mamfĕro
navel = bowor
negen = onatoe
neus = bima^{e}
niet = werôh

oog = mematenim
oor = ianèh
orchidee = amis

pagaai = poh
papagaai = pioe^{e}
penis = kemenè
pisang = opi-ê
prauw = tju
pijl = filerum

ruilen = ennemoe

staart = boh

1) De „u" als in ons „nu" uit te spreken.

tand = sisi
tien = semautoe
trom = immè
twee = pijitoe

varken = ofoeju
vier = wiritoe
vischlaus = aboni[2]

vijf = soeroetoe
vijg [wilde] = kemoh
voet = bi
vragen = pies
vogel = seroe
vriend = kambas
vrouw = kuneroh

Woordenlijst der bergbevolking.

armband = gunu

bij [dier] = gien
boog = seneia

coix-zaden = kloemba

duim = jóee
drinken = ina

glad = oto
goed = nap
glaga = arop

hand = jaloet

jaarvogel = sibini

katela- = soemboet
kind = inai
kladdi ajer = kom
kladdi [eetbare] = mengkodo

katoen = kaoer

lekker = nanggawa

mier = dian

oor = joedau

pijl = wali
pisang = litkajo

regen = lisore

suikerriet = ilo
steen = kelip

varken = wamea
vinger = saim

wat = wo
water = jiro

Maten van bergbewoners.

MANNEN.

	Vadem-lengte.	Lichaams-lengte.	Spanwijdte-hand.	Lengte-voet.	
1.	1.49 M.	1.47 M.	18.5 c.M.	21. c.M.	± 17 jaar.
2.	1.51 „	1.48 „	19. „	20.5 „	
3.	1.56 „	1.53 „	20. „	22. „	
4.	1.61 „	1.59 „	21. „	22.5 „	
5.	1.51 „	1.48 „	19. „	21.5 „	
6.	1.62 „	1.58 „	21. „	23. „	
7.	1.60 „	1.57 „	21. „	23. „	
8.	1.60 „	1.57 „	20.5 „	22.5 „	
9.	1.56 „	1.53 „	20. „	22. „	
10.	1.55 „	1.51 „	19.5 „	21.5 „	
11.	1.61 „	1.58 „	21. „	23. „	
12.	1.50 „	1.47 „	19. „	21.5 „	
13.	1.56 „	1.53 „	20. „	22. „	
14.	1.57 „	1.54 „	20. „	22. „	
15.	1.56 „	1.53 „	20. „	22. „	
16.	1.58 „	1.55 „	20.5 „	22. „	
17.	1.60 „	1.56 „	21. „	22.5 „	
18.	1.57 „	1.54 „	20. „	21.5 „	

NOTA van toelichting betreffende het zelfbesturend Landschap BARROE.

DOOR

O. M. GOEDHART.
Contrôleur B. B.

A. Grenzen; grootte en bevolking (godsdienst en ethnografische bijzonderheden).

Het landschap Barroe (juister: Bĕrroe, zoogenoemd naar den adjoe bĕrroe of bĕrroe-boom, een goed timmerhout opleverende boomsoort, die in tegenstelling met vroeger, thans nog maar schaarsch in het landschap wordt aangetroffen) is het middelste der drie zelfbesturende landschappen, waaruit de onderafdeeling Bĕrroe bestaat, en grenst ten Westen aan de straat van Makasser, ten Zuiden aan het Leenvorstendom Tanette, ten Oosten aan het zelfbesturend landschap Soppeng en ten Noorden aan het landschap Soppeng ri adja.

In het nog steeds vigeerende grenscontract van 26 Juni 1861 (goedgekeurd en bekrachtigd bij het Gouvernements besluit van den 13den October van dat jaar) wordt de grens tusschen de landschappen Barroe en Tanette omschreven als volgt:

Van af de zee de rivier Ladjari tot aan Liang in Tanette en Nipa-Nipa in Barroe; van daar het voetpad over den top van den berg Gona Tana tot aan het punt waar de rivier Soempang Doeadjang zich vereenigt met de rivier Salo Moni; van daar de rivier Salo Moni tot aan het punt, waar de verschillende takken van die rivier, welke afstroomen van den berg La Sitaë, ineenloopen; van daar eene rechte lijn

naar den top van den berg Sinampoengé; van daar eene rechte lijn over den top van den berg Bontosoewa tot aan de rivier Watoe-Watoe; van daar de rivier Watoe-Watoe tot aan het punt waar de rivier Lapopo in de rivier Salo Menrong valt; van daar de rivier Lapopo tot aan haren oorsprong en eindelijk van daar een rechte lijn tot op den top van den berg Laposo, een en ander met dien verstande dat de landstreek Alledjang tot aan de rivier Lapopo behoort aan Barroe en dat het land ten O. van de rivier Lapopo tusschen de bergen Laposo, Boeloedoewa en Oengaë behoort aan Tanette.

De grens tusschen de landschappen Barroe en Soppeng ri adja werd op den 9en Juni 1908 in overeenstemming met de betrokken zelfbesturen als volgt geregeld:

Van af de monding der Takalasi rivier langs deze rivier tot aan het punt, waar zich daarin uitstort het zijriviertje de Salo-Sawa; van hier langs de Salo-Sawa tot aan haren oorsprong; van hier naar den berg Tonrong Takkoe, na eerst de Salo Kasoemba te hebben doorsneden; van af Tonrong Takkoe in rechte lijn naar den berg Batoe-Tanĕngé en van hier naar den berg Batoe-Toengkĕ (Batoe Maboeloe).

De grens tusschen de landschappen Barroe en Soppeng eindelijk wordt gevormd door den kam van het zich nagenoeg in Noord-Zuidelijke richting uitstrekkende waterscheidende gebergte, waarop o. a. de Barroe rivier hare bronnen heeft, in het Noorden te beginnen bij de Batoe Toengkĕ over de toppen Tjoppo-Lapantjoe en Tjoppo-Kapiré naar den Boeloe-Laposo.

Het landschap Barroe beslaat eene oppervlakte van ± 70 vierkante palen.

De inheemsche bevolking, die tot den Boegineeschen stam behoort, kan in drie rubrieken worden verdeeld:

1e. de z. g. to Bĕrroe, die de overgroote meerderheid vormen en zich, zooals de naam reeds aanduidt, beschouwen als de oorspronkelijke bevolking van het landschap; in

karaktertrekken, zeden en gewoonten, kleeding, wijze van van woning en in taal onderscheiden zij zich niet of weinig van de overige Boegineezen.

Alleen verdient vermelding de Barroesche palo of hoed, omdat die nergens anders in het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden gedragen wordt; dit hoofddeksel, dat den vorm heeft van een afgeknotten kegel, wordt van een bepaalde bamboesoort, de z. g. lebong (volgens (Matthes een variëteit van Melocanna brachydada), vervaardigd: daartoe wordt de stengel vooraf van de buitenlaag ontdaan en vervolgens in tweeën gespleten en te drogen gelegd; 't aan elkander hechten van de verschillende deelen geschiedt met de vezels van den arén- of van den lontarpalm, oerĕtja genaamd. Vaak wordt de buitenzijde van de palo geverfd, waardoor de prijs, anders *f* 0.25 tot *f* 0.50 bedragende, stijgt tot *f* 0.75 en *f* 1.— per stuk.

2e. de to alĕ (menschen van het bosch), een slechts 100 zielen tellende stam, die op een zeer lagen trap van ontwikkeling staat, tot April 1908 verspreid en in primitief gebouwde woningen of in holen en grotten woonde op moeilijk genaakbare punten van het hooge scheidingsgebergte tusschen de landschappen Barroe en Soppeng en slechts in naam het gezag van de Aroe's van Barroe erkende; thans wonen zij vereenigd in de kampong Samoedaë en is over hen een uit hun midden gekozen hoofd aangesteld onder den titel van Matowa.

3e. de to Letta: afstammelingen van lieden uit het vroeger op zich zelf staande landschap van dien naam (Masenrempoeloe, afdeeling Pare-Pare), die tijdens het bestuur van Aroe Palakka bijgenaamd to ri Sompaë (vriend van den Admiraal Speelman) als slaven aan de Aroe's van Barroe werden toegewezen. Tot Juni 1907 woonden zij in het dichte bosch van Maraoeng, waar zij zich met den ladangbouw en de fabricatie van arén-suiker bezig hielden en eene zeer slechte reputatie verwierven door de vele door hen gepleegde dief-

stallen, inzonderheid van vee en paarden. Het is aan het bestuur mogen gelukken hen in de genoemde maand te vereenigen op een punt, gelegen aan den grooten postweg Makassar — Pare-Pare, waar de kampong Baléwé door hen gebouwd werd.

Staande onder een hoofd met den titel van djĕnang, houden zij zich thans bezig met het op nieuw ontginnen van sinds tal van jaren braakliggende sawahvelden, welke hun door het zelfbestuur in erfelijk individueel gebruik zijn afgestaan. Sedert wordt geen last meer van hen ondervonden. Zij tellen ± 200 zielen.

De taal der to alĕ en to Letta is het Boegineesch; hun uitspraak klinkt evenwel ruw en grof, zoodat zij daaraan van de overige Boegineesche bevolking te onderkennen zijn.

De Makassaren en Goareezen, die voornamelijk in de kustkampongs Soempang Binangaë en Padongko gevestigd zijn, en de uit andere landschappen afkomstige Boegineezen met hunne afstammelingen medegerekend, telt de inlandsche bevolking volgens de gehouden registratie 9074 zielen, onder wie 2872 weerbare mannen.

De bevolking belijdt den Mohammedaanschen godsdienst; slechts een klein gedeelte echter vervult getrouw zijne godsdienstplichten.

Bij het overgroote deel, vooral in de bergkampongs, bestaat het Mohammedaan-zijn slechts in het zich laten besnijden en het niet eten van varkensvleesch. Het vroegere heidensche geloof speelt in het volksleven nog een groote rol, terwijl vaak, waar de Boegineesche adat in strijd is met de ilmoe alfiq van den Islam niet deze laatste, doch de adat wordt opgevolgd. Voor zoover is kunnen worden nagegaan, wordt in het landschap geen bepaalde tareqât onderwezen.

Aan het hoofd van de geestelijkheid staat de poewa Kali, die wordt bijgestaan door Imâms, Kattés (chatib), bidala's (bidal) en dodja's.

In de kampong Mangempang behoort de misigi (masdjid) te staan; thans vinden wij er slechts de bouwvallen van; men behelpt zich sedert eenige jaren met een houten „langkara"; in de kampongs Soempang Binangaë en Madelo staan ook dergelijke bedehuizen.

B. Grondgesteldheid; bergen en rivieren.

Langs de kust strekt zich van Zuid naar Noord uit een laagvlakte, die eene uitgebreidheid beslaat van ± een zesde gedeelte van de grootte van het landschap; het breedst is zij tusschen de kampongs Soempang Binangaë en Batoe Bĕsi (zes Kilometers). Door de Barroerivier wordt zij verdeeld in een grooter noordelijk en een kleiner zuidelijk deel.

Dit laatste is, waar mogelijk, reeds zoo goed als geheel aan de padi cultuur dienstbaar gemaakt; in 't N. deel daarentegen komen nog eenige stukken voor, die óf na reeds tot rijstvelden ontgonnen te zijn ten gevolge van het wanbestuur van de vroegere Aroe's van Barroe wederom verlaten werden en sedert braak zijn blijven liggen óf nog steeds op den eersten ontginner wachtende zijn.

Vóór onze komst in de Boegineesche landen besloegen deze stukken eene grootere uitgestrektheid dan thans. Waar steeds meer lieden van buiten zich in het landschap komen vestigen, bestaat er gegronde reden tot de verwachting, dat bedoelde stukken binnen weinige jaren in padivelden zullen herschapen zijn.

Beide deelen van de Barroesche vlakte zijn door lage heuvelreeksen, welke verschillende namen dragen, weder in onderdeelen verdeeld. Op één dier heuvelreeksen en wel speciaal op den heuvel genaamd Timoboto is de woning van den Europeeschen bestuursambtenaar gebouwd; zij ligt ± 315 M. van het strand, waarvan zij, behalve door de ten Westen van haar gelegen kampongs Limpomadjang en Soempang Binangaë, gescheiden is door z. g. galoeng kĕsi d. i. padivelden waarvan slechts de dunne bovenlaag

uit aarde bestaat, terwijl daaronder niets anders dan zand wordt aangetroffen. Deze soort sawahs wordt in niet onbelangrijke uitgestrektheid mede aangetroffen in de z. g. vlakte van Madelo, die het noordelijkste gedeelte vormt van de Barroesche laagvlakte.

Ten zuiden van de vlakte van Madelo en daarvan gescheiden door de heuvelreeks, waarop de kampong Baléwé (zie boven) gebouwd is, treffen we de moeras-sawahs van Tjĕmpa aan en weder ten zuiden hiervan eerst de strandbosschen van Tjĕmpa en Siaoeng en vervolgens het breedste gedeelte van de Barroesche vlakte, waarvan het ten N. van de Barroe rivier gelegene gedeelte uit zwaren kleigrond bestaat.

Langs het strand van af Oedjoeng Padongko tot Oedjoeng Panréngé vindt men in het noordelijkste gedeelte uitgestrekte moerassen, waarin het wortelhout, adjoe api-api en adjoe bakko genaamd, welig tiert. Beide soorten zijn uitmuntende brandstof, terwijl de asch ervan rijk is aan soda. Van de adjoe bakko vinden we 2 soorten n. l. de Rhizophora candelaria D. C. en de Rhizophora mucronata Lam: de bast wordt gebezigd bij het bruin verven van kleederen en vischnetten; daartoe wordt zij gekookt en in het verkregen aftreksel worden de te verven voorwerpen gelegd. Het hout wordt aangewend voor het maken van bĕlĕ's of vischpaggers in zee, ook voor brandhout en om er houtskool van te maken. De adjoe api-api, welke hoofdzakelijk voor brandhout gebezigd wordt, draagt de Latijnsche benaming van Avicennia officinalis L. In deze strandbosschen komt mede veel voor de adjoe Salá-Salá, een soort boom met langwerpige vruchten (Bruguiera Rumphii Bl.), welke na eerst in stukken gesneden en gedroogd te zijn door de kustbevolking, vooral in tijden van rijstschaarschte, met rijst gemengd genuttigd worden; dit mengsel wordt poelĕ genaamd.

Van bedoelde strandbosschen is het ten N. van de kreek Salo Tjempa gelegen gedeelte ornament van den Aroe van Barroe; daar mag derhalve zonder vooraf verkregen ver-

gunning van den Aroe niet gekapt worden; vroeger werd die vergunning slechts verleend aan eigenaren van bĕlĕ's (sero's), die eene kleine retributie te betalen hadden; sinds twee jaren echter wordt er ook hout gekapt, dat als brandhout naar Makasser wordt uitgevoerd. Het strandbosch gelegen tusschen de kreeken: Salo tjempa en Salo Siaoeng is z. g. „Ongko pangadĕrĕng" d. w. z. dat daarin slechts met vergunning van den Hadat mag worden gekapt, eene vergunning die om het uitroeien van het bosch te voorkomen, slechts zelden verleend wordt; voor de vergunning wordt niets betaald. In het bosch eindelijk bezuiden de Salo Siaoeng en in dat op het eiland Panjikiang mag de Barroesche bevolking, zonder daartoe vooraf aan wien ook vergunning te vragen, kappen.

Langs de kust worden voorts eenige vischvijvers aangetroffen, die meest toebehooren aan den Aroe en de leden van den Hadat en die voor de bezitters een niet onaardige bron van inkomsten vormen.

Het land ten Oosten van de Barroesche laagvlakte wordt grootendeels ingenomen door bergreeksen van geringe hoogte (900 á 1000 meters), waartusschen de Barroe- en Takalasi rivieren met hare vele zijriviertjes zich een doortocht banen, besproeiingswater leverende aan de hier en daar voorkomende, weinig uitgestrekte, sawah-complexen. De hoogste toppen komen voor op het reeds bovengenoemde waterscheidende gebergte op de grens van de landschappen Barroe en Soppeng; van het Zuiden naar het Noorden gaande krijgen we de navolgende toppen: de Boeloe Laposo, de Tjoppo Kapieré, de Tjoppo Pangĕ, de Tjoppo Latirong, de Batoe-Lorong, de Lapantjoe, de Timpaladja en de Batoe Maboeloe. Dit gebergte is nog met oerbosch bedekt, waarvan de eentonigheid hier en daar onderbroken wordt door ladangs; door het Europeesche bestuur wordt er zoo veel mogelijk tegen gewaakt, dat door de bergbevolking aan die tijdelijke tuinen uitbreiding gegeven wordt. Als uitloopers van dit waterscheidende gebergte moeten de overige bergreeksen

beschouwd worden; van die ten Z. van de Barroe rivier zijn de voornaamste toppen: de Bonto palakka, de Lasitai, de Tjenranaë en de Lasoedjie; van die ten N. van genoemde rivier: de Katoepa, de Maraoeng en de Sabaneri. De hellingen van deze bergreeksen zijn meestal met kreupelhout en alang-alang bedekt; in de dikwijls moeilijk genaakbare bergkloven wordt veel en zeer goed timmerhout aangetroffen. De meest voorkomende soorten zijn: de ipi (in het Makassaarsch bajang geheeten; de Afzelia bijuga), de adjoe biti of Vitex Cofassus Bl., de Tjenrana of Pterocarpus indicus, (hiervan komen drie soorten voor t. w. de Tjenrana tanroe, de Tjenrana lapang, en de Tjenrana tĕllo; de eerste soort is de beste, de laatste de minst goede) en de Laoting of Lagerstroemia. In het bosch genaamd Tjĕné, een omtrek hebbend van ± twee kilometer en gelegen ten Westen van de kampong Tjamming, vindt men djatihout, dat door één der vroegere Aroe's van Barroe is geimporteerd; de boomen zijn meest klein en rechte stammen worden bijna niet aangetroffen. In de bosschen van Tjamming en Palakka wordt voorts het amara hout (een soort ebbenhout) gevonden, dat evenmin als het andere hout uitgevoerd, doch voor verschillende doeleinden gebezigd wordt, als het vervaardigen van lansstokken (pasorĕng bĕsi), van schietspoelen (walida) en roeiriemen (gadjoeng).

Het vervoer van het in de bosschen gekapte hout naar de vlakte geschiedt middels bamboe-vlotten langs de Lipoekasi-, Barroe- en Takalasi rivieren; daartoe moet het vooraf van de plaats waar het gekapt is, naar één dier rivieren gesleept worden hetgeen in verband met het geaccidenteerde en zeer steenachtige terrein vaak met tal van moeilijkheden gepaard gaat.

De eerstgenoemde rivier stroomt buiten het landschap Barroe; ze ontvangt hieruit eenig water door middel van enkele zijriviertjes, waarvan de Salo-Monie, die hare bronnen heeft op den berg Lasitai, de voornaamste is; deze stroompjes

zijn slechts voor den afvoer van timmerhout van eenige beteekenis.

Ten Noorden van de Lipoekasi rivier mondt in zee uit de Salo Ladjari, die zooals boven reeds gezegd is, de grens uitmaakt tusschen het Landschap Barroe en het Tanettesche district Lipoekasi.

Aan de monding is zij ± 40 meter breed en bij eb doorwaadbaar. Tot de, aan den rechter oever op een half uur afstands van de monding gelegen kampong Soempang Palaë is zij voor prauwen van hoogstens 100 pikols laadvermogen bevaarbaar; daar evenwel voor den mond een zandbank ligt, moet voor het binnenvaren van de rivier op den vloed gewacht worden. De Salo Ladjari ontspringt onder den naam van Salo Palĕté op den berg Gonatana; in haren korten bovenloop is zij niet meer dan 4 meter breed; in de vlakte aangekomen, verliest zij zich al spoedig in het moeras van Lompotenga, waarin zich het water verzamelt van het gebergte dat de vlakte van Lipoekasi in het Oosten begrenst, en een gedeelte van dat, hetwelk middels de beken genaamd Barĕboë, La Tampeloe, Tjinanoeng, Padanglampe en Bottolai van het ten Zuiden van de Barroe rivier gelegen bergland afstroomt. Iets beoosten Soempangpalaë treedt de Ladjari als een ± 30 M. breede rivier uit het moeras te voorschijn om eerst in W., daarna Z., vervolgens N. en ten slotte Westelijke richting naar zee stroomende, zich meer en meer te verbreeden. Aan de monding liggen: aan den linkeroever de tot het Tanettesche district Lipoekasi behoorende kampong Ladjari, aan den anderen oever de onder Barroe ressorteerende kampong Dea. Ter hoogte van deze laatste kampong mondt in de Ladjari uit de Salo Poko, die haar water ontleent aan de boven reeds genoemde beken Barĕboë, La Tampeloe en Tjinĕnoeng.

Op nog geen half uur afstands, benoorden de monding van de Ladjari rivier, valt in zee de veel belangrijker Barroe rivier. Deze ontstaat uit de samenvloeiing van de Salo's

Pangě en Tělang, welke hunne bronnen hebben op den Tjoppo Kapiere; van af het vereenigingspunt, dat ter hoogte ligt van de kampong Palakka, stroomt de rivier eerst onder den naam van Salo Palakka, daarna onder verschillende plaatselijke namen, in algemeen N. W. richting tot ongeveer den Boeloe Meong (ten zuiden van de kampong Batoebesi) waar zij de Barroesche laagvlakte bereikt; van hier af vervolgt zij haren loop in talrijke bochten in algemeen westelijke richting tot dat de Straat van Makasser bereikt wordt.

Voorbij de kampong Palakka, die aan den linkeroever gelegen is, neemt de Barroerivier verschillende zijrivieren op, waarvan de voornaamste zijn: links: de salo's Laredé en Djampoe, die hunne bronnen hebben op het gebergte ten Westen van de kampong Banga-Bangaë; rechts: de Salo's Maningo, Latobang, Galoeng en Tjené, van welke de eerstgenoemde drie ontspringen respectievelijk op den Tjoppo Latirong, de Patongko Boesoe en de Batoe Lorong, terwijl de Salo Tjené ontstaat op het gebergte van Maraoeng.

Behalve de kampong Palakka liggen aan de Barroe rivier de navolgende kampongs van Oost naar West t. w. aan den linkeroever: Kamara, Toeng, Wanoewaroe, Malawa, Tjoppeng[2], Padjalele, Boekaka, Maroeala en Soempang Binangaë; aan den rechter oever: Kérengé, Tjamming, Batoebesi, Lebaë Tjenrana, Kadjoeara, Landoré, Mangempang ri adja, Mangempang ri laoe, Djampoeë, Amasangĕng, Soreang en Padongko.

Deze laatste en Soempang Binangaë liggen aan de monding, waar de rivier ± 50 M. breed en ondoorwaadbaar is; voor die monding ligt een zandbank, die bij eb zoodanig droog valt, dat daarover van de eene naar de andere kampong kan worden geloopen. Bij vloed kunnen prauwen van hoogstens 100 picols laadvermogen de rivier opvaren, tot aan de kampong Padjalele; van hier tot Tjoppeng[2] is de rivier bij vloed nog bevaarbaar voor prauwen van ± 50 picols inhoud: beoosten Tjoppeng[2] kan slechts van lepa-

lepa's worden gebruik gemaakt. Bij Padjalele is de rivier bij eb doorwaadbaar; bij Tjoppeng[2] is zij, bandjirs uitgezonderd, ten allen tijde doorwaadbaar. De afstand van Tjoppeng[2] tot Soempang Binangaë bedraagt, langs den die kampongs met elkander verbindenden rijweg, ± $1\frac{1}{2}$ paal. Van Tjoppeng[2] Noordwaarts gaande, krijgen wij, na de voor de besproeiing van eenige sawahvelden van belang zijnde Salo La Malela, welke van af de aan den rechteroever gelegen kampong Boeboeë den naam van Salo Boeboe draagt en onder dien naam in zee valt en na de weinig beteekenende salo's Dalopé, La Idjo en Letempatoewé, welke met elkander vereenigd onder den naam van Salo Siaoeng in zee uitmonden, gepasseerd te zijn, op ± 2 uren gaans ten noorden van Tjoppeng[2], de Takalasi rivier.

Deze ontstaat uit de samenvloeiing van drie rivieren t.w. de Salo Barang of Pĕlĕng, die van den Batoe Lorong komt, de Salo Dengeng, die op den Lapantjoe ontspringt, en de Salo Pannio, die hare bronnen heeft op den Batoe Maboeloe. Deze laatste stroomt in zuidelijke richting en vereenigt zich bij Kalompië met de Salo Dengeng, die van Oost naar West stroomt, tot één rivier, die ter hoogte van de kampong Tompo samenvloeit met de in N. N. W. richting stroomende Salo Pĕlĕng. De aldus gevormde Takalasi rivier behoudt laatstgenoemde richting, tot dat zij de sawahvelden van Batoelappa bereikt; van af dit punt stroomt zij langs de kampong van dien naam eerst in W. en daarna in N. richting; na rechts de Salo's Tadjolo, Sawa en Poetjoeléké opgenomen te hebben vervolgt zij haren loop in talrijke bochten en in algemeen N. W. richting langs de grens tusschen de landschappen Barroe en Soppeng ri adja om bij de kampongs Madello (links en tot Barroe behoorend) en Takalasi (rechts en een deel uitmakend van Soppeng ri adja) in zee uit te monden. Bij de monding is de rivier ± 55 M. breed en ondoorwaadbaar. Tot ± een uur stroomopwaarts is zij voor prauwen van hoogstens 100 picols laadvermogen bevaarbaar.

Behalve de boven reeds genoemde kampongs liggen aan de Takalasi rivier; links Lapao (Barroe) en rechts Patjiro (Soppeng ri adja).

Een tweetal warme bronnen worden in het landschap Barroe aangetroffen t. w. één ten Z. O. van de kampong Tjamming en één ten N. van de kampong Barang; beide hebben een geringe capaciteit.

C. Wegen en Bruggen.

De voornaamste weg in het landschap is het daarin gelegen deel van den grooten postweg tusschen Makasser en Pare-Pare. Dit gedeelte, waarvan de algemeene richting is Zuid-Noord, begint ± 200 M. ten Noorden van paal 64 (gerekend van af Makasser) en eindigt bij de Takalasi-rivier ± 300 M. ten N. van paal 73. Waar de weg de Barroe rivier snijdt, liggen de kampongs Tjoppeng-Tjoppeng, aan den linker oever en Djampoeë, aan den tegenovergestelden oever. Van Tjoppeng[2] leidt een ± 6 M. breede rijweg in W. richting naar Soempang-Binangaë; de afstand tusschen die beide plaatsen bedraagt ± 1½ paal. Ten Z. van dezen verbindingsweg loopt een tweede van gelijke breedte en in gelijke richting. De hoofdplaats is verder door eenige wegen van 5 à 7 meter breedte doorsneden. De postweg is ± 5½ M. breed en voor 7/9 gedeelte van de lengte reeds verhard en begrind en voor het rijtuig-verkeer geschikt te achten. Daarin zijn gebouwd: 12 betonduikers van 1 M. diameter, 8 betonduikers van 0.65 M. middellijn, drie houten duikers en 16 van duurzaam hout geconstrueerde bruggen van 4—8 M. lengte, waarvan 3 met gemetselde landhoofden; over de ± 50 M. breede Barroe rivier is evenwel nog geen brug geslagen, terwijl een pont er niet in gebruik kan worden gesteld met het oog op den waterstand, die in den regel zeer laag is; bij bandjir zwelt de rivier echter aanmerkelijk en is er van overtrekken daarvan in het geheel geen sprake.

Een voorstel om een permanente brug over de Salo Barroe te bouwen is nog in behandeling.

Van de kampong Tjoppeng[2] loopt een twee meter breede weg langs de Barroe rivier, over de kampongs Malawa en Wanoea waroe, naar Toeng; afstand ± $1^1/_2$ paal. Van Djampoeë loopt een 2 á $2^1/_2$ M. breede weg, eveneens langs de Barroe rivier, over de kampongs Mangempang en Kadjoeara naar Batoebesi; afstand ± 2 paal. Deze wegen zijn voor ruiters ten allentijde goed begaanbaar.

Overigens worden in het landschap Barroe slechts voetpaden aangetroffen, die de verschillende kampongs met elkander verbinden. Een dier paden verdient eenige nadere beschrijving, omdat het vroeger zeer druk betreden werd door uit Soppeng afkomstige pikol- of patéképaarden, die de in dat landschap geeultiveerde tabak naar den pasar op de westkust kwamen brengen. Bedoeld pad, dat bij Batoebesi aansluit aan den bovengenoemden weg Djampoeë—Batoebesi, loopt aanvankelijk over de langzaam op- en afgaande hellingen van het Sabaneri gebergte naar de Salo Tjene, welke in den regel doorwaadbaar, doch in den Westmoesson bij veel regen vaak niet te doorwaden is. Is dit riviertje overgetrokken, dan gaat de weg in Z. O. richting over de afwisselend met kreupelhout en alang[2] bedekte geringe hellingen van den berg Katoepa naar de kampong Tjamming, waar zich een voetpad aansluit dat uit het noorden over Batoelappa, Tompo, Barang en Galoeng van Madelo komt. Daarna loopt het pad in dezelfde richting door een met kreupelhout bezet terrein en bereikt het spoedig de Barroe rivier op een punt waar zij in den regel doorwaadbaar is. Is de rivier overgetrokken, dan gaat het pad door tuinen naar kampong Kerengé, waar de Barroe rivier op nieuw moet worden doorwaad. Daarna loopt het pad steeds in Z. O, richting door boschterrein, gaande langs eene warme bron over Sawah-velden naar Palakka, waar zich een ander pad, mede komende van de kampong Galoeng, aansluit. Van Palakka leidt het patéké-pad in Z. richting door alang[2] vlakten, over de kampong Banga-Bangaë naar Watoe-Watoe op de grens van Tanette, waar het zich ver-

eenigt met den in aanleg zijnden 2$^1/_2$ á 3 M. breeden weg, welke de kampong Pantjana (woonplaats van de Leenvorstin van Tanette) verbindt met het Soppengsche district Mario ri wawo. Deze driesprong is meermalen de aanleiding geweest tot oneenigheden tusschen de omliggende landschappen veroorzaakt door de vroegere sĕssoeng patéké of tolrechten. De ons in 1858 vijandig gezinde Datoe van Mario ri wawo deed langs dien weg invallen in Barroe en in Tanette en dwong de patéké's hunnen weg steeds over Barroe te nemen, waardoor deze lieden, wilden ze wéér naar Tanette gaan twee keeren sĕssoeng moesten betalen.

Den 26sten Juni 1861 werd die grens en de daarmede verbonden tolkwestie door ons bestuur ten genoegen van partijen finaal geregeld. Bepaald werd, dat van de zijde van Barroe geen sĕssoeng of doorvoerrecht mocht geheven worden op plaatsen gelegen ten O. van de rivier Lokaë, terwijl van de zijde van Tanette geen sĕssoeng mocht geheven worden op plaatsen ten N. van de rivier Watoe², Salo Menrong en Ampalla (moet zijn Oewaempĕlla).

Sedert den aanleg, tijdens ons bestuur, van den minder moeilijkheden opleverenden verbindingsweg Takalasi — Watang Soppeng wordt evenwel van het boven beschreven pad naar Mario-Zuid door patéké's minder druk gebruik gemaakt; toch is het pad nog van belang te achten, omdat het de beste communicatielijn is naar de in het bergland van Barroe gelegen kampongs en daarvan ook veel gebruik wordt gemaakt door de pasargangers uit het westelijk bergland van Soppeng die arénsuiker komen brengen op den pasar te Soempang Binangaë.

D. Landbouw, waterleidingen, veeteelt, jacht en visscherij; handel- en scheepvaart; nijverheid.

Het voornaamste middel van bestaan der bevolking is de landbouw. Hoofdzaak is hierbij de rijstcultuur, die voorna-

melijk op sawahs, in het gebergte echter ook op ladangs gedreven wordt. De gezamenlijke oppervlakte der sawahvelden bedraagt ± 3500 bouws. Hiervan is ± 90 % uitsluitend van regen afhankelijk; het alzoo belangrijk kleinere gedeelte wordt door middel van zeer eenvoudige waterwerkjes van besproeiingswater uit verschillende riviertjes voorzien. Een voorstel is in behandeling om met Gouvernements hulp door het maken van een kunstwerk, het grootste gedeelte der Barroesche sawahs van water uit de Barroe rivier te voorzien.

Na den padi-oogst worden op de sawahs geen tweede gewassen als djagong, oebi en katjang verbouwd; de teelt hiervan geschiedt op ladangs, meest in het gebergte; deze cultuur is van weinig beteekenis; het product dient tot eigen consumptie; het zelfde kan gezegd worden van de cultuur van tabak, pinang, sirih, pisang en bamboe. De klapper-cultuur is voor uitbreiding vatbaar; de willekeur onder het vroegere vorstenbestuur was oorzaak dat men zich aan die cultuur weinig liet gelegen liggen; hierin is sedert onze komst in deze streken geleidelijk verbetering gekomen, verschillende nieuwe aanplantingen zijn sedert dat tijdstip in het leven geroepen. De cultuur heeft zeer veel te lijden van wilde varkens, die in het landschap in groot aantal worden aangetroffen.

Aan paarden en karbouwen is het landschap eerder arm dan rijk te noemen; goede rijpaarden vindt men hier weinig en dan nog afkomstig uit Soppeng; het aanwezige aantal karbouwen is niet voldoende voor de bewerking der sawahs, zoodat een groot gedeelte hiervan met den patjol moet worden bewerkt. Aan vee en paarden wordt zeer weinig zorg besteed. Voor het geheele landschap bedraagt het aantal paarden niet meer dan 109, dat der karbouwen 962 stuks.

De jacht wordt uitsluitend als vermaak beoefend, niet alzoo de vischvangst. De riviervisscherij is van geringe beteekenis; daarentegen zijn van belang de zeevisch-vijvers, die aan het strand of in zoutwatermoerassen zijn aangelegd

en voor verreweg het grootste gedeelte aan de vorstelijke en adellijke familiën toebehooren. Van de meeste beteekenis echter is de zee-vischvangst, die aan een groot gedeelte van de bevolking der kustkampongs een loonend middel van bestaan oplevert. Het aantal van hen, die zich uitsluitend aan de vischvangst wijden, is evenwel, wanneer bedacht wordt, dat de zee rijk is aan visch, betrekkelijk klein te noemen; de voorkeur, die aan de rijstcultuur gegeven wordt, is er de oorzaak van, dat bij minstens de helft der visschers naast de vischvangst ook het landbouw-bedrijf ter hand genomen wordt. Een onderdeel van de zee-vischvangst vormt de tripang- en lolavisscherij; hierin vinden de bewoners van het tot Barroe behoorende eiland Panjikiang en een deel van de bevolking van de kust-kampong Padongko een middel van bestaan; de verkregen producten worden naar Makasser uitgevoerd.

Handel- en prauwvaart gaan in den regel hand aan hand. Middels prauwen, hetzij in het landschap hetzij daarbuiten thuis behoorende, wordt uit het Barroesche naar Makasser, de Spermundes dan wel naar Mandar, in de eerste plaats rijst uitgevoerd afkomstig uit het landschap zelf; de waarde van dezen uitvoer kan jaarlijks op *f* 60.000 gesteld worden. Daarnevens worden uitgevoerd bruine suiker, deels in het landschap Barroe gefabriceerd, deels afkomstig uit Soppeng; tabak bijna uitsluitend uit het laatstgenoemde landschap afkomstig; voorts kemiri, karbouwenhuiden, eendeneieren, tripang en lola.

Middels prauwen worden ingevoerd manufacturen, garens, kramerijen, aardewerk, petroleum, klapperolie, katjang, rottanmatten en zout; de waarde van dezen invoer kan op *f* 20.000 gesteld worden.

Het aantal in het landschap thuis behoorende handels prauwen bedraagt 48.

De nijverheid is weinig ontwikkeld; het weven wordt geheel als huiswerk door de vrouwen beoefend; de geweven sarongs dienen tot eigen gebruik; uitvoer daarvan heeft niet

plaats, evenmin van de uit rottan, bamboe of lontar bladeren gevlochten hoofddeksels en mandjes voor verschillende doeleinden.

Van meer belang is de bereiding van arénsuiker, waarvan het grootste gedeelte wordt uitgevoerd; vooral de bergbevolking vindt hierin een middel van bestaan.

Het aantal goud- en zilversmeden bedraagt ± 10, dat der ijzersmeden 2; het door hen geleverde werk beantwoordt zelfs niet aan middelmatige eischen.

Timmerlieden zijn in een beperkt aantal aanwezig. De scheepsbouw bepaalt zich tot het vervaardigen van eenvoudige sampangs.

E. Samenstelling van het landschap met opgave van kampongs.

Het landschap Barroe vormt één district, dat sinds Maart 1909 verdeeld is in twee onderdistricten t.w. Noord Barroe of Barroe Manorang en Zuid Barroe of Barroe Maniang. De Barroe rivier vormt ongeveer de grens tusschen die beide onderdistricten. Tot Noord Barroe behooren de kampongs Padongko met de onderkampongs Palagoena en Garongkong; Djampoeë met de onderkampongs Oedjoeng, Padjalele, Tjoppeng[2], Soreang, Amasangĕng, Boeboeë en Panréngé; Manggempang met de onderkampongs Malawa en Wanoea waroe; Kadjoeara met de onderkampongs Landoré, Pomré, Sepëë en Samirai; Batoebesi met de onderkampongs Lebaë, Tjenranaë, en Songkoë; Tjamming; Galoeng; Barang; Samoedaë; Tompo; Batoelappa; Lapao; Madelo; Palië met de onderkampongs Sama en Pandang[2]; Balewe en Biroeë, zoomede het eiland Panjikiang. Padongko en Palië met hunne onderkampongs liggen aan de kust; Djampoeë met de onderkampongs Oedjoeng, Padjalele, Tjoppeng[2] Soreang en Amasangĕng; Mangempang met de onderkampongs Malawa en Wanoeawaroe; Kadjoeara met de onderkampong Landoré; Batoebesi met de onderkampongs Tjenranaë en Lebaë alsmede Tjamming liggen aan de Barroe rivier; Barang, Tompo, Batoelappa, Lapao en

Madelo liggen aan de Takalasi rivier, terwijl Baléwé aan den grooten postweg is gelegen.

Tot het onderdistrict Zuid Barroe behooren de kampongs Soempang Binangaë met de onderkampongs Maroeala en Boekaka; Limpo Madjang met de onderkampongs Matoanging en Lembaë; Tjoppo met de onderkampong Dea; Amarro met de onderkampongs Talabangië, Soempangpalaë en Kadjoeararamaniang; Kamara met de onderkampongs Padaloang en Topatimang; Toeng met de onderkampong Tjinrana; Palakka met de onderkampong Karéngé; Banga Bangaë, Aledjang en Pangë. Soempang Binangaë en Limpomadjang met zijne onderkampongs, alsmede de onderkampong Dea, liggen aan de kust, terwijl Maroeala, Boekaka, Toeng, Tjinrana, Topatimang Palakka en Karéngé aan de Barroerivier gelegen zijn.

F. Bestuur over het landschap; de inkomsten der hoofden; de landschapskas.

Het landschap Barroe wordt bestuurd door een Aroe en een Hadat of college van landsgrooten, dat bestaat uit een Soelewatang, een Aroe Toeng en een Pabitjara. De Soelewatang is de wettige plaatsvervanger van den Aroe van Barroe; de Aroe Toeng is tevens hoofd van het onderdistrict Zuid Barroe en de Pabitjara hoofd van het onderdistrict Barroe-Manorang.

De kamponghoofden dragen verschillende titels; zoo worden de hoofden van de kampongs Djampoeë, Mangempang, Batoebesi, Samoedaë, Lapao, Madelo, Palië, Biroeë, Soempang-Binangaë, Limpomadjang, Tjoppo, Kamara en Toeng: Matoa genoemd; het hoofd van het eiland Panjikiang: galarang; de hoofden van de kampongs Galoeng, Barang, Batoelappa, Amarro, Palakka, Banga-Bangaë, Alledjang en Pangë: Aroe; het hoofd van Kadjoeara: Matoa Ta; het hoofd van Tjamming: Aroe Tinrë; het hoofd van Tompo: Aroe Batoe² en de hoofden van Padongko en Baléwé: djenang.

Elk kamponghoofd heeft onder zich één of twee parenoengs of boodschappers.

Voorts zijn in dienst van het zelfbestuur twee soeroe ri baté of zendelingen, die belast zijn met het overbrengen van bevelen van het zelfbestuur aan de ondergeschikte hoofden en met het overbrengen van brieven aan de naburige radja's.

Zoowel zij als 20 van de 27 kamponghoofden genieten de opbrengst van aan hunne betrekkingen verbonden ambtsvelden (galoeng tëttóngëng); deze mogen evenwel niet door de bevolking in heerendienst worden bewerkt; de hoofden bewerken die velden zelf of verhuren dezelve aan hunne kamponggenooten tegen de helft of een derde gedeelte van de opbrengst. Bovendien ontvangen de kamponghoofden 8% collecteloon voor de inning van de sima assaparang atoewong (inkomsten belasting).

De Aroe en de leden van den hadat ontvangen uit de landschapskas de navolgende bezoldigingen:

de Aroe . . . . *f* 75.—
de Soelewatang. . . . . „ 50.—
de Aroe Toeng . . . . „ 25.— en
de Pabitjara. . . . . „ 25.— een en ander per maand.

Daarnevens trekt de Aroe uit zijne ornaments padivelden, die eene groote uitgestrektheid beslaan, aan inkomsten een bedrag van ± *f* 4000.— 's jaars; van deze velden, waarvan het vruchtgebruik verbonden is aan het bekleeden van de vorstelijke waardigheid, wordt een klein gedeelte, dat den naam draagt van La Roempia, door de bevolking overeenkomstig de adat in heerendienst bewerkt, beplant en geoogst, terwijl het grootste gedeelte aan de bevolking verhuurd wordt tegen 1/5, 1/3 of de 1/2 van de opbrengst. De Soelewatang en de Pabitjara hebben geen ambtsvelden, wel Aroe Toeng, die daarvan jaarlijks ± *f* 200.— trekt.

Voorts genieten de Aroe en de leden van den hadat een gedeelte der gerechtskosten in civiele zaken, 10% van de waarde in geschil bedragende; zij krijgen dit echter alleen dan, wanneer zij als lid van de inheemsche rechtbank aan de behandeling van eenige zaak deelnemen.

In 1906 werd voor het landschap Barroe een landschapskas ingesteld, die met ingang van 1 Januari 1908 vereenigd werd met de landschapskas van Soppeng ri adja tot één onderafdeelingskas. De inkomsten van deze kas bestaan uit:

1e. de opbrengst van de met ingang van 1 Januari 1907 ingevoerde sima assaparang atoewong of inkomsten belasting, jaarlijks ± *f* 16000.— bedragende, waarvan door het landschap Barroe *f* 8200.— wordt opgebracht.

2e. gerechtelijke boeten en confiscatiën;

3e. licentiën voor dobbelspelen en hanengevechten (de dobbelpacht werd op 1 Mei 1909 in de landschappen Barroe en Soppeng ri adja afgeschaft);

4e. verhuur van zitplaatsen en andere opbrengsten van pasars;

5e. verhuur van landschapsgebouwen;

6e. de opbrengst van ornamentsvelden in beheer bij de zelfbesturen, enz. enz.

Uit deze kas worden zooveel mogelijk gerestitueerd de uitgaven door het Gouvernement gedaan in het rechtstreeks belang der landschappen Barroe en Soppeng ri adja; voorts worden daaruit betaald de tractementen en toelagen der hoofden en landschapsbeambten, de voeding van gevangenen en verlichting der gevangenis te Soempang Binangaë, de uitgaven ten behoeve van het Inlandsch Onderwijs (ter onderafdeelingshoofdplaats is in 1909 eene landschapsschool geopend, die thans 55 leerlingen telt), de uitgaven in het belang der volksgezondheid, die ten behoeve van werken van openbaar nut, enz. enz.

G. Geschiedenis.

De geschiedenis van het landschap Barroe levert weinig bijzonderheden op.

Volgens de legende, die men in de Boegineesche lontara's of kronieken lezen kan, zouden in overoude tijden een tweetal lieden, de een te Djangang-Djangang, de ander te Tonrong uit den hemel zijn nedergedaald; deze zoogenaamde

to manoeroeng huwden met elkander en vestigden zich op eerstgenoemde plaats, een bergtop in het landschap Tanette, waar hun eenige kinderen werden geboren. Spoedig werd zulks bekend in de landschappen Barroe, Tanette, Lamoeroe, Segeri, en Labakang die toen ter tijd de zoogenaamde „limampanoewa" werden genoemd. Deze landen kwamen overeen aan het hemelsche echtpaar te verzoeken hunne kinderen af te staan, ten einde deze met de vorstelijke waardigheid te kunnen bekleeden. Zoo gebeurde het, dat een van die kinderen, To Pawelaië (1) geheeten, naar Barroe toog en door de bevolking van dat landschap tot Aroe werd uitgeroepen. Hij werd als zoodanig opgevolgd door zijn zoon, genaamd Matinroë ri Kasoewarang (2), die in het huwelijk trad met de dochter van Danoebië ri Adjakang, een voornaam persoon uit het landschap Soppeng ri adja. Uit dit huwelijk werden 2 zonen geboren, van wie de oudste, Matinroë ri daoeng lesang (3) geheeten, zijn vader als Aroe van Barroe opvolgde en zijn jongeren broeder belastte met het overbrengen van bevelen aan den kleinen man; deze laatste huwde eene vrouw uit het volk, bij wie hij verschillende kinderen verwekte.

Door Matinroë ri daoeng lesang werden de waardigheden van Aroe Toeng en Aroe Mangimpang in het leven geroepen; onder zijn bestuur werd ook het complex van ornaments velden La Roempia genaamd, ontgonnen, zoomede de sawahvelden die thans onder de gemeenschappelijke benaming van Galoeng émpéngëng of Galoeng mapalisë bekend zijn; deze velden werden ontgonnen door de onechte afstammelingen van Matinroë ri Kasoewarang, die, omdat zij weinig lust gevoelden deel te nemen aan het in heerendienst bewerken enz. van La Roempia, er de voorkeur aan gaven aan den landsvorst van de opbrengst hunner eigen velden een gedeelte, papalisë genaamd, af te staan. Op die velden is tot op den huidigen dag de bedoelde verplichting blijven rusten; de Aroe van Barroe trekt daarvan jaarlijks ± 1800 bossen padi ter waarde van ± *f* 400. Volledigheidshalve

wordt hier nog vermeld, dat op de bewerkers dier velden de verplichting rustte uit de bosschen hout te kappen, benoodigd voor eene ornaments-woning van den Aroe van Barroe; de in het laatst van 1908 door het zelfbestuur getroffen heerendienstregeling legt die verplichting op de geheele bevolking van het landschap, waardoor het mogelijk is geworden de druk gelijkmatig te verdeelen. Matinroë ri Daoeng lesang werd opgevolgd door Matinroë ri Data (4), deze door Matinroë ri Boeloe (5). Toen laatstgenoemde kinderloos kwam te overlijden, volgde hem als Aroe Barroe op zijn neef, genaamd Matinroë ri Lamoeroe (6); deze werd na zijn dood vervangen door zijn zoon Matinroë ri Adjoearaë (7), deze weder door Matinroë ri tĕngana Barroe (8).

Tijdens het bestuur van Matinroë ri Doewa-djĕnna (9), zoon van Matinroë ri tĕngana Barroe, zegepraalde het Mohammedaansche geloof over geheel Zuid Celebes; de Radja van Gowa dwong ook het landschap Barroe dat geloof aan te nemen (omstreeks 1606). Matinroë ri Doewa-djĕnna stierf kinderloos en werd daarom opgevolgd door zijn broeder, bijgenaamd Toriwetaë ri-Bampang (10), die in een strijd tegen het landschap Boni het leven verloor. Hem volgde als Aroe van Barroe op zijne dochter, Matinroë ri-Gamĕtjana (11), die in het huwelijk trad met Karaeng Lekobodong, zoon van den omstreeks 1588 vermoorden Radja van Gowa, Toe ni djallo. Uit dit huwelijk werd eene dochter geboren genaamd I. Limpo Daeng Manakko en bijgenaamd Matinroë ri Madelo (12); deze volgde hare moeder als Aroe van Barroe op en huwde met La-Tĕnritipĕ aroeng Oedjoeng Matinroë ri Pamantingĕng, Adatoeang of Radja van Sidenreng. Zij vestigden zich in het Madelosche (het N. gedeelte van het landschap Barroe), waar zij padivelden lieten aanleggen. Hun zoon La-Malewaï werd zoowel Aroe van Barroe als van Oedjoeng (Soppeng) en Adatoeang van Sidenreng. Na zijn dood werd hij genoemd Matinroë ri Tana Maridië (13). Uit zijn huwelijk met I. Saboero, dochter van den Makĕdana tana van Gowa, werd eene dochter

geboren, I. Rakia Karaeng Agangdjéné geheeten (14), die hem na zijn dood als Aroe van Barroe verving. Tijdens het bestuur van Matinroë ri tana Maridië werd aan den hadat een Soelewatang toegevoegd, die als plaatsvervanger van den vorst pleegde op te treden; veel werd toenmaals gedaan aan het in goeden staat brengen en houden der bedehuizen of missigits. I. Rakia, die na haren dood genoemd werd Matinroë ri Sidenreng huwde met Toagamëttë, Poenggawa of legeraanvoerder van Boni; uit dit huwelijk werd geboren Toappo Aroeng Oedjoeng (15), die zoowel Aroe van Parroe als Adatoeang van Sidenreng werd en in het huwelijk trad met Aroe Lempangëng, dochter van Aroe Palakka van Boni. Toappo Aroeng Oedjoeng overleed te Soempang Binangaë en werd opgevolgd door zijn zoon Toapasawë Matinroë ri Amalana (16). Deze huwde met Aroe Pao-Pao dochter van Matinroë ri Doesoeng, radja van Tanette, bij wie hij een zoon verwekte, die hem later als Aroe van Barroe opvolgde. Deze zoon heette To-Patarai Matinroë ri Masigina (17). Door diens huwelijk met I. Baego Aroe Matjege, dochter van Matinroë ri Lalëbata, radja van Boni, geraakte het landschap Barroe geheel onder Bonischen invloed met dat gevolg, dat toen in 1824 Boni weigerde aan den aandrang van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN gevolg te geven om het Bongaaisch tractaat te Makasser te komen vernieuwen, To Pataraï — die in 1815, nog tijdens het Engelsch tusschenbestuur, naar Boni vertrokken en daar sedert verbleven was — de zijde van Boni koos, en zich niet te Makasser liet zien. Zijn gebied werd alstoen onder bescherming gesteld van den ouden, ons zeer goed gezinden Adatoeang van Sidenreng: La Wawo. Eerst in de maand Februari 1832 onderwierp To-Pataraï zich door bemiddeling van La-Pataoe, radja van Tanette, geheel en onvoorwaardelijk aan het N.-I. Gouvernement. Den 28sten Mei van genoemd jaar sloot de toenmalige Gouverneur van Makasser en Onderhoorigheden J. F. T. MAIJOR met den in onderwerping gekomen vorst eene overeenkomst, waar-

bij deze als bondgenoot van het Nederlandsch Gouvernement werd toegelaten, terwijl door hem werd aangenomen het in 1824 vernieuwd Bongaaisch kontract. In April 1836 kwam To Pataraï te overlijden en werd naar 's lands gebruik tot zijn opvolger verkozen zijne minderjarige dochter Tĕnri Pada Siti Aisa (18). Nadat deze meerderjarig was geworden, werd op den 26 October 1854 tijdens het bestuur van den Civielen en Militairen Gouverneur A. VAN DER HART, met genoemde vorstin en haren Hadat eene overeenkomst gesloten waarbij het vernieuwd Bongaaisch Kontract andermaal vernieuwd en gewijzigd werd als de veranderde omstandigheden kwamen te vorderen; deze overeenkomst werd op den 4en Januari 1855 door de regeering bekrachtigd. Zes jaren later werd bij contract de grens tusschen de landschappen Barroe en Tanette geregeld (zie hoofdstuk A.). Tĕnri Pada Sitti Aisa, na haren dood Matinroë ri Goa genaamd, huwde met I. Malingkaäng Karaeng Katangka Toeminang ri Alĕbirĕna, kroonprins, later radja van Goa. Dit huwelijk gaf aanleiding tot een burger-oorlog in Barroe, wijl eene tante van de vorstin: Patti Madelo geheeten, van dat huwelijk niets weten wilde en geijverd had voor eene echtverbintenis tusschen Tĕnri Pada en Datoe Patiro, vader van den tegenwoordigen Soeledatoe tevens Prins-gemaal van de Datoe van Soppeng. Met behulp van Goasche troepen werd de aanhang van Patti Madelo geslagen en zij zelve gedwongen het land te verlaten. Zoowel hare sawahvelden als die van hare aanhangers, werden toen verbeurd verklaard en bij de galoeng aradjang of ornamentsvelden van de vorstin van Barroe gevoegd. Sinds dat tijdstip worden deze velden, ook wel galoeng ri ala besi (sawahs genomen met de wapenen) geheeten, tegen 1/2, 1/3 of 1/5 van de opbrengst aan verschillende lieden ter bewerking afgestaan. Daar de bewerkers er evenwel nooit zeker van waren die velden het volgende jaar ook weder te mogen bewerken, vermits bij de uitgifte de grootste willekeur pleegde te geschieden, werd daaraan zeer weinig zorg besteed en duurde

het ook niet lang of voor groote complexen konden geen bewerkers meer gevonden worden; deze bleven tal van jaren braak liggen, totdat in 1907 het zelfbestuur het gelukkige besluit nam aan de, tot op dat tijdstip in de bosschen van Maraoeng en Tadjolo een weinig menschwaardig bestaan leidende, lieden toe te staan bedoelde braak liggende velden opnieuw en voor eigen rekening te ontginnen, onder voorwaarde van genoemde bosschen te verlaten en zich op twee punten te vereenigen, waar sedert de kampongs Balewe en Lapao verrezen zijn.

Door haar huwelijk verbleef Tĕnri Pada het grootste gedeelte van het jaar in het Goasche, zich van het bestuur van haar landschap weinig aantrekkende en dit bijna geheel overlatende aan den hadat en aan hare vele gunstelingen; met de grootste willekeur werden aan de bevolking sawahs en tuinen afgenomen; van zijn bezit was niemand meer zeker; dat velen daarom het land verlieten, lag voor de hand, eveneens dat velen, het zekere voor het onzekere nemende er toe overgingen hunne bezittingen te verpanden. In dezen toestand kwam vóór de jongste expeditie naar Zuid Celebes geene verandering; integendeel hij verergerde nog onder het bestuur van Tĕnri Pada's opvolgster.

Uit het huwelijk van Tĕnri Pada met Karaeng Katangka werden verschillende kinderen geboren; de oudste Makoelaoe geheeten, volgde later zijn vader als Radja van Goa op en sneuvelde in 1906 in het gebied van de onderafdeeling Pare-Pare; zijn jongere broeder Karaeng Popo huwde met Boni's Vorstin Aroe Timoeroeng en overleed in 1902 zonder wettige kinderen na te laten; nog in leven zijn Karaeng Bontonompo en Karaeng Mandalle, beiden in het Goasche gevestigd, zoomede hunne te Makasser wonende zuster I. Batari Todja[1]), die in 1887 hare moeder als Aroe van Barroe opvolgde en in dat zelfde jaar een nieuw politiek contract sloot, dat goedgekeurd werd bij Gouvernements besluit dd. 24 Maart 1888 No. 5. Ter aanvulling van dit contract, in dier voege

1) In Juli 1910 overleden.

dat de in en uitvoer in het landschap Barroe van vuurwapenen, buskruit en ammunitie aan beperkende bepalingen werden onderworpen, werd den 11en November 1896 eene suppletoire overeenkomst met het betrokken zelfbestuur gesloten, welke op den 15en April 1897 door de Regeering werd goedgekeurd en bekrachtigd.

I. Batari Todja is gehuwd met haren vollen neef, den weinig gunstig bekend staanden Goareeschen prins Mahamoeda Karaeng Beroanging. Deze hoogst arrogante vorstentelg bezat van zich zelven niets, doch had zeer veel geld noodig om den staat te kunnen voeren dien hij vermeende dat, voor iemand van zoo hooge geboorte als hij, passend was. Het Barroesche volk moest het daarom ontgelden. Door bemiddeling van gewetenlooze vertrouwelingen die laster en verdachtmaking als wapenen bezigden, werden aan de bevolking tal van sawahs en tuinen ontnomen en deze bij de bezittingen van de vorstin gevoegd. De invoering van monopoliën en het vaak om nietige redenen opleggen van zware geldboeten, waren andere middelen om aan geld te komen. Waar de vorstin en haar gemaal slechts eens per jaar en voor korten tijd in Barroe kwamen, naar het heette ter afdoening van 's lands aangelegenheden, inderdaad echter alleen om toe te zien op het behoorlijk binnen komen van de hasil, kon het niet anders of hunne gunstelingen hadden vrij spel om zich ten koste van den kleinen man te verrijken; de hadat, onmachtig of onwillig om zich tegen dezen toestand te verzetten deed, waar hij de kans schoon zag, aan dit rampassysteem mede.

Zóó was de toestand nog toen in Juli 1905 de expeditie naar Zuid Celebes een aanvang nam.

Barroe stond toen geheel en al onder Goaschen invloed; het wachtte slechts op een teeken van die zijde om een inval te doen in het gebied van onze trouwe vasalle: de Leenvorstin van Tanette; hiertoe is het echter niet gekomen. Daarentegen onthield het landschap zich niet van steun te verleenen aan zijn ouden bondgenoot: het landschapje Baloesoe, toenmaals

een der vele Soppengsche vasalstaatjes, thans een onderdeel vormend van het landschap Soppeng ri adja. Baloesoe's vorst: Baso Patta Baoe, die tevens Soeledatoe van Soppeng was, zich niet kunnende nederleggen bij den stand van zaken, in het landschap Soppeng ingetreden door de aflegging door het zelfbestuur van de zoogenaamde korte verklaring in drie artikelen (September 1905), besloot zich tegen onze wapenen te verzetten. In het begin van November 1905 werd hij door onze troepen uit de sterke stelling verdreven, welke hij in het bergland van Lampoko had ingenomen; het verzet in het Soppengsche kustgebied nam daarmede onmiddellijk een einde. Daar gebleken was, dat tal van Barroesche anakaroengs en enkele hoofden uit dat landschap aan de zijde van Baso Patta Baoe mede hadden gestreden, werd ook Barroe door onze troepen binnengerukt; hoofden en bevolking kwamen dra in onderwerping, waarna op den 24en November van genoemd jaar door de vorstin van Barroe ten overstaan van den Gouverneur Kroesen de korte verklaring werd afgelegd, welke bij het Gouvernements besluit van den 19en Juli 1906 No. 29 door de Regeering werd goedgekeurd en bekrachtigd.

Kort daarop werden bij wijze van tijdelijken maatregel de landschappen Barroe en Soppeng ri adja tot één onderafdeeling vereenigd onder den naam van Barroe en West-Soppeng, staande onder een Civielen en Militairen Gezaghebber met standplaats Lapasoe, die den Contrôleur van de afdeeling Pare-Pare tot onmiddellijken chef kreeg. In September 1906 werd de Civiel Gezaghebber vervangen door een Posthouder. In Februari 1907 werden genoemde twee landschappen met het landschap Tanette tot één afdeeling vereenigd onder den naam van Barroe, staande onder een Contrôleur met standplaats Soempang Binangaë. Bij Gouvernements besluit dd. 3 September 1908 No. 28 eindelijk, werd genoemde afdeeling als eene onderafdeeling gevoegd bij de afdeeling Boni, waarvan zij thans nog een onderdeel vormt.

Bij het Gouvernements besluit van den 8en October 1908

No. 1 werd I. Batari op verzoek eervol ontheven van de waardigheid van Aroe van Barroe en de Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden gemachtigd haren oudsten zoon I. Djondjo Karaeng Lembangparang, in afwachting dat hij de bewijzen zal geleverd hebben voor die waardigheid geschikt te zijn, tijdelijk te belasten met de functiën van Bestuurder van het genoemde landschap. De korte verklaring werd door hem afgelegd op den 22en Augustus 1910.

H. Vermelding van de op het landschap betrekking hebbende contracten en verklaringen.

Op het landschap Barroe hebben betrekking:

1e. de op den 22en Augustus 1910 door I. Djondjo Karaeng Lembangparang, bestuurder van genoemd landschap, afgelegde korte verklaring, goedgekeurd en bekrachtigd bij het Gouvernementsbesluit dd. 27 December 1911 No. 40.

2e. het grens contract met Tanette van den 26sten Juni 1861, goedgekeurd en bekrachtigd bij Gouvernements besluit van den 13en October van dat jaar.

Sengkang, 8 September 1910.

Epigraphische aanteekeningen

DOOR

Dr. N. J. KROM.

I

Erlangga's oorkonde van 963.

Professor Kern heeft door de uitgave van bovenstaande inscriptie [1]) allen, die in de oude geschiedenis van Java belangstellen, in hooge mate aan zich verplicht. Het overzicht van Erlangga's geschiedenis, dat door de combinatie van de in deze oorkonde vervatte gegevens met die van het op denzelfden steen staande Sanskrit-lofdicht verkregen wordt, is op zich zelf al van hoog belang en zal dat in nog meerdere mate worden, zoodra ook de andere inscripties van dezen vorst zullen zijn gepubliceerd en in het onderzoek betrokken kunnen worden.

Zoo met name de steen van 956, waarin sprake is van den strijd met den vorst van Hasin [2]), terwijl verder ook een ander feit, dat niet zonder gewicht is, slechts van elders bekend is: de verlegging van Erlangga's residentie, daar deze in 943 gezegd wordt te resideeren ri Wwatan mās, doch in 959 i Kahuripan.

In afwachting van een latere volledige behandeling van de geschiedenis van Erlangga, kunnen enkele opmerkingen naar aanleiding van de zoo juist gepubliceerde oorkonde een plaats vinden.

In de eerste plaats zou de aandacht gevestigd kunnen worden op de vermelding van Narottama, die in r. 10 ge-

1) Bijdr. Kon. Inst. Tl. Lnd. Vlkk. Ned.-Indië 67 (1913) p. 610 sqq.

2) Brandes in Catalogus Groeneveldt p. 378.

noemd wordt als de „eerste van 's konings dienaren" gedurende diens ballingschap en die het dan ook later volgens r. 25 tusschen 954 en 957 tot de hooge waardigheid van rakryān kanuruhan blijkt gebracht te hebben. In het jaar van de uitvaardiging der oorkonde, 963, wordt als rakryan kanuruhan een pu Dharmmamūrtti vermeld. Men zou niet op het idee komen, dat Narottama en Dharmmamūrtti precies dezelfde persoon zijn. Toch is het zoo. In niet minder dan vier andere inscripties (956, 959, 964 (Pamotan) en de ongedateerde[1]) van Troeneng) draagt deze kanuruhan zijn volledigen naam, die Dharmmamūrtti Narottama Dānaçūra (eens staat er Jānanaçūra) luidt. Het is waarschijnlijk, dat ook op de oorkonde van 963 die naam volledig gegeven is en dat het tweede deel ervan te zoeken is in de lacune van r. 3. In elk geval schijnt Narottama, die reeds in 929 's konings fautor was en nog in 964 een hoogst belangrijk staatsambt bekleedde, een persoon van gewicht geweest te zijn. In dit verband zij gewezen op de woordenkeus van den Sanskritdichter, die in vs. 14 verhaalt, dat de koning vluchtte „narottamair upahito", vergezeld van de uitnemendste mannen. Ongetwijfeld is dat met opzet op zulk een wijze gezegd, dat de lezer of hoorder daarbij direct aan Narottama denken moest, welke op dat kritieke oogenblik den jeugdigen Erlangga volgde en steunde.

Een tweede punt betreft den koning, welke in 929 gesneuveld is en werd bijgezet te Wwatan: „çrī mahārāja dewatā pjaḥ lumāḥ ri sang hyang dharmma parhyañan i Wwatan" (r. 6). Prof. Kern vermoedt, dat dit de vader van Erlangga, Udayana, geweest zou zijn. Echter is er zeer bepaaldelijk sprake van een koning en Udayana is, voorzoover wij na kunnen gaan, nooit koning geweest. De dichter van den lofzang geeft den leden van Erlangga's voorgeslacht gaarne wat hun toekomt: eerst wordt Içānatuṅga als koning

1) Deze moet op grond van den rakryan i hino, die er optreedt, waarschijnlijk vóór 963 gesteld worden.

van Java, Yavapatiḥ (vs. 5) genoemd, dan van diens dochter uitdrukkelijk vermeld, dat zij heerschte als koningin, rarāja rājñī (vs. 6). Ook haar echtgenoot is koning, nṛpatir, naranāthanāgaḥ (vs. 7). Eveneens heet Makuṭavañça, de zoon uit dit huwelijk, prabhur bhūbhujām, een vorst der vorsten (vs. 8), indraḥ (vs. 9), adhipaḥ (vs. 10). De dochter van dezen laatste daarentegen, Erlangga's moeder, draagt geen koninklijken titel meer, zij is slechts nṛpasutā, koningsdochter (vs. 11). En op die zelfde wijze wordt ook van haar man Udayana alleen gezegd, dat hij is viçiṣṭaviçuddhajanmā rājānvayād, van uitnemend zuivere geboorte en uit een koningsgeslacht (vs. 11). Ware hij zelf koning geweest, de dichter zou zeker niet nagelaten hebben dat te vermelden en voor den vader van Erlangga wel klinkender loftuiting gevonden hebben, dan dat hij van vorstelijke familie was.

Doch wie is dan de in 929 gesneuvelde vorst, als dit Udayana niet is? Onzes inziens niemand anders dan koning Dharmawañça, met wiens dochter blijkens vs. 13 Erlangga gehuwd was, een huwelijk dat „zijn roem verbreidde" en hem wellicht den weg tot den troon opende. Wanneer in dit vers vermeld is, dat Dharmawañça Erlangga zijn dochter tot vrouw gaf, gaat de dichter voort (vs. 14):

atha bhasmasād abhavad āçu tatpuram, enz.

Dus: „echter werd spoedig daarna zijn hoofdstad in de asch gelegd," enz. Men vraagt zich af: wiens hoofdstad? Volgens Prof. Kern [1]) die van Erlangga zelf. Grammatisch kan echter tatpuram evengoed op Dharmawañça slaan, ook omdat Erlangga aan het slot van het vers weer met een nieuw sa wordt opgevat. De geheele zaak wordt op die wijze heel eenvoudig: Erlangga is nog prins, heeft geen eigen hoofdstad, vertoeft als schoonzoon aan het hof van Dharmawañça, wanneer diens hoofdstad verwoest wordt en tengevolge daarvan de prins vluchten moet. Zoodoende zijn dan ook

---

1) Bijdr. Kon. Inst. 4: X p. 7.

weer het gedicht en de oorkonde geheel met elkander in overeenstemming, en vult die laatste alleen de geschiedenis nog wat aan, door de vermelding dat de koning zelf sneuvelde en bijgezet werd te Wwatan. Prof. Kern zoekt deze plaats in het tegenwoordige Wotan (distr. Mantoep, afd. Lamongan); Dr. Verbeek merkte indertijd op [1]), dat er niet minder dan zeven plaatsen Pamotan bekend zijn, die ook in aanmerking zouden kunnen komen.

Ten slotte nog een en ander over den vorst, die genoemd wordt çrī mahārāja haji dewatā sang lumāḥ ring Içānabajra ikanang Halu. Prof. Kern houdt dien voor denzelfde als de bekende Mpu Siṇḍok, omdat eenerzijds in het gedicht en verschillende inscripties een deel van diens naam I ç ā n a luidt, en hij zich andererzijds in Kawi Oorkonde VII betitelt als Dakṣottama Bahu b a j r a Pratipakṣakṣaya; zoo ook in K. O. XVII. Dat laatste is overigens slechts ten deele juist, want wel komt daar een koning Dakṣottama Bāhubajra Pratipakṣakṣaya op voor, maar dat dit dezelfde zijn zou als Siṇḍok-Içānatuṅga blijkt uit niets.

En wanneer wij nu K. O. VII eens een oogenblik buiten rekening laten, moet geconstateerd worden, dat onder de talrijke inscripties dezer periode geen enkel spoor te vinden is, dat zou kunnen doen besluiten tot een gelijkstelling van Dakṣottama met pu Siṇḍok çrī Içānawikrama Dharmmottunggadewa, gelijk zijn meest gebruikelijke benaming luidt. Integendeel, een beschouwing van de verschillende oorkonden, welke één van beide namen bevatten, voert tot een geheel andere conclusie.

In het kort blijkt uit de inscripties het volgende [2]):

Het eerst in 823 (platen van Ponorogo) komt als rakarayān i hino een pu Bāhubajra Pratipakṣakṣaya voor, welke in 829 (Ganeça van Blitar) mahāmantri çrī Dakṣottama

1) Notulen Bat. Gen. 1889 p. 9.

2) Men vergelijke over deze kwestie Rapp. Oudh. Comm. 1911 p. 13-16; de daar besproken inscripties, voorzoover die nog niet gepubliceerd waren, zijn thans opgenomen in Verhand. Bat. Gen. LX.

Wajrabāhu Pratipakṣakṣaya genoemd wordt en in beide gevallen onder een koning staat, die volledig çrī mahārāja rake watukura dyaḥ Balitung çrī Içwarakeçawa Samarottungga is geheeten. Ook in 832 (steen van Djedoeng) is Dakṣa (gelijk wij hem ter vereenvoudiging zullen noemen) nog geen koning, doch rakryan mahāmantri i hino van koning Dharmmodaya Mahāçambhu. Dan treedt hij eindelijk in 837 (steen van Singasari) zelf als koning, çrī mahārāja, op en als zoodanig is hij ook bekend van een tweetal andere oorkonden, K. O. XVII, waarvan het jaartal verloren is gegaan en één, welke gedateerd is in de Sañjaya-jaartelling, die slechts op tien jaar nauwkeurig te fixeeren is [1]) en dus geen volkomen vaststaand jaartal geeft. Na 837 komt Dakṣa noch als koning noch op andere wijze meer voor.

Pu Siṇḍok daarentegen treedt het eerst op in 841 (K. O. I.) als rakai halu van een koning dyaḥ Tloḍong çrī Sajjanasanmatānuragatunggadewa; hij is dan dus zelf nog geen koning en evenmin is dat het geval in 846 (Mintosteen), waar hij als çrī Içānawikrama, mantri hino van koning dyaḥ Wawa çrī Wijayalokanāmottunggadewa, genoemd wordt, in 848 (Djedoeng), wanneer hij zonder dat een koning vermeld wordt, slechts rakryan mapatiḥ is, en in 849 (steen van Tandjong Kalang), waar hij eveneens die laatste functie bekleedt nog altijd onder çrī mahārāja çrī Wawa [2]). Eindelijk blijkt hij in 851 koning te zijn, als çrī mahārāja rake hino pu Siṇḍok çrī Içānawikrama Dharmmottunggadewa, als hoedanig hij met bijna steeds gelijkluidenden naam en titel (afwijkend is alleen Içānottunggadewawijaya in 857 en een Dharmmotsaha in 865?) tot en met 866 niet minder dan dertien maal voorkomt. Vóór 851 echter treedt Siṇḍok nergens als koning op.

---

1) Rapp. 1911 p. 14.

2) In Rapp. l. l. p. 15 wordt abusievelijk bericht, dat deze steen geen koningsnaam vermeldt; sedert bleek dit wel het geval te zijn.

Waar nu verder, gelijk elders reeds werd opgemerkt [1]), het voorkomen van zelfde namen onder de waardigheidsbekleeders van Balitung, Dakṣa en Tloḍong op een continuïteit in de regeeringen dier vorsten wijst en de mogelijkheid dat dit verschillende op zichzelf staande rijkjes waren, die gelijktijdig naast elkaar bestaan zouden kunnen hebben, uitsluit, daar moet uit het boven gegeven overzicht wel volgen, dat Dakṣa en Siṇḍok twee verschillende personen zijn: het is eenvoudig onmogelijk, dat eenzelfde man na in 837 koning geweest te zijn, van 841 tot 849 den koningstitel weer afgelegd zou hebben en als patiḥ van een ander vorst gediend zou hebben, om eerst in 851 de koninklijke waardigheid opnieuw te verkrijgen. Niemand zou dan ook op dat idee zijn gekomen, wanneer het toeval niet had gewild, dat K. O. VII tot de vroegst gepubliceerde Oud-Javaansche oorkonden behoorde. Die inscriptie geeft een çrī mahārāja rake hino mpu Seṇḍok, mpu Dakṣottama Bahubajra Pratipakṣakṣaya. Nu is een dubbel mpu bij één naam iets, dat nergens anders gevonden wordt. De geheele inscriptie vertoont ook verder allerlei anomalieën, waarop hier geen gelegenheid is verder in te gaan, en ten slotte is de schriftsoort niet in overeenstemming met den als 853 opgegeven tijd van samenstelling.

Evenmin is het verklaarbaar, dat de bewuste vorst zijn naam of titel van 837 na dat jaar niet meer gebruikt zou hebben, maar er alleen in 853 nog eens éénmaal mee voor den dag gekomen zou zijn.

Zooals zij daar ligt, is de oorkonde stellig niet authentiek en daarmede is tevens de mogelijkheid van haar samenstelling door een onoordeelkundig compilator gegeven. In geen geval mag o. i. aan die ééne dwaze betiteling van Siṇḍok tegenover de dertien, waar hij op juiste wijze vermeld wordt, eenige bewijskracht worden toegekend.

---

1) Rapp. 1911 p. 14.

Wanneer dus aangenomen moet worden, dat pu Siṇḍok Içānawikrama Dharmmottunggadewa en pu Dakṣottama Bāhubajra Pratipakṣakṣaya twee verschillende personen zijn, dan vervalt ook alle aanleiding om in Içānabajra mede op grond van dat bajra in Dakṣa's naam Siṇḍok te willen zien. Içāna is ongetwijfeld een integreerend deel van Siṇḍok's naam en dat hij met Içāna alleen zonder vrees voor misverstand kon worden aangeduid, is zeer waarschijnlijk: één der oorkonden noemt hem Içānawikrama, zonder Siṇḍok, zooals wij zagen, en het gedicht verheerlijkt een zijner opvolgers als „een zon in Içāna's geslacht" (vs. 9). Lezen wij dus in een ander edict van Erlangga, dat van 959, r. 9 van een „sang hyang dharmma ring Içānabhawana mangaran i Surapura", dan is er alle aanleiding om daarbij aan een graftempel van Siṇḍok te denken. Is echter Içānabajra daarmee identiek? Of moet juist vanwege dat bajra een ander vorst bedoeld zijn? Een antwoord op die vragen te geven lijkt ons vooralsnog ondoenlijk. Wel kan aangenomen worden, dat het hetzij Siṇḍok zelf, hetzij iemand uit zijn geslacht geweest moet zijn, zoodat in elk geval Erlangga in Içānabajra één van zijn voorgangers vereerde, tevens familielid van moederszijde. Hij zelf rekent zich intusschen niet tot de Içānawaṅça, doch evenals zijn schoonvader tot de Dharmawaṅça [1]). Opmerkelijk is ten slotte, dat nog ruim vier eeuwen na Siṇḍok's regeering Içānabajra bekend was [2]).

II

De dateering van de platen van Kendal en van den steen Museum Batavia D. 21.

De zoogenaamde platen van Kendal, waarschijnlijk afkomstig uit het vroegere Djenggala, residentie Soerabaja, werden indertijd door Holle gepubliceerd [3]), terwijl thans een ver-

1) C.f. ook Mus. Bat. steen D 12, Brandes Cat. Groeneveldt p. 376.
2) Het wordt vermeld in den Nāgarakṛtāgama, 20: 1.
3) Tijdschr. XXVII p. 538—544.

beterde lezing van de hand van Dr. Brandes in de uitgave van diens epigrafische nalatenschap is verschenen [1]). Deze laatste geleerde had reeds te kennen gegeven [2]), dat deze oorkonde een kopie is, tot welke conclusie hij vooral gekomen was op grond van het schrift, hetwelk in vergelijking met het type der steenopschriften van Mpu Siṇḍok (deze immers is met de pu Jngok der inscriptie bedoeld) veel te jong is.

Aan den inhoud van het stuk zelf ontleende bewijzen voor de inauthenticiteit ervan heeft Dr. Brandes niet aangevoerd en daarom is het niet overbodig de aandacht te vestigen op een feit, dat wel het meest sprekende inwendig bewijs van onechtheid genoemd kan worden: dat namelijk het jaartal van de oorkonde, 851, onmogelijk juist kan zijn.

Reeds elders hadden wij gelegenheid er op te wijzen, van hoeveel hulp voor de dateering van inscripties de daarin voorkomende opgaven van hoogwaardigheidsbekleeders kunnen zijn [3]). Van deze zullen wij dan ook in de volgende beschouwing uitgaan.

De inscriptie is gedateerd in 851 in de maand Jyeṣṭa. Nu zijn er onder de vier andere oorkonden van koning Siṇḍok uit 851, twee die allermeest voor vergelijking in aanmerking komen: de steen van Singasari, thans Mus. Bat. D 88 [4]), welke in de maand Vaiçākha, dus de onmiddellijk aan Jyeṣṭa voorafgaande, is uitgevaardigd, en de steen van Modjokerto, thans Mus. Bat. D 14 [5]), uit de maand Çrawaṇa, dus de tweede op Jyeṣṭa volgende. De oorkonde van Djenggala zou dus chronologisch tusschen beide genoemde steenen in behooren.

---

1) Verh. Bat. Gen. LX No. XLII p. 73—76.

2) Tijdschr. XXXII p. 111 sq. (noot).

3) De inscriptie van Nglawang, Tijdschr. Ind. Tl. Lnd. Vlkk. LIII (1911) p. 416 sqq.

4) Verh. LX No. XXXVIII p. 63—69.

5) Ibidem No. XXXVII p. 58—63.

Dat dit onaannemelijk is, blijkt echter ten duidelijkste uit het begin van plaat 2, waar wij lezen:

„tinaḍaḥ de rakryan mahāmantri i halu pu çahaçra rakai wka pu balīçwara" enz.

Laatstgenoemd staatsambt namelijk wordt in beide oorkonden, waar de hier behandelde met een tijdsverschil van een paar maanden tusschen moet liggen, bekleed door pu Balyang, welke die functie ook in 852 (Singasari-steen Mus. Bat. D 70 [1]) nog blijkt uit te oefenen. Balīçwara daarentegen is ons, als rake wka alleen bekend van de *latere* inscripties van Siṇḍok, namelijk die van 857, 859 en 865.

Iets dergelijks is ook het geval met den rake halu Sahasra, op de plaat tot Çahaçra verschreven. Deze titel wordt op den Singasari-steen door den koning zelf gevoerd en geeft dus een zeer hooge waardigheid aan. En merkwaardigerwijze is Sahasra, die in de maand Jyeṣṭa tot dien hoogen post geroepen zou zijn geweest, in Çrawaṇa dan weer gedegradeerd: de steen van Modjokerto noemt wel zijn naam, maar onder de lagere ambtenaren; de functie, dan door hem uitgeoefend, is wel weggevallen, doch zijn plaats is niet onder de hooge heeren. Eerst in 857 treedt hij op den voorgrond: in dat jaar en in 859 wordt hij vermeld als mapinghai kālih rake hino, om in de inscriptie van 861 als mahāmantri i halu voor te komen en in de oorkonden van 865 en 866 rake mapinghai i halu te heeten.

Met andere woorden moeten de platen van Kendal, of liever de oorkonde daarin gekopieerd, uitgevaardigd zijn na die van 852, het jaar, waarin Balyang nog rake wka is, en is zelfs de waarschijnlijkheid groot, dat zij vanwege den titel van Sahasra na de oorkonde van 859, het jaar waarin Sahasra voor het laatst met zijn anderen titel voorkomt, gesteld moeten worden. Daarentegen is in 865 Sahasra's titel opnieuw veranderd, zoodat de inscriptie begrensd is tusschen de jaren 859 en 865.

---

1) Ibidem No. XLIII p. 76—81.

Op deze zelfde wijze kan getracht worden de dateering te bepalen van de andere ongedateerde oorkonden uit dezen tijd, met name van den steen, thans als D 21 in het Museum te Batavia. Immers de eveneens ongedateerde inscriptie van Blota [1]) behoeft ons niet lang op te houden, daar zij eenerzijds aan Siṇḍok den koningstitel nog niet geeft en dus vóór 851 moet zijn, terwijl andererzijds uit het feit, dat dyaḥ Amarendra rake sirikan is, blijkt, dat de oorkonde moet zijn uitgevaardigd na 846, in welk jaar gezegde waardigheid nog door Manira vervuld wordt. De inscriptie hoort dus thuis tusschen 846 en 851; opmerking verdient, dat ook de oorkonde van 848 [2]) Siṇḍok als mapatiḥ en Amarendra als rake sirikan geeft.

Bij den steen Mus. Bat. D 21 is de zaak wat ingewikkelder, omdat geen koning vermeld wordt, hetgeen voor het vaststellen van den terminus a quo van belang is. In elk geval staat vast, dat de uitvaardiging vóór 857 moet hebben plaats gehad, aangezien Balyang nog rake wka is en deze in genoemd jaar, gelijk wij boven gezien hebben, door Balīçwara was vervangen. Balyang komt met dienzelfden titel ook reeds voor op den steen van Blota, volgens bovenstaande redeneering vóór Siṇḍok's koningschap te dateeren, en zoodoende moeten wij een heel stuk teruggaan om onzen terminus a quo te vinden: in 841 [3]) heet de rake wka pu Kiraṇa. De steen D 21 vermeldt echter bovendien een rake sirikan]marendra, wat natuurlijk Amarendra is en daar deze voor het eerst in 848 als zoodanig optreedt, doch in 846 Manira die functie nog bekleedt, zal ook de steen D 21 van na 846 moeten dateeren. Onze conclusie is dus, dat deze oorkonde jonger is dan 846 en ouder dan 857.

Wij hebben hierbij uitsluitend te doen gehad met zeer hooge functionarissen, in wier ambtsbekleeding blijkens de

1) Ibidem No. XXXIV p. 51—53.
2) Ibidem No. XXXIII p. 49—51.
3) Cohen Stuart Kawi Oorkonden I.

inscripties een groote stabiliteit bestaan heeft. Dat laatste is bij de lagere ambtenaren slechts in beperkte mate het geval: enkele zijn er aan te wijzen, die geruimen tijd dezelfde functie bekleeden, in andere gevallen echter bestaat er een groote afwisseling, gelijk b. v. bij vergelijking van twee der inscripties van hetzelfde jaar 851 in vier maanden tijds vier van de twaalf opgesomde ambten van titularis veranderd blijken te zijn.

Hoewel er dus op die lagere functionarissen niet al te vast te rekenen is, is het toch niet onaardig te constateeren, dat de namen, die verder op D 21 voorkomen, zich niet tegen de bovengegeven conclusie verzetten. Vermeld worden namelijk:

1. een wadihati Dinakara. Deze komt in diezelfde functie voor op den steen van Blota (dus na 846), verder in 851, 852, 857, 859 en 865. Deze lange ambtsbekleeding omvat dus ook de periode 846—857.
2. een manghuri Paṇḍamuan. Dezen vinden wij in andere functies in 841, 846 en één der steenen van 851, als manghuri waarschijnlijk op den steen van Blota (de naam is daar volgens de transscriptie Saṇḍamuan, de titel op de abklatsch niet volkomen duidelijk), en zeker in 851 en 852. In 857 is in zijn plaats een ander getreden.
3. een makudur Balawan, optredend in dezelfde functie in 851 en 852 (in 841 en op den steen van Blota is een ander makudur). In 857 is ook hij vervangen door een ander.
4. een halaran Guraṇāntamā, volgens de transscriptie. Daar zal wel voor gelezen moeten worden Guṇottama. Deze is halaran in 846, 851 en 852, doch niet meer in 859.

Het blijkt dus, dat ook wat deze vier ambtenaren betreft, een dateering tusschen 846 en 857 mogelijk is en dat speciaal dat laatste jaar als terminus ante quem bevestigd wordt.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat het voorkomen der

formule „i Mḍang i bhūmi Mataram" in deze oorkonde geen recht geeft de inscriptie vóór 850 te dateeren, zooals in den Catalogus geschiedde, aangezien diezelfde formule eveneens voorkomt op den steen van 865 en dus klaarblijkelijk gedurende de geheele regeering van Siṇḍok gebruikt is kunnen worden [1].

III

De vorst, die te Tirtha is bijgezet.

De vorst, die te Tīrtha is bijgezet, wordt vermeld op een onduidelijke inscriptie, een uit het Soerabajasche afkomstigen steen, thans als D. 12 in het Museum te Batavia. Volgens Dr. Brandes [2]) is het een praçāsti van een koning, genaamd çrī mahārāja rake halu pu Juru (?) çrī Samarotsaha Karṇnakeçana Dharmmawańça Kīrttisińha Jayāntaka, waarin onder meer een kantĕn, waterleiding, vermeld wordt, stichting van pāduka mpuńku Bhaṭāra Guru sang lumāḥ ri Tīrtha. De oorkonde is voorzien van een garuḍamukha als zegelmerk; het jaartal is onleesbaar.

Om verschillende redenen is men dadelijk geneigd eenigen band te veronderstellen tusschen den uitvaardiger van deze praçāsti en koning Erlangga. Beiden noemen zich rake halu, beiden voeren den geslachtsnaam Dharmmawańça [3]), beiden hebben hetzelfde zegelmerk.

Doch hoe verhouden zij zich overigens? Ten einde iets verder te komen, is het zaak het onleesbare jaartal aan een nadere beschouwing te onderwerpen en met behulp van verschillende abklatschen bleek dit toch nog wel iets meer op te leveren dan een volslagen non liquet. De plaats, waar het staan moest, was met zekerheid te bepalen en vervolgens kwam als tweede cijfer een 8 te voorschijn. Daaruit bleek alvast, dat het een jaartal van drie cijfers geweest

1) Zie Rapp. 1911 p. 12 sq.
2) Catalogus p. 376.
3) Zie hierboven p. 591.

moet zijn, daar voor een viercijferig het eventueele honderdtal 8 veel te hoog zou zijn. Wat achter de 8 stond, leek een 2 te zijn, echter zeer onduidelijk en heel veel doet dat cijfer der eenheden eigenlijk niet ter zake.

Vervolgens bleek een tweede zaak: dat het eerste cijfer, blijkens de enkele overgebleven sporen, wat het dan ook zijn mocht, in elk geval geen 8 kon zijn. Dit is natuurlijk van groot belang: want terwijl 782 niet slechts met het oog op de titulatuur maar vooral in verband met het gebezigde schrift veel te vroeg geacht moest worden, kon men dubieeren tusschen 882 en 982, zoodat men óf met één der oudere Dharmawañça's (b. v. Erlangga's schoonvader of nog een oudere) te doen zou hebben óf met één van Erlangga's opvolgers. Als het eerste cijfer echter geen 8 is, is de waarschijnlijkheid al heel groot, dat het jaartal 982 luidt en de vorst, die de oorkonde uitvaardigde, een opvolger was van Erlangga.

Wij nemen dus aan, dat het na Erlangga is, dat er sprake is van een pāduka mpuṅku Bhaṭāra Guru, welke is bijgezet te Tīrtha: een eigenaardige combinatie van het aan vorstelijke personen toekomend pāduka (pāduka çrī mahārāja noemt Erlangga zelf zich herhaalde malen), den geestelijken titel mpuṅku (hoogeerwaarde of iets dergelijks) en den godennaam Bhaṭāra Guru. Klaarblijkelijk was dat de godheid, waarmede de overledene na zijn dood werd gelijkgesteld, op dezelfde wijze als dat uit den Majapahitschen tijd zoo bekend is.

Wie was nu deze vorstelijke geestelijke? Bij de beantwoording van die vraag dienen twee zaken in het oog gevat te worden. In de eerste plaats, dat van dien vorst gezegd wordt, dat hij een kantĕn gesticht had, terwijl aan den anderen kant van Erlangga's bemoeienis met dergelijke bevloeiïngswerken getuigenis wordt afgelegd op den steen van Kĕlagen [1]). En vervolgens, dat gelijktijdig met de laatste koningsoor-

1) Verhand. LX, No. LXI p. 134-136.

konden van Erlangga (met name de in 964 gedateerde steen van Pamotan) op de koperplaten van Keboan pasar, die weliswaar onecht zijn, doch waarschijnlijk op een authentiek stuk teruggaan, ook weer die combinatie „aji pāduka mpuṅku" aangetroffen wordt [1]).

Nemen wij nu verder in aanmerking, dat in de Javaansche traditie aanwijzingen te vinden zijn aangaande een kluizenaar worden van koning Erlangga [2]) — een niet ongewoon geval, getuige het historisch vaststaande voorbeeld in later jaren van koning Wikramawarddhana — dan zouden deze gegevens tezamen kunnen voeren tot de hypothese (voor meer dan dat geven wij het niet), dat het Erlangga is, die met deze combinatie van vorstelijke en geestelijke titulatuur wordt aangeduid. Hij zou het dan zijn, die na zijn dood als Bhaṭāra Guru te Tīrtha werd bijgezet.

April 1913.

---

1) ibid. No. LXIII, p. 141-143.

2) Zie laatstelijk Rouffaer in Not. Bat. Gen. 1909 p. 183.

Gajamada's sterfjaar.

Mededeeling

VAN

Dr. N. J. KROM.

Aangaande het sterfjaar van den beroemden patih van Majapahit bezitten wij twee berichten.

De Pararaton [1]) is het duidelijkste: „sang apatih Gajah mada atĕlasan i çaka gagana-muka-matendu, 1290". Jaartal en sĕngkala kloppen dus.

In den Nāgarakṛtāgama [2]) lezen wij:

„pĕjah irikang çakābda rasatanwināça naranātha mār sahalaça".

Het vierde woord, dat wij met opzet aaneengeschreven lieten, wordt door Prof. Kern [3]) gesplitst in rasa tan wināça, waarop Z. H. G. vertaalt: „In 't Çākajaar 6 (nog) niet ten einde stierf hij" enz.; de verklaring is dan deze, dat Gajamada stierf in den loop van 't zesde jaar na het vroeger beschreven Çrāddha van 1284. Op die manier krijgt men ook een sterfjaar 1290.

Geheel opgaan doet het dan trouwens toch nog niet, want de laatst beschreven gebeurtenis, waar vandaan die zes jaren berekend zouden zijn, is niet het Çrāddha van 1284, maar een reis des konings in 1285 naar Simping, waarvan hij terugkeerde, bedroefd over de ziekte van Gajamada. Het vermelden van die droefheid heeft toch eigenlijk ook alleen maar zin, wanneer dat de ziekte was, die den trouwen minister ten grave zou sleepen, niet wanneer er nog

---

1) Par. 29:28.

2) Nāg. 71: 1.

3) Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, 68 (1913) p. 416.

ruim vijf jaren tusschen liggen. En ten slotte zou het opgeven van een jaartal op deze manier, d. w. z. niet met een volledige sĕngkala, doch door de tusschenruimte sinds een vroegere gebeurtenis te vermelden, voor den Nāgarakṛtāgama geheel ongewoon zijn.

In verband hiermede zij een andere verklaring aan de hand gedaan. Dat rasatanwināça kan evengoed gesplitst worden in rasa, tanu, ina en āça. Rasa is zes, tanu heeft de getalwaarde acht en ina die van twaalf. Er zou dus eenvoudig staan, dat Gajamada overleed in çaka 1286: āça moet dan volgens een in den Nāgarakṛtāgama niet ongebruikelijke constructie bij het tweede zinslid getrokken worden: āça naranātha mār sahalaça, de vorst was terneergeslagen, mismoedig en teleurgesteld.

Indien deze opvatting de juiste is, zouden Pararaton en Nāgarakṛtāgama niet in overeenstemming zijn en dan moet natuurlijk aan de opgave van den tijdgenoot de voorkeur gegeven worden en aangenomen worden, dat Gajamada's sterfjaar werkelijk 1286 was. In dat geval kan uit deze plaats ook geen argument getrokken worden, dat het gedicht vanwege de vermelding van het jaar 1290 onmogelijk in 1287 geschreven kan zijn, zooals op voetspoor van Dr. Brandes tot nu toe algemeen is aangenomen.

September 1913.

Dr. Carl Wilhelm Seidenadel,

„The Language spoken by the Bontoc Igorot"

DOOR

N. ADRIANI.

Als het niet was om eene gegeven belofte te vervullen, ik zou met de bespreking van een werk dat reeds in 1909 is verschenen, 4 jaar na dato niet meer durven aankomen. In 1911 werd mij het lijvige boek toegezonden uit Chicago, door de uitgeversfirma „The Open Court Publishing Company", met 't verzoek het te bespreken. Tot mijn spijt vind ik eerst thans gelegenheid om het daarop gegeven toestemmend antwoord waar te maken.

Het boek is van vele zijden geprezen: door Prof. Kern (in Internat. Archiv f. Ethnographie, XIX. 232), door Prof. Sachau, den director van het Seminar f. Orient. Sprachen te Berlijn, door Prof. Brandstetter te Lucern, door Prof. Grünwedel te Berlijn, en door Prof. C. B. Conant (in Anthropos VI, Mei — Juni, 659), om maar te zwijgen van den lof dien de overige Amerikaansche geleerden aan het boek geven. Een der meest bevoegden onder deze laatsten, Prof. Carlos E. Conant, die vroeger het Filippijnsche Gouvernement als tolk voor de Inlandsche talen heeft gediend, toont zich in eene bespreking in „Classical Philology" VI, No. 3 (Juli 1911, blz. 365, 366) zeer met het werk ingenomen.

Dit is waarlijk geen wonder. Er is reeds zeer veel in de Filippijnsche talen gewerkt, maar een boek dat op zoo uitgebreide wijze inzicht geeft in de taal en de letterkunde van een der nog zoo weinig bekende stammen van Noord-Luzon, mag wel met groote ingenomenheid worden begroet, ook al zou men er ook het een en ander op moeten aanmerken.

Eenigszins anders dan de boven genoemde geleerden oordeelt Prof. Blake van de „John Hopkins-University" te Baltimore, die in „the American Journal of Philology", Dl. XXXI, 3 (Juli — Sept. 1910), blz. 330 — 342, bij grooten lof over het werk, toch een aantal aanmerkingen heeft en o.a. op blz. 341 zijne teleurstelling uitspreekt over de behandeling van het werkwoord. Dit is eene hoofdzaak in Seidenadel's spraakkunst, daar de wijze waarop hij de werkwoorden indeelt, in ieder geval blijk geeft van een oorspronkelijken kijk op dit onderwerp en van eene begrijpelijke ontevredenheid met de tot dusverre gebruikelijke methode. Het standpunt dat Prof. Blake tegenover deze nieuwigheid inneemt, is zeker niet ruim te noemen.

De fouten van het werk worden, nevens de deugden, voor zoover ik weet, het uitvoerigst besproken door den Hr. Otto Scheerer te Manila. In het VI^de^ dl. (November, 1911) van „The Philippine Journal of Science" (Sectie D.) wijdt deze verdienstelijke kenner en beoefenaar der Filippijnsche talen niet minder dan 10 bladzijden aan Seidenadel's boek. Hij verzuimt niet hulde te brengen aan de hartelijke sympathie die Dr. Seidenadel toont te gevoelen voor de Bontoksche Inboorlingen, van wie hij te Chicago (waar hij hoogleeraar in het Latijn en Grieksch was) hunne taal heeft geleerd, gedurende de 6 maanden dat zij deel uitmaakten van de tentoonstelling aldaar. Volkomen terecht merkt de Hr. Scheerer op, dat deze gezindheid van Dr. S. een waarborg is voor de betrouwbaarheid van hetgeen hij heeft geleverd.

Met opzet heb ik bovenstaande beoordeelingen genoemd, om te wijzen op het verblijdend verschijnsel, dat Dr. Seidenadel's boek reeds veler belangstelling heeft opgewekt. Mijne bespreking behoeft dan ook maar eene aanvullende te zijn.

Blijkens de Voorrede, is het werk uitsluitend gegrond op materiaal door den Schrijver verzameld bij verschillende groepen Bontoks, die in 1906 en 1907 op de tentoonstelling van Chicago te kijk waren, ten getale van ongeveer 90

mannen en vrouwen, behalve nog een tweede groep van 30 mannen en vrouwen, die reeds langen tijd buiten hun land hadden gezworven. Ook had Dr. S. nog dienst van een jongen man uit het Bontoksch gebied, die bij een burger van Chicago inwoonde en ten slotte kwam hem nog een jonge Bontok, die Engelsch verstond, te hulp voor de revisie.

Het moet worden erkend, dat Dr. S. voor groote moeilijkheden heeft gestaan op een nog zoo goed als geheel onontgonnen veld van onderzoek, maar toch spreekt hij op bl. XIII van zijne Voorrede met te weinig waardeering van door anderen vóór hem verrichten arbeid. Hij wil het werk in de Filippijnsche talen maar liefst van voren af aan weer begonnen zien. Het ziet er waarlijk niet naar uit, alsof we het niet nog zeer lang zullen moeten stellen met al dat afgekeurde werk van vroeger.

Het zoo weelderig uitgegeven boek bevat geen taalkaart. Op het schetstaalkaartje van Scheerer (Bureau of Science, Ethnological Publications, Dl. V, blz. 17, Manila, 1908) vinden wij het Bontoksch aangegeven midden in het Noordelijkste 3de deel van Luzon. Ten N. daarvan liggen het Tingiansch, Banawisch en Giaansch, ten W. het Iloko, aan de kust en ten Z. het Lepanto en het Kangkanai. Uit blz. XIV is op te maken, dat het Iloko den meesten invloed op het Bontoksch heeft gehad. De ware naam van het taalgebied is *Funtok*; de ligging wordt aldus omschreven: „in het nauwe dal van de Rio Chico, in het bergachtige binnenland van N. Luzon". Geheel nauwkeurig kunnen het gebied en het aantal sprekers niet worden aangegeven.

Bij de opgave van het alfabet ontbreekt eene indeeling der klanken; ook worden de geprenasaleerde variëteiten der medeklinkers niet afzonderlijk opgegeven. Hoewel naast de *e* eene ĕ wordt vermeld (*e* and ĕ as in *men*), blijkt de pĕpĕt toch niet te bestaan; men lette slechts op *tolo* „drie", *ipat* „vier", *inim*, *enim* „zes", en het achtervoegsel *-en*. Voor de

aanduiding der uitspraak zijn alleen Engelsche woorden vergeleken, een enkelen keer ook Fransche en Duitsche, maar nimmer is naar eenige Indonesische taal verwezen. Al verklaart Dr. S. in zijne voorrede (blz. XII) ook, dat hij zich van alle taalvergelijking heeft onthouden, het zou toch voor het aanduiden van de juiste uitspraak der Bontoksche klanken niet kwaad zijn geweest, indien hij zich niet zoo angstvallig aan dit beginsel had gehouden, en ons hier en daar eens had verwezen naar talen die wat dichter bij het Bontoksch staan dan Fransch, Duitsch en Engelsch.

Overigens zijn een aantal klanken in het schrift onderscheiden, en dit is op practische wijze gedaan. Eerst op blz. 9, onder de opmerkingen over de klankleer, is de hamzah (glottal check) genoemd, die door eene verticale streep een weinig opzichtig is aangebracht. In alle op blz. 10 gegéven voorbeelden staat de hamzah na een medeklinker, hoewel op blz. 116 en 117 voorbeelden van intervocale hamzah voorkomen.

Ook bij het behandelen der klankovergangen is alle taalvergelijking vermeden, waardoor eene eigenlijke verklaring ontbreken moet.

De behandeling der „Ligatures", de „Ligazones" der Spaansche Paters Grammatici, moet in eene Filippijnsche taal wel bizondere aandacht hebben. Seidenadel zegt er niet veel over; „the origin of these Ligatures is as yet unknown", zoo heet het in § 40. Over dit belangrijk onderwerp kunnen wij eene studie van den Hr. Scheerer tegemoet zien, die het gebruik der betrekkingspartikels in het Isinai tot grondslag heeft gelegd aan zijn onderzoek naar den aard dezer rededeelen, welke in genoemde taal hun karakter op bizonder duidelijke wijze schijnen te vertoonen. In de Bontoksche Spraakkunst zijn de bizonderheden omtrent de verbindingsklanken op allerlei plaatsen van het werk verspreid, hetgeen een overzicht niet zeer gemakkelijk maakt.

Met zorg zijn de pronomina behandeld. Bij de bespreking der bezittelijke voornaamwoorden wordt in § 108 vermeld

de mogelijkheid om het bezittelijk v.n.w. te hechten aan de partikel *koa* en de aldus gevormde samenstelling attributief te verbinden met het woord dat de bezitting aanduidt. In plaats van *nan afongko* „mijn huis" kan men zeggen *nan koak ay afong* „van mij het huis", evenals men b.v. in het Bare'e kan zeggen; *anuku banua*, in plaats van *banuaku*. Zoowel in het Bontoksch als in het Bare'e, is de constructie met *koa (anu)* nadrukkelijker dan die met pron. suff. achter het woord dat de bezitting aanduidt. Goed beschouwd, is deze attributieve constructie het begin der ontwikkeling van den zoogenaamden „averechtschen genitief", die o. a. in de talen der eilanden ten O. van Celebes de meest gewone is.

Van dit *koa* zegt Dr. S. dat het bezit of eigendom aanduidt (§ 107). Nauwkeuriger is het te zeggen, dat het juist zulk een onbepaald woord is als b. v. Mal. *anu*, *apa*, *barang* en dergelijke woorden. In het Sang. is *koa'* synoniem met *pia'*, *anu*, ter aanduiding van de plaats waar iemand of iets zich bevindt b.v. *su koa'e* „bij hem", *su koa' u wale e* „bij het huis", terwijl *mĕkoa'* „doen, verrichten, handelen" is, dus woordelijk „met 't een of ander bezig zijn". Vgl. ook de uitdrukking *mĕkoa' su* „zich richten naar, zich begeven naar", of in het Duitsch „nach einem Orte machen". Vandaar ook dat *mĕkoa'*, al beteekent het „doen, maken", een intransitieven vorm heeft.

Opmerking verdient ook het voornw. *taku*, le pers. mvd. incl. Als zelfst. pers. v.n.w. heeft het 't meervoudsprefix *tja*, dus *tjatako*, vgl. den excl. vorm *tjakami*. In dit *tako*, *taku* vinden wij terug het Sang. *taku*, *daku*, Talaoetsch *ta'u*, waarmede een nadrukkelijke 1e persoonsvorm wordt gemaakt. In § 128 vinden wij dit *taku* in de beteekenis „iemand, zeker iemand, de een of ander"; de algemeene beteekenis is dus „een persoon, een ik". Den vorm *kita* vinden wij in 't Bontoksch terug in den dualis *tjaita*.

Ook de behandeling van het adjectief is leerzaam. In § 121 zien wij de voorvoegsels *ma* en *na* vóór adjectief-

stammen verklaard als participia passiva; juister ware gezegd: intransitiva. Nadat de vorm *ma-* is verklaard als aanduider van het praesens en *na-* als die van het praeteritum, wordt opgemerkt dat het verschil tusschen *ma-* en *na-* als tijdaanduiders niet meer wordt gevoeld en dat *na-* het meest wordt gebruikt. Dit komt ongetwijfeld door de perfectische beteekenis, waarin een adjectief gewoonlijk voorkomt. Men vergelijke het uitsluitend gebruik van adjectieven met *na-* in de W. Toradjasche talen.

De opmerking dat een adjectief-stam die met het infix *um* wordt gevormd (ter aanduiding van wat S. noemt „progressive quality") zijn voorvoegsel *ma-* of *na-* verliest, doet hoogst zonderling aan in een werk, dat toch geen schoolboek voor jonge knapen wil zijn.

Bij de bespreking van den comparatief ontbreekt de verklaring, die intusschen implicite wordt gegeven in de mededeeling dat ons „dan" bij den vergelijkenden trap, Bont. *mo*, ook een voegwoord is, met de beteekenis „indien, als". Het is duidelijk, dat het bij den comparatief dezelfde beteekenis heeft, want de zin *anantjo nan kaju mo nan afong* „de boom is hooger dan het huis", is woordelijk aldus te vertalen: „als (ge spreekt van) het huis, ter dege hoog is de boom".

Bij de behandeling der adjectieven begint S. reeds min of meer uit te gaan van wat in de spraakkunst onzer talen daarbij wordt te pas gebracht, om dan te vermelden hoe men in het Bontoksch zulke vormingen kan wedergeven. Bij de bespreking der Onbepaalde en der Vragende Voornaamwoorden komt dit nog duidelijker uit, zoodat men zou denken een boek voor zich te hebben, waaruit men kan leeren Bontoksch te spreken.

In *anoka* „dinges" vinden we het bekende *anu*, met het emfatische *ka* terug.

Met § 150 begint het meest karakteristieke hoofdstuk der spraakkunst: het werkwoord. Reeds dadelijk blijkt uit de indeeling der werkwoorden in twee hoofdgroepen: Persoonlijke en Bezittelijke Werkwoorden, dat de Schrijver hier zijn

eigen weg volgt. Onder Verbum Personale verstaat hij: een verbaalstam met pre- of infix en met achtergevoegd pron. pers. De pers. voornaamwoorden worden n. l. in het Bontoksch achter de met pre- en infixen gevormde stammen gevoegd; onderwerp en gezegde worden dus tot een woord samengesteld. De pers. voornaamwoorden hebben in dit geval dan ook een anderen vorm dan zij als bezittelijke v. n. woorden hebben. In sommige Toradjasche talen vindt men hetzelfde verschijnsel. In de Oost-Toradjasche Bergtalen en eveneens in het Makassaarsch en het Boegineesch zijn de werkwoordsvormen met enclitische pers. v. n. woorden te vergelijken, met de bovengenoemde Bontoksche vormen zooals b. v. Napoesch *malulina* „ik ben koud". Besoasch *malengi'a* (id.), Lebonisch *manawu'a* „ik val", Makassaarsch *dinginga'* „ik ben koud" Boeg. *ma'tjékeka'* (id.), vgl. Bont. *umatongak* „ik word warm", van den stam *atong*. Verder af staan uitdrukkingen als in het Bare'e en het Parig. *maekaku*, *maekanggu* „ik ben bang". Hier zijn n. l. de pron. possessiva achter de gevormde adjectief-stammen gevoegd, zoodat het waarschijnlijk is, dat ze ook als zoodanig worden gevoeld. Ze zijn dus beter te vergelijken met uitdrukkingen als Bar. *mbambanja* „hij liegt het", woordelijk: „een leugen van hem".

De Verba Possessiva van Dr. Seidenadel zijn die, welke totnogtoe veelal als passieve werkwoorden zijn gekarakteriseerd, n. l. de vormen met de suffixen *-en* en *-an* en die met het prefix *i-*. Achter deze vormen wordt dan het pronomen suffixum gevoegd, wanneer n. l. het onderwerp door een persoonlijk voornaamwoord wordt aangeduid. Is het subject een substantief, dan staat dit laatste in den genitief. Tusschen gezegde en onderwerp bestaat dus dezelfde verhouding als tusschen twee substantiva die elkaar in den genitief regeeren. Men kan dan ook geheel medegaan met Dr. S. als hij zegt (blz. 52, § 153) „Possessive Verbs are nouns with possessive endings". Maar als hij dit „nouns" omschrijft met „Nomina actionis", welken term de Schrijver blijkbaar verkiest boven „Nomina Verbalia", dan moet men, als men dit aanvaardt,

hem ook toestemmen dat de vormen met *-en*, *-an* en *i-* actieve beteekenis hebben.

Het spreekt van zelf, dat zulk eene beschouwing dezer vormen niet tot het Bontoksch kan beperkt blijven. Prof. Kern heeft er reeds op gewezen (blz. 232 van zijne boven aangehaalde bespreking), dat de *i*-vormen niet anders kunnen opgevat worden, dan als verbale instrumentaalvormen. In de talen waarin ze niet (meer) als zoodanig aangetroffen worden, zijn ze nomina instrumentalia. Aldus b. v. Mal. enz. *ikan* „dat waarmee men (de rijst) eet", omdat deze hoofdspijs, die steeds zonder zout of kruiderij wordt gekookt, met behulp van toespijs moet worden gegeten. Het Tontemboansch heeft, nevens *itjan*, evengoed *iëlëp* „dat waarmede men (den palmwijn) drinkt", omdat men, palmwijn drinkende zonder er iets bij te eten, licht dronken wordt. Ook het Iloko *iinum* beteekent „de spijs die men bij eenigen drank gebruikt". In zijne Makassaarsche Spraakkunst geeft Dr. Matthes (bl. 24, Noot) *ibale* „geneesmiddel", als Oud-Makassaarsch voor het huidige *pabale* en het Bare'e dat evenmin als het Maleisch of het Makassaarsch de *i*-vormen meer in verbale beteekenis heeft, gebruikt ze uitsluitend als werktuignamen, b. v. *ikae* „koevoet (van hout)", *ipaho* „pootstok", *isupi* „tang", *inabasi* „karwats". Dit laatste woord, een intensief-vorm van *taba* „slaan", met achtervoegsel *-si*, bewijst dat de *i*-vormen vroeger ook in verbale functie in het Bare'e zijn aanwezig geweest.

Nu is een verbaal of nominaal instrumentaal woord zeker eer actief dan passief van karakter; het heeft soms veel van een nomen actoris, maar het voor actief te verklaren omdat het een nomen actionis zou zijn, dat gaat niet aan. De *i*-vorm als nomen beschouwd, beteekent „het ding waarmede het onderwerp de handeling verricht". Een goed beeld van de beteekenis der *i*-vormen in het Tontemboansch geeft de tegenstelling waarin ze staan tot de nomina instrumentalia die met reduplicatie worden gevormd. Van den stam *sa'ap* „opscheppen" vormt deze taal *sasa'ap* „schep-

lepel, het werktuig dat bizonder voor opscheppen dient", een zuiver substantief; *isa'ap* daarentegen is „iets waarmede men de handeling opscheppen verricht", en zal dus, daar *sasa'ap* het aangewezen woord is voor het eigenlijke werktuig tot opscheppen, steeds worden gezegd van iets waarmede men wel opschept, maar dat geen eigenlijke opschepper is. Vouwt men dus een stuk papier half rond en schept men daarmee zand op, dan is dat stuk papier een *isa'ap*, geen *sasa'ap*. Alleen wanneer het wordt gebruikt, kan het een *isa'ap* heeten, terwijl een *sasa'ap* blijft wat hij is, ook al wordt hij niet gebruikt. Zoo is dus *sasa'apku* „mijn scheplepel", *isa'apku* „het ding waarmede ik opschep", een instrumentale verbaalvorm.

Hetzij men nu vertaalt „waarmede ik opschep", of „waarmede door mij wordt opgeschept", dit raakt de eigenlijke beteekenis van *isa'ap* niet. Trouwens, van „ik schep op" is het passief „ik word opgeschept", en niet „door mij wordt opgeschept". Al vertaalt men dus *kĕrtas isa'apku in dangi'ngis* met „een stuk papier waarmede door mij zand wordt opgeschept", of met „een stuk papier waarmede ik zand opschep", de vorm *isa'ap* wordt door de eerste vertaling niet passief, door de tweede niet actief verklaard. De vergelijking met het Tontemboansch is vooral hierom van nut, omdat deze taal door den vorm harer lidwoorden de naamvallen aanduidt. Het Tontemb. nu zegt evengoed *pagi' isu'upku ĕn sĕra'* (een mes waarmede ik het vleesch snijd), als *pagi' isu'upku in sĕra'*. In den eersten zin staat *sĕra'* in den nominatief, in den tweeden in den accusatief. De laatste constructie is de meest gewone, maar het bestaan der eerste bewijst toch, dat de taal de passieve opvatting van *isu'up* toelaat. In het Sangireesch is de vorm met *i-* voor den zuiveren stam het futurum, die met *i-* voor den gereduplicеerden stam het praesens naast de vormen met *ni-* of *-in-*, die het praeteritum passivi aanduiden; slechts de nomina verbalia die een voorvoegsel *pa-* of *pĕ-* hebben, vormen met *i-* de instrumentale verbaalvormen. Het Sangireesch heeft n. l. het suffix *-ĕn*

(*ĕng*) verloren, omdat het de *ĕ* niet meer in gesloten eindlettergrepen bezit (vgl. *ĕnung*, *atu' dalung*, met *ĕnĕm*, *atĕp*, *dalĕm*). De functie van *ĕn* wordt waargenomen door *i*-, b. v. *ikahu' u meong* „zal gekrabd worden door de kat" [1]), Tontemb. *kointjomĕn i meong*, Tomboel. *karotĕn ni meong*. Deze *i*- wordt in het Sang. beschouwd als het teeken der possessieve werkwoorden, om Dr. Seidenadel's terminologie eens te volgen; men zegt dus ook in den *-an*-vorm *ikahukang u meong* „zal door de kat afgekrabd, uitgekrabd worden", Tontemb. *kointjoman i meong*, Tomboel. *karotan ni meong*. De instrumentale voorvoegsels zijn in het Sang. *ipa*-, *ipĕ*-, *ikapĕ*-, *ipakipa*- *ipakipĕ*-, waarin de instrumentale kracht dus reeds in het nomen verbale zit, evenals bij het reeds bovengenoemde Makassaarsche *pabale*, 't welk het oudere *ibale* heeft vervangen. Dat de *i*-vormen de neiging hebben om de *ĕn*-vormen te verdringen, is ook in het Tontemboansch op te merken [2]) en van het Iloko zegt de Pater Grammaticus Lopez, op blz. 186 van zijne spraakkunst, dat men evengoed kan zeggen: *gangaten ti kandela*, als *igangat ti kandela* „steek de kaars aan". In den eersten zin is de kaars het object, in den tweeden het instrument der handeling. Maar het is duidelijk dat, waar de *i*-vormen in verbaal gebruik zijn, zij neiging hebben om samen te vallen met de *ĕn*-vormen, omdat de begrippen „eene handeling verrichten met het object" en „regelrecht aan het object" niet scherp uit elkaar worden gehouden. Men vergelijke b. v. in het Tontemb. zoowel als in het Hollandsch de zinnen: *iose'- mio' an danona ĕn towang* „sleep (met) de sagoe door de saus" en: *weso'on ĕng kaju an dano* „sleep het hout door het water".

Waar nu andere Filippijnsche talen aldus schommelen tusschen actief en passief in hunne opvatting der *i*-vormen,

1) Voor de vertaling is de passieve vorm gekozen, omdat degeen die of hetgeen dat gekrabd wordt in de eerste plaats is bedoeld, de kat in de tweede plaats.

2) Zie hierover „Hoofdstukken uit de Sprkk. van het Tontemboansch", blz. 200, vlgg.

omdat men het werktuig met hetwelk het subject de handeling verricht evengoed kan beschouwen als eene zaak die behandeld wordt, als wel als eene zaak die met het subject mede handelt, daar is er wel niets tegen om de instrumentale vormen actief te noemen, maar men kan deze opvatting niet als de eenig juiste stellen tegenover de passieve, als de in ieder geval onjuiste.

Wat nu de vormen met *-ĕn*, *-an* betreft, ook deze kan ik niet, met Dr. Seidenadel, voor nomina actionis houden, in den zin van nomina die eene actieve verrichting aanduiden. Om te beginnen met de *-an*-vormen, S. zegt zelf (§ 198) van het suffix *-an*, „it may be called a locative suffix". Onmiddellijk daarna heet het: „the Nomen actionis of *umali* is *umalian*", en zoo is dan ook in het volgende voorbeeld *umalian* aldoor vertaald met „coming". Dit zegt niets, want buiten eenig zinsverband, is men tamelijk vrij in zijne vertaling. Maar verder wordt *umalian* gebruikt in de volgende twee zinnen: *kad nan ad-umaliam?* „at what time will you come?" *nan falognid nan umaliantako* „the battle is the reason, cause of our coming; on account of the battle we come". Al blijkt dit nu niet uit de vertaling, het is duidelijk dat *-an* hier locatieve beteekenis heeft. Alleen, men vatte den term „locatief" hier niet te eng op en begrijpe daaronder niet slechts de aanduiding van de plaats waar, maar ook die van den tijd waarop de handeling geschiedt, in 't algemeen die van de meer verwijderde betrekking die wij plegen uit te drukken met de voorzetsels „aangaande, over, voor, ter wille van". Dr. S. schijnt de benaming „nomen actionis" vooral te hebben gekozen om het actieve karakter van dit nomen verbale op den voorgrond te stellen, uit oppositie tegen de voorstelling der Spaansche Paters Grammatici, die de drie hier besproken vormen steeds „passieven" noemen. De boven aangehaalde vorm *umaliantako* is, zooals hij daar in den zin staat, een locatief predicaat, met de beteekenis „is onze er-op-af-komingsplaats". In onze vertaling „op het gevecht komen wij af" staat in den locatief,

wat in den Bontokschen zin nominatief is. De locatief-aanduiding zit in het predicaat, en het behoeft niet opzettelijk te worden uitgemaakt, of dit actief of passief is. Veeleer dan: actief of passief, is de kwestie: nomen of verbum.

Ten slotte de *ĕn*-vormen. S. vertaalt in § 205 *anapentako* met „seeking, das Suchen". En zoo is dus voor hem: *nan ananak kanentja nan makan* weer te geven met: „the children their eating the rice". *Kanen* is dus „eating". In het verwante Tontemboansch is *kanĕn* een verbaal substantief, „voedsel dat zal gegeten worden", en de daarnevens staande preteritaal-vorm *kinan* „het gegetene", *kinan e sapi* „koeienmest". Indien de bovenstaande Bontoksche zin in het Tontemboansch letterlijk wordt overgebracht, krijgt men: *se toja'ang ĕng kanĕnera ja tu'tá'*, in het Ned. „de kinderen hun voedsel is rijst". Het Tontemboansch is al evenmin fraai als het Nederlandsch, maar spraakkunstig is de zin in orde. *Kanĕnera* kan niet met „their eating" worden vertaald. In het Bontoksch dan wel? In het Tomboeloe'sch, Tondanosch, Tonsea'sch beteekent de stam *kan* „voedsel", spec. „gekookte rijst" en vormen als *kanĕn*, *kinan*, *pakanĕn*, *pĕkanĕn*, enz. beduiden „voedsel dat zal gegeten worden, is gegeten, wordt gegeten, zou gegeten worden". De vormen op zich zelf zijn substantief. Wil men nu uitmaken of zij actief of passief zijn gedacht, dan zal men toch wel niet voor het eerste kunnen beslissen.

Van het type *kanĕn* zijn de woorden voor „voedsel" o. a. in de volgende talen: Parigisch, Baria, Tawailisch (West-Toradjasche talen) *konisa*; Kasimbarsch, Petapasch, Oemalasasch, Tinombosch (Tominische talen) *aniong*; Banggaisch *kokonon*; Tominisch *aneon*; Koelawisch *konia*; Paloesch *kandea*; Napoesch *andea*; Mongondowsch *kaanon*, om er maar niet meer te noemen.

Om dit alles kan ik niet instemmen met Dr. Seidenadel's woorden in § 212 en 213. „By combination with one of these particles":

I the suffix *en* (but no prefix)

II the suffix *an* (but no prefix)

III the prefix *i*

the root is transformed into an Active Verbal Noun". De kwestie actief of passief komt mij voor van ondergeschikt belang te zijn; men dient in de eerste plaats te vragen of de *i*-, *-ën* en *-an*-vormen nomina of verba zijn. In het IVe hoofdstuk zijner hoogst leerzame verhandeling „The Batan Dialect as a member of the Philippine Group of Languages" (Bureau of Science, Division of Ethnology Publications, Vol. V, Part I) behandelt Scheerer „The Derivatives with *i*-, *-in*, *-an*". Aan het slot zegt hij (blz. 118, 119): „It is true that the idea of transitive action involved in the derivative, creates the logical relation of subject and object; grammatically however the sentence can not be after the European plan of subject, predicate, object, because the derivatives are not, like our verbs, the abstract expression of action, but complicated with something objective. It is as if we could not say: „I buy a book", but only „my purchase is a book", or in the case of emphasized agent, „I am purchaser of a book".

Seidenadel echter zegt: „My purchasing is a book" en volgens die opvatting heeft hij gelijk, als hij van nomen actionis en van actief geslacht spreekt. Naar mijne meening echter heeft Scheerer het bij het rechte eind, en als men dan toch de kwestie: actief of passief wil stellen, dan is „purchase" toch eer passief dan actief te noemen.

In § 168 en 166 wordt gesproken over het prefix *in* (*en*, *ön*), het welk „indicates simply that a root is transformed into a verb." S. onderscheidt het uitdrukkelijk van het preteritaal pre- of infix *in*, dat hij met den weinig gelukkig gekozen naam „augment" aanduidt. Toch zegt hij dat *in* (het eerstgenoemde) dikwijls aanduidt „an action in a quiescent state", b. v. *infusulak* „I am hostile, continue to be hostile". Hier dringt zich toch, dunkt mij, de meening op, dat de perfectische kracht die het „augment" *in* vaak heeft,

zeer goed is te zien in de duratieve beteekenis die S. aan *infusulak* geeft, n. l. „ik ben vijand geworden en blijf het". Vooral wanneer wij in § 173 vormen zien als *fumusulak* „I become an enemy" en in § 174 onder elkaar zien staan: *umögiadak* „ik begin bang te worden" en *inögiadak* „ik ben bang", d. i. „ik heb de vrees te pakken", *umasauwak* „ik ga trouwen" en *inasauwak* „ik vier mijne bruiloft", d. i. „ik ben van nu af aan getrouwd", *umotoak* „ik ga koken" en *inotoak* „ik kook", d. i. „ik ben gaan koken", *tumengaoak* „ik ga feestvieren" en *intengaoak* „ik vier feest", d. i. „ik ben gaan feestvieren", dan valt het moeilijk te begrijpen waarin het wezenlijk verschil tusschen het prefix *in* en het augment *in* bestaat. Het laatste, dat in § 180 besproken wordt, hecht zich aan stammen die reeds *-um-* of het prefix *in-* hebben. Dit is echter geen reden om het prefix *in-* en het augment voor oorspronkelijk verschillend te houden. Indien *umutjan* beteekent: „het gaat regenen" en *inutjan* „het regent", dan is dit laatste een perfectische vorm, regelrecht van *utjan* „regen" gemaakt. Om de duratieve beteekenis die *inutjan* heeft, wordt het praeteritum durativi nog eens met *in-* gemaakt; zoo krijgt men *ininutjan*, dat tot *ninutjan* wordt.

De lijst der voorvoegsels is, voor eene Filippijnsche taal, niet lang. Indien zij geheel volledig is, moet het Bontoksch reeds belangrijke verliezen aan vormmateriaal hebben geleden. Merkwaardig is de beteekenis die van *maki-*, *miki-* wordt opgegeven, n. l. „eene handeling verrichten met medewerking van anderen", b. v. *mikifajutake* „wij stampen te zamen rijst", *mikikangkami* „wij eten te zamen rijst". In het Sangirsch, het Talaoetsch, de Minahassische en de Toradjasche talen beteekent *mëki-*, *miki-*, *maki-*, *meki-* „door tusschenkomst van een ander verrichten wat het grondwoord aanduidt". In het Bontoksch wordt echter het subject der handeling voorgesteld als mededoende aan de verrichting daarvan, terwijl dit in de zooeven genoemde talen niet het geval is. Zoo is b. v. Tomboel. *mikiendo karai* „een baadje laten halen

door een ander", Tontemb. *mekiasu* „water laten halen door een ander", Tondan. *makiwilit ĕng karai* „een baadje laten naaien", Sang. *makikoa' u wale* „een huis laten maken", Talaoetsch *maiworeta surata* „iemand een brief laten schrijven", Bare'e *mekitima* „iemand ontbieden". In het Tontemb. vindt men echter reeds de beteekenis „vragen te mogen meedoen met anderen", b. v. *mekitjan* „vragen te mogen medeëten", *mekitje'et* „verzoeken te mogen meedoen met palmwijn tappen". Het voorbeeld dat S. opgeeft: *makialiwidtako* „we are mutual friends" komt overeen met Tomboel. *mikikalo*, Tontemb. *mĕkikarĕtuk* „vragen om iemand zwager, vriend te mogen noemen", wat vanzelf medebrengt dat beide partijen elkaar zoo noemen.

Het voorvoegsel *inasi-* is het Sang. en Talaoetsche *masi'-*, Toradj. *mosi-*, *kasi-*. De beteekenis is de wederzijdsche (reciproque), in het Bontoksch en in de Toradjasche talen; in het Sangirsch, Talaoetsch en Bataksch is de beteekenis gelijkelijk ieder voor zich doen, wat het grondwoord uitdrukt. Het Tontemb. heeft dit voorvoegsel nog in het reflexieve *i-*, zie „Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch", blz. 212 — 214. Het Bontoksche voorbeeld *inasi'-ilakāmi* „wij zien elkaar" staat geheel gelijk met het Parigische *nosieli kami* „wij kijken naar elkaar om".

Dat in het voorvoegsel *ma- -an-* het laatste bestanddeel hetzelfde is als het bekende frequentatief-infix, dat dikwijls den vorm *-an-* heeft, is gemakkelijk te zien.

De rest van het spraakkunstige gedeelte, die nog de grootste helft uitmaakt, beweegt zich op meer speciaal Bontoksch gebied. Zij is overrijk aan leerzame bizonderheden, vooral door het groot aantal voorbeelden dat de Schrijver geeft. Ik zal echter mijne bespreking der spraakkunst hier afbreken, omdat ik voor eene bepaalde beoordeeling van dit laatste gedeelte niet genoeg zou hebben aan het weinige dat mij van het Bontoksch bekend is.

Nog een paar woorden over de Teksten, waarvan 9 grootere en kleinere verhalen de voornaamste zijn. In de aan-

*teekeningen op het eerste verhaal, zegt Dr. S. omtrent den naam van den Schepper, god *Lumawig*: „probably (?) from *lawag*" world „(Weltalter). No root *lawig* could be ascertained". Ik waag het hier te wijzen op het Tomboel. *lawir* (palatale *r*), Tonsea' *lawid*, *lawil*, Tontemb. *lowir* „lang van leven", Bare'e *lawi* „van ouds, oorspronkelijk". Naar de beteekenis van dezen stam zou *Lumawig* z. v. a. „de Oudvader, het Oerwezen" kunnen beduiden.

Van de volgende verhalen herinnert „The Rat and the two Brothers" aan de verhalen No. 34 en 35 der Tontemboansche Teksten, waarin een Boschgeest (*lolok*), die door een palmwijntapper is gevangen, dezen naar zijn huis brengt, hem daar onthaalt en hem voor zijn verdere leven voorspoedig maakt, omdat de man den Boschgeest de vrijheid had teruggegeven. Dergelijke verhalen komen ook in de letterkunde der Toradja's van Midden-Celebes voor. „The Stars" is het verhaal van de gevangen hemelvrouw (hier: eene ster), die huwt met den man die haar betrapt heeft op het stelen van zijn suikerriet. Na een poos op aarde te zijn gehuwd geweest, weet zij naar den hemel terug te keeren.

Titin, het verhaal van het meisje dat een rijstvogel is geworden, nadat hare moeder haar rijst had geweigerd toen zij er om vroeg, is te vergelijken met het Tontemb. verhaal No. 15, waarin wordt verteld van een jongen die een aap werd, omdat zijne moeder hem gerooste maïs had geweigerd. Een soortgelijk verhaal is het daarop volgende (*Kolling*), waarin een jongen zich in een roofvogel (*kolling*) verandert, omdat zijne moeder hem had gegriefd door telkens het brandhout af te keuren dat hij en zijn jongere broeder hadden gehaald. En een derde verhaal van den zelfden aard is „The Monkey", de geschiedenis van een jongen die door zijne stiefmoeder wordt te kort gedaan en dan een aap wordt, die op het rijstveld gaat stelen wat hem vroeger was onthouden.

De platen waarmede het boek is versierd, zijn voortreffelijk uitgevoerd en het is aardig daarop o.a. den Schrijver en zijn zoontje te zien, naast en te midden van zijne Bontoksche vrienden. Papier, druk en band, alles is bizonder fraai, maar de uitgave is in hooge mate onpractisch; het boek is tweemaal zwaarder en grooter dan noodig was. Het is geen kleinigheid een boek van 3 K. G. op zijne studeertafel te moeten hanteeren of hier en daar heen mede te nemen. De breede witte randen der bladzijden leenen zich uitstekend tot het maken van aanteekeningen, maar het papier vloeit.

Dat hierboven meer is gesproken over eenige gebreken van het boek dan over zijne vele voortreffelijkheden, ligt in den aard der zaak. Daarom worde hier nog eens uitgesproken de dank en de bewondering waarop Dr. Seidenadel recht heeft van de zijde van allen, die eenigszins kunnen vermoeden, van hoeveel bekwaamheid, werkkracht en scherpzinnigheid dit boek de vrucht is. Gelukkig getuigt het niet minder van de warme liefde van den Schrijver voor het volk, over welks taal hij ons een standaardwerk heeft geschonken, dat een groote aanwinst is voor de studie der Filippijnsche talen, en daarmede mede van die van geheel Indonesië.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
New Delhi
LIBRARY